

Лауреат Загальнонаціональної громадської акції «Флагмани освіти і науки України»

ПСИХОЛОГІЯ і суспільство

Індексується
Index Copernicus
(ICI World of Journals),
Google Scholar

Розміщений на платформі
«Наукова періодика
України»
Національної бібліотеки
України ім. В.І. Вернадського

Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис

2023. № 2 (88)

Рік видання 24^{-й}

Заснований у 2000 році

Виходить двічі на рік

Головний редактор **ФУРМАН Анатолій Васильович**

КАТЕГОРІЯ «Б» ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 24738–14678 ПР, видане 23 березня 2021 року
Міністерством юстиції України

ISSN: 2523-4099 (Online), 1810-2131 (Print), DOI: <https://doi.org/10.35774/pis>

Передплатний індекс Укрпошти: 21985

Вебсторінки журналу: pis.wunu.edu.ua (офіційна), psm2000.ucoz.ua (інформаційна)

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ψ **Проблеми
суспільствотворення**

ψ **Фундатори
українотворення**

ψ **Фундаментальні
дослідження**

ψ **Методологія як сфера
мислєдїяльності**

ψ **Професійне
методологування**

ψ **Теоретична психологія**

ψ **Історія психології**

ψ **Психософія**

ψ **Освітологія**

ψ **Теорія і технології
соціальної роботи**

ψ **Психодидактика**

ψ **Соціальна психологія**

ψ **Аксіопсихологія**

ψ **Психологія
економічного життя**

ψ **Психологія особистості**

ψ **Прикладна психологія**

ψ **Експериментальна психологія**

ψ **Психологічна практика**

ψ **Програмово-методичний
інструментарій**

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б” у галузі психологічних наук, спеціальність — 053 Психологія (Наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 року)

ЗАСНОВНИК ТА ВИДАВЕЦЬ:

Західноукраїнський національний університет
(Рекомендовано до видання вченою радою, протокол № 3 від 25 жовтня 2023 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної ради: **Оксана ДЕСЯТНЮК** (д. е. н., проф., Західноукраїнський національний університет)
Шеф-редактор: **Володимир МОВЧАН** (д. е. н., проф.)
Головний редактор: **Анатолій В. ФУРМАН** (д. психол. н., проф., Західноукраїнський національний університет)
Заступник головного редактора: **Сергій БОЛТІВЕЦЬ** (д. психол. н., проф., Бюро Міжнародного інституту ціложиттєвого навчання ЮНЕСКО “Освіта дорослих України”)
Заступник головного редактора: **Оксана ФУРМАН** (д. психол. н., проф., Західноукраїнський національний університет)
Відповідальний за випуск: **Юрій МОСКАЛЬ** (Західноукраїнський національний університет)
Англомовний редактор: **Мар’яна ЛИПКА**

Андрій ГРНЯК (д. психол. н., проф., Західноукраїнський національний університет),
Інеса ГУЛЯС (д. психол. н., доц., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича),
Руслана КАЛАМАЖ (д. психол. н., проф., Національний університет “Острозька академія”),
Зіновія КАРПЕНКО (д. психол. н., проф., Національний університет “Львівська політехніка”),
Олександр КОЛЕСНІЧЕНКО (д. психол. н., с.н.с., НДІ СБД Національної гвардії України, м. Харків),
Юрій МАКСИМЕНКО (д. психол. н., проф., Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського),
Віктор МОСКАЛЕЦЬ (д. психол. н., проф., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника),
Петро М’ЯСОЇД (к. психол. н., доц., Полтавська спеціалізована школа-інтернат №2),
Віталій ПАНОК (д. психол. н., проф., Український НМЦ практичної психології та соціальної роботи НАПН України),
Олексій ПОЛУНІН (д. психол. н., проф., Київський національний торговельно-економічний університет),
Мирослав САВЧИН (д. психол. н., проф., Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка),
Анатолій А. ФУРМАН (д. психол. н., проф., Національний університет “Одеська політехніка”),
Сергій ШАНДРУК (д. психол. н., проф., Західноукраїнський національний університет),
Наталія ШЕВЧЕНКО (д. психол. н., проф., Запорізький національний університет),
Тетяна ЩЕРБАН (д. психол. н., проф., Мукачівський державний університет),
В’єра БАЧОВА (д. психол. н., проф., Інститут експериментальної психології АН Словачької Республіки),
Райнер КЛУВЕ (д. психол. н., проф., Гамбурзький університет, Федеративна Республіка Німеччина),
Ігор РАКУ (д. психол. н., проф., Кишинівський державний педагогічний університет імені Іона Крянге, Республіка Молдова),
Роман ТРАЧ (д. психол. н., проф., Американська психологічна асоціація, Сполучені Штати Америки)
Редакційна рада: **Євген ГОЛОВАХА**, **Іван ДАНИЛЮК**, **Віль БАКІРОВ**, **Андрій КРИСОВАТИЙ**,
Юрій КУЗНЕЦОВ (заступник голови), **Любов НАЙДЬОНОВА**, **Ігор ПАСІЧНИК**, **Віктор РИБАЧЕНКО**,
Володимир САБАДУХА, **Михайло ТОМЧУК**, **Олег ХАЙРУЛІН**, **Олексій ЧЕБИКІН**, **Тамара ЯЦЕНКО**

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

46009, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська, 5а,
телефони: (097) 442-75-95, (0352) 51-75-52
електронна поштова скринька: a.furman@wunu.edu.ua

Онлайн версія номера: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02>

ВИДАВЕЦЬ ТА ВИГОТОВЛЮВАЧ: ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(46004, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11)

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18 березня 2021 року
РОЗПОВСЮДЖЕННЯ: ВПЦ ЗУНУ “УНІВЕРСИТЕТСЬКА ДУМКА” (46020, Україна, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 2)

Здано до набору 30.10.2023. Підписано до друку 02.12.2023. Формат 84x108^{1/16}. Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 24,6. Обл.-вид. арк. 24,8. Наклад 300 пр. Зам. № P004-23/2.

Ціна за передплатою Укрпошти (з урахуванням послуг): 253 грн. 50 к.

ЗМІСТ

Методологія як сфера мислєдїяльностї	6	<i>Анатолїй В. ФУРМАН</i> Категорїйна матриця вїтакультурної методологїї: вїд мислєвчинення до канону
	51	<i>Мартїн ГАЙДЕЦЕР</i> Лист про гуманїзм
	75	<i>Ярослав ДИКИЙ</i> Психосоцїальне деталювання як методологїчна процедура
Фундаментальнї дослїдження	84	<i>Ярослава БУГЕРКО</i> Життєвї ритми духовної буттєвостї у засновках канонїчної психологїї
	106	<i>Олег ХАЙРУЛІН</i> Онтологїчне моделювання психологїчного поля гри
	142	<i>Оксана ФУРМАН</i> Джерела та засади осягнення позитивно-гармонїчної Я-концепцїї як структурно-функцїональної цїлїсностї
	169	<i>Сергїй БОЛТІВЕЦЬ</i> Завдана вївною моральна шкода особистостї та її психологїчна експертиза
Соцїальна психологїя	182	<i>Вїктор МОСКАЛЕЦЬ, Юлїя КАРПЮК</i> Інтелектуальна функцїя продуктивного соцїального характеру
Педагогїчна ї вїкова психологїя	194	<i>Мар'яна ШВЕД</i> Особливостї формування раннїх моделей прив'язаностї у дїтей з травматичним досвїдом
Психологїя особистостї	204	<i>Анатолїй А. ФУРМАН</i> Особистїснї наративи як інтенцїйно-екзистенцїйнї свїдчення
	221	<i>Ольга ШАЮК, Марїя ПІДГУРСЬКА, Ярослав ШАЮК</i> Безумовне особистїсне самоприйняття як гуманїстична риса психолога
Критика ї бїблїографїя	233	<i>Показчик статей, надрукованих у журналі в 2023 роцї</i>

TABLE OF CONTENT

Methodology as a sphere of thinking activity	6	<i>Anatoliy V. FURMAN</i> Categorical matrix of vitacultural methodology: from thought-activity to canon
	51	<i>Martin HEIDEGGER</i> Letter on “Humanism”
	75	<i>Yaroslav DYKYI</i> Psychosocial detailing as a methodological procedure
Fundamental researches	84	<i>Jaroslava BUHERKO</i> Vital rhythms of spiritual being in the foundations of canonical psychology
	106	<i>Oleg KHAIRULIN</i> Ontological modeling of the psychological field of a play
	142	<i>Oksana FURMAN</i> Sources and basics of comprehending a positive-harmonious Self-concept as a structure-functional integrity
	169	<i>Sergii BOLTIVETS</i> The moral damage of the personality caused by the war and its psychological examination
Social psychology	182	<i>Viktor MOSKALETS, Yulia KARPIUK</i> Intellectual function of a productive social character
Pedagogical and age psychology	194	<i>Maryana SHVED</i> Peculiarities of the formation of early attachment models in children with traumatic experiences
Psychology of personality	204	<i>Anatolii A. FURMAN</i> Personal narratives as intention-existential testimonies
	221	<i>Olha SHAYUK, Mariia PIDGURSKA, Yaroslav SHAYUK</i> Unconditional personal self-acceptance as a humanistic trait of a psychologist
Critique and bibliography	233	Index of articles published in the journal in 2023

Микола Міхновський

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ УКРАЇНЦЯ

1. Одна, єдина, неподільна, від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна, республіка робочих людей.
2. Усі люди – твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.
3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів.
4. Усюди й завсігди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганять твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.
5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників – і добре буде цілому твоєму народові й тобі.
6. Не вбивай України своєю байдужістю до всенародних інтересів.
7. Не зробися ренегатом-відступником.
8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.
9. Допомагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.
10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

Методологія як сфера мислєдїяльностї

Анатолій В. ФУРМАН
**КАТЕГОРІЙНА МАТРИЦЯ
ВІТАКУЛЬТУРНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ:
ВІД МИСЛЕВЧИНЕННЯ ДО КАНОНУ**Anatoliy V. FURMAN
**CATEGORICAL MATRIX OF VITACULTURAL METHODOLOGY:
FROM THOUGHT-ACTIVITY TO CANON**DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.006>

УДК: 167/168

Сьогодні «замість методології буйно квітне методологізм»
(Карл ПОППЕР. *Злиденність історизму, 1957*)

«...Канонем життя є його обмеженість, ...завершеність
як повнота вираженості ідеального через матеріальне...»
(Володимир РОМЕНЕЦЬ, Ірина МАНОХА [10, с. 903])

ВСТУП

Постановка методологічної проблеми у загальному вигляді. Подальший поступальний розвиток методології як новопосталого – самобутнього, штучно твореного, інтелігібельного, знаннево-компетентнісного – світу-засвіту породження, розвою та оприявлення донині незвіданих можливостей свідомої здатності сучасної людини поставив на порядок денний питання розширення її предметного поля в напрямку створення метасистеми особливого буттєво-екзистенційного наповнення – свідомісно організованих і діалектично взаємопрониклих розуміння, мислення, діяльності-вчинення, рефлексії. Вирішення цього проблемного питання, як неодноразово аргументувалося нами [3; 5; 19; 26; 32], можливе за умови грамотного поєднання двох полярних тенденцій в утвердженні саме такої, сутнісно вітакультурної, філософської, канонічної, методології.

Перше спрямування у формуванні світу методології окреслилося у 2005-08 роках з

обґрунтуванням нами *ідеї професійного методологування* (див. [18; 19; 27 34]). Його гносеологічним підґрунтям стало чітке розмежування, з одного боку, *методології-як-учення* й, відповідно, своєї рідної системи знань про структуру, логічну організацію, методи і засоби теоретичної і практичної діяльності, з іншого – *всеохватна царина методологічної роботи*, точніше – науково вивіреного філософського методологування як унікальної рефлексивної практики самої методології, котра в осередді полягає у *свободі мисленнєвого екзистенціювання* інтелектуала із формами, способами, засобами та інструментами свідомо й рефлексивно здійснюваної ним діяльності. Інакше кажучи, мовиться про **постання сфери професійного методологування**, засаднича модель якої охоплює шість взаємозалежних, наповнених тим чи іншим співвідношенням думання і діяння, порівневих нашарувань, починаючи від методологічних аналізу, рефлексії, розуміння і завершуючи повновагомою методологічною роботою-діяльністю. Досконале продуктивне методоло-

гування – це «завжди надскладна мислєдїяльність, котра, процесно формулюючи і розв'язуючи системні проблеми, рефлексивно охоплює всі типи мислення, займається розробкою нових схем мислєзреалїзування, дїяльності, мислєвчинення та здїйснює розиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх здолаання шляхом створення й удосконалення засобів спїльної дїяльності, нарештї вона пов'язана із розширенням функціональних меж свідомості, для чого продукуються спеціальні засоби» опосередкування [19, с. 9], тобто коректної роботи із внутрішніми умовами розширення і посилення наявної свідомої здатності людини. Власне цей прорив до якісно нових спроможностей свідомості й забезпечує *вітакультурна методологія*, проте не самочинно і не автоматично, а лише ресурсами і засобами компетентного методологування.

Друге тенденційне спрямування у розвитку канонїчної методологїї перебуває на іншому полюсі від всеможливих форм, способів і засобів методологїчного практикування, а саме у безмежних ідеальностях *метатеоретизування і метаметодологування*. Якщо предметом першого є ґрунтовний системний аналіз епістемних здобутків-засобів, методів і властивостей іншої (здебільшого об'єктної чи предметної) теорїї, доведення її несуперечливості та повноти, логїчності способів уведення нових понять і доказовості тверджень і раціональних меж застосування, то предметне поле другого насамперед становить арсенал новїтніх засобів та інструментів постійно відновлювальної на рівні «мета-» методологїчної рефлексїї над ранїше здобутими формами, методами, засобами і знаряддями мислєдїяльності, котрі здобуті у часопросторї інших методологїчних шкіл і напрямів. Окрім того, із шести ознак методологїчної рефлексїї, що нещодавно обґрунтовані нами як предмет дослідження, прикінцевою є найважливіша: у своєму розитково-оргдїяльнісному перебігу названа рефлексія «виходить за сферні рамки методологїї й актуалїзується та циркулює в дїйсності метаметодологїї, у якїї новоявлена надскладна методологїчна система постає на фундаменті інших, уже більшою чи меншою мірою рефлексивно опрацьованих і культурно унормованих, методологїчних принципів, стратегїй, підходів, концепцій» [16, с. 15]. Урештї-решт вихід мислителя чи науковця на технологїчний щабель рефлексивного здїйс-

нення методологїчної роботи-дїяльності знаменує собою вже не методологування як таке, а *метаметодологування* як практику-свободу особливого вчинково-дїяльного мислєрефлексування, яке відбувається над своїми всеможливими попередніми рефлексїями. У зв'язку із зазначеним нами розроблена авторська версія **метаметодологїчної оптики**, що являє собою складний механїзм підбору та комплектування лїнз-модулїв взаємозалежних мислення, розуміння, дїяльності, рефлексїї, який розитково функціонує на взаємодоповнювальних п'яти рівнях: *унїверсального* – вітакультурна методологія, *загального* – сфера професїйного методологування, *особливого* – циклічно-вчинковий підхід, *одиничного* – схема-модель мислєвчинення, *конкретного* – мислєсхема та її організованості. Приємно констатувати, що ця метаоптика виправдала свої очїкування як при здїйсненні рефлексивно-вчинкової реконструкції загальної теорїї дїяльності (див. [16]), так і при обґрунтуванні та параметричному порівнянні методологїчних оптик класичної, некласичної і постнекласичної наукової раціональності (див. [23]). Отож фактично мовиться про створення *авторської матриці метаметодологїчного дослідження методологїчних теорїй і систем*.

Прискїплива п-нна рефлексія зазначених полярних тенденцій сенситивного розвитку сучасної методологїї цілком логїчно асоціюється із двома ступенями розвитку будь-якого поняття за Г.В.Ф. Гегелем, де сфера методологування – це теза, а методологія та її метаоптика – антитеза. Оскїльки центральне поняття *розиток* в теорїї діалектики характеризує за автором дїяльність світового (абсолютного) духа, його поступ у царині *чистої думки* у висхідній низці чимраз конкретніших категорїй, то закономірно виникає проблемне, сутнісно методологїчне, питання: «А що ж становитиме синтез для того і того у вимїрі найближчого майбутнього методологїї?».

Наша відповідь на це питання однозначна: *синтез* обох полярних новаційних спрямувань у розвитку методологїї – сфери професїйного методологування і зростання вагомості метаметодологїчних досліджень, програм і проєктів – становитиме її **категорїйний лад**, причому в інварїантному наборі його центральних утворень – *категорїйних багатовимїрних мислє-*

схем, моделей, матриць, систематик. До прикладу, скажімо, незважаючи на квазі-об'єктну, поліпредметну і суто епістемологічну близькість вітакультурної, канонічної і філософської методологій, вочевидь кожна з них матиме в майбутньому самотутні, хоча й у багатьох відношеннях схожі за наповненням, *категорійні матриці*.

Загалом досягнення третього ступеня понятійного розвитку чистої думки у цьому розглядуваному нами конкретному випадку спричинено щонайменше чотирма моментами:

а) тим, що *категорійний синтез* методологічного знання-оперування не лише зосереджує і сферну дійсність досконалого методологування як базову тезу-перспективу розширення діяльнісного часопростору методології, і засвіт творення метаметодологічних ідеалізацій та мисленневих організованостей як антитезу-альтернативу вміло здійснюваній методологічній роботі, а й сутнісно зберігає та по-новому поєднує у собі окремі ознаки-характеристики обох попередніх щаблів розширення світу методології;

б) реальною можливістю перетворення *категорійних понять* обстоюваної нами методології, зважаючи на їх системотвірне призначення як межових засновків сучасної загальноцивілізаційної культури, на дієві *світоглядні універсалії*, які у взаємодоповненні створюють цілісну *узагальнену картину* (образ) людського світу, тому що зосереджують у собі історично накопичений соціальний досвід мислення, діяльності та мислевчинення й дають змогу свідомій особі всеохватно оцінювати, домислювати, переживати і конструювати власне ковітальне (спільножиттєве) доквілля;

в) ще й тим, що *методологічні категорії*, набуваючи в нашій ситуації статусу світоглядних універсалій, усе ж не тотожні філософським категоріям як межовим загальним поняттям, що виникли як результат рефлексії над універсаліями культури і що первинно узаasadнювали саму методологію; річ у тім, що у вітакультурному соціальному безмежжі (взаємостосунків, форм і засобів спілкування, співдіяння, комунікування тощо) людської життєактивності *універсалії методології* постають не тільки як форми раціонального мислення, а й як *схематизми* чи мислесхеми, визначаючи особистісне сприйняття світу, його усвідомлення, розуміння,

переживання і, щонайголовніше, вони утворюють та зорганізують базові структури та ідеальні функціонали зміслово збагаченої і сенсово розширеної *свідомості* – індивідуальної, групової чи суспільної, а тому характеризуються універсальністю щодо природних, соціальних та психодуховних об'єктів, які фіксуються у тому числі і як знакові об'єкти мислення й мають перспективу стати предметами діяльності;

г) продуктивним майбутнім знарядєво-інструментального збагачення не тільки світоглядних ресурсів людської свідомості, а й *етнонаціональної культури*, тому що відкриті у вітакультурній методології нові знаннєві, знаково-символічні та графіко-схематичні засоби, безумовно, істотно поповнюють арсенал джерел, запасів і можливостей ментально рідної нам етнокультури у її центральній ланці – в освіченості та досконалості *українського* світобачення і способу життя.

Стан наукової розробки проблемної теми дослідження. Всі розробки вказаної тематики – ідейні, теоретичні, прикладні, методологічні – є вповні самотутніми, фундаментальними, авторськими. Так, ідея і перший у зрєць категорійної матриці отриманий нами в 2001 році на основі методологічно грамотного поєднання 12 типологічних таксонів (квінтетних мислесхем) під час міждисциплінарного дослідження української ментальності у сферному розвитку національної психокультури [30; 35]. Іншими словами, вперше було відкрито *потужний методологічний інструмент* уможливлення багатовекторної й одночасно чітко організованої миследіяльності за горизонтальними, вертикальними та діагональними таксономічними пластами руху-поступу думки-комунікації у рефлексивно-світоглядному конструюванні найскладніших – метасистемних, саморозвиткових, нестабільно рекурсивних – об'єктів вивчення. В тому, посутньо стартовому, досвіді методологування завдяки *оптимуму*, а саме з допомогою 25-ти, *відібраних категорій* удалося виявити глибинний змістово-значеннєвий змісл українського менталітету як такої свідомісно-розумової впорядкованості суспільного життя народного загалу, котра співмірна й гармонійна у вітакультурному просторі та історичному часі зовнішньо соціальності, внутрішньо українській душі й національному духу свободи, віри, незламності, любові до Бога та

України, де в осередді перебуває рідне слово, *українська мова*, живе «солов'їне» мовлення.

Дещо пізніше, у 2008 і 2016 роках (див. [18; 19]), цей різновид матриці аргументовано нами як один з найважливіших і найдосконаліших інструментів мислєдїяльності та професійного методологування, які у взаємодоповненні одиничного і загального уможливають постановку та розв'язання надскладних (людиновимірних, суспільних, полісистемних, особистих тощо) проблем, рефлексивно охоплюючи при цьому різні типи мислення, види і способи діяльності й у підсумку розширюючи функціональні межі людської, мислєвчинково зрілої, свідомості саме завдяки створенню та опрацюванню нових інтелектуальних знарядь, засобів, інструментів. У цей час нами спільно із представниками авторської наукової школи сконструйовано три категорійні матриці: у 2009 році разом з А.Н. Гірняком «процесу створення модульно-розвивального підручника у системі модульно-розвивальної освіти» [17, с. 31], у 2011 в парі із В.С. Біскупом «сучасної соціологічної теорії» [3, с. 513] та у спілці із Т. Ковальновою «взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності та психологічних чинників самоактуалізації дорослого» [13, т. 3, с. 368-375]. Примітно, що на цьому етапі розробки всі названі категорійні матриці не мали *зовнішнього контура*, себто поіменування полюсів, ні за вертикаллю, ані за горизонталлю; натомість у них була добре опрацьована центральна частина – *п'ятірні категорійні таксони*, що утворювалися на перетині двох різнотематичних вісей, хоча й за однаковою логікою розгортання діалектичних категорій: «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне». Щоправда приємне виключення тут становить *перша версія* категорійної матриці взаємозв'язку методології-як-учення і методологування-як-практики, або, точніше, єдності світу методології і сфери методологування, що створена нами на початку 2012 року як робочий інструмент для внутрішнього вжитку представниками авторської наукової школи й лише сьогодні друкується як виховий етап у творенні *оптимальної гармоніки категорій* філософськи зорієнтованої, вітакультурно узасадненої, практико уможливленої і канонічно зрілої методології. Крім того, упродовж усього цього проміжку часу проводилися окремі методологічні семінари школи (№20 –

26.09.2006; №41 – 04.03.2011; №53 – 31.01.2012; №94 – 03.02.2020), що тематично були присвячені презентації авторських матриць та обговоренню принципів і нормативів їх створення, оптимізації архітекτονіки та комплексної експертизи у філософії і соціогуманітаристиці.

Нарешті у 2019 році нами здійснено фундаментальне дослідження вказаного напрямку пошукування, результатом якого стала розробка повновагомої *методологічної концепції творення категорійної матриці*, що підтверджує висвітлення низки таких взаємопов'язаних питань:

а) порівняльної характеристики матричних моделей у математиці та категорійних матриць у філософії і соціогуманітарних науках як етапів еволюції раціонального знання;

б) щонайменше п'яти переваг цього авторського *методу-інструменту* професійного методологування: фундаментальність раціогуманітарного змістовного наповнення, логічність форми, самого способу отримання категорійного ансамблю, оптимальність структури і внутрішньої збалансованості таксономічних категорій, ідеальність сконструйованої й оформленої як теоретична модель цілісної картини категорій у їх гармонійному синтезі, практичність у найширшому сенсі свободи метатеоретизування, методологування, мислєвчинення і саморефлексії з категоріями матриці та їх таксонами;

в) довершеної, передовсім метасистемно й діалектично аргументованої, *структурної організованості* зазначеного типу матриць, що у своїй формопобудові реалізують засадничі принципи і похідні нормативи у їх взаємодоповненні п'яти опрацьованих в нашій науковій школі методологічних підходів – вітакультурного, типологічного, таксономічного, системомислєдїяльнісного і циклічновчинкового, охоплюють систематику 16-ти взаємоузгоджених таксономічних категорій у центральній (внутрішній) частині матриці та її *зовнішній контур*, що поіменовує взаємоперехресні полюси – *тематизми-засновки* як межові кордони рефлексивних розмірковувань, у котрі впирається так чи інакше обмежене об'єктно-поліпредметним контекстом *метаметодологування*;

г) багаторакурсного *призначення* будь-якої зрілої категорійної матриці, що знаходить відображення у п'яти її функціях,

виконання яких урешті-решт й уможливилює реальні переваги цього надскладного, але винятково евристичного і продуктивного, інструменту канонічного методологування: *структурно-системної* – створення схематизованої мегаструктури як повноформатної, певною мірою знаннево оприявленої, *ідеальної моделі* певного фрагмента дійсності-реальності; *логіко-пізнавальної* – зреалізування методологічної процедури типологізації, у підсумку якого досягається раціогуманітарне знання вершинного, *категорійно-типологізованого*, статусу; *організаційно-синтезувальної* – утворення внутрішньо збалансованої і багатотаксономічної побудови на тлі різноструктурного співвіднесення задіяних до центрального епістемного полотна сув'язі к а т е г о р і й; *мислерегуляційної* – свідомісне здійснення пізнання, проектування, конструювання чи /і творення всеможливих (зокрема штучних) дійсностей-світів задля розробки все більш дієвих *засобів* розсекречення природи, соціуму, Всесвіту і перетворення самої людини; *інструментально-методологічної* – використання названої матриці в мислєдіяльності дослідника не лише як методологічного засобу пізнання, а й як універсального інструменту мислєвчинення і рефлексивного методологування.

Наочним підтвердженням достовірності та перспективності обстоюваної нами *методологічної концепції творення категорійної матриці* є два її нещодавно розроблені в з і р ц і: авторська категорійна матриця теоретичної психології [20] і категорійна матриця пізнання смисложиттєвої сфери особистості А.А. Фурмана [14]. Воднораз пропонована публікація містить *культурний еталон* даного типу матричних таблиць – новостворену нами другу версію категорійної матриці вітакультурної методології як канону філософського мислєвчинення (див. *далі*).

Метою методологічного дослідження є мислєрефлексивне обґрунтування першої та другої в е р с і й філософськи зорієнтованої, науково продуктивної, епістемно цілісної, ковітально здійснюваної, вчинково організованої та канонічно довершеної *вітакультурної методології* як культурного е т а л о н у сучасної методології загалом у їх конструктивному зіставленні як *етапів новітньої еволюції раціогуманітарного знання* про форми, методи, норми, засоби та інструменти професійного методологування.

Мета дослідження конкретизується у таких **завданнях**:

1) аргументувати доречність та ефективність авторської конструкції методологічної оптики творення категорійних матриць на прикладі побудови інваріантних матриць названого типу в царині вітакультурної (канонічної) методології;

2) презентувати методологічно компетентним інтелектуалам *першу версію* категорійної матриці взаємозв'язку с в і т у методологіяк-учення і с ф е р и методологування-як-свободи-практики і висвітлити її переваги та упушення під час створення і використання;

3) подати та описати *другу (новостворену) версію* категорійної матриці вітакультурної методології як к а н о н у філософського мислєвчинення та методології у цілому як самобутньої свідомісної дійсності-реальності;

4) здійснити сутнісний порівняльний аналіз *еволюційного зсуву методологічного знання* за десятилітній період його розвитку від першої версії категорійної матриці вітакультурної методології до другої.

Об'єктом вивчення є *категорійна матриця як один із найпотужніших і найефективніших інструментів* рефлексивної мислєдіяльності, філософського і наукового мислєвчинення та професійного методологування.

Предмет чинного дослідження становлять перша і друга версії категорійної матриці вітакультурної методології як:

– *періоди історичного становлення новітньої методології* як самобутньої мислєдіяльнісної буттєвості розширеного функціонально-розвиткового формату життя-екзистенціювання людської – індивідуальної, групової, колективної – с в і д о м о с т и;

– *способи розвитку категорійного ладу сучасної методології*, відмінність яких спричинена різноманітним масштабом чи обсягом задіяння категорійних засобів і тематизмів, тоді як їх близькість полягає у єдиній методологічній стратегії творення зазначеного типу матриць;

– *етапи еволюції соціогуманітарного і, власне, методологічного знання*, котре в цьому конкретному випадку розвитково функціонує від неklasичної до постнеklasичної наукової раціональності;

– *культуротворчі етапи методології взагалі* у її вершинному, найуніверсальнішому, знаково-символічно *осередді-плетінні* – у канонічному вигляді набору категорійних матриць.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Авторська конструкція методологічної оптики творення категорійних матриць

Загалом методологія творення категорійних матриць розроблена нами досить детально (див. [20]). В нашому випадку її квінтесенцію становить цілеспрямоване зреалізування циклічно-вчинкової оргсхеми створення категорійної матриці вітакультурної методології як к а н о н у методології взагалі, що фокусується у чотирьох взаємозалежних *ракурсах-етапах* розгортання пізнавально-конструювальної творчості:

по-перше, у рамках культурно вагомих здобутків методологічно зорієнтованих філософських шкіл і систем Новоевропейського часу, постання і розвою системомислєдїяльнїсної методології і філософії науки у другій половині ХХ на початку ХХІ столїття [13, т. 4] (*ситуаційна складова*);

по-друге, у форматі авторського визначення методології як «самобутнього організму творення загостреного почуття свідомості у його джерельному осередді *чистого мислення* і водночас як самоекзистенційної сфери напруженого – проблемно-діалогічного, конфліктно-комунікаційного – *життя людської свідомості* на межі іманентного і трансцендентного у її канонічних рефлексивних формах – філософського і наукового методологування» [15, с. 209] та у створенні вітакультурної методології і концепції професійного методологування [5; 19; 33 та ін.] (*мотиваційна складова*);

по-третьє, у логічно і категорійно аргументованому наборі взаємозалежних умов, закономірностей, процедур і характеристик здійснення т и п о л о г і ч н о г о підходу як точного, досконалого й водночас багатомодульного і поліфункціонального *інструменту* компетентної методологічної роботи, що й уможливив у результативному підсумку створення категорійної матриці самобутнього світу методології [32; 34] (*діяльна складова*);

по-четверте, у взаємодоповненні рефлексивного методологування (власне метаметодологування) і категорійного аналізу та термінологічного конфігурування, коли інтелектуальному опрацюванню підлягали як наявні поняттєві і категорійні засоби сучасної методології, так і *авторська новостворена модель*

вітакультурної методології (див. далі), що сутнісно постає як окремий – самобутній, вітасвідомісний, культуротворчий – с в і т форм, методів, норм, засобів та інструментів мислення, діяльності, мислєвчинення, професійного методологування у *восьми категорійних координатах*, організованих за дедуктивним принципом: «буття – свідомість», «світ – людина», «культура – життя», «філософія – соціальний досвід», «наука – мистецтво», «теорія – практика», «мислення – діяльність», «думання (думка) – вчинення (вчинок)» (*післядіяльна складова*).

Окремо зауважимо, що *методологічна оптика* типологічного творення зазначеного напрямку категорійного ладу авторськи сконструйована за принципами, канонами і нормативами *постнекласичної наукової раціональності* та у вигляді п'ятимодульного набору лінз-інструментів рефлексивного мислєвчинення від відносно простих до найскладніших на таких *рівнях* або *поясах*:

к о н к р е т н о г о – це кватерна або квінтетна *мислєсхема* як базовий матеріал-засіб здійснення методологічної діяльності, що уможливорює не лише створення штучно-ідеальних конструктів рефлексивної свідомості та внутрішнє збалансування категорій і понять сучасної методології, а й упорядковує хаотично розсіяне, головню позадосвідне, всезагальне, апіорне, знання (ідеї, концепти, принципи, постулати, світоглядні універсалії) у взаємодоповненні методології-як-учення і методологування-як-практики;

о д и н и ч н о г о – *конструкція категорійної матриці*, що містить дві структури: а) центральну частину як систему із 12 мислєсхем або таксонів категорійної кватерності, що семантично презентують вітакультурну (філософську) методологію як окрему унікальну свідомісну буттєвість взаємозалежного розвитку-самоорганізації світу методології і сфери методологування, і б) зовнішній контур, що обгортає цю внутрішню частину двома поясами: перший зліва і зверху утворюють однаково названі ланцюжки діалектичних категорій «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне», другий – відповідно їх двополюсне поіменування: «світ методології – сфера методологування» і «методологія як складова культури – вітакультурне (канонічне) методологування, що уможливорює порівнєве розвиткове функціонування методології»;

особливого – *типологічний підхід* у діалектичній мозаїці його понять, принципів, нормативів, процедур, параметрів та інтелектуальних знарядь, що дає змогу отримати оптимально оприявлену *типологію категорійних засобів* вітакультурної методології, яка постає однією із базових, власне канонічних, версій методології взагалі як штучно сконструйованої вітаантропологічної дійсності взаємозалежно організованих свідомості, розуміння, мислення, діяльності, рефлексії;

загального – *сфера професійного методологування* як самобутня свобода-практика екзистенційного уприсутнення розширеного життєпотoku свідомості, котра є діалектичним продовженням і мислевчинковою конкретизацією світу методології як окремого, унікального для культури, знаннєвого ресурсу (передусім форм, методів, засобів та інструментів мислєдіяльності) у його центральній ланці – у субстанційному засвіті методологічного мислення;

універсального – *вітакультурна методологія як канонічна форма методології взагалі*, котра є осмисленим авторським проектом та інтегральною дослідницькою програмою із 2005 року, що перебувають на етапі їх інтенсивного виконання у висвітленні її восьми сегментів, напрямів або «материків» розвитку, що пояснюються та описуються у відповідних *категорійних координатах*: «буття – свідомість», «світ – людина», «культура – життя», «філософія – соціальний досвід», «наука – мистецтво», «теорія – практика», «мислення – діяльність», «думання (думка) – вчинення (вчинок)»; у цій новітній світоглядній самобутності постановня методології не лише збагачує семіотичну повноту культури і соціального досвіду глобалізованого людства, а й розширює донині незвідані горизонти ковітальної зорганізованості індивідуальної, групової і масової свідомості, уможливаючи мислєдіяльне і мислевчинкове практикування високої досконалості в усіх сферах і галузях суспільного життя.

Отже, запропонована нами матриця вкотре доводить свою евристичність як оригінальний і вкрай продуктивний, хоча і надскладний, інструмент професійного методологування, що характеризує новітній етап еволюції раціогуманітарного знання у його вершинному осередді – в *категорійній генезі методології* і як окремого самобутнього за світ у «розширеного почуття свідомості»,

і як найнеобхіднішої складової сучасної культури. Крім того, уперше унаочнено аргументовано, що обидва вектори постановня *канонічної методології* можуть успішно розвиватися лише в онтологічній екзистенційності та діалектичній єдності із *вітакультурним* (себто еталонно канонічним) *методологуванням* і як зі сферою практики-свободи мислення, діяльності та мислевчинення, і як зі способом порівневого розв'язкового функціонування самої методології, що спрямовані перш за все на творення-примноження ідеальних форм думання-мислєдіяння розпорошеної за межі всього природного, а саме *людської свідомої здатності* досягнути до недавня незбагненне.

Воднораз сподіваємося, що переконаливими є як переваги цього самодостатнього інтелектуального інструменту (фундаментальність змісту, логічність формопобудови, оптимальність структури-конфігурації, ідеальність категорійної картини, практичність категорійних і таксономічних засобів оперування), так і його широкі функційні можливості – структурно-системні, логіко-пізнавальні, організаційно-синтезувальні, мислекомунікаційні та інструментально-методологічні, причому на тлі якнайкращої архітектоніки отриманої симетричної таблиці, яка в центральній частині містить систематику із шістнадцяти взаємоузгоджених й у певних ієрархічних комбінаціях згрупованих *таксономічних категорій методології*, що зорганізовані у вісім таксонів, а також гіпотетично вказує на найбільш імовірнісіні її дисциплінарні відгалуження – методософію, методологіку, методоінженерію. І це створює надійне теоретичне підґрунтя для вирішення наступного дослідницького завдання: обґрунтувати найкраще з можливих *категорійне плетиво метаметодології* як дотепер утаємниченого способу життя свідомості.

2. Перша версія категорійної матриці взаємозв'язку світу методології і сфери методологування

Ідея діалектичного взаємопроникнення методології-як-учення і методологування-як-практики неодноразово обґрунтовувалася нами у різних авторських текстах і з різних концептуальних позицій, починаючи із 2005 року. До прикладу, в передмові до *третьої дослідницької програми школи* зазначається, що вже

її базова модель «дала змогу чітко розмежувати, з одного боку, *світ методології* як учення про форми, методи, способи, засоби та інструменти МД, з іншого – *сферу методологування* як особливу практику виняткового упредметнення, окресленого бінарним форматом здійснення методологічних мислення і діяльності й диференційованого на шість взаємозалежних порівневих нащарувань, починаючи від методологічних аналізу, рефлексії, розуміння й завершуючи методичною роботою-діяльністю. Таким чином ця засаднича модель уперше, принаймні теоретично, зліквідувала разючу логічну помилку, коли терміну «методологія» традиційно приписувалося і почасти приписується сьогодні відразу два несумісних значення, зважаючи на присутність слова «*логос*» у цьому словосполученні: це вчення або наука про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності людини (що логічно виправдано) і водночас це система чи сукупність методів, засобів і прийомів пізнання та перетворення нею світу і самої себе, яка застосовується на різних ділянках людського практикування (що методологічно некоректно)» [19, с. 8].

У будь-якому разі запропонована нами теорія, принципи і норми, новаційні засоби та інструменти, прикладні техніки і процедури професійного методологування рефлексивно, й головне світоглядно, упрозорюють та істотно розширюють самотутній світ сучасної, філософськи зорієнтованої, науково виваженої, епістемологічно цілісної, практично зреалізовуваної і вітакультурно результативної, методології. Ось чому компетентне й відповідно ефективне методологування – це завжди надскладне внутрішнє збалансування засадничих функціоналів *свідомої здатності людини чи групи* – мислення і діяльності, розуміння і рефлексії, мислевчинення і самотворення, причому в їх синергійному та рекурсивному екзистенціюванні «тут-тепер-повно», коли не тільки ставляться і розв’язуються метасистемні (людиновимірні, психоментальні, суспільні тощо) проблеми, а й створюють нові оргсхеми, методи і засоби мислезреалізування, опрацьовуються нові способи та інструменти спільної діяльності, мислекомунікації, відповідального вчинення, що й уможлиблює значне розширення *функціональних горизонтів свідомості*. Інакше кажучи, методолог-професіонал поіменовує, осмислює, мислить, рефлексує, самооргані-

зовує пізнавально-пошукове практикування у різних, переважно проблемних, невизначених, критичних, екстремальних, конкретних ситуаціях вітасоціокультурного повсякдення.

Архітектоніка безпосереднього ковітального перебігу завжди засобово забезпеченого професійного методологування, взаємодоповнюючи пояси миследіяння і мислевчинення та орієнтуючись на канон досконалої методологічної діяльності, актуалізує функціонування найголовнішого механізму його *вчинково-синергійної свідомісної екзистенції*, а саме самотутньо уреальнену неподільність методологічних ставлення і позиціювання, мислення і діяльності, думання і вчинення, рефлексії і саморефлексування. У цьому аналітичному розрізі винятково важливого значення набуває не лише поєднання теорії і практики, а точніше – живодайного теоретизування і різних форм людського практикування, а й *взаємозбагачення* у пізнавальній та конструювальній творчості *методології-як-учення* (себто окремого світу добірного знання) і *методологування-як-практики* (сфери унікального за свободою екзистенції практикування) в осередді проблемної миследіяльності на будь-який, найскладніший, саморозвитковий, поліпредметний об’єкт вивчення, формування чи творення. Причому не тільки методологія ширша від науки за масштабами охоплення вітасоціокультурної дійсності-реальності, та ще й ставить своїм надзавданням навчити людину невластивого для неї від природи рефлексивно-вчинкового відповідального мислення, а й *методологування далеко виходить за обмежений формат як наукового підходу* із його засадничими параметрами та ознаками (наявність ідеального об’єкта, предмета і методу дослідження, експерименту; формулювання законів, закономірностей, понять, визначень; добування об’єктивних раціональних знань, експериментальних фактів та ін.), так і будь-якого, навіть найбільш зрілого (скажімо, філософського, міждисциплінарного чи інженерно-технічного), *теоретизування*, адже передбачає вихід на безмежні, трансцендентно вкорінені й іманентно багатоопосередковані внутрішніми умовами розвивального функціонування свідомої здатності думуючої особи, *простори свободи-практикування* у різних вимірах і контекстах людської ковітальної буттєвості: від науково прикладного до соціального, від технічного до соціогуманітарного, від

проектного до експертного, від ресурсного людського капіталу до інтелектуального розквіту, ґрунтового знання, компетентної праці і творчого якісного життя, врешті-решт од колективного пошуку-дискурсу до особистісного мислевчинення та індивідуального самореалізування.

Саме тезово окреслені фундаментальні ідеї і принципи були покладені у концептуальне підґрунтя створення *першої версії категорійної матриці взаємозв'язку світу методології і сфери методологування (рис. 1)*, яка упродовж більше десяти років слугувала і, сподіваюся, ще довго буде слугувати, за надійний і до деталей вивірених п у т і в н и к у прокладанні *поняттєво-категорійної магистралі* по нововідкритому й поки що мало освоєному материк у сучасної, передусім філософської, м е т о д о л о г і ї. Коротко зазначимо **основні переваги** вперше поданої тут матриці 2012 року.

Перша. На аргументованому тлі низки причин миследіяльнісного та епістемологічного розрізнення методології і методологування (насамперед виокремлення теоретичного і суто прикладного поглядів у методологічній роботі з одними й тими ж методами, засобами та інструментами мислення і діяльності, а звідси і розмежування методологічного знання як такого та мудрости живильного методологічного вчинення) обґрунтоване їх *діалектичне взаємопроникнення та онтофеноменологічна єдність*. А це означає, що методологія як окремий, штучно створений, інтелігібельний, знаннєво сталий, с в і т розширеної вітакультурної буттєвості не може повноцінно існувати й, тим більше, успішно розвиватися без його виходу назовні – у земні реалії повсякдення, без розпросторення в безмежно різноликій явності соціального життя груп, організацій, етносів, націй, тобто без сходження зрілої методологічної думки-діяльності в масивні ковітальні пласти суспільної реальності, де рамковою умовою поступу вперед та новаційного успіху є *самоорганізаційне практикування людської свідомості* у її синергійному екзистенційному осередді – у *субстанційній дійсності чистого мислення*. З іншого боку, своєрідні приземленість і практичність *професійного методологування*, його унааявлені продуктивність, ефективність, корисність та інше не можуть бути досягнуті без *фундаментально розробленої методології*, яка єдина делегує йому для прикладного ви-

користання відкриті й рефлексивно опрацьовані нею філософські засновки і наукові принципи, культурні норми та еталони, епістемологічні постулати і закономірності, понятійні та категорійні засоби, оргсхеми діяльності та інтелектуальні інструменти.

Друга. Цілком досконало виконана внутрішня (центральна) частина матриці, яка містить по п'ять таксономічно організованих за принципом квінтетності *методологічних категорій* за горизонталлю і вертикаллю та два діагональних таксони, причому кожна з поданих категорій входить до побудови цих таксономічних утворень двічі й навіть тричі, переплітаючись у складне мереживо чи у сферний клубок поняттєво-термінологічного наповнення *категорійної мозаїки* сучасної методології. Формула конструювання кожного окремого категорійного т а к с о н у, слідуєчи принципам, закономірностям і нормативам типологічного підходу (див. [19, с. 182-209; 34]), має вигляд: $3+1=1$, або у співвідношенні діалектичних категорій: «*особливе • одиничне • конкретне + загальне = універсальне*». Дотримуючись правил цієї формули методологічно грамотний читач має змогу самостійно реконструювати щонайменше десять базових категорійних таксонів і спробувати дати їх сутнісні визначення у логіко-епістемній – типологічній – цілісності. Тому очевидно, що обстоюваний нами різновид матриць у своєму осередді являє собою потужну *теоретичну і водночас світоглядну модель* першопочаткової к а р т и н и категорій методології-методологування у їх гармонійному синтезі, де *окрема категорія*, перебуваючи в більших чи менших значеннєво-сміслових інтерференційних зв'язках з іншими категоріями, узаasadнює й окремішні знання-мови, і певний об'єкт вивчення-конструювання, й операції-дії з ним, і свідомісний рекурсивний потенціал понять як ідеальних організованостей мислення.

Третя. Вперше п о і м е н о в а н і бінарні полюси зовнішнього контуру пропонованої матриці, а саме вертикальний: «світ методології – сфера методологування» і горизонтальний: «миследіяльність як основа культури – вітакультурне методологування, здійснюване за п'ятьма рівними організації знання-вміння». Якщо перша із названих рамкових опозицій детально висвітлена вище, то друга потребує узмістовлення. Так, на рубежі 1970-80 років школою Г.П. Щедровицького, з одного боку, було завершено створення *загальної теорії ді-*

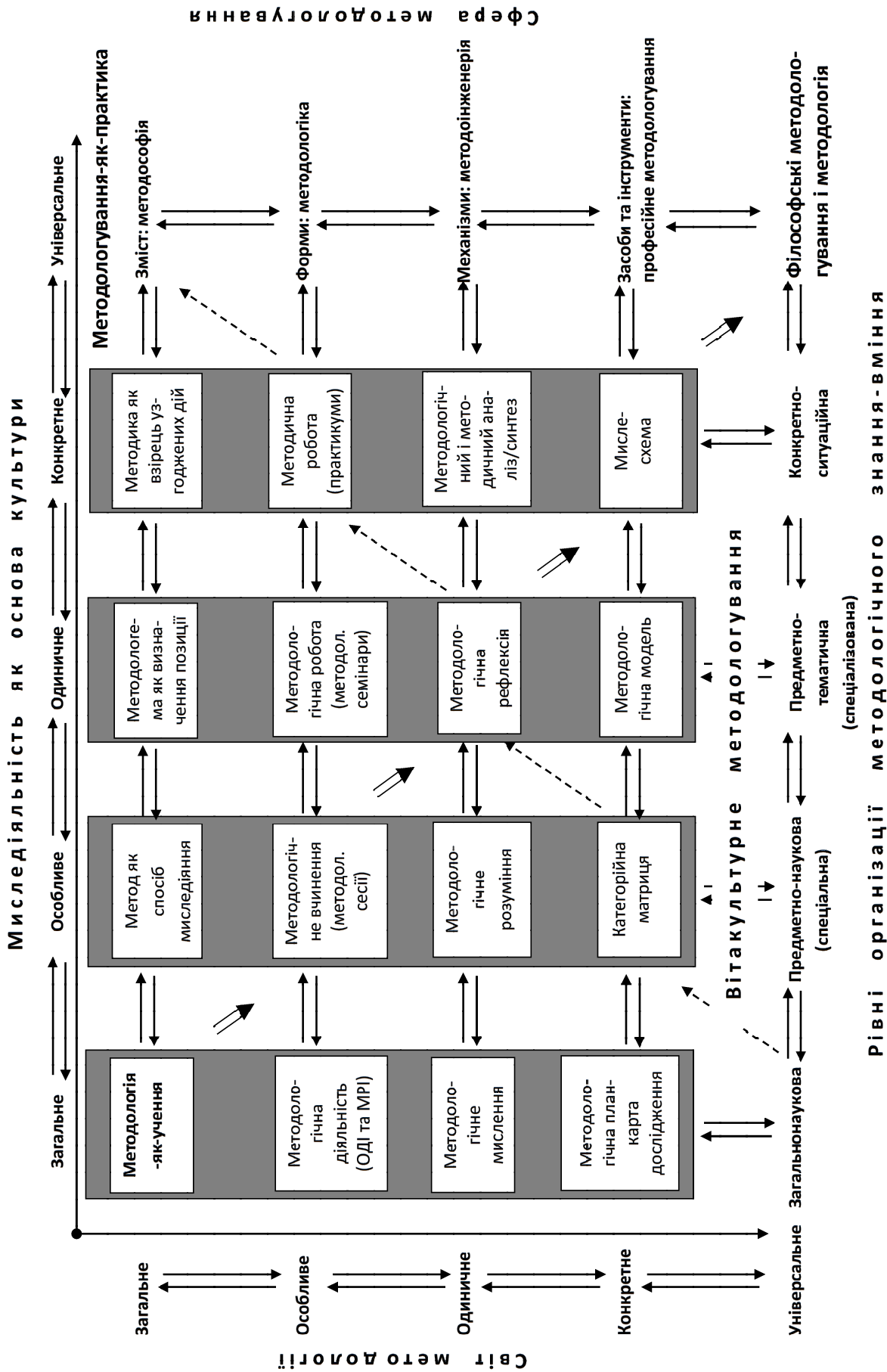

Рис. 1. Категорїйна матриця взаємозв'язку свїту методологїї-як-учєння і сфєри методологування-як-практики: перша версїя (автор А.В. Фурман, створєно 03.01.2012 р., друкуєтьє вперше)

альності й відтак утвердження *системо-діяльнісного підходу* у філософії і соціо-гуманітаристиці, які обстоюють онтологічну первинність *с в і т у* діяльності як єдиної реальності *посейбічного* (земного) життя людського загалу та визначальну роль у цьому процесі її *відтворення* через трансляцію еталонів, узірців, норм і цінностей культури, з іншого, – оголосивши *методологізацію* усіх сфер і галузей діяльності мегатенденцією окультуреної сучасності (а це, як відомо, останні півстоліття), фактично було розроблено одну з найбільш оригінальних і повних *версій філософської методології*, котра віднаходить та опрацьовує засоби і методи мислення та діяльності, які в екзистенційній єдності їх свідомої буттєвості виявляють об'єкти і формують уявлення про них, ще з іншого – було введено в інтелектуальний дискурс неологізм «*м и с л е д і я л ь н і с т ь*», що правдиво відображає реальний світ суспільного повсякдення, утворює рефлексивний концентр достовірної онтологічної картини ковітальної подієвості й головне – через новостворені схеми і моделі – дещо пізніше уможливує постановку системомислєдіяльнісної методології як у майбутньому надійного фундаменту творення нами вітакультурної методології (див. [3; 5; 13], а також виконання метаметодологічної реконструкції загальної теорії діяльності [16]).

Четверта. Логіка здійснених процедур типологізації і таксономізації в цілому добре освоєних зрілою допитливою думкою категорій матриці спричинила вихід на вірогідніше творення новітніх *методологічних дисциплін*. Насамперед мовиться про *методософію* як канонічний інваріант філософської методології, за якого досягається мудрість рефлексивного мислєвчинення у виборі, створенні та використанні найбільш адекватних ситуації і прийнятним цілям форм, методів, засобів та інструментів методологічної роботи-діяльності. *Методологіка*, як можна собі первинно уявити, – це не просто формальне поєднання методології і логіки через місток «*логосу*» (грец. λόγος – слово, думка, смисл, поняття, вчення) в напрямку обґрунтування законів, принципів, норм, еталонів та умов досягнення правильних аналізування та розмірковування під час вибору та застосування способів і засобів на будь-який предмет й уможливлення на цій основі істинних суджень, умовиводів, методологічних знань, а діалектичне взаємо-

проникнення і синергійне взаємодоповнення двох *с в і т і в* – сутнісно філософського і раціонально наукового, що поєднані вітакультурним змістовим форматом *сферного життя свідомості* та канонічними взірцями *методологічного мислення*, котре, крім іншого, знімає у своєму розвитковому екзистенційованні також і суто логічне мислення. *Методіка* – сфера практичного і/чи прикладного застосування методологічних знань і професійно здійснюваних мислення, діяльності, мислєвчинення та постійно відновлювальної рефлексії, що уможливають постановку і розв'язання складних метасистемних проблем особи, групи, соціуму, людства шляхом створення і компетентного використання головно інтелігібельних форм, методів, засобів, знарядь і механізмів філософського чи науково зорієнтованого методологування.

П'ята. На перетині трьох фундаменталій – методології-як-учення, методологування-як-практики і вітакультурного методологування як *канону* методології взагалі – постає їх четверте основоположення – *філософські методологування і методологія*, що й знайшло відображення у структурі категорійної матриці (див. позицію справа знизу на *рис. 1*). Причому це логічно слідує не тільки із таксономічної архітектоніки категорій, що утворюють їх внутрішньо цілісний ансамбль, а й із горизонталі та вертикалі поіменувань на рівні діалектичної категорії «*у н і в е р с а л ь н е*», що, сутнісно виконуючи функцію всеосяжно значущого як певне згармонування вищих узірців істини, канонічних учинків, цінностей і роздумовувань, виходить за межі емпіричного пізнання, знімає здобутки соціального досвіду і культурної ідентичності в актах-діяннях *субстанційної екзистенції чистого мислення*, буттєвим *корелятором* якого є *методологічне мислення*. А це на рівні філософської рефлексії означає, що категорія «методологічне мислення», прояснюючи власне поняттєво-термінологічне поле, також просвітлює ідеальне змістовлення першої категорії, окреслюючи тим самим можливість досягнення внутрішніх умов розвиткового функціонування *свідомої здатності людини* у самому її осередді – у *з а с в і т і* чистого мислення (див. базову модель методологування як метасистеми професійної діяльності [3, с. 715; 19, с. 53-63]).

І справді, **за вертикаллю** універсального як виміру – це *дисциплінарні інваріанти* сталого

розвитку методології, а саме методософія, яка центрується на рефлексивно-змістовому фундаменті мудродайно здійснюваних мислення, діяльності, мислевчинення, методологіка, що, діалектично поєднуючи філософський і науково-раціональний світи формотвірних розмірковувань, покликана нововідкритими каналами, ресурсами і засобами методологічного мислення організувати, розширити і збагатити екзистенційні горизонти сферного життя свідомості, методоінженерія, котра має надзвичайно широке поле власного становлення, тому що зосереджується на створенні багатого арсеналу методів, засобів та знарядь прикладного застосування методологічних знань і відкриттів, спираючись на механізми удіяльнення розуміння, аналізу, синтезу, мислення, рефлексії та підготовлюючи і проводячи методологічні заходи (дискусії, семінари, сесії тощо) та оргучинкові презентації, захисти, ігри, нарешті професійне методологування, яке на сьогодні в нашому авторському проєкті становить масштабну сферну дійсність створених та детально опрацьованих ідей і концептів, принципів і підходів, процедур і технологій, форм і методів, засобів та інструментів ефективних мислення, діяльності, мислевчинення і постійно відновлюваного рефлексування; при цьому ця новостворена – субстанційно закорінена, феноменологічно багатоопосередкована, ресурсно інтелектоємна, екзистенційно саморозвиткова – свідомісна дійсність є найповніша і найдосконаліша форма практики вітакультурної методології й одночасно становить найперспективніший і найпродуктивніший спосіб-канал прикладного використання фундаментального методологічного знання у суспільному житті людей (див. [3; 5, с. 6-235; 19; 28]).

Нижню горизонталь матриці у вимірі універсального утворюють рівні діалектичного функціонування методологічного знання як уміння в тому сенсі, що розмірковувально-рефлексивне оперування такими знаннями у свідомому мислєпотці – це водночас й уміле їх застосування в актуалізаційній екзистенційності поліпроцесу відшукання, постановки, розв'язування та самозвітування про успішність здолання надскладних життєвих ситуацій чи системних проблем. При цьому обґрунтовується не чотири ступені організації методології як сфери аналізу та здійснення мислення, діяльності,

мислевчинення і методологування, а п'ять: філософська, загальнонаукова, предметно-наукова (спеціальна), предметно-тематична (спеціальна) і ситуаційна методології [13, т. 1; 19, с. 281-283; 32, с. 53-54]. Але найважливіше, що безпосередня розвиткова екзистенція цих ступенів у нашому різноаспектному аргументуванні найкраще здійснюється тільки за умов такого ж порівневого вітакультурного методологування (див. *викор. літ.*).

Звісно, що із сьогочасного погляду на діалектику світу методології і сфери методологування категорійна матриця 2012 року потребує узмістовлення та удетальнення її зовнішнього, чотириполюсного, контуру-обрамлення, що й реалізує нижче запропонована друга версія цієї матриці.

3. Друга версія категорійної матриці вітакультурної методології як канону філософського мислевчинення і професійного методологування

Робота над новою версією матриці з методології здійснювалася щонайменше упродовж недавніх півроку й була успішно завершена у травні 2023 (*рис. 2*). Вочевидь, порівняно із попередньою версією, щойно запропонована матриця має більш розлогу картографію, особливо це стосується фактично відтепер двопоясного – семантичного і категорійного – її зовнішнього контуру. Дійсно, в центральній частині матриці за десятиліття відбулося мінімум змін. Так, за вертикаллю цілком слушно місце особливого посіла категорія «методологічна рефлексія», що охоплює виняткове й одночасно своєрідне поняттєво-термінологічне поле із власною логікою його поетапного, головню циклічно-вчинкового, становлення, проте лише у більш загальній системі онтологічних уявлень, категорійних засобів, інтеграційно-діяльних можливостей і схематизацій методологічного мислення, і, як нещодавно переконливо доведено нами, тільки в канонічному зреалізуванні логіка такої рефлексії тотожна логіці зазначеного типу мислення і методології загалом (див. [16]). Водночас місце одиничного закономірно зайняла категорія «методологічне розуміння», що відображає більш розлогий, і тому свідомісно більш доступний для осягнення й інтелектуального вжитку, значеннево-змісловий обшир понятійного оперування. Крім того, на

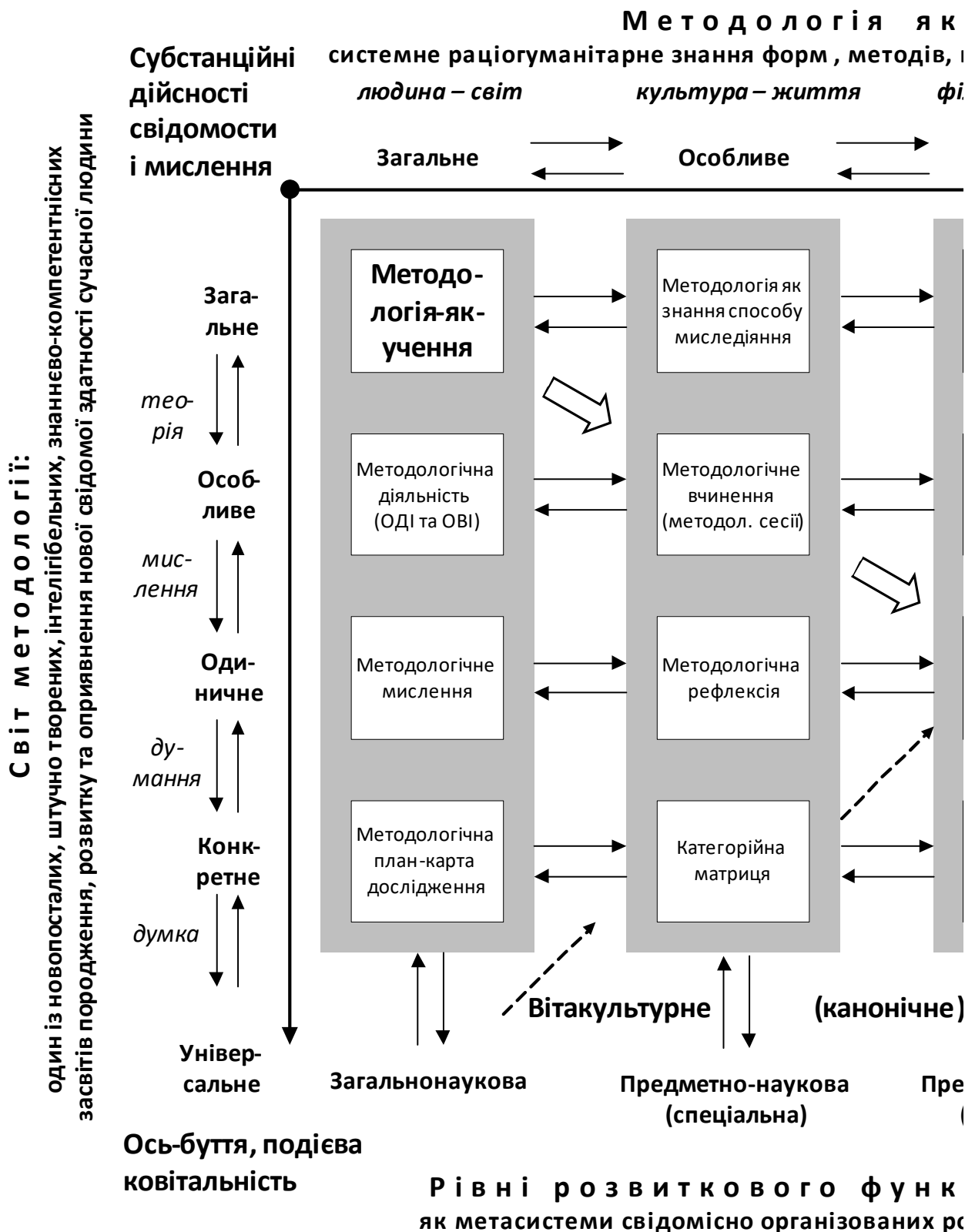

Рис. 2. Категорійна матриця вітакультурної методології як канону філософського (автор А.В. Фурман, створено

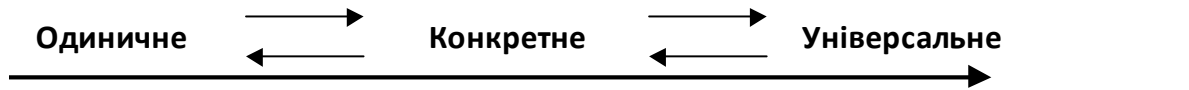
складова культури

норм, засобів та інструментів МД, МВ і ПМ у координатах:

філософія – досвід

наука – мистецтво

буття – свідомість

Предметно-тематична (спеціалізована)

Конкретно-ситуаційна

Філософські методологія і методологування

ціонування методології розуміння, мислення, діяльності, рефлексії

Вчинок-подія методологування

Сфера методологування:
практика-свобода взаємопрониклих мислення, діяльності, МВ і ПМ у відтворенні і збагаченні світу методології у його філософсько-науковому каноні – у царині вігакультурної методології

перетині діалектичних універсалій «конкретне» термінологічно уточнено, про які мислехеми йдеться (принаймні однозначно не про так звані когнітивні схеми, що широко досліджуються сьогодні в зарубіжній психології), а саме про авторську модель-конструкцію *кватерних і квінтетних мислехем* як про первинний продукт чистого мислення і базово найважливіший інструмент професійного методологування.

Отже, сутнісний порівняльний аналіз першої і другої версій категорійної матриці новочасної методології дає підстави *рефлексивно аргументувати п'ять головних переваг* останньої, які водночас чітко фіксують еволюційний *зсув у розвитку методологічного знання* за новітній (десятилітній) період мислечинкової творчості.

Перша перевага. Засадничі полярні категорійні універсалії як розширені рамкові горизонти діалектичного взаємодоповнення і синергійно саморозвиткової єдності *світу методології* (зліва на *рис. 2*) і сфери *методологування* (справа) зовнішнього контуру матриці отримали прояснювальні поняттєво-термінологічні *визначення*, котрі (за потреби) можна більш розлого умістовити та деталізувати. Зокрема, *світ методології* мислерефлексивно конструюється нами як один із новопосталих, свідомо штучно творених, інтелегібельних, знаннево-компетентнісних, культуроємних, канонічно довершених і практично впливових, *засвіт* в породження, розвитку, самоорганізації та багатоопосередкованого оприявлення, головним чином через задіяння засобово-регуляційних ресурсів донині *незбагненої свідомої здатності людини*, загостреного почуття-просвітлення *свідомості* й у такий спосіб домагається поступального сталого розширення та збагачення її життєвірних функціоналів, формоідеальностей, свідоцтв-маркерів, знаково-символічних змертвілих воб'єктивувачів, що істотно поповнюють глобальну сферу вітакультури людства. *Атрибутивними властивостями* цього новоосвоюваного *світу* *дійсності*, як уже сьогодні можна аргументувати, є:

1) перебування його на *межовому пограниччі* онтологічно неподільних і діалектично взаємопрониклих *буття та свідомості*, де розмірковувально-вчинкове уприсутнення людини в *ось-буттєвості* подієво відбувається у двох екзистенційних планах чи вимірах: в акті-

діянні *думки*, котра узаasadнює *мислення* й проникає в лоно буття через потрапляння у його просвіт, та у здійсненні *дійльності*, яка виявляє істинну сутність самого буття шляхом оприявлення суцього «тут-і-тепер», себто достеменно ситуаційно унааявленого, реально існуючого; це, власне, і є поки що тільки ескізно окреслений формат *ось-буттєвості методології*, в ідеальній сферній дійсності якого й відбувається свідомісно організоване та мислєзасобово забезпечене *екзистенціювання людини думуючої* в найдосконаліших формах мислєдіяльності, думання-вчинення, рефлексивного методологування;

2) виявлення і пояснення побудови, наповнення, рушійних сил та продуктивних утворень цього світу, що уможливується через *людину мислячу*, а точніше через її колективну та індивідуальну мислєдіяльність, канонічне мислєвчинення або філософське методологування, які різними каналами і способами забезпечують опосередковану творчу роботу зі трансцендентно вкоріненим сферним життєпотокотом *свідомості* як із квазіоб'єктною безкраїстю новітньої методології, а саме завдяки зумисно створюваним благодатним стимулам, умовам, засобам, важелям й у підсумку – унікальному модульно-розвивальному часопростору мислєвчинення (див. [23; 27; 28]) та актуалізації і функціонуванню буттєво розширеної й екзистенційно впорядкованої *свідомої здатності* попеременно мислити і діяти, розмірковувати і вчиняти, рефлексувати і методологувати, творити і самореалізовуватися;

3) первинне та найочевидніше оприявлення названого світу, передусім в екзистенційних дієритмах-процедурах усвідомлення і рефлексування, поіменування та означення, осмислення та осенсовування, самоусвідомлення і самотворення, що відбувається в невербальній формі та «заднім числом» на дошці, папері чи планшеті у вигляді об'єктивованих, головню символічних і графічних, *продукт* і *чистого мислення* як *ось-буттєвого осереддя* актуалізованого життєпотокоту свідомості, тоді як вторинне, більш опосередковане й невизначене, прояснення методології проступає чи проривається у людський *всесвіт діяльності та мислєдіяльності*, унааявлення яких, особливо за своєрідного просвітлювального супроводу *методологічної рефлексії*, саме собою свідчить про породження та екзистенціювання таких засадничих *субстанційних функціоналів*, як мислення і свідомість;

4) опосередковане об'єктивування свідомісно призупиненої, «застиглої» і «завмерлої» та знаково-семантично зашифрованої методології, що реалізується у спеціалізованих текстах, щонайперше у конфігурації поняттєво-категорійних дефініцій, гірлянд, матриць й у формі раціогуманітарного знання про методи, способи, засоби та еталони мислення, діяльності, мислевчинення і про принципи, норми, взірці та інструменти філософського і наукового методологування, тобто власне у *метасистемі методологічного знання*; відродно підкреслити, що останні, будучи просякнуті усвідомлювальною енергетикою діяльної думки, перетворюються на *мислейнтеллектуальний ресурс ось-екзистенціювання* – і пізнання, і критики, і проектування, і конструювання, і творення, й експертування, і рефлексії-саморефлексії;

5) існування вказаного світу в онтологічній єдності та діалектичному взаємопроникненні з нововідкритою *сферою професійного методологування* як його найуніверсальнішого способу ковітального, миследіяльного, вчинково-рефлексивного практикування (див. [16; 23]), яка в екзистенції ось-буттєвості або «тут-тепер-повно» й дозволяє *осідання мислення на думаючу особу*, котра відтепер, бодай коротко миттєво, стала його «дієвим знаряддям» чи «живим інструментом» і відтак уможливило екстатичний спалах загостреного почуття-просвітлення інтенційованої до виходу на нові горизонти подієвого просвіту буття (= трансцендування) самоорганізованої свідомості;

6) ковітальний стиль антропоцентричного світобачення, відповідальний мислевчинковий спосіб життя, тип проблемно-модульної рефлексії і водночас шлях постійного становлення, відтворення, заміни одних свідомісно персоніфікованих пріоритетів, ресурсів і засобів методологування іншими, більш доскональними, культурно значущими та самісно розвитковими; саме за синтетичного здійснення всіх чотирьох зазначених напрямів *подієвого існування* методології в особі самоідентифікованого методолога досягається особливий ритм продуктивного життєпотуку *свідомості*, коли із хаосу думок, інтенцій, когніцій, міркувань організуються у вчинково-канонічному циклі методологічні відношення і позиціювання, мислення та рефлексування, що розвитково функціонують за логікою розгортання *спіралі екзистенціювання* (або за принципом «тут-тепер-повно-завжди»): від не-

звіданого до проблематизації ситуації, від постановки проблеми до аргументованих відношення і позиції у віднаходженні способів її здолання, від проектування можливих та оптимального розв'язків до невербальних продуктів (інваріантів вирішення) *чистого мислення*, нарешті від цих оприявнених для критики й удосконалення продуктів до надрефлексивності всього пройденого шляху вчинку методологування (див. *далі*).

Другим полюсом розглядуваної категорійної опозиції є **сфера методологування**. Вона твориться нами, починаючи із 2005 року, коли в авторський дискурс було введено поняття «методологування», як *царина інтелектуального*, ковітально спрямованого, сутнісно філософського, науково ідеалізованого, епістемно своєрідного, практико центрованого, канонічно довершеного і культурно продуктивного *практикування світу методології* (див. [3; 5; 19; 28]). Інакше кажучи, методологування – це світоглядно складна, надпредметна, саморозвиткова *метасистема* уреальнення та безпосереднього здійснення взаємопрониклих і чітко усвідомлювальних за домінуванням чи підсиленням інших процесів розуміння, мислення, діяльності, мислевчинення й постійно відновлювальної рефлексії, яка:

а) спрямована на виявлення, формулювання, розв'язання і зліквідування наслідків особистих, суспільних, наукових, техногенних та інших важких проблем людського повсякдення;

б) діалектично охоплює та ситуаційно знімає ресурсний потенціал усіх відомих типів мислення, породжуючи екстатичні спалахи у сфері ідеальної дійсності *свідомості* у її винятково загостреному осередді – в *методологічному мисленні*, що знарядево употужнює розумові спроможності людства;

в) є унікальним й одночасно універсальним способом розширення меж ось-буттєвості через творення самобутньо *практичного*, «що можливе завдяки свободі» (І. Кант), неподільного екзистенціювання розуміння і поведження, мислення і діяльності, думання і вчинення, рефлексування і самореалізування;

г) здійснює розвиткову проблематизацію різноманітних складних ситуацій і подій та забезпечує їх системне компетентне опанування шляхом удосконалення або створення нових форм і методів, принципів і підходів, засобів та інструментів спільної миследіяльності, філософського і прикладного мислевчинення;

д) займається розробкою нових схем мислення (мислесхем), оргдіяльнісного і вчинково-рефлексивного *практикування*, уможливаючи методологізацію усіх можливих сфер і сегментів людської життєактивності, знаково-графічно і семіотично збагачуючи існуючу вітакультуру та соціально прийнятні оргформи її трансляції;

е) знаходить повновагоме екзистенційне унавлення у персоніфікованих практиках методологічних семінарів і сесій, оргдіяльнісних та оргчункових ігор, штучно створюючи у такий спосіб окремий *модульно-розвивальний часопростір* для найефективнішої групової методологічної роботи, розвитку методологічних розуміння, мислення, рефлексії і, врешті-решт, для розширення функціональних екзистенціальів свідомості (див. [19, с. 80-101; 28]).

Д р у г а перевага. Верхній і нижній полюси зовнішнього контуру пропонованої категорійної матриці сутнісно перебувають у форматі вищевисвітлюваної діалектичної ди-хотомії «методологія – методологування», але в якісно подвійно іншому тематичному узмістовленні, котре виявляє нові сторони буттєвості свідомої ковітальності та ресурсні можливості обох полярностей. Так, з одного боку, йдеться про методологію як обов'язкову складову культури, з іншого – про рівні її розвиткового функціонування, що найповніше реалізуються в *метасистемі вітакультурного (канонічного) методологування*.

У річищі розвитку філософської методології, принаймні починаючи із 80-х років ХХ століття, традиційно стверджується, що саме така самобутня методологія спричиняє істотне збагачення *семіотичної* (передусім знаково-символічної, інформаційно-значенневої) *повноти сучасної культури*, адже обґрунтовує як новий погляд і навіть розширений світогляд на мислення, діяльність, їх ось-буттєву неподільність і тотальну присутність як універсального способу усупільненого життя людей, так і збагачення всього існуючого часопростору культури її такими визначальними компонентами, як еталони, взірці, норми, цінності й головне – більш доцільну та ефективну свідомісну організацію *процесів їх трансляції* від методолога-мислителя до наступників, від людини думуючої до людини розмірковуючої, від знаючої особи до групи чи загалу, від покоління до покоління. Отож небезпідставно мовиться про *культурозбагачувальне призначення методології*, яке реалізується за

умов належного засобового забезпечення взаємодоповнювального перебігу методологічних аналізу, рефлексії, розуміння, мислення, роботи, діяльності в конкретних життєвих ситуаціях, під час постановки і розв'язання різноманітних проблем та із настановленням привласнити і внутрішньо прийняти так свідомісно організоване мислення як живодайну актуалізацію ресурсів і продуктів канонічної культури. І тоді *ефективний методолог* стає провідником чи навіть «най-досконалішим інструментом» чистого мислення, свідомим носієм зразків, принципів та нормативів повновагомої мислєдіяльності, яскравим виразником подієвих актів культуронаслідування і культуротворення, врешті-решт достойником мудрого, правдолюбного й відповідального мислєвчинення.

У будь-якому разі, підсумовуючи сказане, на сьогодні є підстави виокремити чотирі взаємопов'язаних *стратегічних напрямки розвитку культурозбагачувальної продуктивності методології*:

– *семантичний*, що засадниче втілюється у створенні глобальної системи *методологічних знань* (принципи, підходи, методи, норми, процедури тощо) як раціо-гуманітарних, постнекласичних, свідомісно-інструментальних, оргдіяльнісних, рефлексивно-канонічних;

– *графіко-схематичний*, що об'єктивується у вигляді різних графічних зображень (графіків, ескізів, рисунків) і схем (креслеників, мислесхем, набору символів, кодів, формул), тобто винятково в невербальній формі оприявнення діяльності мислення;

– *засобово-інструментальний*, що унаявлюється у засобах та інтелектуальних знаряддях рефлексивних мислення, діяльності, мислєвчинення і професійного методологування (моделі-конфігуратори, методологічні та дослідницько-парадигмальні план-карти, структурно-функціональні та оргдіяльнісні моделі, методологічні програми і сценарії мислєвчинення та ін.), а також у нормах, процедурах, механізмах і технологіях їх ефективного використання;

– *поняттєво-категорійний*, що полягає у відкритті, опрацюванні і постійному мислєдіяльнісному відтворенні понятійних ресурсів (методологічних відношень, функцій, визначень, процедур, позицій, складових методологічної грамотності, компетентності, відповідальності й т. ін.) та категорійних за-

собів, передусім типологізованих у формі матриці, систематики чи категорійного ладу, філософського, наукового або прикладного мислевчинення.

Воднораз світ методології як унікально необхідний ф а к т о р повноцінного збагачення й утримання сферної цілісності вітакультури (див. [3; 13, т. 4, 5; 30; 32]), з одного боку, епістемологічно узмістовлює форми, методи, засоби та інструменти мислення, діяльності, мислевчинення, які у різних інваріантах розщепленої подвійності застосовуються в усіх в і с ь м о х найвідоміших координатах світоглядної ось-буттєвості – від «буття – свідомість», «людина – світ» до «мислення – діяльність», «думання – вчинення», «думка – вчинок» (див. *наступну позицію*), з іншого – це одне у своєму роді методологічне знання різними способами і з різною повнотою використовується на п'ятьох рівнях розвиткового функціонування методології як свідомісно організованих за вчинково-циклічним принципом розуміння, мислення, діяльності, рефлексії (філософська, загальнонаукова, предметно-наукова, предметно-тематична і конкретно-ситуаційна). Причому якщо перші чотири рівні сегментного компонування методологічного знання є традиційно зафіксованими й певною мірою аргументованими, то п'ятий виокремлений нами як одне із важливих нашарувань к о н к р е т н о г о, тобто свідомо вмілого оперування знаннями про методи і засоби мислєдіяльності та про весь інструментарій професійного методологування у безпосередній проблемній, критичній, екстремальній чи будь-якій іншій *життєвій ситуації*, котра характеризується окремими топікою, метрикою, темпоральністю, співвідношенням сил, упредметнень, ознак тощо за цих реальних умов («тут»), у саме цей неповторний момент («тепер») та у цій ось-екзистенції, себто миті прожиття («повно») [13, т. 1, с. 11-12; 19, с. 53-79]. Вочевидь даний рівень розвиткового становлення методологічного знання аж ніяк не може бути зведений до м е т о д и к и, а становить своєрідне утворення – **мікрометодологію**, що потребує окремої фундаментальної розробки в найближчому майбутньому.

Наразі зауважимо, що адекватне уреальнення кожного із п'яти рівнів існування методології досягається за принципів та умов майстерного здійснення *вітакультурного методологування*, що й знайшло відображення

у структурі категорійної матриці. Саме такого ступеня повноти і досконалості методологування, будучи у своїй основі і філософським і канонічним одночасно, – це «вельми дієва *позитивна евристика* самої методології, коли мовиться про її прикладні форми розвитку і водночас розлогий *захисний пояс*, коли беруться до уваги всеможливі форми методологічного практикування, – від традиційно ustalених (семінари, конференції, дискусії тощо) до інноваційних (проблемно-тематичні сесії, ОДІ, оргучинкові ігри та ін.)» [19, с. 30].

Т р е т ь я перевага. Новітня методологія, присутньо фундується на філософському знанні, цілком закономірно покликана здійснити надпредметне, постійно відновлювальне, власне *методологічне рефлексування основних проблем філософії*, але з особливого погляду чи підходу: із повноти а д е к в а т н о с т і свідомо застосовуваних засновків, принципів, правил, понятійних ресурсів, категорійних засобів тій складності або осягнутій першорядності п р о б л е м и, котру ставить і вирішує чи, принаймні, прагне вирішити конкретний мислитель або ж школа (напрям) в опрацьованому й обстоюваному с п о с о б і філософування. Причому це стосується як найфундаментальніших проблем, таких як «буття – свідомість», «людина – світ», так і основоположних, передусім «культура – життя», «філософія – соціальний досвід», «наука – мистецтво» та ін., і не менш ключових, проте все таки похідних від найголовніших: «теорія – практика», «свідомість (мислення) – діяльність», «думання – вчинення», «думка – вчинкова дія». Очевидно, що така *методологічна реконструкція* наявного проблемного поля різних систем світової і суто європейської філософії комплексно не проводилася і є одним з найважливіших з а в д а н ь *канонічного методологування* (див. *далі*).

Воднораз сьогодні можна зафіксувати низку локальних зон відповідних методологічних п р о р и в і в. Щонайперше тут варто згадати ґрунтовні філософсько-психологічні праці С.Л. Рубінштейна про відношення свідомості до буття, до матеріального світу, про концепт «людина – всередині-буття», де проблема свідомого способу існування конкретної особи витлумачується як її задіяння до нескінченного плину буттєвості, про діалектичний перехід людини і світу через у ч и н о к, про *єдність свідомості* (психіки загалом) і *діяльності* як про базовий методологічний принцип розу-

міння способу і змісту людського життя; останній означає, що свідомість і діяльність – взаємопрониклі сторони спільної дійсності, що утворюють не тотожність, а органічну неподільність, тому не тільки їх оприявлення, феноменальні прояви, а й розвиток і формування взаємно детерміновані. Звісно, окреслені стрижневі ідеї, концепти, тематизми, принципи відомого вітчизняного мислителя сьогодні, більше ніж через шість десятиліть, потребують різнобічної *методологічної реконструкції*, зважаючи на інтеграційне взаємодоповнення кількох новаційних *з д о б у т к і* в світу методології в історичному вимірі часу:

а) кардинально іншого, якісно вищого, змістовнішого та досконалішого, розвитку сучасної *філософської методології* та її більш ефективного засобово-інструментального арсеналу мислелітності і методологування [5; 15; 13, т. 1-5];

б) створення *рефлексивно-вчинкового сценарію метаметодологування*, що дав змогу істотно збагатити загальну теорію діяльності у складній організованості онтологічних уявлень, категорійних засобів, об'єднувально-діяльних можливостей і схематизацій *методологічного мислення*, що зосереджуються в поетапному становленні всезростаючої методологічної *р е ф л е к с і ї* [16];

в) фундаментальну розробку із мета-світоглядних позицій і найновішими засобами вітакультурного методологування авторської *метатеорії свідомості* як сферного, трансцендентно вкоріненого й феноменально багатопосередкованого, самотутнього життєпотуку свідомості [21; 22; 25; 31];

г) обґрунтування методологічної оптики постнекласичного типу наукової раціональності та його атрибутивних параметрів, що вигідно відрізняються від традиційних (класичного і некласичного) при дослідженні та конструюванні надскладних, метасистемних, саморозвиткових об'єктів [23];

д) постання у рамках чинної наукової школи в останню чверть століття унікальної за можливостями, досконалістю та продуктивністю і водночас універсальної *свободи-практики методології* – с ф е р и *професійного методологування* із її новаторськими ідеями, принципами, підходами, моделями, процедурами, засобами та інструментами (див. *попереду*, а також *список викор. літ.*).

Вдалим прикладом надрефлексивного порівняння двох *філософських методологем* є

щойно вперше перекладені нами на українську мову праці про *г у м а н і з м* усесвітньо відомих європейських мислителів ХХ століття **Ж.-П. Сартра** [12] і **М. Гайдеггера** [4], що виконані у річищі *екзистенційного напрямку*, проте вочевидь у різних світоглядних вимірах і площинах філософування (див. [13, т. 5, с. 7-9]). Із погляду першого, екзистенціалізм, з одного боку, – філософська доктрина дії, уприсутнення людиною себе у світі й відтак учення оптимістичне, звільняльне, гуманістичне, тому являє собою *своєрідний гімн людській суб'єктивності*, неперехідній цінності особистого існування, врешті-решт перспективі проектування людиною самої себе шляхом оволодіння власним буттям у відповідальних учинках, з іншого – *це самотутня методологема філософування*, яка до болю правдиво висвітлює проблемні зони людського існування (екзистенціали страху і жаху, нудоти і розгубленості, туги і відчаю тощо) та зосереджує рефлексивні зусилля на суб'єктивному досвіді мислення, почуттів, діянь, буденної поведінки. Це уможливорює переповнене афектами та емоціями життя «тут-і-тепер», де будь-яка істина чи дія передбачають довкілля, невимушену суб'єктивність й акти вчинення, що є прикладом для навколишніх. Актуалізуючи власну свідомість, люди створюють індивідуальні цінності і визначають сенс свого життя. Та й дійсність буде такою, якою її сконструює сама особа, тому що вона і є *с в о б о д а*, котра узасаднює всі цінності і котра приймає за основний критерій екзистенційної зрілості себе та інших. Отож, страждання на життєвому шляху спонукають кожного усвідомити, що його вчинки керують людством і дозволяють висновувати про оточуючих на засадах їхнього ставлення до свободи. Загалом людина – це *п р о є к т* самої себе, вона існує настільки, наскільки себе здійснює у світі інших людей своїми зобов'язальними вчинками, перебуваючи віч-на-віч із змінними життєвими ситуаціями. Таким чином у цій версії екзистенціалізм – це філософія свободи, дії, самовизначення і самотворення людини в гуманістичній перспективі її життєзреалізування.

Із позиції другого (німецького достойника), *екзистенціалізм* має онтологічну першооснову. Цей поворотний момент спричиняє те, що пропонується методологема філософування, котра, авторськи позначеними засобами категорійної рефлексії в дусі саме цього вчення, прагне відкрити та мовно опри-

явнити незвідані проsvіти і смисл буття. Зокрема, стверджується, що екзистенція – це особливий спосіб існування людини, ось перебування у якому виокремлює її з усіх видів суцього. Тому її суть як екстатичності становить «відкритість буття у світі», де «буття є покриття, яке вкриває людину, її екзистенцію-вальну сутність у своїй істині, вибудовуючи домом екзистенції мову. Відтого мова є разом дим буття і домівка особи». Буттєва думка переходить за межі будь-якого теоретизування, тому що дбає про світло (= свідомість). Ця думка, прислухаючись до проsvіту буття, є дія, що перевершує формат будь-якої практики. «Думка проривається крізь дію і вчинення... завдяки дріб'язковості свого безрезультативного здійснення». Екзистенціовальна думка всього-на-всього «дає у своєму мовленні слово невимовному смислу буття», яке проривається у проsvіт, організуючись як мовний спосіб оприявлення самого буття. Звідси формулюється «перший закон думки: *доречність мови про буття як про подію істини*», у якій владарюють «строгість осмислення, ретельність мови, скупість слова». Отож, висновує Гайдеггер, у нинішній світовій скруті потрібно менше філософії, а більше уваги до думки, котра в майбутній зрілості є вже не філософія, а екзистенція, що «мислить ближче до джерел» і «прокладає своєю розповіддю непомітні борозни в мові». Вочевидь тут маємо докорінно іншу, принаймні порівняно з авторським дискурсом Сартра, методологію філософування. До слова, саме вона дає більш правдиве розуміння сутнісних горизонтів та багатоманітних відтінків гуманізму, позбавленого як невиправданого піетету до людської суб'єктивності, так і односторонніх та збіднених поняттєвих конотацій усталеного осмислення людини як розумної істоти.

Опріч цього, додамо, що у системомислєдїяльнісній методології Г.П. Щєдровицького, починаючи із 1980 року, повно опрацьований принцип єдності мислення і діяльності, що отримав не лише аргументоване змістовлення в неологізмі «мислєдїяльнїсть» та трипоясовій робочій схемі мислєдїяльності [13, т. 4, с. 5-47; 41], а й у численних похідних схемах та моделях оргтехнічного і суто прикладно зорієнтованого характеру, передусім під час розробки тематики, плану, програми, проекту і сценарію організаційно-діяльнісних ігор (ОДІ) як інтегральної (проблемно-полі-

діалогічної) умови породження й розширення мислєкомунікації, мислєдїяння, розуміння, чистого мислення, рефлексії і як універсальної форми свідомого практикування методології (див. [13, т. 4, с. 111-122; 37; 40]). У сутнісній ось-буттєвості ОДІ – це полісинтетична, саморозвиткова, структурно і функційно плинна конфігурація складових, компонентів, ознак, властивостей, з одного боку, мислення, з іншого – діяльності, у яких перше становить окрему субстанційну дійсність буття, що організується в осередковому лоні ідеального сферного життєпотокa свідомості, а друга – реально воб'єктивованій, багатоупредметнений, феноменально і продуктивно оприявлений світ людських активності, роботи, діянь, учинків. До прикладу, ситуаційна екзистенція цілеспрямованого створення часопросторових локальностей за принципом «тут-тепер-повнозавжди» під час *методологічних семінарів і сесій* являє собою унікальний спосіб співжиття людей розумних, знаючих, інтенційованих, компетентних і відтак мислєдїяльного самотворення кожного на межі своїх можливостей, де мислення просто нездійсненне без його удіяльнення, а діяльність неможлива без мислення. Ось чому методолог, на відміну від науковця будь-якого фаху чи спеціалізації, має справу не лише з об'єктами (пізнання, дослідження, конструювання, експериментування), а ще й головним чином із формами, оргсхемами, методами і засобами діяльності, у тому числі й суто понятійними та категорійними засобами. Він завжди більшою чи меншою мірою задіяний у безпосередньо – явну, відкриту і/або латентну, приховану – мислєкомунікацію з іншими інтелектуалами чи опозиціонерами, й покликаний до них виробити своє, власне методологічне, відношення і при цьому так чітко усвідомлено вибудувати цю мовно-мовленнєву взаємодію, щоб невпинно зосереджуватися на кількох основоположеннях реалізованого методологування: по-перше, на стратегіях, способах і процедурах добування нового чи використання набутого раціогуманітарного (переважно методологічного) знання; по-друге, на належному засобово-інструментальному забезпеченні колективної та індивідуальної мислєдїяльності; по-третє, на отриманні невербальних продуктів чистого мислення (схем, графіків, формул, моделей, матриць тощо); по-четверте, на постійно відновлювальній рефлексії як пройденого шляху мислєдїяння в категоріях «дореч-

ний – недоречний», «істинний – помилковий», «евристичний – тупиковий», «успішний – неуспішний» та ін., так і його здобутків, помилок, результатів.

Неологізм «**мислевчинення**» введений в інтелектуальний дискурс і докладно обґрунтований нами в 2017 році, що об'єктивно тоді вимагала вперше презентована друга версія *схеми-матриці модульно-розвивального оргпростору професійного методологування* [13, т. 4, с. 295-306; 28]. Сьогодні є підстави, рефлексивно охопивши за ці роки обшир авторських напрацювань, аргументувати виняткову евристичність концепту, а заодно й категорійного поняття, *мислевчинення* в кількох аспектах збагачення ресурсного арсеналу засобів як чистого мислення, так і канонічно зорієнтованого і вітакультурно здійснюваного методологування:

1) цей концепт, характеризуючи ідеальний зміст відповідного поняття у його цілісному помисленому наповненні, але без словесного формовияву, істотно збагачує наявне значення нево-смісловіе поле методологічних аналізу, рефлексії, розуміння, мислення, тому що виходить в освоєнні чистою думкою зміслових конотацій за межі можливостей концепту «миследіяльність» і породжуваних ним поняттєвих та модельних конструкцій, схем і засобів методологічної роботи;

2) запропонований нами концепт спричиняє створення і багатоваріантне використання не трипоясової робочої схеми миследіяльності, а *п'ятипоясової схеми мислевчинення*, що, охоплюючи пояси ментального досвіду, соціального практикування мД, концепт-інтенціювання, думки-камунікації і чистого мислення, реалізує принципи, закономірності та нормативи *циклічно-вчинкового підходу*, який за логіко-методологічним потенціалом перевершує і діяльнісний, і системодіяльнісний, і системомиследіяльнісний підходи, адже піднімає екзистенцію групового мислевчинення до взірцевої, вичерпної за повнотою моменту прожиття й екстатично довершеної форми ситуаційного співжиття – до повноцінного вчинку *методологування* чи навіть *метаметодологування* як найвичерпнішого способу людського існування у світі та як вузлового осередку самоперетворення учасників у часопросторі унікальної – модульно-розвивальної – ось-буттєвості;

3) висвітлюваний концепт, уможлиблюючи базову та похідні схеми мислевчинення,

відкриває благодатні перспективи (концептуальні, оргтехнологічні, методичні, сценарно-рефлексивні) творення і впровадження в інтелектуальне життя нового покоління ділових ігор – *організаційно-вчинкових*, що повною мірою відповідає канонам *світу вітакультурної методології* і поки що проєктно реалізовує модульно-розвивальні екзистенціальні сфери професійного методологування;

4) врешті-решт обстоюваний нами концепт *переорієнтовує інтелектуальні ресурси* сферного життєпотоків свідомості в ковітальній мислекомунікації учасників методологічних семінарів і сесій із форм, способів, актів, процедур міжособистісного порозуміння і взаємозгодження поглядів, позицій, переконань, здійснюваних у рамках чи на догоду тій чи іншій предметно центрованої миследіяльності з її певним набором потреб, мотивів, цілей, умов, змістовлень, методів, засобів і результатів, **на канонічні**, вітакультурно еталонні, **ритми** методологування, базованих на п'яти типах *методологічних модулів*; а це забезпечує подвійний ефект мислевчинкового екзистенціювання: з одного боку, розширення трансцендентальних горизонтів свідомого *зміслопродукування як стихії думання*, що проривається в ситуаційну ось-буттєвість у слові й відтак постає у мові як «домі буття і домівці особи» (Гайдеггер), з іншого – матеріалізоване воб'єктивування продуктів в чистого мислення «заднім числом» у невербальній формі та збагачувального за змістом і функціями опису-презентації цих продуктів у методологічних – усних і письмових – текстах.

І все ж у цьому важливому напрямку розвитку методології залишається більше незвіданих лагун і невирішених проблем, ніж осмислених та освоєних. Щоправда тут намічено генеральний вектор руху-поступу вперед. Зважаючи на влучні слова М. Гайдеггера, що «нині потрібно менше філософії, а більше уваги до думки» [4], підкреслимо, що сьогодні не стільки треба розробляти і збагачувати методологію, скільки *максимально зосередитися на методологуванні*, котре спроможне найкращим чином поєднати неподільно різні екзистенційні *траєкторії думання і вчинення*, діяння думки і канонічне звернення повновагомого вчинку.

Четверта перевага. Методологія у своєму самотньому становленні як окремих,

вітакультурно значущий світ взаємопрониклих та засобово забезпечених мислення, діяльності, мислевчинення і професійного методологування тепер виходить на пізнання, конструювання, уреальнення і саморефлексування взірцевих, свідомісно організованих, довершено канонічних подій власної ось-буттєвості. А це, щонайперше, означає, що вона покликана обґрунтувати **методологічний канон** як ідеалізований еталон своєї *досконалості* у його трансцендентальному вкоріненні, буттєво-окремішньому просвітленні, феноменальному оприявненні та екзистенційній повноті й циклічному діалектичному зв'язку з іншими, подією підтверджувальними, аналогічними канонами. Тезово конкретизуємо це *надзавдання* подальших методологічних пошуків.

Постійно повторювана рефлексивність процесів і проміжних результатів колективної мислекомунікації та індивідуального мислевчинення й особливо *післядіяльна надрефлексивність* тяжіють до завершеного *вчинкового канону методологування*, частково чи більш-менш повно оформляються як *методологічний канон*, котрий є конкретним уреальненням інтенційованості свідомості на ресурсах, архітектоніці, методах і засобах надпредметного мислєдїяння. Саме цей канон у нашому інтелектуальному досвіді *бере за еталон авторську конструкцію методологічної оптики*, що сконструйована у форматі постнекласичної наукової раціональності та за принципами, закономірностями і нормативами циклічно-вчинкового підходу у вигляді п'ятимодульного набору лінз-інструментів рефлексивного мислевчинення (див. *підрозділ 1*, а також [16; 23]) та формулює сукупність вимог і норм щодо породження й дотримання умов розиткового функціонування ось-буттєвої сфери свідомості та *чистого мислення* як її найбільш дорогоцінного, переповненого хаотичним плетивом думок, осереддя. Однак очевидно, що жодний учинок професійного методологування не може бути остаточним й вичерпним утіленням методологічного канону, тому він продовжується безперервно із перевагою то явно виражених, то латентно притаманних ознак методологічної творчості (див. *далі*). При цьому вказане інтенційовання є *багатовекторним* із тенденцією переходу усвідомлення і мислення від множинно упредметненого об'єкта вивчення чи конструювання до форм, методів, засобів та інструментів роздумування і діяльності, у тому

числі й до вмілого оперування методологічними знаннями.

Уперше *логічна структура канону* у лоні історико-психологічного пізнання була аргументована виданим українським мислителем В.А. Роменцем (1926 – 1998) під завершення його життєвого шляху, в якій усезагальне, особливе та одиничне – це «умови, або сторони, канону» в його достеменно справжньому екзистенційованні, щонайперше *вчинкового канону* як рушія психічного становлення, відповідального перетворення психосоціальної природи людини і, зокрема, *психологічного канону* як спричинювальної сили отримання достеменного раціогуманітарного знання, спрямованого на розкриття сутнісних особливостей будь-якого *психічного феномену* у свідомій формі *психологічного* (розуміння, мислення, оперування знаннями тощо), і водночас як живої досконалості, що вимагає повноти існування всеможливо організованого психічного, вміщуючи у взаємопроникненні численні осмислені суперечності (зовнішні і внутрішні, природні і соціальні, суб'єкт та об'єкт, емоції та інтелект, свідоме і несвідоме та ін.) (див. [10, с. 74-76, 899-901]).

Власне на окресленому теоретичному підґрунті й виникають ідея, витоки, *постава і система канонічної психології* як світоглядний «перехід від ХХ до ХХІ століття у психологічному думанні», котра уникає використання наявних редукцій і створення нових заміщень психічного, індивідуальності, людини шляхом задіяння як масиву історико-психологічних джерел і поняттєво-категорійних засобів, так і методологічних ресурсів учинкового та канонічного підходів; як «своєрідна позиція бачення та осягнення психічного», що у вимірі його нескінченних зрізів й абстрактних проєкцій уміщує безконечну кількість психічних явищ; як підсумково надрефлексивного, культурно вершинного *напряму* розвитку психологічної науки, котрий, здолавши однобічність попередніх психологій, висвітлює за логікою великого канону синтез індивідуального і всезагального, уможливорює «піднесення кожного психічного феномену до рівня канону, врешті-решт істотно збагачує запас *фундаментального психологічного знання* джерел, сутності, траєкторій і безкрайої феноменології людського способу екзистенційно повного життя в реальному соціальному світі з орієнтирами на суб'єктність і вчинково-подієву продуктивність ось-буття».

У 2019 році нами запропонована методологічна схема відновлення і здійснена розлога метатеоретична реконструкція предметного поля канонічної психології (див. [3; 24]). Новизна здійсненого епістемного поступу стосується кількох аспектів конструктивного розв'язання зазначеної проблеми:

по-перше, канонічна психологія розглядається як післядіяльний інтеграційний підсумок розвитку трьох базових теоретичних джерел або дисциплін – історії всесвітньої психології, загальної психології і численних психологічних теорій окремих психічних феноменів-подій (установки, ставлення, несвідомого, переживання, гри, особистості та ін.), тобто вона на метатеоретичному рівні знімає (заперечує і водночас зберігає у трансформованій подібності) їхній зміст у більш ємному, синтетичному, ущільненому вигляді; вона у засновках і сутнісному наповненні становить евристичний метатеоретичний проєкт методологічно відмінної від усіх наявних стратегій організації психологічного мислення – вчинково-канонічної, психософійної;

по-друге, відповідно до великої складності висвітлюваної проблеми підбирається адекватний спосіб її розв'язання багатомодульний інструмент – циклічно-вчинковий підхід, методологічна оптика якого містить чотири принципи, шість закономірностей і низку похідних нормативів розгортання рефлексивної мислєдіяльності й дала змогу подати логіко-структурну побудову психологічного канону в циклічній наступності ситуативного (його постання від емпіричного як загального до узагальнено індивідуального), мотивациального (його утвердження у пошуках від випадковостей до суттєвих знахідок унікального), діяльного (його учинкове здійснення як отожднення оригінального й досягнення довершеного всезагального) і післядіяльного (його необмежена повнота існування як уседосконалого відтворення всезагального у підсумковому самозвітуванні людини);

по-третє, підлягають аналізу й змістовленню чотири головних сегменти упередження канонічної психології: як філософсько-психологічного напрямку розвитку сучасного людинознавства, як науково-світоглядний «перехід від ХХ до ХХІ століття у психологічному думанні», як метасистема фундаментальних (основоположних стосовно джерел і сутності людського буття) психологічних

знань, як головна течія розвитку теоретичної психології інтелектуальними і семантичними засобами її саморефлексії, що, зі свого боку, охоплює кілька взаємопов'язаних напрямків поступу вперед: обґрунтування вчинкового осередку психологічної метасистеми як функціонального набору концентричних кіл, опрацювання канону як рушійної сили і взірця психологічного знання та як екзистенційно ідеалізованого образу психічного життя, реалізація у вчинку буттєвих визначень особистості, виходу вчинкового осередку через умотивовані творчі інсайти за власні межі – у психологічну систему, подієво-свідоме підтвердження плідності саморефлексивних зусиль думаючих психологів щодо вичерпної повноти вищого усистемнення вчинкового осередку оновленого теоретичного канону сучасної психології;

по-четверте, канонічна психологія, зосереджуючись на вивченні та конструюванні взірцевих феноменів і подій людського життя, набуває культурної вагомості як своєрідна світоглядна постава чи метапозиція бачення та осягнення психічного; це пояснюється тим, що канон – не чиста абстракція чи якась метафізична, неземна сутність, а живильне, буттєво-динамічне й навіть ціннісно-смісловне у своєму сутнісному осередді утворення, а це означає, що він тяжіє до трансцендентності (потойбічності) й одночасно спрямований до посеїбічності (феноменальності), містить діалектичне взаємопроникнення наявного й очікуваного, ось-подієву екзистенцію теперішнього, у якій проблемно, комічно чи драматично переплітаються й уприсутнені у тих або інших опосередкуваннях минуле і майбутнє.

Для нас очевидно, що методологічний канон є одним із вітакультурних еталонів учинкового канону, що твориться інтелектуально, розумово у процесі актуалізації ресурсів вільного людського духу, свідомісно поіменовується, означається, осмислюється та оприявнюється у символічній, знаковій, графічній чи суто семантичній формах і, зрештою, постає у реальних досягненнях індивідуальних та групових суб'єктів, котрі інтенційовані на вивчення і розробку методів, засобів та інструментів мислєдіяльності, здатні здійснювати рефлексивно продуктивні мислєвчинення й методологування і, найголовніше, спроможні спрямовувати вібраційні спалахи хаотичного перебігу власних думок в екзистенційне річище чистого мислення. Саме як

учинково досконалий і циклічно довершений *методологічний канон* усправжняється по-різному в об'єктивованих продуктах професійного методологування, які переводять трансцендентальне в реальне, ноуменальне у фактично достеменне, архетипно приховане у правдешньо дійсне. У цьому, вповні істинному, сенсі цей канон становить вищу ковітальну реальність і достеменне культурне досягнення. Він, – підкреслює В.А. Роменець, – є «**взірцем**, який створюється, зокрема, через методологію, а методологія, оскільки вона стикається з реальним світом, сама виступає таким каноном. І хоч у каноні має залишитися щось трансцендентальне, він його переборює. А це вже є дійсною **індивідуалізацією** канону» [10, с. 75].

Із останнього, воістину прозрілого, твердження академіка Володимира Роменця логічно слідує *кілька важливих узагальнень*, які тут контурно окреслимо, тоді як їх детальне обґрунтування залишимо для окремого методологічного дослідження.

1. Будь-яка *канонізація* (принципів, підходів, концепцій, теорій, дисциплінарних напрямів, парадигмально-дослідницьких карт тощо) як обов'язкова процедура сталого еволюційного поступу філософського, наукового, мистецького чи методологічного знання є *справою методології*, а не теорії – монодисциплінарної або інтегральної, й тому вимагає компетентно здійснюваного методологування, а не системного застосування тих чи інших предметних знань у вирішенні цього важливого проблемного завдання.

2. Окрема філософськи обґрунтована, науково опрацьована й емпірично підтверджена різними способами практикування методологія завжди становить *великий канон* і як нова фундаментальна інтелектуальна програма, і як філософська чи наукова школа, і як напрям розвитку природничо-наукової, інженерно-технічної або соціогуманітарної думки, і як більшою чи меншою мірою евристична й доцільна методологема самотньо взаємопрониклих мислення, діяльності, мислевчинення та рефлексивного методологування (найяскравішими взірцями тут є системомиследяльнісна і вітакультурна методології [3; 5; 13, т. 4]).

3. *Ідея методологічного канону*, що вперше висвітлюється нами в цьому дослідженні, є потужний *задум-рушій* подальшого сталого розвитку як світу методології, так і сфери методологування, причому у їх змістово-за-

сововому взаємозбагаченні та діалектичній єдності; а це потребує від фундатора школи чи напряму і його команди інтелектуалів логічного доведення й реального присвідчення використовуваних ними форм, методів, інструментів, процедур і технологій до *відповідних методологічних канонів* як найдосконаліших організованостей свідомої здатності людини думуючої у повноті їх опосередкованого оприяднення.

4. Водночас цілісна *метасистема методології як канон великого вчинку* виразно постає лише на фундаменті задіяння новаційних, більш досконалих і продуктивних, ресурсів професійного методологування і на етапі *пслядії*, тобто у завершальній фазі вчинкової спіралі ковітально здійснюваної *методологічної творчості*; до прикладу, це характерно для системомиследяльнісної методології (Г.П. Щедровицький і школа), що пройшла сімдесятирічний цикл власного історичного руху-розвитку від ідей, принципів і засадничих схем мислення і діяльності до солідного набору *канонічних* форм миследяльності, методологічних мислення, роботи, рефлексії та оргдіяльнісного ігрового практикування.

5. *Методологічний канон* у своїх глобальних вимірах є не лише взаємопроникнення двох мегадійсностей – світу методології і сфери методологування, а й має *ієрархічно модульну, мотрійково порівневу побудову*; зокрема, у діалектично неподільній самоттєвості вони обіймають два стратегічні щаблі розвитку: *методологічний і метаметодологічний*, також засадничі ідеали, основоположення, норми, цінності та продукти трьох обґрунтованих нами *методологічних оптик*: класичної, некласичної і постнекласичної наукової раціональності, потім розташовуються канонізовані *методологічні підходи* – циклічно-вчинковий, типологічний, таксономічний, власне канонічний та ін. – із їх принципами, закономірностями, нормативами, процедурами, після цього перебувають п'ять методологічних модулів, ще далі пролягає *пояс наддосконалих інструментів методологування* – методологічних планів-карт дослідження, категорійних матриць, методологічних моделей, кватерних і квінтетних мислесхем (див. *цит. літ.*).

6. Отже, *методологічний канон* – це свідомісно зріле, із виходом на чисте мислення, рефлексію і саморефлексію методолога чи групи інтелектуалів, *джерело* еталонно

здійснюваного, ідеально-реального, мислевчинення, інтегральний рушій *учинку вітакультурного методологування*. І якщо «культура – це канон способу життя народу» (В.А. Роменець), то *методологія – канон розширеного сферного життєпотіку людської свідомості* у його самодостатній, непересічно всезагальній, свободі-екзистенції візріцево зорієнтованого методологування.

П'ята перевага. Імовірно прогнозоване різноманіття методологічних канонів створює сприятливі передумови для виходу вітакультурної методології на повновагоме уреалення вчинків у миследіяльності, методологічної рефлексії, компетентного методологування, причому у їх одиничній і винятковій, хоча й регулярно відновлюваній, подієвій буттєвості як у відповідальному, справжньому вчиненні в лоні утвердження інтелектуально насиченого й культурно продуктивного способу життя. І це яскраво аргументує *філософема* М.М. Бахтіна, згідно з якою *вчинок – це завжди самобуття подія* в аспекті його втілення, як єдине і неповторне прожиття він є «більш ніж раціональний – він відповідальний», до того ж становить «останній підсумок, усебічний остаточний висновок, що стягує, співвідносить і дозволяє у єдиному та унікальному й уже останньому контексті і сенс, і факт, загальне й індивідуальне, реальне та ідеальне, бо все входить у його відповідальну мотивацію; у ньому вихід із тільки можливості в неповторність реалізується раз і назавжди» [2, с. 15-16].

Відродно констатувати, що у філософсько-психологічній теорії вчинку В.А. Роменця (див. [1; 6; 7; 8; 9-11]) обґрунтована низка ключових засновок-формул, що упрозорюють як можливості теоретизування (пошук нового науково-предметного знання), так і благодатні перспективи досконалого методологування (оперування надпредметними, рефлексивними знаннями і відповідними їм засобами та інструментами миследіяння): «вчинок є основною ланкою, осередком будь-якої людської діяльності. І саме в ньому «як вузловому осередку буття виявляється активна творча взаємодія людини і світу», та й у своїй сутнісній дійсності, себто у вимірі сущого, реально існуючого, «буття розкривається як усезагальний учинок» і т. ін. Звідси логічно слідує, що *вчинок для соціогуманітарних наук* – це універсальна (світоглядна) категорія побудови на виважених філософських засадах

наукових систем. «Універсалізм вчинку полягає в тому, що він є осередком різних форм діяльності й поведінки – теоретичної і практичної, моральної, естетичної, технологічної та ін.» [10, с. 41], і, додамо, цілком закономірно, методологічності у її *зрілих канонічних формах* – чистого мислення, думки-комунікації, миследіяльності, мислевчинення, досконалого методологування.

І справді «вчинок слід розглядати як всезагальний філософський принцип, який допомагає тлумачити природу людини і світу в їх пізнавальному і практичному сенсі» [10, с. 773], а вчинковість слушно вивчати й використовувати як *провідний принцип циклічно-вчинкового підходу і методології у цілому* (див. [3; 29; 33]). В будь-якому разі вчинок як осереддя людської, повноковітальної і різно усвідомленої, буттєвості, набуваючи методологічного статусу принципу, є засадничим і для філософії, і для соціогуманітаристики, і для методології. Скажімо, для методолога, як для кожного достойника, на котрого зійшла субстанційна сила мислення, вчинок – це його самобуття – ідеально-реальна, візріцево достеменна – *вітакультурна дійсність*, що цілеспрямовано твориться увесь час заново у подієвій екзистенції й на межі трансцендентного та іманентного, ноуменального і феноменального, духовного і природного, ідеального і матеріального, субстанційного і випадкового, невідомого і зрозумілого, об'єктивного і суб'єктивного, організованого і хаотичного, розвиткового й закорстенілого і т. ін. Ось чому ця *вчинкова дійсність* у своїй подієвій розгортці достеменної миследіяльності того, хто спромігся думати й «осягнути те, що принципово зрозуміти неможливо» (М.К. Мармашвілі), двосторонньо спричинена у хитромудрій екзистенції діалектичного взаємопроникнення *двох глобальних факторів*: з одного боку, внутрішніми умовами актуалізованого функціонування *свідомої здатності* та характеристиками психодуховного світу особи чи групи, з іншого – ментальністю, досвідом трансцендування, соціокультурними обставинами і способом життя народу. Зазначене пов'язує думачу людину із зовнішнім світом через *учинок методологування*, але в більш широкому контексті найповнішої акумуляції людських ресурсів зумисно натхненної і напруженої *самореалізації* – в організованому засобами мислення і рефлексії сферному життєпотіці свідомості як у передумові самотворення буття

в бінарній цілісності переображення самого мислителя як особистості та індивідуальності магістральним руслом зрілого мислевчинення і перетворення довкілля шляхом відновлення канонічних узірців методологічних мислення і діяльності.

Вчинок методологування, як уже сьогодні є підстави висновувати, – це *чотириетапний шлях* або спіраль руху-розвитку в невідоме, потаємне, трансцендентальне: від набутого досвіду аналогічних учинків через мрії, сумніви, суперечності, драми злетів і розчарувань до інтенційованого здійснення *вчинкового мислєдіяння* у ситуаційному плині ось-буттєвості за каноном «тут-тепер-повно-завжди» й зреалізування *подієво підтвердженої міні-програми* власного самопізнання і самовдосконалення як інтелектуала-методолога. До прикладу, д у ш а, завдяки трансцендентному екзистенціюванню в ній д у х у, через людину як психосоматичний матеріал, канал чи механізм проривається у *формі ідеальностей* (функціоналів, ідей, думок, мислесхем) с в і д о м о с т и назовні й «немов освітлює темний, несвідомий бік буття» [8, с. 17]. Як спосіб самобачення душа у такий спосіб свідомісно наповнює його світлом, що осідає тінями-проекціями у багатоманітті психічних явищ (передусім процесів, станів, властивостей, тенденцій), потім у їх таких організованостях, як поведінка, спілкування, діяльність, учинок, котрі однак виходять за обрії психічного як природного, тому що мають буттєве вкорінення. Відтак саме через цей учинок мотрійково узалежнені с у б с т а н ц і ї *свідомості, мислення, думання, думки* виявляють самих себе й повертаються до себе свідомісно ще з більшим інтенційним, функціональним та розвитковим потенціалом.

Інакше кажучи, в нашому розумінні м е т о д о л о г і я – це подорож темними коридорами буття, але освітлена з допомогою спеціально змайстрованих засобів та інструментів мислення, рефлексії і розуміння у сферному контексті життя спрямовано організованої свідомості. Головним тут є з у с и л л я мислителя – екзистенційно всеохватне, на грані й за межами можливостей, учинково адекватне, наближене до канонічно вивіреної еталонності. І *живе методологування* має змогу істотно посилити це вершинно ємне зусилля, перевівши переповнену хаосом думок, вражень, смислів с в і д о м і с т ь у ритм мобілізований, збалансований, рефлексивно

просвітлений, саморегульований. (Для виконання вказаного надзавдання методологія й розробляє та освоює новітні форми, методи, підходи, засоби, інструменти мислення, діяльності, мислевчинення.) Але так *методологічно облаштована свідомість* своєрідними світловими променями нарощує своє намагання утримати імпульсивні порухи духу й часто неконтрольовані примхи душі, інстинктивні пориви психіки й амбівалентні афективні перепади повсякденного життя.

Отож, осягнути онтологічну єдність світу методології і сфери методологування з допомогою пропонованої нами новоствореної *категорійної матриці* як одного із найбільш мислєінструментально досконалих *методологічних канонів* не становить легкодоступний акт розмірковувань навіть для фахово підготовлених дослідників. Таке цілісне всеохватне розуміння здійснюється як у ч и н о к мислєдіяння або, ширше, методологування і відбувається та рефлексується як значима п о д і я на життєвому, а часто й творчому, шляху інтенційованої до методологічних роздумів і натхненної на втілення їх у с п р а в и особистості. І тут постає проблема *повноцінності цих учинків*, адже її складність спричинена, крім вищезазначеного, ще й тим, що в подієвій спіралі ось-буттєвості він є водночас і *екзистенція* «тут-тепер-повно-завжди» всього пережитого та омріяного і *трансценденція* в новий життєвий вимір. Ось чому це «завжди подолання й перехід у новий буттєвий простір. Це новий відлік часу, початок нової доби. Це перехід у якісно інший життєвий світ, у якому від минулого залишаються іноді тільки інтенція і потенціал самотворення» [8, с. 118]. Тому, як і будь-який повноцінний учинок, названі – це постійно «звершення всупереч» (В.А. Роменець) – обставинам, можливостям, зовнішньому і внутрішньому опору.

У загальних рисах окреслимо методологічну с х е м у покомпонентного еволюювання циклічно завершеного, вітакультурно узмістовленого і філософськи канонічного, **вчинку методологування**.

Передситуація. Інтелектуал і, тим більше, самоідентифікований методолог мають певний, мізерний чи вагомий, розладнювальний чи конструктивний, латентний чи ще й об'єктивований у продуктах творчості, **досвід трансцендування** як наслідок прожиття буденних ситуацій, суспільних подій, постановки та розв'язання філософських чи наукових

колізій, проблем. Цей досвід – фундаментальна засада, часто вирішальна передумова, але аж ніяк не принцип чи достатня умова-чинник зрілого мислевчинення. Річ у тім, що його суть становить *перехід* од усвідомлення до самоусвідомлення, від спричинення до спонтанності, від творчості до самотворення, коли особа виходить із минулого стану існування й опиняється в новій осьбуттєвості. Іншими словами, у цьому разі в неї актуалізуються ті внутрішні умови-ресурси у самій собі, які уможливають *вихід свідомої здатності за межі* сприйнятого, пізнаного, осмисленого, раніше уявлюваного чи омріяваного. Причому спроможність трансцендування виникає через особисто осягнену призму взаємодії протилежностей, що сходять і взаємопроникають у її тій чи іншій сутнісній самотутності (конечність і безкінечність, постійність і змінюваність, перебування в об'єктивній реальності і прагнення до ідеалу, канону, святості, відображення реальному стану речей довкола і його рефлексія та ін.).

До слова, зауважимо, що *трансцендування* – це водночас, з одного боку, постійне *заперечення* своїх попередніх свідомісних і, відповідно, світоглядних станів (стереотипів, пересудів, ідеологем, комплексів, догм тощо), з іншого – *самозбереження* притомної мислєдіяльної сталості, наступності минулих і майбутніх станів існування у теперішньому – в екзистенції власного прожиття «тут-тепер-повно-завжди», що вказує не тільки на конструктивність, згармонованість особистості думаючої людини, а й на її *надійність* і на причетність до світлопромінних горизонтів мудрости. Крім того, така особа, притягнувши у себе субстанційну енергетику свідомості, мислення, свободи і віри, має унікальний, однак аж ніяк автоматично чи вольово не відновлюваний, досвід відшукання єдиного правильного шляху між Скільною і Харібдою суперечливого соціального тиску на неї і, зважаючи на безперервність змін довкілля та соціуму, прагне розв'язувати гносеологічні суперечності у їх взаємопроникненні, синтезній єдності (до прикладу, системомислєдіяльнісна методологія, раціогуманістичний підхід, вітакультурна методологія, мислевчинення як методологічний канон). І хоч трансцендентальне, як відомо, перебуває поза межами свідомості і пізнання, усе ж, хоча й опосередковано, уможливорює їх, є своєрідним животоченням джерел людської свободи-екзис-

тенції та ключовою передумовою її спонтанного самотворення.

Загалом квінтесенцією вказаного, сутнісно замежового й тому непізнаного раціональними способами, досвіду методолога є постійна співритмічність його інтенційованих полів свідомості і мислення у форматі потоку трансцендування й одночасно знову і знову *впадання* у їх субстанційну, буттєво непросвітлену, дійсність, що дає змогу долати обмежені обрії сущого – предметний світ повсякдення – та підніматися до канонічних вершин методологічних мислення, діяльності, мислевчинення, методологування. Останні не переобтяжені повсюдною предметністю, а є виходом за її закостенілі рамки окремою стежиною мислевчинкового самозреалізування самого методолога, що й призводить і до перетворення довкілля, і до переображення себе як неповторної особистості й, інколи, до збагачення національної чи навіть світової культури. Проте кожний фрагментальний досвід раніше втіленої екзистенції трансцендування як осереддя самотворення думаючої особи, мислєдіючи самочинно й оригінально, *свідомісно неповторний в ось-теперішній миті* мислевчинення, не передається логічними, психологічними, особистісними чи суто самісними каналами. Тому він неможливий і шляхом наслідування когось або чогось. Тільки повно прийняте у себе й доведене до екзистенційної вичерпності *трансцендування-творення* врешті-решт й уможливорює високо інтенційовані та методологічно просвітлені *свідомість і мислення* інтелектуала цього народжуваного фаху, котрі в мотрійковому співфункціонуванні спричиняють його чітке самовизначення, відповідальну самостійність, неабияку мужність здійснити, здавалося б, неможливе і домогтися доладної самоорганізації власних ресурсів, потенцій, спроможностей потаємними лабіринтами трансцендентальної буттєвості.

Ситуація. Кожна свідома особа, як очевидно, проживає, спілкується, діє і розвивається не в суспільстві чи культурі безпосередньо, а *вплині змінних життєвих ситуацій*, у ситуаційно мінливому контексті конкретного повсякдення. А це означає, що для методолога здійснення *вчинку методологування* потребує окремої, багато в чому спеціально спроектованої і штучно створюваної, мислекомунікаційно насиченої й тому розвитково унікальної ситуаційної організованості локалізованої ось-

буттєвості. В нашому двадцятирічному досвіді розробки *вітакультурної методології* у її виході на безмежні простори власної свободи-практикування – в канонічній формі здійснення *професійного методологування*, де основоположним й відтак атрибутивно обов'язковим є кількакрокове, а саме *вчинково-циклічне, творення модульно-розвивального простору* такого командного методологування під час проведення авторських методологічних семінарів і сесій (див. першу [19, с. 80-101; 27] і другу [13, т. 4, с. 295-306; 28] версії схеми-матриці даного простору). Фактично мовиться про регулярне стале відновлення з а н о в о, себто «тут» (ці обставини-умови), «тепер» (цей винятковий момент), «повно» (це непереврене екзистенціювання) і «завжди» (ці повсякчас постійні стани трансцендування), *особливого проблемно-комунікаційного напруження людських сутнісних сил* кожного учасника такого спільного мислевчинкового дійства. При цьому ця висока п р о б л е м н і с т ь вказаного, сутнісно екзистенційно-трансцендентного, р и т м у контактування має щонайменше чотири *формовияви* цього ступеня напруженості зусиль: *опонентний* (інший погляд чи резонне заперечення висловлених тверджень, роздумів, світоглядних орієнтирів, суперництво в аргументуванні доказів, інакші докази щодо способів розв'язання певної проблеми тощо), *критичний* (аналіз і виявлення помилковості суджень, пошукових дій і змістових рефлексій, оцінка неповноти чи неадекватності розмірковувань, негативна фіксація уваги на хибних засновках, дослідницьких засобах чи узагальненнях), *конфліктний* (відкрито артикульоване протистояння ідей, думок, уявлень, поглядів, переконань, гіпотез, версій та ін.), *конфронтаційний* (суперечка висловлюваних міркувань, протиборство позицій, зіткнення альтернативних уявлень, мислесхем, принципів, двобій переконливих аргументацій, програмних і проектних презентацій).

Загалом цілеспрямоване творення особливих умов *ситуаційного постання модульно-розвивального простору*, вдаючись переважно до термінології В.А. Роменця, доцільно визначити у єдності чотирьох головних якісних характеристик **с и т у а ц і ї методологування** як:

– *спільно з н а ч у щ о ї*, що наповнена інтенційністю взаємопрониклих сфер свідомості і мислення та становить передумову уможливлення самотнього різновиду вчинкової творчості – *методологічної*, продуктами

якої є новостворювані концепти, поняття, форми, методи, принципи, підходи, засоби та інструменти миследіяльності;

– *т р а н с ц е н д у в а л ь н о ї*, яка у процесно-результативному плані є першопочатковим виходом кожного учасника мислекомунікації за м е ж і об'єктивних обставин, внутрішніх умов (ресурсів, потенцій, здібностей тощо) особистого самоздійснення і, найважливіше, мужне утримання в собі цього д ж е р е л а трансцендування для розгортання подальших етапів названого вчинку;

– *к о л і з і й н о ї*, котра вирізняючись граничним зіткненням протилежностей (ідей, уявлень, цілей, поглядів, позиціювань тощо) *убезладнює* спільну інтелектуальну взаємодію, колективно організовану миследіяльність, змушує на межі духовних сил і розумових можливостей кожного й усіх разом підніматися і над цими протилежностями, і над тотальністю с у щ о г о предметного світу, в т. ч. й над культурою, історією, філософією, наукою, соціальним досвідом, тобто займати рефлексивну позицію й далі нарощувати *методологічне відношення* до них і в такий спосіб відкривати шлях для самовизначення і самотворення на наступних етапах учинку;

– *д р а м а т и ч н о ї*, яка екзистенційно відзначається високою напруженістю загальної енергетики миследіяльних впливів і позиціювань учасників, гостротою зіткнень, перипетійними змінами ходу суперечок чи дискусій і часто безкомпромісністю їх мислекомунікаційної взаємодії, що іноді спричиняє в окремих позиціонерів ситуативну втрату ціннісних орієнтирів та світоглядних опор у цих групових актах містерійного пошуку істини.

М о т и в а ц і я. Ситуація командної методологічної роботи, будучи штучно ініційована інтенційними полями свідомості і мислення учасників семінарів як набір модульно-розвивальних умов і прогнозованих засобів спільної практичної миследіяльності, аж ніяк не зникає, а навпаки продовжує системно трансформуватися, істотно змінюється від етапу до етапу функціонально, змістовно, архітектонічно і трансцендентально, виводячи на домінантне місце одні складники (інтенції, значення, важелі, значущості, колізії, труднощі, знаряддя, акти рефлексії тощо) і применшуючи роль інших. За л о г і к о ю трансцендентально вкоріненої та екзистенційно плинної *буттєвості вчинку* після ситуаційної стадії методологування закономірно, причому

не лише за теоретичними канонами, а й за об'єктивною вимогою самого усвідомленого життя, слідує *мотиваційний етап*, головне завдання якого полягає в тому, щоб «перебороти конфліктність ситуації та прийняти рішення діяти певним чином» [9, с. 762], а його квінтесенція – здолати драматичну боротьбу мотивів у її багатовимірному осмисленні суперечностей і конфліктів, а саме м і ж: а) особистими пріоритетами, інтересами, цілями і загальнолюдськими, зокрема із вищими командними, цінностями; б) особистими предметними уявленнями та відповідними їм науково-раціональними знаннями кожного учасника і методологічним (надпредметним, рефлексивним) баченням колективно проблематизованої і тематизованої дійсності; в) неповторним ось-уявленням (об'єктивованим у схемах, рисунках, мові, уречевленям, себто певним чином уречевленим) суцільним та ідеалами методологічної мислєдїяльності, вчинковими канонами методологування; г) стереотипами науково-природничого центрованого думання та еталонами методологічного мислення як найбільш універсальної, інтелігібельної та інструментально забезпеченої, оптики розширення функціонального поля і збагачення сенсозмістового життєпотіку свідомості всіх комунікантів і кожного зокрема та ін.

Примітною ознакою вчинку вітакультурного методологування на цьому етапі є *полімотиваційність* життєдїяльності мислєкомунікаційної команди, котра самоорганізувалася задля творення унікального за параметрами модульно-розвивального простору інтенсивної розумової співпраці й котра не тільки через зовнішні стимули і світлі наміри, а й через бажання-прагнення домагається спільного входження в субстанційні потоки чистого мислення та отримання його омріяних невербальних продуктів, прояснивши розмаїте змістове полотно створеної проблемно-комунікаційної ситуації. *Полімотиваційне поле сумісної мислєдїяльності* – це складно інтегроване і вельми строкато суперечливе плетиво як кількох актуалізованих індивідуальних мотивів (усвідомлених потреб), що впливають на спрямування, зміст, стиль і результативність особистого мислєдїяння, так і їх ще складніше – багатопроblemне, конфліктне, конфронтаційне, драматичне, метасистемне – розвивкове функціонування у рамках команди самоідентифікованих методологів (див. модель-конфігуратор становлення і мислєсхему сфер умов

розвитку полімотивації [38, с. 191-238; 39]). У такий спосіб формується *спектр цілей* мислєдїяльності, які взаємоузгоджуються до стану чіткого визначення колегіальної м е т и у процесі живого мислєкомунікування зі стратегічним орієнтиром на *загальноприйнятий ідеал* методологічної творчості та з тактичним прогнозуванням методів і засобів очікувальної сукупної вчинкової дії. У будь-якому разі утворюється *загальний вектор полімотиваційного поля командного руху вперед* (див. детально [3, с. 459-470; 36]), що не лише ситуаційно унагальнює інтенційований *акт мислєвчинення*, а й є трансцендентально й екзистенційно надійним стартовим майданчиком його плідного якісного здійснення.

Отже, у спільно твореній на методологічних семінарах субстанційній дійсності свідомості інтегральне (командне та індивідуальне кожного учасника) збагачення локально створюваного модульно-розвивального простору на цьому перехідному до безпосереднього діяннєвчинення етапі відзначається єдністю *чотирьох базових ознак-характеристик м о т и в а ц і ї методологування*:

а) утворенням *двосферно мотрійкової інтенційності* свідомості і мислення, що дає змогу врешті-решт перебороти посталу перед командою інтелектуалів *проблемно-конфліктну ситуацію* та прийняти зважене рішення щодо подальших учинкових дій і використання при цьому найнеобхідніших концептів, принципів, методів, засобів, підходів спільного методологування;

б) зняттям (запереченням і водночас збереженням на якісно вищому рівні) ситуаційно спрямованої та узалежненої командної мислєактивності й переведенням її трансцендентального, екзистенційного і власне самотворювального потенціалу на здолання хаосу індивідуальних ідей, намірів, інтересів, цілей і формування єдиної м е т и сумісної мислєдїяльності із ясним настановленням на той чи інший методологічний канон;

в) *полімотиваційністю* поля міжособистої мислєкомунікаційної взаємодії учасників, що вимагає від керівника семінару і всієї команди чіткого зорганізування хаотичного плетива бажань і мотивів у єдине річище *інтегрованої вмотивованості на спільне входження в субстанційні потоки чистого мислення* і на отримання його зрілих невербальних продуктів;

г) утворенням та екзистенційним прийняттям усіма і кожним інтелектуалом окремо

загального вектора полімотиваційного поля командного руху-поступу вперед, що унагальнює інтенційований акт мислевчинення, прогнозування адекватних методів і засобів утілення його в життя, а також діалектично поєднує свободу думання із відповідальністю вчинення на тернистому шляху досягнення від-рефлексованого ідеалу методологічної творчості.

Вчинкова дія. Перемога в напруженій полімотиваційній боротьбі найбільш значущого для команди інтелектуалів *інтеграційного мотиву* як відпочаткового вектора продуктивної методологічної співпраці знаходить звершення у розлогоді, екзистенційно мінливому і змістовно різноякісному, *мислевчинковому діянні*, котре відтепер сутнісно змінює передумови функціонування проблемно-конфліктної ситуації. Так, раніше проблемогенна, багато в чому невизначена й незрозуміла, ситуація аналізувалася сама собою як стартовий полігон для повноцінного вчинку, потім спричинена нею через низку актуалізованих суперечностей напруженість трансформувалася у свідомісно загострене мотиваційне прагнення, і тепер, нарешті, зреалізовується відповідне, спільними інтелектуально-вольовими зусиллями і трансцендентальними ресурсами, її *перетворення* саме як конкретно суцільної, ґрунтовно мисленнево опрацьованої та зовні вираженої, *командної дії як акту-події учинення*. Сутнісне призначення цього перетворення полягає у формуванні благодатних умов для спонтанного фонтанування думок, ідей, смислів, мислесхем кожного учасника, але у загальному комунікативному потоці чітко інтенційованої (переважно під наставництвом керівника семінару) на методологічні формоорганізованості або функціоналі (відношення, позиціонування, мислення, рефлексія та ін.) свідомості, причому у напрямку дедалі більшого зовнішнього – невербального і вербального, об'єктивованого й усуб'єктненого – оприявнення *атрибутивних властивостей* учинку методологування. Важливо й те, що на цьому етапі його продуманого втілення мислекомунікаційна співдіяльність добігає *апогею екстатичного напруження* духовних сил і розумових здібностей учасників, котрі самовіддано поглинаються пошуком найкращих способів і засобів розв'язання визначеної методологічної проблеми і здолання пов'язаної з нею проблемно-конфліктної ситуації. Однак цей екстаз (найвищі

захоплення, наснага, задоволення) *учинкового самопоглинання* не кожен учасник здатний витримати до кінця як непрохідне для нього випробування. А тому часто, здебільшого на короткий проміжок часу, капсулюється від надміру інтенсивних взаємостосунків, випадає із живої модульно-розвивальної екзистенції сумісного методологування, немов би зі сторони споглядає за унаявленим ходом дійства, щоб знову, за нагоди, долучитися до його драматичного перебігу.

Учинок вітакультурного методологування, як показує наш досвід проведення методологічних семінарів, – це аж ніяк не безладне чи абсолютно довільне *неординарне подієве дійство*. Він є інтелектуально яскраве дійство командного мислевчинення, що вповні мисленнево плановане, програмоване, модельоване і навіть кількаразово уявно сценароване до деталей і нюансів здійснення самого *процесу діяння методологічної співтворчості* та отримання його бажаних продуктів, щонайперше, «плодів» чистого мислення – нових схем, моделей, принципів, підходів, методів, засобів та інструментів миследіяльності тощо. Проте не тільки і не стільки такими (зовнішніми, оприявненими) результатами значущий указаний учинок. Його розвитковий вплив розповсюджується на *особистість* учасника як на живодайний орган творчої екзистенції трансцендендування. Робота кожного методологічного семінару, будучи різнопланово спрямована у його подієвій розгортці керівником, саме на цьому етапі найповніше стимуляційно діє як *привід до самозреалізування* кожного, тобто як надмірність багаточинниково спричиненого тиску, що й пробуджує особисто самовіддане здійснення вчинку у собі на межі спроможностей власного духовного ества. Тоді й виникає цілющий стан *самозвершення*, переображення. Індивідуальнісне потрапляння чи впадання у цей стан за межевої екзистенції уможливорює повне поглинання учасників наявним унікальним простором мислевчинення, самобутне занурення в субстанційні сферні потоки свідомості і мислення, пережиття захоплювальних миттевостей високого творчого осяяння, врешті-решт, бодай тимчасово, самодетермінує вчинити відповідальний крок в дорозі до духовного зростання через актуалізацію власних ресурсів самотворення.

Отож, загальна картина свідомісно-мисленневої субстанційної буттєвості командно

здійснюваної методологічної діяльності на етапі **вчинкового діянн**я, себто у процесі власне проблемно-конфронтаційного розгортання сумісного мислевчинення, охоплює єдність *чотирьох атрибутивних характеристик* доведеного методологування:

– подальше перетворення наявної проблемно-конфліктної ситуації в реально втілюваних, конкретній і зовні вираженій, учинковій дії як *самого акту-події мислевчинення*, сенс якого полягає у формуванні керівником та учасниками семінару благодатних умов для спонтанного продукування думок, ідей, смислів, мислешем, хоча й у свідомо скеровуваному розвивально-комунікаційному потоці творення *таких методологічних організованостей або функціоналів*, як відношення, позиціювання, мислення, рефлексія і т. ін.;

– мисленнево здійснювані планування, програмування, моделювання і детальне сценарування *процесних варіацій* методологічної творчості на семінарі як неординарного подієвого дійства командного мислевчинення, *головним завданням* якого є отримання бажаних продуктів (передусім чистого мислення) – нових схем, моделей, принципів, підходів, засобів тощо із незмінним настановленням на все більше оприявлення атрибутів вітакультурного методологування;

– досягнення у драматичному ході проблемно-модульної мислекомунікації *апогею екстатичного напруження* і розумових здібностей учасників, коли їх охоплює екстаз командного пошуку найкращих способів і засобів розв'язання конкретної проблемно-конфліктної ситуації чи проблеми, хоча й може спричинити на короткий проміжок часу фрагментарне випадання окремих учасників модульно-розвивальної екзистенції методологування через особисту надмірність випробувань;

– фактичне уможливлення певного *особистісного зростання* кожного учасника семінару як живильного органу творчої екзистенції трансцендентування умовами та засобами самісного мислевчинення під стимуляційним тиском-приводом інтенсивної модульно-розвивальної взаємодії, що й пробуджує самовіддане здійснення особою в актуалізованому неповторному форматі субстанційного співіснування свідомості і мислення *вчинку у собі* на межі своїх духовних спроможностей і в такий спосіб потрапляння у просвітлений стан самотворення, самозвершення, переображення.

П і с л я д і я. Вчинкова дія методологування подієво завершується (до прикладу, на методологічному семінарі чи під час оргдіяльній гри) після здійснення того, що пропонувалося, моделювалося, сценарувалося, тобто після досягнення конкретної, тематично визначеної й поставленої та сформульованої саме як системна проблема, м е т и. Однак цей учинок, як і будь-який інший, у своїх повноцінній буттєвості й належному феноменальному оприявленні не завершується із розв'язанням окремої методологічної проблеми і навіть на етапі вдалого звершення командної роботи та прийнятного вирішення подвійного завдання: отримання нових продуктів чистого мислення і збагачення досвіду трансцендування кожного учасника (в нашому випадку шляхом цілеспрямованого створення особливого модульно-розвивального простору методологування як інтегральної полімотиваційної умови-ситуації пробудження здатності думаючої особи творити *із себе* (зсередини) і *від себе* (назовні) актуальну мотрійкову енергетику розширених субстанційних потоків свідомості і мислення. І цій незавершеності вчинку є кілька причин:

1) *онтологічно* буття є невичерпним у своєму сутнісному й відтак ціннісному вимірі, тому ось-буттєвість фрагментарно здійснюваного методологування навіть у його завершеному *вчинковому циклі* становить лише вкрай обмежене поле чи, точніше, просвіт її живильного екзистенціювання, у якому через людину буття поціновує, пізнає і творить само себе;

2) *феноменологічно* вчинок багатоманітний на форми і способи виявлення, зважаючи, з одного боку, на його трансцендентальне вкорінення та архетипічну природу, з іншого – на різноінтенційовані структури і функціональні організованості суб'єктної, особистісної, індивідуальної та універсумної (духовної) активності, що у взаємодоповненні узаasadнюють та оприявнюють велику варіативність учинкової буттєвості людини;

3) *гносеологічно* світ, людина, свідомість, мислення, вчинок, мислевчинення і таке інше є нічим необмеженою *нескінченністю* у сенсі осягнення їх людським розумом, а тому процес їх пізнання або як неозоро великих, бездонних (Бог, зоряне небо, світ, свідомість, мислення, свобода), або як украй малих і навіть мізерних (людина, вчинок, дія, клітина, електрон тощо) потребує сутнісного виходу за межі життєвого досвіду – *трансцендування*,

себто виходу на довільні простори чистих споглядання, думання, мислення; до того ж ці дійсності перебувають у постійному розвитку, і вчорашнє їх розуміння є завжди неповним, відносно істинним;

4) *епістемологічно* усвідомлення вчинку методологування на кожному із чотирьох етапів його розгортання означає відповідно з н а н н я його умов і мети, інтегрального мотиву і засобів, сценарію і реально задіюваних ресурсів його миследіяльного здійснення, нарешті отримуваних продуктів і культурних чи суспільних наслідків; проте всі ці знання більшою чи меншою мірою *релятивні*, тобто здобуті у зіставленні з іншими, вже наявними, знаннями, що, зі свого боку, наближають до і с т и н и чи віддаляють від неї; і тут вирішальне значення має основоположний м е т о д, яким це знання здобує: одна справа, коли це метод науковий (раціональний), інша – філософський (загально-світоглядний), теологічний (Бого-пізнавальний), езотеричний (внутрішньо-містичний) чи методологічний (надпредметний, полірефлексивний);

5) *психологічно* будь-який учинок ніколи не завершується, адже він насправді безперервний у сенсі психодуховного відгуку на його процес і результати діяльного зреалізування, причому це післядіяльне відлуння-реагування має глибинно особистісний зміст, пов'язаний із переживанням здійсненого, оцінкою здобутків і прорахунків, рефлексією продуктивності власного самоствердження особи через мислекомунікацію, врешті-решт амбівалентності почуттів, які стають психологічним підґрунтям для наступних учинків. Крім того, вчинок «залишає після себе якість невдоволення, відчуття чогось до кінця не здійсненого. У свідомості людини залишається суперечність між прагненням до моральної співвіднесеності з усім людством і неможливістю здійснення цього через якийсь окремий справедливий вчинок» [9, с. 773];

6) *методологічно* незавершеність учинку методологування спричинена неможливістю створення бездоганної, на всі випадки життя і творчості, *методологічну* й, тим більше, *метаметодологічну* о п т и к у, що необхідна для постановки і розв'язання найскладніших – людиновимірних, відкрито саморозвивальних, глобальних чи невідкладних соціальних – проблем; тому, скажімо, ідеально сконструйо-

вана й скрупульозно застосована нами метаметодологічна оптика вивчення загальної теорії діяльності (див. [16]) не може бути без змін використана для ефективної реконструкції та епістемологічного збагачення інших теоретичних чи методологічних систем.

Квінтесенцією вітакультурно зорієнтованого вчинку методологування є *підсумкова рефлексія* продуктивності та успішності командно здійсненої мислекомунікації та проблемно-модульної співдіяльності загалом, що й уможливує усвідомлено піднятися н а д: а) наявними знаннями про об'єкти діяння, використання, перетворення; б) знаннями самої діяльності, передусім її побудови, генези, покомпонентного набору, засобів уреальнення тощо; в) рефлексивними знаннями, що здобуті на проміжних етапах сумісного мислевчинення, а також г) суто особистісними знаннями. Оскільки постійна р е ф л е к с і я всього того, що потрапляє у проблемогенне полідіалогічне річище групової чи індивідуальної миследіяльності (цілі, принципи, форми, зміст, засоби, норми, процедури, продукти тощо), є її засадничим а т р и б у т о м, то на післядіяльному етапі постає *надзавдання здійснити рефлексивно-вчинкове замикання методологічного мислення* із різними рефлексивними ототоженнями. В нашому досвіді метаметодологування о р г с х е м а його вирішення є четвертою або фінальною стадією розвиткового становлення цього, доконче універсального, *мислення як мислення над мисленням про світ*, де повний учинковий цикл охоплює такі рефлексивні ототоження: 1 – поєднання зануреного у всеосяжну царину діяльності мислення і результативне отримання повноцінної *миследіяльності*; 2 – уподібнення мислення, у яке занурена онтологія миследіяльності, із самою реальною миследіяльністю і постановня *рефлексивного методологування*; 3 – здійснення конкретного вчинкового акту-дійства як ототоження рефлектувального мислення із мисленням рефлектованим й утвердження *методологічної саморефлексії*; 4 – зняття попередньо здійснених актів рефлексії і саморефлексії у *надрефлексивній позиції* думаючої особи чи команди інтелектуалів й утворення *оглядового поля рефлексії* (див. детально [16, с. 76-80, 86; 23, с. 25-32, 37, 43]).

Таким чином, виконання необхідних ситуаційних перетворень, принципівих настановлень, умов і нормативних вимог п і с л я

діяльного етапу фахово здійснюваного мислевчинення зумовлює завершення *повноцінного вчинку вітакультурного методологування* та охоплює його такі атрибутивні ознаки:

а) усвідомлення *повноти досягнутої чи недосягнутої мети* командно-індивідуальної миследіяльності, що здійснена над постановкою і розв'язанням конкретної методологічної проблеми або актуалізованої складносистемної проблемної ситуації;

б) критичне і водночас конструктивне оцінювання *успішності вирішення подвійного завдання*: отримання нових (невербальних) продуктів чистого мислення і збагачення досвіду трансцендування кожного учасника спільного мислекомунікаційного дійства;

в) підсумкова рефлексія у формі створення її самобутнього *оглядового поля* всього пройденого шляху мислевчинення від проблемно-конфліктної ситуації через полімотиваційну боротьбу й консолідоване прийняття єдиного мотиваційного вектора поступу вперед до комунікативного здійснення спільного вчинкового діяння групи інтелектуалів під настановленням обраного методологічного канону над щойно опрацьованими знаннями об'єктивними, оргдіяльними, рефлексивними;

г) саморефлексія, зреалізовувана в контексті метаметодологування і надрефлексивного позиціонування як важливий подієвий акт рефлексивно-вчинкового замикання методологічного мислення із різними рефлексивними ототожненнями, де ключовими віхами є повноцінні миследіяльність, рефлексивне методологування, методологічна саморефлексія та оглядове поле підсумкової методологічної рефлексії.

Отже, детальна порівняльна характеристика першої і другої пропонованих нами версій *категорійних матриць вітакультурної методології* в аспекті наявного проблемно-епістемологічного зсуву щодо ґрунтовності задіяння дослідницьких засобів, досконалості новоопрацьованих інструментів мислевчинення і фундаментальності вище висвітлених переваг щойно створеної матриці вказує на сталу поступальну еволюцію *методологічного знання* в останні два десятиліття на теренах здобутків авторської наукової школи. У цьому аналітичному форматі найбільш значущими **відкриттями** є:

а) аргументоване відшукування бездонного *квазіоб'єктного всесвіту методології*, який сутнісно належить трансцендентальному виміру буття – своєрідному *життєпоток*у свідомості як до кінця не пізнаваної сфери, і секторально розмежованого її *предметного поля*, в осередді якого перебуває найуніверсальніший тип роздумування – *методологічне мислення*;

б) різнобічне обґрунтування буттєвої неподільності, діалектичного взаємопроникнення та екзистенційно-подієвої цілісності *світ*у методології-як-учення (передусім адекватної теоретичної системи) і *сфери* методологування-як-практики (роботи, праці, діяння);

в) творення методології як субстанційної – свідомісно-мисленнєвої – дійсності й одночасно як удіяльної вітакультурної реальності у їх порівневому і багатокординатному взаємодоповненні;

г) уведення в інтелектуальний дискурс *концепту* і, відповідно, категорійного поняття «*методологічний канон*» і вихід на конструювання базових канонічних форм організації широко мислеінструментально використовуваного методологічного знання, а саме на *канони* методологічних мислення і діяльності, розуміння і рефлексії, філософського мислевчинення і професійного методологування;

д) відпочаткове прояснення сутнісних узмістовлень, ковітальної важливості та інваріантної *схеми* логіко-канонічної побудови *вчинку філософського (професійного) методологування* як загального, надскладного, багатопланового, довготривалого і *вчинку миследіяння* як більш окремішнього, доступнішого, неповторнішого, конкретнішого за цілями і результатами, а також осягнення цих учинків як різномасштабних *подій* у їх певній ковітальній, культуротворчій, епістемологічній та розвитково-особистісній продуктивності.

І якщо «категорійний апарат – це «магічний кристал» науки» (М.Г. Ярошевський), то *категорійна матриця* – «магічний ключ від брами», з допомогою якого відкривається великий, утаємничений і поки що локально освоєний, *світ* канонічних мислення, рефлексії, розуміння, діяльності із невичерпними можливостями майстерно здійснювати миследіяльність, мислевчинення і професійне методологування.

ВИСНОВКИ

1. Вітакультурна методологія в авторському *мегапроекті* сутнісно створюється як філософська, науково – як зорієнтована на постнекласичну раціональність, епістемно – як надпредметна і метасистемна, ковітально і вчинково – як реально здійснювана й свідомісно організована та канонічно – як довершений культурний еталон сучасної методології взагалі. Вона не тільки постійно розглядає проблемне питання розширення свого *предметного поля*, а й успішно вирішує його через новаційне освоєння і діалектичне поєднання двох генеральних полярних тенденцій власного розвитку: з одного боку, постання й опрацювання *сфери професійного методологування* як окремої унікальної свободи-практики самої методології під час рефлексивного використання відповідних форм, методів і засобів мислення, діяльності, мислевчинення, з другого – зростання вагомості та конструювання *дійсності метаметодології*, що втілюється у метаметодологуванні та у розробці кількох новітніх версій *метеоптики*, що при грамотному застосуванні дає змогу ґрунтовно вивчати і цілісно реконструювати вже наявні методологічні теорії і системи. І це цілковито підтверджує й дане дослідження.

2. Категорійна матриця, конструюючи осереддя *поняттєво-категорійного ладу* вітакультурної методології, є потужним інструментом синтезу головних тенденцій і похідних спрямувань розвитку методології сьогодні і в майбутньому, адже підносить на новий щабель досконалості оперування методологічними термінами і категоріями не лише як засобами миследіяльності, а й як світоглядними універсаліями (себто категоріями культури), розширюючи функціональні можливості свідомості думаючої особи та етнонаціональні обрії світобачення і вчинкового способу буття українців. Водночас ця матриця становить найбільш продуктивний та евристичний, хоча й мало освоєний, шлях інтелектуального практикування людства, тому що пропонує технологізовану стратегію вчинково-рефлексивного добування нового методологічного знання, а саме про авторське обґрунтування *світу методології і сфери методологування* у їх синергійному взаємопроникненні та діалектичному взаємодоповненні як *учення-теорії* і як *свободи-практики*

в саморефлексивно вивіреному, еталонно окультуреному і логічно бездоганному вигляді.

3. Ідея і перший узірєць категорійної матриці отриманий нами в 2001 році при міждисциплінарному дослідженні *української ментальності* у сферному контексті розвитку національної культури, дещо пізніше, в 2008 і 2016 роках, цей різновид матриці аргументовано як один з найважливіших і найдосконаліших інструментів миследіяльності та професійного методологування, й нарешті у 2019, при висвітленні категорійного ладу теоретичної психології, обґрунтовано названі матриці у філософії та соціогуманітарних науках як *етапи еволюції* раціонального знання, а також розкриті структура, функції та композиційні особливості такої матриці як складного з наряддя рефлексивного мислевчинення. Крім того, окремі методологічні семінари наукової школи (№20 – 26.09.2006; №41 – 04.03.2011; №53 – 31.01.2012; №94 – 03.02.2020) були присвячені презентації авторських матриць та обговоренню принципів і нормативів їх створення, оптимізації архітектоніки та комплексної експертизи у філософії і соціогуманітаристиці.

4. Загалом *квінтесенцію методології творення* категорійної матриці в нашому випадку становить цілеспрямоване зреалізування *циклічно-вчинкової оргсхеми* її розроблення, коли вітакультурна методологія розглядається як канон філософської методології, що фокусується у чотирьох взаємозумовлених засадничих *ракурсах-етапах* розгортання пізнавально-конструювальної творчості: у культурно вагомих здобутках методологічно зорієнтованих філософських шкіл і систем (*ситуація*), у форматі авторського визначення методології як «самобутнього організму творення загостреного почуття свідомості у його джерельному осередді чистого мислення...» (*мотивація*), у компетентному зреалізуванні типологічного підходу (*дія*) та у взаємодоповненні ресурсів професійного методологування і вітакультурної методології у їх полірефлексивному використанні (*післядія*). На цій основі у підсумку й постає авторська – постнекласична, п'ятимодульна, рефлексивно мислевчинкова – *методологічна оптика* типологічного конструювання двох пропонованих версій категорійної матриці методології за узагальненою схемою діалектичних категорій: «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне», яка, крім того, цілком виправдала свою конструктивність як

критерійний фундамент найбільш доцільного створення центральної (внутрішньої) частини цього типу матриць.

5. Перша версія категорійної матриці, будучи створена одинадцять років тому як своєрідний путівник у прокладанні маршруту на вершину філософської методології, реалізує онтофеноменологічну єдність, діалектичне взаємопроникнення і вітакультурне призначення с в і т у методології-як-учення (передусім окремої царини добірного знання форм, методів та інструментів мислення та діяльності) і с ф е р и методологування-як-практики (тобто унікального дійства за свободою трансцендування і за мислевчинковими засобами екзистенціювання). Її *основні переваги* й сьогодні слушно звести до п'яти позицій: а) однозначно доведено, що тільки у взаємодоповненні вищеназаних *світу* методологічного знання і *сфери* рефлексивного мислевчинення відбувається істинний повноцінний розвиток методології як м е г а д і й с н о с т и мислення, розуміння, діяльності, рефлексії в розширеному субстанційному життєпоточі свідомості; б) досконало виконана внутрішня частина матриці, що містить по п'ять таксономічно організованих за принципом квінтетності *методологічних категорій* за горизонталлю і вертикаллю та два діагональних таксони (всього 12); в) уперше поіменовано бінарні полюси зовнішнього контуру матриці, де, крім вертикально опрацьованого («світ... – сфера...»), з'являється горизонтальний: «мислєдіяльність як основа культури – вітакультурне методологування, здійснюване за п'ятьма рівнями організації знання-вміння»; г) окреслено новітні методологічні дисципліни та їх гіпотетичні упередженні, а саме можливість методософії, методології, методоінженерії; д) аргументовано на перетині трьох методологічних фундаменталій (теорії, практики, вітакультурного канону) й узмістовлено четверте основоположення – *філософські методологування і методологія*.

6. Друга версія категорійної матриці вітакультурної методології, що нещодавно створена (30.05.2023 р.), є к а н о н і ч н о ю, еталонно взірцевою, зважаючи на кілька важливих моментів: 1) містить більш розлогу, збагачену семантичними засобами, *картографію* ключових понять і категорій методології, що найбільшою мірою стосується відтепер двопоясного її зовнішнього контуру (див. далі *переваги* цієї матриці); 2) аргументує співвідношення методологічних мислення, рефлексії, розуміння

як загального, особливого та одиничного в лоні свідомісного життєпоточу повноцінного інтелектуального вчинення; 3) доповнює у зоні перетину одиничного та конкретного відповідні модельні побудови п'ятьма можливими *типами методологічних модулів*, що обґрунтовані нами на початку 2017 року: інтенційно-особистий забезпечує самовизначення, пізнавально-суб'єктний – дослідження, нормативно-особистісний – нормування, ціннісно-індивідуальнісний – поцінювання, духовно-універсумний – творення і переображення (див. [13, т. 4, с. 295-306; 28]); 4) уточнює, що на перетині конкретне/конкретне мовиться про авторську модель-конструкцію кватерних і квінтетних м и с л е с х е м як первинного продукту чистого мислення і найпростішого базового інструменту професійного методологування.

7. *Перша* вагома п е р е в а г а новоствореної матриці полягає в істотному розширенні логіко-змістових горизонтів і розлогих конотаційних формулювань у визначенні двох *засадничих категорійних універсалій* – с в і т у методології і с ф е р и методологування, де атрибутивними властивостями першого є: а) його перебування на *межовому пограниччі* буття і свідомості, коли їх взаємопроникнення відбувається у мислевчинковій ось-буттєвості у двох ситуаційно подієвих екзистенційних планах: у діянні думки, котра узасаднює субстанційну дійсність мислення, та у здійсненні реальної діяльності, що уможлиблює перетворення світу і самої думаючої особи; б) постійно відновлюване співгенерування локально універсального *модульно-розвивального часопростору* командного мислевчинення, що й забезпечує опосередковану творчу роботу зі трансцендентно вкоріненим сферним життєпоточком свідомості як із квазіоб'єктною безкраїстю новітньої методології; в) сутнісне оприявлення цього світу відбувається в невербальній формі та «заднім числом» на папері чи планшеті у вигляді об'єктивованих (символічних і графічних) *продуктів чистого мислення*, тоді як похідне проступає в ознаках і маркерах спільної мислєдіяльності, актах методологічної рефлексії і саморефлексії; г) опосередковане об'єктивування свідомісно призупиненої та семіотично зашифрованої методології реалізується у спеціалізованих т е к с т а х із їх самотутнім поняттєво-категорійним апаратом, тобто у *метасистемі методологічного знання*, що становить «застиглий» мислєінтелектуальний ресурс діяльної екзистенції думки-усвідомлення; д) іс-

нування названого світу в онтофеноменологічній повноті тільки зі сферою вітакультурного методологування як його найуніверсальнішого способу практикування, котре в екзистенції «*тут-тепер-повно-завжди*» перетворює думаючу особу на «живий інструмент» методологічного мислення; е) багатовекторне подієве існування методології (ковітальний стиль світобачення, мислевчинковий спосіб життя, тип проблемно-модульної рефлексії, постійне відновлення пріоритетів, ресурсів і засобів методологування), що узаasadнює *особливий ритм потоку свідомості*, розгортання спіралі трансцендентно вкоріненого екзистенціювання, продуктивність чистого мислення і післядіяльну вчинкову надрефлексивність. З іншого боку, *сфері методологування* як прикладній метасистемі притаманні спрямованість на виявлення і розв'язання надскладних проблем людського повсякдення, екстатичні спалахи у сфері ідеальної дійсності свідомості в її осередді – *методологічному мисленні*, унікальність й одночасно універсальність способу розширення меж практики-свободи вчинкової ось-буттєвості, розвиткова проблематизація ситуацій і подій та відшукання підходів й інструментів її опанування, розробка нових мислесхем і вчинково-рефлексивних сценаріїв подальшої методологізації усіх сфер людської діяльності, нарешті екзистенційне уявлення у персоніфікованих практиках методологічних семінарів і сесій.

8. Друга істотна перевага обстоюваної матриці стосується якісно подвійно іншого тематичного змістовлення верхнього і нижнього полюсів її зовнішнього контуру, які виявляють нові грані буттєвості свідомої ковітальності та ресурсні можливості раніше висвітленої діалектичної дихотомії «методологія – методологування». Одна частина останньої розглядає методологію як обов'язкову складову культури, а *методологізацію* безмежного світу діяльностей як мегатенденцію досягнення її семіотичної повноти й знаковосимволічної цілісності. Звідси постає *культуро-збагачувальне призначення методології*, котра в особі ефективно думаючого методолога стає «найдосконалішим інструментом» чистого мислення і просвітленим носієм відповідального мислевчинення; при цьому тут виокремлено чотири стратегічних напрямки розвитку: семантичний, графіко-схематичний, засобово-інструментальний та поняттєво-категорійний. Інша частина вказаної дихотомії, хоча й фундується на глобальній п'ятирівневій системі організації методологічного знання, або за

форматами розвиткового функціонування самої методології (філософська, загальнонаукова, предметно-наукова, предметно-тематична, конкретно-ситуаційна) як свідомісно поєднаних у вчинковому циклі розуміння, мислення, діяльності, рефлексії, все ж реорганізується у сферному життєпотоці реально здійснюваного професійного, сутнісно вітакультурного, методологування як канонічної форми мислевчинкового практикування.

9. Третя значуща перевага пропонованої матриці зводиться до *великого надзавдання* новітньої методології, яка, оповуючись на філософському знанні, покликана здійснити надпредметне, постійно відновлюване, власне *методологічне рефлексування основних проблем філософії*, що у вигляді дихотомій зафіксовані у зовнішньому обвідному контурі: «буття – свідомість», «людина – світ», «культура – життя», «філософія – соціальний досвід», «наука – мистецтво», «теорія – практика», «свідомість (мислення) – діяльність», «думання – вчинення», «думка – дія». Водночас важливо, що ці проблеми методологія реконструює з позицій особливого погляду чи підходу: *із повноти адекватності* свідомо застосовуваних засновків, принципів, правил, понятійних ресурсів і категорійних засобів тій *складності* чи осягнутій першорядності *проблеми*, котра ставиться та вирішується окремим способом філософування. У виконанні цього надзавдання варто насамперед конструктивно опрацювати новітні здобутки сучасного *світу методології*, а саме арсенал ресурсів і засобів філософської методології (скажімо, філософами Ж.-П. Сартра, М. Гайдеггера, К. Поппера, Г.П. Шедровицького та ін.), проєкт і досвід застосування запропонованого нами рефлексивно-вчинкового сценарію метаметодологування, фундаментальну розробку авторської версії *метатеорії свідомості*, атрибутивні параметри методологічної оптики постнекласичної наукової раціональності, засоби та інструменти сферної практики професійного методологування. Крім того, наведені аргументи виняткової *евристичності* введеного нами у 2017 році неологізму, на сьогодні – концепту і водночас категорійного поняття, «**мислевчинення**», що відчутно употужнює як пояснювальні можливості методологічної миследіяльності, так і засобово-інструментальні ресурси рефлексивно здійснюваних проєктування, конструювання, сценарування, самотворення.

10. Четверта велика перевага презентованої матриці пов'язана з уперше

здійсненим вирішальним для розвитку і світу методології і сфери методологування кроком – з обґрунтуванням **методологічного канону** як ідеалізованого е т а л о н у їх відповідно теоретичної, раціогуманістичної та прикладної, оргдіяльнісної *досконалості* у його трансцендентальному вкоріненні, буттєво окремішньому просвітленні субстанційними каналами усвідомлення, думання, мислення, рефлексування, плеромі феноменального оприявнення та екзистенційній справжності й у циклічно-вчинковій наступності з іншими аналогічними канонами. Загалом постійно відновлювана *рефлексивність* й *особливо післядіяльна над-рефлексивність* тяжіють до вчинкового к а н о н у методологування і здебільшого (звісно, за адекватно створених часопросторових умов) уреальнюють його, де в нашому інтелектуальному досвіді таким е т а л о н о м є дві новоявлені конструкції – *методологічної* і *метаметодологічної* о п т и к, що й спричиняють розиткове функціонування субстанційної ось-буттєвості мотрійково взаємопрониклих розширеного сферного потоку свідомості та невербальних актуалів чистого мислення. Спираючись на логічну структуру вчинкового канону та систему канонічної психології В.А. Роменця і водночас епістемологічну мозаїку авторської метатеоретичної реконструкції предметного поля цієї новітньої психології як інтегрального філософсько-психологічного напрямку розвитку сучасного людинознавства, доведено, що *методологічний канон* – це один із найдосконаліших вітакультурних е т а л о н і в учинкового канону, що твориться у процесі актуалізації розумових ресурсів вільного людського духу, свідомісно поіменовується, означається, осмислюється та оприявнюється у різних культурних формах і системах кодування інформації, постає в реальних особистих і командних *досягненнях* у розробці та застосуванні методів, засобів, інструментів миследіяльності, нарешті зумовлює одержання як рефлексивних продуктів чистого мислення і методологування, так і самісних функціоналів збагаченого досвіду трансцендування у лоні субстанційної дійсності більш-менш доладно організованого життєвого ритму індивідуальної чи спільної свідомості. В цьому контексті висвітлення теми сформульовано кілька важливих у з а г а л ь н е н ь: а) будь-яка *канонізація* як обов'язкова процедура сталого еволюційного поступу всіякого системного знання є справою методології та компетенцією зрілого методологування; б) окрема методо-

логічна система чи дієздатна методологія завжди становить *великий канон* (до прикладу, системомиследіяльнісна і вітакультурна); в) узадачена тут ідея методологічного канону є потужний задум-рушій подальшого сталого розвитку як світу методології, так і сфери методологування; г) метасистема методології як *канон великого вчинку* цілісно постає тільки на фундаменті задіяння новітніх ресурсів професійного методологування і на етапі рефлексивної післядії, тобто під завершення спіралі методологічної творчості; д) методологічний канон у своїх глобальних вимірах становить не лише взаємопроникнення двох мегадійностей (окремого світу й унікальної сфери), а й має ієрархічно модульну, матрично подієву побудову (щаблі, оптики, типи, підходи, модулі, пояси тощо); е) отожд, методологічний канон – це свідомісно зріле, із виходом на чисте мислення, рефлексію і саморефлексію, д ж е р е л о еталонно здійснюваного, ідеально-реального, мислевчинення, інтегральний р у ш і й учинку вітакультурного методологування.

11. *П'ята* вельми значуща п е р е в а г а щойно створеної матриці має відношення до виходу *вітакультурної методології* як великого канону методології загалом на широкі простори повновагомого здійснення **учинків** миследіяльності, методологічної рефлексії, компетентного методологування, причому у їх одиничній і винятковій, хоча й регулярно стало відновлюваній, *подієвій буттєвості* як у відповідальному, достеменному мислевчиненні в контексті утвердження інтелектуально та ко-вітально насиченого й культурно і персонально продуктивного способу життя. Аргументовано, що на цей момент до *зрілих канонічних форм учинку-події* слушно віднести чисте мислення, думку-комунікацію, миследіяльність, мислевчинення і досконале методологування; саме їх повновагоме уреальнення актуалізує трансцендентально-екзистенціовальний, мотрійковий і співсубстанційний, потік свідомості, мислення, думання, думки, що опосередковано так чи інакше виявляють самі себе і свідомісно й рефлексивно повертаються до себе ще з більшим інтенційним, функціональним та розвитковим потенціалом. У цьому сенсі запропонована цим дослідженням категорійна матриця методології самодостатньо є одним із найбільш мислейнструментально досконалих, хоча й важкодоступних для розшифрування, *методологічних канонів*. Тому його цілісне всеохватне розуміння може бути здійснене тільки як повноцінний у ч и н о к миследіяння

і навіть методологування у його *полірефлексивній подієвій розгортці* в модульно-розвивальному часопросторі за принципом «тут» (ці обставини-умови), «тепер» (цей винятковий момент), «повно» (це неперевершене екзистенціювання) і «завжди» (ці повсякчас постійні стани трансцендування). Загальна *схема вчинку методологування* охоплює: *п е р е д с и т у а ц і ю – досвід трансцендування* як суперечливу спричинювальну засаду уможливлення майбутнього мислевчинення, де його квінтесенцію становить постійна співритмічність його інтенційованих полів свідомості і мислення в дослідницькій творчості особи; *с и т у а ц і ю – цілеспрямоване створення* в локальному форматі методологічних семінарів і сесій учинково-канонічного *модульно-розвивального оргпростору* спільного методологування, що полідетермінантно зумовлює виникнення умов-приводів особливого проблемно-комунікаційного напруження у зреалізуванні сутнісних сил і здібностей кожного учасника; *м о т и в а ц і ю – переборення конфліктності* ситуації, визначення *єдиної мети* сумісного пошуку, здолання полімотиваційності в командній роботі методологів і прийняття до втілення в життя загального вектору подальшого поступу вперед у вирішенні піднятої проблеми з орієнтацією на певний *ідеал* методологічної творчості та за спільного входження в субстанційні потоки чистого мислення й усвідомлення раніше неосягнутого; *в ч и н к о в у д і ю – розгортання* і проблемно-драматичний перебіг командного *акту мислевчинення як подієвого дієства* в екзистенційному ритмі протиборчої комунікаційної взаємодії за апогею екстатичного напруження духовних сил і розумових здібностей усіх і кожного та у підсумку отримання подвійного результату – невербальних продуктів чистого мислення і збагачення досвіду трансцендування й особистісне зростання учасників; *п і с л я д і ю – незавершеність* учинку методологування після досягнення мети зібрання через низку причин, зокрема і через неможливість створення *бездоганної* методологічної й, тим більше, метаметодологічної оптики, тому провідною тут стає *підсумкова рефлексія* продуктивності та успішності командно здійснюваної мислекомунікації, а вершиною її здійснення – рефлексивно-вчинкове замикання чи закріплення методологічного мислення із різними рефлексивними ототожненнями, в тому числі і *саморефлексія* кожного учасника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академік В.А. Роменець: творчість і праці: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. Київ: Либідь. 2016. 272 с.
2. Бахтін М. До філософії вчинку. *Психологія і суспільство*. 2019. №1. С. 5-34. DOI: <https://doi.org/102307/431748>
3. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2019. 980 с.
4. Гайдеггер М. Лист про гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 51-74. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>
5. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
6. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія. Київ: Либідь, 2016. 560 с.
7. Основи психології: підручник / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. Вид. 6-те, стереотип. Київ: Либідь, 2006. 632 с.
8. Психологія вчинку: шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. Київ: Либідь, 2012. 296 с.
9. Роменець В.А. Історія психології XIX – початку XX століття: навч. посіб. Київ: Либідь, 2007. 832 с.
10. Роменець В.А., Маноха П.І. Історія психології XX століття: навч. посіб. 3-є вид. Київ: Либідь. 2017. 1056 с.
11. Роменець В.А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2013. №2. С. 6-27.
12. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 49-65. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049>
13. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с. 2021. Т. 4. 400 с. 2023. Т. 5 (додатковий). 605 с.
14. Фурман А.А. Методологія психологічного пізнання смисложиттєвої сфери особистості. *Психологія і суспільство*. 2020. №1. С. 5-34. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2020.01.005>
15. Фурман А.В. Авторська програма дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». *Психологія і суспільство*. 2023. №1. С. 209-244. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2023.01.209>
16. Фурман А.В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 7-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007>
17. Фурман А.В., Гірняк А.Н. Психодідактична експертиза модульно-розвивальних підручників: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2009. 312 с.
18. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: монографія. Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. 205 с.
19. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
20. Фурман А.В. Категорійна матриця теоретичної психології. *Психологія і суспільство*. 2020. №2. С. 13-51. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2020.02.013>

21. Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 13-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>

22. Фурман А.В. Метатеоретичні концепти пізнання свідомості. *Психологія особистості*. 2018. №1(9). С. 5-11. DOI: <https://doi.org/10.15330/ps.9.1.5-11>

23. Фурман А.В. Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 6-48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>

24. Фурман А.В. Методологічна реконструкція предметного поля канонічної психології. *Психологія особистості*. 2019. №1(10). С. 5-21. DOI: <https://doi.org/10.15330/ps.10.1.5-21>

25. Фурман А.В. Методологічна реконструкція системно-мислєдїяльнїсного пїдходу до розумїння свїдомостї. *Психологія і суспїльство*. 2021. №1. С. 5-35. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.005>

26. Фурман А.В. Методолог – професія майбутнього. *Психологія і суспільство*. 2016. №1. С. 16-42.

27. Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація мислєдїяльностї – схема професїйного методологування. *Психологія і суспїльство*. 2005. №4. С. 40-69.

28. Фурман А.В. Модульно-розвивальний оргпростїр методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспїльство*. 2017. №1. С. 34-49. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.034>

29. Фурман А. В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії. *Психологія і суспїльство*. 2013. №3. 72-85.

30. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-е наук. вид. Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. 168 с.

31. Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. *Психологія і суспїльство*. 2017. №4. С. 16-38. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.016>

32. Фурман А.В. Світ методології. *Психологія і суспїльство*. 2015. №2. С. 47-60.

33. Фурман А.В. Теоретична модель гри як учинення. *Наука і освіта. Психологія*. 2014. №5/СХХІІ. С. 95-104.

34. Фурман А.В. Типологічний пїдхїд у системї професїйного методологування. *Психологія і суспїльство*. 2006. №2. С. 78-92.

35. Фурман А.В. Українська ментальність та її культурно-психологічні координати. *Психологія і суспїльство*. 2001. №1. С. 9-73.

36. Фурман А.В., Фурман О., Ткач Ю. Методологічне обґрунтування концепції мотиваційних психоформ. *Вїтакультурний млин*. 2010. Модуль 12. С. 9-19.

37. Фурман А.В., Шандрук С.К. Організаційно-дїяльнїсні ігри у вищїй школі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 272 с.

38. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Ялта – Тернопіль: Пїдручники і посїбники, 2008. 340 с.

39. Фурман (Гуменюк) О.Є. Феномен полїмотивації: сутнїсний змїст взаємнї за модульно-розвивальнї орг-системнї. *Психологія і суспїльство*. 2001. №1. С. 74-123.

40. Щєдровицький Г.П. Організаційно-дїяльнїсна гра як нова форма організації та метод розвитку колективної мислєдїяльностї. *Психологія і суспїльство*. 2006. №3. С. 58-69.

41. Щєдровицький Г.П. Схема мислєдїяльностї – системно-структурна будова, значення і змїст. *Психологія і суспїльство*. 2005. №4. С. 29-39.

REFERENCES

1. Miasoid, P.A. & Shatyko, L.O. (Eds.). (2016). Akademik V.A. Romenets: tvorchist i pratsi [Akademic V.A. Romenets: creativity and work]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

2. Bakhtin, M. (2019). Do filosofii vchynku [To the philosophy of action]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 5-34 [in Ukrainian].

3. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S. K. & Co (Eds.). (2019). Vitakultura metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Vicultural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's Scientific School]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

4. Heidegger, M. (2023). Lust pro humanism [Letter on "humanism"]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 51-74 [in Ukrainian]

5. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Metodolohiia i psykhohohiia humanitarneho piznannia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

6. Miasoid P.A. (2016). Psykhohohichne piznannia: istoriia, lohika, psykhohohiia [Psychological cognition: history, logic, psychology]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

7. Kyrychuk, O.V. & Romenets, V.A. (Eds.). (2006). Osnovy psykhohohii [Fundamentals of psychology]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

8. Myasoid, P.A. & Furman, A.V. (Eds.). (2012). Psykhohohiia vchynku: Shliakhmy tvorchosti V.A. Romenetsia [Psychology act: the way of creativity, of Romenets V.A.]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

9. Romenets, V.A. (2007). Istoriya psikhologii XIX – pochanku XX stolittia [History of Psychology XIX – early XX century]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

10. Romenets, V.A. & Manokha, P.I. (2017). Istoriia psykhohohii XX stolittia [History of psychology of the twentieth century]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

11. Romenets, V.A. (2013). Predmet i pryntsypy istoryko-psykhohohichnoho doslidzhennia [Subject and principles of historical and psychological research]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-27 [in Ukrainian].

12. Sartre, J.-P. (2022). Ekzistentsializm – tse humanism [Existentialism is a humanism]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 49-65 [in Ukrainian].

13. Furman, A.V. (Ed.). (2015, 2021, 2023). Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh tomakh [The system of modern methodologies: a textbook in 4 volumes]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

14. Furman, A.A. (2020). Metodolohiia psykhohohichnoho piznannia smyslozhyttievoї sfery osobystosti [Methodology of psychological knowledge of the sense of life sphere of personality]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 5-34 [in Ukrainian].

15. Furman, A.V. (2023). Avtor'ska programa dyscypliny "Metodolohiia ta organizatsiia naukovykh doslidzhen" [Author's program of the discipline "Methodology and organization of scientific researches"]. *Psykhohohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 209 [in Ukrainian].

16. Furman, A.V. (2022). Arhitektonika teoriyi diyal'nosti:

reflexivno-vchunkoviyi scenariyi metametodolohuvannia [Architectonics of activity theory: reflexive-deed scenario of metamethodologization]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 7-94 [in Ukrainian].

17. Furman, A.V., Hirniak, A.N. (2009). Psykhodydaktychna ekspertyza modul'no-rozvyval'nykh pidruchnykiv [Psychodidactic examination of modular text-books]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

18. Furman, A.V. (2008). Ideia profesiinoho metodolohuvannia [The idea of professional methodology]. Yalta-Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

19. Furman, A.V. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodology]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

20. Furman, A.V. (2020). Katehoriina matrytsia teoretychnoi psykhohiia [Categorical matrix of theoretical psychology]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 13-51 [in Ukrainian].

21. Furman, A.V. (2018). Metateoretychna mozaika zhyttia svidomosti [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 34, 13-50 [in Ukrainian].

22. Furman, A.V. (2018). Metateoretychni kontsepty piznannia svidomosti [Metatheoretical concepts of cognition of consciousness]. *Psykhohiia osobystosti – Personality psychology*, 1 (9), 5-11 [in Ukrainian].

23. Furman, A.V. (2022). Metodolohichna optyka yak instrymnt myslevchynenyia [Methodological optics as a thought-activity tool]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-48 [in Ukrainian].

24. Furman, A.V. (2019). Metateoretychna rekonstruktsiia predmetnoho polia kanonichnoi psykhologii [Metatheoretical reconstruction of the canonic psychology subject field]. *Psykhohiia i osobystost – Psychologi and personality*, 1(10), 5-21 [in Ukrainian].

25. Furman, A.V. (2021). Metodolohichna rekonstruktsiia systemomuslediial'nisnyi pidkhid do rosuminnia svidomosti [Methodological reconstruction of system-thought-activity approach to consciousness understanding]. *Psykhohiia osobystosti – Personality psychology*, №1(10), 5-35 [in Ukrainian].

26. Furman, A.V. (2016). Metodolog – profesiia majbutn'ogo [Methodologist – profession of the future]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 16-42 [in Ukrainian].

27. Furman, A.V. (2005). Modul'no-rozvyval'na orhanizatsiia myslediial'nosti – skhema profesiinoho metodolohuvannia [Modular and developmental organization of thinking – a scheme of professional methodology]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 40-69 [in Ukrainian].

28. Furman, A.V. (2017). Modul'no-rozvyval'nyi orhprostir metodolohuvannia: arhumenty rozshyrennia [Modular-developmental organizational space of methodology: arguments of expansion]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 34-49 [in Ukrainian].

29. Furman, A.V. (2013). Paradyhma yak predmet metodolohichnoi refleksii [Paradigm as a subject of methodological reflection]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 72-85 [in Ukrainian].

30. Furman, A.V. (2011). Psykhokul'tura ukrains'koi mental'nosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

31. Furman, A.V. (2017). Svidomist' yak ramkova umova piznannia i metodolohuvannia [Consciousness as a framework condition for cognition and methodology]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 16-38 [in Ukrainian].

32. Furman, A.V. (2015). Svit metodolohii [The world of methodology]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 4760 [in Ukrainian].

33. Furman, A.V. (2014). Teoretychna model' hry yak uchynennya [Theoretical model of the game as an act]. *Nauka i osvita. Psykhohiia. – Science and education. Psychology*, 5/CXXII, 95104 [in Ukrainian].

34. Furman, A.V. (2006). Typolohichni pidkhid u systemi profesiinoho metodolohuvannia [Typological approach in the system of professional methodology]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 78-92 [in Ukrainian].

35. Furman, A.V. (2001). Ukrains'ka mental'nist' ta yiyi kyl'turno-psykhohichni koordynaty [Ukrainian mentality and its cultural and psychological coordinates]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 9-73 [in Ukrainian].

36. Furman, A.V., Furman, O., Tkach, J. (2010). Metodolohichne obhruntuvannya kontseptsiyi motyvatsiynykh psykhoform [Methodological justification of the concept motivational psychoforms]. *Vitakulturnyi mlyn – Viticultural mill*, 12, 9-19 [in Ukrainian].

37. Furman, A.V. & Shandruk, S.K. (2014). Orhanizatsiynodiyalnisni hry u vyshchii shkoli [Organizational-activity games in high school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

38. Furman (Humeniuk), O.I. (2008). Teoriia i metodolohiia innovatsiino-psykhohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Theory and methodology of innovation-psychological climate of the general educational institution]. Yalta-Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

39. Furman (Humeniuk), O.I. (2001). Fenomen polimotyvatyvi: sutnisnyy zmist vzayemyn za modul'no-rozvyval'noyi orhsystemy [Phenomenon of polymotivation: the essential content of relationships for a modularly developing organizational system]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 74-123 [in Ukrainian].

40. Shchedrovitsky, G. (2006). Orhanizatsiino-diialnisna hra yak nova forma orhanizatsii ta metod rozvytku kolektyvnoi myslediialnosti [Organizational-activity game as a new form of organization and method of development of collective thinking]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 5869 [in Ukrainian].

41. Shchedrovitsky, G.P. (2005). Skhema myslediialnosti – systemno-strukturna budova, znachennia i zmist [The scheme of mentality – the system-structural structure, meaning and content]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 29-39 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

ФУРМАН Анатолій Васильович.

Категорійна матриця вітакультурної методології: від мислевчинення до канону.

Фундаментальну методологічну розробку *категорійної матриці* як одного з найпотужніших і найефективніших інструментів рефлексивного мислення, філософського і наукового мислевчинення та професійного методологування здійснено у проблемному полі двох протилежно спрямованих і водночас найбільш перспективних *тенденцій розвитку методології* як

новоявленого світу народження, розвою та оприявлення донині незвіданих можливостей *свідомої здатності* й прихованих ресурсів актуалізації *чистого мислення* людини. Перше спрямування у формуванні цього самобутнього світу пов'язане із постановкою сфери професійного методологування як унікальної рефлексивної практики самої методології, суть якої полягає у свободі мисленнєвого екзистенціювання особи чи групи із формами, способами, засобами свідомо і самосвідомо здійснюваної діяльності, друге – у творенні всеможливих ідеальностей *метатеоретизування* і *метаметодологування*, де предметом останнього є арсенал новітніх засобів та інструментів постійно відновлюваної на рівні «мета-» методологічної рефлексії над раніше здобутими знаряддями мислєдіяльності. Аргументується, що синтезним підсумком цих двох тенденцій є становлення *категорійного ладу методології* у його центральній ланці – в інноваційній формі категорійної матриці, що інтегрує сутнісні, світоглядно універсальні та культурно значущі, з нами знайомі взаємодоповнювальні єдності методології-як-учинення і методологування-як-практики. Відштовхуючись від принципів, закономірностей і нормативів *авторської концепції* творення категорійної матриці, мислєрефлексивне обґрунтування отримали перша і друга версії філософськи зорієнтованої, епістемно цілісної, вчинково організованої та канонічно довшеної *вітакультурної методології* як еталону сучасної методології загалом у їх конструктивному зіставленні як етапів *новітньої еволюції раціогуманітарного знання* про форми, методи, норми, засоби та інструменти професійного методологування. Загалом методологічна оптика обстоюваного типологічного творення названої матриці сконструйована за канонами і параметрами *постнекласичної наукової раціональності* та у вигляді п'ятимодульного набору лінз-інструментів рефлексивного мислєвчинення від відносно простих до найскладніших на таких рівнях: *конкретного* (кватерна або квінтетна мислєсхема), *одиночного* (сама конструкція матриці у єдності її чітко рубрикованої за діалектичними категоріями внутрішньої частини і зовнішнього контуру), *особливого* (типологічний підхід у неподільності його понять, принципів, процедур та інтелектуальних знарядь), *загального* (сфера фахово здійснюваного методологування), *універсального* (вітакультурна методологія як канонічна форма методології в цілому). **Перша** версія категорійної матриці світу методології і сфери методологування, що була створена на початку 2012 року і вперше презентована широкому загалу дослідників, має п'ять основних перевіж: а) у згармонованій картині поняттєво-категорійних засобів висвітлює діалектичне взаємодоповнення та онтофеноменальну єдність методології і методологування, що уможливує високу функціональну *самоорганізацію свідомості* групи методологів у її синергійному екзистенційному осередді – у дійсності *чистого мислення*; б) у центральній частині матриці за принципом квінтетності впорядковує по п'ять *методологічних категорій* за горизонталлю і вертикаллю, зорганізовуючи їх в окремі категорійні таксономи, й таким чином фіксує сутнісну категорійну мозаїку сучасної методології; в) вдало *поіменовує* бінарні полюси зовнішнього контуру матриці: «світ методології – сфера методологування» і «мислє-

дільність як основа культури – порівнєво здійснюване вітакультурне методологування»; г) засновує новітні *методологічні дисципліни* – методософію, методологіку, методоінженерію – і в тексті окреслює їх предметні поля; д) на перетині трьох *фундаменталій* методології у правому нижньому кутку матриці розміщує четверте основоположення – *філософські методологування і методологію*, що на рівні всеосяжно значущого виходить за межі емпірики і соціального досвіду у свідомісні акти субстанційної екзистенції чистого мислення, буттєвим корелятом якого є *методологічне мислення*. **Друга** версія категорійної матриці вітакультурної методології, що сконструйована цьогоріч, має більш розлогу і досконалу *картографію*, що першочергово відтепер стосується двопоясного – семантичного і категорійного – її зовнішнього контуру. Цій новоствореній матриці властиво п'ять рефлексивно аргументованих перевіж, які водночас чітко встановлюють *еволюційний зсув у розвитку методологічного знання* за останнє десятиліття мислєвчинкової творчості: **1)** засадничі категорійні універсали, що закріплюють саморозвиткову єдність *світу методології і сфери* методологування зовнішнього контуру, отримали прояснювальні поняттєво-термінологічні *визначення*, що охоплюють по шість атрибутивно притаманних ознак у загальному напрямку творення особливо сприятливого, модульно-розвивального, простору актуалізації та екзистенціювання розширеної свідомої здатності кожного учасника проблемно-конфліктної комунікації; **2)** верхній і нижній полюси зовнішнього контуру матриці розглядають, з одного боку, методологію як обов'язкову складову культури у восьми координатах світоглядної ось-буттєвості та у її семантичному, графіко-схематичному, засобово-інструментальному і поняттєво-категорійному збагаченні, з іншого – п'ятирівневу організацію методологічного знання (філософська, загальнонаукова, предметно-наукова, предметно-тематична і конкретно-ситуаційна методології), оперування якими найповніше реалізується у метасистемі вітакультурного (канонічного) методологування; **3)** новітня методологія, сутнісно фундується на філософському знанні, одним із найважливіших напрямів свого розвитку обґрунтовує потребу в *методологічній реконструкції основних проблем філософії*, але з особливого, надпредметного, рефлексивного, погляду: із повноти адекватності і свідомо застосовуваних засновків, принципів, правил, понятійних ресурсів і категорійних засобів тій складності або досягнутій першорядності окремої основоположної проблеми; в обводі матриці зафіксована низка таких проблем: «буття – свідомість», «людина – світ», «культура – життя», «філософія – соціальний досвід», «наука – мистецтво», «теорія – практика», «свідомість (мислення) – діяльність», «думання – вчинення», «думка – вчинкова дія»; при цьому надрефлексивні перетворення у цих проблемних нішах методологування мають спиратися на новачинні здобутки передового методологічного вишколу, а саме на сучасні досягнення філософської методології, опрацьований рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування, постановка метатеорії свідомості, методологічну оптику постнекласичного типу наукової раціональності й на утвердження професійного методологування як унікальної свободи-практики самої методології, а також на дотримання вимог авторського *принципу єдності мислення і вчинення*, що отримав сутнісне відобра-

ження в концепті та категорійному понятті «*мислевчинення*», що містить сукупність переваг: збагачує арсенал категорійних засобів, уможливує реалізацію циклічно-вчинкового підходу і перспективи здійснення організаційно-вчинкових ігор, переорієнтовує інтелектуальні ресурси свідомості на канонічні ритми методологування; 4) методологія у своєму окремійшому становленні тепер виходить на уреальнення взірцевих, канонічно довершених подій власної ось-буттєвості, себто на конструювання загальної схеми *методологічного канону* та обґрунтування їх більш-менш повноцінної *систематики*; доводиться, що будь-яка повторювана рефлексивність й особливо післядіяльна надрефлексивність у компетентному методологічному виконанні тяжіють до *вчинкового канону*, який є методологічний і н в а р і а н т як один із його вітакультурних *еталонів*, що по-різному уславнюється в об'єктивованих продуктах професійного методологування і власне чистого мислення (яскравим прикладом такого канону є авторська методологічна оптика п'яти-модульного набору ліній-інструментів цього дослідження як ефективного мислевчинення); аргументується неперехідна значущість логічної структури психологічного канону і засновків постановки канонічної психології В.А. Роменця та нашого досвіду здійснення метатеоретичної реконструкції предметного поля останньої; через ланцюг узагальнень підтверджується істинність того, що **вітакультурна методологія**, охоплюючи трансцендентне та іманентне, ноуменальне і феноменальне, свідомісне і діяльнісне, – це великий мислевчинковий к а н о н, що підтверджують такі попередні висновки: а) будь-яка канонізація як обов'язкова процедура є справою методології, б) кожна філософська зріла, науково усистемнена та емпірично підтверджена методологія становить великий канон, в) від ідеї методологічного канону потрібно рухатися до опрацювання ієрархічної системи таких канонів як найдосконаліших організованостей уреальнення свідомої здатності людини, г) цілісну метасистему методології як канону великого вчинку можна буде отримати тільки шляхом задіяння всіх наявних ресурсів професійного методологування і на завершальному етапі його надрефлексивної післядії, д) методологічний канон у своїх глобальних вимірах, зорганізовуючи взаємопроникнення методології і методологування як двох мегадійностей, має ієрархічно модульну, мотрійково порівневу побудову (методологічний і метаметодологічний шаблі розвитку, три методологічних оптики наукової раціональності, сукупність методологічних підходів, п'ять методологічних модулів, різні пояси інструментів методологування), е) у будь-якому разі методологічний канон – це свідомісно зріле, із виходом на рефлексію і саморефлексію, джерело еталонно здійснюваного мислевчинення, інтегральний рушій учинку повноцінного методологування; 5) вітакультурна методологія у її канонічному уможливленні досягає цілковитого уреальнення в ч и н к і в миследіяльності, методологічної рефлексії, компетентного методологування в їх одиничній і винятково *подієвій*, здебільшого ковітальній, буттєвості як відповідальному *мислевчиненню*; так постає ідеально-реальна, взірцево достеменна *дійсність методологування*, що увесь час твориться заново у подієвій е к з и с т е н ц і ї сумісної мислекомунікації на межі трансцендентного та іманентного, ноуменального і

феноменального, духовного і природного, субстанційного і випадкового, невідомого і зрозумілого, об'єктивного і суб'єктивного, організованого і хаотичного, розвиткового і закостенілого, тобто у *ситуаційному плинні ось-буттєвості* мотрійково узалежнених субстанцій свідомості, мислення, думання, думки за канonom «тут-тепер-повнозавжди»; у цьому витлумаченні новостворена категорійна матриця становить один із найбільш інструментально досконалих методологічних канонів самої методології, де *вчинок методологування* розгортається як покомпонентна еволюція повноцінно здійснюваної п о д і ї, яка охоплює: п е р е с и т у а ц і ю – *досвід трансцендування* думачою особи як узаasadнення співритмічної актуалізації її інтенційованих полів свідомості і мислення; с и т у а ц і ю – вчинково-циклічне творення модульно-розвивального простору командного мислезреалізування як регулярно сталого відновлення особливого *проблемно-комунікаційного напруження* людських сутнісних сил, що характеризується спільною значущістю, трансцендувальною джерельністю, колізійністю, драматичністю; м о т и в а ц і ю – здолання конфліктності проблемно-ситуаційної дійсності, переборення хаосу полімотиваційності учасників мислекомунікації та обрання загального напрямку руху-поступу вперед, що знаходить підтвердження в таких ознаках методологування, як зліквідування конфліктних умов і формування єдиної мети подальшої співпраці, вироблення синтетичного наснаження на спільне входження в субстанційні потоки чистого продуктивного мислення і співвіднесення головного вектору полімотиваційного поля із відрефлексованим ідеалом методологічної творчості; в ч и н к о в у д і ю – мислевчинкове дійство, котре істотно упорядковує проблемно-конфліктну ситуацію через створення благодатних умов спонтанного фонтанування думок, ідей, смислів, мислесхем комунікантів, проте в *самоорганізаційному плетиві пульсації функціоналів свідомості* на межі апогею екстатичного, власне самопоглинального, напруження духовних сил і розумових здібностей кожного, що поєднує чотири атрибутивні характеристики методологування: здійснення самого акту-події мислевчинення, варіативно змінне сценарування перебігу цього подієвого дійства задля отримання бажаних продуктів чистого мислення і полірефлексування, досягнення творчого екстазу командного пошуку способів і засобів розв'язання опрацьованої проблеми, особистісне зростання і збагачення досвіду трансцендування учасників; п і с л я д і ю – *підсумкова рефлексія* і результуюча саморефлексія продуктивності та успішності командно чи індивідуально виконаної миследіяльності та охоплення розширеним свідомісним поглядом у позиції *над з н а н ь* чотирьох типів: про об'єкти, про саму діяльність, рефлексивних і суто особистісних; при цьому *незавершеність* учинку методологування після досягнення мети і вирішення подвійного завдання інтелектуальної співпраці має кілька причин (онтологічна невичерпність буття, його феноменальне багатоманіття, гносеологічна нескінченність шляху до істини, епістемологічна необмеженість і відносність світу, психологічна амбівалентність почуттів після вчиненого, неможливість створення абсолютно універсальної методологічної оптики), тоді як його *атрибутивним канonom* є здійснення рефлексивно-вчинкового замикання методологічного мислення із різними рефлексивними отождненнями.

Ключові слова: вітакультурна методологія, світ методології, сфера методологування, методологічна рефлексія, метаметодологія, ковітальність, мета-методологічна оптика, категорійний лад, категорійна матриця, категорійне поняття, методологічна категорія, свідомість, культура, типологічний підхід, категорійний таксон, раціогуманітарне знання, мето-методологічне знання, циклічно-вчинковий підхід, чисте мислення, свідомо здатність, постнекласична наукова раціональність, мислесема, канонічна методологія, функціонали свідомості, мислення, діяльність, розуміння, мислевчинення, методософія, методологіка, методо-інженерія, методологічне мислення, ось-буттєвість, екзистенціювання, вчинково-рефлексивне практикування, вчинок методологування, модульно-розвивальний простір, філософська методологія, мікрометодологія, основні проблеми філософії, методологічна реконструкція, мета-теорія свідомості, методологічний модуль, думка, вчинковий канон, методологічний канон, надрефлексивність, канонічна психологія, процедура канонізації, методологія як великий канон, мислевчинення як подія, вітакультурна дійсність, самосвідомість, досвід трансцендування, полімотивація, підсумкова рефлексія, еволюція методологічного знання.

ANNOTATION

Anatoliy V. FURMAN.

Categorical matrix of vitacultural methodology: from thought-activity to canon.

The fundamental methodological development of the *categorical matrix* as one of the most powerful and the most effective *instruments* of reflexive thought-activity, philosophical and scientific thought-activity and professional methodologization was carried out in the problem field of two oppositely directed and at the same time most promising *trends in the methodology development* as a newly appeared *world* of birth, development and manifestation of hitherto unexplored possibilities of *conscious ability* and hidden resources of humans *pure thinking* actualization. The first direction in the formation of this unique world is connected with the emergence of the *sphere* of *professional methodologization* as a unique reflexive *practice* of the methodology itself, the essence of which is in the *freedom of thought existence* of a person or a group with the forms, methods, means of consciously and self-consciously carried out activity, the second – in the creation of all possible *ideas* of *meta-theorizing and meta-methodologization*, where the subject of the last is an *arsenal* of the latest means and tools of constantly renewed at the “meta-” level of *methodological reflection* on previously acquired tools of thought-activity. It is argued that the synthesis result of these two trends is the formation of *the categorical order of a methodology* in its central link – in the innovative form of the categorical *matrix*, which integrates the essential, worldview universal and culturally significant *knowledge* in mutually complementary unity of the methodology-as-an-action and methodology-as-a-practice. Based on the principles, regularities and standards of the *author's concept* of creating a categorical matrix, a thought-reflexive substantiation received the first and the second *versions* of the philosophically oriented, epistemically integral, actionally organized and canonically perfected **vita-cultural**

methodology as a *standard* of modern methodology in general in their constructive comparison as stages of *the newest evolution of ratio-humanitarian knowledge* about the forms, methods, norms, means and tools of professional methodologization. In general, the methodological *optics* of the argued typological creation of the named matrix is constructed according to the canons and parameters of *post-non-classical scientific rationality* and in the form of a five-module set of lenses-instruments of reflexive thought-activity from relatively simple to the most complex at the following levels: *specific* (quaternary or quintet thought-scheme), *individual* (the very construction of the matrix in the unity of its clearly classified according to the dialectical categories of the inner part and the outer contour), *special* (the typological approach in the indivisibility of its concepts, principles, procedures and intellectual tools), *general* (the sphere of professionally implemented methodologization), *universal* (vitacultural methodology as the canonical form of methodology in general). **The first** version of the categorical matrix of the world of methodology and the sphere of methodologization, which was created in early 2012 and first presented to the general public of researchers, has five main *advantages*: a) in the harmonized picture of conceptual-categorical means highlights the dialectical complementarity and ontophenomenal unity of methodology and methodologization that enables a high functional *self-organization of consciousness* of the methodologists' group in its synergistic existential environment – in reality of *pure thinking*; b) in the central part of the matrix, by the principle of quintet, arranges five *methodological categories* in horizontal and vertical, organizing them into separate categorical *taxa*, and thus fixes the essential categoric mosaic of the modern methodology; c) successfully *names* the binary poles of the matrix's outer contour: “the world of methodology – the sphere of methodologization” and “thinking-activity as the basis of culture – a step-by-step implemented vitacultural methodologization”; d) establishes the latest *methodological disciplines* – methodosophy, methodologics, methodoengineering – and outlines their subject fields in the text; e) at the intersection of the three *fundamentals* of the methodology in the lower right corner of the matrix, it places the fourth foundation – *philosophical methodologizations and methodology*, which at the level of comprehensively significant goes beyond empirics and social experience into conscious acts of the substance existence of pure thinking, the existential *correlate* of which is a *methodological thinking*. **The second** version of the categorical matrix of vitacultural methodology, which was designed this year, has more extensive and perfect *cartography*, which primarily from now on concerns the two-axis – semantic and categorical – its outer contour. This newly created matrix has five reflexively reasoned *advantages*, which at the same time clearly establish *the evolutionary shift in the development of methodological knowledge* over the past decade of thinking-deed creativity: **1)** fundamental categorical universals, consolidating the self-development unity of *the world* of the methodology and *the sphere* of methodologization of the outer contour, received clarifying conceptual-terminological *definitions*, covering six attributedly inherent features in the general direction of creating a particularly favorable, modular-developmental, space of actualization and existentializing the expanded conscious ability of each participant of problem-conflict communication; **2)** the upper

and lower poles of the matrix's outer contour are considered, on the one hand, the methodology as an obligatory component of culture in eight coordinates of worldview here-existence and in its semantic, graphic-schematic, means-instrumental and conceptual-categorical enrichment, on the other – a five-level organization of methodological knowledge (philosophical, general scientific, subject-scientific, subject-thematic and specific-situational methodologies), the operation of which is most fully implemented in the metasystem of vitacultural (canonical) methodologization; **3**) the latest methodology, essentially based on philosophical knowledge, one of the most important directions of its development justifies the need for *methodological reconstruction of the main problems of philosophy*, but from a special, supersubjective, reflexive, point of view: from the completeness of the *a d e q u a c y* of consciously applied foundations, principles, rules, conceptual resources and categorical means of the complexity or comprehended primacy of a separate fundamental problem; a number of such problems are fixed in the outline of the matrix: “being – consciousness,” “human – world,” “culture – life,” “philosophy – social experience,” “science – art,” “theory – practice,” “consciousness (thinking) – activity,” “thinking – commitment,” “thought – act”; at the same time, super-reflexive transformations in these problematic niches of methodologization should be based on the innovative achievements of advanced methodological training, namely, on the modern achievements of the philosophical methodology, the reflexive-action scenario of metamethodologization has been worked out, the emergence of the metatheory of consciousness, the methodological optics of the post-non-classical type of scientific rationality and on the establishment of professional methodologization as a unique freedom-practice of the methodology itself, as well as compliance with the requirements of the author's *principle of the thinking and performance unity*, that received an essential reflection in the concept and categorical concept of “*thinking-activity*,” containing a set of advantages: enriches the arsenal of categorical means, makes possible the implementation of a cyclic-action approach and the prospects for the implementation of organizational-action games, reorients the intellectual resources of consciousness to the canonical rhythms of methodologization; **4**) the methodology in its separate formation now goes to the realisation of exemplary, canonically completed events of its own here-existence, that is, to the construction of the general scheme of **the methodological canon** and the substantiation of their more or less complete *systematics*; it is proved that any repeated reflexivity and especially postaction super-reflexivity in a competent methodological performance gravitate to an *deed canon*, which is a methodological *i n v a r i a n t* as one of its vitacultural *standards*, that is differently implemented in objectified products of professional methodologization and pure thinking itself (a vivid example of such a canon is the author's methodological optics of a five-module set of lenses-tools of this study as an effective thinking-activity); it is argued the intransitive significance of the logical structure of the psychological canon and the premises of the emergence of the V.A. Romenets' canonical psychology and our experience in carrying out the metatheoretic reconstruction of the subject field of the last; through a chain of generalizations, it is confirmed that **the vitacultural methodology**, covering transcendent and immanent, noumenal and phenomenal, conscious and active, is a *great thinking-act c a n o n*,

confirming the following preliminary *conclusions*: a) any *canonization* as a mandatory procedure is a matter of methodology, b) each philosophically mature, scientifically comprehensive and empirically validated methodology constitutes a great canon, c) from the idea of the methodological canon it is necessary to move to the elaboration of the hierarchical system of such canons as the most perfect organizations of realizing the conscious ability of a person, d) a holistic metasystem of methodology as a canon of a great deed can be obtained only by using all available resources of professional methodologization and at the final stage of its super-reflexive postact, e) the methodological canon in its global dimensions, organizing the interpenetration of methodology and methodologization as two mega-realities, has a hierarchically modular, step-by-step construction (methodological and metamethodological stages of development, three methodological optics of scientific rationality, a set of methodological approaches, five methodological modules, various layers of methodological tools), f) in any case, the methodological canon is a consciously mature, with access to reflection and self-reflection, the source of a standard carried out thinking-activity, an integral engine of the act of full-fledged methodologization; **5**) the vitacultural methodology in its canonical provision achieves the complete realisation of the *a c t i o n s* of thinking-activity, methodological reflection, competent methodologization in their single and exceptional *step-by-step*, mostly covital, existence as responsible *thinking-activity*; so the ideal-real, exemplary authentic *reality of methodologization* appears, which all the time is being created anew in the event *e x i s t e n c e* of compatible thought communication on the verge of transcendental and immanent, noumenal and phenomenal, spiritual and natural, substantive and random, unknown and understandable, objective and subjective, organized and chaotic, developing and ossified, that is, in *the situational flow of the here-existence* of the step-by-step-dependent substances of consciousness, thinking, thought according to the canon “here-now-full-always”; in this interpretation, the newly created categorical matrix constitutes one of the most instrumentally perfect methodological canons of the methodology itself, where *the act of methodologization* unfolds as a component-by-component evolution of a fully realized *e v e n t*, which covers: *p r e - s i t u a t i o n – the experience of transcendence* of the thinking person as a base of the co-rhythmic actualization of their intentional fields of consciousness and thinking; *s i t u a t i o n – the acting-cyclical creation of the modular-developmental space of team thinking-implementation* as a regularly stable restoration of the special *problem-communication tension* of human essential forces, characterized by common significance, transcendental source, collision, drama; *m o t i v a t i o n – overcoming the conflict of problem-situational reality, overcoming the chaos of polymotivation of participants in thought-communication and choosing the general direction of movement-progress forward*, which is confirmed in such features of methodologization as the elimination of conflict conditions and the formation of a single goal of further cooperation, the development of synthetic inspiration for joint entry into the substance flows of pure productive thinking and the correlation of the main vector of the polymotivation field with a reflexive ideal of methodological creativity; *d e e d a c t i o n – a thinking-active action that significantly disrupts the problem-conflict situation through the creation of favorable conditions for the spontaneous fountain of thoughts, ideas,*

meanings, and thought-schemes of communicants, but in *the self-organizational weaving of the pulsation of the consciousness functionals* on the verge of the apogee of ecstatic, self-absorbing, tension of spiritual forces and mental abilities of each, combining four attributive characteristics of methodologization: implementation of the very act-event of thinking-activity, variable-changeable scenario of the course of this step-by-step action in order to obtain the desired products of pure thinking and polyreflexification, achievement of creative ecstasy of the team search for ways and means of solving the worked-out problem, personal growth and enrichment of the transcendental experience of participants; *a f t e r a c t i o n – final reflection* and the resulting self-reflection of productivity and success of team or individually performed thinking-activity and coverage with an expanded conscious view in a position *o v e r k n o w l e d g e* of four types: about objects, about the activity itself, reflective and purely personal; at the same time, *the incompleteness* of the act of methodologization after achieving the goal and solving the dual task of intellectual cooperation has several reasons (ontological inexhaustibility of being, its phenomenal diversity, epistemological infinity of the path to truth, epistemological unlimitedness and relativity of the world, psychological ambivalence of feelings after the committed, the impossibility of creating an absolutely universal methodological optics), while its *attributive canon* is the implementation of reflexive-action closure of methodological thinking with various reflexive identifications.

Key words: *vitacultural methodology, world of methodology, sphere of methodologization, methodological reflection, metamethodology, covitality, metamethodological optics, categorical order, categorical matrix, categorical concept, methodological category, consciousness, culture, typological approach, categorical taxon, ratiohumanitary knowledge, methodological knowledge, cyclic-action approach, pure thinking, conscious ability, post-non-classical scientific rationality, thought-scheme, canonical methodology, functionals of consciousness, thinking, activity, understanding, thinking-deed, methodosophy, methodologics, methodoengineering, methodological thinking, here-existence, existentialization, act-reflexive practice, act of methodologization, modular-developmental space, philosophical methodology, micro-methodology, the main problems of philosophy, methodological reconstruction, the metatheory of consciousness, the methodological module, thought, the deed canon, the methodological canon, super-reflexivity, canonical psychology, the procedure of canonization, methodology as a great canon, thinking-activity as an event, vitacultural reality, self-consciousness, transcendental experience, polymotivation, final reflection, evolution of methodological knowledge.*

Рецензенти:

**д. філол. н., акад. Юрій КУЗНЕЦОВ,
д. філос. н., доц. Володимир САБАДУХА.**

**Надійшла до редакції 28.06.2023.
Підписана до друку 25.08.2023.**

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман А.В. Категорійна матриця вітакультурної методології: від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 6-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.006>

Пропонований текст Мартіна Гайдеггера (1947), що вперше перекладений на українську мову, має канонічне методологічне значення, адже у сутнісному вимірі екзистенційно чистої філософської думки оригінально висвітлює авторське бачення смислу буття, головню – шлях і засоби буттєво-історичного уприсутнення самого запитуваного, того, хто прагне здійснити вагоме уможливлення себе як «людяної людини» в ось-бутті. За призначенням цей текст становить розлоге послання відомого німецького мислителя французькому філософу Жану Гофре (1907 – 1982), який одразу після виходу брошури Жана-Поля Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» (див. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 49-65) запитував свого вчителя і друга про перспективи оновлення змісту широковживаного категорійного поняття «гуманізм». Його критика гуманізму здійснюється в контексті осуду людського розуму, *ratio* загалом і знеславлення метафізики зокрема, котра, як стверджується, спричинила не лише «забування» буття, а й неможливість углядіти сенс нею ж цілевизначеного суцього. Крім того, наслідком розгортання метафізики є відчуження людини від самої себе та її бездомність. Знаходження істини буття і сутності людини можливо через мову як дім буття у його стихії думки-мислення і в екзистенції як у стоянні в сутнісному просвіті ось-буття. Для рефлексивно мислячих читачів буде цікаво проникнутися докорінню іншою, принаймні порівняно з авторським дискурсом Сартра, методологією філософування Гайдеггера у розумінні сутнісних горизонтів та багатоманітних відтінків гуманізму, позбавленого як невинуватого пістету до людської суб'єктивності, так і односторонніх та збіднених поняттєвих конотацій усталеного осмислення людини як розумної істоти.

Головний редактор

Мартін ГАЙДЕГГЕР ЛИСТ ПРО ГУМАНІЗМ

Martin HEIDEGGER
UBER DEN HUMANISMUS (LETTER ON "HUMANISM")

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>

УДК: 111.1 : 141.32

Суть діяльності ще не продумана з достатньою визначеністю. Люди [здебільшого] вбачають у діяльності просто дійсність тієї чи іншої дії. Її дієвість оцінюється за результатом. Однак *сутність діяльності [полягає] у її здійсненні*. Здійснити означає розгорнути щось до повноти його суті, вивести до цієї повноти, *produce* – виробити. Тому здійснено, власне, лише те, що вже є. Але що перш за все є, так це б у т т я. Думкою реалізується відношення буття до людського ества. Думка не створює і не розвиває це відношення. Вона безпосередньо відносить до буття те, що їй дано самим буттям. Відношення узадаюється в тому, що думка дає буттю с л о в о. *Мова є дім буття*. У помешканні мови проживає людина. Мис-

лителі та поети – приберігачі цього помешканні. Їхня варта – здійснення відкритості буття, наскільки вони дають думці слово у своєму мовленні, тим самим зберігаючи її у мові. Думка не тому стає насамперед дією, що з неї походить вплив чи що вона додається до життя. *Думка діє, тому що мислить*. Ця діяльність, мабуть, найпростіша і водночас найвища, адже стосується відношення буття до л ю д и н и. Будь-який вплив покоїться в бутті, хоча й спрямований на суще [1]. Думка, навпаки, дозволяє буттю захопити себе, щоб висловити його [достеменно] істинність. Думка втілює це припущення.

Думка є *l'engagement par l'Être pour l'Être* (франц. – захопленість буття для [самого] буття). Не

Copyright © ГАЙДЕГГЕР Мартін (HEIDEGGER Martin), 1947; 1949; 2023.

Copyright © ФУРМАН Анатолій Васильович (переклад та анотація), 2023.

знаю, чи дозволяє французька мова сказати те й інше (*par i pour*) відразу, приблизно таким чином: *penser, c'est l'engagement de l'Être* (франц. – думка є захопленість буття). Ця форма родового відмінка *de l'...* покликана висловити, що тут одночасно мовиться про родового суб'єкта і родового об'єкта. При всьому тому «суб'єкт» та «об'єкт» малодоречні рубрики у царині м е т а ф і з и к и, яка в далекі ранні віки в образі західної європейської «логіки» і «граматики» підім'яла під себе тлумачення мови. Що приховано за цим процесом, ми сьогодні можемо лише здогадуватися. Вивільнення мови з-під граматики на простір якоїсь вихідної сутнісної структури переадресовано думці та поезії. Думка – не просто *l'engagement dans l'action* (франц. – залучення до дії) заради суцього і шляхами суцього у сенсі реалій сучасної ситуації. Думка є *l'engagement* зі сторони істини буття та для її [утвердження]. Історія буття ніколи не [перебуває] в минулому, вона завжди – попереду. Вона несе на собі і визначає собою будь-яку *condition et situation humaines* (франц. – стан і положення людини), всіляку людську участь і ситуацію. Щоб навчитися чистому осмисленню, й відтак заразом і здійсненню вищезгаданої суті думки, ми повинні спочатку позбутися її технічного тлумачення. Ази останнього йдуть углиб [віків] аж до Платона та Аристотеля. Саме мислення розцінюється ним як *τέχνη*, як процес обдумування на службі у дії і діяння. На думку при цьому дивляться вже у світлі *πράξις* і *ποιήσις* [2]. Виходить, що мислення, взятє саме собою, не «практичне». Характеристика мислення як «теорії» і дефініція пізнання як «теоретичного» настановлення досягаються вже всередині цієї «технічної» інтерпретації думки. Це спроба ще якось відстояти заднім числом самостійність думки стосовно дії та діяння. З того часу «філософія» переживає постійну потребу виправдовувати своє існування перед поглядом «наук». Вона уявляє, що найвірніше досягне мети, піднявши саму себе до рангу науки. Цим посиленням, утім, приноситься в жертву суть думки. Філософія гнана страхом утратити престиж та повагу, якщо вона не буде наукою. Це вважається хибою, яка прирівнюється до ненауковості. *Буття як стихія думки приноситься на вітвар технічній інтерпретації мислення*. Логіка виникає із прадавньої епохи софістики і Платона як санкція на таку інтерпретацію. [Загалом] люди підходять до думки

з непридатною для неї міркою. Міряти нею – це все одно що намагатися зрозуміти природу і здатності риби, виходячи з того, скільки часу вона може прожити на суші. Давно вже, надто давно думка перебуває на сухій мілині. Чи доречно тоді називати «іраціоналізмом» спроби знову повернути думку [в лоно] її стихії?

Ці питання Вашого листа було б краще, мабуть, обговорити у безпосередній розмові. У прописаній думки легко зникає жвавість. А головне, їй тут украй важко вдається зберігати особливу багатовимірність її сферної організованості. Строгість думки, передусім на відміну від наук, полягає не просто у штучній, тобто техніко-теоретичній, точності її понять. Вона зводиться до того, щоб *слово не залишало чистоті стихії буття і давало простір простоті його різноманітних [зміслових] вимірів*. З іншого боку, лист зате несе із собою цілющий примус до обдуманого словесного формулювання. На сьогодні мені хотілося б взяти тільки одне із Ваших запитань. Його прояснення, вірогідно, кине якесь світло й на інші [запити].

Ви запитуете: *Comment redonner un sens au mot «Humanisme»? (Франц. – «Як можна повернути якийсь сенс слову «гуманізм»?)* [Вочевидь] питання постає від наміру зберегти слово «гуманізм». Я запитую себе: «А чи є потреба? Чи недостатньо ще очевидна біда, скоювана всіма позначеннями такого типу?» Люди, звісно, давно вже не довіряють «-ізмам». Але ринок суспільної думки потребує нових [визначень]. Люди знову і знову готові відгукуватися на цю потребу. Назви на кшталт «логіка», «етика», «фізика» теж виникають лише відтоді, коли завершується самобутне мислення. Греки у свою велику епоху мислили без подібних кліше. Навіть «філософією» вони свою думку не називали. *Думка добігає кінця, коли ухилиється від своєї стихії*. Її стихія – це те, завдяки чому вона може бути сама собою, тобто у саморозумінні власного могуття як *Vermögen* (нім. – можливість, здатність). Ця стихія захоплює думку і повертає її у такий спосіб власній суті. *Думка*, якщо сказати просто, **є мислення буття**. У родового відмінка тут [приховано] подвійний зміст. Думка становить мислення буття, оскільки, здійснюючись завдяки буттю, вона й буттю належить. Вона – мислення буття одночасно ще й тому, що, будучи покірливою буттю, прислухається до нього. *Думка є те, що перебуває у злагоді зі своєю суттю, [себто] у ролі чутно покірної буттю*. Думка є, і це означає, що буття у

своєму історичному постанні прив'язане до її сутності. Прив'язатися до будь-якої «речі» чи «особистості» у її суті значить любити її, бути заохочуваним до неї. Це облаштування буття, якщо його продумати глибше, є дарування суттєвості. Воно – сама суть можливості, яка спроможна не тільки виробляти те чи це, а й здійснювати щось у його первісності, тобто приносити в дар буття. «Можливість», утаєна в обширі буття, є те, «через» що річ, власне, тільки й здатна бути. Ця здатність постає у достеменному розумінні як «можливе», себто як те, суть чого ґрунтована у стані могуття. Своїм обширом буття схиляє до думки. Воно уможливорює її. Буття як могутньо розпросторене є сама «можливість». Буття як стихія – «тиха сила» могуттєвої схильності, тобто *можливого*. Наші слова «можливо» і «можливість» під пануванням «логіки» та «метафізики» мисляться, щоправда, лише в аспекті своєї відмінності від «дійсності», тобто виходячи з певної – метафізичної – інтерпретації буття як *actus* та *potentia*, розрізнення між якими ототожнюється із розокремленням між *existentia* та *essentia*. Коли я кажу про «тиху силу *можливого*», я маю на увазі не *possibile* (*итал.* – можливо), що сконструйоване голим уявленням *possibilitas* (*итал.* – можливість), не *potentia* як *essentia* якогось *actus*, ґрунтованого на *existentia*, але саме буття, яке своїм обширом уможливорює думку і тим самим здійснення людини й, отже, її відношення до буття. Удоступнювати щось можливе означає тут [одне]: зберігати за людиною її сутність, повертати її своїй стихії.

Коли думка добігає кінця, випадаючи зі своєї стихії, вона компенсує цю втрату тим, що вдвойовує собі статус як *τέχνη* (*грец.* – техніка), як і н с т р у м е н т виховання, тобто як якась школа, пізніше – як справа культури. Філософія поволі перетворюється на техніку пояснення із першопричин. Люди вже не думають, вони займаються філософією. У змаганні таких занять філософи публічно хизуються ефектними «ізмами» і намагаються перевершити один одного. Панування подібних кліше не випадкове. Воно спирається, особливо у Новий час, на своєрідну диктатуру суспільної думки. Але так зване «особисте існування», зі свого боку, ще не обов'язково є справжнє, себто вільне людське буття. Воно дубіє, замикаючись у безплідному запереченні публічності. Воно залишається залежним від неї філією і живе порожнім ухилянням від со-

ціального. Так воно свідчить проти власної волі про своє рабство у публічності. Остання, однак, сама теж є метафізично зумовлене, тому що характеризує зростаюче із панування суб'єктивності, заволодіння і маніпулювання відкритістю суцього у формах абсолютного упредметнення всього на світі. Відтого мова опиняється на службі опосередкування між каналами зв'язку, якими поширюється упредметнення як шлях стандартної доступності всього для всіх, що ігнорує всі межі. Так мова підпадає під диктатуру публічності, котра за-далегідь вирішує, що зрозуміло і що треба відкинути як незрозуміле. Сказане в «Бутті і часі» (1927, §§ 27 і 35) про «людей» (*men*) покликане аж ніяк не здійснити мимохідь внесок у соціологію. «Люди» не означають й етично-екзистенційно зрозумілого образу, протиставленого самісній особистості. Висловлене там швидше містить продумане в осяянні питання істини буття вказівку на відпочаткову належність слова до буття. Їх взаємовідношення залишається прихованим під пануванням суб'єктивності, котра оприявнюється як публічність. Але коли істина буття стає для думки гідною самої думки, то й осмислення суті мови неминуче набуває іншого статусу. Воно вже не може бути простою філософією мови. Тільки тому «Буття і час» (§ 34) містить вказівку на сутнісний вимір мови і зачіпає це складне питання: яким способом своєї буттєвості мова існує як вона є, а саме як мова? Повсюдно і стрімко розпросторюване спустошення мови не тільки підточує естетичну і моральну відповідальність у всеможливих застосуваннях мови. Воно закорінене в руйнуванні людського ества. Проста відточеність мови ще зовсім не становить свідчення того, що така руйнація нам уже не загрожує. Сьогодні вона, мабуть, свідчить швидше про те, що ми ще не бачимо небезпеки і не в змозі її побачити, бо ще не стали до неї лицем. Занепад мови, про який останнім часом так багато і порядком запізно говорять, є при всьому тому не причина, а вже наслідок того, що мова під пануванням новоєвропейської метафізики суб'єктивності майже невинно випадає зі своєї стихії. *Мова* все ще не розкриває нам своєї суті – того, що вона є *дім істини Буття*. Мова, навпаки, піддається нашій чистій волі та активізму і слугує знаряддям нашого панування над суцим. Останнє унаєвлюється нам як дійсне всередині причинно-наслідкового ланцюга. На суще як дійсне ми реагуємо розваж-

ливо-діяльно, але також і науково, і філософськи, озброєні поясненнями та обґрунтуваннями. До пояснень належить також висновок, що щось не підлягає поясненню. Висловивши таке, уявляємо, що постаємо перед таємницею. Як немов би вже було раз назавжди вирішено, що істина буття сутнісно тримається на причинах і пояснювальних засновках або, що те ж саме, на неможливості їх відшукати.

Щоб людина могла, однак, знову опинитися поблизу буття, вона має спочатку навчитися існувати в безіменному просторі. Вона покликана однаково чітко осягнути і спокусу публічності, і неміч приватності. Особа повинна, перш ніж говорити, знову відкритися для вимоги буття з ризиком того, що їй мало чи рідко вдасться говорити у відповідь на цю вимогу. Тільки так слово знову буде подарована дорогоцінність його змісту, а людині – дах для проживання в істині буття.

Тоді чи не клопотами про особу спонукувана ця наша вимогливість до людського творіння, ця спроба підготувати її до вимог буття? На що ж ще спрямована «турбота» [3], як не на повернення людини її сутності? Який тут ще інший зміст, окрім вороття людині (homo) людяності (humanitas)? Виходить, що вся подібна думка заклопотана все-таки людяністю, Humanitas; отож, це «гуманізм»: роздуми і турбота про те, як би особа стала людяною, а не нелюдською, «негуманною», тобто відірваною від своєї підоснови. І все ж [запитується:] на чому фундується людяність людини? [Вочевидь] вона узаasadнена у її сутності.

А як і з чого визначається квінтесенція людини? К. Маркс вимагає пізнати та визнати «людську людину», der menschliche Mensch. Він виявляє її у «суспільстві». «Суспільна» особа є для нього «природною» людиною. «Суспільством», відповідно, забезпечується «природа» людини, себто сукупність її «природних потреб» (їжа, одяг, відтворення, економічний добробут). Християнин вбачає людяність особи, її людськість у висвітленні її ставлення до божества, deitas. У розрізі історії спасіння вона – людина як «дитя Боже», котре чує і сприймає поклик Божий у Христі. Людина – не від цього світу, оскільки «світ» у споглядально-платонічному сенсі залишається лише епізодичним передденням до потойбіччя.

Виразно і під своїм ім'ям «humanitas» уперше була продумана і поставлена як мета в епоху римської республіки. «Людська людина», homo humanus, протиставляє себе «вар-

варській людині», homo barbarus. Homo humanus тут – римлянин, який удосконалює й ушляхетнює римську «чесноту», virtus, шляхом «привласнення» запозиченої від греків «пайдейї». Греки тут – греки пізнього еллінізму, чия культура викладалася у філософських школах. Вона охоплювала «коло знання», eruditio, й [утілювала] «настанову в добрих мистецтвах», institutio in bonas artes. Так зрозуміла пайдейя перекладається через humanitas. Власне «римськість», romanitas «людини-римлянина», homo romanus, полягає у такій humanitas. У Римі ми зустрічаємо перший «гуманізм». Він залишається тим самим по суті специфічно римським явищем, що виникло від зустрічі римського латинства з освіченістю пізнього еллінізму. Так званий Ренесанс XIV і XV століть Італії є «відродження римської чесноти», renascentia romanitatis. Оскільки відроджується romanitas, то йдеться про humanitas і відтак про грецьку «пайдейю». Грецький світ, утім, бачать знову ж її таки тільки у пізньому вигляді, та й то в культурному контексті Риму. Homo romanus Ренесансу теж протилежність до homo barbarus. Але нелюдське тепер – це надумане варварство готичної схоластики Середньовіччя. До гуманізму в його історіографічному розумінні, отже, завжди належить «культивування людяності», studium humanitatis, яке певним чином звертається до античності й тому перетворюється так чи інакше на реанімацію грецького світу. Це видно з нашого німецького гуманізму XVIII століття, носіями якого є Вінкельман, Гете та Шіллер. Гельдерлін, навпаки, не належить до «гуманістичної течії» саме тому, що мислить долю людського створіння самобутніше, ніж це доступно «гуманізму».

Якщо ж люди розуміють під гуманізмом узагалі занепокоєння тим, щоб особа вивільнилася для власної людяності і відшукала в ній свою гідність, то, зважаючи на трактування «свободи» та «природи» людини, гуманізм виявиться різним. Розходяться і шляхи його реалізації. Гуманізм К. Маркса не потребує жодного повернення до античності, так само як і той гуманізм, яким П. Сартр вважає екзистенціалізм (див. переклад: *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 49-65). В окресленому широкому значенні християнство – це теж гуманізм, тому що згідно з його вченням усе зводиться до спасіння душі (salus aeterna) людини, та й історія людства розгортається у рамках історії спасіння. Якими б не були різ-

ними ці види гуманізму за метою та обґрунтуванням, за способом і засобами здійснення, за формою свого вчення, всі вони сходяться на тому, що *humanitas* шуканого *homo humanus* визначається на тлі якогось уже усталеного тлумачення природи, історії, світу, світобудови, тобто с у щ о г о загалом.

Будь-який гуманізм або заснований на певній метафізиці, або сам узасаднює таку. Будь-яке визначення людської суті, що заздалегідь передбачає, чи то свідомо чи несвідомо, тлумачення суцього в обхід питання про істину буття, метафізичне. Тому своєрідність будь-якої метафізики, – маючи на увазі спосіб, яким визначається квінтесенція людини, – оприявнюється в тому, що вона «гуманістична». Відповідно й усякий гуманізм залишається метафізичним. При обґрунтуванні людяності людини гуманізм не лише не запитує про відношення буття до людської сутності. Гуманізм навіть заважає поставити це питання, тому що через своє походження з метафізики не знає і не розуміє його. І навпаки, нагальність і своєрідність забутого в метафізиці та через неї питання про істину буття не може вийти на світ інакше, ніж якщо серед панування метафізики буде поставлене запитання: «Що таке метафізика?» (див. «Буття і час»). Більше того, будь-яке питання про «буття», навіть питання про істину буття, доводиться спочатку вводити як «метафізичне» [4].

Перший гуманізм, а саме латинський, і всі види гуманізму, що з того часу виникли аж до сучасності, передбачають максимально узагальнену «сутність» людини як щось самозрозуміле. Людина вважається «розумною живою істотою», *animal rationale*. Ця дефініція – не лише латинський переклад із грецької *ζῷον λόγον ἔχον*, а й певна метафізична інтерпретація, що не є хибною, хоча й спричинена метафізикою. Її сутнісне джерело, а не тільки межа її застосування, поставлено в «Бутті та часі» під питання. Поставлено під питання, передусім довірено думці як те, що підлягає осмисленню, й аж ніяк не виштовхнута у безплідну порожнечу роз'їдаючого скепсису.

Метафізика, зазвичай, оприявнює суще у його бутті і тим самим продумує це його буття. Однак вона не замислюється про відмінність того й іншого (див. «Про сутність засновку», 1929, с. 8; крім того, «Кант і проблема метафізики», 1929, с. 225; і ще «Буття і час», с. 230) [5]. Метафізика не ставить питання про істину самого буття. Вона тому ніколи не

запитує і про те, у якому сенсі сутність людини належить до істини буття. Метафізика не тільки ніколи донині не ставила цього питання, адже саме це питання її для неї як метафізики недоступне. Буття все ще чекає, поки воно саме стане справою людської думки. Як би у форматі визначення людського ества не визначали люди розум, *ratio*, живу істоту, *animal*, чи то через «здатність оперувати першопоняттями», чи через «здатність користуватися категоріями», або ще [будь-як] по-іншому, в усьому і завжди дія розуму закорінена в тому, що до будь-якого сприйняття суцього у його бутті саме буття вже висвітлило себе і збулося у своїй істині. Так само у понятті «живої істоти», *ζῷον*, заздалегідь уже закладене трактування «життя», що неминуче узасаднене на трактуванні суцього як «життя» – *ζωή* і «природи» – *φύσις*, усередині якої проступає життя. Понад те й передусім треба ще нарешті запитати: чи приналежна людська особа – а цим спочатку і заздалегідь усе вирішується – до виміру «живого», *animalitas*? Чи стоїмо ми взагалі на вірному шляху до сутності людини, коли – і до тих пір, поки що – ми обмежуємо її як живу істоту серед інших таких самих істот від рослини, тварини і Бога? Можна, мабуть, вчиняти і так, можливо таким шляхом поміщати людину всередині суцього як явище серед інших явищ. Ми завжди зуміємо при цьому висловити про неї щось правильне. Але треба усвідомити собі ще й те, що людина через те остаточно витісняється у сферу *animalitas*, навіть якщо її не прирівнюють до тварини, а наділяють якоюсь специфічною відмінністю. Люди непохитно уявляють людину завжди як живу істоту, *homo animalis*, навіть якщо її *anima* покладається як дух, *animus*, або розум, *mens*, а останній пізніше – як суб'єкт, як особистість, як дух. Таке покладання є прийом метафізики. Але в такий спосіб сутність людини обділяється увагою і не продумується у своєму витоці, який посутньо завжди залишається для історичного людства одночасно й метою. Метафізика мислить людину як *animalitas* і не домислює до її *humanitas*.

Метафізика відгороджується від тієї простої і вагомої обставини, що людина належить своїй суті лише настільки, наскільки сприймає вимогу буття. Тільки від цієї вимоги в неї «є», нею віднайдено те, у чому проживає її ество. Тільки завдяки цьому проживанню в неї «є» її «мова» як дах, що зберігає властиву їй екстатичність[, пікове захоплення]. *Стояння*

у просвіті буття я називаю екзистенцією людини. Тільки людині притаманний цей спосіб буття. Так зрозуміла екзистенція – не просто засновок можливості розуму, ratio; екзистенція є те, у чому сутність особи зберігає джерело свого визначення.

Екзистенція може бути властива лише людському творінню, тобто тільки людському способу «буття»; адже одній лише людині, наскільки ми знаємо, доступне призначення екзистенції. Тому в екзистенції ніколи й не можна мислити якийсь специфічний різновид серед інших різновидів живих істот, якщо, звичайно, людині треба все-таки замислюватися про с у т ь свого буття, а не просто нагромаджувати природничо-наукову та історіографічну інформацію про свої властивості і свої інтриги. Так що навіть animalitas, яку ми приписуємо людині на ґрунті порівняння її із «твариною», сама вкорінена у змісті екзистенції. Тіло людини є щось засадничо інше, ніж тваринний організм. Помилка біологізму зовсім ще не долається тим, що люди надбудовують над тілесністю особи душу, над душею – дух, а над духом – екзистенційність і голосніше дотогочасного проповідують велику цінність духу, щоб потім, проте, все знову втопити в життєвому переживанні, [причому] із застережливим твердженням, що думка руйнує своїми здеревенілими поняттями життєвий потік, а осмислення буття спотворює екзистенцію. Якщо фізіологія і фізіологічна хімія здатні досліджувати людину в природничо-науковому плані як організм, то це ще зовсім не доказ того, що у такій «органіці», себто в науково поясненому тілі, перебуває сутність людини. Це нітрохи не вдаліша думка, ніби в атомній енергії полягає суть природних явищ. Може, навпаки, виявитися, що природа якраз приховує свою квінтесенцію у тій своїй стороні, якою вона повертається до людини, котра технічно опановує нею. Наскільки суть людини не зводиться до тваринної органіки, настільки ж неможливо зліквідувати чи компенсувати недостатність цього визначення людського ества, наділяючи особу безсмертною душею, або розумністю, або особистісними рисами. Щоразу ця особа виявляється обійденою, і саме через той самий метафізичний проєкт.

Те, що є людина – тобто, традиційною мовою метафізики, «сутність» людини – перебуває у її екзистенції. Так зрозуміла екзистенція, проте, не тотожна традиційному поняттю existentia, що означає дійсність на відміну від essen-

tia як можливість. У «Бутті та часі» (с. 42) є закурсивлена фраза: «Сутність ось-буття полягає у його екзистенції». Але тут не йдеться про протиставлення existentia і essentia, тому що ці два метафізичні визначення буття, не кажучи вже про їх взаємовідношення взагалі, поки що не були поставлені під питання. Фраза, тим більше, не містить якогось універсального висловлювання про наявне буття як про існування у тому сенсі, в якому це виникло у XVIII столітті позначення для поняття «предмет» виражає метафізичне уявлення про дійсність дійсного. У фразі сказано інше: людина існує таким чином, що вона є «ось» буття, себто його п р о с в і т. Це – і лише це – «буття» світлого «ось» відзначено атрибутивною рисою екзистенції, тобто екстатичним виходом в істину буття. Екстатична сутність людини перебуває в екзистенції, яка відмінна від метафізично зрозумілої existentia. Цю останню середньовічна філософія осягає як *актуальність*. В уявленні І. Канта existentia – це дійсність у сенсі об'єктивності досвіду. В Г. Гегеля existentia визначається як самоусвідомлювальна ідея абсолютної суб'єктивності. Existentia у сприйнятті Ф. Ніцше є вічне повторення одного й того самого. Питання: чи достатнім чином existentia у її, лише на не прискіпливий погляд, різних трактуваннях, як дійсність, дозволяє осмислити буття каменя чи життя як буття рослин і тварин? – нехай залишається тут відкритим. Принаймні живі істоти – суть те, що вони є, без того, щоб вони зі свого буття як такого виступали в істину буття і стоянням у ній зберігали першооснову свого буття. Напевно, з усього сущого, яке є, найважче нам осмислити живу особину, тому що, з одного боку, вона якимось чином наш найближчий родич, а з іншого – вона все-таки відокремлена цілою прірвою від нашого екзистенціовального ества. Навпаки, буття божества начебто ближче нам, ніж відчужуюча дивина «живої істоти», – ближче у тій сутнісній даліні, яка далі у формі все-таки рідніше нашій екстатичній сутності, ніж майже незбагненна для думки, скочувальна в безодню, тілесна спорідненість із твариною. Подібні міркування кидають на розхожу і тому завжди поки що занадто необачну характеристику людини як animal rationale незвичне світло. Оскільки рослина і тварина, хоч завжди й окреслені своїм середовищем, проте ніколи не вступають вільно у просвіт буття, а тільки він є «світ», остільки в них немає мови; а не так,

що вони безмірно прив'язані до навколишнього середовища через відсутність у них мови. У цьому понятті «навколишнього середовища» зосереджена вся загадковість живої істоти. Мова сутнісно – це не вираз організму, не становить вона і виразу живої особини. Тому її ніколи й не вдається серцевинно осмислити ні з її знаковості, ані, мабуть, навіть із її семантики. *Мова є просвітлювально-приховувальне явище самого буття.*

Екзистенція, осмислена екстатично, не збігається ні змістовно, ні за формою з existentia. Екзистенція – це змістовно виступання в істину буття. Existentia (франц. – existence) означає, навпаки, actualitas, дійсність на відміну від чистої можливості як ідеї. Екзистенція поіменовує визначальне місце людини в історії істини. Existentia залишається терміном, що позначає дійсне існування того, чим дещо є за своєю ідеєю. Фраза «людина екзистенцією» відповідає на питання: чи існує людина насправді чи ні? [Відтак] вона відповідає на запитання про «суть» людини. Саме це запитання ми ставимо однаково непродуманим чином і тоді, коли хочемо дізнатися, що *таке людина?* і тоді, коли замислюємося, *хто вона така?* Справді, запитуючи хто(?) або що(?), ми заздалегідь орієнтуємося на щось особистісне чи на якусь предметність. Але особистісне збігає й одночасно заступає *сутність буттєво-історичної екзистенції* не менше, ніж предметне. У наведеній фразі з «Буття і часу» (с. 52) слово «сутність» обдуманно взято в лапки. Вони вказують на те, що «сутність» тепер визначається не з esse essentiae і не esse existentiae, а з екстатички ось-буття, Dasein. У ролі екзистенціовальної людина самісно постає як ось-буття, тому що здійснює «ось» як просвіт буття своєю «турботою». А ось-буття існує як «покинуте». Воно закорінене в кидку буття як адресувально-історичного.

Надмірна плутанина, однак, вийшла б, якби хтось захотів витлумачити фразу про екзистувальну суть людини так, ніби вона є секуляризованим перенесенням на особу [в контексті] висловленої християнською теологією думки про Бога («Бог є Його буття», Deus est suum esse); бо екзистенція – не актуалізація сутності (essentia) і, тим більше, не екзистенцією продукується і [не їй] належить сутнісне (das Essentielle). Коли люди розуміють згаданий у «Бутті і часі» «проект», «начерк» у сенсі уявленого передбачення, то вони приймають його за акт суб'єктивності й мислять його не так, як тільки й можна було б помислити

«буттєве розуміння» у сфері «екзистенційної» аналітики «буття у світі», а саме як екстатичне ставлення до просвіту буття. Успішне слідування за цією іншою, зберігаючою суб'єктивність, думкою утруднено, щоправда, тим, що при опублікуванні «Буття та часу» третій розділ першої частини – «Час і буття» – було вилучено з книги. Тут мав відбутися поворот усього цілого. Проблематичний розділ був усунутий, тому що думка відмовила при спробі достатньо висловити цей поворот і не змогла йти далі у [власному] оперті на мову метафізики. Доповідь «Про сутність істини», продуману і прочитану 1930-го, але надруковану лише 1943, дає змогу певною мірою побачити плин думки на повороті від «Буття і часу» до «Часу та буття». Цей поворот – не зміна позиції «Буття і часу»; швидше, думка, яка здійснила там свою спробу, вперше сягає в ньому місцини того виміру, звідки осмислюється «Буття і час» – саме осмислюється – з основоположного досвіду забуття буття.

П. Сартр, навпаки, формулює засадничу тезу екзистенціалізму так: *екзистенція передує «есенції», суті*. Existentia та essentia беруться ним у форматі метафізики, котра з епохи Платона стверджує: essentia йде попереду existentia. Сартр перевертає це твердження. Але перевернута метафізична теза залишається все ж таки метафізичною. У ролі такої тези він загрузає разом із метафізикою у забутті істини буття. Адже чи візьметься філософія визначати взаємовідношення essentia та existentia у значенні середньовічних контроверз, або в лейбніцькому розумінні, або якомсь по-іншому, насамперед залишається ще все-таки запитати: через яке призначення, який посил буття думці належить цей поділ буття на esse essentiae та esse existentiae? Залишається ще задуматися над тим, чому питання про це майбуття самого буття ніколи не ставилося і ніколи не могло бути осмислене. Чи, імовірно, це, тобто такий стан справ із розрізненням між essentia та existentia, не знак забуття буття? Насмілимося припустити, що така його планида фундована не просто у прорахунку людської думки й, тим більше, не у слабкості ранньої європейської думки порівняно з нинішньою. Відмінністю між essentia, сутністю, та existentia, дійсністю, потаємним у своєму ранньому початку, пронизані події західної і всієї визначеної Європою історії.

Головною тезою П. Сартра про першість existentia порівняно з essentia, між іншим, виправдовується назва «екзистенціалізм» як

відповідний титул для його філософії. Але ця найважливіша теза «екзистенціалізму» не має абсолютно нічого спільного з наведеною вище тезою із «Буття і часу»; не кажучи вже про те, що в «Бутті та часі» ще й не може висуватися жодних тверджень про співвідношення між *essentia* та *existentia*, тому що мовиться там про підготовку передумов. І це робиться там, як уже зазначалося, досить безпорадно. Те, що ще й сьогодні лише належить сказати, тільки й могло б, мабуть, послужити стимулом до того, щоб спрямувати людську особу туди, де вона з думуючою увагою звернулася б до керованого нею виміру буттєвої істини. Але і це робилося б теж тільки для звеличення буття і заради ось-буття, витримуваного на собі екзистуючою людиною, але не заради самої людини, не для того, щоб цивілізація і культура закорінювалися у результаті її діяльності.

Щоб досягти обширу буттєвої істини та осмислити його, нам, нинішнім, належить ще передовсім з'ясувати, нарешті, як буття стоується людини і як воно поширює на неї свої можливості. Подібний сутнісний досвід матимемо, коли до нас дійде, що *людина є тією мірою, якою вона екзистенціює*. Сказавши це спочатку традиційною мовою, отримаємо [твердження]: *екзистенція людини – це її субстанція*. Не випадково у «Бутті та часі» часто повторюється фраза: «Субстанція людини є екзистенція» (с. 117, 212, 314). Але в буттєво-історичному висвітленні субстанція постає вже як камуфлювальний переклад слова *οὐσία*, яке іменує перебування існуючого і здебільшого означає одночасно, через загадку двозначність, і саме перебуваюче. Якщо ми промислимо метафізичний термін «субстанція» у цьому сенсі, що вже маячить у «Бутті і часі» в плані здійсненої там «феноменологічної деструкції», то фраза «субстанція людини є її екзистенція» буде засвідчувати тільки про одне: *спосіб, яким особа у своїй справжній суті перебуває при бутті, є екстатичне стояння в істині буття*. Цим сутнісним визначенням людини гуманістичні інтерпретації її як *animal rationale*, як «особистості», як духовно-душевно-тілесної істоти не оголошуються хибними і не відкидаються. Навпаки, єдина думка тут та, що вищі гуманістичні визначення людського ества ще не досягають власного достоїнства людини. Тим самим думка «Буття і часу» протистоїть гуманізму. Але протистояння це не означає, що подібна думка скочується до антиподу гуман-

ності й обстоює негуманність, захищає нелюдність та принижує гідність людини. Думка опонує гуманізму тому, що він ставить *humanitas* людини ще недостатньо високо. Висота людського творіння закорінена, звісно, не в тому, що особа стає субстанцією суцього як його «суб'єкт», щоб на правах володаря буття втопити буттєвість суцього у занадто гучно розтривзвонюваної про себе «об'єктивності».

Людина, швидше, самим буттям «кинута» в істину буття, щоб, екзистенціюючи таким чином, берегти цю істину буття, щоб у його світлі *суцце* з'явилося як [достеменно, себто як] *суцце*, яке воно є. Чи з'явиться воно і як з'явиться, чи увійдуть у просвіт буття і чи будуть присутніми або відсутніми Бог і боги, історія та природа і як саме будуть присутні? – [все це] вирішує не людина. Явище суцього перебуває в історичній події буття. Для людини, втім, залишається питання: чи здійсниться вона, чи здійсниться її натура так, щоб відповідати цій події? Адже співмірно останній вона покликана бути екзистенціювальним зберігачем істини буття. *Людина – пастух буття*. Тільки до цього підбирається думка у «Бутті та часі», коли екстатичне існування осмислюється там як «турбота» (пор. § 44а, с. 226 сл.).

Але буття – що таке буття? Воно є воно саме. Випробувати і висловити це має навчитися майбутнє мислення. «Буття» – це не Бог і не основа світу. *Буття ширше, ніж усе існуюче*, і все одно воно ближче людині, ніж будь-яке *суцце*, чи то скеля, звір, художній твір, машина, чи то ангел або Бог. *Буття – це найближче*. Однак найближче залишається для людини найдалішим. Людина завжди задалегідь тримається насамперед за *суцце* [те, що існує] і тільки за нього. Оприявнюючи *суцце* як *суцце*, думка, звісно, входить у відношення до буття, але мислить по-справжньому завжди тільки існуюче як таке і якраз ніколи – буття як таке. «Проблема буття» одвічно залишається питанням про *суцце*. Проблема буття – поки що зовсім не те, що означає це підступне позначення: не питання про саме буття. Філософія навіть там, де вона, як у Декарта і Канта, стає критичною, незмінно впадає в колію метафізичного уявлення. Вона мислить від суцього і в орієнтації на те, що проходить через момент звернення до буття (про те, що сцена, на якій суб'єкт здійснює своє полювання за об'єктами, усе ж облаштована не суб'єктом, див. «Питання про техніку», с. 228). Адже всяке від-

штовхування від суцього і всіляке повернення до нього заздалегідь завжди вже перебуває у горизонті буття.

Просвіт буття метафізиці відомий, однак, або лише як погляд перебуваючого у «задумі» («ідеї»), або – в критичній філософії – як те, що розглядається в кругозорі категорійного уявлення, котре джерелить від суб'єктивності. Це означає [одне]: істина буття як його просвіт залишається для метафізики утаємниченою. Ця потаємність водночас – це не вада метафізики, а від неї самої закритий і все ж таки їй заповіданий скарб її справжнього багатства. Сам п р о с в і т є буття. Саме він усередині буттєвої історії метафізики тільки й уможливує те явище, завдяки якому уприсутнене торкається присутньої при ньому людини, так що вона сама вперше виявляється здатною своєю увагою (voeiv) доторкнутися до буття (θυγεiv, Аристотель, Метафізика IX 10) [6]. Будь-який розгляд опісля тільки тягнеться за цим явищем ([загалом] теорія є розгляд, дослідницько-встановлювальна обробка дійсності. – див. «Наука та осмислення», с. 244). Друге передоручає себе першому, коли увага перетворюється на уявлення перед собою, у «сприйняття» (perceptio) предмета «мислячою річчю» (res cogitans) як «суб'єктом» усілякої «достовірності» (certitudo).

Як же відноситься, якщо ми взагалі маємо підстави так прямо ставити питання, буття до екзистенції? Буття саме є відношення, оскільки воно зосереджується на собі і тим самим відносить екзистенцію у її екзистенційному, тобто екстатичному, осередді себе як до місцини, де *екзистенція шукає буттєву істину посеред суцього*. Так, екзистенціюючи у цьому відношенні, у ролі якого утверджує себе саме буття, людина піднімається на ноги, екстатично виносячи його на собі, себто приймаючи його із т у р б о т о ю, вона [до того ж] не розпізнає найближче і тримається того, що слідує за найбільш зрозумілим. Вона навіть думає, що ось таке і є найближчим. Але ближче, ніж усе найближче, і разом далі для буденної думки, ніж її далекі далі, пролягає найближча близькість: *істина буття*.

Забування істини буття під натиском не продуманого у своїй суті суцього названо в «Бутті та часі» п а д і н н я м. Під цим словом мається на увазі не якесь відпадання людини, «етико-філософськи» переосмислене і разом секуляризоване; воно означає якесь сутнісне ставлення людини до буття всередині відно-

шення буття до людської особи. Відповідно й попередні рубрики «справжності» і «несправжності» знаменують не морально-екзистенційну, не «антропологічну» відмінність, а вперше тільки ще приналежне осмисленню (тому що від філософії раніше було утаємничене «екстатичне» відношення людської особи до істини буття). Однак це відношення завжди виявляється таким, яке воно є, не на ґрунті і не через екзистенцію, а навпаки, зміст екзистенції екзистенційно-екстатично здійснюється завдяки істині буття.

Єдине, чого хотіла б досягти думка, яка вперше намагається висловити себе в «Бутті та часі», це щось просте. Як просте, буття залишається таємничим: безпосередня близькість ненав'язливої сили. Близькість ця існує як сама м о в а. Тільки ця мова – не просто мова, яку ми собі уявляємо, та ще й у кращому випадку, як єдність фонетичного (письмового) образу, мелодики, ритму та значення (сміслу). Ми бачимо *у звуковому та письмовому образі тіло слова, у мелодії та ритмі – душу, в семантиці – дух мови*. Ми, зазвичай, осмислюємо мову із її відповідності сутності людини, уявленої як animal rationale, тобто як єдність тіла-душі-духу. Але як у humanitas «тваринної людини» (homo animalis) екзистенція і тим самим відношення істини буття до людини залишаються за завісою, так і метафізичне тілесно-духовне тлумачення мови приховує мова у її буттєво-історичному єстві. За цим останнім мова є здійснюваний буттям і пронизаний його запасом дім буття. Тому належить осмислити с у т ь мови із відповідності буттю, і саме як відповідність, тобто як помешкання людського творіння.

Людина не тільки жива істота, котра має серед інших своїх здібностей також мову. *Мова є дім буття, живучи у якому людина екзистенціює, оскільки, оберігаючи істину буття, належить їй*.

Так при визначенні людяності особи як екзистенції засадничим виявляється не [вона сама як] людина, а буття як екстатичний вимір екзистенції. Вимір цей, проте, не становить певний простір. Швидше навпаки, весь просторовий і всілякий час-простір існують у тому вимірі, у форматі якого «є» саме буття.

Думка не бере до уваги ці прості обставини. Вона шукає їм співмірне слово всередині давньої традиційної мови метафізики з її граматиною. Чи можна цю думку, якщо взагалі титули щось означають, усе ж таки ще назвати

гуманізм? Звісно ні, оскільки мислення гуманізму метафізичне. Звичайно ні, якщо він – екзистенціалізм і розгортає тезу, сформульовану П. Сартром: «*précisément nous sommes sur un plan où il a seulement des hommes*» (франц. – «Ми, однозначно кажучи, перебуваємо у вимірі, де мають місце лише людські особини»). Натомість, якщо йти від «Буття і часу», довелося б сказати: *précisément nous sommes sur un plan où il a principalement l'Être* (франц. – «Ми, однозначно кажучи, знаходимося у вимірі, де має місце насамперед буття»). Звідки береться і чим є вимір, *le plan? L'Être*, буття, і *le plan*, його вимір – одне й те саме. У «Бутті та часі» (с. 212) навмисно і завбачливо сказано: *il y a l'Être*: «має місце» буття. Це *il y a* – неточний переклад нашого «мається». «Має себе», а тому може й дарувати себе, саме ж буття. Цим «має себе» позначена даюча, зберігаюча свою істину першооснова буття. *Самовіддача відкритості разом із самою відкритістю – це, власне, й становить буття як воно є.*

Воднораз це «мається» [у дійсності] вжито для того, щоб спочатку уникнути звороту «буття є»; адже зазвичай «є» вказує на те, що існує. Таке ми називаємо *с у щ и м*. А буття «є» якраз не «сущє». Якщо «є» без більш докладного тлумачення іменує буття, то буття надто легко уявити у вигляді «сущого», немов всім відомого сущого, що діє як причина і виробляється як наслідок. І все-таки вже Парменід у ранню епоху думки каже: *υ̅σ̅τι γάρ εἶναι*, «є, власне, буття». У цих словах прихована відпочаткова таємниця для будь-якої думки. Можливо, «є» не можна належним чином сказати ні про що, крім буття, так що все, що сущє, ніколи по-справжньому не «є». Але оскільки думка спершу повинна досягти того, щоб висловити буття у його істині, замість того, щоб пояснювати його як сущє із сущого, остільки для сумлінної думки має залишатися відкритим питанням: чи «є» буття і як воно є?

Парменідівське *υ̅σ̅τι γάρ εἶναι* досі ще не продумано. Звідси можна бачити, як прогресують справи у філософії. Вона, якщо не втрачає із поля зору своєї сутності, взагалі не робить кроків уперед. Вона крокує на місці, осмислюючи завжди те саме. Кроки вперед, тобто геть від цього її місця, є блуд, який переслідує думку як тінь, що кидається нею ж самою. Оскільки буття ще не промислене, тому в «Бутті та часі» й сказано про буття: «воно мається». Але про це *il y a* не можна розводити імпровізовані та нестримні спекуляції. Це «мається» існує як

призначення буття. Його історія отримує слово у мові серйозних мислителів. Тому думка, яка осмислює істину буття, саме у формі думки історична. Немає ніякої «систематичної» думки і поруч із нею, для ілюстрації, історіографії минулих думок. Проте є й щось більше, ніж гегелівська систематика, яка нібито здатна перетворити закон своєї думки на закон історії і разом цю останню теж підняти до системи. Є, у більш відпочатковому осмисленні, історія буття, котрій належить думка як пам'ять цієї історії, самою ж історією здійснювана. Така пам'ять докорінно відрізняється від підсумкової фіксації історії у сенсі чогось того, що сталося і відбулося. Історія відбувається насамперед як *п о д і я*, не як пригода. І що справдилося, те не зникає в минулому. Події історії уреальнюються як послані істиною буття із нього самого (див. доповідь про гімн Гельдерліна «Наче як у свято...», 1941, с. 31) [7]. Буття стає визначальною подією історії, оскільки воно «те, що мається» і дарує себе. Але це «мається», осмислене як подія, означає, що воно дарує себе і воднораз відмовляє в собі. Звісно, гегелівське визначення історії як розвитку «духу» не є хибним. І не те, що воно частково вірне, частково помилкове. Воно так само істинне, як істинна метафізика, котра через Гегеля у його системі вперше дає слово своїй до кінця продуманій суті. Абсолютна метафізика, разом зі своїми перевертаннями у Маркса та Ніцше, належить історії буттєвої істини. Що виходить від неї, те не можна ні вразити спростуваннями, ані тим паче зліквідувати. Його можна тільки прийняти, дозволивши його істині спочатку втаїтися у самому бутті і вислизнути з кола суто людських опіній.

Будь-яке спростування у полі сутнісної думки – *дурість*. Суперечка між мислителями – це «любляча суперечка» [в осередді] самої суті справи. Вона допомагає їм почергово повертатися до простої приналежності в тому самому, завдяки чому вони знаходять своє місце у форматі буття.

Якщо людина надалі зможе мислити істину буття, то мислитиме її з *екзистенції*. Екзистуючи, вона відкрита *д о л і* буття. Екзистенція людини набуває форми історичної екзистенції, але перш за все не тому і не тільки тому, що з часом із людиною та з людськими речами трапляється багато чого. Оскільки продумується екзистенція ось-буття, *Dasein*, остільки для думки в «Бутті та часі» суттєво важливим є осмислення історичності ось-буття.

Але хіба не в «Бутті і часі» (с. 212), там, де йдеться про «мається», сказано: «Тільки поки є ось-буття, [то й] мається [присутнє] буття»? Звісно. Це означає: поки здійснюється просвіт буття, лише доти буття передоручає себе людині. Але якщо здійснюється буттєве «ось», просвіт як істина самого буття, то це – призначення самого буття. Останнє і є *подія просвіту*. Фраза не означає: людське буття у традиційному сенсі як *existentia* і в новоєвропейському переосмисленні як дійсність, що визначається з *ego cogito*, є те суще, яким тільки і створюється буття. Фраза не стверджує, ніби буття є витвір людини. У вступі до «Буття та часу» (с. 38) сказано просто і чітко й навіть виділено курсивом: «*Буття є трансценденція у прямому та первинному сенсі*». Як відкритість просторової близькості виходить за межі будь-якої близької та далекої речі, якщо дивитися від речі, так і *буття засадниче ширше за все суще, оскільки воно – сам собою просвіт*. Через неминуче спочатку опертя на поки що панівну метафізику буття осмислюється із сущого. Лише з цього боку воно дається взнаки через перевершення (трансцензус) і як таке.

Вступне визначення «буття є трансценденція у прямому та первинному сенсі» поєднує в одній простій фразі всі *с п о с о б и*, якими людині світилася досі сутність буття. Це ретроспективне визначення сутності буття з просвіту сущого як такого залишається на попередніх підступах до питання про істину буття неминучим. Так думка свідчить про свою історичну суть. Їй чужий самовпевнений намір почати все спочатку, оголосивши всю попередню філософію хибною. Але чи вгадана вже цим визначенням буття як прямої трансценденції найпростіша суть його істини? Це – і тільки це – залишається передусім питанням думки, яка намагається помислити істину буття. Тому на с. 230 і сказано, що лише від «зміслу», тобто від істини буття, можна вперше зрозуміти, що таке буття. Буття світить людині в екстатичному проекті, зарисі думки. Але буття не створюється цим проектом.

Понад те, «проект», зарис зміслу, в своїй суті «кинутий» людині. «Кидаюче» у «проекті», викиданні зміслу – не людина, а саме буття, що відсилає її в екзистенцію ось-буття як у своє єство. Подія цього зухвалого відсилення – *просвіт буття*, яким воно є (причому «воно можна віднести і до події, і до буття»). Просвіт дарує близькість до буття. У цій близь-

кості, у просвіті розгорнутого «ось», проживає людина як екзистувальна, хоча сьогодні вона ще й не може осмислити це своє прожиття як таке і вступити у володіння ним. Близькість буття, у формі якої існує «ось» людського буття, продумується, виходячи з «Буття і часу», в мові про Гельдерлінівську елегію «Повернення додому» (1943); почута в ясній оповіді співака, вона названа «батьківщиною» з досвіду забуття буття. «Батьківщина» проміркується тут у сутнісному значенні, не патріотичному, не націоналістичному, а буттєво-історичному. Водночас суть батьківщини згадана для того, щоб осмислити у світлі буттєвої історії *б е з д о м н і с т ь* новоєвропейської людини. Останнім цю безпритульність зазнав Ф. Ніцше. Він не зумів усередині метафізики віднайти з неї ніякого іншого виходу, крім перевертання метафізики. Це, втім, гора безвиході. Ф. Гельдерлін у поетичній промові про «повернення додому» стурбований тим, щоб його «співвітчизники» повернулися до суті «батьківщини». Він шукає останню аж ніяк не в егоїзмі свого народу, а бачить її скоріше у приналежності до долі Заходу. Але і Захід тут мислиться не регіонально, не на відміну від Сходу, не просто як Європа, а в осяянні світової історії, як близькість до джерела. Ми тільки-но почали осмислювати ті таємничі стосунки зі Сходом, яким Гельдерлін дав слово у своїй поезії (див. «Істр», потім «Паломництво», строфи 3 і сл.). Про «німецьке» мовиться не світу, щоб він припав до цілющих німецьких витоків, але сказано німцям, щоб вони через доленосну приналежність до народів стали з ними учасниками історії світу (див. про вірш Гельдерліна «Спогад» у тюрінгенській ювілейній збірці, 1943, 322) [8]. Батьківщина цієї історичної обителі – близькість до буття.

У цій близькості до нього випадає, якщо взагалі випадає, рішення про те, чи відмовлять і як відмовлять у своїй присутності Бог і боги та чи темнішає ніч; чи запалає [світлом], і як саме, день Священного; чи зможе із його сходженням знову розпочатися явище Бога та богів і як саме зможе. Священне, яке є поки що лише сутнісним простором божественності, котра знову ж таки зберігає вимір для богів і для Бога, зійде у своєму світінні лише тоді, коли спочатку в довгій підготовці просвітліє і буде сприйняте у своїй істині саме буття. Тільки так, від буття, розпочнеться подолання бездомності, у якій блукають не тільки люди, а й сама сутність людини.

Бездомність, що потребує такого осмислення, закорінена у покинутості суцього буття. Вона – ознака забуття буття. Внаслідок його забутості істина буття залишається не продуманою. Забування буття опосередковано дається взнаки тим, що людина розглядає та опрацьовує завжди тільки суще. Оскільки вона при цьому не може обійтися без якогось уявлення про буття, [відтак] буття тлумачиться ним просто як «найбільш загальне» і тому всеосяжне серед суцього, або як творіння нескінченного суцього, або як створення деякогось абсолютного суб'єкта. До того ж «буття» з давніх-давен іменується «сущим», і навпаки, «суще» – буттям, обидва ніби кружляючи в загадковій і ще не осмисленій підміні.

Буття як подія, що надсилає істину, залишається утаємниченим. Але призначення світу дається взнаки у поезії, хоча ще й не відкриває себе як історія буття. Тому думка почушого призначення світу Гельдерліна, знайшовши слово у вірші «Спогад», сутнісно ближче до витоку і тим самим ближче до майбутнього, ніж всерозуміння «громадянина світу» Гете. З тих самих причин ставлення Гельдерліна до грецького світу є щось значно інше, ніж гуманізм. Тому молоді німці, які знали про Гельдерліна, думали і відчували перед подобою смерті щось інше, ніж те, що громадськість видавала за німців.

Бездомність стає призначенням світу. Тому треба мислити цю подію буттєво-історично. Те, що К. Маркс у сутнісному і вагомому сенсі впізнав слідом за Г. Гегелем, як відчуження особи, сягає своїм корінням у бездомність новоевропейської людини. Остання викликана фатумом буття в образі метафізики, котрою зміцнена і водночас нею ж як бездомність прихована. Наскільки Маркс, осмислюючи відчуження, проникає у сутнісний вимір історії, настільки марксистський погляд на історію перевершує інші історичні теорії. Оскільки, навпаки, ні Е. Гусерль, ні, наскільки я поки що бачу, П. Сартр не визнає суттєвості історичного аспекту в бутті, остільки ані феноменологія, ані екзистенціалізм не досягають того обширу, всередині якого вперше уможливується продуктивний діалог з марксизмом.

Для цього, звичайно, потрібно ще спочатку, щоб люди позбулися наївних уявлень про матеріалізм й [одночасно] від дешевих спростувань, нібито покликаних його здолати. Суть матеріалізму полягає не в твердженні, що все є матерія, але в метафізичному визначенні, згідно з яким *усе суще постає як матеріал*

праці. Новоевропейсько-метафізична сутність праці в чернетці продумана у гегелівській «Феноменології духу» як самоорганізуючий процес всеосяжного виготовлення, тобто *унпредметнення дійсності* людиною, яка відчула у собі с у б' е к т а. Квінтесенція матеріалізму прихована у суті техніки, про яку хоч і багато пишуть, але мало думають. Техніка сутнісно становить буттєво-історичну планиду спочилої у забутті істини буття. Вона не лише за своєю назвою перегукується з «техне» греків, а й в історії свого розгортання походить із «техне» як певного способу «істинтування», *ὀνληθεύειν*, себто розкриття суцього [9]. Як певний образ істини техніка закорінена в історії метафізики. Остання сама є якась відмітна і досі єдино доступна для огляду фаза історії буття. Можна займати різні позиції перед фронтом комуністичних учень та їх обґрунтуванням; буттєво-історично зрозуміло, що в комунізмі дається взнаки стихійний досвід чогось такого, що належить історії світу. Хто розглядає «комунізм» лише як «партію» чи «світогляд», той так само не додумує, як люди, котрі бачать за словом «американізм» тільки певний специфічний життєвий стиль, та ще й принижують його. Небезпека, до якої все конкретніше скочується колишня Європа, полягає, мабуть, насамперед у тому, що її думка – колись її велич – відстає від сутнісного плину прийдешнього світового майбуття, яке зберігає все ж в основних рисах свого сутнісного витоку європейський відбиток. Ніяка метафізика, будь вона ідеалістична, будь матеріалістична чи будь християнська, не здатна за своїм головним змістовленням, а не тільки в уже здійснених нею спробах напруженого саморозгортання, стати вривень із подіями, тобто побачити, осмислено і продумано охопити те, що у повноформатному сенсі «буття» тепер існує.

Перед образом сутнісної бездомності людини її майбутня доля бачиться буттєво-історичному мисленню у тому, що вона повернеться до істини буття і спробує віднайти себе в ній. Усякий націоналізм є у своїй метафізичній суті антропологізм і як такий – суб'єктивізм. Він не долається простим інтернаціоналізмом, а лише розширюється і зводиться у систему. Націоналізм настільки ж мало доходить і підтягується таким шляхом до *humanitas*, наскільки індивідуалізм – шляхом позаісторичного колективізму. Останній є суб'єктивність людини у її тотальності, й тому довершує її абсолютне самоствердження. Скасувати себе суб'єктивність відтепер не може.

Її неможливо навіть достатньо осмислити однобічно опосередкованою думкою. Всюди людина, виштовхнута з істини буття, обертається навколо себе як *animal rationale*.

Сутність людини полягає, однак, у тому, що вона більш ніж просто людина, якщо уявляти останню як розумну живу істоту. «Більше» тут не можна розуміти сумарно, ніби традиційна дефініція людини повинна була взагалі залишатися її базовим визначенням, тільки треба було потім розширити її доповненням «екзистенційності». Це «більше» означає тут: одвічне і тому важливо сутнісніше. Але тут виявляється загадкове: *людина екзистенційно у покинутості*. А це вже означає [таке]: як екзистувальний кидок у відповідь на виклик буття людина настільки ж більша, ніж *animal rationale*, наскільки вона, навпаки, менша стосовно людини, котра розуміє себе із суб'єктивності. Людина не господар суцього. Вона – пастух буття. У цьому «менше» особа ні з чим не розлучається, вона тільки набуває, торкаючись істини буття. [До того ж] вона набуває необхідної бідності пастуха, чия гідність узаasadнюється у тому, що вона самим буттям покликана до збереження його істини. Цей заклик приходить як той кидок, із якого походить покинутість ось-буття. Людина у своїй буттєво-історичній суті є суще, чие буття, будучи екзистенцією, полягає у проживанні поблизу буття. *Людина – сусід буття*.

Однак, мабуть, Ви давно вже хочете мені заперечити: хіба така думка не усвідомлює саме *humanitas* справжнього *homo humanus*? Чи не продумає вона ту ж *humanitas* у її вирішальному значенні, в якому жодна метафізика не могла і ніколи не зможе її продумати? Чи це не є «гуманізм» у вищому сенсі? Звісно. *Це гуманізм, що мислить людяність людини із близькості до буття*. Але це разом і гуманізм, у якому на чільне місце поставлена не людина, а історична сутність людини з її витоків в істині буття. Тоді чи не ґрунтується цілком і повністю на істині буття з її історією й екзистенція людини? Так воно і є.

У «Бутті та часі» (с. 38) стверджується, що все філософське запитання «повертається до екзистенції». Тільки екзистенція тут – не дійсність самостверджувального *ego cogito*. Вона також і не дійсність суб'єктів, котрі взаємодіють з іншими і таким шляхом приходять до самих себе. «Екзистенція» у фундаментальній відмінності від будь-якої *existentia* та *existence* є екстатичне проживання поблизу буття. Вона – пастушення, варта, турбота про

буття. Оскільки цією думкою промірковується щось просте, вона так важко дається уявленню, яке традиційно видає себе за філософію. Проблема, втім, полягає тут не у тому, щоб потопати в особливій глибокодумності і конструювати плутані поняття; вона зводиться до того кроку назад, який змусить думку спуститися до випробувального запитання і відкинути завчені філософські погляди.

Люди часто тримаються того переконання, що досвід, здійснений у «Бутті та часі», нібито зайшов у глухий кут. Залишимо це переконання осторонь. Далі «Буття і часу» думка, яка попередньо здійснює кілька кроків у роботі під таким заголовком, ще й сьогодні не пішла. Можливо, щоправда, вона тим часом дещо глибше вникла у своє діло. Поки філософія, зі свого боку, зайнята лише тим, що постійно відгороджується від можливості бути захопленою власною справою думки, себто істиною буття, вона надійно перебуває поза небезпекою ширитися одного разу про труднощі свого діла. Тому «філософування» про невдачу цілою прірвою відокремлено від провалу думки. Якби таке пощастило якійсь людині, жодного лиха не сталося б. Їй дістався би єдиний подарунок, який думка може отримати від буття.

Але правда й інше: повернення до роботи думки не вийде, якщо тепер піде у хід балаканина про «істину буття» та про «буттєву історію». *Все залежить тільки від того, щоб істина буття віднайшла себе у слові і щоб думка дала їй це слово*. Можливо, нашій мові буде потрібно тоді не стільки заклиналиного багатослів'я, скільки простого мовчання. Тільки хто з нас, нинішніх, наслідиться уявити, що його мисленнєві досліди схожі на стежки мовчання? Було б ще дуже добре, якби нам удалося хоча б вказати на істину буття, та й то як завдання осмислення. Думка тоді принаймні пішла б від порожніх здогадів та домислів і віддалася тепер украй рідкому рукоділлю письма. Долоадні речі, у яких щось є, нехай вони і не призначені для вічності, навіть у найпізніший час приходять усе-таки ще вчасно.

Чи тупик сфера істини буття чи вона є той простір, де свобода зберігає свою суть, – нехай кожен про це висноує, сам спробувавши пройти вказаним шляхом або, що ще краще, найкращим, себто проторувавши дорогу, співмірну запитанню. На передостанній сторінці «Буття та часу» (с. 437) наводяться фрази: «Суперечка щодо тлумачення буття (тобто, отже, не суцього, а також не буття людини) не може бути улагоджена, тому що вона ще навіть

не розгорілася. І, зрештою, її неможливо викликати за бажанням; але розпалювана суперечка вимагатиме вже якогось оснащення. До цього єдино рухається справжнє дослідження». Сказане тут залишається чинним ще й сьогодні, через два десятиліття. Залишимося ж і в наступні дні на цьому шляху як паломники у світ, що сусідить із буттям. Питання, яке Ви ставите, допоможе з'ясувати шлях.

Ви запитуете: Comment redonner un sens au mot «Humanisme»? «Яким способом можна повернути зміст слову «гуманізм»?» Ваше питання не тільки передбачає, що Ви хочете зберегти слово «гуманізм», але містить також і визнання, що це слово втратило свій зміст.

Це слово втратило зміст через усвідомлення того, що суть гуманізму метафізична і що, як ми це розуміємо сьогодні, метафізика не тільки не ставить питання про істину буття, а й стоїть йому на заваді, оскільки наполягає на забуванні буття. Однак саме думка, яка призводить до цього прозріння у проблематичність суті гуманізму, підштовхнула нас до більш первісного осмислення людського єства. З огляду на цю більш сутнісну *humanitas* старого *homo humanus* уявляється можливим повернути слову «гуманізм» буттєво-історичний зміст, який давніший, ніж найдавніший [змісл] за історіографічним джерелом. Таке повернення не треба розуміти так, ніби слово «гуманізм» узагалі безглуздо, що воно пuste коливання повітря, *flatus vocis*. *Humanum* усередині цього слова вказує на *humanitas*, сутність людини. «Ізм» позначає те, що цю підоснову людини треба брати в сутнісному плані. Такий зміст слово «гуманізм» має у якісному відношенні. Повернути йому значення – це означатиме тільки одне: розкрити зміст цього слова заново. Для цього потрібно, по-перше, спочатку осмислити сутність людини; по-друге, показати, наскільки ця сутність по-своєму подієва. *Єство людини ґрунтується в екзистенції*. До неї в сутнісному, тобто у власному буттєвому вимірі, зводиться все, тому що буття здійснює людину як екзистенціовальну [істотність], привласнюючи її собі, щоб вона була вартовою істини буття. «Гуманізм» означатиме тоді, якщо ми зважимося зберегти це слово, лише одне: сутність людини вагома для істини буття, проте так, що все зводиться якраз не просто до людини як такої. У нас в голові у такому разі «гуманізм» дивного гатунку. Зі слова вийшло поняття, схоже на *lucus a non lucendo* (загалом слово *lucus* – «гай» – нібито походить від *lucere*

– «світитися», хоча «гай» зовсім не означає «світиться»).

Чи слід цей «гуманізм», який постає проти всього колишнього гуманізму, хоча тим не менш і не стає рупором негуманності, все ще називати «гуманізмом»? І це лише для того, щоб, долучившись до вживання модної рубрики, можна було пливати в одному потоці з панівними течіями, що задихнулися в метафізичному суб'єктивізмі і занурилися у забуття буття? Чи думка має спробувати, відкрито протиставивши себе «гуманізму», ризикнути і стати каменем спотикання, щоб, можливо, ця *humanitas* одвічного *homo humanus* разом із її обґрунтуванням викликала нарешті якусь насторогу? Тоді, ймовірно, все-таки прокинулася б – якщо вже сам момент світової історії до того не підштовхує – увага не лише до людини, а й до «природи» людини, і не тільки до природи, але ще із самого початку до того виміру, в який занурена як у своє середовище сутність людини, що визначається самим буттям. Чи не варто швидше піти на те, щоб ще протягом деякого часу терпіти, даючи їм потроху перемелювати самих себе, ті неминучі непорозуміння, які й досі переслідують думку, котра прямує своїм шляхом у стихії буття та часу? Ці непорозуміння – органічне перетлумачення прочитаного в автора чи просто приписаного йому в те, що люди вважають себе значущими до будь-якого читання. Всі ці непорозуміння виявляють однакову структуру та однаковий ґрунт.

Оскільки щось говорить проти «гуманізму», люди [часто] лякаються апології антигуманного і прославлення варварської жорстокості. Адже що може бути «логічніше» висновку, що тому, хто заперечує гуманізм, залишається лише обстоювати нелюдяність?

Оскільки щось говорить проти «логіки», люди впевнені, що висунута вимога зректися суворості думки, замість якої панує свавілля інстинктів і пристрастей, а тим самим істиною проголошується «іраціоналізм». Адже що може бути «логічніше» висновку, що той, хто виступає проти логіки, захищає алогізм?

Оскільки щось говорить проти «цінностей», люди жахаються цієї філософії, яка має відвагу знехтувати вищими благами людства. Адже що може бути «розумніше» висновку, що мислитель, котрий заперечує цінності, повинен обов'язково оголосити все нікчемним?

Оскільки йдеться про те, що буття людини є «буття-у-світі», люди висновують, що особа

тут принижується до суто поцейбічної істоти, внаслідок чого філософія втопає у позитивізм. Адже що може бути «розсудливіше» висновку, що той, хто обстоює долученість людського буття у світ, визнає лише поцейбічність, заперечує потойбічне і зрікається всякої «трансценденції»?

Оскільки цитуються слова Ф. Ніцше про «смерть Бога», люди оголошують подібний учинок атеїзмом. Адже що може бути «логічніше», ніж висновок, що той, хто осмислив «смерть Бога», – безбожник?

Оскільки у всьому переліченому суцільно мовиться проти того, що людство визнає високим і священним, ця філософія вчить безвідповідальному та руйнівному «нігілізму». Адже що може бути «мудріше», ніж висновок, що людина, яка так огульно заперечує істинно суще, стає на бік несучого і тим самим проповідує чисте *ніщо* як сенс дійсності?

Що тут відбувається? Люди чують розмови про «гуманізм», про «логіку», про «цінності», про «світ», про «Бога». Люди [також] чують розмови про якусь протилежність цьому. Вони знають і сприймають усе назване як позитив. А все те, що якимось – при сприйнятті із чуток не дуже точно осмисленим – чином виступає проти всього названого, народ відразу сприймає його заперечення, а заперечення – за «негативізм» у значенні деструктивності. Адже йдеться десь у «Бутті і часі» у такий спосіб про «феноменологічну деструкцію». Люди вважають, покладаючись на горезвісну логіку і на «рацію», що все неопозитивне негативно, працює тим самим на пониження розуму й тому заслуговує ганебного тавра. Вони так переповнені «логікою», що відразу адресують поганій протилежності все, що чинить спротив звичній сонливості думки. Все, що не залишається на боці загальновідомого та улюбленого позитиву, люди скидають у заздалегідь заготовлений рів порожньої негативності, яка все заперечує, а тому впадає в ніщо та доходить до повного нігілізму. На цьому логічному шляху люди топлять усе в нігілізмі, який самі собі винайшли з допомогою логіки.

Але хіба те «проти», яке думка протиставляє звичним поглядам, обов'язково відсилає до голого заперечення та негативізму? Так виходить тільки тоді, і тоді вже зрозуміло неминучим й остаточним чином, себто без свободи виходу до чогось іншого, коли люди наперед виставляють те, що в їх уявленні цінне, за «позитив» і з його позиції виносять абсолютно певне і водночас негативне рішення

про всю сферу ймовірних протилежностей [у контексті] свого позитиву. За подібним перебігом дій приховане небажання наражати на ризиковане осмислення цей заздалегідь прийнятий «позитив» разом з актом вірування і войовничістю, яка, здається, його рятує. Постійною апеляцією до логіки люди створюють видимість, ніби ось-ось почнуть мислити, тоді як вони [давно] зреклися думки.

Те, що протилежність «гуманізму» анітрохи не передбачає апології нелюдяності, але відкриває інші перспективи, можна було б дещо прояснити.

«Логіка» розуміє мислення як уявлення сущого у його бутті, як воно подає себе уявленню у вигляді узагальненого поняття. Але як тоді стоїть справа з осмисленням самого по собі буття, тобто з д у м к о ю, котра роздумує про істину буття? Ця думка вперше досягає первісної суті «логосу», яка у Платона та Аристотеля, засновника «логіки», вже затемнена і втрачена. Думати всупереч «логіці» не означає йти хрестовим походом на захист алогізму, це засвідчує лише одне: задуматися про логос і про його з'яву в ранню епоху думки й відтак про [потребу] подбати спочатку хоча б тільки про підготовку такого осмислення. Що можуть нам сказати усі скільки завгодно розгалужені системи логіки, якщо вони завчасно і навіть не знаючи, що творять, позбавляють себе насамперед завдання хоча б тільки поставити питання про с у т ь «логосу»? Якщо відповідати закидом на закид, що, звісно, неплідно, то з немалою підставою можна було б сказати таке: ірраціоналізм як зречення від *ratio* поступово і безроздільно панує в апології «логіки», яка уявляє, ніби вона має право ухилитися від осмислення «логосу» і вкорінені в ньому першооснови *ratio*.

Думка, прямуюча наперекір цінностям, не стверджує, що все оголошене «цінностями» – культура, мистецтво, наука, людська гідність, світ і Бог – нікчемно. Навпаки, настав час зрозуміти, нарешті, що саме характеристика чогось як «цінності» позбавляє так оцінену його найкращість. Це означає, що через оцінення чогось як цінності оцінюване починає існувати лише як предмет людської оцінки. *Але те, чим щось є у своєму бутті, не вичерпується предметністю, тим більше тоді, коли предметність має характер цінності.* Будь-яке оцінювання, навіть коли оцінка є позитивною, становить суб'єктивізацію, яка залишає сущому [щільну] не бути, а – на правах об'єкта оцінки – лише вважатися. У своїх дивних зусиллях

будь-що довести об'єктивність цінностей люди не знають, що творять. Коли «бога» зрештою оголошують «вищою цінністю», то це [виявляє] приниження божественного творіння. Мислення в цінностях тут і в усьому іншому – найвище святотатство, яке тільки можливе відносно буття. Думати проти цінностей не значить тому виступати з барабаним боем за нікчемність і жалюгідність сущого, сенс тут інший: чинячи опір суб'єктивації сущого до голого[, себто ідеального,] об'єкта, відкрити для думки просвіт буттєвої істини.

Вказівка на «буття-у-світі» як на головну рису в *humanitas* «людської людини», *homo humanus*, не рівносильна твердженню, ніби особа є лише виключно «мирська» істота в християнськи зрозумілому сенсі, тобто та, що відвернулася від Бога й абсолютно відірвалася від «трансценденції». Люди мають на увазі під цим словом те, що точніше було б назвати «трансцендентним». *Трансцендентне – це над-чуттєве суще*. Воно вважається вищим сущим у сенсі першопричини всього сущого. У ролі цієї першопричини приймають Бога. Але «світ» у форматі «буття-у-світі» зовсім не означає земне на відміну від небесного, не зводиться він і до «світського» на противагу «духовному». «Світ» означає у цій формулі взагалі не суще і не якийсь його засвіт, але відкритість буття. Людина є, і вона є [остільки] людина, оскільки екзистенціює. Вона вступає у відкритість буття, якою є саме буття, котре як порив кинуло суццю людину в «турботу». Кинута таким чином людина стоїть «у» відкритості буття. [Тоді] «світ» є просвіт буття, у який та входить своєю покинутою природою. *«Буття у світі» – назва суті екзистенції як того висвітленого виміру, завдяки якому має місце «екстатичність» екзистенції*. Осмислений через екзистенцію «світ» є відомим чином якраз «потойбічне» всередині екзистенції та для неї. На цьому боці світу ніколи немає ніякої заздалегідь готової людини як «суб'єкта», все одно, чи розуміти цей суб'єкт у форматі «Я» чи у вигляді «Ми». Немає ніколи людини і як суб'єкта, який завжди був би віднесений до об'єктів так, щоб його суть полягала у суб'єктно-об'єктному відношенні. Скоріше, людина спочатку і завчасно у своїй підоснові є к з и с т е н ц і ю є, входить у просвіт буття, чия відкритість уперше тільки й висвітлює собою те «між», усередині якого «ставлення» суб'єкта до об'єкта може «існувати».

У положенні про те, що сутність людини фундується на бутті-у-світі, не міститься також

і жодного висновку щодо того, чи є людина в теологічно-метафізичному розумінні виключно поцейбічним, або потойбічним творінням.

Екзистенційним визначенням людської сутності ще нічого відтак не сказано про «буття Боже», або про його «небуття», так само як і про можливість чи неможливість богів. Тому не тільки необачна, а й у самому своєму підході помилкова заява, ніби тлумачення людської сутності з її ставлення до істини буття є атеїзмом. Ця довільна кваліфікація, крім того, свідчить ще про недостатню уважність читання. Людей не турбує, що вже з 1929 року у роботі «Про суть засновку» (с. 28, прим. 1) стверджується таке: «Онтологічною інтерпретацією людського буття як буття-у-світі не виноситься ні позитивного, ані негативного висновку щодо можливого буття у присутності Бога. Однак завдяки проясненню трансценденції вперше обґрунтовується достатнє поняття ось-буття (*Dasein*), в опорі на яке відтепер можна ставити питання про те, як в онтологічному сенсі наявні справи з відношенням ось-буття до Бога» [10]. Якщо тепер ще й це зауваження люди зазвичай додумають лише наполовину, то винесуть вирок: ось філософія, яка не висловлюється ні за, ані проти буття Божого. Вона залишається тут індиферентною. Отож, релігійне питання їй байдуже. А подібний індиферентизм скочується до нігілізму.

Проте [насправді] чи вчить наведене зауваження індиферентизму? Чому ж тоді окремі слова, і не перші-ліпші, подано в наведеному зауваженні курсивом? Все-таки тільки для того, щоб підкреслити, що думку, зайняту питанням про істину буття, цікавить відпочаткове, чим це можливо для метафізики. Лише з істини буття вперше вдається осмислити суть Священного. Лише виходячи із квінтесенції святині можна промислити суть божественності. Лише в осянні творіння божественності можна подумати і сказати, що саме має називатися словом «Бог». Чи ми не зобов'язані спочатку точно розуміти і вміти чути всі ці слова, щоб бути у змозі як люди, тобто екзистенціювальні особи, мати досвід ставлення Бога до людини? Як же тоді людина сучасної історії світу зможе, хоча б просто з належною серйозністю і чіткістю, поставити питання про те, чи наближається Бог чи вислизає, якщо ця людина втратила [можливість] вдуматися насамперед у той вимір, у якому єдино тільки й можна поставити таке питання? А це – вимір Священного, котрий навіть як окремішність залишається закритим, якщо не висвітилася і

своїм просвітом не наблизилася до людини відкритість буття. Імовірно, відмінна риса нинішньої доби світу полягає у закритості виміру Священного. І це, можливо, тут її єдина біда.

Однак указівкою на це думка, будучи зорієнтованою на істину буття як на її діло, аж ніяк не змушує здійснити вибір на користь теїзму. Теїстичною вона так само не може бути, як і атеїстичною. Але це не від невразливої байдужості, а від поваги до меж, які поставлені думці як такій, причому поставлені саме тим, що передзадане їй як її діло, – істиною буття. Беручи на себе своє завдання, ця думка намагається в сьогочасний момент майбуття світу вказати людині на первинний вимір її історичного місця перебування. Оскільки думка дає слово істині буття, вона довіряє себе чомусь більш сутнісному, ніж усі цінності та будь-яке суще. Думка долає метафізику не тим, що, видержись ще вище, переступає через неї і «знімає» її, кудись «піднімаючи», а тим, що спускається назад у близькість найближчого. Такий спуск, особливо там, де людина безоглядно зайшла високо в суб'єктивність, важче і небезпечніше, ніж підйом. Спуск веде до *злиденності екзистенції «людської людини»*, homo humanus. Ця екзистенція залишає сферу «розумної живої істоти», homo animalis метафізики. Панування цієї сфери – без поспіху і далеко діяльна причина засліплення і свавілля того, що називають біологізмом, а також і того, що розхоже під титулом «прагматизм». Думати про істину буття означає одночасно роздумувати про humanitas людяної людини, homo humanus. Йдеться про humanitas на службі в істини буття, але без гуманізму в метафізичному значенні.

Якщо, однак, humanitas так повноважно входить у поле зору думки про буття, то чи не слід доповнити «онтологію» «етикою»? Чи не найвищою мірою тоді доречні Ваші зусилля, про які Ви кажете у фразі: «Ce que je cherche à faire, depuis longtemps déjà, c'après; est préciser le rapport de l'après; ontologie avec une éthique possible» (*франц.* – «Що я намагаюся зробити вже протягом тривалого часу, то це уточнити відношення онтології до можливої етики»).

Незабаром після виходу «Буття і часу» один молодий друг запитав мене: «Коли напишете етику?». Якщо в найближчий час сутність людини осмислюється настільки буттєво, а саме єдино з питання про істину буття, причому, втім, жодним чином не зводиться до осередку сущого, то неминуче виникає потреба в загальнообов'язковому нормуванні, у пра-

вилах, що засвідчують, як має історично жити людина, зрозуміла із її екзистенції, виступання у буття. Бажання мати етику тим наполегливіше спонукає до свого задоволення, адже втраченість людини – чи то очевидна, чи то прихована – розростається до незмірності. Зв'язуванню людини етичними нормами має бути начебто присвячена вся турбота, тому що віддана на свавілля масовості особа техніки може бути приведена до надійної постійності тільки через співмірне техніці зосередження і впорядкування всього її планування і поведінки в цілому.

Хто має право не помічати цього скрутного становища? Хіба ми не зобов'язані зберігати і зміцнювати існуючі моральні норми, нехай навіть вони лише абияк і до певного часу утримують людську особину від розпаду? Зрозуміло. Але чи знімає ця потреба відповідальність з думки за продумування того, що принаймні залишається ділом думки і, як буття, забезпеченням та істиною всього сущого? Чи сміє думка хоча б у найменшому ухилитися від осмислювання буття, після того як воно приховано існувало в довгому забутті і водночас у нинішній момент світу дається взнаки потрясіння всього сущого?

Перш ніж намагатися точніше визначити відношення між «онтологією» та «етикою», маємо запитати: що таке самодостатньо «онтологія» та «етика»? Нам доведеться замислитися ще й так: чи пропорційно і близько те, що, мабуть, перебуває за обома цими титулами, і є завданням думки, котра покликана передусім помислити істину буття?

Якщо явно похитнулася як «онтологія», так і «етика» разом з усім мисленням, яке рухається колією філософських дисциплін, що вимагає від нашої думки ще більше дисциплінованості, то як тоді наявні справи з питанням про відношення між двома вищеназваними дисциплінами?

«Етика» вперше з'являється, поряд із «логікою» та «фізикою», в академії Платона. Ці дисципліни виникають в епоху, що дозволила думці перетворитися на «філософію», філософії – на *ἐπιστήμη* (науку), а науці – на справу академії та шкільного навчання. Проходячи через так осягнуту філософію, сходять [сонце] науки, відходить [світло] думки. Мислителі раніше тієї епохи не знають ні якоїсь окремої «логіки», ні якоїсь окремишньої «етики» чи «фізики». Проте їхня думка і не алогічна, і не аморальна. А «фюсіс» продумується ними з такою глибиною та широтою, яких

пізніша «фізика» ніколи вже не змогла досягти. Трагедії Софокла, якщо взагалі подібне порівняння припустимо, з більшою близькістю до витоків зберігають «етос» у своєму поетичному слові, ніж лекції Аристотеля з «етики». Один вислів Геракліта, що складається лише з трьох слів, підмічає щось настільки просте, що з нього виходить на світ суть етосу.

Вислів Геракліта стверджує (фр. 119): $\eta\theta\omicron\varsigma \nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\omega \delta\alpha\acute{\iota}\mu\omega\nu$. У загальноприйнятому перекладі це означає: «Свій особливий характер – це для кожної людини її даїмон». Такий переклад має сучасний, не грецький перебіг думки. $\eta\theta\omicron\varsigma$ означає місцеперебування, житло. Словом «етос» іменується відкрита місцевість, у якій проживає людина. Відкритий простір його місцеперебування дозволяє з'явитися тому, що стосується людської сутності і, захоплюючи її, перебуває у її близькості. Місцеперебування особи містить у собі і зберігає явище того, чому вона належить за самою своєю суттю. Це, за словами Геракліта, його даїмон, Бог. Вислів каже: людина мешкає, оскільки вона людина поблизу Бога. З цим висловом Геракліта узгоджується одна історія, про яку повідомляє Аристотель («Про частини тварин» А 5, 645 а 17). Вона мовить: «Розповідають про слово Геракліта, яке він сказав чужинцям, котрі хотіли зустрітися з ним. Прийшовши, вони побачили його, що той гріється біля духівки. Вони зупинилися в розгубленості, й перш за все тому, що він їх, хитливих, ще й підбадьорював, повеліваючи їм увійти зі словами: *“Тут теж присутні боги!”*».

Розповідь засвідчує сама за себе, але дещо в ній варто було б підкреслити. Натовп чужоземних відвідувачів, котрі з цікавою настирливістю бажали побачити мислителя, при першому погляді на його житло був розчарований і розгублений. Він чекав застати мислителя в обставинах, що на протигагу повсякденній невдачливості людського життя, характеризуються рисами винятковості, непересічності й відтак хвилюючої гостроти. Натовп сподівається завдяки відвідуванню мислителя набратися звісток, які – хоч на деякий час – дадуть матеріал для цікавої балаканини. Чужоземці, які бажують його відвідати, очікують застати його, можливо, саме у той самий момент, коли він мислить, занурений у глибокодумність. Відвідувачі хочуть «відчутти і пережити» це не для того, щоб, скажімо, самим заразитися думкою, а просто для того, щоб мати змогу говорити, що вони бачили і чули

такого, про кого люди знову ж таки кажуть, що він мислитель.

Натомість допитливі знаходять Геракліта біля печі. Це абсолютно звичайне і непривабливе місце. Взагалі кажучи, тут печуть хліб. Але Геракліт зайнятий біля вогнища навіть не випіканням хліба. Він тут лише для того, щоб зігрітися. Так у цьому і без того вже повсякденному місці він видає всю убогість свого життя. Вигляд змерзнутого мислителя являє собою мало цікавого. І допитливі теж відразу втрачають від цього розчарувального вигляду бажання підходити ближче. Що їм тут робити? Буденні і непривабливі обставини, що хтось змерз і стоїть біля плити, кожний може скільки завгодно спостерігати у себе вдома. Навіщо для цього треба було розшукувати мислителя? Відвідувачі збираються йти назад. Геракліт зчитує з їхніх зацікавлених облич розчарування. Він зауважує, що для натовпу вже однієї відсутності очікуваної сенсації достатньо, щоб змусити щойно прибулих [подорожуючих] відразу ж повернути назад. Тому він починає розмову, щоб їх підбадьорити. Він, власне, запрошує їх все ж таки увійти словами: $\epsilon\upsilon\nu\alpha\iota \gamma\acute{\alpha}\rho \kappa\alpha\acute{\iota} \epsilon\nu\tau\alpha\acute{\upsilon}\theta\alpha \theta\epsilon\omicron\zeta\varsigma$ – «боги присутні й тут теж».

Ці слова показують обитель («етос») мислителя і його поведінку в якомусь іншому осяянні. Чи відразу зрозуміли його відвідувачі і чи зрозуміли вони його взагалі так, щоб бачити потім усе інше в цьому іншому сьайві, розповідь не каже. Але та обставина, що історія ця розповідалася і навіть донесена переказом до нас, нинішніх, узагадана в тому, що повідомлюване нею проростає з атмосфери гераклітівської думки і характеризує її. $\kappa\alpha\acute{\iota} \epsilon\nu\tau\alpha\acute{\upsilon}\theta\alpha$, «тут також», біля духівки, у цьому буденному місці, де кожна річ і кожні обставини, будь-який учинок і помисел відомі та примелькалися, себто звичні, «тут адже також», у середовищі звичного $\epsilon\upsilon\nu\alpha\iota \theta\epsilon\omicron\zeta\varsigma$, – справа ведеться так, що «боги присутні». $\eta\theta\omicron\varsigma \nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\omega \delta\alpha\acute{\iota}\mu\omega\nu$, говорить сам Геракліт: «Місцеперебування (звичайне) є людині відкритий простір для присутності Бога (Надзвичайного)». Якщо ж у злагоді із засадничим значенням слова $\eta\theta\omicron\varsigma$ назва «етика» має означати, що вона осмислює місцеперебування людини, то д у м к а, промислюючи істину буття у сенсі первісної стихії людини як екзистенційовальної особи, є сама собою вже етика у її витоці. Думка ця водночас є також і не тільки етика, тому що вона – онтологія. І справді,

онтологія завжди мислить лише суще (όν) у його бутті. Поки, однак, не осмислена істина буття, будь-яка онтологія залишається позбавленою свого фундаменту. Тому думка, яка прагнула у «Бутті та часі» вникнути в істину буття, назвала себе *фундаментальною онтологією*. Фундаментальна онтологія намагається повернутися до тієї сутнісної основи, з якої зростає осмислення істини буття. Вже через іншу постановку питань це осмислення виходить за межі «онтології» метафізики (також і кантіанської). Але «онтологія», чи то трансцендентальна чи докритична, підлягає критиці не тому, що продумує буття сущого і при цьому заганяє буття в поняття, а тому, що не промислює істину буття і тим самим не бере до уваги, що *є більш вимогливе мислення, ніж понятійне*. Думка, жадаючи вникнути в істину буття, в убогості першого прориву дала слово лише вкрай мало чого із доконче іншого виміру. Її мова до того ж ще й фальшивила, бо їй не вдалося, використовуючи важливу підмогу феноменологічного бачення, відкинути тим не менш недоречну орієнтацію на «науку» та «дослідження». Втім, щоб надати цьому досвіду думки виразності й водночас зрозумілості всередині чинної філософії, спочатку і не можна було говорити інакше як з горизонту існуючих понять, використовуючи звичні для нього рубрики.

З того часу я мав привід переконатися, що саме ці рубрики безпосередньо і неминуче вводили в оману. Саме вони і пристосована до них поняттєва мова не переосмислювалися читачем із суті справи, яку треба було б спочатку ще продумати, а навпаки, суть справи подавалася, виходячи із розділів, за якими фіксувалися розхожі значення.

Думка, яка запитує про істину буття і до того ж визначає сутнісне місце перебування людини, виходячи із буття і зосереджуючись на ньому, не становить ні етики, ні онтології. Тож питання про їх взаємовідношення між собою у цій царині вже не має підґрунтя. Проте Ваше запитання, промислене до його глибших джерел, має сенс і сутнісну вагомість.

Належить, власне, запитати: якщо думка, продумуючи істину буття, визначає особу *humanitas* як екзистенцію з її приналежності до буття, то чи залишається ця думка лише теоретичним уявленням про буття і про людину, або ж з такого пізнання можна отримати також орієнтири для діяльного життя і дати їх їй для керівництва?

Відповідь стверджує: *ця думка не відноситься ні до теорії, ні до практики*. Вона стається до їх розрізнення. Ця думка є – оскільки вона [достеменно] існує – пам'ять про буття і більше нічого. Приналежна буттю, тому що покинута ним для збереження своєї істини, і потрібна їй, вона осмислює це буття. Така думка не продукує жодного результату. Вона не викликає впливів, а задовольняє свою суть остільки, оскільки вона діє. Але вона є настільки, наскільки веде своє діло. Ділу думки відповідає історично щоразу лише одна, співмірна його суті, оповідь (див. «Слово», с. 312). Чіткість, з якою вона тримається діла [думки], набагато більш зобов'язує, ніж вимоги науковості, тому що ця пильність вільніша. Адже вона надає допуск буттю – б у т и.

Думка влаштовується у тому домі буття, у ролі якого розташування буття в його історії має у своєму розпорядженні сутність людини до прожиття в істині буття. Це існування є суть «буття-у-світі» (див. «Буття і час», с. 54). Наявна там указівка на «всередині-буття» як на «прожиття» – це зовсім не етимологічна гра. Згадка у доповіді 1936 року гелдерліновського «Всезаслужено, і все ж поетично / Людина мешкає на цій землі» – це зовсім не прикрашування думки, котра рятується з науки в поезію. Розмова про дім буття – аж ніяк не перенесення образу дому на буття; швидше навпаки, із сутності буття, продуманої так, як вимагає діло, ми тільки й зможемо якимось осмислити, що таке «дім» та «прожиття». Однак дім буття ніколи не створюється думкою. *Думка супроводжує історичну екзистенцію*, тобто *humanitas* справжнього *homo humanus*, у сферу висходу Цілющого. Разом із Цілющим у просвіті буття одразу з'являється з л е. Його суть полягає не просто у поганій людській поведінці, але узаasadнюється у злісній підступності люті. Те й інше, цілюще і яристе, однак, лише тому можуть фундуватися в бутті, що *буття саме є полем полеміки*. У ньому утаємничено сутнісне джерело в і д м о в и. У чому відмовлено, те висвітлюється як нічого. До нього може бути звернене наше «ні». «Нічого» аж ніяк не походить з негативного слова «ні!». Будь-яке «ні», не кривовитлумачувальне себе як норавлива зарозумілість надуманої потуги суб'єктивності, але залишене тим «ні», яким екзистенція допускає буттю бути, відповідає на виклик осяювальної відмови. Всіляке *Ні* є тільки *Так* і тому «нічого». Кожне *Так* фундується на в и з н а н н і.

Визнання дозволяє тому, на що воно розходиться, дійти до себе. Люди думають, ніби «нічого» ніде не виявляється [у самому бутті] насправді. Це правильно, поки вони шукають «нічого» як щось суще, як якусь притаманну сущому властивість. Але, здійснюючи такі пошуки, люди вишукують не *нічого*. Буття – це теж не якась властивість, яку можна було б констатувати у сущого. Проте буття більш суще, ніж будь-яке суще. Ніщо перебуває у самому бутті, тому ми ніколи не можемо розпізнати його як суще в сущому. Вказівка на цю неможливість зовсім не доводить походження відмови з нашого «ні». Цей доказ, схоже, тримається лише тоді, коли суще протиставляють як об'єктивне суб'єктивному. У цьому разі люди висновують від протилежного, що всяке *ніщо*, якщо воно ніколи не виявляє себе як щось об'єктивне, неминуче має створюватися актом суб'єкта. Але чи висловлюванням «ні» покладається ніщо як щось лише помислене чи, навпаки, буттєвим ніщо викликається до життя наше вторинне «ні», яке ми повинні сказати, щоб дозволити певному сущому бути, – цього, звісно, ніколи не вирішити шляхом суб'єктивної рефлексії над мисленням, котре вже заснувало себе як суб'єктивність. У такій рефлексії вимір для важливої справи постановки питання взагалі ще не досягнуто. Залишається запитати: чи вже не виступає всіяке «так» і «ні» в істину буття там, де думка слухняно належить екзистенції. Якщо це так, то *так* і *ні* самі по собі вже покірливі буттю. Як його послухники вони ніколи не в змозі перетворювати на продукт свого покладання те, чому зобов'язані покірливістю. Ніщо закорінене у самому бутті й аж ніяк не в бутті людини, якщо останнє мислиться як суб'єктивність, котра спирається на *ego cogito*. Буття-ось (*Dasein*) не існує не тому, що людина як суб'єкт продукує заперечення у сенсі споневаження; ні, людське ось-буття відмовляє, оскільки як підоснову, у яку людина екзистенціює, сама належить до сутності буття. Буття є ніщо – як буття. Тому в абсолютному ідеалізмі Гегеля і Шеллінга ніщо як негативність заперечення виявляється у самій квінтесенції буття. Останнє, втім, мислиться там в образі абсолютної дійсності як безумовна *воля*, яка воліє сама себе, а саме у формі волі до знання і до любови. У цій волі приховане – поки що – буття як воля до влади. Чому все ж негативність абсолютної суб'єктивності «діалектична» і чому через цю діалектику ніщо хоча й і виявляється, але одночасно затем-

нюється у своїй суті, розбиратись тут не місце.

Те, чого немає у бутті, є суть того, що я називаю *н і щ о*. Тому що думка мислить буття, вона [одночас] мислить ніщо. Лише буття дає Цілюшому сходження в милості, і зловісний натиск – люті. Лише оскільки людина, екзистенціюючи в істині буття, слухняна йому, тільки й можуть від самого буття прийти знамення тих призначень, які мають стати законом і правилом для людей. Призначити грецькою мовою – *νέμειν*. *Νόμος* – це не просто *з а к о н*, але у відпочатковій глибині призначення, що утаємничене у *м і с і і* буття. Тільки це призначення здатне прив'язати людину до буття. Тільки такий зв'язок спроможний підтримувати та зобов'язувати. Інакше всякий закон залишається просто підробкою людського розуму. Істотніше за будь-яке встановлення правил, щоб *людина знайшлася в істині буття* як у своєму місцеперебуванні. Лише перебуванням у цій місцині дається досвід надійної доречності поведінки. Доречність будь-якій поведінці дарує істина буття. Наша мова називає надійне місце перебування «притулком». Буття є покриття, яке вкриває людину, її екзистенціовальну сутність, у своїй істині, вибудовуючи домом екзистенції *м о в у*. Відтого *мова є zarazом дім буття і домівка людської особи*. Тільки тому, що мова постає оселею людського ества, історичні колективи та люди можуть виявлятися у своїй мові не в себе вдома, так що вона стає їм прикриттям для їхніх махінацій.

Так у якому ж відношенні до теоретичної і практичної поведінки перебуває *буттєва думка*? Вона переходить за [межі] будь-якого теоретичного розгляду, тому що дбає про *с в і т л о*, у якому тільки і може мати місце і розгортатися теоретичне бачення. Ця думка прислухається до просвіту буття, вкладаючи свою розповідь про буття в мову як домівку екзистенції. Таким чином, *думка є дія*. Але дія, яка одночасно переходить за [формат] будь-якої практики. *Думка проривається крізь дію і вчинення* не завдяки величч якихось своїх результатів і не через наслідки певного свого впливу, а *завдяки дріб'язковості свого безрезультатного здійснення*. Насправді, думка лише дає у своєму мовленні *с л о в о* невимовному смислу буття. Вживаний тут зворот «дає слово» треба розуміти буквально. Буття, осяюючись, вимагає слова. Воно завжди говорить за себе. Даючи про себе знати, воно, своєю чергою, дозволяє позначитися екзистенціовальною думкою, котра й дає йому слово. Слово цим самим

проривається у просвіт буття. Тільки так мова вперше починає бути своїм таємничим і, проте, завжди нами правлячим способом [оприявлення буття]. Оскільки тим самим у повноті своїй суті мова історична, буття зберігається у пам'яті. *Екзистенція мисленнєво живе в домі буття*. І все це відбувається так, ніби з обдуманого слова нічого не виходило. Щойно, втім, перед нами стався приклад цього *непримітного діяння мислення*. А саме, просто осмислюючи зміст підказаного звороту «дати слово», тільки це й нічого більше, зберігаючи помислене як завжди потребує осмислення під доглядом мови, ми дали слово чомусь суттєвому в самому бутті. Відчужуване у цьому мисленні буття – його п р о с т о т а. Саме це не підпускає нас до нього. Адже ми шукаємо думки, що під назвою «філософія» має свій усвітньо-історичний престиж, у вигляді чогось надзвичайного, доступного лише посвяченим. Одночасно ми уявляємо собі думку на зразок наукового пізнання з його дослідницьким опрацюванням. Ми вимірюємо дію міркою вражаючих та результативних практичних досягнень. Але *діяння думки і теоретичне, і практичне; не становить воно і поєднання цих двох способів поведінки*. Простотою своєї суті мислення буття здійснює себе для нас непомітно. Коли ми, однак, звикаємо до незвичності простоти, нас починає тіснити інша тривога. З'являється підозра, що це мислення підвладне свавіллю, адже воно не може дотримуватись сущого. Де тоді думка візьме критерії? Який закон її дії?

Тут змушує почути себе третє запитання Вашого листа: *Comment sauver l'élément d'aventure que comporte toute recherche sans faire de la philosophie une simple aventure?* (франц. – Як врятувати деталь пригоди, властиву будь-якому філософському розмірковуванню, не перетворюючи філософію на просту авантюристку?). Лише мимохідь згадаємо тут п о е з і ю. Вона постає перед тим самим питанням так само, як і думка. Але, як і раніше, мало поки що вірно продумане слово Аристотеля у його «Поетиці» в тому, що поезія істинніше, ніж відомості про суще.

Однак думка – це *une aventure* (франц. – пригода, okazія, авантюра, що споріднено до l'avenant – наступальне, захоплювальне) не тільки у сенсі шукання і запитувального проникнення у сфери, що не освоєні мисленням. *Думка у своєму осередді як мислення буття захоплена цим останнім*. Думка приносить себе буттю як захоплювальному (l'ave-

nant). Як така вона прив'язана до цього настання буття, до буття як прийдешнього. Буття задалегідь уже виявило себе думці. Буття постає як д о л я думки, хоча сама доля історична. Події її історії беруть слово у мові мислителів.

Щоразу давати слово цій перебуваній [події] у своїй присутності очікуваному людиною приходу *буття є єдине діло думки*. Тому великі мислителі завжди стверджують те саме. Проте все ж це не означає, що говорять однаково. Звичайно, вони обстоюють це тільки тому, хто допускає себе [до можливості] замислитися слідом за ними. Оскільки думка, зберігаючи історичну пам'ять, уважна до призначення буття, то вона задалегідь зобов'язала себе доречністю, яка відповідає цьому призначенню. Зникнути втечею в однаковість безпечно. Зважитися на суперечку, щоб сказати те саме, – у цьому вся небезпека. [До того ж невпинно] погрожують перетлумачення і пряма ворожнеча [11].

Перший з а к о н думки – *доречність мови про буття як про подію істини*, [тобто] не правила логіки, що тільки можуть стати правилами, коли надходять від закону буття. Увага до доречності мислячої мови, однак, охоплює не тільки те, щоб ми щоразу обмірковували, що сказати про буття і як це сказати. Так само важливо поміркувати: чи варто сказати продумоване, якою мірою сказати, у який момент буттєвої історії, в якому діалозі з нею і на яку вимогу? Ті три речі, які згадувалися у попередньому листі, у своєму взаємозв'язку зумовлені *законом доречності буттєво-історичної думки*: строгість осмислення, ретельність мови, скупість слова.

Настав час, щоб люди відучилися переоцінювати філософію і через це перевантажувати її вимогами. Що потрібно в нинішній світовій скруті, так це менше філософії, більше уваги до думки, менше літератури, більше дотримання букви [думання] [12]. Майбутня думка – вже не філософія, тому що вона мислить ближче до джерел, ніж метафізика, чие ім'я означає те саме. Прийдешня думка водночас не зможе вже, як вимагав Гегель, відкинути назву «любови до мудрості» і стати мудрістю в образі абсолютного знання. *Думка сходить до злиденності своєї попередньої суті*. Вона збирає мову в просте оповідання. Мова є мовою буття, як хмари – хмари в небі. Думка прокладає своєю розповіддю непомітні борозни в мові. Вони ще непримітніші, ніж борозни, які повільним кроком проводить полем селянин.

Виноски

1. Буття є таким, що впливати на нього чи розпорядитися ним неможливо. Людська дія надходить від повноти або, навпаки, від порожнечі буття, але спрямована завжди тільки на суще.

2. У Платона є цитата («Суперники» 137 ab), де філософія протиставлена практичному мистецтву, техне. Цей момент показує, однак, до якого контексту належить платонівське розуміння філософії. З іншого боку, справжня філософія у Платона – це знову ж таки техне особливого виду, заняття чистою істиною, що приносить мало практичної користі (Філеб 58 с). В Аристотеля філософія теж техне (Метафізика XII, 8, 1074 b 11; Етика Нікомахова I 1, 1094 a 7; 18; Політика III 12, 1282 b 14), та й мислення розглядається в контексті поезису, художньо-технічного виготовлення, і праксису, дій та вчинків (Метафізика VII 7, 1032 b 15 сл.; Етика Євдемова II 11, 1227 b 30).

3. У «Бутті та часі» (§ 39) «турбота» – вихідна складова людського буття у світі.

4. Порівн. метафізичне питання про ніщо, що розгортається в «Що таке метафізика?» (С. 16). Прив'язка до метафізики конче потрібна «буттєво-історичній думці», яка долає метафізику, щоб «зробити себе зрозумілою» (див. с. 177).

5. Ніщо подібне до буття, оскільки в обох немає сущого. Однаковий образ ніщо і буття робить це останнє «онтологічно відмінним» від сущого. Але буття – це не ніщо у сенсі nihil negativum негативного порожнього ніщо, а онтологічна інакшість між буттям і сущим не обмежується поняттєвим розмежуванням (Heidegger M. Vom Wesen des Grundes // Heidegger M. Gesamtausgabe. Bd. 9: Wegmark. Klostermann, 1976, S. 123). «Буття – не суще – «має місце» лише оскільки є істина. А вона – лишень доти, доки є присутність (Dasein). Буття та істина рівнопочаткові. Це означає, що буття «є», хоча його слід відрізнити від усього сущого» («Буття і час» § 44).

6. Аристотель, Метафізика IX 10, 1051 b 17 – 1052 a 11: перше найпростіше (нескладене) буття не підлягає раціональному аналізу, до нього можна тільки «доторкнутися» і «проректи» його (θίγεΦν κανφ φναν), але про нього не можна висловити; хто не доторкнувся, той його не знає.

7. «Історичні дати» – це лише додані підмоги, куди людський розрахунок нанизує події. Події нагромаджуються завжди тільки на передньому плані історії, єдино доступному для розпізнавання (ιστορειν). «Історіографія», проте, ніколи не є власне історія. Історія рідкісна. Історія є тільки там, де виноситься першопочаткове рішення про сутність істини» (Heidegger M. «Wie wenn am Feiertage...»). Gesamtausgabe. Bd. 4. Erläuterungen zu Holderlins Dichtung. Frankfurt a. M., 1981, S. 76. Маргіналія до цього місця: «Про саме буття»).

8. «Неминушим готується те історичне місце, де спільнота німців має спершу навчитися пізнавати свій дім, щоб, коли настане час, вона змогла перебувати у пробутті врівноваженої долі» (Heidegger M. «Andenken». Gesamtausgabe. Bd. 4. S. 150).

9. Див. Аристотель, Етика Нікомахова VI 3, 1139 b 15 – 17: «вважатимемо, що наша душа істинує у своєму твердженні чи запереченні, покладаючись на п'ять речей: це – мистецтво (техне), наука, розуміння, мудрість, розум».

10. Повний зміст цього абзацу такий: «Суще, скажімо, природа в найширшому сенсі, жодним чином не могло б відкритися, якби не знайшло нагоди увійти у світ... І лише коли відбувається ця праісторія, трансценденція, тобто коли у середовище сущого вломлюється певне суще, що має характер буття у світі, лише тоді є можливість одкровення сущого (зокрема в Бога)» (Heidegger M. Vom Wesen des Grundes... S. 55).

11. У перших виданнях «Буття і часу» (1947, 1954) закінчення цього абзацу було дещо іншим: «Оскільки думка, будучи пам'ятливою до подій, слідує призначенню буття, вона вже пов'язала себе доречністю, що відповідає призначенню. І все ж авантюрне, а саме як постійна небезпека думки, залишається. Як накажете, щоб найпростіше, – звичайно, не в собі, але для людини, – не виявлялося найнебезпечнішим? Все-таки завжди пам'ятатимемо слово Гельдерліна про мову в його фрагменті «У хатинах живе людина...». Поет називає її «найнебезпечнішим з дарів»».

12. Як двома абзацами вище (прим. 11), прихована цитата з Гельдерліна (гімн «Патмос»): «Батько ж любить, він – над усіма володар, – понад усе, щоб дотримувалася міцна буква».

АНОТАЦІЯ

ГАЙДЕГЕР Мартін.
Лист про гуманізм.

Пропонований переклад невеликого твору-есеї одного із найвпливовіших мислителів ХХ століття М. Гайдегера (1889 – 1976) є екзистенційною самопрезентацією непересічної філософської думки в обґрунтуванні смислу буття, активного уприсутнення людини у світі в двох взаємоперехідних вимірах *ось-буттєвості*: у здійсненні діяльності, що виявляє її сутність, та у діянні думки, котра мислить, дозволяє буттю захопити себе і дає йому с л о в о, організуючись як м о в а. Буття як стихія думки, на жаль, «приносьється на вівтар технічній інтерпретації мислення». Точність думки зводиться до оперування словами, коли окреме слово не залишає чистої стихії буття і розпросторює його різноманітні зміслові виміри. І навпаки, «думка добігає кінця, коли ухляється від своєї стихії», стаючи, проте, інструментом виховання, вишколу і далі – справою культури. Тому думка «є мислення буття», де мова – дім його істини, «знаряддя нашого панування над сущим». Відтак «мова є дім буття», просвітлювальне-приховувальне його унаявлення. Воднораз «стояння у просвіті буття... – це е к з и с т е н ц і я людини» як тільки їй притаманний спосіб буттєвості та як атрибутивна властивість саме людського творіння. Тільки в екзистенції перебуває сутність ось-буття, або по-іншому: буття світлого (= свідомого) «ось» відзначено найголовнішою ознакою екзистенції. У цьому сенсі людина – це субстанційно виокремлене буття «ось», його наявний п р о с в і т, а разом й «екстатичний вихід в істину буття». Метафорично максима Гайдегера сформульована так: «Людина – *пастух буття*», де останнє – це те найближче, що для неї «залишається найдалшим, адже вона опрацює»

думкою тільки існує, суще і не здатна мислити буття як таке». Звідси логічно слідує, що близькість існує як сама м о в а, тобто як «дім буття, живучи у якому людина екзистенційноє, оскільки, оберігаючи його істину, належить їй». Людність особи виявляється у бутті як ось-екзистенції, котре наявне в дійсності як призначення, «стає визначальною подією історії», тому що, уприсутнюючись у цей момент, дарує себе і водночас відмовляє у собі. У цьому сенсі буття – «подія просвіту», *трансценденція*. І далі, «відому «бездомність новоєвропейської людини» можна осмислити тільки у світлі буттєвої історії і в контексті батьківщини як близькості до буття, адже вона – ознака його забуття; а це означає, що «людина розглядає та опрацьовує завжди лише суще», себто те, що існує для неї, а не буття як утаємничену, хоча й приховано наповненою ним істиною, п о д і ю. На цій рефлексивній амплітуді розмірковувань Гайдеггер більш категоричний: «бездомність викликана фатумом буття в образі метафізики, котрою зміщена й одночасно нею ж як бездомність прихована»; та й «людина екзистенційноє у покинутості», сутнісно «є суще, чие буття, будучи екзистенцією, полягає у проживанні поблизу» нього. Висвітлюючи обмеження людського розуму, мислитель *критикує гуманізм* саме через його метафізичне розуміння. І справді, метафізика не ставить питання про і с т и н у буття, а навпаки, наполягає на його забуванні. Тому слову «гуманізм» треба повернути буттєво-історичне значення, розкрити його зміст заново, передовсім шляхом осмислення *єства* людини, його подієвості, екзистенційовальної здійсненості. Крім того, виправданою є турбота про повернення людині (homo) людності (humanitas). В цьому вимірі суть екзистенції як екстатичності становить «відкритість буття у світі». «Буття є покриття, яке вкриває людину, її екзистенційовальну сутність, у своїй істині, вибудовуючи домом екзистенції м о в у. Відтого *мова є zarazом дім буття і домівка особи*». Буттєва думка переходить за межі будь-якого теоретизування, тому що дбає про с в і т л о (=свідомість). Ця думка, прислухаючись до просвіту буття, є д і я, що переходить за формат будь-якої практики. «Думка проривається крізь дію і вчинення... завдяки дріб'язковості свого безрезультативного здійснення». Екзистенційовальна думка всього-на-всього «дає у своєму мовленні с л о в о невимовному смислу буття», яке проривається у просвіт, організуючись як мовний спосіб оприявлення самого буття. У цьому конструктивному розрізі «перший з а к о н думки – *доречність мови про буття як про подію істини*», у якій владарюють «строгість осмислення, ретельність мови, скупість слова». Отож, висновує Гайдеггер, у нинішній світовій скруті потрібно менше філософії, а більше уваги до д у м к и, котра в майбутній зрілості є вже не філософія, а екзистенція, що «мислить ближче до джерел» і «прокладає своєю розповіддю непомітні борозни в мові».

Ключові слова: діяльність, буття, людина, думка, мислення, слово, мова, метафізика, логіка, гуманізм, екзистенція, екзистенціалізм, ось-буття, просвіт буття, есенція, субстанція, суще, дім буття, події історії, доля буття, трансценденція, священне, бездомність, людність, буття-у-світі, ніщо, світ, онтологія, етика, буттєва думка, доречність мови, закон доречності думки.

ANNOTATION

Martin HEIDEGGER. Letter on “humanism”.

The proposed translation of a small work-essay of one of the most influential thinkers of the 20th century, M. Heidegger (1889 – 1976), is an existential self-presentation of the unique philosophical thought in substantiating the meaning of being, the active presence of a human in the world in two mutually transitional dimensions of *here-being*: in the implementation of activity that reveals its essence, and in the action of the thought that thinks, allows the being to capture itself and gives it a w o r d, organizing itself as a l a n g u a g e. The being as an element of thought, unfortunately, “is brought to the altar of technical interpretation of thinking.” The accuracy of thought is reduced to operating with words, when a single word does not leave the pure element of being and expands its various semantic dimensions. And vice versa, “a thought comes to an end when it evades its element”, becoming, however, a tool of education, training and further – a matter of culture. That is why the thought “is the thinking of being”, where language is a home of its truth, “the tool of our domination over existence”. Therefore, “language is a home of being”, its enlightening-concealing presence. At the same time, “standing in the light of being... is the e x i s t e n t i a of a human” as a way of being inherent only to him and as an attributive property of namely human creation. There is the essence of here-being only in existentia, or in another way: the being of a light (= conscious) “here” is marked by the most important sign-trait of existentia. In this sense, a person is a substantially singled out being of “here”, its existing g a p, and at the same time “an ecstatic exit into the truth of being.” Metaphorically, Heidegger’s maxim is formulated as follows: “*Man is the shepherd of the being*”, where the last is the closest thing, which for him “remains the furthest, because he works with thought only existing, essential and is not able to think out the being as such.” It logically follows from this that intimacy exists as l a n g u a g e itself, that is, as “the home of being, living in which a person exists, since, protecting his truth, he belongs to it.” The humanity of a person is revealed in being as here-existentia which exists in reality as a destination, “becomes the defining event of history”, because, being present at this moment, it gives itself and at the same time refuses in itself. In this sense, being is a “gap event”, *transcendence*. And further, “the well-known “homelessness of the new European man” can be understood only in the light of being history and in the context of the homeland as closeness to being, because it is a sign of his obliviousness; and this means that “a person always considers and processes only essential”, i.e., what exists for him and not for the being as a secreted, although hiddenly filled with truth, e v e n t. On this reflexive amplitude of thoughts, Heidegger is more categorical: “homelessness is caused by the fate of being in the image of metaphysics, which is strengthened and at the same time hidden by it as homelessness”; and “man exists in abandonment”, essentially “there is an essentia whose entity, being existentia, is in living near” him. Highlighting the limitations of the human mind, the thinker *criticizes humanism* precisely because of its metaphysical understanding. Indeed, metaphysics does not ask questions about the t r u t h of being, but on the contrary,

insists on forgetting it. Therefore, the word “humanism” must be returned to its essentially-historical meaning, its meaning must be revealed anew, first of all, by understanding the *e s s e n c e* of man, his eventfulness, existential feasibility. Furthermore, the concern for a return of humanity (*humanitas*) to man (*homo*) is justified. In this dimension, the essence of *existentia* as an ecstasiness is the “openness of being in the world.” “Being is a covering that covers a person, his existential essence, in its truth, building a *l a n g u a g e* as a home of *existentia*. That is why *language is simultaneously the home of being and the home of a person.*” The being thought goes beyond any theorizing, because it cares about *l i g h t* (=consciousness). This thought, listening to the gap of being, is an *a c t i o n* which goes beyond the format of any practice. “Thought breaks through action and deed...thanks to the pettiness of its inconclusive implementation.” The existential thought all-in-all “gives in its speech a *w o r d* to the ineffable meaning of being”, which breaks into the light, organizing itself as a linguistic way of manifesting being itself. In this constructive section, “the first *l a w* of thought is *the appropriateness of speech about being as about event of truth,*” in which “strictness of comprehension, thoroughness of language, and stinginess of words” rule. Therefore, Heidegger concludes, in the current world crisis, less philosophy is needed, and more attention to the *t h o u g h t*, which in future maturity

is no longer philosophy, but *existentia*, which “thinks closer to the sources” and “paves with its narrative imperceptible furrows in language”.

Key words: *activity, being, human, thought, thinking, word, language, metaphysics, logic, humanism, existentia, existentialism, here-being, gap of being, essence, substance, entity, home of being, events of history, fate of being, transcendence, the sacred, homelessness, humanity, being-in-the-world, Nothing, the world, ontology, ethics, being thought, appropriateness of language, the law of appropriateness of thought.*

**Переклад та анотація
проф. Анатолія В. ФУРМАНА
за виданням: Heidegger M.
Uber den Humanismus.
Klostermann Frankfurt am Main, 1949.**

**Рецензенти:
д. філол. н., акад. Юрій КУЗНЕЦОВ,
д. філос. н., доц. Володимир САБАДУХА.**

**Надійшла до редакції 28.02.2023.
Підписана до друку 25.04.2023.**

Бібліографічний опис для цитування:

Гайдеггер М. Лист про гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 51-74. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>

Ярослав ДИКИЙ
**ПСИХОСОЦІАЛЬНЕ ДЕТАЛЮВАННЯ
ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОЦЕДУРА**

Yaroslav DYKYI
PSYCHOSOCIAL DETAILING AS A METHODOLOGICAL PROCEDURE

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.075>

УДК: 159.923.2

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що швидкість суспільної подієвості неспинно зростає і наповнюється дедалі більшою кількістю кризових явищ та конфліктів, вирішення яких потребує фундаментальних наукових напрацювань, зокрема виконання цілої низки логіко-методологічних та аналітико-рефлексивних процедур. Однією із них є *психосоціальне деталювання*, яке покликане вивчати соціальні події виняткової психологічної значущості.

Термін «психосоціальне деталювання» походить із соціальної роботи та соціальної психології. Його використовують для дослідження складних соціальних та психологічних явищ науковці різного профілю, а також інші фахівці, які займаються вирішенням суспільних (політичних, управлінських, освітніх тощо) проблем. Особливо актуальною дана тема є сьогодні, оскільки саме психосоціальне деталювання розширює кругозір дослідника та уможливорює виокремлення мікроподій, котрі забезпечують розвиткову дію психологічних та соціальних механізмів традиційного чи інноваційного плану.

Стан наукової розробки теми. Відомі науковці та практики використовували психосоціальне деталювання у своїй діяльності: Ерік Еріксон – у теорії розвитку особистості, що охоплює вісім етапів культурного розвитку особи, кожен з яких має свої унікальні соціальні та психологічні виклики; Анна Фройд застосовувала його у роботі з дітьми й стверджувала, що їхній психологічний розвиток має розумітися в кон-

тексті їх соціальних та культурних умов проживання. Швейцарський психіатр та психолог Карл Юнг використовував психосоціальне деталювання у теорії аналітичної психології, яка містить дослідження архетипів, колективних символів та першопочаткових структур особистості. Питанням психосоціального деталювання займалися також Джеральд Кох, Девід Майерс, Роберт Вайт, Карл Роджерс та ін. [7; 14; 15; 18]. Кожен з цих дослідників здійснив особистий внесок у розуміння людської психіки та взаємодії людини й соціального оточення.

Сьогодні психосоціальне деталювання є нагальною проблемою у сфері соціальної роботи й прикладній психології. Воно невинувато мало застосовується для аналізу та вирішення актуальних завдань у закладах та інститутах публічного управління, освіти, охорони здоров'я, правоохоронної діяльності тощо.

Мета дослідження: обґрунтування значущості *психосоціального деталювання як методологічної процедури*, тобто як узвичаєного порядку здійснення професійного методологування над суспільними (ковітальними) подіями повсякдення та випадками особистого життя.

Об'єктом дослідження є соціальні події цілісного психологічного змісту, тобто *мікроподії* повсякдення, що мають окреме психодуховне наповнення.

Предмет дослідження становить *психосоціальне деталювання* як така мислевчинкова дія, що спрямована на докладне, в усіх подобицях та нюансах, з'ясування того, що

реально відбулося як мікросоціальна чи особистісна подія життєвого шляху.

Гіпотеза дослідження містить два твердження, що вимагають перевірки:

а) здійснення методологічної процедури психосоціального деталювання окремих суспільно важливих явищ та процесів забезпечить виявлення мікрозв'язків та взаємозалежностей між соціальними та психологічними механізмами, які подієво впливають на поведінку людей у різних ситуаціях;

б) психосоціальне деталювання ковітальної подієвості уможлиблює його сценарування та прогнозування з урахуванням потенційних реакцій людей на певні події.

Методологічну оптику дослідження становлять:

а) принципи, закономірності та нормативи циклічно-вчинкового підходу А. В. Фурмана у метасистемі вітакультурної методології [2; 6; 11];

б) методологічна концепція художньої деталі Ю. Б. Кузнецова як системоутворювального явища будь-якої мисленнєвої творчості, починаючи від наукової, раціонально зорієнтованої, й завершуючи поетичною [5];

в) методологічна модель соцієми А. В. Фурмана та С. К. Шандрука як смислоформа соціальної події у часопросторі соціємних зв'язків із подіями минулого і майбутнього [12].

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше психосоціальне деталювання розглядається як: а) методологічна процедура міждисциплінарного дослідження; б) фундаментальна структурна одиниця психосоціального прогнозування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для проведення цього дослідження нами переосмислено зміст споріднених понять терміна «деталь» (рис. 1). Слово «деталь» є запозиченням із французької мови епохи Середньовіччя та походить від *detailler*, що означає «різати на шматки», «відокремлювати». У XVI – XVII століттях його здебільшого використовували у виробництві одягу та інших ремеслах, пізніше воно стало вживатися ширше, включаючи такі значення, як «складова частина», «елемент конструкції», «окремих фрагмент». Деталь та деталювання є поширеним і загально визнаним об'єктом дослідження технічних наук, зокрема креслення, де його визначають як ескізування деталей за складальним креслеником, або процес виконання робочих начерків деталей [3, с. 6].

Сучасне трактування поняття «деталь» набуває особливого значення у науковій діяльності, зокрема й сфері соціогуманітаристики. Цікавим є те, що Кембриджський словник тлумачить деталь як окрему інформацію або факт про щось, або, уникаючи технічних визначень, у такий спосіб, немовби, підкреслює її значущість у гуманітарному вченні [16]. Описуючи художню деталь, Ю. Б. Кузнецов визначає її як «мікрообраз реалії предметно-об'єктивного або духовно-суб'єктивного світу, співвідносний у літературному творі з іншим образом або системою образів як частина (елемент) цілого і як засіб художнього узагаль-

1 – деталь: поняття як інструмент мислення, що означає окремий факт, одиницю механізму

2 – детальність: ознака, детермінанта, що якісно характеризує подробицю

4 – деталювання: логіко-методологічна процедура системно-функціонального поєднання компонентів, що утворюють одиницю пізнання

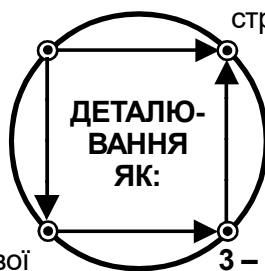
3 – деталізація: аналітико-теоретична процедура, яка передбачає докладне з'ясування набору деталей, або поелементне розроблення чого-небудь

Рис. 1.

Зміст похідних понять від терміна «деталь» у форматі методологічного осмислення

1 – пізнавальний процес: аналітичний компонент, що спрямований на виокремлення провідних характеристик-елементів об'єктів вивчення

4 – методологічна процедура: злагоджена послідовність дій або узвичаєний порядок мислєдїяльностї, спрямованої на структурування й удетальнення предмета

2 – когнітивна операція: вид розумової діяльності, що встановлює зв'язки і залежності між складовими, ознаками, характеристиками окремого предмета осмислення, усвідомлення

3 – інтелектуальний прийом: абстрактно мисленнєвий спосіб розщеплення чи подрїблення предмета задля вивчення його властивостей, ознак, параметрів

Рис. 2.
Висхідна градація понятійних визначень деталювання

нення» та вказує на те, що «мікрообраз» є родовим поняттям терміна «деталь» і характеризує її як адекватний образ дійсності» [5, с. 9]. *Детальність* – це характеристика подобиці, що вказує на якісний рівень точності відображення певного компонента. *Деталізація* – аналітично спрямована процедура, що має на меті виявити та відокремити обраний елемент із механізму, події чи явища і висвітлити його сутнісні особливості. *Деталювання* є інтегральною логіко-методологічною процедурою, що з допомогою системно-функціонального поєднання компонентів утворює мислєвчинкову одиницю пізнання як засіб наукової рефлексії подїєвості.

Враховуючи важливість дефініцій для даного дослідження, нами запропонована *мислєсхема (рис. 2)* висхідної градації терміна «деталювання» за принципом кватерності (четвірності) [10, с. 191], який кристалізує його значення як методологічного засобу пізнання. Залежно від ситуації вжитку, деталювання розуміємо як: а) пізнавальний процес аналітичного спрямування, що виділяє найважливіші риси предмета; б) когнітивну операцію, яка встановлює зв'язки між провідними компонентами, що у поєднанні утворюють окреме предметне поле пошуку; в) інтелектуальний прийом абстрактного подїлу предмета дослідження чи конструювання; г) методологічна процедура як узвичаєний порядок мислєдїяльностї, що спрямований на покомпонентне структурування предмета вивчення або творення.

Застосування психосоціального деталювання як методологічної процедури передбачає

глибинне розуміння науковцем специфіки функціонування соціальних та психологічних механізмів, а відтак і реальних процесів ковітального повсякдення людей. Термін «соціальний механізм» поширений у соціологічній літературі у вигляді *протоконцепції*, себто рудиментарної, прив'язаної до конкретної ситуації та значною мірою нероз'ясненої, і де ї, що потребує концептуалізації. Скажімо, видатний соціолог сучасності Петер Хедстрем, який є одним із провідних дослідників проблеми соціальних механізмів, зазначає, що визначення даного поняття повинно базуватися на трьох фундаментальних засадах, або п р и н ц и п а х:

1) *прямого спричинення*, що покликаний забезпечити причинно-наслідкову залежність суспільних подій, тонкий і тісний зв'язок між експланансом та експланандумом, тобто між поясненням і пояснюванням;

2) *сфери застосування*, що реалізує таку ідею: соціологія не повинна передчасно встановлювати універсальні соціальні закони, а натомість має зосередитися на визначенні понять, що спеціально створені для пояснення певного кола ковітальних явищ;

3) *методологічного індивідуалізму*, який фіксує ідею того, що суспільну подїєвість формують дійові особи, а не набір змінних. Пояснення, засноване на механізмах, не вибудовується на простих асоціаціях між змінними, але завжди посилається безпосередньо на причини та наслідки індивідуальних дій, орієнтованих на поведінку інших. Наслідком цього принципу є те, що не існує механізмів

макрорівня; сутності або події на *макрорівні* пов'язані одна з одною завдяки комбінації ситуаційних, індивідуальних дій і трансформаційних механізмів, тобто всі зміни на макрорівні варто концептуалізувати у термінах трьох окремих переходів (макро-мікро, мікро-мікро та мікро-макро) [17].

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що найбільш влучним є запропоноване М. В. Туленковим визначення *соціального механізму* як сукупності певних дій, учинків, відносин і поведінки, невід'ємних від їхніх суб'єктів – носіїв: індивідів і соціальних груп, завдяки котрим відбувається будь-яке соціальне явище, утворюючи своєрідний внутрішній каркас, що забезпечує існування, функціонування чи перетворення різноманітних процесів [9, с. 226].

Актуальним викликом для психологічної науки є методологічно обґрунтоване визначення терміна «психологічний механізм», адже, попри велику кількість публікацій із його використанням, сьогодні не існує єдиного концептуального тлумачення. Сучасні емпіричні дослідження здебільшого виокремлюють захисні, мотиваційні та особистісні *психічні механізми*, які доволі детально описані, проте характеризуються однобічністю та обмеженістю, що унеможливує введення даної дефініції до поняттєво-категорійного апарату психологічного дослідження. З-поміж наявних наукових тлумачень, виокремлюємо М. Й. Боришевського, котрий стверджував, що *психологічний механізм* – це феномен, який означає наявність стану оптимальних взаємовідносин і взаємодії між структурними елементами (підсистемами) психологічної системи, що забезпечує її функціонування, становлення, розвиток [1, с. 28]. Він чітко розмежовує *психологічні механізми* та подібні за змістом й ознаками феномени, зокрема *мотиви*. Розглядаючи їх сутність, автор зауважує, що мотиви мають несвідомі та свідомі форми проявлення у поведінці особистості, тоді як механізми є виключно науковим, теоретико-методологічним інструментом аналізу і пояснення закономірностей функціонування особистості як психосоціальної системи. За концепцією А. В. Фурмана, психологічний механізм – це гносеологічний конструкт, що дає змогу оприявити і вивчати оптимальну самоорганізованість психічних явищ (процесів, станів, властивостей, тенденцій) у їх розитковій динамічності, учинково-функціональній цілісності структурно-покомпонентного наповнення і виконує функцію

не лише засобу раціогуманітарного пізнання, а й інструменту-процедури миследіяльнісного оперування сукупністю психологічних знань про цей, сформований теоретичною думкою, механізм.

Задля визначення базового для нашого дослідження терміна «психосоціальний механізм» потрібно, на нашу думку, застосувати методологічні процедури *синтезування* та *конфігурування*, які уможливають поєднання різногалузевих, міждисциплінарних знань, що спрямовані на один і той же об'єкт дослідження. У цій ситуації розумові дії дослідника спрямовуються на виокремлення спільних підходів у психології та соціології до тлумачення терміна «механізм», його ролі та місця, пошукування спільних знаменників, за допомогою яких уможливиться створення нової міждисциплінарної концепції психосоціального механізму, що буде, безумовно, потужним *теоретичним конструктом*, мета якого полягає у поясненні закономірностей розвитку функціонування психіки, її впливу на прийняття рішень та поведінку особи за визначених умов у конкретній життєвій ситуації, що й становить підґрунтя суспільної подієвості. Спільною ознакою тут є психологічні *деталі* як складові одиниці будь-якого психосоціального механізму, що окреслюють найвагоміші аспекти його ковітального вактуальнення.

Отже, виходячи з вищевикладеного, висновуємо, що *психосоціальний механізм* – це засіб пояснення закономірностей прийняття рішень та поведінки людини у конкретній ковітальній події (*рис. 3*), що поєднує такі частини: а) *психологічну деталь* як мікроподію, котра охоплює психічні явища, стани й процеси, які мають визначальний вплив на суспільне повсякдення і є невіддільною складовою окремого психосоціального механізму; б) *соціальну деталь* як окремий факт, подробицю суспільної буденності; в) *психосоціальну організованість* повсякдення як наступність життєво значущих мікроподій на рівнях особи, групи, організації, етносу.

Внутрішній каркас життєвої події є значно складнішим, адже поєднує у собі, з одного боку, найближче соціальне довкілля, з іншого – психодуховний матеріал конкретної людини, напівсвідомлювальні та несвідомі чинники впливу на її активність у конкретній ситуації [13, с. 146].

Залежно від галузі знань термін «подія» має декілька визначень. Філософія тлумачить

1 – психологічна деталь як мікроподія із властивими їй, ситуаційно обмеженими, психічними процесами, станами, властивостями, тенденціями

2 – соціальна деталь як окрема подробиця суспільної буденності, що має просторово-часові рамки й свідомісно організовується як соціальний факт

4 – психосоціальний механізм це взаємопроникнення внутрішніх (психічних) і зовнішніх (соціальних) чинників (ознак, характеристик, властивостей, явищ), що холістично організовані як особиста чи ковітальна мікроподія і є засобом пояснення закономірностей прийняття рішень та поведінки особистості чи групи у конкретній співжиттєвій ситуації

3 – психосоціальна організованість повсякдення як наступність життєвих мікроподій, що пов'язані між собою вчинковою спіраллю ковітальної активності учасників

Рис. 3.
Генетичні корені психосоціального механізму

подію як щось індивідуалізоване, що належить окремій людині та становить примітну ознаку її причетності до суспільства, тобто своєрідну збірну точку дотику особистісного та соціального, внутрішнього і зовнішнього світів. Соціологія пояснює подію як компонент суспільного життя, з якого складається полотно складніших утворень, а саме соціальних систем, організацій, структур. До прикладу, утворення та розпад соціальних груп, внутрішньогрупова динаміка – це завжди сукупність уявлених подій. Психологи трактують подію як конкретний момент життя, що має визначені часові й просторові межі, характеризується цілісністю і завершеністю. Її вплив на формування особистості складно переоцінити, адже у результаті здобутого досвіду відбуваються розвиткові зміни у психодуховному світі людини. Саме тому будь-яка життєва подія має підставу стати об'єктом психосоціального деталювання.

Психосоціальне деталювання – це процес роздрібнення складного соціального чи психосоціального явища на менші, зрозуміліші деталі, подробиці, елементи. Цей підхід дозволяє розглядати явище чи подію з різних кутів зору та аналізувати їх складові, сегменти, частини окремо. Так, скажімо, при дослідженні психологічних аспектів бідності як суспільно важливого явища слушно розглядати такі компоненти, як емоційний стан, стиль життя, соціальне довкілля, доступ до ресурсів та ін. Кожен із цих компонентів може бути досліджений окремо для того, щоб отримати глибше розуміння причин і наслідків бідності як психосоціального явища. Назване деталювання стане у нагоді при розв'язанні складних соціальних

та особистісних проблем і при знаходженні ефективних способів їх вирішення, адже такий підхід уможливує комплексний розгляд ковітального проблемного поля життєдіяльності особи чи групи.

Актуальна суспільно-політична ситуація в Україні та світі унагальнює пошук дієвого методологічного інструментарію соціального прогнозування, що фундується на теоретичних і прикладних розробках психологічного змісту, тобто на знаннях закономірностей та особливостей перебігу психічних явищ і процесів на різних рівнях взаємодії людини з довкіллям. Очевидно, що, з одного боку, тлумачення суспільних явищ у термінах індивідуальної поведінки певною мірою спричиняє заперечення масових феноменів, з іншого – їх визначення у термінах соціальної цілісності, зліквідує вагомість індивідуального в суспільному. Психосоціальне деталювання в даному аналітичному контексті є сполучною ланкою між окремою особою і найближчим соціумом, адже розглядає психологічні й соціальні деталі як маркери внутрішнього світу особистості, які подієво оприявнюють її почуття, бажання та переживання, що увиразнюють поведінку і діяльність людини.

В. А. Роменець визначає логіку розгортання історичного процесу і його закономірностей крізь призму *структури вчинку*, вказуючи на те, що наприкінці ХХ століття людство перебуває на етапі рефлексії. Звідси слушно припустити, що у ХХІ столітті знову актуалізується ситуаційний компонент інноваційного історично-культурного взірця, причому на новому рівні та з урахуванням попереднього

1 – ситуація психосоціального

деталювання: набір ідей і принципів, понять і категорій, умов та обставин, що у поєднанні створюють проблемне поле ґрунтового вивчення мікроподієвих механізмів соціального та особистого життя у царині соціогуманітаристики

2 – мотивація психосоціального

деталювання: сукупність уявлень, поглядів, інтересів і мотивів, спрямованих на встановлення впливу психологічних та соціальних чинників на становлення проблемної ситуації як суспільного явища чи ковітальної мікроподії

4 – рефлексія процесу та результату акту-

процедури психосоціального деталювання на предмет повноти його мислевчинкової організованості (циклічності), персоніфікованої чи суспільної корисності, пояснювального та прогностичного потенціалу

3 – миследіяльнісне опрацювання

проблемної ситуації шляхом виокремлення, аналізу та пояснення психосоціальних деталей як мікроподієвих чинників особистого і групового вчинення

Рис. 4.

Вчинкова організація психосоціального деталювання як методологічної процедури

вчинкового досвіду людства. На підтвердження цієї тези М. М. Слюсаревський, вивчаючи проблему соціального прогнозування, зіставив вектор соціальної динаміки, групової взаємодії та індивідуальної соціальної дії з вектором структури вчинення (ситуація, мотивація, дія, післядія) й у такий спосіб уможлививши виявлення траєкторії розвитку суспільства за логікою культурно-історичного поступу. В результаті проведеного дослідження, було виявлено, що найактуальнішою проблемою соціальної подієвості у процесі онтогенезу стане усвідомлення особистістю свого впливу на розгортання соціального повсякдення, а також рефлексивне прийняття відповідальності за власні вчинки, що спричинить перехід суспільства на новий культурно-історичний рівень [8, с. 108]. Звідси висновуємо, що психосоціальний підхід до прогнозування обґрунтовує використання методу екстраполяції, себто перенесення виявлених тенденцій розвитку на майбутнє психосоціальної системи.

Психосоціальне деталювання як методологічна робота – це окремий миследіяльнісний прийом, особлива аналітична процедура й одночасно самобутня мислетехніка структурування-удетальнення мікроподієвої картини окремої психосоціальної ситуації особистого чи ковітального життя. Учинковий підхід до названого деталювання (рис. 4), що базується на принципі кватерності [11, с. 19-20], уможливорює розгляд його пояснювального потен-

ціалу та здатності сценарування майбутнього, адже як стверджував В. А. Роменець, «завершення одного вчинку є початком наступного» [7].

Ситуація психосоціального деталювання – це часопросторова конфігурація сил та обставин, боротьби зовнішнього і внутрішнього світів людини, які у поєднанні формують проблемну ситуацію у сфері її суспільного повсякдення. Мотиваційний компонент передбачає наявність та боротьбу мотивів, що є визначальними у конкретній соціальній події чи життєвій ситуації та спонукають до дії. Миследіяльне опрацювання методологом певної психосоціальної проблеми реалізовується шляхом виокремлення із ситуації конкретного психосоціального механізму, що впливає на поведінку та прийняття рішень, його структурування і подрібнення на психосоціальні деталі як мікроподії, що соціально пов'язують людину й навколишній світ. Зазначимо, що соціема є точкою теперішнього, яка характеризує ситуаційно локалізовану дійсність та пов'язує події минулого з подіями майбутнього [12, с. 66, 71]. Післядіяльний компонент даного деталювання здійснює критичну оцінку результату його звершення й відповідає за вичерпність та аргументоване обґрунтування психосоціального спричинення проблеми й сценарування потенційних вчинкових дій і реакцій людини на важливі соціальні події та нестабільні ситуації власного життя.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було обґрунтовано застосування психосоціального деталювання як методологічної процедури, а також її вчинкової організації, котра уможливорює структурування та ретельний аналіз визначальних для соціогуманітаристики соціальних подій цілісного психологічного змістовлення, а відтак нами досягнута мета наукового пошуку.

Отримані узагальнення дають підстави сформулювати такі висновки:

1. Психосоціальне деталювання як методологічне мислевчинення потребує визначення фундаментального поняттєво-категорійного апарату, а саме введення в науковий обіг та авторське змістовлення термінів «психологічний механізм» та «соціальний механізм», котрі, незважаючи на поширеність у науковій та науково-популярній літературі, до сьогодні не мають уніфікованого визначення; водночас нами окреслено сутнісну епістемологічну основу, що уможливорює їх змістове витлумачення в об'єктно-предметному контексті чинного міждисциплінарного дослідження.

2. Враховуючи вищевикладене, визначаємо психосоціальний механізм як поєднання психічних та соціальних чинників, що у цілісності становлять ядро особистісної чи співжиттєвої мікроподії та є засобом пояснення закономірностей прийняття рішень і поведінки особистості чи групи у конкретній ковітальній ситуації. Рефлексивно-аналітичний підхід до психосоціальних подій вимагає новітнього пізнавального та пояснювального інструментарію, яким є запропоновані нами дефініції: «психосоціальний механізм», «психологічна деталь», «соціальна деталь». З їх допомогою здійснюється класифікація каузальних зв'язків, що у поєднанні утворюють соціальну чи життєву мікроподію довершеного психологічного змісту.

3. Психосоціальне прогнозування містить парадокс наукового пізнання, адже у ньому є протилежні, але переконливо аргументовані, положення. Зокрема, до таких тверджень належить теза про первинність психологічного або соціального у конкретній події, або пояснення групових явищ крізь призму особистісної поведінки, що практично нівелює роль колективних феноменів. Проте ігнорування ролі та впливу індивідуальних прагнень, почуттів, переживань також неможливе, адже локальний соціум складається з окремих його

учасників й, отже, всі процеси та явища зумовлені їхньою життєактивністю.

4. Психосоціальне деталювання як процедура є невіддільною складовою методологічного забезпечення соціального прогнозування, адже вона враховує ширший спектр чинників, що зумовлюють поетапне становлення кризового явища та забезпечує більш ґрунтовне, в усіх подробицях, наукове пояснення можливих сценаріїв реакцій і вчинкових дій людей на ті чи інші суспільно значущі чи особистісно важливі події.

Загалом актуальні проблеми у царині соціогуманітаристики потребують наукового пошуку спричинень, детермінант та особливостей розвитку психосоціальних деталей, адже виявлення соціємних зв'язків між буденними мікроподіями є запорукою належного методологічного аналізу, тлумачення та опрацювання адекватних інноваційно-психологічних способів або підходів до їх вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. №3. С. 26-33.
2. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
3. Гетьман О.Г., Білицька Н.В., Баскова Г.В., Ветохін В.І. Деталювання креслеників загального виду: навч. посіб. Київ: НТУУ "КПІ", 2011. 122 с.
4. Загальна соціологія: хрестоматія. Концепція, упоряд., перекл. А.В. Фурман, В.С. Біскуп, О.С. Морщакова. Київ: Вид. Ліра-К, 2020. 354 с.
5. Кузнецов Ю. Феномен художньої деталі: методологічні виміри пізнання. *Психологія і суспільство*. 2017. №3. С. 7-29. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.03.007>
6. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
7. Основи психології: підручник; за заг. Ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. 5-е вид. Київ: Либідь, 2002. 632 с.
8. Слюсаревський М. М. Несходимі терени Психеї: маршрути наукового пізнання: вибрані праці. Київ: Талком. 2019. 664 с.
9. Туленков М. В., Лобанова А. С., Яремчук С. С. Системний аналіз у соціології: підручник; за заг. ред. М.В. Туленкова. Чернівці: Чернівецький нац. Ун-т імені Юрія Федьковича, 2023. 508 с.
10. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
11. Фурман А.В. Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 6-48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>
12. Фурман А.В., Шандрук С.К. Соціема як евристичний концепт загальної соціологічної теорії. *Психологія і суспільство*. 2013. №1. С.57-74.

13. Фурман О.Є., Фурман А.А., Дикий Я.О. Вчинок і подія як соціємна організованість життєвого шляху особистості. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 143-168. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.143>
14. Юнг К. Г. Структура і динаміка психічного. Київ: Центр навчальної літератури, 2022. 574 с.
15. Anna Freud: Selected Writings. Edited with introductions by Richard Ekins and Ruth Freeman. Penguin Books, 2015. 336 p.
16. Detail. English meaning [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/detail>.
17. Peter Hedström and Petri Ylikoski. Analytical sociology and social mechanisms. *Encyclopedia of Philosophy and the Social Sciences*, Ed. Byron Kaldis, 2013, pp. 27-30. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781452276052.n12>
18. Robert W. White. *The Abnormal Personality*. New York: Wiley, 1981. 793 p.

REFERENCES

1. Boryshevskyi M.I. (1996). *Psyhologichni mekhanizmy rozvytku osobystosti*. [Psychological mechanisms of personality development]. *Pedahohika i psyhologhiya – Pedagogy and psychology*, 3. 26-33 [in Ukrainian].
2. Furman, A. V. & Furman, O. I. & Shandruk, S. K. & Co (Eds.). (2019). *Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovi shkoly profesora A. V. Furmana [Vicultural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's Scientific School]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
3. Hetman O.H., Bilytska N.V., Baskova H.V., Vetokhin V.I. (2011). *Detaliuvannia kreslenykyv zahalnoho vydu: navch. posib [Detailing drawings of a general type: a tutorial]*. Kyiv: NTUU “KPI” [in Ukrainian].
4. A.V. Furman, V.S. Biskup, O.S. Morshchakova (2020). *Zahalna sotsiolohiia: khrestomatiiia [general sociology: textbook]*. Kyiv: Vyd. Lira-K. [in Ukrainian].
5. Kuznetsov Y. (2017) *Fenomen khudozhnoi detali: metodolohichni vymiry piznannia [The phenomenon of artistic detail: methodological dimensions of cognition]*. *Psyhologhiia i suspilstvo – Psychology and society* 3. 7-29. DOI:<https://doi.org/10.35774/pis2017.03.007>
6. Furman, A. V. & Furman, O. I. & Shandruk, S. K. & Co (2019). *Metodolohiia i psyhologhiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovi shkoly profesora A. V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
7. Kyrychuk, O. V. & Romenets, V. A. (Eds.). (2006). *Osnovy psyhologhii [Fundamentals of psychology]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
8. Sliusarevskyi, M. M. (2019) *Neskhodymi tereny Psykhei: marshruty naukovoho piznannia: vybrani pratsi [The inhospitable terrains of Psyche: the routes of scientific knowledge: selected works]*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].
9. Tulenkov, M. V., Lobanova, A. S., Yaremchuk, S. S. (2023). *Systemnyi analiz u sotsiolohii: pidruchnyk [System analysis in sociology: textbook]*. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. Un-ty imeni Yurii Fedkovycha [in Ukrainian].
10. Furman, A. V. (2016). *Ideia i zmist profesiinoho metolohuvannia [The idea and content of professional*

methodologization]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

11. Furman A.V. (2022). *Metodolohichna optyka yak instrument myslevchynennia [Methodological optics as a thought-activity tool]*. *Psyhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*. 2. 6-48. [in Ukrainian] DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>
12. Furman A.V., Shandruk S.K. (2013). *Sotsiema yak evrestychnyi kontsept zahalnoi sotsiolohichnoi teorii [Sociema as heuristic concept of general sociological theory]*. *Psyhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*. 1. 57-74. [in Ukrainian]
13. Furman O.I., Furman A.A., Dykyi Y.O. (2021). *Vchynok i podiia yak sotsiemna orhanizovanist zhyttievoho shliakhu osobystosti [Act and event as a sociemic organization of the personality's life path]*. *Psyhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*. 2. 143-168. [in Ukrainian] DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.143>
14. Jung K. G. (2022). *Struktura i dynamika psyhichnoho [The Structure and Dynamics of the Psyche]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
15. Anna Freud: Selected Writings. (2015). Edited with introductions by Richard Ekins and Ruth Freeman. Penguin Books [in English].
16. Detail. English meaning (Retrieved from) – URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/detail>. [in English]
17. Peter Hedström and Petri Ylikoski. (2013). *Analytical sociology and social mechanisms. Encyclopedia of Philosophy and the Social Sciences*, Ed. Byron Kaldis, pp. 27-30 [in English]. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781452276052.n12>
18. Robert W. White. (1981). *The Abnormal Personality*. New York: Wiley [in English]

АНОТАЦІЯ

ДИКИЙ Ярослав Олегович.

Психосоціальне деталювання як методологічна процедура.

Міждисциплінарне дослідження присвячене обґрунтуванню значущості інтелектуального деталювання як узвичаєного порядку здійснення професійної методологічної мислєдїяльностї над квітальними та особистїсними подїями людського повсякдення. Об'єктом вивчення є психосоціальне деталювання як засіб методологування у соціогуманїтаристїці, а його предметом – назване деталювання як мислєвчинкова дїя, що спрямована на з'ясування та пояснення того, що відбулося як особистїсна чи персонїфікована соціальна подїя. Результатом наукового пошуку стало підтвердження гіпотези, що складається із двох тверджень. Перше вказує на те, що методологічна процедура психосоціального деталювання суспїльно важливих явищ і процесів забезпечить виявлення мікрозв'язків між соціальними та психологічними механїзмами, які подїєю впливають на поведїнку та дїяльностї людей у рїзних життєвих ситуаціях. Зокрема, доведено, що роль взаємозв'язків між цими механїзмами виконують психологічні та соціальні деталї, що завдяки взаємпроникненню і співорганїзованостї утворюють у часопросторї мікроподїєво полотно взаємодїї особи як джерела психодуховного й довкілля як соціо-культурного досвїду етносу. Друге твердження, що отримало підтвердження, констатує перспективу: описана методологічна процедура умож-

ливлює прогнозування суспільної подієвості з урахуванням потенційного відгуку громадян на певні події. Вчинкова організація психосоціального деталювання соціальної чи життєвої події вказує на те, що сценарування потенційних реакцій реалізується методом екстраполяції на засадах попередньо здобутого знання і на вичерпності тлумачень про мікроподієві зв'язки. Тому методологічна процедура психосоціального деталювання є фундаментально важливою для міждисциплінарних досліджень у царині соціогуманітаристики і під час створення соціальних прогнозів.

Ключові слова: методологування, деталь, деталність, деталізація, деталювання, соціальний механізм, психологічний механізм, психосоціальний механізм, психосоціальне деталювання, подія, подієвість, мікроподія, сценарування, соціальне прогнозування, соцієма, вчинок.

ANNOTATION

Yaroslav DYKYI.

Psychosocial detailing as a methodological procedure.

The interdisciplinary study is devoted to substantiating the significance of intellectual detailing as the usual order of carrying out professional methodological thinking on covital and personal events of human everyday life. The object of study is psychosocial detailing as a means of methodology in socio-humanitarianism, and its subject is the named detailing as a thinking action aimed at clarifying and explaining what happened as a personal or personified social event. The result of scientific research was the confirmation of a hypothesis consisting of two statements. The first indicates that the methodological procedure of psycho-social detailing of socially

important phenomena and processes will ensure the identification of micro-connections between social and psychological mechanisms that have an impact on the behavior and activities of people in various life situations. In particular, it has been proven that the role of interrelationships between these mechanisms is performed by psychological and social details, which, due to complementarity and co-organization, form a micro-event field of interaction of the individual as a source of psycho-spiritual and environment as a socio-cultural experience of the ethnic group in space and time. The second statement, which received confirmation, states the perspective: the described methodological procedure enables prediction of social events, taking into consideration the potential response of citizens to certain events. The deed organization of psychosocial detailing of a social or life event indicates that the scenario of potential reactions is implemented by the method of extrapolation on the basis of previously acquired knowledge and on the exhaustiveness of interpretations of micro-event connections. Therefore, the methodological procedure of psychosocial detailing is fundamentally important for interdisciplinary research in the field of socio-humanitarian studies and during the creation of social prognosis.

Key words: *methodology, detail, detalization, detailing, social mechanism, psychological mechanism, psychosocial mechanism, psychosocial detailing, event, microevent, scenario, social prediction, society, deed.*

Рецензенти:

**д. психол. н., доц. Інеса ГУЛЯС,
д. психол. н., проф. Оксана ФУРМАН.**

Надійшла до редакції 25.04.2023.

Підписана до друку 20.06.2023.

Бібліографічний опис для цитування:

Дикий Я.О. Психосоціальне деталювання як методологічна процедура. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 75-83. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.075>

Фундаментальні дослідження

Ярослава БУГЕРКО

**ЖИТТЄВІ РИТМИ ДУХОВНОЇ БУТТЄВОСТІ
У ЗАСНОВКАХ КАНОНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Jaroslava BUHERKO

**VITAL RHYTHMS OF SPIRITUAL BEING IN THE FOUNDATIONS
OF CANONICAL PSYCHOLOGY**DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.084>

УДК: 168 : 159.922

«Тільки духовне життя заслуговує на безсмертя,
тільки дух володіє якістю вічного життя»
Микола Бердяєв [59, с. 250]

Постановка наукової проблеми. Наукові дослідження останньої третини ХХ та початку ХХІ століття характеризуються методологічним переосмисленням системи знань, спробами проникнути в сакральний вимір земного буття, відшукати адекватні засоби вивчення психодуховної дійсності як сфери екзистенційно вичерпної буденної присутності людини у світі. «Духовне як Велике невідоме для психології знаходить своє онтологічне вираження в духовних станах віри, трансцендентної любові і свободи, станах безпристрасності і безмовності, чесноти і каяття, у святості, інтуїції, в інсайті, пасіонарності, харизмі та геніальності, в одухотворених особистісних процесах, станах і властивостях, наприклад, у чистому сумлінні, ефективній рефлексії, самовладанні в надважких кризових ситуаціях, де безпорадна традиційна психотерапія» [27, с. 4].

Феноменальне різноманіття проявів духовних явищ, їх зв'язок із трансцендентними та екзистенційними глибинами буттєвості людини спричиняють наявність різноавтономних поняттєво-категорійних тезаурусів та мислекомунікаційних дискурсів її вивчення. Взаємопроникнення ноуменальних і феноменальних формоузмістовлень духовності надзвичайно ускладнює можливості її вивчення за допомо-

гою теоретичних побудов різного рівня абстрактності й епістемної цілісності та досліджень традиційними психологічними методами. Попри це, у сучасній психологічній науці і досі переважає розгляд духовних феноменів у «форматі локальних позицій атомізованої органіки психічного життя людини як суб'єкта повсякдення» [37, с. 41]. Неоднозначність трактувань духовності, її неосяжний обсяг та аморфний зміст як категорійного поняття потребують методологічного осмислення.

Нами здійснене теоретико-методологічне обґрунтування історичного розгортання наукових знань про духовність у контексті циклічно-вчинкової перспективи розвитку наукової думки (див. [49]), побудована категорійна матриця психодуховного світу людини ([2]), визначено основні модуси-складові потенціалу людини як її психодуховної даності у процесно-динамічному та часопросторовому вимірах ([4]).

Метою даного дослідження є методологічна рефлексія наукового знання буттєвої сутності духовності та розкриття структурно-функціональної організації психодуховного потенціалу особистості. Вона конкретизується у двох **завданнях**: а) здійснити методологічну рефлексію концепту духовності, що онтофеноменально

організовується як формовияв людини в екзистенційному акті життя та б) з позицій циклічно-вчинкового підходу окреслити атрибутивні риси-якості, групи внутрішніх умов та домінуючі форми організації психодуховного потенціалу особистості.

Авторська ідея. Центральним у психологічному дослідженні *духовності* є визначення осередку психодуховного життя людини. Наше переконання, таким осередком є *духовний потенціал особистості*. За визначенням В. А. Роменця, сам осередок, щоб створити велику систему, має бути малою системою. Він є не логічним абстрактом, а живим механізмом самотворення, який сам розгортається у велику систему, створює її. *Цілісний осередок*, як у мікросвіті, вміщує у собі імпліцитно увесь макросвіт. Тому через вивчення структурно-функціональної організації психодуховного потенціалу особистості можна виявити всю архітектуру духовної буттєвості особи.

Стан наукової розробки проблеми. Палітра сучасних досліджень проблем духовного світу особистості дуже різноманітна. В останні роки все настійніше звучать вимоги спрямувати психологію обличчям до реальних проблем людини (І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, Р. С. Трач, Т. С. Кириленко), вивчати людину, а не лабораторні уявлення про неї (Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, Г. О. Балл, В. О. Сабадуха), працювати з унікальними духовними феноменами (О. І. Климишин, С. О. Ставицька, Н. Ф. Шевченко, З. М. Шевчук), відновити статус Духовного начала в психології і психіатрії (Л. Бінсвангер, Д. Елкінз, Дж. Портер, Г. Райх, М. Фрідман), нагадати людині, що «в неї є Дух, що вона Духовна істота» (В. Франкл). Нові методологічні підходи до проблеми духовності містяться у працях українських дослідників – З. С. Карпенко, В. Д. Онищенко, А. О. Осипова, О. Є. Фурман, А. В. Фурмана та ін. Ґрунтовні напрацювання з проблем онтології та гносеології духовності здійснили М. В. Савчин, Е. О. Помиткін, В. П. Москалець, О. П. Колісник. Дослідження несвідомих та ірраціональних пластів внутрішнього світу людини, сакральний простір духовності в структурі індивідуального і колективного несвідомого виявляється різними школами глибинної, екзистенційної та трансперсональної психології.

Людина вже не розглядається лише як суб'єкт суспільних відносин чи результат дії біологічно спричинених факторів, а вивчається

як автентичний феномен, екзистенційно-психологічний аналіз якого розгортається у площині виявлення її унікальності, багатолікості, полізмістовності. Загалом з'явилися дослідження, які по-новому осмислюють буттєві засади життя людини, утверджують пріоритет духовних начал людського існування, аналізують життя не як загальну абстракцію, а як екзистенцію унікальної, конкретної людської істоти з її особистою долею, почуттями та ваганнями, сумнівами й надіями, відчаєм та зневірою. Водночас духовне буття – це не осібно ізольоване буття окремої людської істоти, і не означення взаємозв'язку її з іншими чи взаємодії зі світом. За визначенням В. В. Бібіхіна, «людина в основній своїй мелодії не інше, ніж світ». Вона пов'язана зі світом своєю сутністю і не може міститися в емпіричних вимірах власного буття, оскільки Я завжди знаходиться поза собою, є розгорнутим до світу. Виходячи за власні межі, «людина ніби занурює себе у сферу «духу», де основним визначенням духовної істоти стає екзистенційна незалежність від органічного – свобода від примусу і тиску» [14]. Справжнє призначення людини – це буття, спрямоване на досягнення вищих духовних цінностей, передусім набуття сенсу життя, самореалізація, творчість.

Попри значний обсяг теоретичних і прикладних напрацювань із питань *духовної екзистенції*, психологічна наука потребує нових комплексних психологічних досліджень внутрішнього змісту і феноменальних проявів духовності як надзвичайно складної, субстанційно самотутньої та екзистенційно поліфонічної форми і способу буття людини та визначального чинника її самоздійснення як повноцінної особистості. Важливим є узмістовлення та розмежування духовності як психологічного феномену, теоретичного конструкту і світоглядної універсалії. Тому вивчення варто здійснювати на двох рівнях: науковому – як загальнотеоретичний конструкт, та метатеоретичному – «за якого сам дослідник долучається на методологічних засадах мислєдїяльності та мислєвчинення до рефлексивного конструювання мислєннєво впорядкованої конфїгурації метафізичного узаasadнення» [34, с. 6].

Методологічною оптикою пізнання духовності в даній статі слугують: а) принцип учинковості та вчинковий підхід у сфері гуманітарного пізнання (В. А. Роменець і його філософсько-психологічна школа), б) принципи, закономірності і нормативи циклічно-

вчинкового підходу в гуманітаристиці і філософії науки (А. В. Фурман і його методологічно-психологічна школа), в) інтелектуальні ресурси та мислєдїяльнїсний інструментарій вітакультурної методології і теорії професійного методологування А. В. Фурмана, а також г) нещодавно здійснена у рамках названої школи метатеоретична реконструкція предметного поля канонічної психології [38].

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасні дослідження проблематики духовності являють собою досить еклектичну сферу, специфічний предметний зміст і межі якої визначені невиразно, а використання науковцями різноавтономних понятійно-категорійних тезаурусів та мислєкомунікативних дискурсів ще більше ускладнюють ситуацію. На сьогодні нема чіткого понятійного визначення *духовності* і *духовного потенціалу* людини, не визначені критерії і параметри духовного зростання і духовного розвитку особистості, методологічно не осмислено засадничі критерії розмежування явищ духовності, бездуховності, псевдодуховності. Відсутність однозначного погляду і плюралізм думок сприятливі для наукового діалогу, в якому кожен із вчених, з одного боку, реалізує своє право на обстоювання власної позиції, а з іншого, – стає співучасником творення справді цілісного знання про психодуховну сутність людини.

На вивчення неподільного зв'язку людини зі світом скерували свою увагу С. Л. Рубінштейн, М. М. Бахтін. Обидва науковці прямували від антропологічного ракурсу розгляду в онтологічний, тобто від людини до буття. В Європі онтофеноменологічна проблематика взаємозв'язку людини з буттям активно розвивалась у 30-40-х роках у роботах Г. Марселя і М. Гайдеггера, а стосовно психіатричної і психотерапевтичної практик Л. Бінсвангером і М. Боссом, пізніше – Є. Гливою, В. Франклом, Р. Ленгом. В Америці ці ідеї були підхоплені А. Маслоу і Р. Меєм [8].

Засновник екзистенціалізму С. К'єркегор уперше звернув увагу на «Existenz» – конкретне для-себе-буття людини як безпосереднє, первинне самобуття – реальність, у якій вона виходить за межі світу, тобто усїєї об'єктивної дійсності, і відкриває абсолютно новий вимір буттєвості – той вимір, у якому його глибини усвідомлює в собі. Тоді виявляється, що ре-

альність у її живій конкретності є дещо ширше і глибше, ніж будь-яка об'єктивна дійсність. Внутрішню, безпосередню, здатну до саморозкриття реальність, відмінну від зовнішньої об'єктивної дійсності (і фізичної, і психічної) С. Л. Франк називає *духовним життям*.

Варто зазначити, що переважна більшість людей при звичному перебігу повсякдення не замислюються над внутрішньо глибинною засадою свого буття. Не ставлять, не шукають і, відповідно, не знаходять відповіді на запитання екзистенційно-духовного сенсу. В них, зазвичай, досить добре розвинена самосвідомість, яка невіддільна від свідомості. Вони усвідомлюють те, що переживають, але оскільки вся їхня увага спрямована назовні, на сприйняття об'єктивної дійсності, то власні глибинні переживання створюють для них часто лише якусь несуттєву несубстанційну тїнь, яка безшумно і майже непомітно супроводить зовнішній плін їх життя. Коли ж вони зосереджуються на глибинних внутрішніх переживаннях і намагаються зрозуміти, осмислити їх, то дивляться на них ніби ззовні, сприймаючи їх як явища, що входять до складу об'єктивної дійсності. Прагнення пізнати своє душевне життя як комплекс явищ і процесів є, але при цьому відсутня самосвідомість у специфічному, іманентному сенсі цього слова. Це, як свого часу зазначав В. Франкл, означає, що їхнє Я, їх самість, як абсолютно особлива, ні з чим іншим не порівнянна первинна реальність, вислизає з поля їхнього зору.

Новітні дослідження свідомості [6; 17; 37; 39], виконані у форматі поєднання філософського і науково-гуманітарного вимірів метатеоретизування з допомогою задїяння рефлексивних інструментальних ресурсів професійного методологування та циклічно-вчинкового підходу, визначають свідомість як буттєво вкорінену дійсність людського життя, трансцендентний засновок та атрибутивну подїю-властивість позалогічного буття, а сам процес усвідомлення як «вактуальнення свідомого акту-досвіду, ... його постійне розпросторення назовні, за межі реальності, тобто перебування у стані безупинного цілісного трансцендування» [37, с. 48]. Професор А. В. Фурман зазначає, що «свідомість – неймовірно складна, субстанційно самобуття та екзистенційна поліфонійна, форма і навіть спосіб буття, котре будучи безмежним і всеохватним, у своїй вершинній ковітальній організованості – людині – пізнає і творить само себе... Іншими

словами, свідомість, обіймаючи буття як активне джерело і як засвіт його самовідображення і саморозвитку, вирізняючись з-поміж інших суб'єктивних форм квазіпредметністю, символічністю і подієвістю, – це субстанція душевно-духовно-тілесна, що наповнена третьочерговими – трансцендентно утаємниченими – «речами», які відмінні за своєю природою-сутністю як від речей матеріального світу, так і від ідеальних упредметнень, скутих моральними нормами екзистенціалів духовного» [Там само, с. 13].

Свого часу Віктор Франкл увів поняття *духовної екзистенції*, розуміючи під ним «справжнє Я, або Я у собі», котре є прафеноменом і недоступне рефлексії [51]. Зазначене дозволило засновнику логотерапії стверджувати, що «людина більша за психіку: *людина є дух*. Самим актом власної самотрансценденції вона залишає площину чистої біопсихології та вступає до сфери специфічно людської, до ноологічного виміру» [32]. Духовна екзистенція проявляється в духовних актах, котрі завжди є трансценденцією, тобто виходом за межі себе. Зазначеному поняттю близьке поняття духовного Я (Т. А. Флоренська, О. Є. Фурман), індивідуального (суб'єктивного) Духу (М. В. Савчин, О. І. Климишин).

Духовний вимір перетворює людину на істоту, якісно відмінну від усіх інших, а екзистенційно-трансцендентне самовизначення дозволяє їй піднятися і вийти за межі видимої, об'єктивної реальності. Духовне буття наповнює сенсом життєдіяльність окремої людини, в ньому вона шукає і знаходить відповіді на запитання: *навіщо живе, що є добро і зло, істина та омана, красиве і потворне і т. ін.* Водночас духовні феномени – це конкретні прояви екзистенційної субстанційності реального життя людей: їх віра і любов, зустріч зі смертю, душевний біль, пов'язаний із втратою найдорожчого, пошук сенсу свого існування, проблема особистої автентичності тощо. Вони спонукають особу (інтуїтивно чи раціонально) відчувати суперечність і сумнівність (скінченність) свого існування, розставляти власні ціннісні акценти, ухвалювати екзистенційні рішення, врешті сприймати життя «як особисту, ірраціональну відповідальність, уникнути якої взагалі неможливо» (К. Ясперс).

Отож, із самого початку в людині закладена духовна сила, яку потрібно розвивати протягом життя. Ця сила оберігає і рятує життя, вона є ворожою до егоїзму і тваринного інстинкту

самозбереження, це сила, яка постійно рухає до повного удосконалення мрій реальних та ідеальних, це сила спрямована переважно на творення і самовдосконалення духовного, ідеального світу – «світовий інстинкт, або воля духовного самозбереження і саморозвитку» (за М. Я. Гротом, цит. за [46]).

Сучасна психологія беззаперечно визнає існування в людині духовного начала. Виділяють два джерела його походження – взаємозв'язки суб'єкта зі світом (у широкому розумінні) та апріорну самісну (глибинну) сутність людської особистості. Зауважимо, що обидва напрямки досліджень відносяться до емпіричного психологічного вивчення, за якого феномен духовності постає як природний процес людської екзистенції. У цьому аспекті розгляду пропонуються різнопланові, але одноформатні схеми раціонального теоретизування, результати яких оформляються у вигляді набору психологічних моделей, концепцій чи теорій, що редукують духовність-трансценденцію до природного.

Переважна більшість досліджень стосується розгляду духовності у форматі функціонування-екзистенції людини у світі. При цьому зазначається, що у процесі онтогенезу духовні ідеали та духовні цінності, які сповідує конкретне суспільство, сприймаються і привласнюються людиною, стаючи невід'ємною частиною її світогляду, предметом духовних потреб. Міра їх опанування та втілення у житті є критерієм і показником індивідуального духовного розвитку особистості. Такі дослідження розглядають духовність людини в контексті культури і світогляду, відзначають багатовимірність її феномену, прояв в усіх явищах культури (як матеріальної, так і духовної). Кожен створений людиною витвір культури містить у знятому вигляді певний відбиток її духовності. Водночас, людина духовна конститує на палітрі властивостей своєї сутності характеристики явищ світу, який її оточує. Відтак духовність як феномен антропобуття – це постійно відновлюваний процес взаємовпливу людини і світу, котрий здійснюється у їх *безпосередній* взаємодії [20, с. 24]. С. Б. Кримський зазначає, що «людина вже не вичерпується визначенням *homo sapiens*, бо воно абсолютизує ознаку володіння розумом. Людина є насамперед істотою, що має внутрішній світ, духовність, свою долю та зверненість до вищих цінностей» [15, с. 22].

В опрацюванні багатьох відомих українських психологів (І. Д. Бех, М. Й. Боришев-

ський, З. С. Карпенко, О. І. Климишин, О. П. Колісник, В. П. Москалець, Е. О. Помиткін, М. В. Савчин, А. А. Фурман, О. Є. Фурман та ін.) підкреслюється *аксіологічний характер духовності*, де вона визначається як об'єднувальне, стрижневе начало системи цінностей людини, як здатність до сенсотворення. Духовні цінності – це регулятори поведінки особи, що пронизують її життя в усіх оприявленнях, саме вони несуть у собі певний енергетичний заряд і є потужним джерелом її психодуховної сили.

В останні роки зросла інтенсивність досліджень духовності як особливої риси-якості, котра є потенційно дана людині й актуалізується у процесі її онтогенезу. Цей напрям найбільше умістовлює поняття *духовного потенціалу* людини. Професор М. В. Савчин стверджує, що «духовна основа людини – це її внутрішня особа. Духовність – це не продукт культури, що нав'язаний людині ззовні; це її істинне ество, що дримає у глибинах духу, надсвідомого» [28, с. 79], тому духовний потенціал особистості є водночас іманентним її природі і трансцендентним за походженням.

В дослідженнях духовної проблематики важливо компетентно розмежувати поняття духовності і духовного потенціалу. Аналіз основних науково-теоретичних підходів та концепцій указує на розуміння науковцями духовного потенціалу особистості як певної внутрішньої сили, котра «закладена в кожній людині і яку потрібно розвивати упродовж життя» [46, с. 41]. На іманентний духовний потенціал, котрий репрезентує вроджену здатність людини до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень звертає увагу українська дослідниця З. С. Карпенко [11, с. 64; 10, с. 27]. Вона розглядає особистість як суб'єкта, котрий здійснює певне духовне устремління і підкреслює спонтанний неусвідомлюваний характер духовного потенціалу людини, репрезентованого поняттями «голос імпульсу», «внутрішнє Я», «сутність», «задум особистості».

Образно аналіз духовного начала людини подає один з перших українських дослідників проблем духовності М. В. Савчин. На його думку, «Сутнісне Я подібне на насінину, з якої може вирости дерево, і воно в людині є від народження. Це Сутнісне Я акумулює запас духовно-психічної енергії, вміщує програму індивідуального життя. І цю програму можна

назвати *долею*. Оскільки ж програма накреслена лише «контурно», людина здатна впливати на її реалізацію» [28, с. 150]. О. І. Климишин відмічає, що у своєму розвитку Сутнісне Я проходить дві стадії. Перша пов'язана із розвитком рефлексивності і довільності, виділенням Я зі світу. Друга – із «справжнім» (живим) знанням, яке отримує Я, переживаючи свій досвід [13, с. 103].

В дослідженнях з духовної проблематики все частіше науковці звертаються до глибинних інстанцій конституювання особистості, вказують на «внутрішній поклик людини до звернення того, що не досягається буденними справами, що виходить за межі природного і соціально-психологічного порядку, загально-відомих правил та норм життя і мислення» [19, с. 41]. Традиція розглядати людину в подвійному плані, як духовно-матеріальну істоту, пов'язана з іменами М. О. Бердяєва, С. Л. Франка, М. М. Бахтіна, С. Л. Рубінштейна, В. А. Роменця, В. О. Сабадухи. Для С. Л. Рубінштейна центральним є відношення «людина – світ», у цьому форматі він характеризує подвійність людини як суперечність між скінченністю і безмежністю, а духовне становлення розглядає як реалізацію особою своєї потенційної універсальності, нескінченності, як викристалізування особистості в індивіді. Звідси завдання психології полягає в тому, щоб «настрої та переживання душі, все життя її, яке звичайно для свідомості «випаровується» і зникає як суб'єктивне і тому начебто ілюзорне, зафіксувати в чітких певних визначеннях, що відкривають реальний онтологічний зміст образів, які при цьому використовуються (глибина душі, піднесеність, зосередженість, незібраність тощо)» (цит. за [21, с. 39]).

Важливою категорією сучасної психології, що дозволяє пояснити сутність психічного загалом і природу духовності людини зокрема, є *вчинок*. В. А. Роменець обґрунтовує специфіку людського способу існування, що проявляється в особливому відношенні «людина – вчинок – світ», у якому «вчинок не просто опосередковувальна ланка, а всеохоплювальний зріз буття, де в певному розумінні і людина, і світ постають як діалектичні моменти» [16, с. 193]. Український достойник пов'язує вчинок із духовною сутністю людини, зазначає, що «вчинок у його повноцінному вираженні – це водночас і акція духовного розвитку індивіда, і творення моральних цінностей» [25,

с. 88]. Вчинок – це «душевно-духовний, творчий, відповідальний акт, здійснюючи який людина реалізує своє істинне призначення у світі і зростає як непересічна вільна особистість та самотня індивідуальність». Вчинкова дія є психологічним осередком, тобто репрезентом психічного, його живим зосередженням, вузлом суперечностей, фокусом, основним працюючим органом його, що відображає всю повноту психічного» [21, с. 184]. А в духовому житті особистості таким осередком постає духовний потенціал людини. Це той ресурс, те обдарування, що дано людині і що єднає її із Всесвітом, робить її частинкою його і водночас монадою. С. Б. Кримський наголошував, що «особистість не одиничне і навіть не особливе, але монадне утворення, тому що вона може репрезентувати весь всесвіт, стиснутий у межах конкретного індивідууму» [15, с. 22]. Саме актуалізація цього ресурсу є джерелом прояву духовних феноменів людини. Його розгортання, з одного боку, виводить її за межі індивідуального, підносить до трансперсональних переживань, з іншого – через само-рефлексію спрямовує у глибини власного внутрішнього світу.

Духовний потенціал, на нашу думку, – вірогідно наявна можливість для людини набути своїх вищих форм «олюднення», а точніше – одухотворення, реалізувати духовні прагнення Добра, Істини, Краси, Любові, Гармонії, це та внутрішня спрямованість, яка надає життєдіяльності особистості вищого сенсу та цінності. Ґрунтуючись на *концепції канонічної структури вчинку* В. А. Роменця, доповненої передситуаційним компонентом згідно із циклічно-вчинковим підходом А. В. Фурмана, виділимо основні складові духовного потенціалу особистості (*таблиця*).

Осередком духовного життя людини, котрий здатний інтегрувати і концентрувати в собі потенціал самотворення та бути джерелом саморуху є *духовний потенціал особистості*. Дослідження академіка В. А. Роменця показують, що у психологічному осередку однаково важливі і ситуація, і мотив, і акт звершення, і врахування результату вчинку. Всі названі компоненти утворюють субстанційну сферу духовного світу людини. Точніше, цю роль виконує єдина *вчинкова дія* як така, що в акті самотворення репрезентує все духовне життя особистості, оскільки є його живим зосередженням, вузлом суперечностей, фокусом-органом, який відображає повноту духовного буття людини.

Виокремлені у таблиці складові духовного потенціалу особистості чітко вказують на якісну відмінність структурно-функціональної організації *духовного світу людини*, зокрема, на відсутність ієрархічних відносин в духовній сфері: неможливо сказати, що якісь духовні риси-якості (властивості, здатності, процеси, стани тощо) вищі, а інші – нижчі, чи що одні розгортаються з інших – всі вони є самодостатніми і вже потенційно наявними в кожній особі. Водночас усі вони наявні потенційно, але лише як можливість, котра не завжди може проявитись, почасти залишаючись у «сплячому режимі», або розкриваючись у надзвичайних обставинах, що вимагають самісного вчинення «тут-і-тепер». Інша важлива особливість – відсутність хаотичності у їх розгортанні. Із висловленого висновуємо, що розгортання духовного потенціалу людини слушно розглядати як механізм вчинкової дії, який по чергово унааявнює передситуаційний, ситуаційний, мотиваційний, діяльний та післядіяльний компоненти. В. А. Роменець зазначав, що «як людина не може бути водночас дитиною, підлітком, юнаком, зрілим індивідом, так і вчинок людини не може виявитися в усій повноті його моментів відразу» [25, с. 196]. А тому виникає дослідницьке завдання виокремити ментально-досвідні, когнітивно-сміслові, потребо-мотиваційні, конативно-вольові та духовно-рефлексивні умови розгортання-актуалізації духовного потенціалу особистості. Виділення ментально-досвідних умов організації духовного потенціалу особистості пов'язане з наявністю *передситуаційного компоненту вчинення*, що вперше обґрунтований А. В. Фурманом як залежність розгортання дії від іманентно притаманних людині властивостей чи умов, її ментального досвіду [41].

Теоретичний аналіз і методологічна рефлексія проблематики духовного потенціалу особистості вказує, що зазначена група внутрішніх умов пояснює особливості взаємодії людини і світу, засвідчує подвійність людського буття, виявляє його ноуменально-духовні аспекти. Той факт, що витoki і джерела духовності перебувають не лише у сфері свідомого, а й у несвідомих структурах психіки все частіше обговорюється науковцями. Свого часу В. Франкл підкреслював, що несвідома духовність *архетипно* містить укорінення і джерела всього того духовного, морального, яке усвідомлюється суб'єктом: «Пласт несвідомої духовності містить джерела і корені всього усвідомлюваного. Іншими словами: ми

Таблиця

Структурно-функціональна організація духовного потенціалу особистості

Структурні компоненти вчинку (за В. А. Роменцем, А. В. Фурманом)					
	Передситуаційний	Ситуаційний	Мотиваційний	Дієвий	Післядієвий
Групи внутрішніх умов духовного потенціалу	Ментально-досвідні <i>Духовні потенції:</i> 1 – архетипний матеріал 2 – ментальність 3 – внутрішня свобода 4 – цілісність	Когнітивно-смислові <i>Духовні властивості:</i> 1 – спонтанність 2 – інтуїтивність 3 – рефлексивність 4 – творча активність	Потребо-мотиваційні <i>Духовні інтенції:</i> 1 – розвитку, саморозвитку 2 – пізнання, самопізнання 3 – діяльності, само-здійснення 4 – саморегуляції, самотворення	Конативно-вольові <i>Духовні здатності:</i> 1 – самозаглиблення 2 – самоосягнення 3 – самоактуалізації 4 – самовчинення	Духовно-рефлексивні <i>Духовні стани:</i> 1 – віри, надії, любові 2 – пікових (вершинних) переживань, 3 – сенсотворення 4 – преображення, смирення, самотрансценденції)
Психологічні механізми актуалізації духовного потенціалу	активація	активізація	інтенціювання	екзистенціювання	транскцендування
Духовні надбання особистості	Автономність, собітотожність	Его-ідентичність (самототожність)	Особистісна інтеграція, моральна самосвідомість	Автентичність (самісна гідність)	Умиротвореність (одухотвореність), зв'язок із Всесвітом, відчуття Божої присутності, власної сенсовості
Феноменологічні прояви	Досвід транскцендування	Духовна концентрація та самозаглиблення	Самовираження	Духовне практикування	Духовний досвід життєреалізування
Класифікація вчинків	Зачаття, народження,	Самовизначення, самоствердження	Самоінтенціювання, самовивільнення	Самореалізація, самоздійснення	Самозвітування, саморефлексія

знаємо і признаємо не тільки несвідоме у вигляді потягів, але і духовне несвідоме, і в ньому вбачаємо засаду всієї свідомої духовності» [57, с. 29].

Про вроджене несвідоме, яке містить глибоко вкорінений духовний матеріал, говорив К. Юнг. Саме його наявністю пояснював він характерне кожній людині прагнення до творчого самовираження і фізичного вдосконалення. Відомий психолог зумів обґрунтувати той факт, що людина народжується не тільки з біологічною, а й із психологічною спадковістю, яка визначає її поведінку та досвід. Олена Донченко, підсумовуючи напрацювання Юнга, підкреслює, що «колективне несвідоме утримує психічний матеріал, котрий не виникає в особистому досвіді..., воно мов повітря, яким дихають усі і яке не належить нікому» (цит. за [42, с. 31]). Значний матеріал розгляду взаємозв'язку свідомого і несвідомого у людській психіці напрацьований у науковій школі української дослідниці Тамари Яценко (див. [47; 48]).

Серцевиною особистості, навколо якої організовані та об'єднані всі інші елементи, Карл Юнг вважав Самість – найважливіший архетип у його теорії. Сучасні дослідження, зокрема О. П. Колісника, показують, що спонтанне переживання Самості відкриває особистості шлях до Бога. Тут засадничим є відношення між індивідуальним Его-комплексом та архетипом Самості як праобразом цілісності і завершеності. При цьому відомо, що коли Его і Самість взаємопов'язані, то людині неважко підтримувати у собі відчуття власної індивідуальності, з одного боку, і усвідомлювати свій зв'язок з колективним досвідом людського існування – з іншого. Це дозволяє їй жити справді творчим, символічно наповненим життям. Приділяючи увагу голосу, котрий лунає зсередини, особа знаходить нову єдність свідомого і несвідомого. Звідси походить максима К. Юнга: «...тільки той, хто свідомо прислухається до сили внутрішнього голосу, стає особистістю» [52, с. 322].

У сучасній психології екстенсивно розвиваються дослідження, пов'язані із виявом взаємозв'язків архетипу з *ментальністю*. В низці праць архетип визначається структурою однією, яка слугує каркасом, психічним вектором соціокультурного розвитку, тоді як ментальність – формоутворювальним осередком, котре надає архетипному змісту якісної вагомості. Обидва терміни ді-

алектично взаємозв'язані: архетип визначають як «абстрактне», «суть», «зміст», а ментальність – «конкретне», «явище», «форма». Водночас часто зустрічаються твердження, що *менталітет* є і архетипом, і продуктом його осмислення, тому його усвідомлення може супроводжуватися конфліктом раціонального з підсвідомим та ірраціональним. Українська дослідниця О. Шельга аналізує зв'язок між ментальністю та архетипністю, виходячи з того, що ці феномени – *духовні субстанції*. Вона розглядає етнос як духовно-душевний феномен культурогенезу. Архетипність відображає ту «душевно-культурну реакцію, яка не тільки не усвідомлюється, але і ніколи безпосередньо не виявляється», а ментальність характеризує «результат екстеріоризації етносом своєї сутності, це – духовно-культурний зовнішній самопрояв етнічної спільності» (цит. за [42, с. 65]). Ментальність як духовний енергетичний потенціал та рушій творчих зусиль поведінки людини і суспільства розглядає Б. Гершунський.

Найповніше *ментальність як психокультурний феномен* та складний продукт духовного життя нації з позиції професійного методологування розглядає професор А. В. Фурман. Виділені психокультурні координати (вітальність, культурність, свідомість, духовність) засвідчують складність, різноманітність, поліструктурність і динамічність психологічного змісту ментальності, яка «тотально пронизує як підвалини, серцевину, так і вершини духовного життя представників певної етнонаціональної спільноти» [42, с. 33]. Він зазначає, що «духовний світ ментальності за своєю сутністю має інтерсуб'єктивний характер, тобто утримує велику кількість психічних процесів, утворень і механізмів, які усвідомлюються і раціоналізуються частково й фрагментарно. Звідси постає надскладна структурна організація психосоціального змісту ментальності, що динамічно поєднує у знятому вигляді опозиційні характеристики життя і діяльності людини – природне і культурне, емоційне і раціональне, несвідоме і свідоме, індивідуальне і суспільне, унікальне й універсальне, інстинктивне і духовне» [Там само, с. 32]. Зазначене ще раз засвідчує онтофеноменологічні та трансцендентні глибини духовного життя людини, субстанційно-атрибутивний характер її духовності.

Важливою умовою екзистенційно-трансцендентного самовизначення особистості є

внутрішня свобода людини, духовне звільнення її від природної спричиненості, тим більше, що людський дух апріорно завжди відкритий до сприйняття, до пізнання, до пізнавального виходу в Абсолютну Реальність. Сутнісно людина постійно спрямована за межі видимої, об'єктивної реальності. У цій трансценденції реалізується її свобода пізнання, свобода волі і дії, тобто глибинна ноологічна (духовна) свобода людини [20]. Отож, людина долає природне спричинення і виходить до нових горизонтів духовної сутності, до *свободи*, до Божого синівства, стає на шлях самісного пізнання і духовної творчості. І в цьому переображенні особа з розумної, душевної відроджується в особистість духовну. Найвлучніше сенс людської свободи висловив Е. Фромм, зазначивши, що вона виявляє себе «...тим ніщо, яке було в серці людини і яке змусило людську реальність бути замість мати» [58, с. 120]. Саме внутрішня свобода, на думку М. Шелера, дозволяє особі «піднятися над собою як живою істотою і, виходячи з одного центру ніби по ту сторону просторово-часового світу, зробити предметом свого пізнання все, зокрема і себе саму» [56, с. 398].

Водночас постає проблема *цілісності* людини у її взаємозв'язку зі світом як проблема її існування і призначення у світі. Філософ Г. Плеснер зауважував, що для людини бути цілісною – якраз і означає віднайти повноту власного існування та розкриття сутнісного потенціалу: «Людина як найвища ланка еволюції, як конгломерат сенсів і змістів, поставлена у середину власного існування, знає, переживає, переступає його; вона розрізняє у собі індивідуальне та загальне Я, і для того, щоб розуміти себе та інших – виходить із одиничної сфери у сферу Ми – у спільний світ» [54, с. 795]. Окрім того мовиться про «ексцентричну позиційність» людини, котра «переживає безпосередній початок своїх дій, імпульсивність своїх спонук і порухів, радикальне авторство свого живого існування..., вона знає себе свobodною і, незважаючи на цю свободу, прикута до існування, яке заважає їй і з яким вона повинна боротися. Якщо життя тварини центричне, то життя людини ексцентричне... Ексцентричність – це характерна для людини форма фронтальної постановки відношення до навколишнього середовища» [Там само]. У психології ця думка максимально влучно висловлена у словах українського любу мудра Григорія Сковороди: «світ пізнає себе через людську душу» (див. [29]).

До проблеми співмірності людини і світу звертається і С. О. Ставицька, зазначаючи, що універсум відкритий на різних своїх рівнях суб'єктові у відповідності зі ступенем його відкритості назустріч самому собі через подібність цих рівневих глибин. «У даному контексті мовиться не про тотожність змістів, а про рівність глибини, що дає про себе знати резонуванням віртуальних станів суб'єкта з подібними станами зовнішнього йому буття. Ці стани ніби накладаються один на одного й переживаються суб'єктом як його єдність і спорідненість із усім Всесвітом» [31, с. 21]. Від себе додамо, що духовність є самобутньо автентичною та екзистенційно поліфонійною формою існування-буття людини. Її екзистенційна наповненість визначаються взаємним проникненням ноуменальних та феноменальних формоузмістовлень. Найбільш повно зрозуміти життеритміку духовного становлення особистості як невинне розгортання психодуховного світу-засвіту дозволяє логіко-канонічна структура вчинку [22; 40]. Одразу підкреслимо, що не лише розгортання форм організації *духовного потенціалу* (потенції → властивості → інтенції → здатності → стани) відповідає циклічно-вчинковому принципу, а й їх внутрішня структура пояснюється цим принципом. Розглянемо дану особливість на прикладі когнітивно-сміслових умов духовного потенціалу – *духовних властивостей*: спонтанність → інтуїтивність → рефлексивність → творча активність.

Духовні властивості – це *ситуаційний компонент* духовного буття людини Сама ситуація, за визначенням В. А. Роменця, – динамічне, дуже рухоме утворення, яке складається із постійно змінних сил дії, «вищий рівень єдності динамізму середовища й людських пристрастей» [26, с. 28]. Ситуація по-різному може поставати перед особою залежно від способу її пізнання (чуттєвого, інтуїтивного, раціонального чи ірраціонального), від персональних настановлень і дій інших учасників, причетних до її створення. Залежно від генетичних форм український мислитель-психолог виокремлює ситуації болю й задоволення, ідилічну, ліричну, ідеальну, бажаного і небажаного, турботи, загрози, заклопотаності, ігрову, казкову, стресову, фатальну, драматичну, трагічну, комічну ситуації та ін. Скажімо, така духовна властивість людини як *спонтанність* відповідає опису ідилічної ситуації: «У ній немає усвідомлення антагонізмів і конфліктів, бо людина ще не

включилася в суспільний спосіб життя. В основному вона – природно-психологічна істота; засоби існування приходять до неї як щось саме собою зрозуміле... Сама ідилія – це шматочок уявної землі спокою серед вулканічних вивержень і землетрусів... Ідилія свідчить більше про відсутність ситуації, ніж про якусь певну ситуацію. Такий стан обтяжливий для здорової змушленої людини. І вона, прагнучи вирватися з цього обмеженого нудного світу, повстає проти піклування про її забезпеченість і намагається діяти сама» [Там само]. І далі, *інтуїтивність* людини характеризується ситуацією *заклопотаності*, стурбованості, котра «виявляється у прагненні людини створити благополучне існування, але не досягає цієї мети, адже заклопотаність як така не має меж. Разом з тим у заклопотаності (турботі) консолідується реальний практичний індивід саме тим, що він весь час створює ситуацію, повну проблем, і якимось намагається їх подолати» [Там само].

Подальше розгортання ситуації передбачає момент *проблемності*. Особливо чітко проявляється він у *рефлексивності*, а саме як джерело її розгортання, адже «породжуючись спочатку і “відшліфовуючись” саме у таких – особистісно проблемогенних – ситуаціях, рефлексія “набирає силових обертів” і згодом може бути спрямована на будь-який інший зміст (а не тільки власне на суперечність)» [9, с. 95]. Водночас слід врахувати, що ситуаційні відношення у своєму розвитку проходять ступені нейтральності, конфліктності, колізійних зіткнень. Саме останні є джерелом *творчої активності* людини. Вона протистоїть світові як самостійна творча сила, котра здатна досягти та перетворювати цей світ. Її творчість «завжди є потрясіння, у якому долається замкненість людського повсякдення, відкривається новий простір екзистенції або існування “тут і тепер”, сутнісного мислення, й іноді здається, що цей простір – безмежний» (С. К. Шандрук [45, с. 40]).

Розглянемо вчинкове розгортання зазначених домінуючих форм функціонування духовних властивостей *особистості* детальніше. Оскільки вона належить двом світам – природному (земному) і духовному (ноуменальному), то її онтофеноменальна дійсність, за І. Кантом, більшою мірою є «ноуменальним світом, поодинокі психоенергетичні цілісності якого прориваються в обмежений чи локалізований феноменальний світ» (цит. за [44, с. 13]). Одна з таких цілісностей – *спонтанність* людської особис-

тості. Психологічна картина звернення вчинку починається з надання значення феноменам матеріального світу. В результаті утворюється сукупність значущостей, яка визначає ситуацію. Однак, як ідилічна ситуація, спонтанність є радше передситуаційним етапом вчинкового самоздійснення особистості.

Поняття «спонтанність» походить від лат. *sponte* – вільна воля. Це характеристика процесів, які виникають не під впливом зовнішніх дій і причин, а внаслідок власного саморуху, довільно, самочинно. Спонтанність передбачає здатність людини бути собою, відчувати контакт із власною внутрішньою глибинною сутністю, поступати природно в різних життєвих ситуаціях. Вона становить вищий прояв індивідуальності. За концепцією Е. Фромма, джерелом позитивної свободи людини є її *спонтанна активність*. Аналізуючи останню як оприявлення цілісної особистості, її суть полягає у не вимушеній активності, що нав'язана особі її ізоляцією і безсиллям; це не активність робота, зумовлена некритичним сприйняттям шаблонів, наданих ззовні, а вільна діяльність особистості, яка базується на любові й творчій праці. Основне протиріччя, властиве свободі, – народження індивідуальності і біль самотності – долається спонтанністю її всього життєпотуку. За таких умов індивідуальність немов зливається зі світом, хоча й залишається сама собою. Спонтанна активність надає особистості силу й узадає її повноцінність. Нездатність же діяти спонтанно, виражати справжні думки і почуття, а звідси і прагнення виступати під маскою псевдоособистості є джерелом почуття слабкості і меншовартості [58].

Засновник психодрами Якоб Леві Морено, зазначав, що стан спонтанності породжується не свідомою волею, яка часто, навпаки, є перешкодою, а шляхом «звільнення», яке дає змогу особі вільно її проявляти. Розвиток спонтанності дозволяє особистості стати, врешті-решт, більш яскравою, впевненою, виразною. Тому зріла особистість завжди творча, креативна, спонтанна. Завдяки цій рисі-якості вона здатна гнучко реагувати в нових, нестандартних ситуаціях, думати і відчувати тут і тепер (бути в «кадрі»), не ховатися за різні соціальні маски, стереотипно опираючись на «милиці» завчених навичок, фраз, на наслідування авторитетів, певних «концепцій успіху і щастя».

Вочевидь слід розрізняти спонтанність та імпульсивність. Справжня спонтанність завжди

наповнена особистісним смислом і глибиною, в ній присутня пауза: здатність бути в контакті із собою та відчувати інших людей і ситуацію, спроможність думати і вчуватись. Доповнення усталеного стилю свого життя спонтанною активністю дозволяє позбутися соціального автоматизму, стереотипів поведінки. Тоді зникають сумніви і невизначеність, людина усвідомлює себе творчою особистістю і розуміє, що основний сенс життя – це саме життя; злившись зі світом в акті спонтанної реалізації власного прожиття, вона набуває впевненості і сенсовості. Ця впевненість – відмінна від тієї, яка була характерна для доіндивідуального стану людини: «нова впевненість не заснована на захисті індивіда вищою силою, вона не ігнорує трагічну сторону життя. Нова впевненість динамічна; вона заснована на спонтанній активності самої людини. Це впевненість, яку може дати тільки свобода, і вона не потребує ілюзій, оскільки усунула умови, які спричиняли потребу в цих ілюзіях» [58].

Друга складова ситуаційного компоненту духовного потенціалу – *інтуїція*. В. А. Роменець зазначав, що «вчинок – шлях у невідоме: через нього людина торує новий шлях свого життя. Якби можна було сповна передбачити всі обставини вчинку й усі його основні наслідки, то вчинок, мабуть, утратив би свій сенс» [26, с. 30]. До того ж індивідуалізований характер учинку не можна пояснити цілком раціоналізовано. В ньому «завжди існує певний інтуїтивний «запас», який, зрештою, визначає спрямованість учинку, висоту його моральності або силу падіння» [Там само].

Поняття *інтуїції* тривалий час було огорнуто ореолом певної містичної таємничості. У вітчизняній психології радянської доби ігнорувався й уникався розгляд навіть психологічних термінів, тим чи іншим чином споріднених з терміном «інтуїція». Переважна більшість класичних наукових пошуків пов'язують інтуїцію із сферою несвідомої діяльності мозку. За визначенням К. Г. Юнга, *інтуїція* (з лат. «споглядати») – одна з основних психічних функцій, котра уможливорює суб'єктне сприйняття *несвідомим шляхом*. Предметом останнього може бути все – як зовнішні, так і внутрішні об'єкти чи їх поєднання. «Особливість інтуїції полягає в тому, – писав відомий дослідник, – що вона не є ні відчуттєве сприймання, ні почуття, ані інтелектуальний висновок, хоча може проявлятися і в цих формах.

При інтуїції будь-який зміст постає перед нами як готове ціле, поза тим, щоб ми спочатку могли вказати або розкрити, яким чином цей зміст утворився. Інтуїція – це своєрідне інстинктивне схоплювання будь-яких змістів» [50, с. 47]. Вона є *ірраціональною* і має характер даності. Інтуїтивне пізнання має характер безсумнівності й упевненості. Це дозволило Спінозі (а також Бергсону) вважати «*scientia intuitiva*» вищою формою пізнання. Крім того виявлено тісний взаємозв'язок інтуїції і відчуття: саме фізичне підґрунтя інтуїції становить підґрунтя і причину її достовірності, оскільки базується на визначених психічних даних, здійснення і наявності яких залишилися, проте, неусвідомленими.

Феномен інтуїції має надзвичайно широкі прояви. Ще Карл Юнг виділяв такі форми інтуїції, як *суб'єктивна* (сприйняття несвідомих психічних даних, які мають суб'єктивне походження) та *об'єктивна* (сприйняття фактичних даних, базованих на сублімінальних сприйняттях, отриманих від об'єкта, і на сублімінальних почуттях і думках, викликаних цими сприйняттями). Залежно від міри участі відчуття також розрізняв *конкретну* та *абстрактну* інтуїцію: перша передає сприйняття, яке стосується фактичної сторони речей, а друга – уможливорює сприйняття ідеальних зв'язків. Конкретна інтуїція є реактивним процесом, тому що виникає безпосередньо з фактичних даних, тоді як абстрактна, навпаки, має потребу (так само як і абстрактне відчуття) в деякому спрямовувальному елементі – волі або намірі. Як не парадоксально, інтуїція найбільш характерна для інфантильної і дитячої психіки. На противагу відчуттям, враження яких є яскраві і напористі, вона ґрунтується на сприйнятті міфологічних образів, які становлять попередній щабель *ідей*. Хоча інтуїція ірраціональна, все ж вона становить той материнський ґрунт, із якого виростають мислення і почуття як раціональні функції. Існує певний тип людей (*інтуїтивний*), зорієнтованих загальною *настановою* на дотримання принципу інтуїції, тобто на сприйняття через несвідоме. З огляду на те, як людина користується інтуїцією – звертає її у внутрішнє споглядання, в глибину пізнання чи назовні – в дію і виконання, Юнг виділяв інтровертний та екстравертний типи інтуїтивних людей і зауважив, що «в ненормальних випадках виявляється сильне злиття зі змістами колективного несвідомого і настільки ж сильна

зумовленість цими змістами, внаслідок чого інтуїтивний тип може бути вищою мірою ірраціональним і незрозумілим» [50, с. 47].

В людини задатки до максимального розвитку інтуїції закладені від народження. Однак у сучасному суспільстві, де пануючим є раціоналізм і технократизм, із віком її функціонування штучно гальмується. Здебільшого до закінчення школи від дитячої сприйнятливості й чутливості не залишається і сліду. Інтуїтивні сигнали, мов сигнал вай-фай, просто не проходять через бетонну стіну надбаних особою навичок. Однак іноді це почуття проривається назовні та реалізується у творчості, в заняттях музикою, живописом, створенні оригінальних текстів. Тоді емоційне напруження вихлюпується і приносить тимчасове полегшення. У гіршому випадку, особа здатна здійснювати неадекватні й руйнівні вчинки. Вдалим підсумуванням зазначеного видаються слова В. А. Роменця про те, що «розум є виявом раціоналістичної необхідності, емоції – гедоністичної, й тільки інтуїція характеризується справжньою творчою (теоретичною і практичною) свободою людини. Вчинок – це процес, у якому людина творчо здійснює свою моральність. І як творчий акт він є інтуїтивним» [26, с. 31].

Розвиток життєвої ситуації завжди супроводжується певним конфліктом (внутрішнім чи зовнішнім) та вимагає від людини значного *рефлексивного напруження*. Завдяки рефлексії людина одержує можливість досягнути принципово нового типу взаємодії із дійсністю, даною вже не безпосередньо, а у формах мислення. Вона не лише оперує абстрактними об'єктами, намічає шляхи виходу з апріорних станів і ситуацій, а ще й мислить у категоріях як реально існуючого, так і потенційного розвитку. Вихід за межі емпіричного формату природної установки відобразити світ активізує здатність переосмислення змісту власної свідомості [5, с.771]. Каналом розвитку рефлексії людина усвідомлює буття загалом, саму себе і свої межі, – відмічав свого часу Карл Ясперс.

Відтак можливість здійснення рефлексії пов'язана із внутрішньою готовністю особи до розвитку. Її пусковим механізмом є існування певної *проблемно-конфліктної ситуації*, або нерозв'язаної на мислєдїяльнїсному рівні суперечності. Початок функціонування рефлексивних процесів науковці співвідносять із вираженою потребою людини у пізнавальній

активності, аналізі самої себе, врешті-решт – із пошуковою спрямованістю поведінки. В метакогнітивній психології рефлексивність розглядається не лише як когнітивна характеристика, а й як базовий регулятивний компонент метакогніції. Так, І. Караліотас вказує на суб'єктну активність у трьох типах ситуацій, які активізують рефлексивні процеси: невизначеність умов, ситуативні перешкоди і несподіваний для людини розвиток ситуації. У цьому контексті А. В. Фурман обґрунтовує чотири класи джерел проблемності, ступінь рефлексивності мисленнєвого процесу яких різна: суб'єктивно-особистісна невизначеність, інтелектуальне утруднення, пізнавально-смілова суперечність та інваріантно-сенсова суперечність [див. 43, с. 47-50].

Сутнісно рефлексія присутня як вирізнявальна атрибутивна риса людини, оскільки свідомо виділяє її з умов життєдіяльності. Вона – один з механізмів *самовизначення особистості* та перша умова буття у статусі *causa sui* (причини себе). Саме наявність у людини цієї якісної характеристики не тільки вирізняє її серед усіх інших живих істот, а й забезпечує специфічну особливість і винятковість людської психіки. Свого часу Л. С. Рубінштейн обґрунтував два основних способи існування людини. Перший – життя, яке не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких проживає людина (кровно-родинні стосунки, найближче коло друзів, підсумковий набір соціальних ролей); другий – пов'язаний з появою власної внутрішньої рефлексії. І саме вона виводить людину за межі безперервного процесу життя і дозволяє зайняти *метапозицію*. З появою рефлексії пов'язаний вирішальний момент вибору напрямку свого життєвого шляху: або до душевної спустошеності, нігілізму, морального скептицизму, цинізму (в менш гострих формах – моральної нестійкості), або до побудови морального людського життя на власних усвідомлених засадах діяльності.

Завдяки рефлексії стає зрозумілим, чому поведінка людини часто не подібна на об'єктивно зумовлене функціонування багатьох інших систем, а нерідко непередбачувана, суперечлива і навіть ірраціональна. У структурі психіки тісно переплітаються дві системи механізмів її функціональної організації – об'єктивна і суб'єктивна. Канонічним змістом останньої є рефлексивні процеси і механізми, завдяки яким, головню через систему саморегуляції, наявності власних критеріїв і

позицій, поведінка особи набуває все більш опосередкованого, непередбачуваного характеру. В неї з'являється можливість «відкривати», експлікувати об'єктивні закономірності власної психічної діяльності і через рефлексивний канал керувати не тільки своєю поведінкою, а й почасти самими закономірностями, за яких відбувається поводження. Це дозволяє людині перейти від буттєвого рівня свідомості до рефлексивного (Б. Братусь), подолати «розщеплення свідомості» (З. Фройд), зробити себе і світ об'єктом вивчення і ввести ці знання до структури своєї особистості, таким чином усунувши відчуження і щодо світу, і стосовно самої себе [3, с. 93].

У працях М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, К. Роджерса, В. Франкла, А. Маслоу зазначається, що екзистенційний досвід – це переживання і рефлексія таких аспектів і характеристик життя як свобода, унікальність, відповідальність, вибір, смерть, самотність, доля, сенс життя [7; 32; 57]. «Єство людини ґрунтується в екзистенції. До неї в сутнісному, тобто у власному буттєвому, вимірі зводиться все, тому що буття здійснює людину як екзистенціо-вальну [істотність], привласнюючи її собі, щоб вона була вартовою істини буття», – зазначає М. Гайдеггер [7, с. 64]. Сам процес осмислення (наділення з-мислом) має екзистенційний характер і є продуктом внутрішньої духовної діяльності особистості [34; 35]. В цьому аналітичному контексті загострення ситуаційного конфлікту, виникнення *колізії* переживаються людиною як амбівалентний стан, роздвоєність, як неможливість діяти, як перешкода, котру треба ліквідувати, «очиститися» від неї, здійснити *катартичний ефект*. «Людина має тенденцію втручатися в ситуацію, доводити її до конфліктного стану, *колізії*, а потім ліквідувати цей стан (закон *драматичного перебігу почуттів*)» [21, с. 290]. Чим більше загострюється *ситуаційний конфлікт*, тим інтенсивнішою стає емоційна реакція на нього та необхідність катарсису, і тим більше людина прагне вийти в бік *індивідуалізації, неповторності*. «Індивідуалізація, неповторність, оригінальність не є простим відкиданням альтернатив та амбівалентності, а є утриманням їх у вищому практичному синтезі... Усі закони психічної діяльності звершуються у принципові індивідуалізації (неповторності) та своєрідності, який у людини набуває вищого вираження у творчій діяльності. Збагнути цю творчу індивідуальність людини в історичному

та індивідуальному розвитку і є вищим завданням науки психології» [Там само, с. 191-192].

Такий компонент духовного потенціалу особистості, як *творча активність* людини, максимально розкривається в колізійній ситуації, котра «роздирає людину суперечностями спрямованостей, примушує підвестися над цими суперечностями, оволодіти ними, підкорити їхню об'єктивну суть власним намірам» [26, с. 29]. Творчість, пише С. К. Шандрук, «постає як специфічна форма діяльності людини – як духовне діяння. У цій специфічній формі діяння особистість не тільки осягає навколишній світ і навчається його організувати, розуміти, певним чином взаємодіяти з ним. Вона також осягає власну здатність до подібних взаємодій, осягає межі та міру власної самостійності та індивідуальної сили у протистоянні світові. Проте не тільки осягнення меж власної сутності відкривається людині в акті творчої взаємодії зі світом. Вона пізнає й зреалізовує можливості виходу за ці межі, долає особистісні рамки відкритості світові... Відтак творчість людини – явище складне, багатогранне, суперечливе, екзистенційне, психодуховне» [45, с. 49].

Творчий момент, за концепцією В. А. Роменця, полягає у сутнісному переході (трансдукції) з однієї системи (суб'єктно-психічної) в іншу (матеріально-речову) за умови їхнього взаємного опору цій трансдукції – просто активного чи свідомо активного. «Сама трансдукція вираження (матеріалізація ідеї) та інтеріоризація вже є творчим здобутком. Адже вони – перехід в іншу систему існування, наприклад, психічного, ідеї – в матеріальне. У цьому переході відбувається перенесення структури психічного на структуру матеріальну на основі психофізичних дій. Матеріальне або ідеальне отримують з інших сфер буття певний принцип перетворення. Завдання психології – визначити, коли саме цей принцип набуває творчо-оригінальних рис» [25, с. 11]. Взаємний перехід об'єктивної та суб'єктивної форм існування конкретизуються у взаємопроникненні теоретичної й практичної складових мислєдіяльності. Людина прагне поєднати ці сторони, але вони завжди чинять опір такому прагненню. Тому й творчість є справою вкрай важкою, і вищі її рівні досягаються одинаками [Там само].

Ще більше драматизує момент творчого акту людини єврейський філософ Мартін Бубер. На його переконання, творча активність лю-

дини обов'язково потребує свого ціннісного забезпечення, не лише чіткої наявності усвідомленої дихотомії добра і зла, а й, щонайважливіше, сформованої здатності упоратися з нею, підпорядкувавши друге першому (зле – доброму), і головне не розчинитися в розглядуваній дихотомії, як це найчастіше трапляється з людиною [55]. Аналізуючи біблійні образи добра і зла та розглядаючи під кутом зору даної дихотомії людську діяльність, цей мислитель пропонує цінне антропологічне спостереження: «злий потяг» – це не просто полярна протилежність до добра, котру можна усунути. «Злий потяг» – притаманна людині сила, без котрої та не в змозі ні породжувати щось, ані творити. Ця сила не може бути залишена напризволяще. Завдання людини – не викоринювати у собі злий потяг, а поєднувати його з добрим таким чином, щоб інтенціювати «потенцію пристрасті» (котра сама по собі позбавлена спрямованості) до великої любові та служіння. Зауважимо, що у «Критиці здатності судження» Канта пристрасть – такий стан людської душі, за якого зовсім відсутня свобода останньої.

Найфундаментальнішу колізію людського світовідношення М. Бубер убаचाє в тому, що людина стала подібна Богу, коли почала усвідомлювати протиставлення добра і зла. Однак вона не здатна, на відміну від Бога, панувати над цим протиставленням. Суб'єкт вивільнює сили, з котрими не може упоратися. Такі сили перебувають не тільки у довколишнім світі, а передусім у самій людині. В цьому проявляється неоднозначність духовної здатності людини: «даймонічна сила, що з нею найчастіше не в змозі упоратися людина, то внутрішня, духовна, ейдетична передумова будь-яких зовнішніх виявів творчої активності суб'єкта» [55, с. 17].

Деякі інші погляди на сутність творчої природи людини висловлював свого часу геній філософування Григорій Сковорода. Він розглядав людину як «народжену на добро», її воля до діяння живиться природженим духовним почуттям вдячності буттю. Зауважмо, що один із наріжних антропологічних концептів Г. Сковороди – «вдячність» як «цариця» людяності й духовності, спрямованої на добро («Вдячний Еродій»). Проте людина може «згубити» цю вдячність, через що в ній пробуджується інше духовне почуття – «обуялість». Вдячна воля є джерелом «світлого змислу» людських діянь. Ця воля, зауважує філософ, має бути предметом невсипущої

людської турботи, максимальної самоконцентрації особистості [30, с. 127-129]. До слова, концепт вдячності дуже перегукується зі світоглядно-педагогічним розмірковуваннями Канта в «Основах метафізики моральності» – про парадоксальність намагань дати людині якомога більше знань і навичок, не дбаючи про те, чи доброю є та воля, котра буде користуватися обдаруваннями духу або властивостями темпераменту [53].

Творчість перетворює людину на своєрідного деміурга. Завдяки цій властивості вона має справу не лише з наявним, але й із можливим, здійснює свідомий вибір із розмаїття можливостей і відтак постає як вільна істота, як креатор, мало не співмірний Богові. Але ж співмірною такій свободі повинна бути також і відповідальність. Саме тут і міститься корінь антропологічної колізії. «Якщо людина сприймає власне життя як творчість, то вона наповнює кожний його момент учинковим змістом. Здійснюючи вчинок, людина вибудовує творчу ситуацію самозростання, власне самотворення, в якій конструюються сутнісні елементи індивідуального світу її Я», – зауважує В. А. Роменець [25 с. 13]. Звідси цілком істинним є твердження, що творчість людини – це вияв її духовних можливостей.

Таким чином, аналіз виділених когнітивно-сміслових компонентів духовного потенціалу особистості – спонтанності, інтуїтивності, рефлексивності, творчої активності – не лише розкриває ситуаційний компонент вчинкової організації духовного потенціалу особистості, а й указує на циклічний характер розвитку її духовних властивостей. Так, творча активність у своїх вищих проявах – це спонтанна творчість. Цікавими з цього приводу є результати Дж. Морено, який своїми розробками проблеми вивільнення спонтанної суб'єктивності передбачив ідеї трансперсональної психології А. Маслоу. «В результаті тестування великої кількості людей ми переконалися, – пише Морено, – що їхня здатність до спонтанної діяльності не однакова. Існує певний талант до спонтанної творчості. Є люди, спонтанність яких значно вища, ніж в інших, так само як існують люди, які виявляються більш здібними стосовно певних видів діяльності» [21, с. 420]. Творчій особі властиве ставлення до спонтанного стану як до потаємної, притаманної лише їй діяльності, автономної та вільної у розумінні свободи від зовнішніх і внутрішніх, непідвладних її контролю впливів.

Зазначене перегукується із твердженням В. А. Роменця про роль спонтанності у вчинку: «Вчинкове в людині не варто пов'язувати лише з вольовим самопримусом, вбачаючи в ньому не «Я хочу», а передусім «Я вимушений, зобов'язаний». І, навпаки, спонтанне розглядати як випадково-стихийне, імпульсивно-необов'язкове тощо. Слід зважити на те, що про наявність справжньої вчинкової обдарованості варто говорити саме тоді, коли у дитини чи дорослої людини спонтанне набуває значення вчинкового, а вчинкове досягає рівня спонтанного, що стає можливим лише за умови справжньої свободи життєдіяльності як «свободи для...», а не «свободи від...»» [21, с. 443].

Аналогічний аналіз мотиваційного компоненту вчинкової організації духовності особистості дозволив виділити її *духовні інтенції*: розвитку (саморозвитку), пізнання (самопізнання), діяльності (самоздійснення), саморегуляції (самоцінності). Поштовхом їх виокремлення послужило: 1) твердження В. А. Роменця, що вчинковість визначається мотивацією психологічної «суверенності», внутрішньою установкою до саморозвитку і самовдосконалення, ефективною психологічною захищеністю, здатністю до самодіагностики, самокорекції, самопрофілактики, самотерапії; 2) дослідження А. А. Фурмана феномену інтенційності як осереддя становлення смисложиттєвих орієнтирів, соціокультурних поривань і прагнень індивідуально-духовного зростання особистості.

Наявність мотиваційної амбівалентності залишає за людиною право вибору напрямку свого розвитку: здійснення вчинків, які розкривають духовне зростання, або ж засвідчують духовну деградацію особистості [25, с. 204]. Сам вектор самоздійснення спричиняється *системою інтенцій* особистості (здумів, помислів, прагнень, домагань), які й актуалізують її пізнавальні, адаптаційні, емоційні, духовно-креативні процеси, поведінкові акти і вчинкові дії. За визначенням проф. А. А. Фурмана, *інтенція*, як наскрізний замисел чи з-мисл подальших життєвих звершень особи визначає вибір та уможливорює досягнення нею головних, стратегічних життєвих цілей. Цілком слушно стверджується, що «особистісний світ людини вміщує систему основних активаторів вчинення, що скеровують її і як суб'єкта до реалізації власного Я в навколишньому довкіллі, продукують персоніфіковані сенси, цінності і смисли та визначають наскрізний вектор життєтворчого самоздійснення. Цими мотива-

торами постають *інтенції* як усвідомлені спонуки в обранні конкретної життєвої мети, що надалі здійснюються у вчинку як актуальному акті реалізації ресурсів і потенціалів особи з подальшою рефлексією скоєного на рівні осмислення можливих наслідків» [33, с. 118]. Аналізуючи погляди Е. Гусерля на інтенційність як атрибутивну духовну силу, цей український психолог зазначає, що інтенційна сутність людського ества виявляється в *феноменологічній редуції*, коли задум (замисел, з-мисл) прямує від зосередженості на об'єктах навколишнього світу до концентрації уваги (через канал рефлексії) на суб'єктивному досвіді, тобто на самих переживаннях різних станів потоку свідомості [Там само]. Зазначене підтверджує доцільність виокремлення дуальних пар (розвиток – саморозвиток, пізнання – самопізнання) духовних здатностей особистості. Одразу зауважимо, що і сам порядок обґрунтування духовних здатностей-інтенцій теж підлягає логіці циклічно-вчинкової організації і співвідноситься із чотирма складниками вчинку, охоплюючи ситуаційний, мотиваційний, діяльний і післядіяльний аспекти-етапи власного зростання.

Загалом духовне зростання особистості – це діяльний процес самотворення, коли людина бере на себе відповідальність за власне життя, суб'єктний, особистісний, універсумний шляхи свого квітального зреалізування. Воно відбувається через виразну, дедалі більш усвідомлювану готовність до вчинення, «до перетворення світу і себе в цьому світі за власними законами, через цілеспрямованість, здатність самостійно ставити мету, обирати чи створювати оригінальні і водночас адекватні їй засоби і способи, через прояв виваженої ризикованості, упевненості у прийнятті рішень, через наявність високої працездатності, продуктивності, вправності, старанності і виконавської дисципліни, здатності до адекватної критичної оцінки результатів своєї активності та вміння вчитися на власному досвіді» [21, с. 443].

Найбільш інтенсивно духовне самовдосконалення особи відбувається тоді, коли вона протистоїть зовнішнім обставинам чи внутрішнім пориванням, коли своїм способом буття піднімається на щабель відповідального ставлення до себе і світу, в якому їй випало жити та «учинком заявляє про свою безпосередню присутність у повсякденні» [18, с. 66]. П. А. М'ясоїд підкреслює, що людина знаходить себе способом свого буття, власним

практикуванням, вона, за означенням В.А. Роменця, – дзеркало Всесвіту, в якому відображається світ, що існує в ній і через неї виражає свою сутність [Там само]. Відтак домінуючими формами організації духовного потенціалу стають *духовні здатності* – самозаглиблення, самоосягнення, самоактуалізації, самовчинення. Особистість наближається до розуміння і здійснення свого призначення. Вона глибоко та пристрасно переживає це «власнотворення» (Т. Кириленко), «переживає процесно, динамічно, здебільшого як зміну в собі, як «хресний хід» шляхами власної самості, уболіває через ставлення до того, що відбувається з нею» [12, с. 85]. Людина осягає свою значущість для самої себе, а це, власне, стає внутрішньою рушійною силою сталого вчинення. Тут розкривається вчинкова самоактивність особистості, виявляється її здатність до осягнення безмежності свого власного індивідуального світу Я. Духовний поступ вимірюється глибиною та інтенсивністю перетворень психодуховної спрямованості особистості. Вона відкриває й актуалізує свої духовні даності, власним екзистенціюванням розв’язує своє життєве завдання. Відбувається *самовчинення* як активне творення особистістю індивідуального світу і себе в цьому світі як творця. «Один здійснений учинок відкриває шлях іншому; в ланцюговій реакції вчинків відбувається духовне формування людини і як суб’єкта, і як особистості, і як індивідуальності», – зазначає Т. Кириленко [Там само, с. 88].

Ставши на шлях самоспричиненого сходження до висот духовного розвитку людина вже неспроможна з нього зійти. І не лише тому, що цей процес регулюється моральними поняттями добра, істини, краси, любові, покаяння, прощення, а й тому, що їх, ці гідності, вона відкрила у собі. Цікавими в даному ракурсі є дослідження *Е. Фромма*. «Певні люди, – писав він, – не вільні вирішувати на користь добра, оскільки у структурі їхнього характеру втрачена здатність діяти у відповідності з добром. Деякі втратили також здатність вирішувати на користь зла, оскільки структура їхнього характеру втратила потребу у злі... У більшості людей, однак, ми маємо справу зі схильностями, що суперечать одна одній, які збалансовані таким чином, що вони можуть вибирати. Те, як вони діють, залежить від сили тих чи інших суперечливих схильностей їхнього характеру» (цит. за [21, с. 421]).

Через низку екзистейційних самісних учинків людина наближається до кульмінації свого духовного зростання, до відкриття, прийняття і переживання освітлених станів любові, смиренності, терпіння, усвідомлення найбільшої таїни своєї ось-буттевості у загальнолюдському, планетарному масштабі. Перед людиною відкриваються нові буттєві виміри її повсякдення, пов’язані із трансцендентним. Мовиться про післядієвий компонент учинку, пов’язаний з активною звершеністю *духовних станів* людини. «Післядія, – зазначає В. А. Роменець, – відкриває дослідникам нову царину людського духу. В учинковій дії людина опанувала у драматизмі буття всі скарби свого духу. Вона сама здійснила свій учинок і має пережити свою реакцію на нього.... Саме після вчинкової дії відчуває справжній драматизм учинку як такого. Вона міркує над буттям, особливо над тим, у що вона внесла як активна істота свою пристрасть. І чи так вона вчинила як слід? І що про це говорить її совість?» [23, с. 801]. На думку С. Болтівця, післядія вчиняє духовним змістом психологію людини, психологію «феноменологічну, гуманістичну, самопізнавальну, спрямовану на піднесення реальних індивідуальних станів психіки до вищих рівнів сенсу людського існування» [1, с. 103].

Ключовим орієнтиром аргументування духовно-рефлексивних компонентів структурно-функціональної організації духовного потенціалу особистості у ситуації пропонованого дослідження слугували ґрунтовні напрацювання українських психологів П. М’ясоїда та М. Савчина. Осягнення найвищих феноменально-ноуменальних проявів людини, на думку першого, можливе лише з огляду на спосіб її взаємин зі світом, адже «людина характеризується як конечне, котре утримує в собі безконечне; індивідуальне, що знаходить себе у всезагальному; унікальне, що виражається через оригінальне, творчим способом здійснює своє прожиття у світі, переживає його трагізм, перебуває в пошуках сенсу життя, а також смерті, прагне досягти повноти буття і здійснює це прагнення через натхненний, екстатичний поступ до взірцевого, канонічного» [18, с. 65].

Саме феноменальні прояви ноуменального в людській сутності засадниче сигналізують про *духовні стани* віри, надії, любові, про прагнення особи до канонічного переживання своїх вершинних станів, учинково організованого ось-буття, що забезпечує її преображення, само- та сенсотворення. Тут утілюється

у повсякдення прагнення людини розв'язати проблему взаємозв'язку трансцендентального і феноменального, потойбічного і поцейбічного, відбувається «рух до вищої форми суб'єктивності, до осягнення її як світового зрізу, монади, мікрокосму» [18, с. 63]. Вона осягає повноту переживання власної буттєвості, долає однобічність свого існування, усвідомлює, що найвищою цінністю є саме людське екзистенціювання, досягає етапу мудрості, коли унікальне постає у зв'язках зі всезагальним, проявляється, за словами В. А. Роменця, «універсальна обдарованість», коли «усе в людині і людина в усьому» [24, с. 99]. Смісл її буття збігається зі спрямованістю на служіння істині, добру, красі. І, що найголовніше, лише справжній суворий критерій – смерть, заставляє людину по-справжньому доторкнутися глибин свого буття, піднятися над буденністю і досягнути переображення. Тоді «буденне стає чудовим, чудове – буденним». Особу вже не поглинають пристрасті, вона не заплутується в колах моралі, не страждає від неповноти вираження, а спокійно і гідно підводить підсумки свого життєвого шляху. Їй відкривається «глибинний мотив життя і смерті», що полягає у переображенні своєї особистості. Тоді її духовне сходження набуває свого викінченого значення, а екзистенція вчинкового самозвершення переходить на новий виток свого розвитку.

ВИСНОВКИ

1. Феноменальне різноманіття проявів духовних явищ, їх зв'язок із трансцендентними та екзистенційними глибинами буттєвості людини спричиняють наявність різноавтономних поняттєво-категорійних тезаурусів та мислекомунікатійних дискурсів вивчення духовності. Відтак виникає потреба в методологічному осмисленні її як складної, субстанційно самобутньої та екзистенційно поліфонічної, форми і способу буття людини та з позицій циклічно-вчинкового підходу окреслити атрибутивні риси-якості, групи внутрішніх умов та домінуючі форми організації психодуховного потенціалу особистості.

2. Духовні феномени – це конкретні прояви екзистенційної субстанційності реального життя людей. Вони спонукають особу (інтуїтивно і раціонально) відчувати суперечність і сумнівність (скінченність) свого існування, розставляти власні ціннісні акценти, ухвалювати

екзистенційні рішення, сприймати життя як особисту, ірраціональну відповідальність, уникнути якої взагалі неможливо. Духовний вимір перетворює людину на істоту, якісно відмінну від усіх інших, а екзистенційно-трансцендентне самовизначення дозволяє їй піднятися і вийти за межі видимої, об'єктивної реальності. Духовне буття наповнює сенсом життєдіяльність окремої людини, дозволяє їй долати власну подвійність як суперечність між скінченністю і безмежністю через реалізацію особою своєї потенційної універсальності, нескінченності, як шлях викристалізування особистості в індивіді.

3. Духовність як феномен антропобуттєвості – це постійно відновлюваний процес взаємовпливу людини і світу, котрий здійснюється у їх *безпосередній* взаємодії. Осередком духовного життя особи, котрий здатний інтегрувати і концентрувати в собі потенціал самотворення та бути джерелом саморуху, є її духовний потенціал, що репрезентує вроджену здатність до саморозвитку та самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень і має трансцендентне походження. Актуалізація цього ресурсу – дієве джерело прояву духовних свідчень людини. Його розгортання, з одного боку, виводить її за межі індивідуального, підносить до трансперсональних переживань, з іншого – через саморефлексію спрямовує у екзистенційне безмежжя власного внутрішнього світу.

4. Важливою категорією сучасної психології, що дає змогу пояснити сутність психічного загалом і субстанційність духовного людини зокрема, є *в ч и н о к*. Вчинкова дія – це психологічний осередок, тобто репрезент психічного, що відображає всю його повноту. В духовому житті особистості таким осередком постає духовний потенціал як вірогідно наявна можливість для неї набутти своїх вищих форм «олюднення», а точніше – одухотворення, реалізувати духовні прагнення Добра, Істини, Краси, Любові, Гармонії. Він визначає внутрішню спрямованість особи, яка надає перебігу її життєдіяльності вищого сенсу та цінності, дозволяє реалізувати своє істинне призначення у світі і зростати як непересічна вільна особистість та самотня індивідуальність. Вивчення структурно-функціональної організованості духовного потенціалу уможлиблює виявлення архітектоніки духовної буттєвості людини.

5. Найбільш повно зрозуміти життєритміку духовного становлення особистості як не-

вплив розгортання психодуховного світу – засвіту особистості дозволяє канонічна структура вчинку. Аналіз духовного потенціалу особистості крізь призму логіко-канонічної структури вчинку В. А. Роменця та циклічно-вчинкового підходу А. В. Фурмана дозволив виділити групи внутрішніх умов його розгортання (ментально-досвідні, когнітивно-сміслові, потребо-мотиваційні, конативно-вольові, духовно-рефлексивні) й обґрунтувати параметри – показники її організації: духовні потенції, властивості, інтенції, здатності та стани. Виокремлення ментально-досвідних умов зорганізування духовного потенціалу особистості пов'язане з наявністю передситуативного компонента вчинкової дії, вперше аргументованого А. В. Фурманом, як залежність розгортання дії від іманентно притаманних людині властивостей або джерел її ментального досвіду.

6. Всі обґрунтовані компоненти духовного потенціалу особистості утворюють субстанційну сферу духовного ества людини. Існує якісна відмінність структурно-функціональної організації її духовного світу, зокрема відсутність ієрархічних відносин в духовній аурі, а також потенційна наявність духовних здатностей як можливість, котра не завжди може проявитись, почасти залишаючись у «сплячому режимі», або розкриваючись у надзвичайних обставинах, що вимагають самісного вчинення «тут-і-тепер» і долають надмірну хаотичність у їх розгортанні. На прикладі аналізу когнітивно-сміслових компонентів (спонтанності, інтуїтивності, рефлексивності, творчої активності) висвітлено цикл розгортання духовного потенціалу людини як спіраль вчинкової дії, який почергово унаєвнює передситуаційний, ситуаційний, мотиваційний, діяльний та післядіяльний компоненти.

7. Проникнення у сутнісні горизонти духовного буття людини показує, що проблему духовності неможливо ставити та розв'язувати у суто академічній манері теоретичного аналізу й у рамках існуючого раціонального дискурсу, оскільки надскладне предметне поле вивчення визначається взаємним синергійним проникненням трансцендентного та іманентного, ноуменальних та феноменальних даностей духовного життя людини і закономірно потребує метаметодологічної оптики постнекласичного та циклічно-вчинкового узмістовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Болтівець С. Психіка, вивірена вчинком. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 98-104.
2. Бугерко Я. Буттєвість духовності в оптиці методологічного аналізу. *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 62-72. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.01.062>
3. Бугерко Я. Категорійний аналіз рефлексії як явища, процесу, стану, властивості. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 93-105.
4. Бугерко Я. Потенціал як психодуховна даність особистості. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 68-82. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.068>
5. Бугерко Я. Рефлексія – засаднича умова самобуття людини як носія духовності. *Методологія і психологія гуманітарного пізнання*. До 25-річчя наукової школи професора А.В.Фурмана : колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С.753-802.
6. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В.Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
7. Гайдеггер М. Лист про гуманізм. 2023. № 2. С. 51-74. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>.
8. Гуманістична психологія: Антологія: у 3 т. /за ред.: Р. Трача, Г. Балла. Київ: Пульсарі, 2005. Т. 2. Психологія і духовність. 279 с.
9. Заїка Є. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 90-97.
10. Карпенко З.С. Герменевтика психологічної практики. Київ: РУТА, 2001. 160 с.
11. Карпенко З.С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості. *Методологічні і теоретичні проблеми психології: хрестоматія /Упорядкування З.С.Карпенко, І.М.Гоян. Івано-Франківськ: Плай, 2000. 128 с.*
12. Кириленко Т. Володимир Роменець про зміст переживань у процесі самопізнання особистості. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 84-89.
13. Климишин О. І. Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід. Івано-Франківськ: Гостинець, 2010. 440 с.
14. Ковальчук В. До питання екзистенційної антропології. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2013. Випуск 3. С. 14-21.
15. Кримський Б.С. Заклики духовності ХХІ століття: (З циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А.Оленської-Петришин, 2002 р.). Київ.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 32 с.
16. Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії /за заг.ред. В.О. Татенка. Київ: Либідь, 2006. 360 с.
17. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
18. М'ясоїд П. Творчість В.А. Роменця і проблема людини у психології. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 48 -72.
19. Онищенко В. Д. Філософія духа і духовного пізнання : Християнсько-філософська ноологія. Львів : Логос, 1998. 338 с.

20. Осипов А. О. *Онтологія духовності : монографія у 2-х книгах*. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. Кн. 1. 240 с.
21. *Основи психології: підручник / за заг.ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця*. Вид. 6-те, стереотип. Київ: Либідь, 2006. 632 с.
22. *Психологія вчинку : Шляхами творчості* В.А. Роменця : зб.ст./ упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. 296 с.
23. Роменець В.А. *Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття.*: навч. посібник. Київ: Либідь, 2007. 832 с.
24. Роменець В.А. *Життя і смерть в науковому і релігійному плуначенні*. Київ: Здоров'я, 1989. 191 с.
25. Роменець В.А. *Психологія творчості: навч.посібник*. 3-тє вид. Київ: Либідь, 2004. 288 с.
26. Роменець В.А., Маноха І.П. *Історія психології ХХ століття: навч. посібник*. Київ: Либідь, 2017. 1056 с.
27. Савчин М. *Духовна парадигма психології : монографія*. Київ : Академвидав, 2013. 252 с.
28. Савчин М. В. *Духовний потенціал людини*. Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. 203 с.
29. Світ пізнає себе через людську душу (бесіда з академіком Володимиром Роменцем). *Психологія і суспільство*. 2011. № 2. С. 170-176.
30. Сковорода Г. *Вдячний Еродій. Філософія освіти : хрестоматія / уклад. В.О. Огнев'юк, О.М. Кузьменко*. Київ : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2014. С.123-130.
31. Ставицька С. О. *Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці : монографія* . Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. 727 с.
32. Франкл В. *Динаміка та цінності* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.management.com.ua/vision/vis002.html>
33. Фурман А. А. *Інтенційність як сутнісна ознака смисложиттєвого буття особистості. Психологія і суспільство*. 2019. № 3-4. С. 118-137. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.118>
34. Фурман А.А. *Методологія психологічного пізнання смисложиттєвої сфери особистості. Психологія і суспільство*. 2020. № 1. С. 5-34. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.005>
35. Фурман А. А. *Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія*. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с.
36. Фурман А. А. *Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір : монографія*. Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 312 с.
37. Фурман А.В. *Метатеоретична мозаїка життя свідомості. Психологія і суспільство*. 2018. № 3-4. С. 13-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>
38. Фурман А. В. *Метатеоретична реконструкція предметного поля канонічної психології. Психологія особистості*. 2019. № 1 (10). С. 5-21. DOI: 10.15330/ps.10.1.5-21
39. Фурман А.В. *Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. Психологія і суспільство*. 2022. № 2. С. 6-48.
40. Фурман А. В. *Методологічна схема відновлення предметного поля канонічної психології. Вітакультурний млин*. 2019. Модуль 21. С. 4-27.
41. Фурман А. В. *Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення. Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 34-49. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.01.034>
42. Фурман А.В. *Психокультура української ментальності: 2-ге наукове видання*. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. 168 с.
43. Фурман А. В. *Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект : монографія*. Тернопіль : Астон, 2007. 164 с.
44. Фурман А. В., Фурман А. А. *Вчинкове життєздійснення особистості: контури методологами концептизації. Вітакультурний млин*. 2018. Модуль 20. С. 4-19.
45. Шандрюк С.К. *Концепція розвитку професійних творчих здібностей майбутніх психологів. Психологія і суспільство*. 2020. № 1 С. 35-55. DOI : <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.035>
46. Шевченко Н.Ф., Шевчук З.М. *Розвиток духовного потенціалу сучасної молоді: монографія*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. 200 с.
47. Яценко Т. *Феномен імпліцитного порядку в глибинному пізнанні психіки. Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С. 109-126. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.109>
48. Яценко Т., Галушко Л., Євтушенко І., Манжара С. *Пралогічність мислення психолога в контексті глибинно-корекційного пізнання. Психологія і суспільство*. 2020. № 4. С. 54-69. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.054>
49. Buherko J. *Philosophical approaches to the study of the spiritual human being: naturalistic interpretation of spirituality. Психологія і суспільство*. 2016. № 3. С.46-52.
50. *Dictionary of Analytical Psychology*. By Carl G. Jung. London: Arc Paperbacks. 1987. 179 p.
51. Garcna-Alandete, J. *The Place of Religiosity and Spirituality in Frankl's Logotherapy: Distinguishing Salvific and Hygienic Objectives. JRelig Health (2023)*. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01760-4>
52. Jung C.G., Hull R.F.C. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. 2nd Edition. London. Routledge. 2014. 560 p. <https://doi.org/10.4324/9781315725642>
53. Mikhalevsky, Nina Virginia. *The Concept of the Rational Being in Kant's "Groundwork of the Metaphysics of Morals"*. Georgetown University, 1981.
54. Plesner I. *Promoting tolerance through religious education. Facilitating freedom of religion or belief: a deskbook*. Brill Nijhoff, 2004. 791-812 p. https://doi.org/10.1163/9789047414100_043
55. Rob Anderson, Kenneth N.Cissna. *The Martin Buber – Carl Rogers Dialogue. A New Transcript with Commentary*. State University of New York Press, Albany. 1997
56. Scheler Max. *On the Eternal in Man*. New York : Routledge. 2010. 498.
57. Frankl, V. E. *On Logotherapy and Existential Analysis. American Journal of Psychoanalysis*. 1958. № 18. P.28-37.
58. Fromm E. *The Escape from Freedom*. Psychology Press 2010. 7th Edition. 288 p.
59. Berdyaev N. *Unground and Freedom. CrossCurrents*. 1957. № 7.3. P. 247-262.

REFERENCES

- Boltivets, S. (2016). *Psykhika, vyvirena vchynkom [Psyche verified by action]. Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 98-104 [in Ukrainian].
- Buherko, Ya. (2017). *Buttievist dukhovnosti v optytsi metodolohichnoho analizu [The essentiality of spirituality in the lens of methodological analysis]. Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 62-72 [in Ukrainian].

3. Buherko, Ya. (2018). Kateroriiniy analiz refleksii yak yavyscha, protsesu, stanu, vlastyvoli [Categorical analysis of reflection as a phenomenon, process, state, property]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 93-105 [in Ukrainian].
4. Buherko, Ya. (2018). Potentsial yak psykhodukhovna danist osobystosti [Potential as a psycho-spiritual given of an individual]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1-2, 68-82 [in Ukrainian].
5. Buherko, Ya. (2019). Refleksiiia – zasadnycha umova samobuttia liudyny yak nosiia dukhovnosti [Reflection is a fundamental condition of a person's self-existence as a bearer of spirituality]. Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V.Furmana [Methodology and psychology of humanitarian knowledge. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
6. Furman, A.V.&Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (Eds.). (2019). Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V.Furmana [Vital culture methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
7. Haidehher, M. (2023). Lyst pro humanizm [A letter about humanism]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 51-74 [in Ukrainian].
8. Humanistychna psykhologhiia: Antolohiia: u 3 t. (2005). [Humanistic psychology: Anthology]. T. 2. Psykhologhiia i dukhovnist [Psychology and spirituality] Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
9. Zaika, Ye. (2014). Refleksyvnist osobystosti yak predmet psykhologichnoho piznannia [Reflexivity of the individual as a subject of psychological knowledge]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 90-97 [in Ukrainian].
10. Karpenko, Z.S. (2001). Hermenevtyka psykhologichnoi praktyky [Hermeneutics of psychological practice]. Kyiv: RUTA [in Ukrainian].
11. Karpenko, Z.S. (2000). Tsinnisni vymiry indyvidualnoi svidomosti. [Value dimensions of individual consciousness]. Metodolohichni i teoretychni problemy psykhologii – Methodological and theoretical problems of psychology. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
12. Kyrylenko, T. (2016). Volodymyr Romenets pro zmist perezhyvan u protsesi samopiznannia osobystosti [Volodymyr Romenets on the content of experiences in the process of self-discovery of the individual]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 84-89 [in Ukrainian].
13. Klymyshyn, O. I. (2010). Psykhologhiia dukhovnosti osobystosti: khrystiansko-orientovanyi pidkhid [Psychology of the spirituality of the individual: a Christian-oriented approach]. Ivano-Frankivsk: Hostynets [in Ukrainian].
14. Kovalchuk, V. (2013). Do pytannia ekzystentsiinoi antropologii. [To the question of existential anthropology] *Visnyk Lvivskoho universytetu – Visnyk Lvivskoho universytetu*. Vypusk 3, 14-21 [in Ukrainian].
15. Krymskyi, B.S. (2002). Zaklyky dukhovnosti XXI stolittia: (Z tsykladu shchorichnykh pamiatnykh leksiiv imeni A.Olenskoi-Petryshyn [Calls of spirituality of the 21st century]. Kyiv.: KM Akademiia [in Ukrainian].
16. Tatenko, V.O. (Eds.). (2006). Liudyna. Subiekt. Vchynok : Filosofsko-psykhologichni studii [Man. Subject. Action: Philosophical and psychological studies]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
17. Furman, A.V.&Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (Eds.). (2019). Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V.Furmana [Methodology and psychology of humanitarian knowledge. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
18. Miasoid, P. (2016). Tvorchist V.A. Romenets i problema liudyny u psykhologii [Creativity of V.A. Romanets and the human problem in psychology]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 48 -72 [in Ukrainian].
19. Onyshchenko, V. D. (1998). Filosofiiia dukha i dukhovnoho piznannia : Khrystiansko-filosofska noolohiia. [Philosophy of spirit and spiritual knowledge: Christian-philosophical noology] Lviv : Lohos [in Ukrainian].
20. Osypov, A. O. (2008). Ontolohiia dukhovnosti : monohrafiia u 2-kh knykhakh. [Ontology of spirituality]. Mykolaiv : Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
21. Kyrychuk, O.V., Romenets, V.A. (Eds.). (2006). Osnovy psykhologii [Basics of psychology] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
22. Furman, A.V., Miasoid, P.A. (2012). Psykhologhiia vchynku : Shliakhmy tvorchosti V.A. Romenetsia [Psychology of action: Ways of creativity V.A. Romanets]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
23. Romenets, V.A. (2007). Istoriia psykhologii: XIX – pochatok XX stolittia. [History of psychology: 19th – early 20th century]: navch. posibnyk. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
24. Romenets, V.A. (1989). Zhyttia i smert v naukovomu i relihiinomu tumachenni [Life and death in scientific and religious interpretation]. Kyiv: Zdorovia [in Ukrainian].
25. Romenets, V.A. (2004). Psykhologhiia tvorchosti [Psychology of creativity]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
26. Romenets, V.A., Manokha, I.P. (2017). Istoriia psykhologii XX stolittia [History of psychology of the 20th century]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
27. Savchyn, M. (2013). Dukhovna paradyhma psykhologii [Spiritual paradigm of psychology] Kyiv : Akademydav [in Ukrainian].
28. Savchyn, M. (2001). Dukhovnyi potentsial liudyny [The spiritual potential of a person]. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo «Plai» Prykarpatskoho universytetu [in Ukrainian].
29. Svit piznaie sebe cherez liudsku dushu (besida z akademikom Volodymyrom Romentsem) (2011) [The world knows itself through the human soul]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 170-176 [in Ukrainian].
30. Skovoroda, H. (2014). Vdiachnyi Erodii [Thankful Erodii]. Filosofiiia osvity. Kyiv : Kyivskiy universytet im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
31. Stavyska, S. O. (2011). Dukhovna samosvidomist osobystosti: stanovlennia i rozvytok v yunatskomu vitsi [Spiritual self-awareness of the individual: formation and development in youth]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
32. Frankl, V. Dynamika ta tsinnosti [Dynamics and values]. Elektronnyi resurs. URL: <http://www.management.com.ua/vision/vis002.html> [in Ukrainian].
33. Furman, A. A. (2019). Intentsiivist yak sutnisna oznaka smyslozhyttievoho buttia osobystosti [Intentionality as an essential feature of the meaningful existence of an individual]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 118-137 [in Ukrainian].
34. Furman, A. A. (2020). Metodolohiia psykhologichnoho piznannia smyslozhyttievoy sfery osobystosti [Methodology of psychological cognition of the meaningful sphere of

personality]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 5-34 [in Ukrainian].

35. Furman, A. A. (2017). *Psykhologhiia smyslozhyttievoho rozvytku osobystosti* [Psychology of meaningful personality development]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

36. Furman, A. A. (2016). *Psykhologhiia osobystosti: tsinnisno-oriantatsiinyi vymir* [Personality psychology: value orientation dimension]. Odesa: ONPU; Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

37. Furman, A. V. (2018). *Metateoretychna mozaika zhyttia svidomosti* [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 13-50 [in Ukrainian].

38. Furman, A. V. (2019). *Metateoretychna rekonstruktsiia predmetnoho polia kanonichnoi psykhologii* [Metatheoretical reconstruction of the subject field of canonical psychology]. *Psykhologhiia osobystosti – Personality psychology*, 1, 5-21 [in Ukrainian].

39. Furman, A.V. (2022). *Metodolohichna optyka yak instrument myslevchynennia* [Methodological optics as a thinking tool]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-48 [in Ukrainian].

40. Furman, A.V. (2019). *Metodolohichna skhema vidnovlennia predmetnoho polia kanonichnoi psykhologii* [Methodological scheme of restoration of the subject field of canonical psychology]. *Vitakulturnyi mlyn- Viticultural mill*, modul 21, 4-27 [in Ukrainian].

41. Furman, A.V. (2017). *Modulno-rozvyvalnyi orhprostir metodolohuvannia: arhumenty rozshyrennia*. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 34 – 49 [in Ukrainian].

42. Furman, A.V. (2011). *Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti* [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil: NDI MEVO [in Ukrainian].

43. Furman, A.V. (2007). *Teoriia navchalnykh problemnykh sytuatsii: psykhologo-dydaktychnyi aspekt* [Theory of educational problem situations: psychological and didactic aspect]. Ternopil : Aston [in Ukrainian].

44. Furman, A. V., Furman, A. A. (2018). *Vchynkove zhyttiezdiisnennia osobystosti: kontury metodolohamy kontseptyzatsiit* [Actual realization of personality: contours of conceptualization by methodologists]. *Vitakulturnyi mlyn- Viticultural mill*, modul 20, 4-19 [in Ukrainian].

45. Shandruk, S.K. (2020). *Kontsepsiia rozvytku profesiynykh tvorchykh zdibnostei maibutnykh psykhologiv* [The concept of development of professional creative abilities of future psychologists]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 35 – 55 [in Ukrainian].

46. Shevchenko, N.F., Shevchuk, Z.M. (2014). *Rozvytok dukhovnoho potentsialu suchasnoi molodi* [Development of the spiritual potential of modern youth]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

47. Yatsenko, T. (2017). *Fenomen implitsytnoho poriadku v hlybinnomu piznanni psykhiky* [The phenomenon of implicit order in deep psychic cognition]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 109-126 [in Ukrainian].

48. Yatsenko, T., Halushko, L., Yevtushenko, I., Manzhara, S. . (2020). *Pralohichnist myslennia psykhologa v konteksti hlybynno-korektsiinoho piznannia* [Pre-logical thinking of a psychologist in the context of in-depth and corrective cognition]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 54-69 [in Ukrainian].

49. Buherko J. *Philosophical approaches to the study of the spiritual human being: naturalistic interpretation of spirituality.*

Психологія і суспільство. 2016. № 3. С.46-52 [in English].

50. *Dictionary of Analytical Psychology.* By Carl G. Jung. London: Arc Paperbacks. 1987. 179 p. [in English].

51. Garcena-Alandete, J. *The Place of Religiosity and Spirituality in Frankl's Logotherapy: Distinguishing Salvific and Hygienic Objectives.* *J Relig Health* (2023). <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01760-4> [in English].

52. Jung C.G., Hull R.F.C. *The Archetypes and the Collective Unconscious.* 2nd Edition. London. Routledge. 2014. 560 p. <https://doi.org/10.4324/9781315725642> [in English].

53. Mikhalevsky, Nina Virginia. *The Concept of the Rational Being in Kant's "Groundwork of the Metaphysics of Morals"*. Georgetown University, 1981 [in English].

54. Plesner I. *Promoting tolerance through religious education. Facilitating freedom of religion or belief: a deskbook.* Brill Nijhoff, 2004. 791-812 p. https://doi.org/10.1163/9789047414100_043 [in English].

55. Rob Anderson, Kenneth N.Cisna. *The Martin Buber – Carl Rogers Dialogue. A New Transcript with Commentary.* State University of New York Press, Albany. 1997 [in English].

56. Scheler Max. *On the Eternal in Man.* New York : Routledge. 2010. 498. [in English].

57. Frankl, V. E. *On Logotherapy and Existential Analysis.* *American Journal of Psychoanalysis.* 1958. № 18. P.28-37 [in English].

58. Fromm E. *The Escape from Freedom.* Psychology Press 2010. 7th Edition. 288 p. [in English].

59. Berdyaev N. *Unground and Freedom.* *CrossCurrents .* 1957. № 7.3. P. 247-262 [in English].

АНОТАЦІЯ

БУГЕРКО Ярослава Миколаївна.

Життєві ритми духовної буттєвості у засновках канонічної психології.

У статті здійснено методологічну рефлексію *концепту духовності*, що онтофеноменально організовується як формовий людина в екзистенційному акті життя, висвітлено взаємопроникнення ноуменальних і феноменальних формозмістовлень духовності, їх зв'язок з трансцендентними та екзистенційними вимірами буттєвості. Духовні феномени аналізуються як конкретні прояви екзистенційної субстанційності реального життя людей, котрі спонукають особу (інтуїтивно і раціонально) відчувати суперечність і сумнівність (скінченність) свого існування, розставляти власні ціннісні акценти, ухвалювати екзистенційні рішення, сприймати повсякдення як особисту відповідальність. Розглянуто духовність як постійно відновлюваний процес взаємовпливу людини і світу, котрий здійснюється у їх *безпосередній єдності трансцендентного (метафізичного, непізнанного) та іманентного (природного, пізнаного)*. Осередком духовного життя людини, котрий здатний інтегрувати і концентрувати у собі потенціал самотворення та бути джерелом саморуку є духовний потенціал особистості, що репрезентує вроджену здатність людини до саморозвитку та самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень і є актом-подією трансцендування. Актуалізація цього ресурсу – джерело оприявлення духовних свідчень людини. Його розгортання, з одного боку, виводить особу за межі індивідуального, підносить до трансперсональних переживань, з іншого – через саморефлексію спрямовує у сферні засвіти власного внутрішнього світу. З позицій

циклічно-вчинкового підходу окреслено атрибутивні риси-якості, групи внутрішніх умов та домінуючі форми самоорганізації психодуховного потенціалу особистості. Аргументується, що виділені компоненти духовного потенціалу особистості (ментально-досвідні, когнітивно-сміслові, потребо-мотиваційні, конативно-вольові, духовно-рефлексивні) утворюють субстанційну дійсність духовного світу людини. На прикладі аналізу когнітивно-сміслових компонентів, а саме спонтанності, інтуїтивності, рефлексивності, творчої активності, виявлено цикл розгортання духовного потенціалу людини як спіраль вчинкової дії, що почергово унааявнює передситуаційний, ситуаційний, мотиваційний, діяльний та післядіяльний компоненти надматеріального вчинення.

Ключові слова: *психодуховний потенціал, духовні цінності, принцип учинковості, циклічно-вчинковий підхід, духовна екзистенція, трансцендування, саморефлексія, творча активність, духовні інтенції, стани, властивості особистості, структурно-функціональна організація духовного світу людини.*

ANNOTATION

Jaroslava BUHERKO.

Vital rhythms of spiritual being in the foundations of canonical psychology.

This article undertakes a methodological reflection of the concept of spirituality, which is ontophenomenally structured as a revealed aspect of human existence in the existential act of life. It emphasizes the interplay between noumenal and phenomenal forms in shaping the content of spirituality and their connection to the transcendental and existential dimensions of materiality. Spiritual phenomena are analyzed as concrete expressions of the existential substantiality of real human life, which prompt individuals (both intuitively and rationally) to feel the contradictions and doubts inherent in their existence, to place their own value accents, to make existential decisions, to perceive everyday life as a personal responsibility. Spirituality is considered a constantly renewed process of interaction between man and the world, occurring

within the immediate unity of the transcendental (metaphysical and unknowable) and the immanent (natural and known). The core of an individual's spiritual life, capable of integrating and focusing the potential for self-creation and serving as a source of self-motivation, is their inherent spiritual potential. This potential represents a person's innate capacity for self-development and self-determination within the realm of motivational and value relationships, and it is an act-event of transcendence. The updating of this resource is a source of manifestation of a person's spiritual testimonies.

Its deployment, on the one hand, takes a person beyond the limits of the individual, and elevates it to transpersonal experiences, on the other hand, through self-reflection, directs it to the different world of its own inner world. From the perspective of the cyclical-action approach, the text delineates the attributive traits-qualities, groups of internal conditions, and dominant forms of self-organization within an individual's psycho-spiritual potential. It is posited that the identified components of an individual's spiritual potential (mental-experiential, cognitive-semantic, need-motivational, conative-volitional, spiritual-reflexive) constitute the substantial reality of the human spiritual world. Using cognitive-semantic components as an example, specifically spontaneity, intuitiveness, reflexivity, and creative activity, the text reveals a cycle for the unfolding of an individual's spiritual potential. This cycle alternately visualizes the pre-situational, situational, motivational, active, and post-active aspects of supramaterial action.

Key words: *psycho-spiritual potential, spiritual values, principle of action, cyclical-action approach, spiritual existence, transcendence, self-reflection, creative activity, spiritual intentions, states, personality properties, structural and functional organization of an individual's spiritual world.*

Рецензенти:
д. психол. н., проф. Мирослав САВЧИН,
д. психол. н., проф.,
акад. НАПН України Тамара ЯЦЕНКО.

Надійшла до редакції 25.07.2023.
Підписана до друку 15.09.2023.

Бібліографічний опис для цитування:

Бугерко Я.М. Життєві ритми духовної буттєвості у засновках канонічної психології.

***Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 84-105. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.084>**

Олег ХАЙРУЛІН
**ОНТОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ ГРИ**

Oleg KHAIRULIN
ONTOLOGICAL MODELING OF THE PSYCHOLOGICAL FIELD OF A PLAY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.106>

УДК: 159.9.01 : 168

«Г'юм довів... принаймні те, що чистий емпіризм
не є достатньою основою для науки».
(Б. Рассел [14, с. 562])

«...в найвищій науковій абстракції є елемент дійсності»,
і навпаки «у всякому безпосередньому, найбільш емпіричному,
самому незрілому, одиничному природничо-науковому ф а к т і
вже закладена первинна абстракція».
(Л.С. Виготський [4, с. 115])

«Межа системи має узгоджуватися із досвідом, а решта,
з усіма її міфами та фікціями, має за свою мету
простоту законів. Із цього погляду, онтологічні питання
дорівнюють питанням природничої науки».
(В. ван О. Квайн [5, с. 24-25])

ВСТУП

Актуальність і проблемне поле дослідження. Проблеми емпіричної перевірки і верифікації нового психологічного знання залишаються актуальними чи не від початку становлення психології як наукової дисципліни. Виразним історичним свідченням цього є перманентні методологічні розбіжності поміж окремими психологічними галузями. До прикладу, довготривалими й певною мірою тотальними, постали розбіжності наукових норм верифікації результатів досліджень бігевіоризму, психоаналітичної течії, гештальтпсихології, психосинтезу, діяльнісного напрямку, когнітивної психології, психофізіології, коучингу та більшості інших психологічних відгалужень. Тому відсутність єдиної для психології методологічної оптики, загального дизайну

експериментальної перевірки і верифікації нового наукового знання викликає до об'єктивності відповідних досліджень якщо не критику, то цілковито справедливі зауваження.

На фундаментальні причини такого стану справ указували відомі мислителі різних епох. На початку формування сучасної науки шотландський філософ, психолог та історик, засновник асоціативної психології Дейвід Г'юм (1711 – 1776) узасаднив свою методологічну програму логікою того, що *причинно-наслідковий зв'язок нічого не засвідчує про об'єктивну реальність*, а є лише породженим звичкою переконанням у просторово-часовій суміжності двох подій – *причини і наслідку* [20; 32]. Він був першим, хто розглядав питання основ наукового раціоналізму, наголошуючи на тому, що *раціональні підстави базуються на сукупності суспільного досвіду, який безупинно змінюється* [20, с. 139].

Через більш як сто років, інший усесвітньо-відомий філософ і психолог Франц Brentano (1838 – 1917) наполягав на визнанні методологічною помилкою обмеження емпіричної верифікації нового знання лише лабораторним експериментом. Для нього спостереження було основним науковим методом. Тому він дотримувався тієї методологічної програмної позиції, що повноцінний емпіричний підхід є більш об'ємним і повним, аніж лабораторний експеримент, позаяк робастний емпіричний здобуток ґрунтується на даних, що отримані не лише експериментально, але і за результатами спостереження та особистого досвіду [32].

Американський психолог Вільям МакДугалл (1871 – 1938) на початку наукового оформлення бігевіоризму наполегливо зауважував про недопущення перетворення лабораторно-експериментального методу в пріоритетний спосіб верифікації психологічного знання. Під час історичного диспуту із засновником бігевіоризму Джоном Уотсоном (1878 – 1958) він у ролі ілюстрації до своїх аргументацій навів такий приклад: «Я входжу в зал і бачу, що людина шкребе по котячих кишках волоссям, видертим з кінського хвоста, а перед нею, в уважному захопленні, сидить тисяча людей, які час від часу починають аплодувати. Яким чином бігевіорист може пояснити ці дивні події? Як пояснити той факт, що коливання, які створюються котячими кишками, спонукають тисячі людей до повного мовчання і спокою, а припинення цих вібрацій раптом стає стимулом до якоїсь гарячкової активності? Лише *здоровий глузд і психологія* збігаються на тому, що аудиторія слухає музику із загостреною насолодою, даючи вихід власному захопленню і вдячності артисту вигуками та аплодисментами» [32, с. 322].

Як кризу в розвитку психології визначає неусталеність методологічних норм верифікації психологічного знання всесвітньо відомий психолог Л.С. Виготський (1896 – 1934) [4]. Урівноважуючи пріоритети наукових абстракцій та емпіричних показників цей науковий достойник зауважував: «...у всякому безпосередньому, найбільш емпіричному, самому незрілому, одиничному природничо-науковому факті вже закладена первинна абстракція. Факт реальний і факт науковий тим і відрізняються один від одного, що науковий факт – це упізнаний у відомій системі знання реальний факт, себто певна абстракція деяких прикмет з невичерпної суми ознак природного факту.

Матеріальним змістовленням науки є не сирий, але логічно оброблений, обґрунтований за відомою ознакою природний матеріал» [Там само, с. 115].

У 80-ті роки минулого століття відомий філософ, психолог і методолог Г.П. Щедровицький (1929 – 1994), передусім у розвиток фундаментальних інсайтів Іммануїла Канта, висноував, що протистояння натуралістичного (чуттєвого) і системомислєдїяльного (інтелегібельного) модусів об'єктивізму, як методологічних засад наукового пізнання, має завершитися їх певним синтезом на основі закономірностей дослідницької мислєдїяльності [19, с. 5-122]. Водночас ці висновки лише узагальнили і надали програмного значення та організованого оформлення давнім зауваженням і суперечкам щодо методологічних засад експериментальної верифікації психологічних знань.

Буремне завершення ХХ століття і початок ХХІ-го лише загострили кризові явища у психології, що першочергово стосуються пошуку засновків та обґрунтувань для надійної верифікації (передусім інтелегібельної експериментальної природи) психологічного знання. Причиною цього стали об'єктивні соціальні зміни, щонайперше пов'язані із домінуванням атрибутів постіндустріального (інформаційного) суспільства та унааявлення особливостей постмодерністської реальності. Актуалізувались також й суцільно інституційні виклики до організації, технології і протоколів здобування нового наукового знання, що пов'язані із діалектичними змінами типів наукової раціональності (від класичного через некласичний до постнекласичного) і певним гальмуванням як світової, так і вітчизняної психології на цьому шляху розвитку.

Український філософ, методолог, психолог і соціолог А.В. Фурман наголошує, що розвиткове функціонування вітчизняної психологічної науки передусім потребує стрімкої та повноцінної методологічної модернізації через те, що «постнекласичний світогляд сьогодні у своєму особистісному масиві дослідників перебуває на узбіччі філософсько-наукового дискурсу, де, як не парадоксально, владарюють *класичний і, в кращому випадку, некласичний способи світорозуміння» [25, с. 7].* Національна психологія продовжує залишатися на рівні статистичної перевірки зручних для такої процедури наукових об'єктів, критеріїв, показників і кореляцій, до того ж бажано без

залучення складних та унікальних дослідницьких, першочергово міждисциплінарних, стратегій, методологій і засобів, які «становлять окремий випадок *поліпарадигмальності*, котра сьогодні буйно процвітає передусім у соціогуманітарних науках як один із засадничих принципів постнекласичного світогляду» [Там само].

Методологічні проблеми сучасних психологічних систем емпіричної, передусім експериментальної, натуралістичної верифікації результатів психологічних досліджень, на нашу думку, пов'язані із такими узагальненнями.

1. У ситуації дослідження психологічних явищ, що у науковому сенсі мають фундаментальне значення об'єктів інтелігібельного простору (Аристотель, Авероес (Ібн Рушд), І. Кант, Й.-Ф. Гербарт, Е. Гусерль та ін. [14; 16; 20]), регіонотвірне значення (Е. Гусерль), виразні епістемологічний (М. Фуко), культурно-історичний (Л.С. Виготський) та діахронний (Ф. де Сосюр) аспекти/виміри наукового пізнання, презумпція і домінування класичного експериментального методу (природний чи лабораторний експеримент) є хиткою та умовно надійною методологічною основою. Мовиться передусім про фундаментальні психологічні явища/упредметнення, першочергово *форм і результатів соціальної, культурної взаємодії/інтерації*, таких як: *комунікація/спілкування, праця, соціалізація, інтерсуб'єктивність, владарювання/управління, емерджентність, творчість, колективний досвід, любов, цивілізація, гра, синхронія, вчинок, диспозиція, соціальна цінність, групова рефлексія, колективне несвідоме, командна згуртованість, міжособистісна атрактивність/довіра, дискурс, наратив* тощо. Такі упредметнення є культурними універсальними, об'єктами інтелігібельної реальності вічних змістовлень [20 с. 109-110, 129-130, 230], які позначають окремі філо- та онтогенетичні способи взаємодії людини зі світом, феномени соціальної взаємодії. Якість надійної емпіричної верифікації нових психологічних знань щодо наведених явищ більшою мірою залежить не стільки від побудови поточного природного або лабораторного експерименту, скільки від актуальної станом на час дослідження *загальної моделі психологічного поля відповідного явища*. Під такою моделлю розуміється пізнавально повновагомий, гармонійно структурований, оптимально вичерпний, логічно урівноважений, герменевтично когерентний, епістемно реле-

вантний, конструктивно інтерпретований знанневий субстрат наукової інформації про явище-об'єкт психологічного дослідження станом на час його здійснення. Йдеться про необхідність обрання у ролі *програмної основи психологічного пізнання не натуралістично-експериментального підходу, а в особливий спосіб організованого інтелігібельного дескриптивного методу*.

2. За умов застосування класичної експериментальної верифікації результатів психологічного дослідження формулювання відповідних висновків першочергово ґрунтується на множині експліцитних статистичних показників, реальних фактів, отриманих за результатами експерименту, проведеного конкретним дослідником. Атрибутивні особливості такого виду емпіричної верифікації наукових результатів вимагають від нього зважати на наслідки певної актуальної репрезентативної вибірки респондентів. Водночас за логікою максимальної об'єктивності наукового знання такі експліцитні факти мають бути порівняні з відповідними показниками усіх раніше проведених іншими дослідниками експериментів. Також це має відбуватися незалежно ані від історичної кількості самих експериментів, ані від кількості відповідних експериментальних вибірок. У рамках категорійної матриці сучасної соціогуманітарної теорії (див. [22-25]) мовиться про атрибутивну, іманентну транзитивність наукових даних на усіх категорійних рівнях: «конкретне», «одиничне», «особливе», «загальне» та «універсальне». Тобто мовиться про *епістемну, герменевтичну спадкоємність психологічного знання, доступного оприявлення досліджуємого явища у його культурно-історичній спадкоємній емпіриці; наукове знання, як суцільний досвід наявних та усіх попередніх природничо-наукових фактів, як поточних, так включно й тих, що були зафіксовані й узагальнені усіма попередніми дослідниками усіх відомих часів і навіть тих (у вигляді моделей), що лише прогнозується здобути у якості актуальних, перспективних проєктів мінімум ближнього майбутнього*.

3. Гра, як і низка подібних фундаментальних, регіонотвірних соціальних явищ, інших культурних і цивілізаційних універсальї, фундаментальних культурних феноменів, має виразний соціально-психологічний генезис, самобутні структуру і функціональний перебіг. Як об'єкт наукового аналізу, гра набагато більш об'ємна і складна порівняно із феноменами індивідуально-психологічного, суто

суб'єктного плану. А це означає, що вивчення гри і подібних соціальних явищ має бути пов'язане не стільки з індивідуальними показниками членів певної вибірки, скільки з *інтерсуб'єктивними характеристиками, критеріями дослідження взаємодії* людей згідно з експериментальними сценаріями, передусім в умовах природного експерименту. І якщо класичному експерименту достатньо вибірки учасників, то, скажімо, дослідження гри, ігрової взаємодії потребує якихось *інтерперсональних показників*, вибірки, що складається не стільки з осіб, скільки із соціальних *ситуацій та інтеракцій*. Водночас будь-які психологічні студії, включно й соціально-психологічні, традиційно вибудовуються на логіці індивідуальних, суб'єктивних оцінок, особистих ставлень і реакцій. *Явища, котрі мають виразну інтерсуб'єктивну природу, породжуються виключно системним ефектом і з'являються лише у емерджентній соціальній взаємодії, дослідницьки опрацьовуються шляхом статистичного складання, імплікативного узагальнення індивідуальних показників*. Відтак методологія дослідження складних психосоціальних явищ, того, що атрибутивно має ковітально динамічну, плинну, не лінійну, відкриту та ймовірнісну структуру і мінливу функційну мозаїку (гра, влада/управління, спілкування, творчість, соціалізація, вчинок, конвенційність (консенсус), конфліктність, компроміс, атрактивність взаємодії, згуртованість, конформізм, лідерство, стереотип, паніка, суспільний настрій, ідеологія, дискурс, навіювання, зараження тощо), на жаль, редукується до технологій і протоколів вивчення множини, суми відносно гомогенних індивідуальних показників. Варто підкреслити, що такий формат експериментального емпіризму ґрунтується на механістичній, статистичній інтеграції індивідуальних/індивідних показників, коли системний/інтерсуб'єктивний ефект лише евентуально проголошується, але фактично позбавлений своєї критеріальної інтерсуб'єктивної основи. Це головню відбувається через брак самих критеріїв інтерперсональної, а не індивідної оцінки, та, відповідно, адекватного феноменальній складності наукового аналізу. Такий стан є об'єктивною проблемою (якщо не парадоксом), позаяк через це у психологічних дослідженнях соціальних явищ оприявнюється, але досі не враховується, *принцип невизначеності* (співвідношення невизначеностей), коли неможливо одночасно вимірювати ста-

тику психологічних явищ та їх динаміку, особливо у ситуації осягнення глибинних, складних, динамічних соціально-психологічних явищ на кшталт гри.

4. Для психологічного дослідження гри як фундаментального об'єкта інтелегібельної реальності одвічних значущостей: а) складно віднайти єдину універсальну натуралістичну експлікацію, природний факт-денотат, який би дозволив здійснити об'єктивну і повноцінну емпіричну верифікацію нового предметного знання; б) майже неможливо сформуванати щодо такого об'єкта класичну експериментальну репрезентативну вибірку. Тим більше, що це навіть концептуально не вважається можливим, позаяк, до прикладу, гра, виходячи з її передусім культурно-історичних різновидів й упредметнених модальностей, є надзвичайно розмаїтим явищем, котре характеризує безмежні сторони динамічної життєдіяльності людини в усі часи. Умови класичної експериментальної верифікації результатів психологічного дослідження таких феноменів, як гра (яка сама по собі, за визначенням, змістом і структурою є поліфеноменальною), на всьому діапазоні вірогідних ковітальних експлікацій/оприявнень (скажімо, від предметної гри дворічної дитини до організаційно-діяльнісної гри, або ж і суспільно-значимого вчинку гри дорослого) вимагали б надзвичайно великої і строкатої репрезентативної вибірки. Також у випадку формування такої вибірки для вивчення гри і подібних регіонотвірних феноменів, об'єктивно постають фактори одночасної системної залежності складових такої вибірки від: 1) показників гомогенності; 2) певних онтогенетичних модусів гри (предметна гра, сюжетно-рольова гра, ділова гра, бернівські ігри-транзакції, комерційні та салонні ігри, цифрові медіа-ігри, організаційно-діяльнісна гра, вчинок, воєнні ігроформи, соціальна мімікрія/косплей тощо); 3) вікової періодизації актуальних предметних форм/експлікацій, ігроформ; 4) статусу і ролі ігрової діяльності у період домінування усіх наступних за грою видів провідної діяльності; 5) етнокультурних та інших суспільно-усталених особливостей гри, а також 6) у вимірах психологічної канонізації гри за вчинковим принципом від її чотирьох основних типів: гри-місця, гри-виклику, гри-події, гри-церемонії (див. [6, с. 655-666; 26; 27]). Крім того, встановлення транзитивних кореляцій поміж усіма наведеними субвибірками (класами, множинами вибірок) об'єктивно складає самостійну, окрему проблематику.

5. Досліджувані явища соціогуманитарної, психологічної сфери мають лише відносну лінійність, тобто характеризуються ймовірністю. Це становить об'єктивний епістемологічний ризик щодо релевантності перенесення експериментальних одноразових даних *hic et nunc* актуальних природничо-наукових фактів навіть у найближче майбутнє. Водночас ідеальний, у культурно-історичному сенсі інтелігібельний (такий, що має високу вірогідність відтворення/повторення), опис таких експериментальних даних є цілком можливим, але не як результат натуралістичної лабораторно-експериментальної верифікації, а як наслідок повновагомої, епістемологічно обґрунтованої, системомислєдїяльнїсної, онтофеноменологічної експертизи і вивірки нового наукового знання на основі ґрунтовної наукової дескриптивної реконструкції. Таким чином очікується, що експериментальна верифікація результатів психологічного дослідження буде більш релевантною і надійною, якщо її здійснювати передусім як дескриптивне онтофеноменальне предметне реконструювання (критичне онтологічне моделювання) наукової інформації (предметного поля, предметного сегмента) з урахуванням усіх епістемологічних і герменевтичних особливостей такої інформації, доступної науковцю на час узагальнення отриманих результатів. Це б уможливило утворити епістемологічний інтелігібельний (уможлядний, ноуменальний) субстрат – дескриптивне, знаннєве поле певного наукового об'єкта з науково-референційною функцією. Для того щоби такий епістемологічний субстрат якісно виконував свою референційну функцію відносно тривалий час, себто без потреби здійснення його регулярної емпіричної ревізії та уточнення, інформація про відповідний об'єкт має бути структурована, сформульована/дефініційована таким чином, щоби являти собою максимально повне у пізнавальному відношенні, гармонійно структуроване, оптимально вичерпне, логічно урівноважене, герменевтично когерентне, епістемно релевантне, конструктивно зрозуміле знаннєве поле.

Наведені об'єктивні методологічні проблеми сучасних систем емпіричної верифікації результатів психологічних досліджень, зокрема проблематики гри, потребують пошуку такої методологічної програми верифікації наукового знання, яка хоча би відносно, формально забезпечила їх урахування, якщо не вирішення. Також вагомим науковим внеском була

би універсальність подібної програми перспективних психологічних досліджень, а також, за потреби, і до перевірки/ревізії наявного раціонального знання. Реалізацію таких завдань на прикладі реконструювання психологічного знаннєвого поля гри, на нашу думку, дозволяє застосування у статусі і ролі психологічного наукового засобу сучасного універсального методологічного інструменту, яким є онтологічне моделювання (також синонімічно використовуються назви «формальна онтологізація» та «онтологічний інжиніринг») [1; 13; 34; 38; 39].

Об'єктом дослідження є онтологічне моделювання як: а) психологічний метод дескриптивної реконструкції наукового знання; б) засіб верифікації результатів психологічного дослідження гри як наукового об'єкта; в) продуктивна програма завершальної стадії психологічного вивчення гри як наукового сегмента серед інших універсалій – глибинних, фундаментальних поліфеноменів, що мають виразний позапросторовий і позачасовий соціально-психологічний генезис, складну структуру і функційну динаміку; г) спосіб мислення сучасного науковця соціогуманитарного профілю в умовах швидкоплинних змін емпіричного матеріалу; д) інструмент створення архітектонічної інтелігібельної моделі-матриці пізнавально повновагомого, гармонійно структурованого, оптимально вичерпного, логічно урівноваженого, герменевтично когерентного, епістемно релевантного, конструктивно заданого психологічного поля гри.

Предметне поле дослідження становлять сутність, зміст, атрибути, функції, протоколювання та інші процедури верифікації результатів психологічного вивчення гри, здійснюваного на засадах онтологічного моделювання як перспективного напряму методологічної роботи, зокрема інтелігібельної емпіричної верифікації новоотриманого психологічного знання.

Головна концептуальна ідея авторського пошуку полягає у здійсненні та узагальненні результатів методологічної розвідки з метою обрання онтологічного моделювання як сучасного постнекласичного засобу верифікації результатів психологічного дослідження гри, що дозволяв би консолідовано забезпечувати реалізацію вимог емпіричної перевірки та інтелігібельної експериментальної верифікації такого складного полідисциплінарного феномену, як гра.

Методологічну оптику наведеного дослідження становлять: філософський апріоризм і логіцизм, методологічні позиції аналітичної філософії (Кант, 1800; Фреге, 1879; Рассел, 1913; Вітгенштайн, 1921; Карнап, 1928; Квайн, 1961, Фуко, 2002; Щедровицький, 1964; Фурман, 2005; Карпенко, 2009; Шенгерій, 2009; Сабадуха, 2019; Синиця, 2018 та ін.), феноменологічний підхід (Гусерль, 1900, 1913); система постнекласично зорієнтованих принципів, підходів, засобів і нормативів психологічного пізнання (Башляр, 1949; Фурман, 2001, 2014; Слюсаревський, 2005; Карпенко, 2009; Москалець, 2019; Сабадуха, 2019 та ін.); методологія онтологічного моделювання (Гусерль, 1913; Квайн, 1961; Щедровицький, 1964; Гуаріно, 1998; Сміт, 1998; Басюк, Досин, Литвин, 2017 та ін.); філософсько-психологічна теорія вчинку (Роменець, 1989; Татенко, 1990; М'ясоїд, 1998; Фурман, 2011 та ін.), теорія системогенезу (функціональної системи) (Ласло, 1972; Анохін, 1975), системомислєдїяльнісна методологія (Щедровицький, 1995, 2004, 2005; Фурман, 2016), вітакультурна методологія і циклічно-вчинковий підхід (Фурман, 2005-2017, 2016, 2019, 2022, 2023; Фурман (Гуменюк), 2008, 2015 і наукова школа [6; 11]), культурно-історичний підхід в психології (Виготський, 1931; Роменець, 2007, 2017), суб'єктно-діяльнісний підхід в психології (Рубінштейн, 2003; Гусельцева, 2021 та ін.), теорія таксономійної системи видів провідної діяльності людини (Челпанов, 1896; Леонтьєв, Давидов, 1996), психологічна теорія репрезентації дійсності (Жовтянська, 2020), теорія культуротвірної функції гри (Гейзінга, 1938; Ельконін, 1957; Кайуа, 1958; Шелл, 2008; Хосроу-Пур, 2015; Москалець, 2020; Фурман і Шандрук, 2014), теорія онтологічних зобов'язань (Квайн, 1961), теорія ігор (Мак-Кінсі, 1960, Нейман співавт., 1970; Крушевський, 1977; Сміт, 1998; Шелінг, 2007 та ін.).

Виконання завдань пошуку методологічної основи для перспективної верифікації результатів психологічного дослідження складних явищ (на прикладі гри); створення відповідного *знаннєвого субстрату наукової інформації* через особливим чином організований *інтелегібельний дескриптивний метод*, відповідна логіка організації верифікації нового психологічного знання ґрунтується на низці особливих чинників та умов. Передусім такі чинники і умови пов'язані з тим, що *психологічні поля* певних фундаментальних упредметнень (за Е. Гусерлем – *реґіони*, за Г.П. Щедровицьким –

сфери об'єктів) є у більшості епістемологічно («вертикально» у хронотопах розвитку науки, у діахронному аспекті системності історичного розвитку знання) усталеними/непорушними завдяки тому, що вони об'єднуються навколо окремих *культурних універсалій*, що існують поза часом, фізичним простором, соціальними особливостями. Такі універсалії носять виразний трансцендентальний і у певному розумінні трансцендентний характер, змістовно формують й ентропійно утримують як загальнолюдську, так й індивідуально-особистісну культуру. Їх науково вивірене і філософськи обґрунтоване психологічне дослідження у методологічному відношенні має охоплювати всі ланки-сегменти категорійного ладу будь-якої цілісної соціогуманітарної теорії, тобто забезпечувати належну *концептуалізацію досліджуємого явища у вчинково-канонічному категорійному діапазоні* (передситуація, ситуація, мотивація, вчинкова дія, післядія), що, за А.В. Фурманом, становить «другу (квінтетну. – О.Х.) мислєсхему професійного методологування», яка фундується на діалектичному співвідношенні філософських категорій «*конкретне – одиничне – особливе – загальне – універсальне*» [22, с. 150]. Застосування цитованим автором цього методологічного і н с т р у м е н т у до розв'язання найскладніших проблем типологізації і систематизації певного масиву об'єктно окресленого соціогуманітарного знання дало змогу, з одного боку, запропонувати, починаючи від 2001 року, авторську *модель категорійної матриці* та детально висвітлити методологію творення названих матриць у психології і методології, подвійно застосовуючи зазначений ланцюг філософських категорій за горизонталлю і вертикаллю, але у різних тематико-змістових контекстах (див. [23-24]), з іншого – створити складний п'ятерний механізм підбору та укомплектування лінз-модулів *метаметодологічної оптики*, що уможливила рефлексивно-вчинкову реконструкцію загальної теорії діяльності [21] й уперше сконструювати методологічні оптики класичного, некласичного і постнекласичного типів наукової раціональності [25].

В нашому дослідницькому досвіді використання цього зручного інструменту методологування застосовано як «ключик» чи як базова оргсхема до виокремлення та аргументування п о я с і в психологічного поля гри у його онтолого-модельному осмисленні. У підсумку опрацьовано п'ять пластів-сегментів наукової

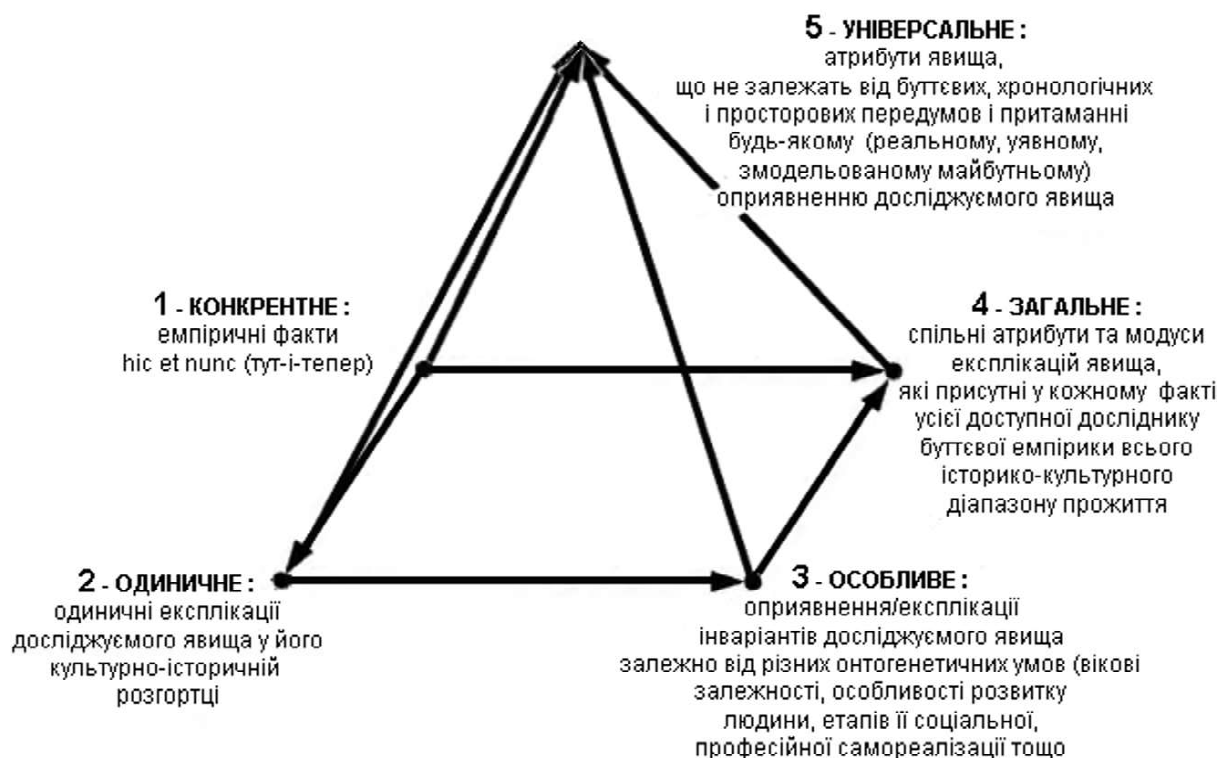

Рис. 1.

Методологічно обґрунтований діапазон поясів наукової концептуалізації
відомостей (інформації) про об'єкт психологічного дослідження
(створено на основі методологічної моделі-схеми А.В. Фурмана)

концептуалізації піднятої проблемної теми, що узасаднили побудову вперше запропонованої тут онтологічної моделі психологічного поля гри (див. далі):

1) пояс **конкретного**, одноразового емпіричного природничо-наукового факту *hic et nunc* (натуралістичний емпіричний факт, що встановлений «тут і зараз» через новітній, сьогоденний природний або лабораторний експеримент);

2) пояс **одиничного**, окремих оприявнень досліджуємого явища у його епістемній, культурно-історичній емпіриці (синтетичний досвід емпіричних фактів ось-експерименту, що охоплює зняття результатів усіх доступних досліднику минулих натуралістичних фактів);

3) пояс **особливого**, виняткових експлікацій інваріантів досліджуємого явища, залежно від різних онтогенетичних умов такого оприявлення (до прикладу, вікові залежності, особливості розвитку людини, етапів її соціалізації, соціальної та професійної самореалізації тощо; у психології це передусім пов'язано із видами провідної діяльності в онтогенезі особистості);

4) пояс **загального**, спільних атрибутів та модусів експлікацій досліджуємого явища, що

присутні у кожному факті усієї доступної досліднику буттєвої емпірики як актуального повсякдення, так і попереднього історико-культурного діапазону минулого;

5) пояс **універсального** – пласт атрибутів явища, що не залежать від буттєвих, передусім хронологічних, просторових, ситуаційних, передумов і притаманні будь-якому, навіть уявному, змодельованому, майбутньому оприявненню/експлікації цього досліджуємого явища (див. рис. 1) [21-23].

Фактично нами отримана, в термінології А.В. Фурмана, *квінтетна мислесхема*, формула якої має, здавалося б, парадоксальний вигляд: $3+1=1$ [22]. Однак вона сутнісно бездоганно відображає архітекtonіко-функціональні співвідношення поняттєво-категорійного плетива у висвітленні цілісної картини ось-буттєвості зазначених поясів психологічного поля гри. Причому є сенс для більшого унаочнення подати цю мислесхему у формі піраміди (рис. 1).

У проєкції на предметний простір чинного дослідження зауважимо, що *класичний натуралістичний (природний чи лабораторний)*

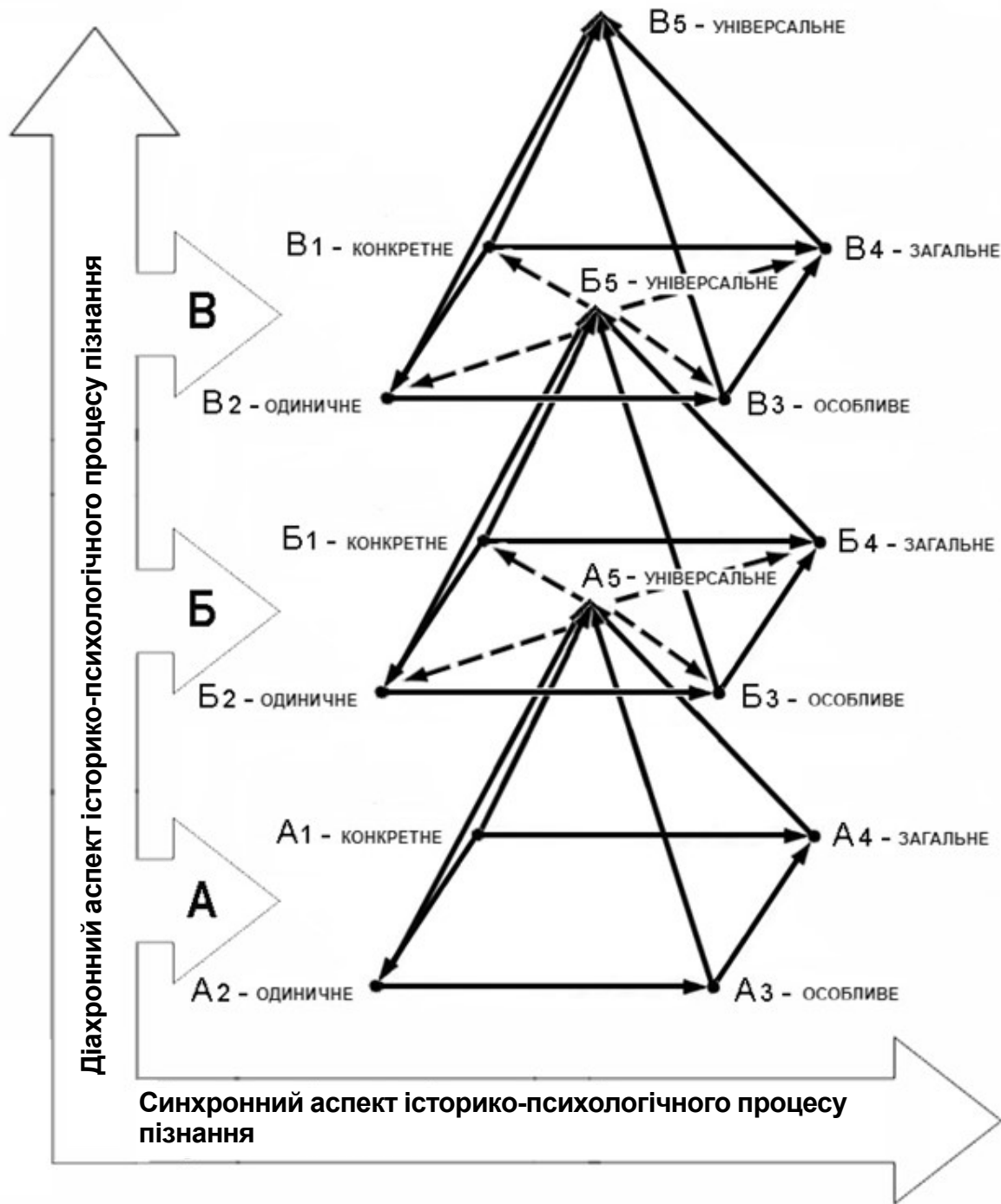

Рис. 2.
Логіка історичної еволюції психологічного знання

експеримент дозволяє верифікацію лише на першому і (за найкращих умов додатково) другому поясі наукової концептуалізації, тобто в рамках конкретного емпіричного факту «тут і тепер» та одиничних експериментальних оприявнень досліджуємого явища у його епістемній, культурно-історичній емпіриці (див. рис. 1 та 2).

Водночас синхронно (у сумісному аспекті системності історичного розвитку знання, «горизонтально») (див. рис. 2) на кожному діалектично обґрунтованому, передусім епістемологічному, генетичному вимірі науководослідницького руху певної проблематики, такі психологічні поля/регіони представлені класами відповідних герменевтичних узагальнень,

що концептуально розвивають науковий зміст відповідної універсалії включно до рівня життєвих, уреальнених експлікацій («конкретне» та «одиничне»), тобто натуралістичних, фізично оприявнених «тут і тепер» фактів. Підкреслимо, що пріоритет натуралістичного варіанту експериментальної верифікації нового знання, як правило, жорстко «прив'язаний» до певної наукової епохи (етапу, епістеми, парадигми, школи, *усуспільненої наукової докси*, політичної ідеології). У вірогідній структурі епістемологічного розвитку психології (рис. 2) це доцільно схематизувати як висхідну модель хронологічно поступових парадигмальних переходів умовно від А через Б до В і системно-діахронно надалі – у перспективу майбутніх досліджень. При цьому пояси «конкретного», «одиничного», «особливого» і «загального» забезпечують системну синхронію, «горизонтальність» наукового розвитку, рівень «універсального» узагальнює результати певної «горизонтальної» стадії епістемологічного зростання і стає системно-діахронною, «вертикальною» основою для подальших, майбутніх наукових програм, що у комплексі й забезпечує діалектичну наступність психологічних здобутків певного знанневого поля/регіону. *Ігнорування або імітація забезпечення такої наступності істотно знижує якість наукового пізнання.* Це відбувається здебільшого завдяки мимовільному чи довільному знеціненню, або ж і свідомому ігноруванню з боку дослідника а) життєвих явищ і відповідних компонентів знання, які не піддаються або важко піддаються лінійному аналізу, моделюванню та лабораторній експериментальній перевірці; б) фундаментальних, передусім філософсько-онтологічних, наукових здобутків учених попередніх поколінь, які складно транслювати, адаптувати і лінійно верифікувати у нових, але класичних/звичаєвих/*доксичних експериментальних моделях*; в) нових, головню *полідисциплінарних, методологічних підходів*, що демонструють свою універсальність, хоча їх складно експериментально верифікувати у ролі психологічного наукового апарату. виправити такий стан справ дає змогу *онтологічне моделювання*.

Схематично подана логіка еволюції психологічного знання, формалізуючи засадничі методологічні процедури, суголосна висновкам французького філософа Мішеля Фуко (1926 – 1984), який для позначення особливої конфігурації «слів», «речей» та «уявлень», що

задає умови для можливості точок зору, знань і наук, характерних для певної історичної епохи, запропонував дефініцію «*епістема*» (від грецьк. *éπιστήμη* – знання). Це поняття з'явилося унаслідок спроб цього мислителя описати семіотичний вектор та історико-культурні типи знакових співвідношень між словами і речами. Також під поняттям «епістема» розуміється сукупність об'єктивних категорій, деяких історико-пізнавальних апріорі, які, своєю чергою, визначають можливості думок, теорій, наук у різні історичні періоди; спосіб буття певного наукового знанневого порядку та його сприйняття [42].

Наскільки б спекулятивним не було обрання онтологічного моделювання як перспективної методологічної засади для верифікації результатів психологічного дослідження гри та інших поліфеноменів, така пропозиція у певному розумінні не є новою або ж оригінальною. Так, скажімо, Г. Башляр, Б. Рассел, М. Фуко, Г.П. Щедровицький у пошуках надійних методологічних основ наукового пізнання незалежно наголошували на тому, що *сучасна наука базується на проєкті, вона навчається на тому, що конструює.* Тому науково-дослідна діяльність здійснюється через *конструкти* (від лат. *constructio* – побудова) – *теоретичні чи аксіоматичні побудови, концепти, схеми, конфігуратори* (Г.П. Щедровицький), *епістемологічні диспозиції* (М. Фуко). Конструкти, виконуючи у пізнанні різні функції (вихідних положень, умов аналізу, синтезу та складання різнорідних уявлень і т. ін.) мають те спільне, що виступають як продуктивні засоби здійснення наукової діяльності, передусім абстрагування проєктування, конструювання, складання, синтезу, схематизації, типологізації, Конструкти, – узагальнює А.В. Фурман, – це «штучні (гносеологічні) утворення зі своїми службово-пізнавальними функціями, що відіграють роль мисленневих інструментів-засобів задля здійснення переходу від емпіричного знання до концептуального і навпаки» [22, с. 173].

Г.П. Щедровицький був першим, хто запропонував формулювання «*онтологічне подання змісту знання*» (1964), зауважуючи, що «саме методологія і теорія пізнання, як це не дивно здається на перший погляд, виявляються вченням про об'єкти і сфери об'єктів [регіони за Е. Гусерлем. – О. Х.], тобто обов'язково включають онтологію, яка моделює світ» [197]; причому *методологічна онтологія* не має нічого спільного з натурфілософією,

адже існує у системі методології і створюється не на аналітичних засадах фізичної, хімічної чи якоїсь іншої емпірії, а на фундаменті вивчення людської діяльності – практики і мислення.

Парадигма верифікації наукового проєкту, здійснювана на засадах онтологічного моделювання, починає складатися у рамках реалізації концепції «інтегрального раціоналізму» французького філософа, методолога науки Гастона Башляра (1884 – 1962), згідно з якою *творча здатність науковця до абстрактних узагальнень, до синтезу різнорідних знань і методів їх здобування, відкритість до експериментальних спростувань, відмова від утвердження будь-якої остаточної наукової істини* є атрибутами третього етапу розвитку науки як системи знання – *етапу неklasичної науки* (цит. за [20, с. 48-49]). Воднораз цей мислитель панування чистого емпіризму взагалі не вважає науковим явищем і залишає його у донауковому фронтірі пізнання як соціально значущої сфери людської діяльності. Етап *klasичної науки* він пов'язує із виникненням *раціонального абстрактного мислення*, спроможності наукової спільноти до змістовленого абстрагування «конкретного» у вигляді послідовних концептів «одиночного», «особливого», «загального» та «універсального» і на цій основі подальшого проєктування, конструювання, складання, синтезу і прагматичної реалізації раціонального знання [31].

Влучні передбачення Г.П. Щедровицького про те, що з часом диференціювання наук (як мінімум соціогуманітарних) відійде у небуття через те, що конструкти будуть свідомо проєктуватися у рамках і предметних полях *загальної, універсальної інтелегібельної методології*, сьогодні здаються не настільки вже й спекулятивними. Вочевидь предметні поля, методологічні, технологічні й технічні засоби більшості соціогуманітарних наук перетинаються, гібридизуються, перетворюються на дійсно єдиний науковий теоретичний і прикладний простір. У засновках такого підходу знаходиться *конструктивізм* – напрямок в епістемології і філософії науки, що ґрунтується на уявленнях про активність суб'єкта, який пізнає явища світу і життя через використання спеціальних рефлексивних процедур при побудові (конструюванні) образів/ейдосів, понять, міркувань і суджень. А це означає, що будь-яка *наукова діяльність передусім є конструюванням* [19-20; 31].

Надійним методологічним обґрунтуванням і уточненням *конструктивізму* як наукового підходу вважається *логічний конструктивізм* – повновагома експлікація *принципу логіцизму* (І. Кант, Г. Фреге, Б. Расел, А.Н. Вайтгед, Л. Вітгенштайн, Р. Карнап, В. ван О. Квайн, А.В. Фурман, З.С. Карпенко, Л.М. Шенгерій, А.С. Синиця та ін.). Започаткований у роботах Г. Фреге, Б. Расела, А.Н. Вайтгеда *ця гілка конструктивізму* вимагає зведення усіх понять і понятійних систем будь-якого наукового дослідження до пізнавально повновагомого, гармонійно структурованого, оптимально вичерпного, логічно урівноваженого, герменевтично когерентного, епістемно релевантного, конструктивно зрозумілого набору/конструкції *понять через означення, дефініцію* (від лат. definitio – роз'яснення, витлумачення значення, смислу). У пізніх роботах Б. Расела таку програму було поширено на природничі науки і психологію, адже *фізичні і психологічні феномени вибудовуються із чуттєвих даних як логічні конструкти, концепти, конструкції* [17; 18; 31].

Філософський принцип логіцизму перебуває в основі наукової програми мовних та мовленнєвих ігор Л. Вітгенштайна (1889 – 1951). Цей видатний представник аналітичної філософії висновував, що *думка є логічним образом/ейдосом факту*, а мисленнєвий вираз (вираз думки), що сприймається суб'єктом чуттєво, визначає судження/пропозицію оформлену реченням (у термінах Г. Фреге, це і є *Gedanke*, себто з німецької «думка»). За Л. Вітгенштайном, *сукупність усіх істинних (у формально логічному сенсі) елементів пропозицій/речень – це дзеркальне відображення усіх ситуацій світу, через що простір і межі мови визначають довкілля і формат реального світу*. Отож межі мови Л. Вітгенштайн інтерпретував як *онтологічні кордони*, адже світ відображає мову, а *логічна структура мови ідентична онтологічній структурі світу* [2; 17; 18; 31 та ін.].

Філософський логіцизм вимагає логічного конструювання понять, тобто *зведення/згортки усіх понять та поняттєвих систем до певного структурованого набору дефініцій*. Як раніше зазначалось, Б. Расел поширює таку програму і на психологію, позаяк фізичні і психічні феномени утворюються з чуттєвих даних як логічні конструкції. Принципи філософського логіцизму реалізуються в онтологічному моделюванні як *конструювання на-*

укових понять і систем на підґрунті чотирьох фундаментальних відношень: 1) на *приналежності елемента певному класу*, 2) на *застосуванні функції до аргументу*, 3) на *пойменуванні* (теорія поіменування, за Р. Карнапом. є сутнісно онтологічною, такою, що у термінології сучасної інформатики виступає як *система-ядро* [5; 17]), 4) на *відношенні «частина-ціле»* (див. [1; 13; 14; 34; 38; 39]).

Наведений методологічний підхід відповідає засновкам структуралізму, одним із фундаторів якого є відомий американський філософ і психолог Едвард Тітченер (1867 – 1927), який вважав основним предметом психології *свідомісний досвід людини*. Він стверджував, що структуралізм як система психології має справу зі свідомісним досвідом, що залежить від суб'єкта, котрий його відчуває [32, с. 24], а *об'єкт психологічного дослідження належить описувати* не звичайною побутовою мовою, а *мовою термінів усвідомленого сприйняття, мовою дефініцій* [Там само, с. 128].

Американський психолог Кларк Халл (1884 – 1952) запропонував авторську методологічну систему верифікації нового наукового знання, що панувала на континенті в період її розквіту – в 40-60 роках минулого століття. Відповідна система передбачала, що верифікація повинна: 1) ґрунтуватися на даних історичного аналізу відповідного об'єкта дослідження (тобто щоб враховувалася емпірика природного експерименту в усіх його епістемологічних ракурсах дослідження явища); 2) виявляти психологічні закономірності об'єкта вивчення та узгоджуватися з результатами (за їх наявності) інших наукових підходів щодо нього; 3) ці закономірності перевіряти на придатність до наукового моделювання і абстрагування (скажімо, формально-онтологічного) [32, с. 336].

Наведена методологічна позиція К. Халла втілилась у фундаментальні для бігевіоризму *принцип і наукову доктрину операціоналізму*. Останній як загальний підхід чи принцип приймає за мету *вироблення найбільш точної та об'єктивної наукової термінології*, й прагне таким чином позбавити науку від тих проблем, які не є фактично спостережуваними, або здатними до фізичного відтворення (так званих псевдопроблем). Його апологети стверджують, що вагомість конкретних наукових даних, як і теоретичних побудов, залежить від значущості тих операцій, які використовувалися для отримання цих даних або для утворення таких побудов [32, с. 329]. До того ж

ця наукова доктрина допускає, що фізичне поняття може бути сформульовано (defined) у точних термінах, що залежать від набору операцій або процедур, якими воно визначається. Окрім того, К. Халл описав чотири методи, які вважав фундаментальними для психології. Серед таких три вже перебували у застосуванні, четвертий був запропонований самим дослідником. Три відомих методи: 1) просте спостереження; 2) систематично контрольоване спостереження та 3) експериментальна перевірка гіпотез, тоді як четвертим є *гіпотетико-дедуктивний метод*, котрий використовує дедукцію на ґрунті набору формулювань, які визначаються а пріогі. Метод передбачав *«встановлення постулатів, на засновках котрих у дедуктивний спосіб здійснюється умовивід»*. Якщо такий умовивід не підтверджується результатами досвіду, спостереження та експериментів, то він має бути переглянутий, якщо ж підтверджується, то може бути долучений до системи наукових понять [Там само].

Методологічну боротьбу за верифікаційну презумпцію поміж *фактом природничої емпірики* певного упредметнення (пояси категорійної схеми «конкретне» й «одиничне») і *науковим знанням як інтелігібельною системною дефініційною згорткою усіх виявлених закономірностей* (пояси «особливе», «загальне» та «універсальне») відносно такого упредметнення може бути припинено завдяки практичному застосуванню у психології підходів аналітичної філософії, зокрема підходу американського філософа, математика, логіка і методолога Віларда ван Ормана Квайна (1908 – 2000). Відомо, що цей достойник у розвиток висновків І. Канта запропонував розрізняти *два фундаментальні види наукового знання: аналітичні знання* або знання, що ґрунтуються на незалежних від фактів значеннях, і *синтетичні знання* або знання, що фундуються виключно на природничих фактах [5]. Він сформулював як методологічне завдання і запропонував зразок доведення безпідставності надання верифікаційного пріоритету будь-якій одній із цих двох форм раціонального знання, що засвідчує *«розмивання меж з-поміж спекулятивною метафізикою та природознавством»* [Там само, с. 9].

Загалом в основу своєї авторської *теорії онтологічних зобов'язань*, що базується на постулаті *«Бути – означає бути значенням зв'язаної змінної»* [17, с. 157] В. ван О. Квайн закладає логіку того, що обидва – *аналітичний*

і синтетичний - модуси наукового знання як методологічні пріоритети верифікації сутнісно є ідентичними [5, с. 22]. Як аргумент, він, зокрема, наводить таке: «Істина висловлювань узагалі очевидно залежить від мови та позамовного факту. Ми також зауважили, що ця очевидна обставина містить як наслідок – не логічно, а надто природно – відчуття, що істина висловлювання якимось чином підлягає розподілу на *мовний компонент і фактичний компонент* [курсив наш – О. Х.]. *Якщо ми емпірики, то фактичний компонент має скорочуватися до низки підтверджувальних досвідів*, а в надзвичайних випадках, коли лише мовний компонент відіграє визначальну роль, тоді істинне висловлювання є *аналітичним*» [Там само, с. 22].

Очевидно, що окреслені висновки джерелять від філософами американського мислителя німецького походження Рудольфа Карнапа (1891 – 1970), яким у засновок будь-якої наукової теорії закладалась мова та аксіоми логічної побудови наукової теорії як знанневої експлікації. Квайн наголошує: «Мова, яку Карнап обрав за свій відправний пункт, не була мовою чуттєвих даних у вузькому сенсі, тому що вона також містила позначення логіки, аж до вищого обрису теорії. По суті, вона містила всю мову чистої математики. *Імплицитна в ній онтологія (тобто сфера значень її змінних) охоплювала не лише чуттєві події, а й класи, класи класів тощо* [курсив наш – О. Х.]. ...Карнап був першим емпіриком, який, через незадоволення твердженням про редукованість науки до термінів безпосереднього досвіду, вдався до серйозних кроків задля здійснення [такої] редукації» [5, с. 21]. Таким чином обидва мислителі розвивають, прагматизують і технологізують передбачення французького філософа та історика науки Еміля Мейерсона (1859 – 1933), який своїм висновком – «Онтологія становить одне ціле із самою наукою та не може бути від неї відокремленою» – ще у 1908 році передбачив появу наприкінці ХХ століття *онтологічного моделювання як універсального методологічного засобу наукового узагальнення, верифікації і розвитку* [Там само, с. 25].

На теренах української психології наведений методологічний вектор/дискурс *презупції апріорного наукового знання як системної інтелегібельної згортки закономірностей психологічних об'єктів/упредметнень* чи не найпершим розвивав один із засновників діяльніс-

ного підходу в психології, професор Київського національного університету Георгій Іванович Челпанов (1862 – 1936). У теорії наукового пізнання він був прихильником концепції апріоризму І. Канта і тлумачив процес пізнання як функціонування апріорних форм, що породжуються внаслідок діяльності людського духу. Воднораз він намагався по-своєму трактувати апріорність, яку розглядав у двох площинах – гносеологічній і психологічній. Гносеологічна апріорність, на його думку, позначала логічні передумови сприйняття, тоді як психологічна – пропонувалась як дефініція функції свідомості [7, с. 10-11].

В сучасних умовах розвитку вітчизняної психології також актуалізуються наукові розвідки оптимального методологічного інструментарію, спираючись на досягнення філософського апріоризму і логіцизму та наведені раніше методологічні позиції аналітичної філософії. Так, відома українська науковиця З.С. Карпенко, зважаючи на історично вмотивовану нагальність в аксіологічному повороті сучасних психологічних досліджень, адекватних викликам постнекласичної стадії методологічних і наукознавчих пошукувань, сприймає *моделювання як універсальний науковий метод* [9, с. 140-141]. Вона зауважує, що *сутність психологічного моделювання полягає в оперуванні моделями як відображенням факторів, речей і відношень певної царини знань у вигляді більш простої і наочної матеріальної структури* (Т. Клаус). Також, за її узагальненнями, таке моделювання потребує дослідження психічних процесів і станів за допомогою їх реальних (фізичних) чи ідеальних, передусім математичних моделей. І тут можливі два способи конструювання моделей. Якщо перший ґрунтується на емпірично виявлених властивостях і залежностях об'єкта й у подальшому втілюється у його моделі, то другий уже у вихідній точці передбачає *переддосвідне відтворення об'єкта в моделі*, й оскільки модель відома, то вважається пізнаним також і її об'єкт. Останній спосіб репрезентує *апріорний конструктивістський підхід* заснований на *принципах логіцизму та психологічного операціоналізму*, на пріоритеті *гіпотетико-дедуктивного методу наукового пізнання*. Відтак З.С. Карпенко акцентує увагу і посилює наведені нами методологічні пропозиції погодженим із розвідками О.Б. Старовойтенко висновуванням, що «загальнопсихологічне знання гуманітарного типу має створюватися

у формі дослідницьких, пояснювальних та інтерпретаційних моделей, що являють собою концептуальні схеми, логіки, когнітивні техніки, структури, типології, багатовимірні класифікації та континууми. Моделі розробляються у вигляді вербально-логічних конструктів, або ж у вербально-образній, вербально-символічній, образно-символічній формах» [Там само].

Українська дослідниця В.В. Жовтянська висновки власної наукової розвідки психологічних *закономірностей репрезентації дійсності* вибудовує на тій вихідній позиції, що, «аналізуючи проблему пізнання, нові європейські філософи не одразу, але все ж дійшли висновку, що *загальні категорії – або ті самі ідеї – не виводяться з емпіричного досвіду, але самі уможливають його появу*» [8, с. 19]. Вона, проаналізувавши низку різноманітних явищ (від абстрактного мистецтва, гри, поетичної метафори, історії Середньовіччя до мистецтва маніпуляції, прагматичних політехнологій та сучасної урбаністики) стверджує, що в центрі її авторської теорії покладено *поняття смислу як основи формування репрезентацій*. Такий *смысл* розглядається як пошукова гіпотеза, що має *недискретний, плинний характер і спирається на наявний в особі досвід, актуалізований через асоціативні зв'язки, пов'язані з предметом пошуку*. Ця дослідниця наголошує на небезпеці консервації звичних патернів поведінки, що пов'язані з функціонуванням традиційних соціальних норм (міфів, стереотипів, пересудів, маніпулятивних впливів та ідеологічного диктату). Тому розуміння *механізмів формування, функціонування і розвитку репрезентацій* становить «важливий інструмент, якщо не для повного усунення, то, принаймні, для зменшення когнітивних викривлень дійсності і пов'язаних з ними можливостей упокорення людини» [Там само, с. 357]. Такий підхід повністю відповідає нашому вектору / дискурсу онтологізації психологічного предметного поля, підтверджує релевантність і надійність обраних методологічних орієнтирів та окреслює перспективний статус і роль національної психології як засобу забезпечення повноцінної екзистенції / життєдільності суб'єкта – сучасного українця і соцсистеми загалом.

Фундаментальним узагальненням наведених аргументів на користь обрання онтологічного моделювання перспективним з а с о б о м методологування з емпіричної верифікації

нового психологічного знання, нами сприймається програмна позиція відомого українського філософа В.О. Сабадухи, яку він формулює й на фундаменті здобутку А. Баумейстера [16, с. 85-86]. Така позиція ґрунтується на подоланні упередження щодо метафізики й доводить її значущість для суспільного буття. Центральне обґрунтування полягає у тому, що людська практика потребує інтелігібельних первоначал. Тому є безумовною необхідністю «повернення практичної філософії до проблеми умов та сенсу доброго життя». Методологічна позиція цього мислителя ґрунтується на аналізі фундаментальних питань про раціональні засади практики (суспільного буття) та, у інтеграції з А. Баумейстером, на виокремленні двох підходів до розуміння й розв'язання цієї проблеми. Перший – *реалістичний / емпіричний підхід*, первинним втіленням якого, зокрема, є наукова програма Аристотеля. Узасаднює цей підхід припущення, що фундаментальні структури суцього існують самі по собі, сприймаються людиною як реальність і визначають структуру мови. Він отримав назву *онтологічного реалізму*. Другий – *конструктивістський підхід*, уособленням якого є наукова програма, що започаткована І. Кантом і реалізована усім корпусом аналітичної філософії, він тлумачить *структури суцього як утілення фундаментальних структур мови*, й тому названий *онтологічним конструктивізмом*. На думку В.О. Сабадухи, обидва підходи мають певні недоліки, що потребують прагматичного врахування, якщо не виправлення: «Онтологічний реалізм трактує реальність статично, а свідомість людини її відображає, проте процес формування структур суцього залишається поза увагою. Онтологічний конструктивізм підкреслює активність мислення, його здатність не лише впливати на фундаментальні структури реальності, а й формувати їх» [Там само].

Таким чином, *комплементарна інтеграція онтологічного реалізму та онтологічного конструктивізму* повинна орієнтуватись на: 1) максимально об'єктивне відображення реальності, 2) придатність і зручність сприймання свідомістю пересічної людини, 3) прозорість і конкретизацію процесу формування структур опису суцього, тобто на *онтологічну модель явища*, 4) спонукання осіб і груп до активності мислення, 5) прагнення не лише науково і прагматично описувати фундаментальні структури реальності, але й формувати

їх. У статусі і ролі наукового психологічного засобу сучасного універсального методологічного інструменту наведеним атрибутам повновагомо відповідає, як уже зазначалося, *онтологічне моделювання* (синоніми «*формальна онтологія*», «*онтологічний інжиніринг*»).

Обґрунтування доцільності побудови наукового поля і фундаментальної архітекτονіки гри на методологічній основі *інтеграції онтологічного моделювання, феноменологічного та системогенетичного підходів* нами здійснено у попередніх дослідженнях [11, с. 560-702; 28-30]. Тому наступну частину актуальної розвідки буде присвячено технічному обґрунтуванню і схематичному опису / дизайну базової онтофеноменологічної моделі психологічного поля гри (рис. 3), що створена на принципах методології онтологічного моделювання як засобу *емпірично-дескриптивної інтелігібельної верифікації результатів дослідження самого феномену гри*.

Поданий змістовий дизайн запропонованої моделі ґрунтується на світових і вітчизняних наукових здобутках у сфері онтологічного моделювання / інжинірингу [1; 13; 34; 38; 39]. У відповідній національній парадигмі під формальною онтологічною моделлю або онтологією наукової галузі, регіону (надалі – онтологією) узагальнено розуміють «систему понять деякої предметної сфери як набору сутностей, поєднаних різними відношеннями» [1, с. 6]. Уточнимо такий зміст, обравши за основу наведені раніше чотири фундаментальні принципи конструювання на засновках філософського логіцизму: 1) *приналежність кожного елемента і компонента онтології певному класу*, 2) *застосування функції до аргументу*, 3) *поіменування* (що у термінології сучасної інформатики постає як *система-ядро*), 4) *врахування відношення «частина – ціле»*.

Термін «формальна онтологія» уперше сформулював й використав у власній роботі «Логічні дослідження» Едмунд Гусерль (1859 – 1938) для означення тих формальних структур і відношень компонентів структури і самої структури щодо інших, що існують у тематиках різних наук [34, с. 19]. Онтології здебільшого застосовують для формальної специфікації понять і відношень, які характеризують певну галузь знань. Перевагою онтологій як способу подання знань є їх *формальна структура*, що також спрощує подальшу діджиталізацію відповідного знання. *Онтологія* наукової пред-

метної сфери / регіону об'єкта інтелігібельного простору – це *фундамент для побудови, ревізії та епістемологічного оновлення відповідних теорій*. Невід'ємна частина будь-якої онтології – *класифікаційна таксономійна структура (тезаурус)*, тому таку онтологічну модель часто використовують у спеціальних класифікаціях і системах наукової індексації, включно й тих, що придатні до технологічної діджиталізації.

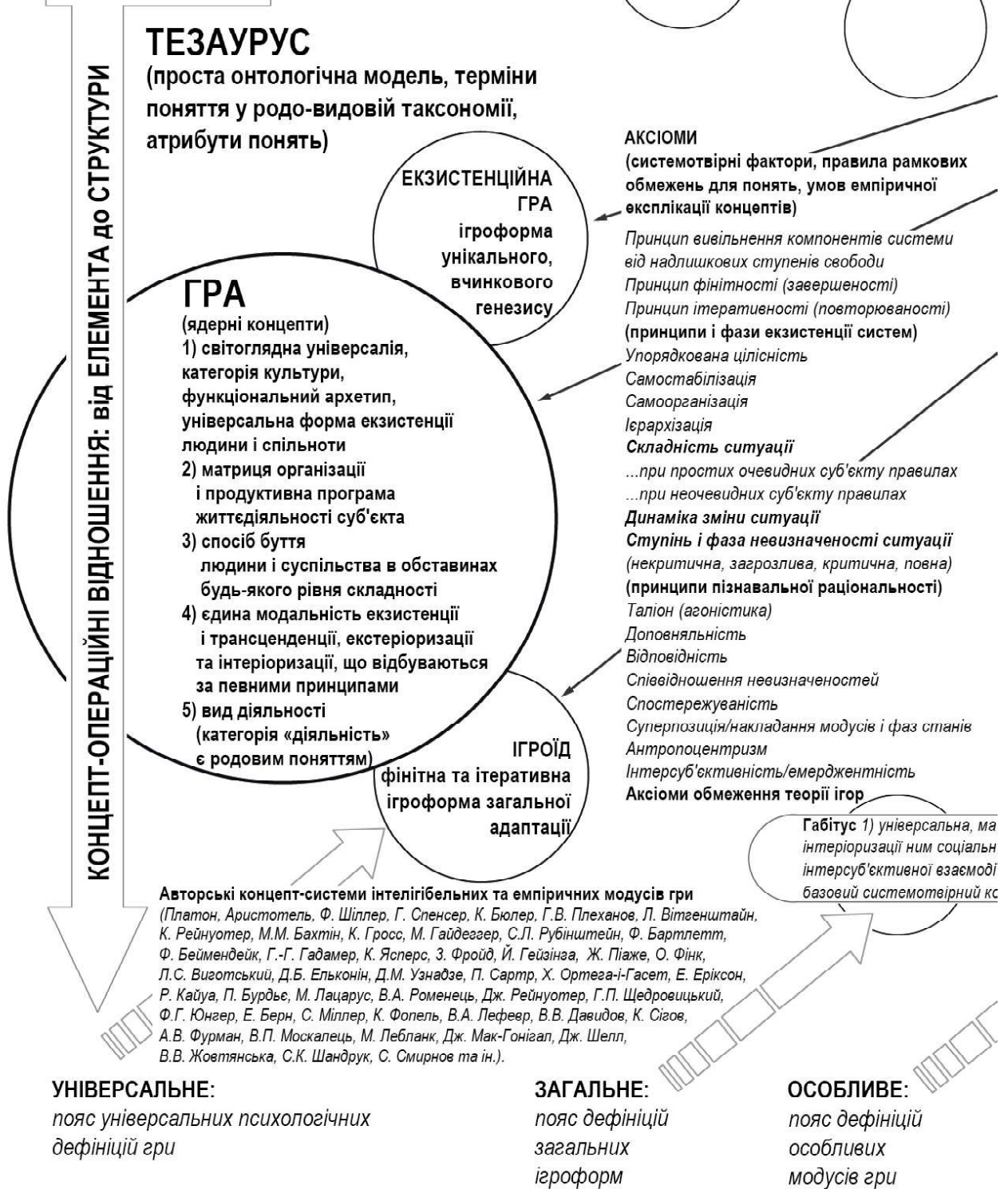
Відправною точкою при створенні будь-якої моделі знань про окрему предметну сферу є вибір її *категорійного апарату* та обрання *категорійної матриці*. Розробнику онтології потрібно пам'ятати, що *онтологія – це модель реального світу*, і поняття в онтології мають максимально відображати таку реальність. Тому під час розроблення онтології досліднику насамперед належить продумати й обрати категорійний апарат, необхідний для подання знань предметної царини [1, с. 9-11]. *Поняття (терміни) в онтології повинні бути близькими до об'єктів* (фізичних чи логічних) *та до їх зв'язків / відношень* у межах відповідного наукового, предметного поля. Зазвичай, це *іменники* (об'єкти), *дієслова* (відношення і функціональні атрибути об'єктів), *прикметники* (описові атрибути об'єктів) у пропозиціях, які описують обрану предметну галузь [Там само].

Онтології, за висновуваннями Е. Хові, позиціонуються залежно від набору елементів, які вони містять, а також від типів застосовуваних до таких елементів відношень [1, с. 12]. І тут виокремлюються так звані «термінологічні онтології» та «справжні онтології». Перші – це онтології, що містять лише сутності, явища, властивості, зв'язки предметної ділянки, структурні відношення, які їх об'єднують. «Справжні» онтології додатково містять також дефініційні відношення та відношення, що містять доповнювальну інформацію. До прикладу, до них входять *аксіоми, обов'язкові правила, що визначають взаємозалежності між концептуальними відношеннями та поняттями і повноцінно транслуються в емпіриці фізичного оприявнення таких відношень і понять* [20, с. 14-15]. Е. Хові вибудовує детальну класифікацію різних характеристик онтологій, за якою основними параметрами онтології є *форма* (те, як вона формується), *зміст*, а також *засоби її використання*.

Конструктивне формулювання онтологічних аксіом окремої предметної сфери – це складне

ВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

ТАКСОНОМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ: ВІД КОНЦ

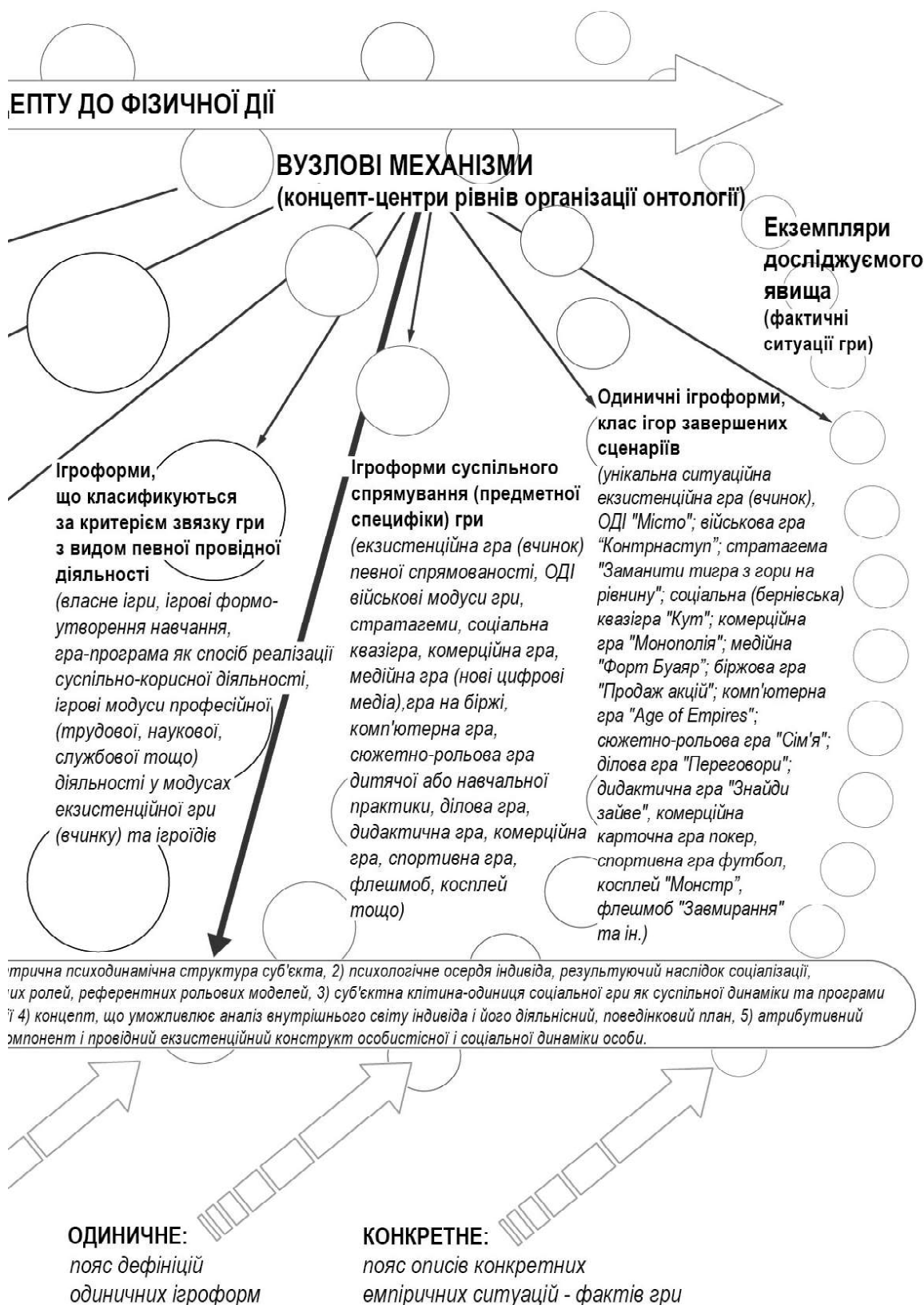

Рис. 3.
(автор О.М. Хайрулін, створена 20.06.2023 р., друкується вперше)

завдання, яке вимагає застосування *механізмів моделювання*, що уможливають їх використання у багатьох галузях науки. Для «справжніх» онтологій характерним є обмежений набір узагальнених відношень, які можна вважати базовими (таких, як родовидові відношення, частина – ціле та асоціативні). У «справжніх онтологіях» верхні рівні онтології містять дефініції, що позначають *сутність* досліджуемого явища, його *об'єкти та процеси* і *ролі* об'єктів [1, с. 12]. Окрім того, під час проектування онтологій застосовують категорійний апарат, виведений філософами, лінгвістами, логіками, фахівцями інформатики та профільної наукової галузі. Визначення зазначеного апарату тут пов'язано, з одного боку, із виявленням *концептуальних об'єктів* природної реальності і *відношень між ними*, з іншого – з їх поданням. Скажімо, Т.М. Басюк зосереджує увагу на тому, що *інтерпретація мови наукових текстів пов'язана з розумінням її як знакової системи*. Будь-то мова математики, мова хімії чи психології, маємо опрацьовані у різних науках штучні символічні мови із вигаданою лексикою та синтаксисом. Ці мови входять до наукового тексту як частина мови науки, роблячи його надуманим утворенням. Тому спочатку треба визначити *конструкцію знаку категорійного апарату* як основи знакової системи [Там само, с. 11-12].

Категорійно-поняттєвий апарат онтології та її побудова повинні забезпечувати виконання рекомендацій групи АСМ/IEEE (спілка авторитетних міжнародних організацій у галузі комп'ютерної обробки даних), завдяки чому уможливується створення архітектонічної моделі організації пізнавально повновагомого, гармонійно структурованого, оптимально вичерпного, логічно урівноваженого, герменевтично когерентного, епістемно релевантного, конструктивно зрозумілого *психологічного поля*. Є підстави виокремити дванадцять ключових (наскрізних) п о н я т ь, визнаних фундаментальними в інформатиці та побудові онтологічних моделей: 1) *зв'язування* (binding), 2) *складність великих завдань* (complexity of large problem), 3) *концептуальні та формальні моделі* (conceptual and formal models), 4) *несуперечність і повнота* (consistency and completeness), 5) *ефективність* (efficiency), 6) *еволюція* (evolution), 7) *рівні абстрагування* (levels of abstraction), 8) *впорядкування у просторі* (ordering in space), 9) *впорядкування у часі* (ordering in time), 10) *повторне*

використання (reuse), 11) *безпека* (security), 12) *компроміси та врахування їх наслідків* (tradeoffs and consequence) (див. [1, с. 17]). А це означає, що онтологічна модель знаннєвого поля повинна атрибутивно відповідати наведеним настановам.

Крім відповідності категорійній повноті побудова психологічно зорієнтованої онтологічної моделі має відбуватися за *методологічними вимогами постнекласичного психологічного дискурсу*. Першочергово це досягається поступеневою кватерно-фрактальною реалізацією векторів пізнання і конструювання, упредметненої експлікації наукового знання на основі постнекласичної методологічної оптики [8; 9; 21-25; 30]. За висновками А.В. Фурмана такий підхід передбачає [25, с. 39-40]:

1) ситуаційну зосередженість свідомості науковця на виявлених ідеалізованих чи ідеальних об'єктах оперування, її вмотивована інтенційність на проблемних ділянках актуальних упредметнень реальності;

2) атрибутивну наявність цілей і завдань конкретного дослідження у рамках окремого наукового проекту чи міждисциплінарної програми, термінологічного апарату та авторської концептуальної мови, сконструйованої теоретичної схеми пізнання-творення об'єктивної реальності, перспективного мисленнєвого конструювання відеального фрагмента світу;

3) врахування того, що продукт пізнання (у рамках нашого дослідження це онтологічна модель психологічного поля гри) атрибутивно постає у чотирьох модусах: а) багатозначного *інтелігібельного посередника* між дослідником, пізнаваною ним реальністю і суб'єктами усіх наступних досліджень; б) окремого *функціоналу* налаштованості дослідницької свідомості на пізнання, мисленнєве конструювання, розумове опрацювання і підсумкове рефлексування *надскладного багатоупредметненого об'єкта-системи*; в) *пізнавального засобу* раціонального осягнення та пояснення раніше невідомого, здійснюваного з допомогою понять і категорій; г) дослідницького інструменту мислєдїяльнїсного оперування та інтерпретації ноуменально вкорінених феноменів людської буттєвості, котрі вирізняються винятковою екзистенційною складністю і суб'єктивністю (свідомість, свобода, гра, мислення, віра, істина, справедливість та ін.);

4) категорійні зорганізованості як інструментальні засоби постнекласичного методологування у форматі здійснення повноцінного

вчинку такого методологування із його ситуацією («сприймання – розуміння – дослідження – пізнання»), мотивацією («спонукання/диспозиція – бажання – інтенціювання – Я-мислення»), дією («активність – дія – діяння – вчинення»), післядією («самооцінювання – самозвітування – рефлексія – саморефлексія»).

Як переконливо зауважував К. Лінней, «Наука – це класифікація» [8, с. 133]. В умовах побудови психологічних онтологічних моделей класифікація одночасно є умовою, процесом і результатом такої побудови. Категорійний ланцюг як осердя онтологічної моделі універсально інтегрує будь-яке наукове поле/регіон у цілісний рефлексивно-вчинковий механізм/онтомоделю у н'ять поясво організованих (за філософськими категоріями «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне») методологічних модулів-класів [25, с. 43], які у своєму змістовленому розгортанні у логіці концептуалізації природних явищ від фактичного уреальнення явища (денотат) до його універсального концептуального опису (десигнат), тобто від «конкретного» до «універсального», й утворюють центральне осердя онтологічної моделі. У такий спосіб здійснюється визначення її меж, масштабу і структури, що аргументується як першочерговий крок розроблення формальної онтології [1, с. 10]. Надалі дослідником обґрунтовується функціональність онтології, яка повинна бути зорієнтована на виконання наведених дванадцяти ключових засадничих рекомендацій до побудови онтологічних моделей, що упрядатнюють її до практичного використання [Там само, с. 10, 17].

В основі структурної побудови пропонованої нами онтологічної моделі предметної сфери як набору змістовлень, поєднаних різними відношеннями, знаходяться такі методологічні поняття/дефініції: «тезаурус», «термін/поняття», «атрибути поняття», «відношення поняття/понять», «клас/множина термінів/понять», «аксіоми/правила/обмеження (для понять та їх відношень)», «екземпляр» (див. викор. літ.). При цьому концептуальною клітиною формальної онтології є термін (від грецьк. τέρμα – кінець, межа) – одиниця лексичного рівня (слово або словосполучення), що позначає певне поняття у відповідній галузі людської діяльності, утворює функціонально-тематичний клас галузевої лексики і є органічним (системним чи позасистем-

ним) елементом термінологічного фонду [3, с. 22]. Загалом термін в онтологічному моделюванні існує на засновках логічної структури, що отримала метафоричну назву «трикутник Фреге», зміст якого сформульовано видатним німецьким філософом, логіком і математиком, одним із засновників аналітичної філософії Готлобом Фреге (1848 – 1925). Такий зміст пояснює, що будь-який реальний – природний, фізичний – об'єкт/явище доцільно сприймати та формулювати у вигляді триєдиної комплементарної композиції: 1) D – власне реальний фізичний об'єкт/явище (денотат); 2) F(D) – знак (мовний або спеціальний), тобто ім'я/назва/позначення об'єкта; 3) C(D) – поняття про D, концептуалізація D (десигнат), тобто смисл, який означається ім'ям/знаком F(D), що позначає D, денотат, фізичний об'єкт/явище. Отож «трикутник Фреге» концептуалізує співвідношення між об'єктом спостереження (денотат), мовним знаком (ім'я денотата) і поняттям (десигнат, смисл денотата), що повновагомо охоплюється дефініцією «термін». Концептуалізація окремого природного об'єкта (явища, денотата) власне й відбувається як дефініціювання, формулювання такого об'єкта на ресурсах логіки названого «трикутника».

В умовах застосування онтологічного моделювання як засобу верифікації результатів психологічного дослідження наукового об'єкта «гра», створення архітектонічного дизайну пізнавально цілісного, гармонійно структурованого, оптимально вичерпного, логічно урівноваженого, герменевтично когерентного, епістемно релевантного, конструктивно доцільного психологічного поля гри центральним поняттям/дефініцією та осердям відповідної онтологічної моделі є «тезаурус». **Тезаурусом** як «термінологічною онтологією» (за Е. Хові [1]) є найпростіша форма онтологічної моделі або формальної онтології деякої предметної царини; словник, що подає лексику певної мови в усьому її обсязі з прикладами її використання у тексті; осердя будь-якої формальної онтологічної моделі. Саме у тезаурусі слова, що належать до певної галузі знань, розміщено за тематичним принципом і висвітлено семантичні відношення між лексичними одиницями мови.

Побудова тезаурусу розпочинається конструюванням категорійної схеми онтологічної моделі досліджуємого явища. Спираючись на методологічні праці А.В. Фурмана [21-25],

нами обґрунтовані категорійні по я с и «універсальне», «загальне», «особливе», «одичне», «конкретне» і конструкти, дефініції, мислесхеми, принципи і закономірності/аксіоми/обов'язкові правила циклічно-вчинкового підходу [11; 28-30]. Тезаурус є осердям онтологічної моделі явища гри. Він містить таксономічно структуровані концепти, що експлікативно утворюють *вузлові механізми онтології гри: гра, ігроїд, екзистенційна гра, ігровий канон, гра як учинення*, інші різнопоясні за категорійною схемою *модуси гри, габітус, ситуація, пропріум, диспозиції*, похідні комунікативні інваріанти, що у змістовлюють і формують життєдіяльність суб'єкта: *культура, стратегії, тактики, комунікативні дії/акти та ін.*

У подальшому всі компоненти тезаурусу онтологічної моделі досліджуємого явища зводяться до єдиної таксономійної структури через визначення їх атрибутивних і модальних зв'язків – *предикатів, характеристик/ознак/властивостей, функцій/дій, відношень і аксіом/обмежень/правил емпіричної експлікації та екземплярів/конкретних явищ такої експлікації*. Зміст і значення термінів наведених компонентних ознак тезаурусу, що використовуються в онтологічному моделюванні, відповідають актуальному загальнонауковому розумінню і трактуванню.

Вузловий механізм онтології, використовуваний у межах онтологічного моделювання, – це компонент онтології, дескриптивне поняття (універсалія, категорія, ейдос), концепт/десигнат із власними фіксованими атрибутами, кон'юнкційний комплекс певних формально-онтологічних позицій, котрий як *система-ядро* генерує/встановлює серед елементів і компонентів онтології *відношення «частина – ціле»*, що забезпечує її таксономійно-мережну, а також системну (від елемента до структури) організацію на всіх поясах категорійної матриці явища. Вузлові механізми різних рівнів категоріальної схеми утворюють *онтологічну архітектуру гри* включно до поясу конкретного фізичного ситуаційного оприявлення, емпіричного факту гри. Окрім різнопоясних модусів гри, вузловими механізмами онтологічної моделі гри є також *габітус* та його атрибути, такі як пропріум, види диспозицій, похідні комунікативні інваріанти, що у змістовлюють та формують життєдіяльність суб'єкта (культура, стратегії, тактики, комунікативні дії/акти).

Аксіоми/обмеження/обов'язкові правила емпіричної експлікації (для понять та їх відношень) [1; 20, с. 14] у рамках чинного дослідження ґрунтуються на функціонально-системному (системогенетичному) підході (П.К. Анохін, Е. Ласло). Ось чому на всіх поясах категорійної схеми вони задовольняють вимоги *принципу вивільнення компонентів системи від надлишкових ступенів свободи* та чотирьом центральним ідеям/методологемам філософії систем, що фундують ідеальний стан функціональної системи як: 1) *упорядкованої цілісності*; 2) *самостабілізації*; 3) *самоорганізації*; 4) *ієрархізації* і що повинні сприйматися як засадничі онтологічні аксіоми.

У будь-якому разі вся психологічна онтологічна модель або її частина атрибутивно містить певний набір аксіом, обов'язкових правил, деонтичних конвенцій, що вибудовуються на фундаменті концептів/термінів/ понять і відношень поміж ними. Водночас у дедуктивний спосіб такий набір аксіом на лінійці від «універсального» до «конкретного» (як і навпаки, індуктивний) може уточнюватися і набувати своєї розлогості безмежно і постійно, що й емпірично оприявнюється як діалектичний рух-поступ наукового знання як у діахронії/вертикалі його історико-раціонального, епістемного розвитку, так і у синхронії/горизонті екзистенційного практикування суб'єктів на підґрунті такого знання (див. *рис. 2*).

Аксіоми (критерії) емпіричного ігрового практикування, диференціювання ігроформ (фінітність, ітеративність, критерії класифікації математичної теорії ігор та ін.) визначають рамкові обмеження, методологічні правила, форми виконання *принципів* ігрової діяльності, зокрема вивільнення/обмеження компонентів системи від надлишкових ступенів свободи і принципів організованого філософування, котрі узасаднюють ідеальний стан функціональної системи. Виходячи із того, що відповідно до критерію аксіоматизації, онтології можуть містити аксіоматизовану і неаксіоматизовану частини/сфери [1, с. 13], то в онтологічній моделі психологічного поля гри ігроїди складають її аксіоматизовану частину, екзистенційна гра – слабо-аксіоматизовану, або неаксіоматизовану.

Термін «*екземпляр*» (модус *конкретного*, фізичної експлікації явища) у побудові психологічної моделі узагальнено позначає будь-який онтичний, конкретний, емпіричний, природний, реальний, фізичний

об'єкт/явище; конкретний уреальнений денотат; денотативне емпіричне упредметнення/експлікацію поняття у його натуральному, фізичному оприявненні. Відповідно до процедурних настанов онтологічного моделювання створення онтологічної моделі психологічного поля гри може відбуватися як *висхідний процес від «конкретного» до «універсального»*, від денотативного поясу екземплярів/явищ до універсальних дефініцій/концептів верхнього щабля або навпаки, як *спадний, низхідний процес – від «універсального» до «конкретного»*. Певний вибір під час онтологічного моделювання не містить якогось принципового сенсу й обирається дослідником довільно. Нами, скажімо, прийнято, *низхідний процедурний формат побудови психологічної онтології гри*, відповідно до чого першочергово належить скласти понятєву вертикаль її тезаурусу від: 1) *верхнього поясу універсальних дефініцій/концептів/ейдосів гри*, послідовно через 2) *пласт загальних модусів гри*, що присутні у її доступній емпіриці на всьому історико-культурному діапазоні; 3) через наступний *обсяг особливих оприявнень інваріантів гри* залежно від різних онтогенетичних умов оприявнення; 4) *пояс одиничних оприявнень гри* до 5) денотативного щабля конкретних одноразових емпіричних фактів *hic et nunc* або екземплярів/явищ гри.

Тезаурус психологічної онтології будь-якого наукового регіону за визначенням повинен відповідати *загальнонауковим родо-видовим закономірностям*, що суттєво уточнює як структуру, так й змістовне наповнення векторів упредметненої експлікації категорійної схеми від поясу «універсальне» до обширу «конкретне». Відтак побудова тезаурусу – це «специфічний випадок відображення діалектики одиничного, особливого, загального, згідно з якою рід охоплює все багатоманіття різновидів, а видові особливості живляться родовими характеристиками всезагального» [20, с. 79], що має відповідати такій характеристиці на будь-якій ланці/частці/множині онтології.

Відомо, що у формальній логіці *вид і рід* характеризують відношення між класами різного обсягу і використовуються як одиниці класифікації. Зв'язки між ними становлять родо-видові відношення, які постають принципом упорядкування класифікаційних систем та основою логічних процедур (наприклад, визначення, поділу обсягу поняття, визначення залежності та ін.). Саме на засадах родо-видових (формально логічних) закономірностей

організуються відношення понять тезаурусу. Останні умовно мають бінарний лад і стосовно предмета дослідження і щодо гри розподіляються на: а) *концепт-операційні відношення «від елемента до структури»* (родо-видові і предикативні відношення концептів, семантичного і синтаксичного ускладнення понять, критерійні відношення інтелігібельної визначеності у рамках синтаксичної і семантичної невизначеності); б) *таксономічні відношення «від гнозису до праксису, від концепту до фізичної дії»* (відношення узмістовлень, що утворюють досвід суб'єкта та зміст аферентацій/умов його життєдіяльності за поясами категорійного діапазону від «універсального» до «конкретного», реалізація яких об'єднує мислєдіяльнісне (гнозис) та фізичне (праксис) практикування суб'єкта). Воднораз концептно-операційні відношення понять «від елемента до структури» генерують зміст габітусу суб'єкта у його екзистенційному розвитку. Відношення понять «від гнозису до праксису» зумовлюють життєдіяльність цього суб'єкта через канали активізації його габітусу.

Змістовне наповнення векторів упредметненої експлікації категорійної схеми через реалізацію *принципу упорядкування за родо-видовими ознаками* уточнюється методологічним поняттям *визначеності*, завдяки якому оцінюються виражальні можливості дедуктивної теорії [20 с. 80]. У цьому аналітичному вимірі існують *два типи визначеності: семантична*, що характеризує відображення об'єктів дійсності, їх властивостей і відношень у дедуктивній теорії, та *синтаксична*, що вказує на взаємозв'язок термінів теорії, можливість визначення одних із них через інші. У сучасній логіці *формальні критерії визначеності* реалізуються за допомогою *логічної семантики і синтаксису логічного* (транзитивність, інтерпретація, виконуваність, доведеність, диз'юнкція, кон'юнкція, синсемантичність тощо). Властивості визначеності мають атрибутивне значення при побудові, модернізації, спрощенні, порівнянні теорій, оцінці їх змістовності та при встановленні полідисциплінарних перспектив. Таким чином, всі елементи і компоненти онтології (поняття/десігнати, їх атрибути та відношення, аксіоми/правила) повинні структурно вибудовуватися *за родо-видовим принципом і на ґрунті семантичної і синтаксичної визначеності*, що атрибутивно передбачається також і методологією онтологічного моделювання [1; 13; 20; 34; 38; 39].

Реалізація у дослідженні наведених закономірностей забезпечує виконання рекомендацій групи АСМ/IEEE [1, с. 17] й уможливило побудову пізнавально повновагомого, гармонійно структурованого, оптимально вичерпного, логічно урівноваженого, герменевтично когерентного, епістемно релевантного, конструктивно зрозумілої знанневої картини про явище-об'єкт психологічного дослідження станом на час його здійснення. При цьому *тезаурус психологічної онтології гри* утворюють такі *дефініції*/десигнати й одночасно онтологічні *вузлові механізми* поступового перетворення теорії у практикування, концептів у їх фізичні уреальнення/експлікації (більш докладне обґрунтування та аргументування див. [11; 28-30; 38], (рис. 3).

І. Вищий ступінь концептуалізації – пояс універсальних психологічних дефініцій гри відповідно до обсягу і значення категорії «УНІВЕРСАЛЬНЕ».

Наведемо основні поняття цього вищого ступеня позаяк повний спектр усіх концептів гри через масштабність їх понятійних узмітовлень потребує окремої публікації. Гра – це: 1) світоглядна **універсалія** (від лат. *universalis* – загальний), **категорія** культури, функціональний **архетип**, універсальна онтофеноменальна **форма** екзистенції людини і спільноти; 2) **матриця** організації і продуктивна **програма** життєдіяльності суб'єкта у реальних умовах його існування і соціальної взаємодії; 3) **спосіб буття** людини і суспільства у складних актуальних обставинах їх діяльності, що здатний забезпечувати процеси системогенезу психобіотичної структури (людини або соціальної групи) будь-якого рівня складності; 4) єдина **модальність** одночасно буттєвої екзистенції і трансценденції, екстеріоризації та інтеріоризації на атрибутивній основі свідомого «подвоєння світу», буття одночасно на двох планах-вимірах активної свідомості – зовнішньо-середовищного та внутрішньо-суб'єктного, що існують за принципами системної взаємної співдії, доповнюваності, комплементарності; 5) **вид діяльності** (категорія «діяльність» є родовим поняттям), який функціонально: а) акумулює історично накоплений соціальний досвід, б) у взаємодоповненні задає цілісний образ людського світу, в) організуються у реальному житті як схематизм, котрий зумовлює суб'єктне сприйняття світу, його переживання і розуміння, г) формовиявляється як базова структура людської свідомості і має

універсальний об'єктотвірний характер, д) відіграє роль своєрідної глибинної програми соціального життя, котра серцевинно містить інваріанти абстрактного всезагального змісту, е) характеризується смисловим наповненням, котре зорганізується у вигляді своєрідних кластерів і в їх сукупності утворює пізнавальний образ світу певної епохи, спільноти, індивіда (докладне обґрунтування див. [29-30]).

У власній родо-видовій структурі гра як рід має два *фундаментальні універсальні види* (клас *доменів гри*): 1) *екзистенційна гра* – ігроформа унікального генезису як учинкової програми життєдіяльності людини та 2) *ігроїд* – гра як форма загальної адаптації, різновид фінітних та ітеративних (звичних, стандартних) форм суб'єктної адаптації [29]. Наведені класи ігор та підпорядковані їм у родо-видовому відношенні інші концепти, зокрема й ті, що описують конкретні експлікації гри, структурно-функціонально уточнюються та диференціюються згідно із закономірностями гейміфікації (гейм-дизайну, гейм-інжинірингу) та критеріями математичної теорії ігор [33; 37; 40]. До прикладу, Дж. Шеллом у співавторстві виокремлено *шість універсальних атрибутивних неспецифічних засадничих атрибутів будь-якого поясу ігрового оприявлення*: 1) простір гри, 2) час, 3) об'єкти, властивості і стани, 4) дії гравця, 5) правила і 6) навички гравця [37; 40]. Відповідне обґрунтування наведено у попередньому дослідженні [29]. Слід окремо зазначити, що такі концепти, як *об'єкти, властивості і стани* та концепт *дія* у своєму структурно-функціональному поєднанні придатні до використання як *універсальний код* формування структурно ізоморфних смислоутворень, у тому числі й на рівні елементів/одиниць/клітинних структур за будь-яких форм дії – мисленневої (мислєдіяльнісної), вербальної (лексеми) та практичної (кінеми). Такий код також відповідає елементарній онтологічній абстрактній системі Суб'єкт (S) – Об'єкт (O) – Відношення/Дія/Функція (R) та забезпечує на усіх рівнях будь-якої системи взаємодію її складових з-поміж собою.

До складу тезаурусу психологічного поля гри доцільно включити концепт-системи, що були запропоновані дослідниками попередніх часів, починаючи від прадавніх мислителів Платона та Аристотеля, й завершуючи Д.Б. Ельконіном, Г.П. Щедровицьким, К. Сігоимв, В.П. Москальцем, А.В. Фурманом, С.К. Шандруком та ін. Водночас зміст авторських

наукових систем/ здобутків стосовно гри потребує ґрунтовного і взаємного погодження, позаяк за невеликим винятком вони не мають спільної методології психологічного пізнання.

Особливою ланкою *тезаурусу психологічної онтології гри* є **габітус** – фундаментальний психологічний концепт, явище і утворення, що узмістовлюється як: 1) універсальна, матрична психодинамічна структура суб'єкта, 2) психологічне осердя особи, результуючий наслідок соціалізації, інтеріоризації ним соціальних ролей, референтних рольових моделей, 3) суб'єктна клітина-одиниця соціальної гри як суспільної динаміки та програми інтерсуб'єктивної взаємодії, 4) концепт, що уможливорює аналіз внутрішнього світу особистості і його діяльнісний, поведінковий план, 5) атрибутивний базовий системотвірний компонент і провідний екзистенційний конструкт персональної і соціальної динаміки особи. В онтологічній моделі психологічного поля гри **концепт габітусу** як генеральний механізм онтології об'єднує собою усі системні явища, вузлові деталі, системотвірні фактори, які стосуються внутрішньо-суб'єктного простору особистості на будь-якому поясі категорійної схеми досліджуємого явища.

Генеральним агрегатом, що імплікує системні явища, генетично підпорядковані вузлові механізми, системотвірні фактори, які стосуються обставин життєдіяльності суб'єкта, аферентацій його актуального зовнішнього простору є **ситуація** як сукупність зовнішніх відносно суб'єкта умов, унаслідок яких створюється довілля, що змушує його проявляти відповідну активність (див. докладно [28]). Особливості ситуації у її онтологічних модусах визначаються аксіомами відповідного ступеня онтологічної концептуалізації. В дослідженні гри найбільшу онтологічну вагомість мають модуси «проблемна ситуація», «конфліктна ситуація» і «соціальна ситуація розвитку» як ситуаційні фази вчинкової спіралі ігрового дійства.

Перетворення «термінологічних онтологій» (тезаурисів) на «справжні онтології» (Е. Хові) відбувається тоді, коли до відповідної системи дефініцій/ термінів долучаються також дефініційні (родо-видові) відношення і ті, що містять доповнювану інформацію щодо таких дефініцій [1, с. 12]. Передусім мовиться про аксіоми, що визначають взаємозалежності між відношеннями та змістом понять, які створюють онтологію психологічного поля досліджуємого явища.

Аксіоми (обмеження, обов'язкові правила) вищого ступеня онтологічної концептуалізації гри формулюються передусім залежно від типу стратегічної складності ситуації, умов вчинення (аферентацій обстановки), де розрізняють *складність при простих, очевидних для суб'єкта* (ігроїди) і *складність правил неочевидних для нього* (частково ігроїди та всі екзистенційні ігри). У технічному відношенні наведені умови вчинення диференціюються у вигляді тривимірної моделі (рис. 4). Крім того, на цьому етапі концептуалізації відповідні концепти гри розмежовуються (аксіоматизуються) за критеріями класифікації математичної теорії ігор:

1. Розподіл за характером взаємин у ході гри – антагоністичні, безкоаліційні або ігри з нульовою сумою, а також, на противагу наведеним, – коаліційні, кооперативні ігри.

2. За кількістю учасників – ігри за участю одного, двох, трьох, ... n-ної кількості учасників.

3. Розподіл за характером виграшів – ігри з нульовою сумою на противагу іграм з ненульовою сумою.

4. За повнотою поінформованості – ігри з повною інформацією на противагу динамічним іграм, коли інформація для прийняття рішень надходить гравцям поступово вже у процесі самої гри.

5. Розподіл за кількістю ходів – кінцеві ігри на противагу нескінченним іграм.

6. Розмежування за кількістю стратегій, що застосовуються у грі – ігри з кінцевим числом стратегій та ігри з безкінечними стратегіями.

7. За унікальністю інструментарію гри (запропоновано автором) – ігри тривіального інструментарію (культурно зумовлені засоби: спортивне знаряддя, зброя, гральні карти, іграшки, промислові товари тощо) та ігри унікального інструментарію, який набуває характер ігрового лише у ситуаційній динаміці ігрового дійства.

Також вважаємо за доцільне увести до складу універсальних концептів онтології психологічного поля гри концепти мінімаксної та максимінної стратегій і концепт ВАННА, що мають фундаментальне значення у герменевтиці математичної теорії ігор та які пропонується сприймати як *універсальні системотвірні аспекти і фази реалізації суб'єктної програми дій* на усьому діапазоні вчинку від: а) осмислення ситуації, б) мислетворення, в) когнітивного супроводу практикування, реалізації програми дій і г) пострефлексивної

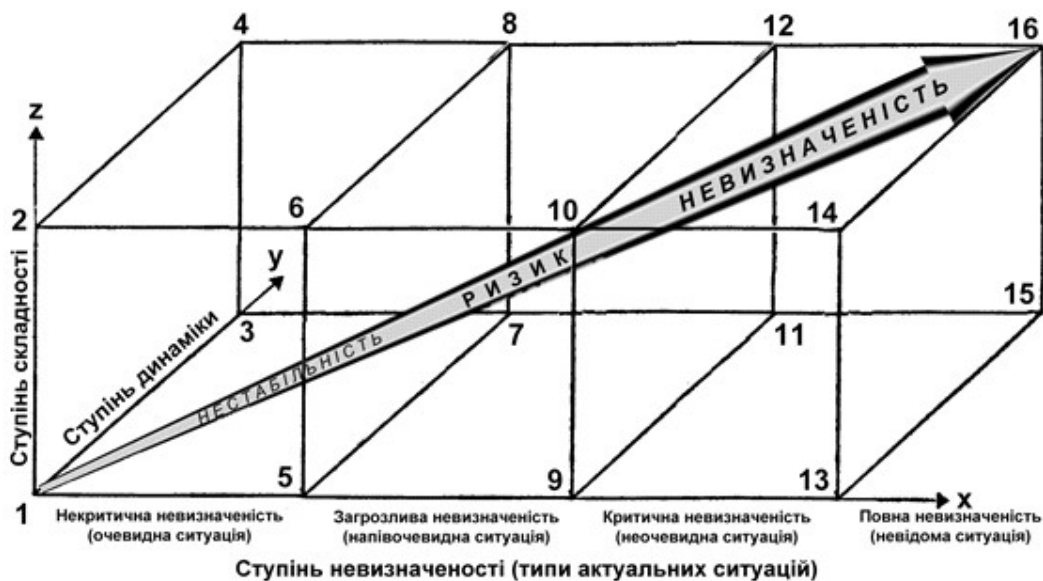

Рис. 4.

Тривимірне концептуальне середовище видів ігрових задач
(автор О.М. Хайрулін, створено на основі досліджень Р. Говарда, 1968;
Ю. Козелецького, 1979; А.В. Фурмана, 2007; друкується вдруге [29, с. 102]).

інтеріоризації результату з урахуванням здобутків і помилок.

Психологічний зміст концептів мінімаксної та максимінної стратегій походить з математичного мінімакс-максимінного критерію оцінки і прогнозу ймовірних результатів дій у будь-якій конфліктній ситуації [10; 33; 44]. Згідно із цим критерієм *мінімаксна стратегія* (або стратегія мінімізації максимальних втрат) – це спрямованість програми дій суб'єкта, який оцінює актуальну ситуацію такою, що становить для нього більшу небезпеку порівняно з можливістю здобутку, а власні ресурсні потенціали недостатніми для перемоги (отримання більшої користі, аніж втрати), тому суб'єкту рекомендується орієнтуватися на модель/програму поведінки, яка була б найменш ризикованою [44, с. 629]. Відповідно до *максимінної стратегії* (або стратегії максимізації мінімального прирощення користі, здобутків) – це спрямованість програми дій суб'єкта у ситуації, коли він оцінює можливості отримання нехай незначної, проте ймовірної вигоди, а власні ресурсні потенціали достатніми для отримання певної користі бодай із незначним, але більш ймовірним здобутком, аніж втратою [Там само, с. 656].

Отже, теоретико-ігровий концепт BATNA (акронім від від англ. «Best Alternative to a

Negotiated Agreement») позначає прийнятну альтернативу можливому переговорному рішення (спільному результату всіх учасників конфліктної ситуації), яку рекомендується мати суб'єкту для оптимально якісного осмислення ситуації, мислестворення і когнітивного супроводу реалізації програми дій, формулювання мінімально прийнятного, задовільного результату [33, с. 666]. Як наголошувалось, **зовнішніми (об'єктивними) аксіомами, а також зовнішніми (аферентаційними) системотвірними факторами** при цьому є всі наведені критерії диференціювання, передусім – це *фінітність, ітеративність, складність, динаміка, невизначеність, принцип вивільнення компонентів системи від надлишкових ступенів свободи та принципи філософії систем (упорядкована цілісність, самостабілізація, самоорганізація, ієрархізація)*. Водночас **внутрішніми (суб'єктивними) аксіомами, або внутрішніми системотвірними факторами** є *афективно-мотиваційна (мотиви, диспозиції) та операційно-технічна (досвід, компетентності, уміння, навички) готовність суб'єкта до участі в актуальній ситуації гри* (див. [6, с. 560-702; 28-30; 37; 44]), що складають основу/осердя *габітусу* та впливають на вибір актуальної програмної – мінімаксної чи максимінної – стратегії.

До основних психологічних мотивів/диспозицій ігрової діяльності людини (Й. Гейзінга, Дж. Шелл, М. Лебланк, В.П. Москалець) [40, с. 108-110] належать:

1) *відчуття*, що повно долучає до можливості отримати особою задоволення через застосування усього свого сенсорного, перцептивного комплексу;

2) *фантазія* як можливість задоволення від уявного світу і від уявлення себе тим, ким людина не є насправді;

3) *оповідання*, як не задалегідь задана лінійна історія, а як драматична наступність подій із їх різноманітними сценаріями;

4) *складність*, що стимулює засадниче ігрове задоволення, оскільки ядром кожної гри стає проблема, яку потрібно вирішити;

5) *товариство* як поле знаходження чогось приємного в дружбі, взаємодії, співпраці;

6) *відкриття* як канал пошуку і знаходження чогось нового, як можливість відкриття; це мотив дослідження ігрового світу, часто й віднаходження прихованих особливостей гри або вдалої стратегії, що поціновується найбільше;

7) *самовираження* як задоволення від створення чогось для себе і для оточення нового, від самореалізації себе у процесі гри;

8) *прийняття* як мотив-прагнення бути кимось оціненим та обраним на підставі таких оцінок й одночасно як задоволення приєднатися до кола обраних – залишити реальний світ з-зовні і стати частиною нового, нехай і локалізованого довкілля, що має більшу вагу через захопливий набір правил і значень.

Додаткові, супровідні або в т о р и н н і мотиви/диспозиції:

9) *очікування* випереджувальне задоволення виникають тоді, коли приємне враження на підході, і тільки його очікування вже становить певне задоволення;

10) *завершення* як перспективна приємність доводити почате до кінця; більшість ігор використовують цей різновид задоволення: будь-які ігри, де гравцеві треба «поїсти всі точки», «знищити усіх поганих хлопців» або якимось інакше «пройти рівень»;

11) *радість із приводу чужої втрати*; найчастіше цей стан переживається тоді, коли справедливе покарання наздоганяє деяку нечесну особу, що є важливим аспектом ігор-змагань;

12) *дарування* як мотив задоволення від того, що твій подарунок або сюрприз ущасливив когось;

13) *гумор* як мотивовані веселощі від перепетій гри, певних ситуацій у її перипетійному процесі;

14) *можливість вибору* як мотив задоволення від того, що особа на власний розсуд за наявності різних варіантів і способів дії запускає ігровий механізм та процес прийняття власного рішення;

15) *гордість від досягнення мети* як мотив перемоги і як післядіяльне задоволення;

16) *сюрпризи* як можливі несподіванки, що стимулюють ігрову активність та зацікавленість у грі;

17) *умління* (в англомовній культурі – fun, фан); у творців американських ігор є приказка, що «страх мінус смерть дорівнює фанові»; умління – стан пережиття не стільки природного страху, скільки захоплювально емоційний, навіть афективний, стан, коли людина наче боїться, але одночасно відчуває, що їй ніщо не загрожує;

18) *перемога над обставинами* як мотив задоволення від того, що особа досягне успіху там, де спочатку в неї було небагато шансів;

19) *зачудування* як всепоглинальне почуття трепету і здивування.

Операційно-технічна вправність і досвідна готовність суб'єкта до участі у будь-якій актуальній ситуації гри від початку набуття такої вправності, що формується і розвивається від народження на основі фактичної реалізації *афективно-мотиваційної (диспозиційної) програми* його структурно-розвиткового пропріуму, що утворюється із таких компонентів та їх взаємозалежностей: а) тілесне самовідчуття (body sense), б) самоідентифікація (self-identity), в) самооціювання (self-esteem), г) саморозвиток (self-extension), д) раціональне мислення (rational thinking), е) образ самого себе, Я-образ (self-image), є) самоспрямованість (proprieate striving) та ж) самоусвідомлення (self-knowing) [43; 44]). Виходячи із доведеного Г. Олпортом факту, що домінуючим та об'єднувальним щодо усіх компонентів пропріуму є *самоспрямованість суб'єкта*, доцільно вважати її *інтегральним внутрішнім (суб'єктним) системотвірним фактором*. Водночас зважаючи те, що *самоспрямованість* є кінцевою стадією розвитку пропріуму суб'єкта, що з'являється й сенситує у підлітковому віці, вважаємо слушним сприймати цей вік онтогенетичним початком актуалізації *повноважогого екзистенційного модусу гри*. Інакше кажучи, починаючи з підліткового віку, в життєдіяльності суб'єкта гра оприявнює всі свої універсальні, екзистенційні атрибути як універсалія, категорія культури, функціональний архетип, матриця організації, продуктивна

програма і спосіб буття особистості за реальних умов її існування і соціальної взаємодії.

Отож *самоспрямованість суб'єкта як базовий компонент та осереддя габітусу доцільно враховувати як інтегральний внутрішній (суб'єктний) системотвірний фактор. Упередметнена у повсякденних умовах прожиття самоспрямованість суб'єкта реалізується як корисність*, що обґрунтовувалось раніше [30] у її двох інваріантах: суб'єктивна, індивідуальна, особистісно-еґоїстична та суспільно зумовлена або конвенційно-суб'єктна, інтерсуб'єктивна, соціальна. При цьому системотвірний фактор корисності на індивідуальному рівні розподіляється на мінімаксний та максимінний модуси, тоді як цей фактор інтерсуб'єктивної корисності відповідає атрибутам суспільної корисності, передусім етиці відповідальності (Г. Йонас), фоновому консенсусу (Ю. Габермас), Парето-критерію оптимальності суспільного добробуту (В. Парето).

Засадничими (*верхній пояс*) онтологічними аксіомами на усіх рівнях категорійної схеми є принцип вивільнення компонентів системи від надлишкових ступенів свободи та принципи філософії систем, котрі визначають ідеальний статичний і динамічний стани будь-якої функціональної системи: 1) упорядкована цілісність; 2) самостабілізація; 3) самоорганізація, 4) ієрархізації [36]. Звідси постає обґрунтована нами доцільність поширення на психологічне поле гри дії принципів раціональності: таліону (агоністики), доповняльності, відповідності; співвідношення невизначеностей, спостережуваності, суперпозиції/накладання, антропоцентризму та інтерсуб'єктивності [23]. З урахуванням об'єктивного, інтегруюче об'єднувального, відповідно до трьох фундаментальних законів діалектики), характеру екзистенційного розвитку людини і соціальної групи логічним убачається об'єднання наведених принципів у єдиний *універсальний деонтичний комплекс онтологічних аксіом психологічного поля гри*, в якому принципи філософії систем (*упорядкована цілісність, самостабілізація, самоорганізація, ієрархізація*) виконують центральну пофазову системотвірну функцію на всьому категорійному діапазоні станів суб'єкта від: а) конкретного ситуаційного стану в актуальному модусі *hic et nunc*, через б) одиничне як звичні, рутинні стани суб'єкта, в) особливе як ситуаційні стани суб'єкта в умовах екзистенційної гри (ситуації загрозливої та критичної невизначеності) до г) загального та,

як результат, до д) універсального стану поступового екзистенційного удосконалення габітусу суб'єкта.

II. Ступінь дефініцій/позначень загальних ігроформ. Пояс категорійної схеми «ЗАГАЛЬНЕ».

Концептуальний рівень містить поняття ігроформ, які розгалужуються за критерієм зв'язку гри з видом певної провідної діяльності (див. [12; 29]). Закономірно розрізняються концепти другого поясу: 1) власне ігри, 2) ігрові формоутворення навчання, 3) гра-програма як спосіб реалізації суспільно-корисної діяльності, 4) ігрові модуси професійної (трудова, наукова, службова тощо) діяльності, 5) канонічні форми гри як учинення.

Позаяк гра у психологічному сенсі передусім є «видом діяльності», який відрізняється від інших діяльностей низкою специфічних ознак, зміст таких ознак кон'юнкційно перетинається із змістом інших фундаментальних видів провідної діяльності (навчання, суспільно-корисна діяльність, професійна діяльність), чим утворюється пізнання всіх подальших концептів гри та її екземплярів чи форм оприявлення. Загалом такі ознаки за їх логіко-функціональною подібністю класифікуються у групі таксони:

1. Розвага, забава, приємне проведення часу, в тому числі із застосуванням відповідного інструментарію (настільні ігри, спортивне спорядження, музичні інструменти тощо).

2. Гра як специфічна форма активності людини у період дитячого та юнацького віку.

3. Гра як довільна діяльність, що здійснюється з метою збільшення власних ресурсів в умовах конфлікту інтересів та ризику як ознак невизначеності.

4. Гра як розвиток, навчання здатності до прийняття оптимальних рішень через моделювання відповідних ситуацій.

5. Гра як професійний розвиток, навчання фаховим компетенціям і навичкам через моделювання відповідних ситуацій.

6. Гра – утаємничена цілеспрямована активність із прихованою особистою чи груповою метою.

7. Гра як імітаційна діяльність задля розваги, навчання або приховування людиною її справжніх намірів.

8. Неспецифічний модус мовної, мовленевої гри в інваріантах принципу організації вербальної комунікації та атрибутивного засобу фізичного ігрового практикування.

9. Гра як прикладний атрибут, інструмент інтелектуального практикування у системомиследіяльній методології (за Г.П. Щедровицьким).

10. Оргучинкове канонічне дійство уможливлення професійного методологування за сценарного втілення схеми-матриці модульно-розвивального оргпростору мислевчинення (за А.В. Фурманом).

Концептуальне розгалуження та змістовне формулювання аксіом, а також системотвірних факторів вищого концептуального ступеня (пояс універсального) на рівні дефініцій/позначень загальних ігроформ (загального) генерується кон'юнкційним синтезом певних провідних видів діяльності і кожної із наведених ознак логіко-функціональної подібності ігроформ.

III. Ступінь дефініцій/позначень особливих модусів гри. Пояс категорійної схеми «ОСОБЛИВЕ».

Цей концептуальний обшир містить поняття і г р о ф о р м, які таксономійно організуються за критерієм суспільного спрямування (щонайперше предметної специфіки) гри. Прикладами таких класів є організаційно-діяльнісна гра, військова гра (ведення реальних бойових дій, навчальна воєнна гра, військово-спеціальна гра, військово-тактичний ігровий шаблон-стратегема), соціальна квазігра, комерційна гра, медійна (телевізійна) гра, гра на біржі, комп'ютерна гра, сюжетно-рольова гра дитячої або навчальної практики, ділова гра, дидактична гра, комерційна гра, спортивна гра, гра-перформанс (театралізована індивідуальна чи групова гра) (див. [29]), а також гра-місце, гра-виклик, гра-подія, гра-церемонія [26; 27] та ін.

Аксіоми як системотвірні фактори виокремлення особливих класів гри у їх розвитку розгалуженні від вищого універсального концептуального поясу через формат правил/обмежень загальних ігроформ відповідають суспільній специфіці, предметному призначенню певного особливого класу гри, що забезпечує вирішення проблем певної соціальної (наукової, управлінської, професійної, службової, побутової тощо) сфери.

IV. Ступінь дефініцій/позначень одиничних ігроформ. Пояс категорійної схеми «ОДИНИЧНЕ».

Клас одиничних ігроформ термінологічно/дефініційно позначає унікальну екзистенцію гри – вчинок і сформовані у процесі культур-

ного розвитку людства *ігроформи усталених (доксичних, традиційних) механік, клас ігор завершених сценаріїв*. До цієї множини ігрових концептів відносяться, наприклад, організаційно-діяльнісна гра «Місто»; військова (командно-штабна) гра «Контрнаступ»; військово-тактичний ігровий шаблон-стратегема «Заманити тигра з гори на рівнину»; соціальна (бернівська) квазігра «Кут»; комерційна гра «Монополія»; медійна (телевізійна) гра «Форт Буаяр»; біржова гра «Продаж акцій»; комп'ютерна гра «Age of Empires»; сюжетно-рольова гра «Сім'я»; ділова гра «Переговори»; дидактична гра «Віднайди зайве»; комерційна карткова гра покер (преферанс, блек джек тощо); спортивна гра футбол (шахи, кьорлінг, більярд тощо); косплей (індивідуальна гра-перформанс) «Монстр», флешмоб (групова гра-перформанс) «Завмирання» та ін.

Аксіоми як системотвірні фактори стосовно множини одиничних ігроформ таксономічно ґрунтуються на усіх попередніх – вищого поясу універсальних, загальних, особливих – аксіомах-унормуваннях та являють собою у випадку ігроїдів чітко сформульовані переліки ігрових правил та сценарії фактичного оприявнення у вимірі конкретних ситуацій. У контексті екзистенційних ігор названі аксіоми генеруються самими обставинами, аферентаціями простору актуальної ігрової ситуації, невизначеної чи неочевидної для суб'єкта напочатку її розгортання.

На цьому поясі оприявнення/експлікації клас ігроїдів у синхронійній логіці епістемного розвитку психологічного поля гри остаточно відокремлюється від класу екзистенційних ігор. Поясимо це таким прикладом. Будь-яка одинична ігроформа зародилась, сформувалась і набула культурно-доксичного (традиційного) змісту протягом певного історичного часу. Скажімо, сучасний волейбол еволюціонував із античної сакральної-ритуальної гри центральнo-американських індіанців пок-та-пок [41], ігровий інструментарій усіх салонних карткових ігор має своє походження від давньої системи культурних архетипних символів Таро [35].

V. Часопростір дефініцій/позначень конкретних емпіричних ситуацій, фактів (денотативних упредметнень) гри. Пояс категорійної схеми «КОНКРЕТНЕ».

Множина конкретних оприявнень ігор будь-якого різновиду, змісту та спрямування, фізичних праксисів гри (у термінології онтоло-

гічного моделювання – екземплярів) позначає онтичний шерег реальних *ігрових ситуацій* (фактичних ігор, ігор-ситуацій за глосарієм математичної теорії ігор), у яких бере участь суб'єкт. Обширний пояс екземплярів/елементів онтології (окремі екземпляри – денотативні упредметнення чи експлікації понять у фізичній реальності, або факти гри) охоплюють увесь можливий діапазон ігрових оприявнень: від цільових мовленнєвих (перформативних) актів, рухів-кінем до унікальних екзистенційних ситуацій ігрової взаємодії. При цьому екземпляри гри фізично відбуваються як темпорально завершені або довготривалі, такі що потребують неодноразової експлікації як ситуації-феномени. У просторі цього поясу задіюється масив *системотвірних факторів* ігроформ. Особливістю конкретних емпіричних ситуацій (екземплярів) гри, на відміну від інших ігрових концептів, що утворюють онтологічну таксономію психологічного поля гри, є те, що вузлові механізми та системотвірні фактори усіх поясів концептуалізації об'єднуються *кватерною мислєсхемою екзистенцій-практикування «Ситуація – Рольова мотивація – Ігрова рольова дія – Пострефлексія»*, що придатна для онтогенетичного розгалуження в усіх ситуаціях життєдіяльності людини незалежно від будь-яких екзистенційних умов та обмежень. Така універсальна реалістичність механізму гри можлива завдяки закономірностям діяльнісного, вчинкового звершення [21-23; 26-30], що інтенційно та конструктивно передбачає чотири етапи ігрового вчинення:

1) *ситуаційний* – виникнення ігрового відношення, узмістовленої та продуктивної актуалізації гри;

2) *мотиваційний* – формування поля або часопростору (хронотопу) гри;

3) *діяльнісний, дійовий* – уречевлення та фізичне відтворення замкнутого циклу гри, постановня світу ігрової діяльності;

4) *постдіяльнісний* – підсумки, рефлексія успішності або неуспішності гри як повноцінного вчинку.

У будь-якому разі за умов повноцінного розгортання і належної для суб'єкта пост-рефлексії ситуацій, у яких він був активним учасником, гра як іманентна, неспецифічна методологічна схема та програма оптимально забезпечує якість ось-буття-екзистенціювання та усебічність психосоціального розвитку людини.

ВИСНОВКИ

Підсумки дослідження та системного інтегрування його здобутків з метою виявлення методологічних засад унормування онтологічного моделювання як сучасного постнекласичного засобу верифікації результатів психологічного дослідження гри, що дозволяв би консолідовано забезпечувати реалізацію вимог емпіричної перевірки та інтелігібельної експериментальної верифікації складного полідисциплінарного феномену, яким є гра, уможливорює формулювання таких **висновків**:

1. Методологічні розбіжності з-поміж окремими психологічними способами щодо норм верифікації результатів емпіричних досліджень набули ознак традиційної антиномії, стали основою для звичної і заслуженої критики психології з боку так званих точних (а насправді винятково інтелігібельних) наук. Ця проблема має історичне підґрунтя і пов'язана передусім із нав'язливим домінуванням у психології *лабораторно-експериментального методу*; презумпцією причинно-наслідкової моделі наукової раціональності; традиційним нехтуванням можливостями експериментальної верифікації психологічних знань на основі інтелігібельного полідисциплінарного модусу об'єктивізму; сприйманням безнастанності змін суспільного досвіду, особливостей постіндустріального (інформаційного) суспільства і постмодерністської реальності як другорядних, невартих атрибутивного статусу умов діалектичного розвитку соціогуманітарної наукової раціональності. Такі обставини суттєво гальмують розвиток вітчизняної психологічної науки, погіршують її результативність і вимагають стрімкої та повноцінної методологічної модернізації.

2. Методологічні проблеми сучасних систем верифікації результатів психологічних досліджень щонайперше пов'язані із тим, що класична натуралістична парадигматика/програма слабо справляється із цим завданням, коли об'єктами розвідок стають фундаментальні психологічні явища/упредметнення першочергово форм і результатів соціальної, культурної взаємодії/інтеракції, тобто культурні універсалії, об'єкти інтелігібельної реальності вічних сутностей. Прикладами таких об'єктів є комунікація/спілкування, інтерсуб'єктивність, праця, соціалізація, любов, цивілізація, гра, владарювання/управління, син-

хронія, вчинок, емерджентність, конвенційність/консенсус, компроміс, конфліктність, атрактивність/довіра, творчість, колективний досвід, диспозиція, соціальна цінність, конформізм, лідерство, групова рефлексія, колективне несвідоме, стереотип, паніка, суспільний настрій, ідеологія, дискурс, навіювання, зараження, командна згуртованість, дискурс та ін. Примітно, що якість релевантної і надійної емпіричної верифікації нових психологічних знань щодо наведених явищ більшою мірою залежить не стільки від побудови поточного природного чи лабораторного експерименту, скільки від обстоюваної загальної моделі психологічного поля відповідного явища. Під такою моделлю розуміємо пізнавально повновагомий, гармонійно структурований, оптимально вичерпний, логічно урівноважений, герменевтично когерентний, епістемно релевантний, конструктивно зрозумілий знаннєвий субстрат наукової інформації про явище-об'єкт психологічного вивчення станом на час його здійснення. Мовиться про важливість обрання за методологічну програму дій не натуралістично-експериментальний спосіб психологічного пізнання, а окремо чіткоорганізований інтелігібельний дескриптивний методу.

3. Особливості психологічного дослідження гри, як й інших упредметнень, що утворюють шерег культурних універсалій, об'єктивно ускладнюють змістовий формат та обрання критеріїв дослідження, нормативи репрезентативності емпіричної вибірки, зміст, порядок і протоколи валідної кореляції даних. Це походить від того, що фундаментальні психологічні явища соціальної, культурної взаємодії, на кшталт гри, мають виразну інтерсуб'єктивну суть, породжуються виключно системно-синергійним ефектом і з'являються лише у соціальному інтерактивному емерджентному субстраті життєдіяльності людини та соціосистем. Тому інтерперсональні критерії/показники, вибірки таких досліджень мають відповідати не стільки індивідуальним ефектам, скільки психосоціальній природі ситуацій, актів інтеракцій. Це стосується не лише результатів актуальних досліджень. За логікою максимальної об'єктивності наукового знання нові факти бажано порівняти з даними всіх раніше проведених іншими дослідниками емпіричних розвідок. А це означає, що психологічне дослідження має атрибутивно ґрунтуватися на універсальних нормах категорійного ладу сучасної соціогуманітарної теорії. Мовиться про

іманентну транзитивність наукових даних на всіх категорійних поясах – від конкретного та одичного до особливого і загального й аж до універсального. Лише такий підхід здатний забезпечити епістемну, герменевтичну наступність психологічного знання, релевантні результати психологічних досліджень явищ у їх послідовній історико-раціональній емпіричній розгортці.

4. Психологічне дослідження складного полідисциплінарного явища (на прикладі гри) з орієнтацією на особливості постіндустріального (інформаційного) суспільства і на постмодерністську реальність об'єктивно потребує врахування вимог принципу невизначеності (співвідношення невизначеностей), коли неможливо одночасно вимірювати статичку психологічних явищ та їх динаміку, особливо за умов аналізу глибинних, надскладних і динамічних психосоціальних явищ. Іншими словами, релевантна і надійна методологія емпіричного вивчення явищ, що атрибутивно мають інтерсуб'єктивну, динамічну, плинну, не завжди лінійну, мінливу та ймовірнісну структуру і поліфункційність вимагає особливої програмної побудови. Для її уможливлення треба здійснювати дескриптивне, онтофеноменальне, предметне реконструювання, тобто критичне онтологічне моделювання, доступної досліднику наукової інформації і наявного системного знання. Це просвітлює горизонт формування епістемологічного інтелігібельного (умоглядного, ноуменального) субстрату, а саме дескриптивного, знаннєвого поля певного наукового об'єкта із його референційною функцією. Водночас для того, щоб такий епістемологічний субстрат якісно виконував свою референційну функцію відносно тривалий час, знаннєво організована інформація про відповідний об'єкт повинна бути структурована, сформульована/дефініційована таким чином, щоби являти собою максимально повне у пізнавальному відношенні, гармонійно структуроване, оптимально вичерпне, логічно урівноважене, герменевтично когерентне, конструктивно релевантне, епістемологічне поле.

5. Наведені у дослідженні об'єктивні методологічні проблеми сучасних систем емпіричної верифікації результатів психологічних розвідок, здійснені нами на прикладі проблематики гри, доречно подолати через застосування у статусі і ролі психологічного наукового засобу сучасного універсального методологічного інструменту, яким є онтологічне моделю-

вання (синоніми «формальна онтологізація», «онтологічний інжиніринг»). Онтологічне моделювання – це а) психологічний метод дескриптивної реконструкції наукового знання; б) засіб верифікації результатів психологічного дослідження наукового об'єкта «гра»; в) продуктивна програма завершальної стадії психологічного дослідження гри як наукового регіону серед інших універсалій – глибинних, фундаментальних поліфеноменів, що мають виразну позасторову і позачасову соціально-психологічну генезу, складну структурно-функційну мозаїку; г) спосіб мислення сучасного науковця соціогуманітарного профілю за швидкоплинних змін емпіричного матеріалу; ґ) засіб створення архітектонічної інтелігібельної моделі психологічного поля гри.

6. Наукове підґрунтя методологічної модернізації норм верифікації результатів психологічного дослідження такого об'єкта, як гра, становлять теорія онтологічного моделювання та підходи, що реалізують програму філософського апріоризму і логіцизму, методологемі аналітичної філософії, постнекласично зорієнтовані принципи, підходи, засоби і нормативи психологічного пізнання. Мислеінструментальний базис гносеологічної організації продукту застосування модернізованої програми верифікації результатів психологічного дослідження гри складає універсальна категорійна схема, яка створена та апробована А.В. Фурманом і яка охоплює п'ять поясів наукової концептуалізації: 1) *пояс конкретного*, одноразово емпіричного, природничо-наукового, факту *hic et nunc* (натуралістичний емпіричний факт, що встановлений «тут і тепер» через новітній природний або лабораторний експеримент); 2) *пояс одиничного*, окремих оприявнень явища гри у його епістемній, культурно-історичній емпіриці (досвід емпіричних фактів «тут і тепер»-експерименту, результатів доступних досліднику минулих натуралістичних фактів); 3) *пояс особливого*, специфічних експлікацій інваріантів гри залежно від різних онтогенетичних умов такого оприявнення (вікові залежності, особливості розвитку людини, етапів її соціалізації, соціальної та професійної самореалізації тощо); 4) *пояс загального*, спільних атрибутів та модусів експлікацій гри, що присутні у кожному факті усієї доступної досліднику ігрової буттєвої емпірики актуального та попереднього культурно-історичного діапазону; 5) *обшир універсального* – тих атрибутів явища гри, що

не залежать від буттєвих, передусім хронологічних, просторових, ситуаційних передумов і притаманні будь-якому, навіть уявному, змодельованому, вірогідному її оприявненню/експлікації. Такі засновки дозволяють синхронізувати у єдиній дослідницькій програмі діахронний та синхронний аспекти історико-раціонального процесу психологічного пізнання феномену гри.

7. Історичний світовий і вітчизняний досвід розв'язання суперечностей поміж натуралістичною та інтелігібельною програмами наукового об'єктивізму як альтернативних засад наукового пізнання тільки за домінування постнекласичного типу раціональності зосереджується в методологічно організованому технологічному розгортанні на всьому діапазоні категорійної схеми, що відповідає змісту і логіці передбачень Е. Мейерсона: «Онтологія становить одне ціле із самою наукою і не може бути від неї відокремленою», В. ван О. Квайна: «Бути – означає бути значенням пов'язаної змінної» та Р. Карнапа: «Основою будь-якої наукової теорії є мова та аксіоми логічної побудови наукової теорії». У ситуації доказовості результатів психологічного дослідження гри наведені та інші принципи, сутність, зміст, атрибути, функції, протоколи і закономірності онтологічного моделювання дозволяють застосовувати його як сучасний постнекласичний засіб верифікації цих результатів, консолідовано забезпечувати реалізацію вимог емпіричної перевірки та інтелігібельної експериментальної істинності такого складного полідисциплінарного явища, як гра.

8. Зручність структури та ефективність процедур онтологічного моделювання психологічного поля гри як епістемологічного інтелігібельного інформаційного субстрату з науково-референційною функцією забезпечується універсальністю і полідисциплінарністю цього методологічного засобу. Навіть за умов методологічних розбіжностей різних наукових дисциплін, дослідницьких програм та інструментарію наявний науковий досвід вивчення явища гри гармонійно синтезується та узагальнюється ресурсами онтологічного моделювання як психологічного верифікаційного засобу/інструменту.

9. Формалізована структурна побудова і закономірності конструювання онтологічної моделі будь-якої предметної наукової сфери, що базується на усталеному наборі сутнісних оприявнень окремого явища і що поєднані

різними відношеннями (тезаурус, термін/ поняття, атрибут поняття, відношення понять, клас/множина термінів/ понять, аксіоми/ правила/ обмеження понять та їх відношень, екземпляр тощо) на діапазоні концептуалізації відповідно до поясів категорійної схеми моделювання досліджуемого явища, у т. ч. і поліпредметного поля гри. Методологічна композиція верифікації отриманих нами результатів дослідження гри засобами онтологічного моделювання дали змогу побудувати онтологічну модель психологічного поля гри, що містить такі базові складники:

I. **Тезаурус** як основоположення онтології, що охоплює таксономічно структуровані концепти, які експлікативно утворюють *вузлові механізми онтології гри: гра, ігроїд, екзистенційна гра*, інші пояси за категорійною схемою *модуси гри, габітус, ситуацію, пропріум, диспозиції*, похідні комунікативні інваріанти, що умістовлюють і формують життєдіяльність суб'єкта (*культура, стратегії, тактики, комунікативні дії/акти та ін.*). Доведено, що тезаурус утворює інтелігібельний/ онтологічний субстрат наукової теорії гри від: а) верхнього *обширу універсальних дефініцій/ концептів/ейдосів гри*, ослідовно через б) *рівень загальних модусів гри*, які присутні у її доступній емпіриці на всьому історико-культурному діапазоні й через наступний в) *щабель особливих оприявнень інваріантів гри* залежно від різних онтогенетичних умов оприявнення, г) *пласт одиничних оприявнень гри* до д) *денотативного поясу одноразових конкретних емпіричних фактів hic et nunc* або екземплярів/ предметних явищ гри. Воднораз аргументовано, що до складу тезаурусу психологічного поля гри доцільно долучити унікальні авторські концепт-системи, що були запропоновані дослідниками попередніх часів, хоча це й вимагає ґрунтовної методологічної реконструкції і психозмістового конфігурування.

II. Відношення понять тезаурусу, що умовно мають бінарну побудову і стосовно предмета дослідження розподіляються на: а) *концепт-операційні відношення від елемента до структури* (родо-видові і предикативні, семантичного і синтаксичного ускладнення понять, критерії інтелігібельної визначеності/ невизначеності тощо); б) *таксономічні відношення від гнозису до праксису, від концепту до фізичної дії* (відношення умістовлень, що формують досвід суб'єкта та зміст аферентацій/ умов його життєдіяльності за поясами категорійної

схеми від універсального до конкретного і т. ін.). Перша група відношень понять генерує зміст габітусу суб'єкта у його екзистенційному розвитку, друга спричиняє його життєактивність через задіяння власного габітусу.

III. Засадничі аксіоми емпіричної експлікації та інтелігібельної імплікації концептів (системотвірні фактори, правила рамкових обмежень для концептів/ понять, умов її емпіричної трансформації) охоплюють: 1) принцип вивільнення компонентів системи від надлишкових ступенів свободи, фінітність, ітеративність ігроформи; 2) чотири центральних принципи філософії систем: упорядкована цілісність, самостабілізація, самоорганізація, ієрархізація; 3) принципи раціональності (таліону (агоністики), доповняльності, відповідності; співвідношення невизначеностей, спостережуваності, суперпозиції/ накладання, антропоцентризму та інтерсуб'єктивності); 4) критерії класифікації математичної теорії ігор; 5) правила тривимірного концептуального середовища видів ігрових задач у модусах стратегічної складності ситуації (заплутаність, динаміка, ступені/ фази невизначеності). При цьому перший принцип досягає об'єктивний і суб'єктивний сенсові виміри, зосереджуючись на зовнішніх системотвірних факторах, які на рівні «конкретне» створюють *ситуацію – генеральний вузловий механізм*, що імплікативно об'єднує зовнішні системні явища, усі актуалізовані вузлові деталі та чинники щодо умов *hic et nunc* життєдіяльності суб'єкта, аферентацій його актуального соціального простору. Натомість внутрішні *аксіоми-фактори генеруються габітусом особи*, зорганізовуючи: а) афективно-мотиваційну (мотиви, диспозиції) та б) операційно-технічну (досвід, знання, уміння, навички) аспекти її готовності до дій у складних ситуаціях повсякдення, в) критерії інтелігібельної визначеності у її синтаксичному і семантичному планах. Загалом *вправність і готовність суб'єкта* до участі у ситуації гри формується від народження на ґрунті фактичної реалізації ним власної *афективно-мотиваційної (диспозиційної) програми* як структура його *пропріуму*, що містить тілесне самовідчуття (body sense), самоідентифікацію (self-identity), самооціювання (self-esteem), саморозвиток (self-extension), раціональне мислення (rational thinking), образ самого себе, Я-образ (self-image), самоспрямованість (proprieate striving) і самоусвідомлення (self-knowing). Аргументовано, що об'єдну-

вальним для пропріуму як осердя габітусу є компонент *самоспрямованості суб'єкта*, який діє у ролі інтегрального внутрішнього системотвірного фактора і який реалізується як корисність суб'єктивна, індивідуальна, особистісно-егоїстична, або суспільно зумовлена, конвенційно-суб'єктна, інтерсуб'єктивна, соціальна. При цьому на індивідуальному рівні корисність розподіляється на мінімаксний та максимінний модули, тоді як атрибутам суспільної корисності суголосні добре відомі етика відповідальності, фоновий консенсус, Парето-критерій оптимальності суспільного добробуту. *Афективно-мотиваційна готовність суб'єкта* спричинюється індивідуальним комплексом його диспозицій, які у поєднанні із зовнішніми системотвірними факторами продукують його поведінку у актуальних умовах (пояс категорійної схеми «конкретне», екземплярів ігрових форм). До основних психологічних мотивів / диспозицій ігрової діяльності людини належать відчуття, фантазія, оповідання / наративи, складність, товариство, відкриття, самовираження, прийняття, а до додаткових – очікування, завершення, радість з приводу чужої втрати, дарування, гумор, можливість вибору, гордість від досягнення мети, сюрпризи / приємні несподіванки, умлівання / fun / фан, перемога над обставинами, замилювання ситуацією.

10. Буттєве оприявлення всіх описаних складових онтологічної моделі психологічного поля гри, трансформація її інтелігібельного потенціалу в реальну життєдіяльність суб'єкта природно відбувається як шерех конкретних емпіричних подій-феноменів прожиття незалежно від будь-яких екзистенційних умов та обмежень. При цьому вузлові механізми та системотвірні фактори усіх порівневих поясів онтологічної концептуалізації поєднані в нашому пошуку *кватерною мислесхемою екзистенції-практикування: ситуація – рольова мотивація – ігрова рольова діяччинення – пострефлексія*. Така універсальна реалістичність спіралі гри уможливується та відбувається завдяки закономірностям повнодіяльнісного, вчинкового звершення. У цьому аналітичному контексті важливими завданнями майбутніх досліджень вбачаємо, орієнтуючись на відкриття В.А. Роменця [15, с. 878-924], висвітлення структури ігрового канону та обґрунтування екзистенційних канонів гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Басюк Т.М. Онтологічний інжиніринг: навч. посіб. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 224 с.
2. Вавринюк Т.І. Проблема співвідношення мови і буття у філософії Людвіга Вітгенштейна. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії*. Кривий Ріг, 2008. №2. С. 10-15.
3. Вакуленко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 361 с.
4. Виготський Л.С. Історичне значення психологічної кризи. Методологічне дослідження. *Психологія і суспільство*. 2023. №1. С. 102-191. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.102>
5. Вілард ван Орман Квайн. Дві догми емпіризму. *Sententiae*. 2015. № 2 (XXXIII). С. 9-26.
6. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2019. 980 с.
7. Губерський Л.В. Київська світоглядно-гносеологічна школа другої половини ХХ століття : монографія. Київ, 2019. 240 с.
8. Жовтянська В.В. Психологія репрезентацій дійсності : монографія. Київ : Талком, 2020. 376 с.
9. Карпенко З.С. Аксіопсихологічні джерела методу моделювання у психології особистості. *Психологія і суспільство*, 2009. № 4. С. 138-144.
10. Крушевський А.В. Теорія ігор. Київ: «Вища школа», 1977, 216 с.
11. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
12. Москалець В. Психологія гри та ігрового змісту інших видів діяльності. *Психологія і суспільство*. 2020. №2. С. 46-66. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.046>
13. Онтологічний аналіз у Web: монографія / Рогушина Ю.В., Гладун А.Я., Осадчий В.В., Прийма С.М. Мелітополь: МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2015. 407 с.
14. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука, Київ: Основи, 1995. 759 с.
15. Роменець В.А., Маноха П.І. Історія психології ХХ століття: навч. посіб. 3-є вид. Київ: Либідь. 2017. 1056 с.
16. Сабадуха В.О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. 647 с.
17. Семіотичний аналіз явищ культури: монографія. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2021. 396 с.
18. Синиця А.С. Прагматико-когнітивна інтерпретація сучасної аналітичної філософії. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.05. Львів, 2018. 453 с.
19. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. Т. 4. 400 с.
20. Філософський енциклопедичний словник. Київ: «Абрис», 2002. 742 с.
21. Фурман А.В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 7-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.07>

doi.org/10.35774/pis2022.01.007

22. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 378 с.

23. Фурман А.В. Категорійна матриця вітакультурної методології: від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 6-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.006>

24. Фурман А.В. Категорійна матриця теоретичної психології. *Психологія і суспільство*. 2020. №2. С. 13-51. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis.2020.02.013>

25. Фурман А.В. Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 6-48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>

26. Фурман А.В. Теоретична модель гри як учинення. *Наука і освіта. Психологія*. 2014. №5/СХХІІ. С. 95-104.

27. Фурман А.В., Шандрук С.К. Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 272 с.

28. Хайрулін О.М. Габітус як суб'єктна матриця соціальної гри. *Психологія і суспільство*. 2023. №1. С. 79-101. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.079>

29. Хайрулін О.М. Діапазон розвивального потенціалу гри як суб'єктної програми. *Психологія і суспільство*. 2021. №1. С. 82-116. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.082>

30. Хайрулін О.М. Психологія ігрового моделювання соціального життя суб'єкта : монографія. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 404 с.

31. Шенгерій Л.М. Логіка та раціональність: аналітика взаємозв'язку. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.06. Київ, 2009. 401 с.

32. A History of Modern Psychology, Ninth Edition. Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz Thomson Learning, Inc. 2008. 561 p.

33. Avinash Dixit, Susan Skeath, David Reiley. Games of Strategy. Fourth Edition. W. W. Norton & Company, Inc.. 2015. 732 p.

34. Barry Smith The Basic Tools of Formal Ontology. *Formal Ontology in Information Systems*. 1998, P. 19-28.

35. Eden Gray. A Complete Guide to the Tarot. A Bantam Book. New York. 1972. 168 p.

36. Ervin Laszlo, «Basic Constructs of Systems Philosophy» in Brent D. Ruben and John Y. Kim, eds., *General System Theory and Human Communication* (Rochelle Park, N.Y.: Hayden Book Co., 1975), p. 68.

37. Gamification. Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition. Volume IV. Categories: Ed-Geo. 2015 by IGI Global. P. 3039-3047.

38. Guarino N. Formal Ontology and Information Systems. N. Guarino (ed.), *Formal Ontology in Information Systems*. Proceedings of FOIS'98, Trento, Italy, 6-8 June 1998. Amsterdam, IOS Press, pp. 3-15.

39. Formal Ontology in Information Systems. IOS Press, 2008. 328 p.

40. Jesse Schell. The Art of Game Design. A Book of Lenses. Morgan Kaufmann Publishers, 2008. 489 p.

41. Mesoamerican ballgame. URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Mesoamerican_ballgame

42. Michel Foucault The Order of Things. London and New York : Routledge Classics 2002. 422 p.

43. Theories of Personality, Eleventh Edition, Duane P. Schultz and Sydney Ellen Schultz. Cengage Learning. 2015. 496 p.

44. VandenBos G.R. APA dictionary of psychology. 1st ed. Washington, 2006. 1024 p.

REFERENCES

1. Basiuk T.M. Ontolohichniy inzhynirynh: navch. posib. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2017. 224 s.

2. Vavryniuk, T. (2008). Problema spivvidnoshennia movy i buttia u filosofii Liudviha Vithenshteina [The problem of the relationship between language and being in the philosophy of Ludwig Wittgenstein]. *Filolohichni studii*, 2. 10-15. <https://doi.org/10.31812/filst.v2i0.974> [in Ukrainian].

3. Vakulenko M.O. Ukrainska terminolohiia: kompleksnyi lnhvistychnyi analiz : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Foliant, 2015. 361 s.

4. Vyhotskyi, L. (2023) Istorychne znachennia psykholohichnoi kryzy. Metodolohichne doslidzhennia [The historical significance of the psychological crisis. Methodological research.]. *Psykholohiia i suspilstvo*. 1. 6-94. <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.102> [in Ukrainian].

5. Vilard van Orman Kvain (2015). Dvi dohmy empiryzmu. [Two dogmas of empiricism]. *Sententiae*, 2. 9-26 [in Ukrainian].

6. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S. K. & Co (Eds.). (2019). Vitakultura metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Vicultural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's Scientific School]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

7. Huberskyi, L.V. (2019). Kyivska svitohliadno-hnoseolohichna shkola druhoi polovyny KhKh stolittia [Kyiv worldview and epistemological school of the second half of the 20th century]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Zhovtianska, V.V. (2020). Psykholohiia reprezentatsii diisnosti [Psychology of representations of reality]. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].

9. Karpenko, Z.S. (2009). Aksiopsykholohichni dzherela metodu modeliuvannia u psykholohii osobystosti [Axiopsychological sources of the modeling method in personality psychology Axiopsychological sources of the modeling method in personality psychology]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 4. 138-144 [in Ukrainian].

10. Krushevskyi, A.V. (1977). Teoriya yhor [Game theory]. Kyev: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

11. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

12. Moskalets, V.P. (2020). Psykholohiia hry ta ihrovoho zmistu inshykh vydiv diyal'nosti [Psychology of the game content of other activities]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 46-66 [in Ukrainian].

13. Rohushyna, Yu.V., Hladun, A.Ya., Osadchyi, V.V., & Pryima, S.M. (2015). Ontolohichniy analiz u Web [Ontological analysis in the Web]. Melitopol: MDPU im. Bohdana Khmelnytskoho [in Ukrainian].

14. Rassel, B. (1995). Istoriia zakhidnoi filosofii [History of Western philosophy]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

15. Romenets, V.A. & Manokha, P.I. (2017). Istoriia psykholohii XX stolittia [History of psychology of the twentieth century]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

16. Sabadukha, V. O. (2019). Metafiziika suspilnoho ta osobystisnoho buttia [Metaphysics of social and personal existence]. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH [in Ukrainian].

17. Semiotychnyi analiz yavlyshch kultury [Semiotic analysis of cultural phenomena]. (2021) Kyiv: Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy [in Ukrainian].
18. Synytsia, A.S. (2018). Prahmatyko-kohnityvna interpretatsiia suchasnoi analitychnoi filosofii [Pragmatic-cognitive interpretation of modern analytical philosophy]. *Doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
19. Furman, A.V. (Ed.). (2021). Systema suchasnykh metodolohii : khrestomatiia u 4-kh tomakh [The system of modern methodologies] (Vol. 4). Ternopil : ZUNU [in Ukrainian].
20. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv : Abrys, 2002. 742 s.
21. Furman, A.V. (2022). Arhitektonika teoriiy diyal'nosti: reflexivno-vchunkoviyi scenariy metametodolohuvannia [Architectonics of activity theory: reflexive-deed scenario of metamethodologization]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 7-94 [in Ukrainian].
22. Furman, A.B. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodology]. Ternopil : TNEU [in Ukrainian].
23. Furman, A.V. (2023). Katehoriina matrytsia vitakulturnoi metodolohii: vid myslevchunennya do kanony [Category matrix of vitaculture methodology: from thinking to canon]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-50 [in Ukrainian].
24. Furman, A.V. (2020). Katehoriina matrytsia teoretychnoi psykhohiia [Categorical matrix of theoretical psychology]. *Psykhohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 13-51 [in Ukrainian].
25. Furman A.V. Metodolohichna optyka yak instrument myslevchynennia. *Psykhohiia i suspilstvo*. Ternopil, 2022. № 2. S. 6-48.
26. Furman, A.V. (2014). Teoretychna model' hry yak uchynennya [Theoretical model of the game as an act]. *Nauka i osvita. Psykhohiia. – Science and education. Psychology*, 5/CXXII, 95104 [in Ukrainian].
27. Furman, A.V. & Shandruk, S.K. (2014). Orhanizatsiynodiyal'nisi hry u vyshchiiy shkoli [Organizational-activity games in high school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
28. Khairulin O.M. Habitus yak subiektna matrytsia sotsialnoi hry. *Psykhohiia i suspilstvo*. Ternopil, 2023. №1. S. 79-101.
29. Khairulin, O.M. (2021). Diapazon rozvyvalnoho potentsialu hry yak subiektnoi prohramy [The range of developmental potential of the game as a subject program]. *Psykhohiia i suspilstvo*, 1, 82-116. [in Ukrainian].
30. Khairulin O.M. Psykhohiia ihrovoho modeliuвання sotsialnoho zhyttia subiekta : monohrafiia. Ternopil : ZUNU, 2021. 404 s.
31. Shenherii, L.M. (2009). Lohika ta ratsionalnist: analityka vzaiemozviazku [Logic and rationality: an analysis of the relationship]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
32. A History of Modern Psychology, Ninth Edition. Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz Thomson Learning, Inc. 2008. 561 p.
33. Dixit, A., Skeat S., Reiley D. (2015). Games of Strategy. Fourth Edition. W. W. Norton & Company, Inc.
34. Barry Smith. The Basic Tools of Formal Ontology. *Formal Ontology in Information Systems*. 1998, P. 19-28.
35. Eden Gray. (1972). A Complete Guide to the Tarot. A Bantam Book. New York.
36. Ervin Laszlo. (1975). “Basic Constructs of Systems Philosophy,” in Brent D. Ruben and John Y. Kim, eds., *General System Theory and Human Communication* (Rochelle Park, N.Y.: Hayden Book Co., 1975), p. 68.
37. Gamification. *Encyclopedia of Information Science and Technology*, Third Edition. Volume IV. Categories: Ed-Geo. 2015 by IGI Global. P. 3039-3047.
38. Guarino, N. (1998). Formal Ontology and Information Systems. *Proceedings of FOIS'98*, 3-15.
39. Formal Ontology in Information Systems. (2008). IOS Press.
40. Jesse Schell. *The Art of Game Design. A Book of Lenses*. Morgan Kaufmann Publishers, 2008. 489 p.
41. Mesoamerican ballgame. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Mesoamerican_ballgame
42. Michel Foucault. *The Order of Things*. London and New York: Routledge Classics 2002. 422p.
43. Theories of Personality, Eleventh Edition, Duane P. (2015). Schultz and Sydney Ellen Schultz. Cengage Learning.
44. VandenBos, G.R. (2006). *APA dictionary of psychology*. 1st ed. Washington.

АНОТАЦІЯ

ХАЙРУЛІН Олег Михайлович.

Онтологічне моделювання психологічного поля гри.

Проблеми емпіричної перевірки та достовірності нового знання залишаються актуальними від початку зародження і становлення наукової психології. Історичним свідченням цього є тривалі й перманентні методологічні розбіжності між провідними психологічними галузями (бігевіоризмом, психоаналізом, гештальтпсихологією, психосинтезом, діяльнісним напрямом, когнітивною психологією, психофізіологією, коучингом) та більшістю інших психологічних царин. Відсутність універсальної для психології методологічної оптики, оптимального дизайну експериментальної перевірки і верифікації раціонального знання викликає до об'єктивності психологічних досліджень заслужені критику і зауваження. Першочергово ці проблеми пов'язані з домінуванням у науці лабораторно-експериментального методу, презумпцією причинно-наслідкової моделі наукової раціональності, традиційним нехтуванням можливостями експериментальної верифікації психологічних знань на засновках інтелегібельного полідисциплінарного модусу об'єктивізму, сприйманням як другорядних потенціалів і переваг постнекласичної наукової раціональності, а також факторів волатильності змін суспільного досвіду, особливостей постіндустріального (інформаційного) суспільства і постмодерністської реальності. Виразні особливості психологічного вивчення актуальних об'єктів пізнання пов'язані з тим, що найбільш складні з них відносяться до явищ, які в науковому сенсі мають фундаментальне значення *культурних універсалій*, об'єктів інтелегібельної реальності вічних сутностей (Аристотель, Авероес (Ібн Рушд), І. Кант, Й.-Ф. Гербар, Е. Гусерль та ін.). Прикладами таких об'єктів є комунікація/спілкування, праця, соціалізація, інтерсуб'єктивність, владарювання/управління, емерджентність, творчість, колективний досвід, любов, цивілізація, гра, синхронія, вчинок, диспозиція, соціальна цінність, групова рефлексія, колективне несвідоме, командна згуртованість, міжособистісна атрактивність/довіра, дискурс, наратив тощо.

Також ці об'єкти мають виняткове регіонотвірне значення (Е. Гусерль), виразні епістемологічний (М. Фуко), культурно-історичний (Л.С. Виготський) та діахронний (Ф. де Сосюр) аспекти/виміри їх наукового пізнання. Гносеологічні значення та обсяг, інші особливості культурних універсалій, подібних явищу гри, об'єктивно ускладнюють зміст та обрання критеріїв дослідження, нормативи репрезентативності емпіричної вибірки, узмістовлення, порядок і протоколи валідної кореляції даних. За наведених умов презумпція і домінування класичного експериментального методу (природний чи лабораторний експеримент) є хиткою та умовно надійною методологічною основою. Відтак окреслені об'єктивні проблеми сучасних систем емпіричної істинності результатів психологічних досліджень, зокрема проблематики гри, потребують пошуку більш надійних засновків для *методологічної програми верифікації наукового знання*. Важливими аспектами такого пошуку також є обов'язковість врахування у психологічному пізнанні особливостей постіндустріального суспільства і постмодерністської реальності, використання переваг постнекласичної наукової раціональності. При цьому перевага надається універсальності подібної програми щодо перспективних психосоціальних досліджень, а також (за потреби) і до перевірки/ревізії наявних наукових знань. Реалізацію таких завдань на прикладі *реконструювання психологічного знаннєвого поля гри* дозволяє застосовувати у статусі і ролі психологічного засобу такий методологічний інструмент, як **о н т о л о г і ч н е** моделювання (синонімічно використовуються терміни «формальна онтологізація» та «онтологічний інжиніринг»). За психологічного дослідження онтологічне моделювання – це передусім особливий спосіб організованим інтелегібельним дескриптивним методом експериментальної верифікації отримуваних результатів. Продуктом застосування методології названого моделювання у ситуації дослідження гри є утворення епістемологічного інтелегібельного субстрату – дескриптивного, знаннєвого поля наукового об'єкта «гра» з референційною функцією такого поля. Завдяки здійсненню психологічного дослідження гри на фундаменті онтологічного моделювання і з дотриманням універсальних норм співвідношення ланцюга діалектичних категорій («конкретне – одиничне – особливе – загальне – універсальне») також уможливується епістемна, герменевтична наступність психологічного знання, високоможлива релевантність результатів таких досліджень явищ у їх наступній, історико-раціональній, емпіриці й розгорті. В авторському витлумаченні **онтологічне моделювання** – це: а) психологічний м е т о д дескриптивної реконструкції наукового знання; б) з а с і б верифікації результатів психологічного вивчення г р и як наукового об'єкта; в) продуктивна п р о г р а м а завершальної стадії психологічного осмислення гри як наукового сегмента серед інших універсалій – глибинних, фундаментальних поліфеноменів, що мають виразний позаросторовий і позачасовий соціально-психологічний генезис, складну структуру і функційну динаміку; г) с п о с і б мислення сучасного науковця соціогуманітарного профілю в умовах швидкоплинних змін емпіричного матеріалу; г) і н с т р у м е н т створення архітектонічної інтелегібельної моделі карти пізнавально повновагомого, гармонійно струк-

турованого, оптимально вичерпного, логічно урівноваженого, герменевтично когерентного, епістемно релевантного, конструктивно заданого *психологічного поля гри*. Методологічне підґрунтя модернізації норм верифікації результатів психологічного опрацювання гри як об'єкта вивчення на засновках онтологічного моделювання складають підходи, що реалізують програму філософського апіоризму і логіцизму, основоположення аналітичної філософії, постнекласично зорієнтовані принципи, підходи, засоби і нормативи психологічного конструювання. Пропонована нами *онтологічна модель* психологічного поля гри охоплює п'ять п о я с і в або р і в н і в наукової концептуалізації: 1) *конкретного* – одноразового емпіричного природничо-наукового факту гри *hic et nunc* (емпіричний факт, що встановлений «тут і тепер» через новітній, останній природний чи лабораторний експеримент); 2) *одиночного* – окремих оприявнень явища гри у його епістемній, культурно-історичній формі емпіричної презентації (досвід емпіричних фактів «тут і тепер»-експерименту та його результатів, доступних досліднику минулих натуралістичних фактів); 3) *особливого* – виняткових експлікацій інваріантів гри залежно від різних онтогенетичних умов такого оприявнення (вікові залежності; особливості розвитку людини, етапів її соціалізації, соціальної та професійної самореалізації тощо); 4) *загального* – спільних атрибутів і модусів експлікації гри, що присутні в кожному факті усієї доступної досліднику ігрової буттєвої емпірики актуального теперішнього та попереднього культурно-історичного діапазону; 5) *універсального* – обшир атрибутів явища гри, що не залежать від ось-буттєвих, передусім хронологічних, просторових, ситуаційних передумов і що притаманні будь-якому, навіть уявному, змодельованому, вірогідному оприявненню/експлікації гри. Такі засновки дозволяють синхронізувати у єдиній дослідницькій програмі діахронний та синхронний аспекти історико-раціонального процесу пізнання *поліфеномену гри*. Формалізована структурна побудова і закономірності конструювання онтологічної моделі предметної сфери гри базується на усталеному наборі узмістовлень, поєднаних різними відношеннями (тезаурис, термін/поняття, атрибут поняття, відношення понять, клас/множина термінів/понять, аксіоми/правила/обмеження понять та їх відношень, екземпляр тощо). На діапазоні дослідницької концептуалізації, відповідно до ланцюга діалектичних категорій, такий порядок моделювання є оптимально придатним для створення архітектонічної інтелегібельної моделі психологічного поля гри.

Ключові слова: психологічне пізнання, методологічна оптика, об'єктивізм, апіоризм, логіцизм, постіндустріальне суспільство, постнекласична наука, онтологія, гра, онтологічне моделювання, формальна онтологія, онтологічний інжиніринг, інтелегібельність, реальність вічних сутностей, культурна універсалія, діалектичні категорії, верифікація, дизайн емпіричної перевірки, дескриптивний метод, дескриптивна реконструкція, лабораторно-експериментальний метод, тезаурис, поняття, відношення понять, клас, аксіома, габітус, епістема, субстрат, модель, програма, інтерсуб'єктивність, поліфеномен, атрибут, екземпляр.

ANNOTATION*Oleg M. KHAIRULIN.***Ontological modeling of the psychological field of a play.**

The problems of checking and experimental verification for new knowledge remain relevant since foundation and development of scientific psychology. Historical evidence of this is the long and permanent methodological disagreements between the leading psychological branches (such as behaviorism, psychoanalysis, gestalt psychology, psychosynthesis, activity psychology, cognitive psychology, psychophysiology, coaching) and most other psychological branches. The absence of a methodological architectonics universal for psychology, an optimal design of checking and experimental verification for new scientific knowledge causes deserved criticism and comments on the objectivity of psychological research. The problems of checking and verifying new psychological knowledge are primarily associated with the dominance of the laboratory-experimental method in science; presumption of a causal model of scientific rationality; neglect of the possibilities of the intelligible multidisciplinary mode for scientific objectivism; perceived as secondary potentials and advantages of postnonclassical scientific rationality as well as factors of volatility of changes in social experience, features of the post-industrial (information) society and postmodern reality. The expressive features of the psychological research for actual objects of scientific knowledge are related to the fact that the most complex objects are phenomena that in the scientific sense are of fundamental importance as cultural universals, objects of the intelligible reality of eternal entities (Aristotle, Averoes (Ibn Rushd), I. Kant, J.-F. Herbart, E. Husserl, etc.). For example: communication, labor, socialization, intersubjectiveness, power, emergentness, creativity, collective knowledge, love, civilization, game, synchrony, moral act, disposition, social value, group reflection, collective unconscious, command spirit, attractiveness, trust, discourse, narrative and other. Also, these objects have an important region-generative value (E. Husserl), expressive epistemological (M. Foucault), cultural-historical (L. Vygotsky) and diachronic (F. de Saussure) aspects of scientific knowledge. The gnoseological content and volume, other features of cultural universals, similar to the games phenomenon, objectively complicate the content and choice of scientific research criteria, the standards for the representativeness of the empirical sample, the content, order and protocols of valid data correlation. Under such conditions, the presumption and dominance of the classical naturalistic experimental method (natural or laboratory experiment) is a untrustworthy and conditionally reliable methodological basis. The presented objective problems of modern systems of empirical verification for the results of psychological research, in particular, the problems of the game, require the search for more reliable foundations for the methodological program of verification for scientific knowledge. Important aspects of such a search are also the need to take into account the characteristics of the post-industrial (information) society and postmodern reality in psychological cognition, to use the advantages of postnonclassical scientific rationality. The important scientific contribution is the universality of such a program in relation to promising psychological research, as well as, if necessary, to the revision of existing scientific knowledge. The implemen-

tation of such tasks (on the example of the reconstruction for the games psychological field) makes it possible to use the status and role of a psychological tool for a methodological facility, which is ontological designing (the names “formal ontologization” and “ontological engineering” are used synonymously). In the circumstances of psychological research, ontological designing is a specially organized intelligible descriptive method for experimental verification of the results of psychological research. The product of applying the methodology of ontological designing in the circumstances of the games psychological research is the formation of an epistemological intelligible substrate – a descriptive cognitive field of the scientific object “game” with a verification function for this field. Because of the formation for a games psychological research on the basis of ontological designing and the universal norms of the categorical matrix for modern socio-humanitarian theory (the levels of “concrete”, “single”, “special”, “general” and “universal”), epistemic, hermeneutic heredity of psychological knowledge, rational empiricism is also possible. In the framework of the our research, ontological designing is: a) the psychological method of descriptive reconstruction of scientific knowledge; b) a facility of verifying the results of a psychological research for the scientific object “game”; c) a productive program for completing the games psychological research as a universal, a fundamental polyphenomenon that has a distinct non-spatial and timeless socio-psychological genesis, a complex structure and functionalism; d) the thinking style of a modern scientist for a socio-humanitarian profile in the circumstances of fleeting changes in empirical material; e) a facility for creating an architectonic intelligible model-matrix of a cognitively full-weighted, harmoniously structured, optimally exhaustive, logically balanced, hermeneutical coherent, epistemically relevant, constructively understandable games psychological field. The scientific basis for the methodological modernization of the norms for verifying the results of the games psychological research based on ontological designing is the approaches that implement the program of philosophical apriorism and logicism, the methodological positions of analytical philosophy, postnonclassical-oriented principles, approaches, facilities, tools and standards of psychological knowledge. The ontological model of the games psychological field includes five levels for scientific empirical conceptualization: 1) the level of the concrete, one-time empirical natural science fact of the hic et nunc game (a naturalistic empirical fact established “here and now” through the latest, fresh natural or laboratory experiment); 2) the level of the single, separate games manifestations in its epistemic, cultural-historical empiricism (the experience of empirical facts “here and now” – experiment, the results of past naturalistic facts available to the researcher); 3) the level of the distinctive, special explications of the games invariants, depending on the different ontogenetic conditions of such a manifestation (age dependencies; features of human development, stages of his socialization, social and professional self-realization, etc.); 4) the level of the general, common attributes and modes of the games explications, present in each fact of the entire play-based empiricism of the current and previous cultural-historical range accessible to the researcher; 5) the level of the universal – the level of attributes of the games phenomenon, which do not depend on existential, primarily chronological, spatial, situational prerequisites and are inherent in any, even imaginary, simulated, probable the

games manifestation. Such foundations make it possible to synchronize the diachronic and synchronous aspects of the historical-rational process of the scientific knowledge for the game in a general research program. The formalized structural composition and regularities of construction of the ontological model of the subject games area is based on an established set of entities connected by various relationships (thesaurus, term/concept, attribute of a concept, relation of concepts, class/set of terms/concepts, axioms/rules/constraints of concepts and their relations, instance, etc.). On the range of research conceptualization, according to the levels of the categorical matrix, such a designing order is optimally suitable for creating an architectonic intelligible model-matrix of the psychological field of the Game.

Keywords: *psychological cognition, methodological optics, objectivism, apriorism, logicism, post-industrial society,*

postnonclassical science, ontology, game, ontological designing, formal ontology, ontological engineering, intelligibility, reality of eternal entities, cultural universal essence, dialectical categories, category matrix, verification, дизайн емпіричної перевірки, descriptive method, descriptive reconstruction, laboratory-experimental method, thesaurus, concept, relation of concepts, class, axiom, habitus, episteme, substrate, model, intersubjectivity, polyphenomenon, attribute, exemplar.

Рецензенти:

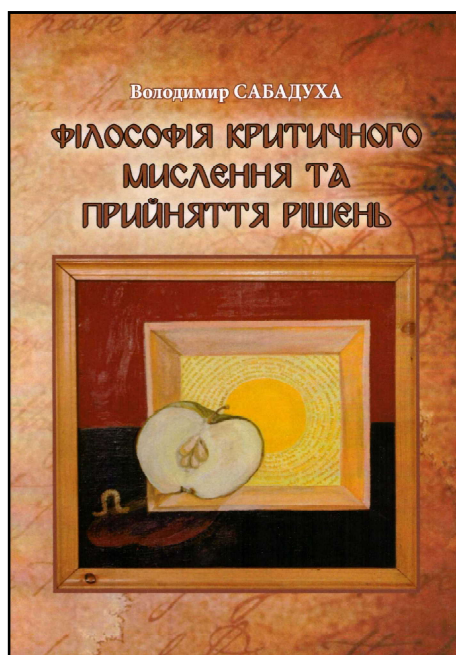
**д. психол. н., проф. Віктор МОСКАЛЕЦЬ,
д. психол. н., проф. Сергій ШАНДРУК.**

**Надійшла до редакції 23.06.2023.
Підписана до друку 25.08.2023.**

Бібліографічний опис для цитування:

Хайрулін О.М. Онтологічне моделювання психологічного поля гри. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 106-141. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.106>

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Володимир САБАДУХА

Філософія критичного мислення та прийняття рішень:
підручник. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2023. 680 с.

У підручнику вперше в українській та європейській філософії на основі теорії ступенів духовного розвитку людини викладено процес формування критичного мислення. Доведено, що рівень мислення залежить від ступеня духовного розвитку людини. З'ясовано роль рефлексії, соціально-політичних і культурних факторів, що впливають на формування критичного мислення. З'ясовано роль і значення національного інтересу у процесі прийняття рішень. Проаналізовано механізми формування критичного мислення. Підручник містить програму курсу, плани семінарських занять, контрольні запитання різного ступеня складності, задачі, тести, словник філософських понять, термінів, персоналій та список літератури з проблематики філософії критичного мислення

Підручник призначений для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти, а також для викладачів суспільних наук.

Оксана ФУРМАН

ДЖЕРЕЛА ТА ЗАСАДИ ОСЯГНЕННЯ ПОЗИТИВНО-ГАРМОНІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ЯК СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

Oksana FURMAN

SOURCES AND BASICS OF COMPREHENDING A POSITIVE-HARMONIOUS SELF-CONCEPT AS A STRUCTURE-FUNCTIONAL INTEGRITY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.142>

УДК: 159.923.2

Постановка суспільної проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави визріла нагальна потреба трансформації різних сфер українського соціуму в напрямку до європейської інтеграції. Однак нездоланими досі є труднощі швидкої зміни людського чинника (утвердження громадянського суспільства в усіх аспектах повсякдення, побудова правової держави тощо). Сьогодні неможливо побудувати розвинуту країну, не взявши до уваги європейський погляд на сучасну людину, найголовнішим компонентом психічно здорового внутрішнього світу якої є розвиток і самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції.

Згадаймо погляди найвидатнішого українського філософа і мислителя XVIII століття Г.С. Сковороди, його вчення про макро- і мікросвіти. Внутрішній світ людини як мікрокосмос є елементом великого світу суспільних взаємин (планети, держави, нації тощо). Ці два світи взаємопов'язані зворотним зв'язком. І саме тепер цей зв'язок з кожним днем набуває все більшої актуальності. Настав момент, коли макрокосмос вже не може далі ефективно розвиватися без розвиненого мікрокосмосу, як Україна без громадянина з психічно здоровим внутрішнім світом, запорукою якого є стабільно позитивна Я-концепція.

Тому розвиток і процес утвердження держави передбачає як активізацію громадянського фактору, так і людського. Останній

ефективно стимулюється через внутрішній світ особи на гуманістичних засадах. Активувати цей світ допомагає цілеспрямована діяльність, яка уможливорює пошук сенсу життя, позитивні вчинки тощо. Вона розгортається в освітньому, політичному, управлінському процесах, а також і у повсякденній взаємодії. Очевидно, що для реалізації вищесказаного людині вкрай важливо розвивати та згармонізувати власну Я-концепцію, яка становить середня її психічного здоров'я, ефективною професійної діяльності, а також постає передумовою формування здорового громадянства, яке, зі свого боку, дасть поштовх до швидкого розвитку України як держави європейського зразка.

Протягом багатьох століть відомі мислителі різних гуманітарних наук вважали, що джерела і результати уявлення людини про себе, або про Я-концепцію, заслуговують серйозної уваги, оскільки такі самоуявлення чи самоустановки дають змогу відповісти, принаймні, на такі запитання: «Хто Я?», «Як Я до себе ставлюся?», «Як Я себе оцінюю?», «Як Я самореалізуюся» та ін. Але практично, упродовж декількох сторіч, теологи, філософи та різні суспільні діячі не тільки не виділяли єдиної структури концептуального Я, а й не мали чіткого розуміння щодо розвитку цього, чи не найскладнішого, феномену самосвідомості. Проте на кінець XIX і до середини XX століття окремі психологи, соціологи та психіатри прагнули вивчати Я-концепцію на

абстрактному чи теоретичному рівні, щоб цілісніше збагнути «*вершинний образ людини в людині*» (А.В. Фурман), а відтак ґрунтовніше пізнати її «континенти» і «материк» індивідуального світу Я [11, с. 46].

У щоденній міжсуб'єктній взаємодії особи у її самосвідомості Я-концепція виконує важливу саморегулятивну функцію, оскільки забезпечує ефективність суспільних взаємин з оточенням, якість життя загалом. Крім того, Я-концепція збалансовує поведінку та діяльність кожного відповідно до конкретних соціокультурних умов проживання, а також інтегрує у своєму психодуховному змісті особистісне та ковітальне ототожнення. До першого належать «Я-образ», «Я-ставлення», «Я-вчинок», до другого сприйняття себе через зазначені складові як представника окремої соціальної групи чи етносу. Водночас сутнісно «позитивно-гармонійна Я-концепція постає як система уявлень та установок особи про себе, котра містить ментально-когнітивний, емоційно-оцінковий, вчинково-креативний та спонтанно-духовний компоненти, що знаходяться у динамічному взаємодоповненні» [13, с. 141; 21, с. 195].

Я-концепція має виняткове значення у житті людини, оскільки забезпечує досягнення внутрішнього узгодження, дає змогу інтерпретувати досвід і є джерелом різних самоуявлень (Р. Бернс). Окрім того, вона обіймає увесь простір суб'єктивної реальності, бо формує почуття своєї визначеності в суспільстві, сприяє ототожненню з конкретним довкіллям та узмістовлює особистісне ставлення до таких важливих понять, як «справедливість», «віра», «свобода», «істина», «добро», «любов», «мудрість», «милосердя» тощо.

Зрозуміло, що Я-концепція у психодуховному світі особистості не менш важлива, ніж наше прізвище, ім'я, по батькові у суспільному житті. І це зрозуміло чому: кожен із нас витратив багато часу і зусиль, розмірковуючи про себе й знову і знову відповідаючи на одвічні запитання: «Яким Я себе уявляю?», «Як самостверджуюся?», «Чи реалізую свій кращий потенціал?» та ін. Ще в дитинстві, з допомогою новонародженої крихітної самосвідомості, центрованої на відчуттях болю і задоволення, утворюється найпростіша картина себе, котра з роками, хоча й повільно, але все ж змінюється – розширюється та ускладнюється як у центральній композиції, так й у фонових відтінках. Очевидно, що її

загальноприйнята наукова назва – це *Я-концепція*, котра в індивідуальному розвитку людини постає як цілісна психофеноменальна даність системи уявлень, установок, когніцій і знань про саму себе, зароджується у сімейному колі, інтенсивно розвивається у шкільному доквіллі, вдосконалюється у ділових та виробничих відносинах, прогресує чи деградує у буденних стосунках з навколишніми упродовж життєвого шляху особистості. Ось чому, незважаючи на те, що *Я-концепція є глибинно-вершинним утворенням внутрішнього світу людини, вона, як не парадоксально, – центр її соціального всесвіту, оскільки сотнями і тисячами невидимих ліній-зв'язків єднає її психодуховну організацію з багатопроблемним довкіллям.*

Я-концепція, безперечно, – гносеологічний (теоретичний) конструкт сучасної психології, однак настільки могутній за змістом і за обсягом, що аж ніяк не поступається таким добре відомим, як «свідомість», «діяльність» чи «особистість». І це зрозуміло із стародавніх часів: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш світ», – пророче мовиться у Біблії. Лишень дорога до себе завжди виявляється непомірно довгою і драматичною, а найголовніше, що кожен її повинен пройти сам, долаючи злети і падіння, виявляючи мужність і мудрість, протидіючи злу й примножуючи добро (А.В. Фурман).

Метою нашої статті є: а) розмежування та описання змісту понять «свідомість», «самосвідомість», «Воно», «Я», «Над-Я», «Я-концепція», «Ми-концепція», що дають змогу розкрити джерела та засади виникнення уявлень про Я-концепцію загалом та про інваріанти її розвитку чи про онтогенетичні рівні організації – *негативна, позитивна, позитивно-гармонійна*; а також б) *конкретизація та збагачення змісту авторської структурно-функціональної моделі позитивно-гармонійної Я-концепції* (обґрунтування якої нами вперше було здійснено у 2001 – 2005 роках [9; 13, с. 144; 15, с. 42; 17, с. 23-36] у *єдності її чотирикомпонентної побудови*: а) ментально-когнітивний: Я-образ (Я-реальне, Я-інформаційно-знаннєве, Я-свідоме, Я-ідеальне), б) емоційно-оцінковий: Я-ставлення (Я-реальне, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ідеальне), в) вчинково-креативний: Я-вчинок (Я-реальне, Я-ціннісно-рефлексивне, Я-надсвідоме, Я-ідеальне), г) спонтанно-духовний: Я-духовне (Я-реальне, Я-несвідоме, Я-ідеальне, Абсолют Я-духовного).

1. ЗАСНОВКИ ВИНИКНЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО Я-КОНЦЕПЦІЮ ЛЮДИНИ

Природа людської свідомості, самосвідомості, Я та Я-концепції має свої унікальні особливості становлення, проявів і функціонування. Відоме твердження про те, що особистість народжується двічі: у три роки, коли промовляє: «Я сам» (*виникає свідомість*) і в підлітковому віці, тоді як говорить: «Я розумію себе» (*формується самосвідомість*), а це дає змогу виявити закономірну траєкторію психокультурного розвитку людини. Український учений А.В. Фурман зазначену тезу модифікує у такий спосіб: «*Особистість народжується, щонайменше, тричі, тобто ще й у зрілому віці, коли здійснює учинки (утверджується самосвідомість) та здатна зайняти надрефлексивну позицію щодо них*».

Утім, якщо *свідомість спрямована на зовнішній світ, то самосвідомість – на внутрішній часопростір особи і є екзистенційним процесом, з допомогою якого вона пізнає, осягає та актуалізує себе*. Її основний продукт – це знаннево організовані установки та уявлення людини про себе, тобто про власну Я-концепцію. Окрім того, у психологічній думці констатується, що *самосвідомість – це усвідомлене ставлення особи до своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок, а свідомість постає як спосіб її відношення до об'єктивної дійсності, що опосередкований всезагальними формами суспільно-історичної діяльності людей*. «Виникнення свідомості – природна з'ява свідомих дій, поведінки. Останні – це специфічні способи існування людини у світі» (К. Роджерс, 1994, с. 280). Водночас відомо, що самосвідомість еволюціонує із сфери свідомості та постає окремим її засвітом, а також і те, що вони – одні з ключових, власне категорійних, понять психології. Одночасно наголошується, що *самосвідомість – це і продовження горизонту свідомості, яка спрямована на себе*.

Свідомість – специфічна форма відображення реальності чи своєрідна модель віддзеркалення буття за допомогою об'єктивованого у слові, суспільно виробленого, знання є разом з тим і способом регулювання поведінки, діяльності, вчинків людей, який виявляється в цілеспрямованості людських дій – у можливості передбачити результат своєї

праці як усвідомлену мету та спланувати самі дії відповідно до неї (Л.Г. Терлецька, 2003, с. 40). Традиційно самосвідомість визначають як усвідомлення людиною себе як особистості, своєї діяльності в суспільстві, стосунків з іншими людьми, рис характеру, власних дій та вчинків, їхніх мотивів, цілей, фізичних, розумових, моральних та духовних властивостей. «Самосвідомість – це система знань суб'єкта про самого себе як про активне, діюче начало, котре впливає на об'єкти, змінюючи, перетворюючи, привласнюючи тощо їх ідеально та матеріально, сукупність самооцінок і сформованих на цій основі ставлень до себе. Останні розвиваються та існують тільки в усій палітрі його ставлень до інших суб'єктів і до об'єктів навколишнього світу» [3, с. 121]. Центральною ланкою самосвідомості постає Я-концепція людини.

Зазвичай у психології *Я-концепцію* (лат. *conserptus* – поняття) обґрунтовують як систему уявлень людини про себе, яка містить усвідомлення своїх: а) когнітивних (інтелектуальних) властивостей, котрі організуються в образі Я; б) емоційно-ціннісних самоставлень, що виявляються у самооцінці; в) поведінкових дій, які характеризуються проявами перших двох компонентів, г) суб'єктивно сприйнятих соціальних чинників, що впливають на неї. Утім, якщо *Я* (нім. *Ich* і англ. *Ego*) – це *динамічний центр свідомості, емоцій, суджень, дій, організований у певну цілісність, який керує поведінкою, діяльністю, спілкуванням і вчинками людини, то Я-концепція – ядро самосвідомості*.

Щоб охопити людське Я та Я-концепцію цілісно психологічні дослідження впродовж усього ХХ століття, як відомо, розвивалися у двох головних напрямках: перший був спрямований на створення складних дослідницьких програм і теоретичних моделей, другий – на урізноманітнення модальностей Я і на покомпонентне примноження різних емпіричних класифікацій Я-концепції.

Яскравим прикладом першого напрямку є психоаналітична теорія З. Фрейда, згідно з якою *психіка особистості містить три генетично і функціонально різних компоненти: «Воно», або «Ід» (резервуар несвідомих потягів, які керуються «принципом задоволення»), «Я» чи «Его» (свідома основа, яка діє на засадах «принципу реальності» і виконує посередницькі функції між ірраціональними прагненнями «Воно», обставинами*

фізичного світу і вимогами соціуму) і «Над-Я», або «Супер-Его» (формується з Его і втілює у собі засвоєні моральні заборони і норми, себто перенесена всередину особистості моральна цензура). Водночас Ід працює за схемою «хочу», Его – «за яких обставин можна», Над-Я – «не можна» або, навпаки, «треба». Крім того, окрему частину Супер-Его становить Его-ідеал. Якщо Супер-Его визначає, якою людиною має бути, то Его-ідеал спричинює те, якою саме вона хоче стати, кого наслідує. Ці обидві інстанції символізують соціально-нормативні компоненти свідомості та самосвідомості. Звідси походить виняткова складність змістово-динамічного положення Я, котре витримує тиск і довілля («принцип реальності»), і несвідомих потягів «Воно» («принцип задоволення»), і совісті, втіленої у Супер-Его («принцип самоконтролю»). Постійна боротьба зазначених компонентів за умов тієї чи іншої їх невідповідності породжує численні внутрішньоособистісні конфлікти (розлади цілепокладання, неврози, почуття провини, сором, комплекс неповноцінності тощо).

Отож Ід (Воно) уособлює примітивні, інстинктивні й уроджені аспекти особистості (сон, їжа, дефекація, копуляція). Ід наповнює нас енергією, не має ніяких обмежень, воно хаотичне. Будучи вихідною структурою, Ід виявляє первинний принцип усього людського життя – негайну розрядку психічної енергії, стримування якої спричиняє напруження в особистісному функціонуванні. Ця розрядка отримала назву принцип задоволення. Підкоряючись цьому правилу і не знаючи страху чи тривоги, Ід може становити небезпеку для індивіда і суспільства. Також «Воно» відіграє роль посередника між соматичними і психічними процесами.

З. Фройдом були описані два процеси, за допомогою яких Ід рятує особу від напруги: рефлекторні дії (наприклад, кашель у відповідь на роздратування дихальних шляхів) і первинні процеси, які формують психічні образи, котрі безпосередньо пов'язані із задоволенням основної потреби, приміром початкові форми фіксації Лібідо – оральна та ін. Далі мовиться про вторинні процеси, потяги *Еросу та Танатосу*. Перший активізує бажання творити, розвиватися, зростати. Другий – Танатос – відображає деструктивні потреби – руйнувати, агресувати, нищити.

Его (Я) – це компонент психічного апарата, відповідальний за прийняття рішень, «вико-

навчий орган» особистості, розумова складова, котра вирішує життєві завдання і долає проблеми. З метою перетворення і реалізації потреб у соціально прийнятному контексті, Его (котре еволюціонує із Воно) черпає з Ід частину енергії, забезпечуючи безпеку і самозбереження організму, використовує стратегії осмислення і сприйняття у своєму прагненні задовольняти також бажання і потреби «Воно». Его у своїх проявах керується принципом реальності, мета якого – збереження цілісності організму шляхом відтермінування задоволення до виникнення можливості його розрядки.

Супер-Его – компонент особистості, що визначає систему цінностей, норм, етики тощо, котрі закладалися в довіллі індивіда найближчими людьми. Будучи морально-етичною силою особистості, Супер-Его є наслідком тривалої залежності від батьків, соціуму (школа, однолітки і т.д.), спрямовує людину до досконалості в думках, словах і вчинках, намагаючись переконати Его у переважанні ідеалістичних цілей над реалістичними.

З погляду З. Фрейда, людина не народжується з оприявненим «Над-Я». Воно з'являється тоді, коли дитина починає розрізняти «правильне» і «неправильне», дізнається, що добре і що погано. Це триває приблизно у віці від трьох до п'яти років. Але, коли соціальний світ дитини збагачується, завдяки школі, релігії, одноліткам, сфера «Супер-Его» розширюється до тієї межі, котру вважають прийнятною ці нові соціальні групи. Іншими словами, «Над-Я» – це індивідуалізоване відображення «колективної совісті» найближчого соціуму.

Відомо також, що «Супер-Его» поділяється на дві підсистеми – совість (у т.ч. сумління) та «Его-ідеал». Перша набувається від досвіду батьківських покарань. Вона пов'язана із такими вчинками, які старші називають «неслухняною поведінкою» і за котрі дитина отримує догану. Людська совість містить здатність до критичної самооцінки, наявності моральних заборон і виникнення почуття провини, тобто мовиться про ситуацію, коли не зроблено того, що повинно було здійснитись. «Его-ідеал» формується із того, що батьки схвалюють чи високо цінують; він спрямовує юну особу на встановлення для себе високих стандартів. І якщо мета досягнута, то виникає відчуття самоповаги і гордості. До прикладу, дитина, яку нагороджують за успіхи у школі, буде завжди пишатися своїми академічними (навчальними) досягненнями. Тому «Супер-Его» вважається

повністю сформованим, коли батьківський *контроль переростає у самоконтроль* (Л. Хйолл, Д. Зіглер).

У випадку, коли Я часто нехтує чи протистоїть Воно, а більше догоджає Над-Я, аніж Воно, то тоді, природно, що Ід агресує, оскільки незадоволені потреби у сні, їжі чи сексуальній поведінці. Звісно, якщо *сильне Его*, то відбувається рівноцінна регуляція між спонуканими Воно і морально-етичними мотивами Супер-Его. У цьому разі Я – повноцінний господар, який керує власним життям, забезпечує рівнозначно як потреби Воно, так і Над-Я. Недаремно у психотерапії взаємодія із клієнтами нерідко спрямована на *підсилення* саме потуги Я. Адже від його психоенергетичної могутності (сили) залежить можливість *рівноважного розподілу* вгамувань запитів Ід і вдоволень мотивів Супер-Его. А це забезпечує внутрішній комфорт людини.

Отож інстанція «Я», втілюючи розум, контролює психічні пізнавальні процеси, «Воно» відстежує перебіг різних потягів, а «Над-Я» блокує вияв негативних спонукань. Зрозуміло, що сфера Ід повністю неусвідомлена, у той час як «Его» і «Супер-Его» діють на рівнях свідомості. Із ресурсного погляду «Воно» – первинне джерело психічної енергії, з динамічного – перебуває у психічному конфлікті з «Я» та «Над-Я», а з генетичного – останні виникають із «Воно».

Протягом тривалого часу розвитку психоаналізу З. Фройд застосовував топографічну модель особистісної презентації. Згідно з нею *у психічному житті людини виокремлюють такі рівні*: а) *несвідоме*, б) *підсвідоме* або *передсвідоме* (знаходиться під порогом свідомості, тому окрема група психологів стверджує, що це – своєрідний резервуар свідомості, де зберігається незатребувана (незапитувана) інформація із власного досвіду; тому передсвідоме – основа репродуктивної діяльності, сприймає та зберігає усе, що людина бачить, думає, відчуває тощо; інша (разом із філософами) – схиляється до думки, що це – частина *несвідомого*, матеріал або змісти якого можуть перейти у свідомість; відтак висновуємо, що підсвідоме перебуває на пограниччі (на межі) свідомого і несвідомого), в) *свідоме* і г) *надсвідоме*. *Взаємозв'язок між компонентами* (чи структурами) психіки особи («Воно», «Я», «Над-Я») та *рівнями* психічного життя людини або *рівнями* свідомості (за З. Фройдом) наочно подамо у

вигляді *авторського рисунка 1*, де визначено місце не лише Я-концепції, а й Ми-концепції. Звісно, що тут Супер-Его відображає надсвідоме.

Свідоме містить відчуття і переживання, котрі *усвідомлюються* у певний момент життя. Скажімо, під час читання книги свідомість людини може містити думки авторів або самовідчуття голоду, болю у спині та ін. Це означає, що лише незначна частина психічного життя (думки, сприймання, відчуття, пам'ять) належать до сфери свідомості.

Рівень *підсвідомого* утримує весь *досвід*, котрий *не усвідомлюється* певного конкретного моменту, але здатний легко чи спонтанно повернутися у свідомість. Наприклад, Ви можете пригадати все, що робили минулої п'ятниці вранці, улюблені кінофільми чи вислови тощо. Тому підсвідоме – *це місток між усвідомленим і неусвідомленим* (Л. Хйолл, Д. Зіглер).

Найбільша частина психічного життя людини – *несвідоме*, котре є сховищем примітивних спонук, а також емоцій та пригадувань, які настільки загрожували свідомості, що були пригнічені чи витіснені у несвідоме. До прикладу, це дитячі травми, ворожі відчуття до батьків та ін. Такий неусвідомлений матеріал визначає наше повсякденне функціонування і знаходить вихід у прихованих формах через сні, фантазії, обмовки, забування тощо.

З. Фройд, виокремлюючи *рівні психічного життя людини*, «...порівнював психіку з айсбергом, лиш невелика верхня частина якого виступає на поверхню і перебуває під «променями світла свідомості», а основна маса ховається у «темних водах» підсвідомого й несвідомого. «Промінь свідомості» може «освітити» водночас лиш порівняно невелику частину змісту тієї інформації, яка в цей час міститься у психіці суб'єкта. Це і є «верхівка айсберга психіки». На відміну від відносно статичної маси справжнього айсберга, вона («верхівка») динамічна, рухлива, її зміст постійно змінюється – та інформація, котра щойно була під «світлом» свідомості, ховається у «верхні шари темних вод» – у підсвідоме... Отож *підсвідоме* (*передсвідоме*) – *це зміст пам'яті суб'єкта*, доступний для нього самого, який за його власним бажанням чи під впливом якихось інших чинників порівняно легко видобувається звідти і постає в його свідомості. Це – його усвідомлений, *відомий йому досвід*, що зберігається в анналах його пам'яті і за потреби цілеспрямовано використовується ним» [2, с. 254].

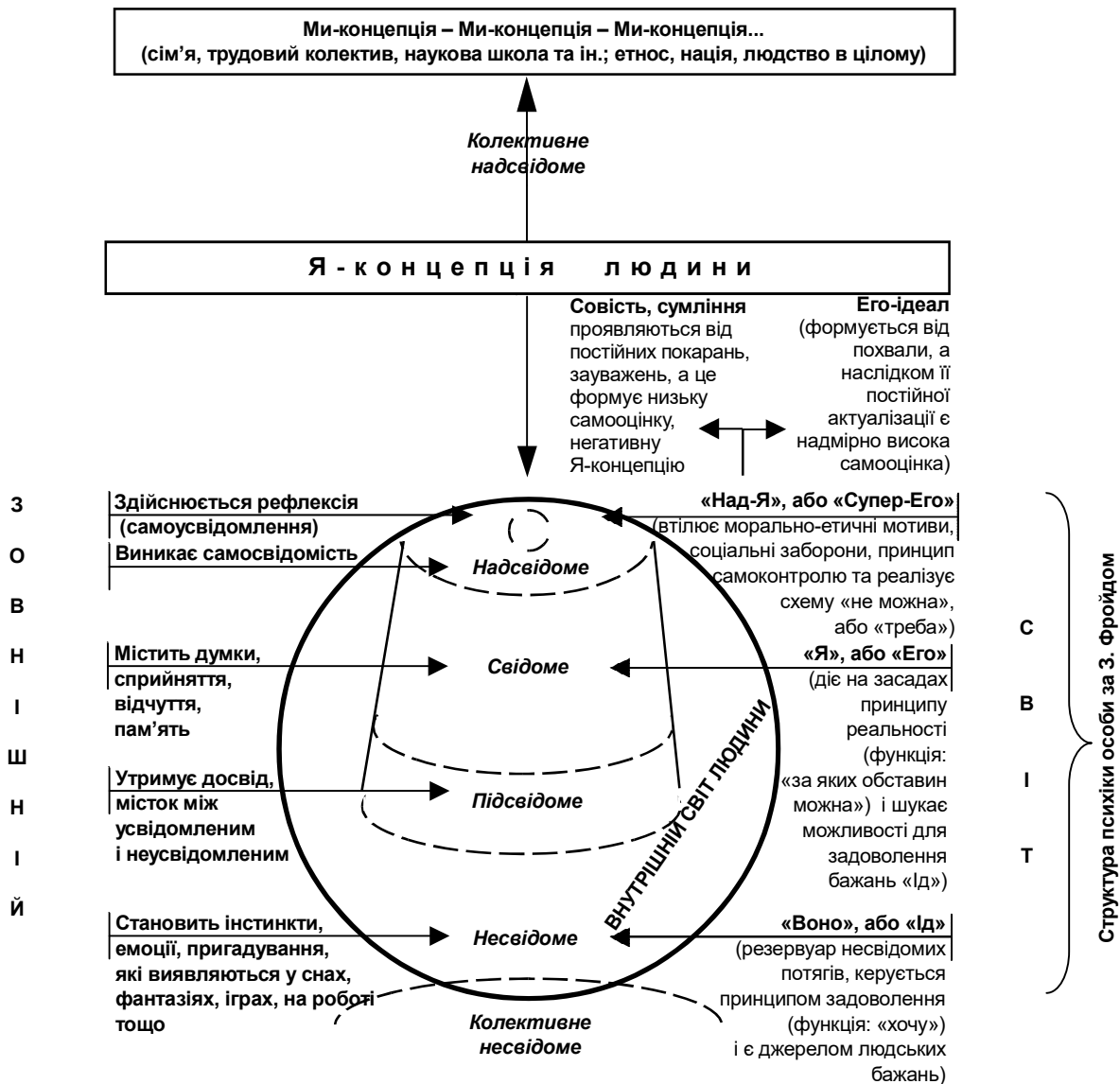

Рис. 1.
 Я-концепція у структурі внутрішнього світу людини та у взаємозв'язку з колективним несвідомим та колективним надсвідомим (авторка О.Є. Фурман (Гуменюк), 2003; доповнено 2018; 2023)

Щодо підсвідомого, то тут мовиться про те, що цей досвід суб'єкта не усвідомлюється «тут» і «тепер», а був ним прожитий (осмислений) свого часу і може стати усвідомленим за певних внутрішніх умов. Існує метафора, що «підсвідомість – це заповідник, де браконьєрствують психологи». «Несвідоме, за З. Фройдом, являє собою дуже глибоке й «темне» сховище потягів – примітивних ін-

стинктивних спонук, а також потреб, бажань, фантазій, мрій, знань суб'єкта, зміст яких радикально суперечить його Я-концепції (З. Фройд не використовував поняття «Я-концепція», оскільки у той час, коли він творив свої учення, її ще не існувало, тому проф. В.П Москалець задля зручності вживає його), загрожує їй руйнацією і через це є неприйнятним для нього. Тому цей зміст витісняється у несвідому

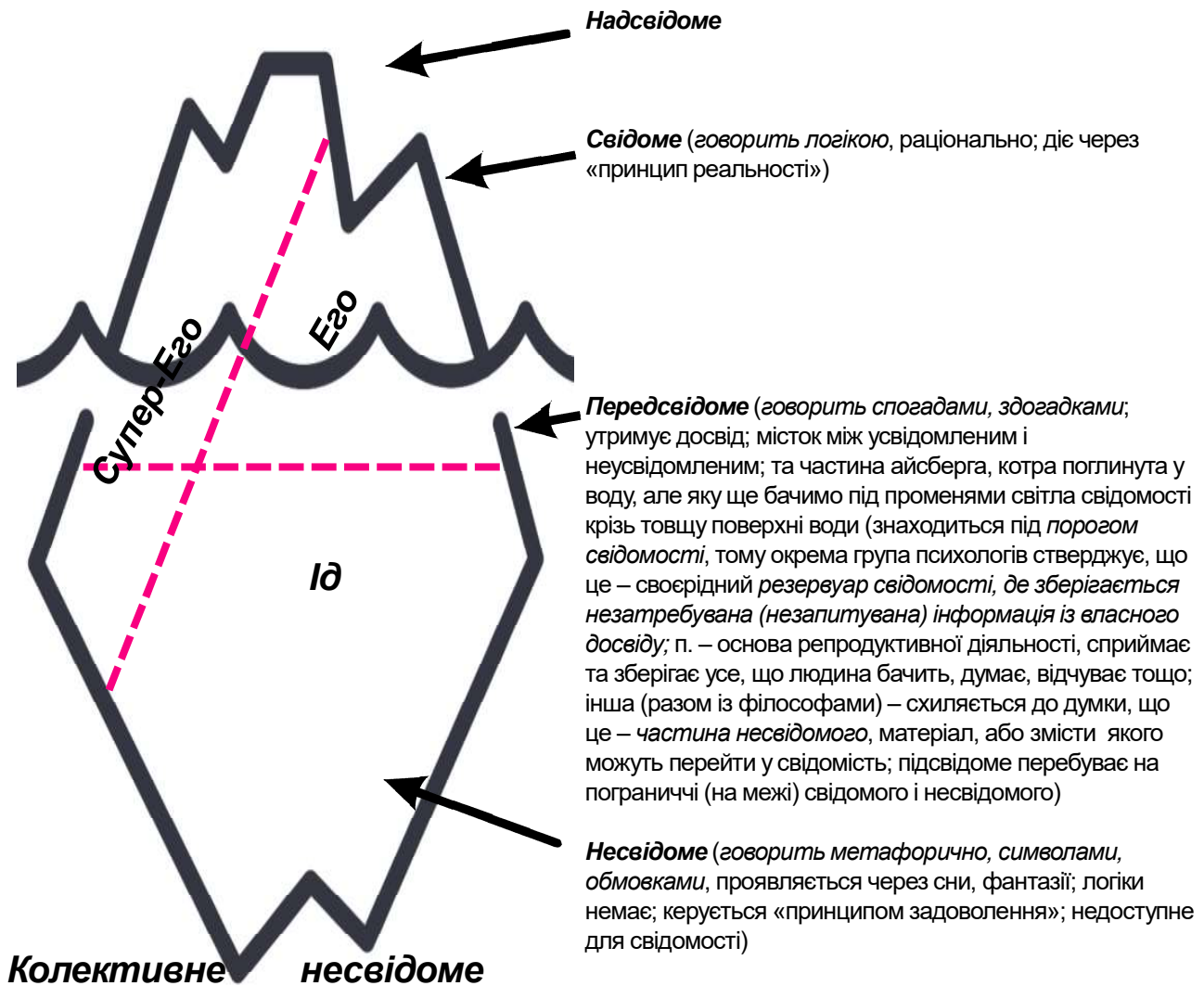

Рис. 2.

Метафоричне зображення взаємозв'язку інстанцій та рівнів психічного життя людини відповідно до теорії З. Фрейда (реконструйовано О.Є. Фурман, лютий, 2023)

сферу його психіки і міцно утримується там опором. Відтак, – зауважує науковець, – скориставшись словами самого творця психоаналізу: «Все витіснене – несвідоме, але не все несвідоме є витіснене» [2, с. 254, 255].

Отже, «...психоаналіз і виник як психотерапевтичний метод лікування... розладів шляхом видобування з несвідомої сфери психіки пацієнта травмувальних його психіку чинників для того, щоб він разом з психоаналітиком збагнув їх зміст, природу, критично, раціонально осмислив, а відтак позбувся їх. Але потягів людина позбутися не може, тому що вони мають інстинктивну природу, є

вродженими, генетично запрограмованими. Психоаналітик має лиш допомогти пацієнту скерувати енергію його потягів у конструктивне, соціально адаптивне, життєдайне, благодатне для нього русло» [2, с. 256].

У цьому контексті наочно подамо метафоричні моделі інстанцій та рівнів психічного життя людини (рис. 2) та структурних компонентів психіки відповідно до теорії З. Фрейда (рис. 3).

Аналізуючи рівні (несвідоме, свідоме та ін.) і компоненти (Воно, Я, Над-Я) внутрішнього світу людини, варто звернутися до того, що під час дослідження Я-концепції у контексті

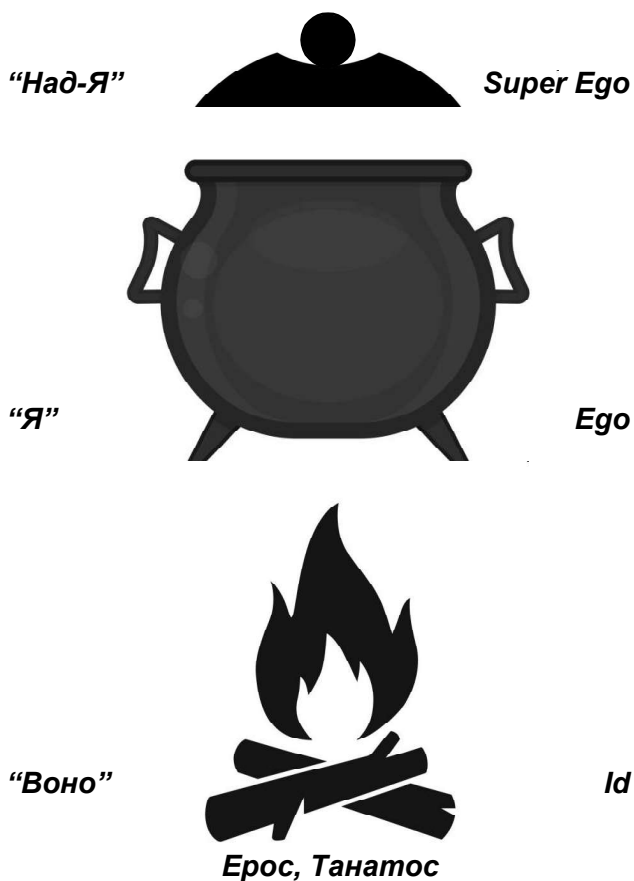

Рис. 3

Метафорична модель структури психіки
(згідно з теорією З. Фрейда,
інтернет джерело)

феноменологічного підходу (або гуманістичного чи перцептивного) К. Роджерс використовує конструкт Самості (один із архетипів, який описаний К. Юнгом). Самість, або Я-концепція, на думку К. Роджерса (ці терміни вчений вживає взаємопов'язано і взаємозамінно), – це організований, послідовний концептуальний конструкт чи гештальт (цілісність), який складається із: а) сприймання властивостей Я (наприклад, відповідальність), б) взаємин Я з іншими людьми і з різними аспектами життя, а також із в) цінностей, пов'язаних з цими сприйманнями та ін. Окрім того, у феноменологічному підході вважається, що навіть зміни, котрі відбуваються у Я-концепції під впливом нового досвіду, всерівно не порушують її цілісності, вона зберігає властивості гештальту. К. Роджерс зазначає, що цей конструкт (Самість) підлягає усвідомленню, але це не означає, що він насправді усвідомлюється, сягає рівня самосвідомості.

У дослідженнях, як бачимо, Самість людини взаємопов'язує із Я-концепцією. Але, на думку В.О. Янчука, Самість утримує всі аспекти людської сутності, у т. ч. й неусвідомлювальні, а Я-концепція – усвідомлювальні, тобто ті, що осмислюються (фіксуються) людиною. Вони й постають орієнтиром для її самооцінки, рівня домагань, самозростання. Водночас Х. Кохут, аналізуючи Самість, співвідносить її за значущістю із структурними компонентами особистості, які свого часу обґрунтував З. Фрейд – Ід, Его, Супер-Его. Дійсно, підтримуючи думку В.О. Янчука, погоджуємось, що Я-концепція утримує усвідомлювальні процеси. Але, зважаючи на погляд К. Роджерса, що до структури Я-концепції належать і несвідомі процеси, вважаємо за потрібне проконстатувати й те, що «фундаментом», з якого вона джерелить, і постають саме аспекти власне *несвідомого, метафорою* якого, на нашу думку, можуть бути, до прикладу, «коріння дерева» (мовою Фрейда – це наше Ід), котрі постачають поживні речовини із ґрунту тощо. Натомість *свідоме*, яке співвідноситься із Его, образно кажучи, позначимо у вигляді *стовбура дерева та його основних гілок, тоді надсвідоме – допоміжних «крон та листків дерева»*, а Я-концепцію символізуємо його «плодами» (рис. 4).

Загалом Я-концепція як «теорія себе» (за Х. Ремшідтом), а також як неповторна система уявлень, установок, поглядів стосовно себе, когнітивно-емоційно-вчинково-духовний конструкт розуміння себе, ставлень до себе та світу, є *підсумковим продуктом (результатом) взаємопрониклих несвідомого, свідомості та самосвідомості, а відтак інтегральним утворенням психодуховного світу людини*.

Психоаналіз З. Фрейда – це теоретико-прикладна система, що охоплює як теоретичну модель психіки та її структурних компонентів у поєднанні із рівнями свідомості (несвідоме, підсвідоме та ін.), так і методи та техніки здійснення конкретної психоаналітичної процедури. Австрійський дослідник, будучи відомим психіатром (увів у науковий обіг психології кілька десятків авторських понять) і винахідником глибинних інстанцій психіки «...із природничо зорієнтованим науковим мисленням, був переконаний, що вивчає саме підсвідоме...» [5, с. 33]. І якщо генетично «несвідоме є матір'ю свідомості» (К.Г. Юнг), то метафізично підсвідоме становить певну плинну межу свідомості. М.К. Мамардашвілі

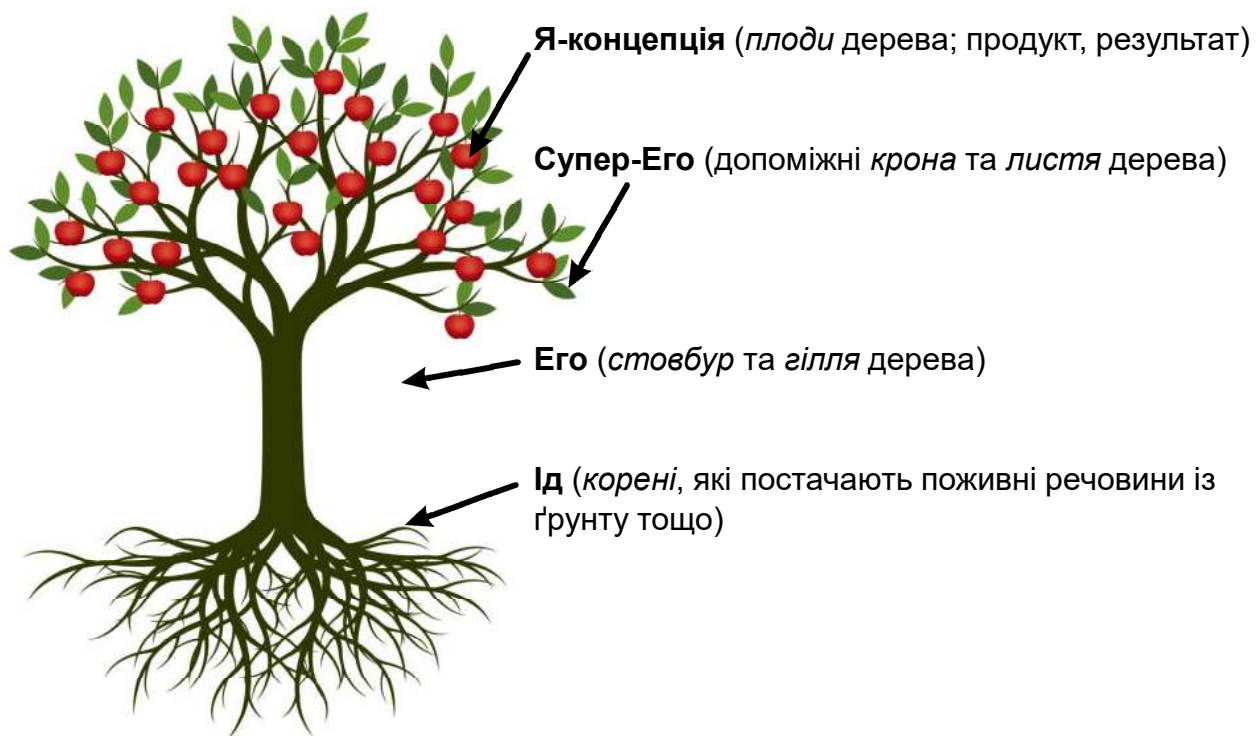

Рис. 4.

Дерево як метафора оприявлення покомпонентної побудови психічного життя людини та місце Я-концепції у ньому (авторка О.Є. Фурман, 27.02.2018)

це положення артикулює так : «На мій погляд, несвідомого не існує. Несвідоме – це найчастіше якась межова точка самої свідомості, й мовиться не про те, щоб зліквідувати її. До прикладу, теоретичним дослідженням віднайти у глибині душі явисьце, котре буде названо несвідомим» (М. К. Мамардашвілі, 1992, с. 401).

Зауважимо, що «із метатеоретичних позицій, дещо перефразовуючи Н. Бора, проблема підсвідомого – це не складне питання розпізнання людиною глибин своєї підсвідомості, а нелегка справа створення умов для нового свідомого досвіду і навіть актуалізація самого цього досвіду. Психоаналітична техніка терапевтичної роботи З. Фрейда з пацієнтом справді виявила певні природні явища його психічного світу, або те, що слушно розглядати як біологічно вкорінені властивості людської природи, але не тільки як природні явища, скільки як якісні формоутворення свідомості. Загалом для цього всесвітньо відомого дослідника, як свідчить реконструкція його творчого шляху, спочатку виникло завдання перетворити несвідомість у свідомість і далі, завдяки такому перетворенню, перевести особу

клієнта у стан нового свідомого досвіду, збагативши тим самим ресурс його актуальної свідомої здатності. У підсумку вирішення цих двох засадничих дослідницьких завдань стало зрозумілим, що *несвідоме – це те, що «було» – актуально чи потенційно – свідомістю*, і тільки в цьому, доволі обмеженому змістовленні, можливе порівняння або розрізнення несвідомого і свідомого» [цит. за 5, с. 34]. Несвідоме має сенс у зіставленні зі свідомістю тільки тоді, коли воно має відношення до останньої і, на противагу тому, що «свідомість походить від несвідомої психіки, яка давніша за неї й надалі функціонує разом із свідомістю чи незважаючи на неї» (К.Г. Юнг, 2018, с. 360), «*несвідоме становить особливий елемент свідомості – минулого, теперішнього чи майбутнього*. Дещо реінтерпретуючи думку фундаторів метатеорії свідомості, зазначимо, що *основний парадокс психоаналізу*, як, імовірно, і парадокс феноменології та екзистенціалізму, полягає в тому, що *термін «свідомість» є двозначним, певною мірою смислово вихолощеним*, зважаючи на його майже безмірний обсяг і розпливчастий зміст. *Проблемою стало не несвідоме, а свідоме, котре*

залишилося незрозумілим й розумово не досягнутим. Фройд і Юнг відкрили цивілізованому світу несвідоме, у впорядкованому режимі аналітичного процесу якого унаслідок можливість його відмежування від свідомого, причому для того, щоб домогтися більш змістовного психоаналітичного розуміння свідомості. А насправді таке розуміння виявило свою повну беззмістовність саме внаслідок уведення в науковий обіг концепту несвідомого. Тому проблемою стало досягнення відповідного раціонального осягнення суті свідомості» (див. детально М. К. Мамардашвілі, 1997, с. 49-50).

Зі свого боку, Мераб Мамардашвілі переконаний, що *несвідомого онтологічно (тобто у бутті) не існує, воно входить у сферу трансцендентно вкоріненого життєпотoku свідомості*. Вважаємо, що тут остання тлумачиться нетрадиційно як у психології прийнято (див. вище), а постає духовним елементом душі, або її «очима». На нашу думку, відомий філософ зосереджував увагу на тому, що *несвідоме – це частина свідомості у вигляді її «непросвітлених печер»; або «одна із феноменально не проявлених чи латентних смуг життя свідомості»* (А.В. Фурман [5]). Обґрунтування рівнів психічного життя людини у психоаналізі З. Фрейда – це необхідна теоретична конструкція для розуміння психоаналітичної роботи з клієнтами. Хоча австрійський дослідник синонімом до словосполучення «рівні психічного життя людини» вважав рівноцінним і «рівні свідомості». Отож це означає, що несвідоме все ж таки постає одним із рівнів свідомості. Тому «несвідомого онтологічно не існує, хоча зрозуміло, що як теоретичний конструкт сучасної психології воно має місце» (А.В. Фурман).

Логіка нашого дослідження потребує уточнення проблематики *Ми-концепція* (див. рис. 1). Психологічній науці добре відома теорія організаційного клімату (ОК) відомого українського ученого, проф. В.П. Казміренка. ОК, на його думку, – це не сума окремих соціально-психологічних кліматів (СПК), а нова інтегральна єдність (цілісність) взаємодій у цих і між цими кліматами, тобто нова системна якість. Якщо СПК виникає у малій групі й враховує міжособистісні стосунки, то ОК – у великій (а точніше – в організації чи колективі) та в основному характеризує міжгрупові відносини.

У зв'язку з цим проф. А.В. Фурман стверджує, що *Ми-концепція не є сумою Я-концепцій окремих осіб*, а становить якісно

нову інтегральну цілісність уявлень, ставлень, установок та інше про *колективну (не індивідуальну) самосвідомість окремих груп чи групи*, що здебільшого належить до національної самосвідомості.

Для розуміння змістової характеристики Я-концепції суттєву вагомість має її співвимірність із Ми-концепцією, оскільки у світі існує співзв'язок Я і Ми. Свого часу С.Л. Рубінштейн виголошував таку закономірність: Ми – первинне стосовно Я. Адже людська спільність, котра об'єднана єдиними потребами, інтересами, цілями, приміром, наукова школа, етнос та ін., усвідомлює свою єдність шляхом долучення до почуття «Ми», котре постає продуктом їхньої колективної самосвідомості. О.О. Кронік зазначає, що присутність Ми-концепції припускає її протилежність концепції «Вони». Водночас Н.І. Бетанелі стверджує, що Ми-концепція функціонує переважно в теоретично сконструйованій дійсності, котра оприявнюється в поняттях, ідеях, уявленнях окремої спільності про свої ментальність, культуру, соціальні стосунки, спосіб життя, наслідки вчинків, збереження традицій і звичаїв народу.

Утім, з позиції *цілісності співвідношення Ми-концепції і Я-концепції*, вони – *інтегровані*, коли поєднанні в людській свідомості та самосвідомості спільними орієнтаціями, настановленнями, тенденціями. І, навпаки, *неінтегровані* (або й *дезінтегровані*) у випадку наявності між концептуальним Ми і Я-концепцією суперечностей, контрпропаганди, конфліктів, боротьби тощо (до прикладу, етнічних).

Другий напрямок наукових пошуків на шляху пізнання природи людського Я та самосвідомості увінчався виокремленням *структури глобальної Я-концепції*, котру запропонував та обґрунтував англійський дослідник Р. Бернс. У її функціональну будову входять найрізноманітніші грані індивідуальної самосвідомості (Я-усвідомлювальне і Я-як об'єкт, котрі описував В. Джемс), вона являє собою сукупність установок індивіда, спрямованих на себе, а також поєднує когнітивну (Я-образ), емоційно-оцінкову (Я-ставлення), поведінкову (Я-поведінка) складові та містить такі модальності – реальне Я, ідеальне Я та дзеркальне Я.

Водночас Р. Бернс, пов'язуючи становлення Я-концепції із пояснювальними можливостями *інтеракційного підходу*, переконаний, що її формування відбувається у *взаємодії* між людьми, але винятково важливу роль тут

відіграє і *сукупність своєрідних установок* особи. Атитюди відображають, на його думку, такі головні елементи: а) переконання, які можуть бути як обґрунтовані, так і необґрунтовані (когнітивна складова установки), б) емоційне ставлення до цього переконання (емоційно-оцінкова складова), в) відповідну реакцію, котра виявляється у поведінці (поведінкова складова). Тому Р. Бернс обстоює теоретичну модель, у якій Я-концепція – це сукупність установок індивіда, які спрямовані на себе. Відтак ним виділяються такі головні елементи чи складові установки: когнітивна, емоційно-оцінкова та поведінкова. Їх англійський дослідник конкретизує так: Я-образ – уявлення про себе, самооцінка – афективна оцінка цього уявлення, та поведінкова реакція або конкретні дії, котрі спричинені Я-образом і самооцінкою.

І.С. Кон, зокрема, пише, що соціальна установка містить три взаємозалежні компоненти: а) когнітивний (пізнавальний) – уявлення і думки про об'єкт; б) афективний (емоційний) – позитивні чи негативні відчуття до об'єкта; в) поведінковий – готовність до певних дій стосовно об'єкта. Вони полегшують людині процес адаптації до довкілля (закріплюють те, що сприяє задоволенню її потреб), дають змогу пізнавати світ (систематизують попередній досвід її взаємодії з об'єктом), самореалізуватися (забезпечують розгортання творчої активності) й утворюють психологічний захист (відсторонення від усвідомлення тих аспектів дійсності, що викликають стурбованість).

Згідно із вищезазначеним звернімося до диспозиційної теорії особистості В.О. Ядова. В ній установки організуються ієрархічно. Учений виділяє чотири рівні: а) елементарні установки (формується через вітальні потреби і не мають модальностей); б) систему соціальних атитюдів (когнітивні, афективні, конативні); в) базові соціальні установки (визначають спрямованість активності людини); г) систему ціннісних орієнтацій (зосереджені на цілях життя і засобах їх досягнення).

Отже, вченими-психологами обґрунтовані та продовжують відкриватися найрізноманітніші аспекти, модальності Я і складові Я-концепції у широкому діапазоні проведення наукового аналізу психіки людини. Адже утвердження людини як особистості та громадянина центрується навколо розгортання її Я-концепції, котра визначає не лише продуктивність власної діяльності, а й здатність

до позитивної чи гуманної взаємодії з довкіллям, а також опосередковує особисту позицію, набір соціальних ролей, професійний статус і навіть долю.

Зрозуміло, що Я-концепція – це система *взаємозалежних установок* та уявлень людини про себе; або *розгорнутий всередині індивіда соціальний процес*, у межах якого виникають самооцінка й образ Я, котрі спричинюють цикл поведінкових актів і вчинкових дій. Крім того, Я-концепцію описують і як «...своєрідний внутрішній фільтр, який визначає характер сприйняття людиною будь-якої ситуації. При проходженні через цей фільтр ситуація усвідомлюється, отримує значення, що відповідає уявленням про себе» (В.М. Ямницький, 2006, с. 113). Я-концепцію означають і «...як інформаційно скеровуючу базу для визначення особистістю цілей, сфер, напрямів, способів і засобів своєї діяльності та поведінки. Інакше кажучи, особистість діє і поводить відповідно до того, чого хоче, узгоджуючи бажане з усвідомленими та ієрархічно структурованими (що більш важливе для неї, а що менш значуще) в її Я-концепції об'єктивними та суб'єктивними можливостями здійснення цього бажаного» [2, с. 180].

Однак варто зауважити, якщо порівнювати поняття «Я-образу» та «Я-концепції», то вони співвідносяться як частина і ціле, а тому є досить близькими, але не тотожними у змістовому наповненні. Зокрема, друге віддзеркалює більш широке уявлення особи про себе, оскільки інтегрує як картину Я (синонім до слова Я-образ), самооцінку людини, її поведінку, а також по-різному спрямовує вибирати стратегічні цілі і завдання у житті. Хоча в літературі термін «Я-образ» інколи вживають як синонім Я-концепції. Таке трактування не точне, тому що неповно передає зміст останньої. Отож доцільно вживати поняття «Я-образу» для описання першої, тобто когнітивної, складової Я-концепції.

Загалом до Я-образу як системи установок належать уявлення, переконання людини та ін. не тільки про її зовнішній вигляд, власне тіло, психічні сили та властивості, тобто те, що вона може назвати своїм, а й головно про деяку сукупність когнітивних ознак, на які впливають емоційні та поведінкові (В. Джемс, Р. Бернс). Для опису психологічного портрету особи здебільшого використовують прикметники («надійний», «сильний», «наполегливий», «розумний» тощо). Усе це – абстрактні

характеристики, що не пов'язані з конкретною подією чи ситуацією. Вони є елементом узагальненого образу індивіда та відображають як стійкі тенденції у його поведінці, так і вибірковість нашого сприймання. Те ж саме виникає, коли описуємо самих себе, тобто висловлюємо основні характеристики само-сприйняття (Р. Бернс). Зрозуміло, що усе це відбувається через власний, інтелектуально-знанневий, себто когнітивний, формат.

Я-образ – це одна з найважливіших для особистості соціальних установок. Питання про істинність картини Я, як вважає І.С. Кон, правомірне тільки стосовно її когнітивних компонентів. М. Розенберг виділяє в Я-образі такі психологічні особливості. Перша стосується міри його *когнітивної складності та диференційованості*, котра полягає в самоусвідомленні особою *власних характеристик* (щаслива, відповідальна, розумна, кмітлива та ін.; до них належать: рольові, статусні, інтелектуальні, психологічні, життєві тощо). Якщо їх багато і вони вирізняються складністю, то це свідчить про високий рівень її самосвідомості. Друга відображає *суб'єктивну значущість картини Я* для людини. Адже окремі особи у процесі взаємодії цілеспрямовано розвиваються, аналізують свою поведінку, а інші – надають значення зовнішнім факторам, – керуються логікою ситуації. Третя характеризується *внутрішньою цілісністю, послідовністю образу Я*. Четверта стосується *стійкості чи стабільності Я-образу*.

Відомо, що когнітивна психологія (*cognition* – знання, пізнання, вивчення, усвідомлення; у тлумачному словнику *когнітивний* означає пізнавальний, пізнаваний) вивчає психічні пізнавальні процеси (сприйняття, пам'ять, мислення, людський інтелект та ін.). Воднораз поняття «ментальний» у перекладі з лат. – це розумовий, спосіб мислення чи думання, бачення світу тощо. Відтак доповнення поняття «когнітивний» поняттям «ментальний» є логічно доцільним, оскільки вони працюють в одному, глибинно-пізнавальному, форматі, а тому когнітивну установку (за Р. Бернсом) поіменовуємо *ментально-когнітивною* (курс. наш – О.Ф., 2019 р.). Обґрунтуємо це.

Загалом *mental* у перекладі означає *розум, розумовий*. Ментальність всюдишча, тому *важко визначити її межі*, адже пронизує все людське життя, існує на всіх *рівнях свідомості* і поведінки людей, визначається *архетипами та стереотипами* культури відповідної спільності.

Ментальність (від лат. *mens* – розум; спосіб мислення; склад душі; пов'язаний з духом) – це *сприйняття і тлумачення світу* в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів; спосіб мислення, загальна духовна *налаштованість, установка індивіда або соціальної групи* до навколишнього світу. У широкому значенні слова під ментальністю, на думку дослідників, розуміють «бачення світу», а у вузькому – «спосіб думання». Іншими словами, вона існує як на рівні народу, де відображається специфічний тип колективного сприйняття природного середовища та соціального довкілля, так і на рівні окремого суб'єкта життєдіяльності.

Культура, традиція, мова, спосіб життя та релігійність створюють своєрідну *матрицю*, в межах якої і *формується ментальність*. Воднораз відомо, що *ментальне поле* – це той *дух культури*, під впливом якого в суспільстві відпрацьовується характерна для певної етнонаціональної спільноти сукупність *уявлень, переживань, життєвих установок* людей, яка визначає їх певне бачення світу.

У сучасному тлумачному словнику *поняття ментальності є синонімом терміна «менталітет»* (від лат. *mentalite* – розумовий). Обидва розшифровуються як сплетіння розуму і почуттів, що відображається в комплексі розумових і духовних установок окремої людини або цілої групи. Французьке слово «*mentalite*» вважають таким, що складно адекватно перекласти на інші мови, оскільки воно означає «умонастрій», «мислительну настанову», «колективне уявлення», «уявлення взагалі» і «склад мислення».

Ментальність, – як зауважують мислителі, – це *призма*, крізь яку людина дивиться на світ. Вона містить у собі морально-етичні цінності, набір психологічних і поведінкових реакцій, особливості адаптації, виховання, ставлення до релігії, культу. Важливо відзначити, що *менталітет* окремої особи – це *досвід багатьох поколінь* її роду, нації, країни, тому являє собою суміш глибинних колективного несвідомого, особистого несвідомого та індивідуальної свідомості.

І все ж, з погляду психології, ментальність – це відображення розлогого наповнення психіки людини, головню відповідями на запитання: якими категоріями вона мислить, як взаємодіє з оточенням і який веде спосіб життя? Її ментальність засвідчують звички, дії, вчинки.

Відповідно до аналітичного підходу К.Г. Юнга, у структурі особистості, крім Его як центру сфери свідомості та особистого несвідомого (пригнічені конфлікти), є чи не найглибший пласт психіки – *колективне несвідоме*, у якому в формі архетипів, або первинних психічних образів («персона», «тінь», «самість», «мудрець» та ін.), утримується увесь духовний спадок людської еволюції – сліди емоцій і пам'яті, думок і переживань (К. Г. Юнг, 1993). Як зазначає О.А. Донченко, «однією з надзвичайних здогадок Юнга є визнання того факту, що ми народжуємося не тільки з біологічною, а й із психічною спадковістю, яка визначає нашу поведінку та досвід. Тому колективне несвідоме утримує психічний матеріал, котрий не виникає в особистому досвіді..., воно мов повітря, яким дихають всі і яке не належить нікому» (О. А. Донченко, 1994, с. 15). Звідси «надскладна структурна організація психосоціального змісту ментальності, що динамічно поєднує у знятому вигляді опозиційні характеристики життя і діяльності людини – природне і культурне, емоційне і раціональне, несвідоме і свідоме, індивідуальне і суспільне, унікальне й універсальне, інстинктивне і духовне» [7, с. 41].

У сучасній психології наявні дослідження, що пов'язані із виявом взаємозв'язків архетипу з *ментальністю*. В низці праць архетип визначається структуротвірною одиницею, яка слугує каркасом, психічним вектором соціокультурного розвитку, тоді як ментальність – формоутворювальним осередком, котре надає архетипному змісту певної вагомості. Обидва терміни діалектично взаємозв'язані: архетип визначають як «абстрактне», «суть», «зміст», а ментальність – «конкретне», «проявлене», «форма». Українська дослідниця О. Шельга аналізує зв'язок між ментальністю та архетипністю, виходячи з того, що ці феномени – *духовні субстанції*. Вона розглядає етнос як духовно-душевний феномен культурогенезу. На думку автора, архетипність відображає ту душевно-культурну реакцію, яка не тільки не усвідомлюється, але і ніколи безпосередньо не виявляється, а ментальність характеризує результат екстеріоризації етносом своєї сутності, це – духовно-культурний зовнішній самопрояв етнічної спільності. Ментальність як духовний енергетичний потенціал та рушій творчих зусиль поведінки людини і суспільства розглядає Б. Гершунський.

Ментальність як психокультурний феномен та інтегральне утворення духовного життя нації

з позиції професійного методологування вивчає проф. А.В. Фурман. «Виділені психокультурні координати (вітальність, культурність, свідомість, духовність) засвідчують складність, різноманітність, поліструктурність і динамічність психологічного змісту ментальності, яка тотально пронизує як підвалини, серцевину, так і вершини духовного життя представників певної етнонаціональної спільноти» [7, с. 33].

Тому ментальність, – на думку А.В. Фурмана, – складний природно-соціальний продукт духовного життя нації, якість якого визначають: а) природні умови життя, б) традиції та історично усталені моделі поведінки представників одного етносу, в) соціальні інститути (структури) і г) культурні стратегії індивідуального розвитку і самореалізації нації. *Менталітет як сутнісна форма вияву ментальності* – не стільки набутий результат людських відносин і поведінки, скільки очікування цього результату, який повинен статися на основі визначальних програм і доктрин розвитку різних сфер суспільного життя (ідеологія, політика, освіта тощо) [7].

Отож, коли зріла особистість задіює ментальні установки й настановлення та ін., що первинно мають трансцендентне вкорінення, у свої уявлення, переконання, переживання, розмірковування та ще й рефлексує це задіяння, то вона самоусвідомлює їх як такі, що набули *феноменологічного оприявлення*. Так відбувається проникнення архетипного матеріалу із сфери колективного та особистого несвідомого й пластів свідомості у самосвідомість, а відтак й у Я-концепцію.

Онтогенетично процес розвитку Я-образу, що конкретизується як *ментально-когнітивна складова суб'єкта*, має свою динамічну й поетапну природу становлення. По-перше, формування Я-картини виникає на підґрунті установок, *уявлень* особи про себе і *ставлень* до неї інших. Зокрема, глибинний рівень Я-образу становлять *ментальні установки*, які наявні у переживаннях та асоціюються із самопочуттям чи емоційним самоставленням та ін. Вище перебувають усвідомлені установки, котрі допомагають формувати відносно *цілісний Я-образ* людини, який функціонує у загальній системі ціннісних орієнтацій. Крім того, важливого значення набуває і процес сприйняття, внаслідок чого з'являється *знання про те, що «Я є»*. Це означає, що у дитини-підлітка виникає уявлення про себе, про власне місце у житті. По-друге, розвиток Я-образу спричинений *накопиченням різноманітної ін-*

формації про себе (передовсім «Я – хлопчик, син, друг», «Я – дівчинка, донька» тощо). Це формує *статусно-рольову позицію* кожного свідомого наступника людського роду, забезпечує виникнення у нього перших самооцінкових суджень, завдяки яким з'являється інформаційне об'єднання різних Я у певну схему. Все це відбувається, з одного боку, через *когнітивний формат*, а саме за допомогою перебігу процесів сприймання (наприклад, відображення звернення інших до мене), пам'яті (запам'ятовування різної реакції оточення, їхніх оцінок), перших логічних форм мислення (схильність оцінювати себе так, як це роблять інші), з іншого – під час *емоційно-оцінкового відображення дійсності*. Іншими словами, розвиток Я-образу суб'єкта пізнання залежить не лише від латентно спричинювального впливу колективного несвідомого й особистого і від соціально закладених установок, уявлень, ставлень, оволодіння інформацією та знаннями, а й від процесу утворення його нових інтегральних – ментально-когнітивно-емоційно-ціннісних – психоформ, які системно формують *картину Я*.

Отже, «розвиток Я-образу людини поетапно проходить певний первинний цикл, який постійно збагачується, взаємодоповнюється Я-ставленням, Я-вчинками, можливо, формуванням елементів Я-духовного, а в підсумку виникає Я-концепція як феноменальна цілісність сфери самосвідомості. Тому Я-образ – це системне пізнавальне самоуявлення, котре розвивається і формується на основі установок особи стосовно себе, через ментальні, когнітивні, емоційні та ціннісні компоненти соціальної взаємодії, а тому є передумовою для становлення її самооцінки» [18, с. 68]; з іншого боку – це бачення себе відмінним від інших у контексті самопритаманного набору статусних, рольових та інтелектуальних характеристик.

Насправді образ власного Я повинен відповідати реаліям, щоб людина могла адекватно функціонувати у життєвому просторі. Це означає, що потрібно бути чесним щодо своїх гідностей і недоліків, а образ Я має бути близькою копією справжнього Я. Тоді особа почуватиметься комфортно, спокійно, гордо, буде впевнена у власних силах і знайде привід для самореалізації.

Самооцінка – сегмент Я-концепції, який є цінністю, що приписує суб'єкт собі чи деяким своїм рисам. Отож, щоб підкреслити наявність

оцінкової складової, науковці вдаються до поняття «самооцінка». Останнє відображає *особистісне судження людини про власну цінність, значимість, котрі виявляються у властивих їй установках*.

Природно, що розвиток картини Я знаходиться у взаємозв'язку і взаємозалежності із самооцінкою людини, хоча вона й не становить постійний параметр її внутрішнього світу. Проте саме вона забезпечує регуляційне, захисне призначення, впливає на процеси взаємодії з іншими. Для ефективного розвитку особистості важливого значення набуває наявність адекватної чи дещо завищеної самооцінки. Остання здебільшого формується шляхом постійного оцінювання людини близьким доквіллям.

Для М. Розенберга, самооцінка – це позитивна чи негативна установка, яка спрямована на специфічний об'єкт, котрий називається Я. Вона відображає ступінь розвитку в особі *відчуття самоповаги, власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що належить сфері Я*. Тому низька самооцінка припускає неприйняття себе, самозаперечення, негативне самоставлення до своєї особистості. Крім того, самооцінка виявляється в переважно усвідомлених судженнях, в яких особа прагне визначити свою непересічну значущість.

Для адекватної самооцінки істотними, на думку Р. Бернса, є три моменти. По-перше, важливу роль у її формуванні відіграє зіставлення образу реального Я (ким Я є) з образом ідеального Я, тобто з уявленням про те, якою людина хотіла б бути. Це зіставлення часто фігурує у різних психотерапевтичних методиках, де висока міра збігу реального Я з ідеальним вважається показником психічного здоров'я. Тому той, хто насправді досягає характеристик, які визначають для нього ідеальний образ Я, має високу самооцінку. По-друге, важливий чинник формування самооцінки пов'язаний з інтеріоризацією соціальних реакцій у конкретного суб'єкта. Це означає, що особа схильна оцінювати себе так, як оцінюють її інші люди. По-третє, особистість оцінює успішність своїх дій-виявів крізь формат своєї ідентичності. Вона переживає задоволення не тому, що просто щось робить добре, а тому, що вибрала певну справу й саме її виконує належним чином. Тому люди докладають найбільше зусиль для того, щоб з найочевиднішим успіхом «вписатися» у структуру суспільства.

І.С. Кон пише, що наші самооцінки – це своєрідні когнітивні схеми, які узагальнюють минулий досвід особистості й організують, структурують нову інформацію стосовно даного аспекту Я. Крім того, феномен самооцінки тісно пов'язаний із такими психічними утвореннями, як афект неадекватності, дискомфорт у здобутках, а також корелює з успіхами та домаганнями людини.

С. Куперсміт переконаний, що важливим чинником становлення самооцінки дитини є взаємини із сім'єю. Очевидно, що цей фактор значиміший, аніж соціокультурне довкілля, бо в родинній атмосфері вона вперше оцінкові значення близьких нормативно фіксує у своєму внутрішньому світі. Учений стверджує, що виникнення *низької самооцінки* в нащадка пов'язане із бажаннями батьків сформувати в нього *здатність до акомодациї* (приспосованість поведінки, наприклад, виявлення підлаштованості, залежності, безконфліктної взаємодії тощо). А ось становлення *адекватної*, на його думку, – *це наслідок поблажливих відносин* старших до менших. Водночас запорукою розвитку *високої самооцінки* є любляче та вимогливе ставлення перших до других. За останніх умов у дитини з'являється гідне самоставлення і загалом формується позитивна Я-концепція. Адже конструктивні настановлення батьків породжують аналогічні атитюди у вихованця до себе і до оточення.

Враховуючи результати теоретичного аналізу, висновуємо, що дослідники у процесі обґрунтування тематики Я-концепції фіксують аспекти її внутрішньої статичності та динаміки. Зокрема, Е. Еріксон вказує, що складові Я-концепції характеризуються в основному статичністю, а Р. Бернс В. Джемс та інші науковці зазначають як про її *статичність*, так і *динамічність*. Для підтвердження цих фактів звернемося до погляду англійського дослідника Роберта Бернса, який вважає, що Я-концепція – це *динамічна сукупність самоустановок*; і самооцінка – це також ситуаційно залежний параметр самосвідомості. Її коливання, на наш погляд, спричинені життєвими обставинами, хоча з плином часу вона все ж відображає попередню стійкість, тобто діє як своєрідний, заданий соціокультурними умовами, стрижень. Тут слушно згадати відому формулу визначення самооцінки в контексті самоставлення, що запропонована свого часу В. Джемсом, де самооцінка дорівнює успіху особи (чисельник дробу), поділеного на її домагання

(знаменник дробу). У чисельнику надані реальні досягнення індивіда, а у знаменнику – його домагання. Тому маємо два шляхи підвищення самооцінки. Так, особа може покращити уявлення про себе – збільшити чисельник цього дробу (примножити успіх), або зменшити її знаменник (мінімізувати домагання), тому що для самооцінки важливі тільки співвідношення цих показників. Це також вказує на наявність її статично-динамічних характеристик. Так, виконуючи успішно поставлене завдання, людина автоматично підвищує рівень самооцінки, або коли мінімізує домагання, то, принаймні, не занижує її.

Відомо також, що самооцінка, залежно від обставин, може набувати як заниженого, так і завищеного рівня. Водночас Я-образ в одних ситуаціях сприймається людиною позитивно, а в інших – самонеприйнятно. Зрозуміло, що коли індивід адаптується до обставин життя, що склалися (тобто проживає їх), то самооцінка і Я-образ набувають знову узвичаєного (властивого майже завжди) стану. Хоча внутрішньо позитивна робота людини над собою, постановка високих цілей та їх реалізація, особливо на етапі вікових особистісних криз, створюють психодуховне підґрунтя для кардинальної зміни стійкої самооцінки та Я-картини. У цьому випадку самооцінка може із низького рівня піднятися до адекватного чи високого і набрати своєї сталості, або ж навпаки – із високого опуститися до заниженого. Тоді відстежуємо динаміку в позитивній чи негативній зміні у змістовій активізації складових Я-концепції, яка, відтепер уже на певному рівні самоуявленнь людини, набуває нової структурно-функціональної стійкості (статичності).

Більшість людей упродовж життя залишаються із сформованими (усталеними) в дитинстві і юності Я-образами та рівнями самооцінки, які почасти не задовольняють їхніх самоуявленнь. Лише за критичних умов життя, вони ситуаційно змінюються під тиском проблемних соціальних обставин. Але через певний час усе рівно набувають свого усталеного характеру, тобто досягають відповідного узвичаєного рівня самоставлення. У такому розумінні констатуємо факт ситуаційної динаміки, яка з часом переходить у попередню (узвичаєну самоконцептуальними рамками) статику.

Третій, поведінковий чи конативний, компонент Я-концепції охоплює як систему внут-

рішних дій, так і зовнішній їх формовив. Крім того, ця складова спричинена функціонуванням когнітивної та емоційно-оцінювальної складових Я-концепції і визначається соціальною взаємодією між людьми. Якщо в особи сформовані позитивні Я-образ і Я-ставлення, то й поведінка її тенденційно буде гуманною, адекватною, відкритою. Коли ж у її внутрішньому світі функціонує лише негативізм чи занижена самооцінка, то, вочевидь, поведінкова складова характеризуватиметься невпевненістю, розмитістю в конативній діяльності, омріяними вчинковими діями, котрі здебільшого не реалізуються.

У реальній життєдіяльності людини самосвідомість виявляється у неподільній єдності окремих внутрішніх процесів – самопізнання, емоційно-ціннісного самоствавлення і саморегулювання поведінки (за І.І. Чесноковою) у всіляких формах взаємодії осіб у суспільстві. На наш погляд, процеси самосвідомості у перехресному взаємоспричиненні із установками (домінантні при становленні та формуванні Я-концепції) забезпечують самоорганізацію таких складових Я-концепції, котрі виокремлені Р. Бернсом, як: 1) когнітивної (Я-образ), 2) емоційно-оцінювальної (Я-ставлення) і 3) конативної (Я-поведінка). Водночас ради об'єктивності треба сказати, що самовідчуття, самопізнання, самоствавлення збагачують зміст установок, котрі водночас є психічним матеріалом для наступного циклу розгортання цих процесів. Таким чином найочевидніше, що становлення Я-концепції відбувається через систему установок як внутрішніх важелів готовності особи до здійснення активності. А вже у діяльності сама особа пізнає, ставиться до себе та саморегулює поведінку відповідно до тих самоуявлень, які сформувалися. Іншими словами, процеси самосвідомості змістовно збагачують її Я-образ, Я-ставлення та Я-поведінку.

2. АВТОРСЬКЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ ПОЗИТИВНО-ГАРМОНІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ТА ЇЇ КОМПОНЕНТІВ

Відомо, що самосвідомість може набувати ознак самостійної суб'єктної сили і являти собою джерело і підґрунтя існування духовного. Окрім того, В. Джемс свого часу підкреслював, що емпіричне Еґо або Ме утримує як матеріальне Я, соціальне Я, так і духовне Я. Функціонування останнього у психології під-

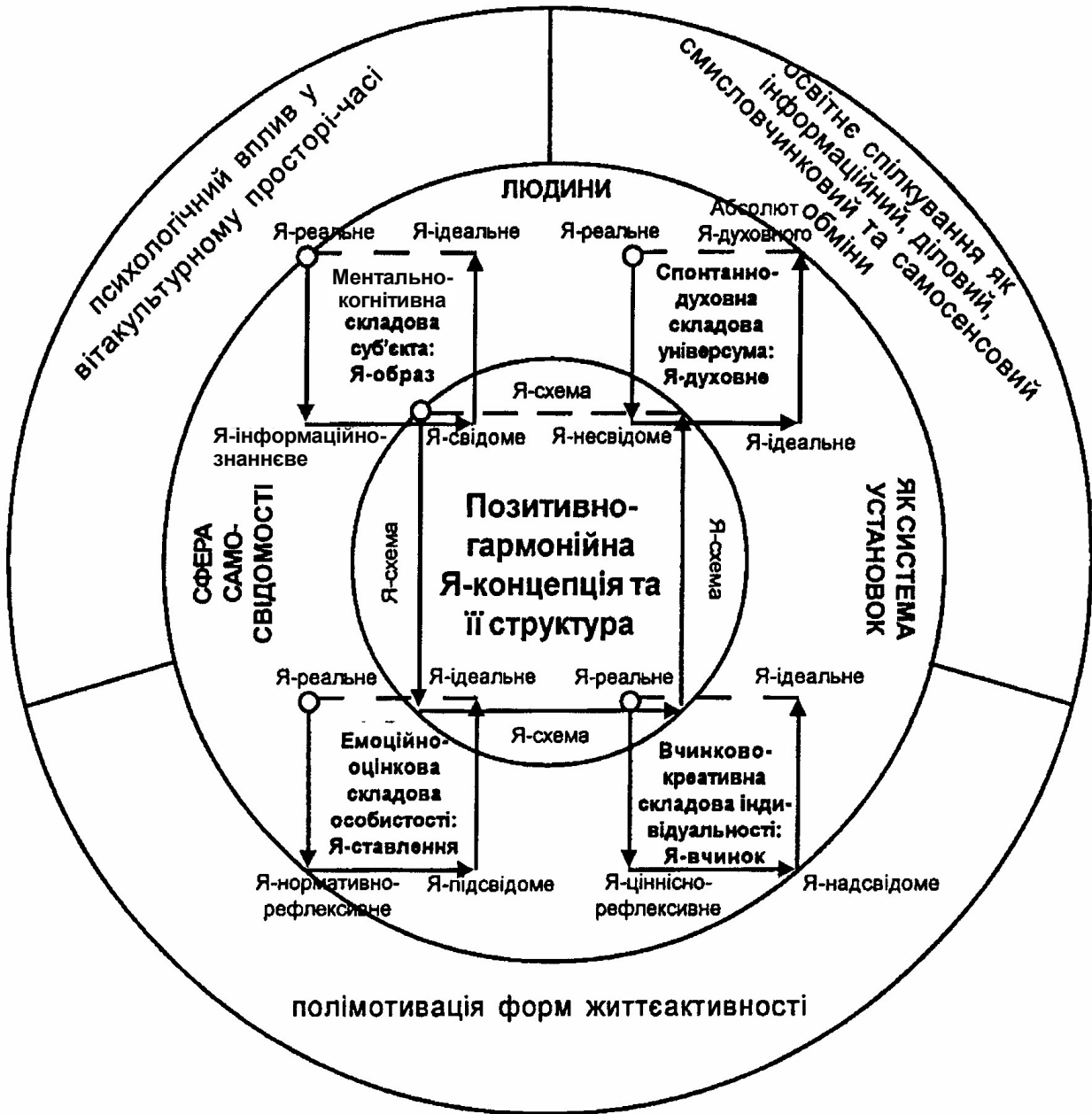
тримали і обґрунтували І.С. Кон, Т.А. Флоренська та інші дослідники, а італійський психолог А. Менегетті виокремив та описав апріорне, або ноуменальне Я. Воднораз Р. Ассаджіолі у своїх розвідках вивчав та досліджував Вище Я. На нашу думку, самосвідомість, центральною ланкою якої є Я-концепція, не лише зумовлюється триєдиними процесами (самопізнання, самоствавлення, саморегуляції), а має четвертий – *самоосягання* (курс. наш – О.Ф.), де відбувається *самотворення та самопреображення* людини.

Отож зрозуміло, що Я-концепція не обмежується трикомпонентною структурою. У зв'язку з цим цілком логічно, що в авторській методологічній моделі нами (вперше) обґрунтовано ще у 2001 році четверту складову Я-концепції людини, за якої актуалізується така модальність самоустановки, як Я-духовне [12; 13; 15]. У 2003 назву четвертого компонента уточнено і він постає у такій конфігурації, а саме як *спонтанно-духовна складова Я-концепції* [9; 13, с. 144; 17; 19; 20]. Водночас третю складову Я-концепції – поведінкову (Я-поведінка), яка обґрунтована свого часу Р. Бернсом, нами конкретизовано відповідною назвою (2003) – *вчинково-креативна (Я-вчинок)* [9, с.76; 13, с.144; 17, с. 23; 19, с. 256, 257], (рис. 5).

Сьогодні відомі, згідно з Р. Бернсом, два *інваріанти розвитку Я-концепції*, або такі її *онтогенетичні рівні організації* (курс. наш – О.Ф.): *негативне* постання у внутрішньому світі людини та *позитивне*. Перше пов'язане із неприйняттям себе, самозапереченням, песимізмом, відчуттям неповноцінності, меншовартісності та тривоги за майбутнє; друге (*позитивна Я-концепція*) передбачає переконаність в імпонуванні навколишнім, упевненість у здатності якісно виконувати ту чи іншу діяльність, наявність почуття власної вартісності і неперсічності, самоповагу, самоприйняття, самопідтримку, самозахоплення, довіру, оптимізм тощо. Проте зрозуміло, що у будь-якому своєму самовизначенні Я-концепція опосередковано впливає на самопочуття, настрій, мотивацію, успіх, а отже і на вибір друзів, коханого чи коханої, професії, місця проживання й роботи.

Аналізуючи інваріанти розвитку Я-концепції, констатуємо, що не завжди людина, маючи позитивну Я-концепцію, стабільно реалізує у житті свою Я-поведінку (третій структурний компонент за Р. Бернсом), або ж задіює

ІННОВАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ

МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Рис. 5.

Структурно-функціональна модель самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції людини у структурі інноваційно-психологічного клімату (авторка О.Є. Фурман (Гуменюк), 2001; 2003; 2004; 2005; доповнено 2019)

її частково, періодично. Отримані факти свідчать, що, утримуючи прийнятні самоустановки про свій Я-образ, Я-ставлення, Я-дії, особа часто не зреалізовує свій поведінковий потенціал у практиці повсякдення, навіть маючи усі сприятливі можливості та здібності (скажімо, роками проявляє лінь чи безвідповідальність). У цьому разі конкретні самоуявлення стосуються лише Я-образу та самооцінки, а розмірковування стосовно Я-поведінки, які всерівно самоприхильні, живуть у мріях, фантазіях, перспективі через самозаспокоєння, що колись прийде час і діятиму. Така особа також зберігає позитивну Я-концепцію, але далеко не гармонійну.

І справді, можна себе позитивно приймати, багато знати та пишатися цим, утримувати адекватну, із тенденцією до завищення, самооцінку, але нічого не робити та не зреалізувати ці знання-потенції у житті (тут не активізується діяльний компонент). Натомість гармонійна Я-концепція розкриває те, що особа не лише збалансовано поціновує, приймає та завжди підтримує себе, а й втілює власні бажання, установки тощо у діяльно-діалогічній взаємодії зі світом. Інакше кажучи, виникає *пропорційний* взаємозв'язок (або консонанс – узгодження, співзвуччя, гармонія) між внутрішніми інтенціями та реальними діями, й саме у такому самоусвідомлювальному потоці формується цілісне рефлексивне самоуявлення свого сутнісного Я. У випадку самоактуалізаційного збалансування компонентів та ознак гармонійної Я-концепції особи як синергійної розиткової цілісності вона набуває оновленої метасистемної позитивної цілісності.

Воднораз зрозуміло, що своєрідна гармонія та самоприйнятність у своїй асоціальності властиві, до прикладу, злочинцям (кожен із них себе позитивно приймає, самовпевнений у власних діях, котрі здійснює тощо). Тому вводимо поєднання позитивності та гармонійності у розвиткове функціонування Я-концепції, що знімає певні суперечності заданого предметного теоретизування.

Відтак розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції сприяє зростанню *рівноваги* як у внутрішньому, так і у зовнішньому світі, *злагоженості та взаємозв'язку* між суб'єктною думкою й особистісним самоствавленням, індивідуальнісними діями й духовно-універсумною саморефлексією.

Окремо зауважимо, що позитивно-гармонійна Я-концепція, як зазначалось вище, має

інші за смисловим значенням складові, власне не когнітивну, а *ментально* (запроваджено нами у 2019 році) *-когнітивну*, не поведінкову (Я-поведінка), а *вчинково-креативну* (Я-вчинок) й уведено свого часу нами нову – спонтанно-духовну (Я-духовне) – складову, тобто утримує не три (як налічує глобальна і водночас позитивна Я-концепція), а чотири компоненти, що й забезпечує рівновагу між ними. Закономірно, що їй притаманна четвертинна сув'язь засадничих модальностей самоустановок: Я-інформаційно-знаннєве, Я-нормативно-рефлексивне, Я-ціннісно-рефлексивне, Абсолют Я-духовного (*табл. 1*).

Позитивно-гармонійна Я-концепція, за нашим визначенням, – це складна динамічна система уявлень та установок людини про себе як суб'єкта, особистість, індивідуальність і як універсуму діяльності у взаємозв'язку і взаємодоповненні її ментально-когнітивного (Я-образ), емоційно-оцінкового (Я-ставлення), вчинково-креативного (Я-вчинок) і спонтанно-духовного (Я-духовне) компонентів у структурі інноваційно-психологічного клімату. Причому гармонійною вона артикулюється тому, що *внутрішньо* (думка про прийнятний Я-образ, самоствавлення через адекватну самооцінку) та *зовнішньо* (освітні вчинкові дії (Я-вчинок), робота із психодуховними формами самоосягання (Я-духовне) – віри, істини, любові тощо)) цілісно *впорядковує взаємодію між компонентами Я-концепції.* Адже гармонія (лат. *harmonia* – зв'язок, пропорційність, злагодженість, баланс), згідно з поглядами філософів, узгоджує частини в розчленовану цілому.

Функціонування Я-концепції у сфері самоусвідомості людини за *модульно-розвивальною системою А.В. Фурмана* обґрунтовує зміст етапів її самотворення, яке добігає своєї кульмінації в уможливленні розвитку позитивно-гармонійної Я-концепції [20, с. 269-321]. Таке спричинення досягається залежно від: 1) інноваційних періодів цілісного модульно-розвивального циклу (інформаційно-пізнавальний, нормативно-регуляційний, ціннісно-естетичний, духовний, за А.В. Фурманом [6]), 2) послідовності психомистецьких технологій розвивальної взаємодії (проблемно-ситуативна – добування суб'єктом знань, регуляційна – нормування особистістю знань і вмінь, ціннісно-естетична – поширення індивідуальністю здобутого вітакультурного досвіду, спонтанно-духовна – самореалізація особи як універсуму,

Таблиця 1

Теоретичні моделі структурно-функціональної будови Я-концепцій
(авторка О.Є. Фурман, створено 07.09.2023)

Складові та модальності Я-концепції (за Р. Бернсом, заініційовано та аргументовано у 1980 роках)	Складові та модальності Я-концепції (за О.Є. Фурман (Гуменюк); запропоновано та обґрунтовано нами у 2001-2005 роках)
<p>1. Когнітивна складова: Я-образ (реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я)</p>	<p>1. Ментально (поняття введено нами у науковий обіг 2019 [1, с. 332, 336]) -когнітивна складова суб'єкта: Я-образ (Я-реальне, Я-інформаційно-знаннєве, Я-свідоме, Я-ідеальне) ([13, с. 148-152; 15, с. 42, 44-49])</p>
<p>2. Емоційно-оцінкова складова: Я-ставлення (реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я)</p>	<p>2. Емоційно-оцінкова складова особистості: Я-ставлення (Я-реальне, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ідеальне) ([13, с. 152-156; 15, с. 42, 49-52])</p>
<p>3. Поведінкова складова: Я-поведінка (реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я)</p>	<p>3. Вчинково-креативна складова індивідуальності: Я-вчинок (Я-реальне, Я-ціннісно-рефлексивне, Я-надсвідоме, Я-ідеальне) (обґрунтовано нами 2001 [15, с. 42, 53-58]; 2003 [17, с. 23]; 2004 [13, с. 144, 157-161])</p>
<p>—</p>	<p>4. Спонтанно-духовна складова універсуму: Я-духовне (Я-реальне, Я-несвідоме, Я-ідеальне, Абсолют Я-духовного) (запропоновано й поіменовано нами у 2001 [15, с. 42, с. 59-75]; 2003 [17]; 2004 [13, с. 144, 169-196])</p>
<p>Теоретична модель глобальної Я-концепції Роберта Бернса</p>	<p>Теоретична авторська модель позитивно-гармонійної Я-концепції (обґрунтовано у 2001, 2003, 2004; уточнено 2005 [9, с. 76, 79]; 2006 [8, с. 182-250]; 2008 [19, с. 239-300]; 2015 [20, с. 255-319])</p>

за А.В. Фурманом), 3) механізмів перебігу вчинку (ситуація – поведінка, мотивація – діяльність, дія – вчинення-подія, післядія – рефлексія, за В.А. Роменцем, А.В. Фурманом), 4) окремої актуалізованої ієрархії соціальних установок (елементарні, соціальні, загальнолюдські, ціннісні, сенсу життя), 5) трьох базових параметрів інноваційно-психологічного клімату [20, с. 66-254], *табл. 2*.

Загалом ідея *самотворення* обґрунтована нами на тлі двох методологічно різних теоретичних підходів – *глобальної Я-концепції* Р. Бернса та *моделі вільного спричинення* В.А. Петровського. Останній розвиває концепцію Я як *causa sui* шляхом осмислення чотирьох граней (ідеальне Я – образ, іманентне Я – інтенція, трансфінітне Я – переживання, трансцендентальне Я – думка), кожна з яких реалізує в собі одну із відомих аристотелівських причин і водночас може бути віднесена до рангу «причини себе». Саме ці моделі слугують своєрідною відправною точкою теоретичного аналізу проблеми самотворення Я-концепції, оскільки визнання самозумовлення у психології дає змогу підтвердити достовірність не лише ідей *саморуку* та *саморозвитку* особистості, коли розвиток відбувається у внутрішньому просторі її зв'язків з іншими людьми, а й у з'яві психологічного механізму *самотворення* Я через внутрішню зустріч у сфері самосвідомості вітакультурних форм активності та образів суб'єктивної реальності (людина як індивід, суб'єкт, особистість, індивідуальність, універсум, за В.І. Слободчиковим).

В інтеракціоністському підході Р. Бернса розглядається структура Я-концепції як сукупність соціальних установок індивіда, спрямованих на самого себе. Відповідно до розробленої В.А. Ядовим диспозиційної теорії особистості, окремі установки не існують у людини самі собою, а організуються у вигляді певної ієрархічної чотирирівневої системи диспозицій (див. *вище*). У нашому досвіді теоретизування пропонується найвищий, п'ятий, рівень самотворення людини самої себе як універсуму – її внутрішнє налаштування на духовне осягнення сенсу власного життя й у такий спосіб особиста причетність до мудрого, святого, вічного у просторі духовного прийняття Всесвіту. Тому самоусвідомлення кожним себе через ту чи іншу систему установок – методологічний крок, що допомагає уявити структуру Я-концепції не як випадковий набір складових, а як певну цілісну

єдність ментально-когнітивного, емоційно-оцінкового, вчинково-креативного й спонтанно-духовного компонентів (див. детально [13, с. 141-193; 20, с. 269-317]).

Водночас перший – ментально-когнітивний – компонент структури позитивно-гармонійної Я-концепції – це спосіб охарактеризувати неповторність кожного суб'єкта як розвиткової особистості в освітньому циклі через поєднання його окремих, здебільшого пізнавальних й інтелектуальних, рис. Тоді друга – афективна – складова не сприймається особистістю байдуже, а пробуджує оцінки (високі, низькі, позитивні, негативні) та емоції, інтенсивність яких залежить від контексту довкілля і від актуалізованого ментально-когнітивного змісту. Третя складова у структурі Я-концепції індивідуальності особи регулюється її безпосередніми *вчинковими діями*. Адже «вчинок є істина, справжня творчість нових форм і вимірів психічного» [4, с. 25]. За словами В.А. Роменця, саме вчинок – завжди підсумок попереднього етапу життєвого шляху та форма спрямованості до наступного творення. Завдяки вчинковій післядії людина занурюється у глибину життя, піднімаючи ті пласти, яких не було в її попередній мотивації.

У своїй унікальній життєвій екзистенції особистість за інноваційної оргмоделі освіти А.В. Фурмана вимушена увесь час виходити за власні межі ситуаційного самоутвердження, вириватися за кордони буденності. Це уможливорюється за наявності четвертого періоду навчального модуля та його етапів, де відбувається *духовний Я-розвиток* людини шляхом розкриття «іншого – великого світу», за допомогою якого вона осягає себе через вищі формовияви любові, віри і творчості, утверджуючи готовність до самопожертви заради того, що становить сенс її життя (спонтанно-духовна складова). Науково спроектоване, циклічне переважання у сфері самосвідомості особи ментально-когнітивної, емоційно-оцінкової, вчинково-креативної чи спонтанно-духовної складових її самотворення спричинює виникнення складноструктурованої динамічної цілісності Я-концепції за логікою системоформувальної дії освоєних соціальних установок.

Вихідною точкою *першої складової позитивно-гармонійної Я-концепції – ментально-когнітивної* – є модальність самоустановки – Я-реальне, тобто уявлення суб'єкта про те, ким він постає в даний момент. За допомогою Я-

Таблиця 2

**Зовнішні та внутрішні умови самотворення позитивно-гармонійної
Я-концепції людини у цілісному циклі освітнього процесу
(авторка О.Є. Фурман (Гуменюк), 2001; 2002; 2004; 2007; 2015)**

УМОВИ САМОТВОРЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ				
Зовнішні				
<i>Періоди</i> структурування цілісного модульно- розвивального процесу (за А.В. Фурманом)	<i>Інформаційно- пізнавальний:</i> проблемно- ситуативна технологія добування знань	<i>Нормативно- регуляційний:</i> критично-регуляційна технологія нормування наукових знань, набуття досвіду	<i>Ціннісно- естетичний:</i> вартісно-світоглядна технологія поширення здобутого соціально- культурного досвіду	<i>Духовний:</i> духовно- спонтанна технологія самореалізації людського потенціалу учасників розвивальної взаємодії
Універсальні <i>форми</i> причетності особи до творення соціально- культурного досвіду (за А.В. Фурманом)	<i>Навчання:</i> пошукова пізнавальна активність – знання	<i>Виховання:</i> система ставлень, суб'єкт- об'єкт-суб'єктних взаємостосунків – знання і норми	<i>Освіта:</i> етнонаціональний та загальнолюдський досвід –знання, норми, цінності	<i>Самореалізація:</i> максимально повний вияв універсального потенціалу особи через життєствердний пріоритет суб'єктивного над об'єктивним
Внутрішні				
Ієрархічна <i>система</i> диспозиційних соціальних <i>установок</i>	Елементарні, система соціальних, частково базові	Система соціальних, повно базові і частково ціннісні	Система соціальних, базові, повно ціннісні	Духовні установки осягнення сенсу власного життя
Основні <i>складові</i> структури <i>Я-концепції</i> (за О.Є. Фурман)	<i>Ментально- когнітивна</i> (Я-образ: характеризує зміст переконань, знань та думок індивіда про себе)	<i>Емоційно-оцінювальна</i> (Я-ставлення: відображає ціннісне відношення до себе у цілому чи до окремих сторін своєї особистості і виявляється у системі самооцінок)	<i>Вчинково- креативна</i> (Я-вчинок: форма розкриття, творення себе)	<i>Спонтанно-духовна</i> (Я-духовне: самореалізація, самоосягнення, самотворення шляхом внутрішнього узріння сенсу життя)
<i>Компоненти вчинку</i> як механізми самотворення позитивно- гармонійної Я-концепції людини (за В.А. Роменцем)	<i>Ситуація</i> – певна просторово- часова конфігурація сил, смислів, дій	<i>Мотивація</i> – перехід ситуації в мотивацію, тобто процес формування різних мотивів	<i>Дія</i> – конкретний вчинковий акт як ситуативно вмотивована актуалізація психологічної готовності і приводу його здійснення	<i>Післядія</i> як рефлексія події та результату вчинку
<i>Образи суб'єктивної</i> <i>реальності</i> та основні етапи системного самотворення Я-концепції людини	<i>Суб'єкт:</i> добування соціально- культурного досвіду та утвердження ідеально- практичної поведінки	<i>Особистість:</i> нормування соціальної діяльності та набуття особливостей властивостей (моральності, відповідальності і т. ін.)	<i>Індивідуальність:</i> збагачення соціально- культурним досвідом власного Я і найближчого оточення, а також утвердження оригінальності та непересічності її вчинку-події	<i>Універсум:</i> саморозвиток Я-духовного як внутрішньо-неподільне злиття із Всесвітом через прийняття однієї із таких надперсональних психоформ: віри, честі, краси, істини тощо

інформаційно-знаннєвого (яке формується через процес оволодіння знаннями, уміннями, навичками завдяки пошуковій суб'єктній активності, методу *раціонального переконання*), актуалізується Я-свідоме (див. *рис. 1*), котре утримує різні освітні думки, сприйняття, відчуття, пам'ять. Ці модальності становлять реальне підґрунтя для збагачення у кожного їхнього Я-ідеального головно на першому періоді модульно-розвивального циклу (див. детально [13, с. 141-152; 15; 18, с. 72-73; 20, с. 281-289]).

Отже, за наявності модульно-пошукового способу організації освітнього процесу на інформаційно-пізнавальному періоді модульно-розвивального циклу (головно – установчотиваційний і змістово-пошуковий етапи), а також соціокультурних умов дії ситуаційного механізму вчинку, системи установок (система соціальних і частково базові соціальні установки за В.Я. Ядовим) та проблемно-діалогічної технології добування знань формується цілісний позитивний Я-образ у суб'єкта навчально-виховного процесу.

Друга – *емоційно-оцінкова* – складова особистості як виконавця освітньої діяльності активізується відповідно на другому періоді, де функціонують регуляційна технологія нормування навчальних знань і певні модальності самоустановок. Зокрема, Я-реальне як базовий момент становлення наступного компонента Я-концепції є знову початковим, оскільки цей період має свої завдання і мету. Кожен прагне піднятися до Я-ідеального, тобто навчитися нормувати, а тому формує уявлення про те, ким хотів би стати на завершення цієї фази. Це досягається за допомогою Я-нормативно-рефлексивного. Іншими словами, власне через цикл переведення знань у певні алгоритми, плани, технології відбувається рефлексія (здатність людини спрямовувати свідомість на себе, на форми і способи діяльності). Коли наступники нормують, вдаючись до *методу наслідування*, то до цього процесу задіюється їхнє Я-підсвідоме (див. *рис. 1*), котре генерує досвід. У такий спосіб вихованець, з одного боку, збагачується новими соціально-рольовими здобутками, а з іншого – його попередній індивідуальний досвід змістовно розширюється.

Отож, становлення адекватної, з тенденцією до завищення, самооцінки в особистості на другому періоді інноваційного процесу ґрунтується на: а) вартісно-нормативній технології освітнього нормотворення, б) мотиваційному

механізмі вчинку культурного самоздійснення, ієрархічній системі соціальних установок (система соціальних, базових і частково ціннісних), г) багатомодальності та взаємодоповненні самоустановок (Я-реальне, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ідеальне).

Зазначимо такий момент: коли особистість формує позитивне Я-ставлення у контексті самоутвердження з іншими (позиції, ролі тощо), то індивідуальність (актуалізація цього образу суб'єктивної реальності відбувається на третьому періоді модульно-розвивального циклу) – це відшукання власного місця, ролі, позиції у життєвому повсякденні, самовизначеність усередині свого ось-буття за допомогою освітнього Я-вчинку.

Під час розгортання *третьої складової – вчинково-креативної* – у внутрішньому світі людини як індивідуальності переважно функціонують такі модальності самоустановок, як Я-ціннісно-рефлексивне і Я-надсвідоме (див. *рис. 1*). Перша спрямована на обстоювання нею модуля вартостей (ідеали, ідеї, мотиви, устремління тощо, згідно з концепцією модульно-розвивального циклу А.В. Фурмана), яке виявляється у здійснених освітніх учинкових діях (написання рецензії, вірша, виокремлення ціннісних орієнтацій та ін.). Я-надсвідоме утримує морально-етичний аспект. Адже учинкова дія здійснюється шляхом активізації *методу морального вибору*. Це дає змогу кожному підняти своє Я-реальне до Я-ідеального (див. детально [13, с. 157-161; 20, с. 295-298]).

За наявності ціннісно-естетичного періоду навчального модуля, за якого інноваційність відіграє роль універсальної форми причетності особи до культурного творення етнонаціонального досвіду й утілюється у низці вартісно відрефлексованих учинкових дій як механізму самотворення людиною самої себе, й окреслюється та повно реалізується Я-вчинок її як індивідуальності. Завдяки останньому вона уособлюється у відносно самостійну «точку буття», творчо виявляє себе, стає суб'єктом історичного, громадянського і власного життя. Відтак самовчинки – це такі впливи, – пише В.О. Татенко, – що мають за мету робити внески в самого себе, які безпосередньо спрямовані на власне Я, психіку, душу, дух, їх творення, розвиток і вдосконалення, спираючись при цьому на зовнішнє соціальне оточення як необхідну умову і певний засіб досягнення цілей. А це означає, що основними суб'єктивними складовими юної індивідуаль-

ності стає все більш змістовна й досконала система смислових відносин і ціннісних орієнтацій, моральних і світоглядних оцінок, совісливих і віропродуктивних способів психічної дії.

Самосвідомість, як відомо, може бути підґрунтям актуалізації духовності. Вона не обмежується традиційно виокремленими триєдиними процесами, а доповнюється четвертим – *самоосяганням*. У перехресному функціонуванні із духовними установками осмислення сенсу власного життя на завершальному періоді інноваційного циклу із вершинним процесом самосвідомості освітня технологія сприяє самотворенню Я-духовного особи як потенційного універсуму. Тому в теоретичній моделі заініційовано й обґрунтовано четвертий компонент – *спонтанно-духовний*. За інноваційного навчання освітні вчинкові дії розв'язують конфлікти не тільки морального, а й спонтанного вибору, оскільки останній за своєю природою тяжіє до позитивної спонтанності, яку не слід плутати з імпульсивністю, реактивністю тощо. Отже, здатність до вчинку визначається «коефіцієнтом спонтанності», мірою вільного виявлення своєї індивідуальності (за В.А. Роменцем). *Спонтанність як духовна властивість людини* передбачає здатність бути самим собою, відчувати контакт із власною внутрішньою глибинною сутністю, вчиняти природно в різних життєвих ситуаціях.

Загалом джерела духовності особи приховані у нерелексивних глибинах Я-несвідомого. Адже, згідно з поглядами В. Франкла, людська духовність є неминуче несвідома. Вчений переконаний, що *існує не тільки несвідоме, котре організоване у вигляді потягів, а й духовне несвідоме, що становить першооснову всієї свідомої духовності*. У несвідомому, відповідно до концепції К.Г. Юнга, закладене творче начало. Тому розвиток Я-духовного виникає через глибини Я-несвідомого (див. рис. 5, четвертий компонент), які досягаються за допомогою таких психоформ, як віра, честь, краса, істина тощо. Останні кожен *обстоює* на основі здійснених власних освітніх учинкових дій.

Спонтанність (лат. *spontaneous* – самодовільний) – характеристика процесів, котрі викликані не зовнішніми впливами, а внутрішніми причинами (Філософський словник, 1991, с. 474). Ще в далекій античності Аристотель говорив про існування деякої причини,

яка є «причиною для самої себе» (цит. за А.Ф. Лосевим, 1993, с. 330). Концепція причинності довгий час існувала лише на філософському рівні (Сократ, Платон, Аристотель), а у психології владарювала картезіанська (Р. Декарта) стратегія. І лише вчення про «живі монади» Г. Ляйбніца, – зауважує В.М. Колесников, – дало імпульс для створення нового підходу про причинність у психології, на основі якої сформувалася концепція несвідомого.

Метод спонтанно-сенсового вибору ґрунтується на чотирьох «принципах причинності: активності (пріоритет внутрішнього над зовнішнім), саморозвитку (обстоювання майбутнього над минулим), ієрархічності (переважання метасистемного над субсистемним)» (В.М. Колесников, 1996), а також на гармонійності (запропонований нами – обстоювання переваги вітакультурного над інформаційно-технічним). Розгортання методу через вказані принципи втілюється у пріоритет «суб'єктивного (внутрішнього, майбутнього, метасистемного), вітакультурного) над «об'єктивним (зовнішнім, минулим, субсистемним), інформаційно-технічним), «що і є основним постулатом психології духовності» (В.М. Колесников, 1996, с. 127).

Філософське розуміння психології духовності припускає ознайомлення із трьома її основними категоріями – об'єктивним духом, особистим духом та об'єктивованим духом (Коротка філософська енциклопедія, 1994, с. 146). Перша – це філософський синонім психологічного розуміння духовності, яка, на думку В. Франкла, Д. Анреєва, розглядається як основна (головна) глибинна сила сфери несвідомого. Друга (особистий дух) – синонім семи святостей (за В.М. Колесниковим). У теорії модульно-розвивального навчання останні названі нами як психодуховні форми самоосягання. Крім того, у взаємодоповненні сім святостей (віра, честь, користь, любов, краса, істина, справедливість) сприяють становленню повноцінно духовної людини. Третя (об'єктивований дух) – філософський синонім результатів проєкції духовності на продукти людської діяльності (твори науки і мистецтва, в яких пізнається живий дух, котрий їх створив).

Унаслідок того, що вищевказані принципи спонтанної активності кожної взаємодіючої особи реалізуються через параметричні характеристики інноваційно-психологічного

клімату, то основною внутрішньою рушійною силою сфери несвідомого слушно вважати екзистенцію духовності. Четвертий період модульно-розвивального циклу створює умови для пробудження духовної активності в кожного як потенційного універсуму й законо-мірно виникає запитання: «У чому сенс життя?».

Відомо, що В. Франкл називає духовність «підсвідомим богом», тому що вона відіграє стрижневу роль у розвитку кращих здібностей особи і забезпечує її цілісність. У разі її пригнічення виникає ноогенний невроз (стан втрати сенсу життя), що спричиняє апатію, депресію і т. ін. У зв'язку з цим, технологічно започатковані духовно насичені стосунки в аудиторії спонукають особу як зародкового універсуму до потреби осягнути цей сенс (вчинкова післядія та ін.) на етапі духовно-естетичної самопрезентації, коли незаперечною вимогою та нормою навчання є пріоритет суб'єктивного в усіх його формовиявах над об'єктивним.

На четвертому періоді аналізованого циклу наступники, із запропонованого набору психодуховних форм, вибирають та обстоюють ту, котра найбільш причетна до здійсненої вчинкової дії, тобто пригадують, який духовний стан переважав у них під час її виконання. Наставник просить не лише розповісти про обрану красу чи віру, справедливість чи честь, любов чи користь, а й намалювати одну із них, відобразити в ній учинковий зміст і власні переживання. Таким чином об'єктивований дух (продукт творчості) – це засіб спілкування із власною, оформленою в думках, афектах і спонуканнях, духовною екзистенційністю, коли кожен має змогу стати хоча б на певну мить духовною людиною та обстояти свій ідеал.

Загалом у психології духовності вважається, що особа духовна тією мірою, якою замислюється над сенсом свого життя. Іншими словами, для духовної людини «суб'єктивні» цінності завжди важливіші за «об'єктивні», зокрема матеріальні. Цей теоретичний концепт розвивається в модульно-розвивальному навчанні, де становлення духовного Я в особи як потенційного універсуму спричинюється оргтехнологічно, програмово-методично і психомистецьки, що утверджує ситуативне переважання «суб'єктивного» змісту модульно-освітніх занять над «об'єктивним». Отже, духовність – *осередок універсуму*, життєпокладання якого спонукає душевний світ до вдосконалення та самопізнання. У цьому разі

психологічними характеристиками духовного самовияву будуть потребо-нормативні, ціннісно-естетичні, поведінково-діяльнісно-вчинкові, когнітивно-інтелектуальні, морально-вольові, чуттєво-емоційні, гуманістичні.

Саме із цих міркувань конкретизовані складові й модальності самоустановок людини у динамічно-розвитковій структурі їхньої Я-концепції. Воднораз категорійне наповнення рис. 5 показує, що самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції особи обґрунтоване за принципом «методологічного квадрата», на вершині якого знаходиться Я-духовне, яке утримує всеможливі аспекти їхньої універсумної самосвідомості. Проте треба пам'ятати про умовність такого розмежування, оскільки в реальному освітньому співжитті учасників навчального модуля зазначені складові утворюють єдине ціле. Я-образ, Я-оцінка, Я-вчинок і Я-духовне підлягають лише абстрактно-концептуальному розмежуванню, тому що у психодуховному відношенні вони неподільно взаємопов'язані, хоча і характеризуються різними модальностями самоустановок (Я-реальне, Я-несвідоме, Я-ідеальне, Я-інформаційно-знаннєве, Я-ціннісно-рефлексивне тощо).

Кожний здобувач під час проходження інноваційного циклу використовує складний набір особистих мислесхем для осмислення і пізнання світу. Сучасні дослідження у вивченні соціально-когнітивних процесів припускають, що ці схеми утворюють загальну злагожену структуру, засоби якої переробляють і забезпечують функціонування інформації у психодуховній сфері учасників навчання, виховання, освіти й самореалізаційного циклу. Природно, що Я-схеми є когнітивними узагальненнями про Самість, які отримані із минулого досвіду та організують і контролюють перероблення інформації, що належить Я (за Х. Маркус). Отож схема власного Я особи містить властивості, котрі сутнісно характеризують внутрішній світ як надійний базис чи константу ставлення самого до себе. Це стосується відомих культурних психоформ: прізвище, соматичні ознаки, соціально-психологічні аспекти взаємостосунків із іншими, мотиваційно-ціннісні стани, які входять до структури Я-концепції. Крім того, їхні Я-схеми можуть ще й змінюватися залежно від того, як вони відчують і визначають себе у кожному момент нових взаємин з людьми.

Емпіричні дослідження доводять, що люди переробляють тільки ту інформацію, яка

тотожна їхнім Я-схемам. Зокрема, експеримент Х. Маркус довів, що за умови введення величин «незалежність – залежність» у внутрішніх Я-схемах перебіг переробки інформації особою інтенсифікується, а саме: 1) вона приймає швидко судження і рішення щодо себе, якщо запитання належить до її власних схем; 2) пригадує епізоди із свого минулого, котрі гармонують її Я-схемам; 3) часто сприймає інших через формат власної центральної схеми; 4) і водночас не приймає інформації, яка не стикнується із актуалізованими Я-схемами.

Отже Я-концепція, ще й до того, утримує систему внутрішніх ідентичностей чи схем Я. Схеми Я – це генералізація минулого досвіду, який належить до Я індивіда і допомагає йому інтегрувати та пояснювати свою поведінку в конкретному соціальному контексті (Х. Маркус).

Кожний учасник модульно-розвивального заняття за допомогою власних схем Я самовизначається у різних життєвих проблемних ситуаціях. Ці схеми безперервно впливають на переробку ним інформації, що надходить із мікро- (сім'я, клас) та макросередовища (школа, ЗВО, вулиця). Якщо наступник, наприклад, керується Я-схемою, котра пов'язана з учинком творення добра, істини чи краси, то він буде чутливий та причетний до цих форм самоплекання як у своїх діях, так і в поведінці навколишніх. Звідси очевидно, що Я-схеми вихованців експериментального освітнього закладу поєднують не лише минулі і теперішні психотенденції, а й сприяють відповідальності за майбутню поведінку, діяльність та вчинок. Саме аналізовані схеми є певним фундаментом для становлення в кожного ментально-когнітивної, емоційно-оцінкової, вчинково-креативної та спонтанно-духовної складових позитивно-гармонійної Я-концепції, що містять можливі Я, які становлять кінцевий Я-стан при досягненні бажаної мети. Вони допомагають «запустити» внутрішню самоорганізацію цілісного Я в дію, відіграючи роль своєрідного містка між актуальним і потенційним, набутим і можливим, теперішнім і майбутнім. Крім того, Я-схеми дають змогу сприймати, організовувати і переробляти важливу для кожного інформацію й відтак прогнозувати форми активності інших. Очевидно, що без Я-схем Я-концепція особи не могла б відігравати «консолідуєчої» ролі в самоорганізації її поведінки, діяльності, вчинків-подій та саморозвитку Я-духовного як

внутрішньо неподільного злиття людини із Всесвітом.

Модульно-розвивальний процес спричиняє функціонування окремих модальностей самоустановок, які на кожному періоді цього циклу внутрішньо організуються як різногармонійне взаємодоповнення чотирьох складових позитивно-гармонійної Я-концепції людини. Занурення наставника і наступників у пізнавальні, нормативні, ціннісно-естетичні і, тим більше, духовні пласти соціокультурного досвіду актуалізує певну кількість соціальних установок, які сукупно забезпечують перехід на вищий рівень функціонування зазначених диспозицій й, відповідно, модальностей. Ось чому вершинний рівень – внутрішнє налаштування на духовне осягнення сенсу власного життя – це метаінтеграція найвищого багатомодальнісного ґатунку, котра характеризує особу як повноцінного персоніфікованого універсуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
2. Москалець В.П. Психологія особистості: навч. посіб. для студентів, аспірантів, викладачів спец. психологія, соц. педагог. та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 416 с.
3. Москалець В. Сутність інтелекту, мислення, мислення, мовлення, свідомості як психофункціональних даностей. *Психологія і суспільство*. 2014. №4. С. 114-131.
4. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ ст.: навч. посіб. Київ: Либідь, 1998. 992 с.
5. Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 13-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>
6. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1997. 340 с.
7. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: наук. вид. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 132 с.
8. Фурман А.В., Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. Львів: Новий світ-2000, 2006. 360 с.
9. Фурман (Гуменюк) О. Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату експериментальної школи модульно-розвивального типу. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 70-83.
10. Фурман (Гуменюк) О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. №1. С. 47-81.
11. Фурман (Гуменюк) О. Особливості ситуативного та вікового розвитку Я-концепції. *Психологія і суспільство*. 2005. №1. С. 46-62.
12. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
13. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2004. 310 с.

14. Фурман (Гуменюк) О.Є. Проблематика Я у психоаналітичній теорії Зигмунда Фрейда: лекція. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 34 с.

15. Фурман (Гуменюк) О. Самотворення Я-концепції за модульно-розвивальної оргсистеми. *Психологія і суспільство*. 2001. №2. С. 33-76.

16. Фурман (Гуменюк) О. Соціальний формат розвитку Я-концепції. *Психологія і суспільство*. 2004. №3. С. 82-90.

17. Фурман (Гуменюк) О.Є. Спонтанно-духовна організація Я-концепції універсуму: лекція. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 40 с.

18. Фурман (Гуменюк) О.Є. Структурно-функціональне взаємодоповнення складових Я-концепції людини. *Соціальна психологія*. 2005. №5. С. 66-75.

19. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.

20. Фурман О.Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього навчального закладу: дис. ... доктора психол. наук:19.00.07. Одеса, 2015. 467 с.

21. Фурман О. Успішність, успіх і Я-концепція особистості. *Психологія і суспільство*. 2023. №1. С. 191-198. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.191>

22. Фурман О. Я-концепція як предмет багатоаспектного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. №1-2. С. 38-67. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.038>

REFERENCES

1. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A. V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

2. Moskalets, V. (2020). Psykhologhiia osobystosti: pidruchnyk [Personality psychology: textbook]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

3. Moskalets, V. (2014). Sutnist intelektu, myslennia, movlennia, svidomosti yak psykhofunktsionalnykh danostey [The intelligence, thinking, speaking, consciousness as psychofunctional realias]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 114-131 [in Ukrainian].

4. Romenets, V.A. & Manokha, P.I. (2017). Istoriiia psykhologhii XX stolittia [History of psychology of the twentieth century]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

5. Furman, A.V. (2018). Metateoretychna mozaika zhyttia svidomosti [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 13-50 [in Ukrainian].

6. Furman, A.V. (1997). Modulno-rozvyvalne navchannia: pryntsyupy, umovy, zabezpechennia [Modular and developmental education: principles, conditions, provision]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].

7. Furman, A.V. (2011). Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

8. Furman, A.V., Furman, O.Ye. (2006). Psykhologhiia Ya-kontseptsii: navch. pos. [Psychology Self-concept: education village]. Lviv: Novyi svit-2000 [in Ukrainian].

9. Furman (Humeniuk), O. (2005). Metodolohichna model innovatsiyno-psykhologichnoho klimatu eksperymentalnoi shkoly modulno-rozvyvalnoho typu [Methodological model innovative and psychological climate experimental school modular and developmental type]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 70-83 [in Ukrainian].

10. Furman (Gumeniuk), O.Ye. (2012). Metodologiiia piznannia osvithnoho vchynku v konteksti innovacijno-psykhologichnoho klimatu [Methology cognition of educational act in the context innovation and psychology climate]. *Psychologia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 47-81 [in Ukrainian].

11. Furman (Humeniuk), O. (2005). Osoblyvosti situatyvnoho ta vikovoho rozvytku Ya-kontseptsii [The feature situational and age development Self-concept]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 46-62 [in Ukrainian].

12. Furman (Humeniuk), O. (2002). Psukhologhiia Ya-kontseptsii: monohrafiia [Psychology Self-concept: monograph]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

13. Furman (Humeniuk), O. (2004). Psykhologhiia Ya-kontseptsii: navch. pos. [Psychology Self-concept: education village]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

14. Furman (Humeniuk), O. (2003). Problematyka Ya u psykhoanalychnii teorii Zygmunda Froida: lektsiia [I am problematic in psychoanalytic theory Sigmuna Freud: lecture]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

15. Furman (Humeniuk), O. (2001). Samotvorennia Ya-kontseptsii za modulno-rozvyvalnoi orhsystemy [Self-creation Self-concept under the modular development orgaanisational system]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 33-76 [in Ukrainian].

16. Furman (Humeniuk), O. (2004). Sotsialnyi format rozvytku Ya-kontseptsii [Social format of developmeny Self-concept]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 82-90 [in Ukrainian].

17. Furman (Humeniuk), O. (2003). Spontanno-dulhovna orhanizatsiia Ya-kontseptsii universumu: lektsiia [Spontaneous-spiritual organization of Self-concept]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

18. Furman (Humeniuk), O. (2005). Strukturno-funktsionalne vzaemodopovnenia skladovykh Ya-kontseptsii lyudyny [Structural and functional complement of components Self-concept a person]. *Sotsialna psykhologhiia – Social Psychology*, 5, 66-75 [in Ukrainian].

19. Furman (Humeniuk), O.I. (2008). Teoriia i metodolohiia innovatsiino-psykhologichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Theory and methodology of innovation-psychological climate of the general educational institution]. Yalta-Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

20. Furman, O.I. (2015). Psykhologichni parametry innovatsiino-psykhologichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Psychological parameters of the innovation-psychological climate of a secondary school]. Odesa [in Ukrainian].

21. Furman, O.I. (2023). Uspishnist, uspikh i Ya-kontseptsiia osobystosti [Success-fulness, success and self-concept of personality]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 191-198 [in Ukrainian].

22. Furman, O. (2018). Ya-kontseptsiia yak predmet bahatoaspektnoho teoretyzuvannia [Furman O. I-concept as a subject of multifaceted theorizing]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1-2, 38-67. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.038> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

*ФУРМАН Оксана Євстахіївна.***Джерела та засади осягнення позитивно-гармонійної Я-концепції як структурно-функціональної цілісності.**

У статті доведено, що Я-концепція збалансовує поведінку та діяльність кожного відповідно до конкретних соціокультурних умов проживання, а також інтегрує у своєму психодуховному змісті особистісне та ковітальне ототожнення, забезпечує досягнення внутрішнього узгодження, дає змогу інтерпретувати досвід і є джерелом різних самоуявлень та самоустановок; водночас здійснено розмежування, описання та психологічний аналіз понять «свідомість», «самосвідомість», «Я», «Я-концепція», «Ми-концепція», завдяки чому обґрунтовані основи та фундамент з'яви переконань та уявлень про феномен Я-концепції; проаналізовано структурні компоненти психіки та рівні психічного життя людини згідно з теорією З. Фрейда; виявлено, що самосвідомість, центральною ланкою якої є Я-концепція, не лише зумовлюється триєдиними процесами (самопізнання, самоставлення, саморегуляції), а має четвертий – самоосягання, де відбувається самотворення та самопреображення людини; збагачено наповнення авторської моделі позитивно-гармонійної Я-концепції особи у її чотирискладовій композиції: а) ментально-когнітивний: Я-образ суб'єкта (Я-реальне, Я-інформаційно-знаннєве, Я-свідоме, Я-ідеальне), б) емоційно-оцінковий: Я-ставлення особистості (Я-реальне, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ідеальне), в) вчинково-креативний: Я-вчинок індивідуальності (Я-реальне, Я-ціннісно-рефлексивне, Я-надсвідоме, Я-ідеальне), г) спонтанно-духовний: Я-духовне універсуму (Я-реальне, Я-несвідоме, Я-ідеальне, Абсолют Я-духовного); обґрунтовано, що розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції сприяє зростанню рівноваги як у внутрішньому, так і у зовнішньому світі, злагодженості та взаємозв'язку між суб'єктною думкою й особистісним самоставленням, індивідуальнісними діями й духовно-універсумною саморефлексією.

Ключові слова: *свідомість, самосвідомість, Я-концепція, Я, Над-Я, Воно, надсвідоме, свідоме, підсвідоме, несвідоме, структурні компоненти психіки, рівні психічного життя людини або рівні свідомості за З. Фрейдом, колективне несвідоме, колективне надсвідоме, Ми-концепція, позитивно-гармонійна Я-концепція.*

ANNOTATION

*Oksana FURMAN.***Sources and basics of comprehending a positive-harmonious Self-concept as a structure-functional integrity.**

The article proves that the self-concept balances the behavior and activities of everyone in accordance with the specific socio-cultural living conditions, and also integrates personal and covital identification in its psycho-spiritual content, ensures the achievement of internal agreement, enables the interpretation of experience and is a source of various self-images and self-installation; at the same time, the delimitation description and psychological analysis of the concepts “consciousness”, “self-consciousness”, “Self”, “Self-concept”, “We-concept” were carried out, thanks to which the basics and foundation of the appearance of beliefs and ideas about the phenomenon of Self-concept are substantiated; the structural components of the psyche and the levels of a person's mental life according to S. Freud's theory are analyzed; it was found that self-consciousness, the central link of which is the Self-concept, is not only conditioned by triune processes (self-knowledge, self-attitude, self-regulation), but also has a fourth – self-comprehension, where self-creation and self-transformation of a person takes place; the content of the author's model of a positive-harmonious self-concept of a person in its four-component composition is enriched: a) mental-cognitive: Self-image of the subject (Self-real, Self-informational-cognitive, Self-conscious, Self-ideal), b) emotional-evaluative: Self-attitude of a person (Self-real, Self-normative-reflexive, Self-subconscious, Self-ideal), c) action-creative: Self-deed of an individuality (Self-real, Self-value-reflective, Self-superconscious, Self-ideal), d) spontaneous-spiritual: Self-spiritual of the universum (Self-real, Self-unconscious, Self-ideal, Absolute of Self-spiritual); it is substantiated that the development of a positive-harmonious Self-concept contributes to the growth of balance both in the internal and external world, coherence and interrelationship between subject thought and personal self-attitude, individual actions and spiritual-universal self-reflection.

Key words: *consciousness, self-consciousness, Self-concept, Self, Super Self, It, superconscious, conscious, subconscious, unconscious, structural components of the psyche, levels of mental life of a person or levels of consciousness according to S. Freud, collective unconscious, collective superconscious, We-Concept, positive-harmonious Self-concept.*

Рецензенти:**д. психол. н., проф. Руслана КАЛАМАЖ,
д. психол. н., проф. Олексій ПОЛУНІН.****Надійшла до редакції 15.09.2023.****Підписано до друку 17.10.2023.**

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман О.Є. Джерела та засади осягнення позитивно-гармонійної Я-концепції як структурно-функціональної цілісності. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 142-168. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.142>

Сергій БОЛТІВЕЦЬ

ЗАВДАНА ВІЙНОЮ МОРАЛЬНА ШКОДА ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Sergii BOLTIVETS
**THE MORAL DAMAGE OF THE PERSONALITY CAUSED
BY THE WAR AND ITS PSYCHOLOGICAL EXAMINATION**

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.169>

УДК: 159.922

СПИНИТИ ТИСЯЧОЛІТНЄ ЯТРИННЯ РАН

Рани, завдані Українському народу протягом останнього тисячоліття, не встигали гоїтися впродовж періоду життя кожного покоління, зазнаючи все нових уражень. Змінювались їх глибина, обсяг, інтенсивність, поширення та інші величини, однак незмінною залишалась агресивна експансія численних завойовників України, кінцевою метою якої завжди було повне знищення українського населення для наступного оволодіння їхнім місцем мешкання на планеті Земля. Це змушувало українців рятувати своє життя на більш безпечних землях усіх інших континентів світу. Рідні для українців землі цим самим визнавались непридатними для збереження життя як власного, так і майбутніх поколінь.

Історична психологія української людини охоплює праобразу повного винищення мешканців Києва й інших земель монголоїдами у XIII столітті і неспинність цього нищення й іншими загарбниками у подальшому. На кожному з цих етапів мало виникати питання про відплату, однак свідчень повномірного його вирішення, яке поклато б край тисячолітньому геноциду українців, ми не маємо.

Сучасна російська війна має на меті втілення предковичної російської мрії у її сигніфікативних персоніфікаціях великоросів, московитів та інших самоназв людиноненависників шляхом знищення всього Українського народу. Збройне втілення цієї російської мрії започатковано нападом на територію Кримського

півострова України 20 лютого 2014 року. Її розширення здійснено росіянами 24 лютого 2022 під гаслами «демлітаризації», тобто знищення будь-яких засобів власного захисту, та «денацифікації», тобто винищення позбавленого власного захисту Українського народу збройним способом і припинення таким чином його існування – вбивство усіх людей на захоплених землях і на усіх землях України, які росіяни мріють захопити. Безперечно, всі засоби, які запобігають утіленню російської національної мрії щодо знищення усіх народів, прийнятні і необхідні тією мірою, якою вони оберігають життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку, як це визначено статтею 3 Конституції України [1]. Приймаючи це положення як парадигмальну проекцію бажаного майбутнього, мусимо піднести питання про загоєння роз'ятрених упродовж минулого тисячоліття й нинішньої російської війни проти Українського народу в надважливому аспекті: як саме можлива компенсація заподіяної шкоди?

Цим самим має бути покладено край кривавому тисячоліттю нищення, калічення, зранення людей, котрі належать до Українського народу. І це вочевидь можливо здійснити виключно шляхом належної відплати, рівноцінної неможливості подальшого заподіяння шкоди українцям і всім народам, які сприяють збереженню українських життів, здоров'я, честі, гідності, недоторканості і безпеки, а також повномірного відшкодування заподіяної шкоди. *Повномірність* у нашому визначенні впливає з методології «повноти наукового

розуміння соціального буття особистості та її полісуб'єктного довкілля» [2, с. 9], обґрунтований А.В. Фурманом, що охоплює психофізіологічний стан особи та ціложиттєві проєкції перспектив його відновлення.

Сучасна російська війна проти України і спільноти українців як нації, котра в перші роки після краху СРСР спершу носила підготовчий агентурно-пропагандистський характер, покликаний максимально роззброїти та вивести з ладу її оборонний потенціал, пройшла безліч етапів від вивезення ядерної зброї, стратегічної авіації, ракетних озброєнь, «газових», «торговельних» та інших економічних «воєн», спецоперації зі снайперських розстрілів українців на Майдані Незалежності до прямого військового вторгнення 20 лютого 2014 року спочатку в Крим, Донецьку і Луганську області, а 24 лютого 2022 – розв'язування повномасштабної війни з метою знищення держави України разом з українським народом, назване «демілітаризацією» (позбавленням захисту) та «денацифікацією» (позбавленням титульної нації життя, себто вчинення геноциду українців). Повномасштабне вторгнення, поєднане з масовим винищенням українців у політичному, суспільному і духовно-культурному сенсах та українського етносу в індивідуально-психофізичному вимірі, спричинило межове вактуальнення належної відсічі ворогові та створення умов, які б не тільки зупинили нищення людей, їхнього житла і майна, але й унеможливили це у майбутніх тисячоліттях із низки причин, здатних протидіяти російському геноциду українців. До однієї такої умови належить матеріальне відшкодування росіянами заподіяної українцям та громадянам інших, прихильних до України держав, чий життєвий лад був змінений під впливом російської війни, як матеріальної, так і морально-психічної шкоди.

Протягом жодної з епох нищення українців як етносу, зокрема трьох голодоморів і російських репресії ХХ та попередніх століть, питання повномасштабного російського відшкодування заподіяної шкоди, зокрема моральної, психічної, ще не було поставлено за мету, досягнення якої є одним із найважливіших засобів попередження російської агресії в майбутньому. Нашим обов'язком є піднести це питання, розкрити і реалізувати його, забезпечуючи справедливе відшкодування для нинішнього і наступних поколінь українців та інших народів, яким росіянами було заподіяно шкоду, за

рахунок РФ в її нинішньому стані та з урахуванням її прийдешніх метаморфоз, включаючи поділ на окремі державоподібні утворення чи об'єднання в міждержавні альянси, і щонайперше за кошт індивідуальної відповідальної праці кожного росіянина. Причому відповіді на поставлене нами, українцями, питання можуть і повинні дати самі українці, зважаючи на інтереси громадян усіх інших країн, які постраждали від російської агресії. Більше того, потрібно явити світові прецедент справедливого вирішення питання про наслідки розв'язання будь-якої війни, яке не може обмежуватись лише нинішнім поколінням росіян, оскільки вчинення геноциду спричиняє депопуляцію українського народу, й тому має відновлюватись за ресурси стількох поколінь винної сторони, скільки потрібно для відновлення попередньої чисельності знищеного населення та повного відшкодування заподіяної йому морально-психічної шкоди. Цим самим кожна нація, незалежно від того, чи позиціонує вона себе політичною або етнічною, вже на етапі зазіхання на будь-яку форму військової агресії її держави щодо інших народів, нестиме персональну, а не лише політичну відповідальність, причім не лише в нинішньому, але і в майбутніх поколіннях. Батьки, діди, прадіди, прапрадіди і прапрапрадіди, як і матері, бабусі, прабабусі, прапрабабусі і прапрапрабабусі всіх народів світу повинні бачити перед собою приклад багатопокілінного відшкодування росіянами заподіяної шкоди нашому народові, що стане одним з політично-психологічних запобіжників виникнення наміру розв'язання майбутніх воєн так само, як до цього часу уявлення про наслідки ядерної війни поки що утримують людство від застосування ядерної зброї. Для українського народу це стане засобом припинення російського гібридного геноциду українців упродовж багатьох століть багатьма поколіннями росіян-великоросів-московитів-моксель-монголоїдів.

ПРАОБРАЗИ ПРАВДИ-СПРАВЕДЛИВОСТІ

Нами виноситься в підзаголовок поняття «правди-справедливості» для окреслення праобразу того змісту, який вкладали в нього наші прапращури. Нині введено до масового вжитку запозичене з латинської мови поняття *юстимція* (лат. *justitia*), яке у своєму первинному значенні позначає справедливість, а

в додаткових – правосуддя, право, сукупність законів, праведність, благочестя, повагу [3, с. 332]. Твірна основа запозиченого латинського слова *jus, juris* охоплює українські поняття – право, справедливість, закон, правнича установа, правоздатність, перевага, привілей, особливе право, влада, суд, правосуддя, суддівське рішення, вирок, судовий будинок, а в додатковому значенні позначає поняття – юшка, підлива; *jusculum* – вариво, пійло [Там само].

В давньому українському мисленні справедливість позначалась поняттям «п р а в д а». Звідси назва пам'ятки давньоукраїнської юридичної думки початку XI століття «Правда Руська», у якій, за визначенням В. Яременка, «(назва «руська» засвідчує, що вона постала в Києві, у Полянській Русі, й обслуговувала в ній адміністративно-правові потреби, а потім була поширена на Новгородську землю й інші князівства) не має прототипу, хоча вчені наполегливо шукали його у візантійському, болгарському, скандинавському законодавстві. Не виявлено слідів і римського права. Отже, маємо оригінальний витвір давньоукраїнської юридичної думки початку XI ст., що постав у колі велемудрих одностумців-книжників Великого київського князя Ярослава Мудрого» [4, с. 173-185]. Чи не так само, як нині реальний світ усе більше заступає світ умовний, названий на латинський лад віртуальним від лат. *virtus* – тут: потенційний, можливий – вигаданий, уявний об'єкт, суб'єкт, утворений людською уявою, в епоху Високого Середньовіччя України-Русі кровна помста заміщується можливістю для близьких скривдженої людини прийняти викуп, хоча «європейські народи ще кілька віків дотримувались кровної помсти» [Там само].

У «Правді Руській», яка містить у собі праобрази справедливості, наведено визначення розмірів грошових відшкодувань за заподіяну в сучасному розумінні моральну чи власне психічну шкоду: в тому випадку, коли хтось позичив гроші і «не віддав за багато літ, то винуватець має сплатити позивачеві за кривду 3 гривні» [4, с. 173-185]. Розділ «Сідання на чужого коня» також має чітко визначений грошовий еквівалент аналогічно заподіяної шкоди: «23. Якщо хто сяде на чужого коня, не запитавши, то сплачує 3 гривні продажі¹. 24. Коли хто загубить коня, чи вбрання, чи зброю і про це звіщено на торгу, а потім

впізнають їх у своєму місті, то своє власник має забрати й одержати за кривду 3 гривні», і так само, «якщо ж виявиться наклеп, то наклепник має сплатити 3 гривні (доказ невинуватості)» [Там само]. Із цих визначень очевидно, що є правдою й відтак справедливістю у сприйманні людини початку другого тисячоліття: душевні страждання внаслідок протиправної поведінки щодо неї та позбавлення, хоча й тимчасового, її матеріального забезпечення або майна, набувають перенесення в умовну форму грошового еквіваленту.

Для порівняння розміру грошового відшкодування заподіяної кривди у фіксованому розмірі здебільшого 3 гривні, зауважимо, що плата за лошицю встановлювалась у розмірі півгривні, за об'їждженого жеребця – гривню. Однак найбільш важливим для розуміння співвідношення у сприйманні значення психічного і фізичного чинників є встановлення подвійної плати за ту кривду, яка була заподіяна матеріальними збитками. Зокрема, йдеться про крадіжки не вільних, а залежних від князя, боярина чи від монастиря людей, за матеріальну шкоду від яких «...подвійно має заплатити їх власник позивачу за кривду» [4, с. 173-185].

В історичному ракурсі розв'язання проблеми грошової компенсації моральних збитків М.Л.-А. Чапа узагальнив таким чином: «Ще за часів Київської Русі в її угоді з Візантією вказано: коли русин християнину чи, навпаки, християнин русинові заподіяв шкоду, вона компенсується в потрібному обсязі. Причому за шкоду моральну (немайнову) передбачалося покарання вдвічі вище, ніж за матеріальну. І в «Правді Руській» Ярослава Мудрого за демонстрацію меча (погрозу) чи виривання волосся з вусів чи з бороди кара була теж більшою, ніж за крадіжку майна. Пізніше, за часів козаччини, в кодексі «Правам, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, який практично застосовувався в Лівобережній Україні (незважаючи на те, що не був офіційно схвалений російськими монархами), сказано, що особа, яка зруйнувала млин, має відшкодувати господарю витрати, необхідні для відновлення його роботи, та за той час, коли млин не працював, а також виплатити 15 рублів за страждання» [5, с. 23]. Отож, українське звичаєве право, усталене протягом століть, визнає за справедливе відшкодування запо-

¹ Продажа – плата князеві за вчинену провину (примітка В. Яременка)

діяних кривдою моральних збитків в обсягах, що, як правило, перевищують у двічі-тричі матеріальну шкоду. Це не означає, що названа пропорція має стати певним методологічним підходом до розроблення певного типового співвідношення. На наш погляд, навпаки, у майбутньому, враховуючи обґрунтоване В.І. Вернадським [6] перетворення біосфери на її якісно новий стан – ноосферу, яку потрібно охороняти і в якій людський розум та діяльність стають визначальними факторами розвитку, що подібно до впливів на природу геологічних процесів. Ось чому значущість морального в усіх його психічних вимірах буде незмірно зростати.

ЖИТЛО, МАЙНО, ПРИРОДА. А ЧОМУ ЛЮДИНА ЗА ЇХ МЕЖАМИ?

Російська війна проти України – це вбивства, каліцтво людей, знищення їхнього житла, майна та природи. І хоча Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй 7 листопада 2022 року ухвалила резолюцію «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України» [7], що містить рекомендацію відшкодування збитків, втрат і шкоди, завданої усім юридичним і фізичним особам внаслідок міжнародно протиправних дій Російської Федерації, основна увага в Україні зосередилась першочергово на відбудові житла та обрахунках шкоди, заподіяної забрудненням землі, повітря, спаленням лісів, знищенням природи, що розглядається як ресурс без урахування її духовного, культурного, звичаєвого, психологічного та інших вимірів.

Певно, деяка багатозначність місії перешкодила віднести до ресурсу і людину, як це набуло усталеності в економічних науках, але, з іншого боку, сама ця людина цим самим залишилась і без житла, і без майна, і без природи. Поза увагою опинились громадяни, які втратили життя, органи та життєво важливі функції, зазнали незворотних змін стану власного здоров'я. Так, у фокусі економічної аналітики П. Томас і Л. Сімонова [8] посилаються на рішення уряду Королівства Нідерланди від 17 лютого 2023 року про створення в Гаазі міжнародної організації – Реєстру збитків, завданих Україні російською агресією як першого компоненту всеохоплювального механізму

репарацій, покликаною забезпечити виплату Російською Федерацією повного фінансового відшкодування за завдану війною шкоду.

У статті «Оцінка збитків від війни для фінансової компенсації» згадані автори в межах предмета економічної науки зосереджуються на тому, як найкраще визначити розмір фінансової компенсації для різних типів позивачів, чиї активи та компанії зазнали шкоди, знищення або експропріації (яка дуже поширена на окупованих територіях) через війну. До базової вартості для компенсації згідно з канонами економічної науки долучаються три загальні категорії: «Пошкодження та знищення активів і підприємств. Експропріація активів і підприємств. Економічний збиток, завданий активам і підприємствам» [8]. У цих розрахунках, на жаль, людина не віднесена навіть до усталеного економічного ресурсу.

Нами оприявнюються ці свідчення для актуалізації думки про те, що в суспільній свідомості населення відсутній погляд громадянина на самого себе і, відповідно, на необхідність визначення грошового еквіваленту психічних втрат згідно з чинним законодавством про моральну шкоду. Так, В.І. Вернадський, «переосмисливши праці двох видатних північно-американських геологів Д.Д. Дана (1813 – 1895) та Д. Ле-Конте (1823 – 1901), котрі ще наприкінці XIX ст. дійшли висновку, що еволюція живої речовини йде в напрямку цефалізації² чи формування психозойської ери. Воднораз він, будучи обізнаним із думками геолога О.П. Павлова (1854 – 1929) з приводу антропогенної ери, характерною рисою якої є перетворення людини в потужну геологічну силу, висновує, що «людство взяте в цілому стає могутньою геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства, як єдиного цілого» [9, с. 6]. Цим самим первинним визнається вплив людини на себе саму як на невід'ємну складову біосфери і на відновлення порушеної цілісності та єдності загальносвітового мислення.

МОРАЛЬНА ШКОДА ВСІХ І ПСИХІЧНА – КОЖНОГО

Багатовимірне за своїм значенням поняття і категорія «в і й н а» являє собою всього

² Цефалізація (від грец. *kerphale* – голова) тут: збільшення маси головного мозку по відношенню до маси тіла у хребетних тварин й особливо у людини (примітка С. Болтівця).

лише поєднанням букв доти, доки перебуває без використання у словниках та будь-яких інших літературних джерелах. Але як тільки актуалізується його вживання, з'являються передумови для виникнення наслідків того, що позначає собою війна як процес і як результат заподіяння шкоди у вигляді смерті усіх живих істот, включаючи людей, тварин, комах і рослин, та цілковитого руйнування культурного довкілля і природного середовища їх мешкання. І живі, і мертві, поряд з категорією фізичної та матеріальної біди, зазнають чи безповоротно вже зазнали шкоди моральної і психічної.

Про залежність цієї шкоди від матеріального становища людини у зв'язку з війною або, навпаки, виникнення певного зворотньо спрямованого відчуття, своє спостереження періоду першої світової війни висловив Ерїх Марія Ремарк: «Найрозумнішими, власне, виявилися бідняки, прості люди, вони відразу сприйняли війну як лихо, а ті, кому жилося краще, нетямалися з радощів, дарма що саме вони могли б швидше передбачити наслідки» [10, с. 4]. Причому наслідки торкаються всіх незалежно від майнового стану, хоч і різною мірою, оскільки, як відзначив письменник, «Кожний солдат залишається жити тільки завдяки тисячам різних випадковостей» [Там само, с. 34]. Осмислення душевних страждань, завданих війною її безпосереднім учасникам, Е.М. Ремарк передає в їхньому виникненні, накопиченні і післядії: «Поки ми мусимо бути тут, на війні, кожний фронтовий день, що ми його пережили, лягає нам на душу каменем, бо про такі речі не можна відразу думати – надто тяжко. Якби ми взялися думати, то спогади розчавили б нас; принаймні я вже помітив: жах можна пережити, поки ти просто скоряєшся неминучості; та коли ти згадуєш про той жах, він убиває» [Там само с. 47]. Ми абстрагуємось від опису сучасних станів учасників бойових дій і тих цивільних осіб, яким заподіяні душевні страждання воєнними діями, для окреслення тих спільних рис, що їх відчуває людина у зв'язку з війною, незалежно від століття, в якому вона мешкає. Зокрема, це безпосередньо стосується Першої світової і російсько-української війни 1914-1921 років, у яких втрати українців оцінюються за різними джерелами в обсязі близько 2 млн. 589 тис. загиблих, а тих, хто зазнав душевних страждань, підрахунки не проводились, але до них, безперечно, можна від-

нести решту тогочасного населення України, котре потерпало від воєнних дій. До різновидів воєнного насильства російських окупантів України належить Голодомор 1921–1923, російський терор наступних років, Голодомор 1932–1933, репресії 20–40-х років, які оцінюються дослідниками як 15 млн. 774 тис. загиблих українців. Друга світова війна, що забрала життя близько 14 млн. українців, Голодомор 1946–1947 – близько 750 тис. загиблих, терор 40–50-х років – близько 203 тис. осіб. Ми наводимо сумарні дані, які об'єднують судження багатьох дослідників, про кількість загиблих українців, яка в цілому за наведеними кількісними оцінками становить 33 млн. 316 тис. загиблих протягом проминулого ХХ століття. Наскільки ці кількісні оцінки відповідають фактичним даним, звісно, ще належить досліджувати. Однак для оцінки масштабів душевних страждань десятків мільйонів українців – як загиблих, так і скалічених фізично, морально і психічно – ми, не володіючи іншими належно обґрунтованими даними, маємо взяти за основу ті судження, які мають скласти підґрунтя майбутньої перевірки. Психологічним фактом залишається наявність масштабного знищення українців протягом ХХ і попередніх століть, яке вже самим його існуванням, визнанням та усвідомленням зумовлює виникнення співчуття в кожній морально зрілої особистості.

Попередження нинішніх і майбутніх моральних страждань полягає у запровадженні механізмів компенсації заподіяної шкоди в її матеріальному, тобто грошовому еквіваленті, що, в поєднанні з кримінальним покаранням воєнних злочинців, становить відшкодування, яке може певною мірою відновити довіру постраждалих до справедливості як до засадничої моральної категорії виживання людства і до переконання в тому, що вірогідність повторення цих страждань істотно зменшилась (як це, до прикладу, було за наслідками виконання вироку Нюрнберзького трибуналу).

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

Ми вже привертали увагу в минулому номері «Психології і суспільства» до тієї психічної шкоди, яку заподіює *ксеноманія* як особистісне узалежнення, розлад здатності до самоздійснення людини і як патохарактерологічний шлях розвитку особистості [11, с. 26-35]. Позбуваючись її увсебіч, українське суспільство і

кожна людина в ньому для відшкодування моральної шкоди, заподіяної російською військовою та іншою гібридною агресією проти українців з метою знищення усіх разом з Українською Державою, має виходити із власного національного законодавства та із створення для цього необхідних національних умов. До прикладу, алогізмом, що порушує закони логічного мислення, є задум створення спеціального міжнародного трибуналу щодо всіх злочинів агресії проти України для притягнення росії до відповідальності за відсутності відповідного народного трибуналу в Україні. Парадокс полягає в тому, що народного трибуналу в Україні не існує, але міжнародний декларується, причому між народами без їх участі. Саме тому основою відшкодувань має стати власна незалежна національна оцінка справедливого розміру відшкодування всіх видів заподіяної шкоди і в окремий спосіб – шкоди моральної. Така оцінка повинна ґрунтуватися на визначеному Декларацією про державний суверенітет України верховенстві, самостійності, повноті і неподільності «влади Республіки в межах її території і [в обстоюванні] незалежності та рівноправності у зовнішніх зносинах» [12]. До того ж судова влада України покликана втілювати згадану незалежність, яка є індикатором рівноправності у зносинах із суб'єктами правовідносин як у середині країни, так і за її межами. Умови незалежності у визначенні справедливого розміру відшкодування заподіяної моральної шкоди спроможні забезпечити знавці психології людини і суспільства, котрі є судовими експертами, фахівцями, носіями спеціальних знань у сфері психології.

Згідно зі статтею 23 «Відшкодування моральної шкоди» чинного Цивільного кодексу України [13] «особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав». Це не обмежує коло осіб, чий права були порушені російською військовою агресією як в Україні, так і в будь-якій іншій країні світу. Зокрема, порушення права людей на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, які відповідно до статті 3 Конституції України визнаються в нашій країні найвищою соціальною цінністю [14], з різною мірою вираженості цілковито охопили все населення від фізичного винищення і калічення людей, порушення їхньої безпеки і недоторканості до приниження честі та гідності. Водночас це стосується біженців з

України і тих громадян інших держав, які зазнали порушень своїх прав у зв'язку з тим, що рятували, надавали притулок, допомогу українським емігрантам у захисті їх від російської агресії.

Психологічний зміст моральної шкоди у його правовому значенні окреслено в згаданій статті 23 Цивільного кодексу України, що полягає: «1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи» [13].

Суд визначає розмір грошового відшкодування моральної шкоди «залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здатностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди; і якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення» [13]. Згадане відшкодування у визначеному судом розмірі здійснюється за рахунок вилучених коштів винної сторони, тобто російської федерації та/або її окремих персоналій.

Виникнення психічних дисфункцій, що зумовлюють настання моральної шкоди, вивчалось у перші місяці військового вторгнення російської федерації протягом березня-червня 2022 року очолюваною нами групою дослідників у галузі клінічної психології та психіатрії. Результати проведених обстежень, засвідчили, що невротичні розлади виникають під впливом сильного стресу, спричиненого наближенням до місця, де живе або перебуває людина, російських бомбардувальників, початком російського обстрілу ствольною або/та ракетною артилерією, падінням балістичної ракети. В узагальненому вигляді невротичні розлади, пов'язані з очікуванням смерті, виникають і загострюються у зв'язку із воєнними діями, терористичними актами, вимушеною міграцією, соціальною незахищеністю, порушенням соціальної адаптації. Багато людей в умовах російської війни проти України встигли отримати психічні травми через бомбардування,

втрату рідних чи перебування в тяжких умовах, де вони страждали фізично чи психологічно. Водночас це – найдієвіші чинники емоційного зараження, яке полягає у значному підсиленні патологічних ефектів невротичного стану окремої особи, пов'язаної з подібними ситуаційними переживаннями навколишніх. Є підстави впевнено стверджувати, що видозміна людей, з якими разом було отримано травматичний досвід, має важливе значення для переміни самопочуття, настрою та ставлень до себе й до інших. На початку російської війни проти України природні реакції людей на небезпеку головно спрямовувались на активізацію можливостей виживання, що виявлялось в активному пошуку способів захисту, спілкуванні та обміні припущеннями щодо їх ефективності, в метушливості, зайвих діях і вчинках. Одним з найбільш характерних симптомів цього стану є безперервне стеження за стрічками новин в Інтернеті, повідомленнями по радіо та розповідями як очевидців подій, так і трансляторів оповідей інших. Але через деякий час наставала апатія, стан виснаженості, відсутності сил. Людина стримує всі емоції, не плаче, інколи не відчуває болю. Проте психіка не може перебувати в цьому режимі функціонування постійно. Протягом певного часу вона відновлює достатній енергетичний потенціал, а пережиті події відроджуються у свідомості в умовній, а тому в більш безпечній формі. Це дозволяє поступово повертатися до звичайного життя з урахуванням нових обставин, сприятливість яких безпосередньо пов'язана з виплатою справедливого і достатнього для лікування і психологічної корекції грошового відшкодування. Частково одержані нами результати було представлено також у статті «Обсесивно-компульсивні розлади очікування смерті внаслідок воєнного геноциду українського населення», яка опублікована в американському журналі «Психічне здоров'я і життєздатність людини» для привернення уваги до унагальнення міжнародної допомоги постраждалим українцям [15]. Однак загальна військова і гуманітарна допомога Україні з боку США та інших країн не звільняє російського агресора та безпосередніх виконавців злочинів од усіх видів відповідальності, включаючи обов'язковість відшкодування заподіяної моральної шкоди в індивідуальному порядку на підставі визначених судами належних психологічних обґрунтувань її об'єктивних розмірів.

Відшкодування заподіяної моральної шкоди безпосередньо впливає на тривалість життя людини, а отже його невідкладність має підтвержене психологічне і медичне значення для збереження здоров'я. Так, Ноттінгемське дослідження невротичних розладів виявило явища передчасної смертності в осіб з розладом особистості [16], тому зволікання з лікуванням та відновленням сприятливих умов є порушенням права на життя людини і на відшкодування заподіяної моральної шкоди. Як встановлено пунктом 3 вже згаданої статті 23 Цивільного кодексу України, розмір останнього «визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення» [13]. Цим самим багатоманітність чинників як заподіяння, так і психофізіологічних наслідків моральної шкоди, є невичерпною і щоразу потребує індивідуальної експертної оцінки.

У випадку моральної шкоди, що стала наслідком російської військової агресії у її індивідуальних психофізичних проявах вимушеної зміни життєвого функціонального ритму окремої людини, вбачаємо два підходи до визначення її розміру, що потребують поєднання. Так, оскільки засадовою методологією психології є ненастанність розвитку психічного, який ніколи не закінчується, поки триває біологічне існування, то фаховому оцінюванню підлягає як попередній, так і весь наступний період життєвого шляху, тобто період до настання змін, заподіяних моральною шкодою, і наступний за ним період у його проєкції на все наступне життя. Крім того, оскільки моральна шкода згідно з пунктом 5 статті 23 Цивільного кодексу України відшкодовується одноразово, то визначення її розміру має враховувати всі вже наведені «глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації». І тут атрибутивною властивістю є розвиток, який позначає виключно процес змінюваності безвідносно до якісних характеристик, тобто як їх можливе покращення, так і погіршення.

Наприклад, поставимо запитання про душевні і фізичні страждання дванадцятирічної дівчинки, яка внаслідок російського бомбарду-

Таблиця

Наслідки воєнних злочинів збройних сил російської федерації

Пор. №	Причина загибелі неповнолітніх	Кількість загиблих	% від загальної кількості
1	Бомбардування та обстріли шкільної інфраструктури	166	68,3
2	Розстріли у цивільних автомобілях, на яких родини намагались виїхати в безпечні місця	36	14,8
3	Вбивство прицільним пострілом військовиків-рашистів	17	7,0
4	Загибель під час евакуації колон «зеленими коридорами», які, незважаючи на попередні домовленості, розстріляли російські військові	13	5,3
5	Загибель від детонації бойових снарядів	6	2,5
6	Смерть унаслідок відсутності своєчасної медичної допомоги під завалами	5	2,1
	Всього:	243	100

вання втратила ногу: чи завершаться вони з наданням їй медичної та психологічної допомоги безпосередньо після порятунку і що відчуватиме юна особа все майбутнє життя, коли настане час виходити заміж, народжувати та рости дітей у зрілому, літньому і поважному віці? Чи є кінцевими й вичерпними страждання людей, які втратили рідних? Відповіді на ці питання, на наше переконання, можна отримати тільки у здійсненні психологічних експертиз, які охоплюватимуть ймовірнісні наслідки заподіяної шкоди в онтогенезі і які перешкоджатимуть ціложиттєвому функціонуванню постраждалої особи, котра неповно усвідомлює свій стан. Зокрема, чи може дитина належно досягнути ціложиттєві наслідки свого каліцтва, депортації, сексуального насильства? Чи може зріла особа, яка втратила рідних, передбачити майбутні душевні страждання на подальших вікових етапах свого життєвого шляху?

Категорія г е н о ц и д у, крім кримінальної, вочевидь має ще й моральні наслідки. Згідно

з пунктом 4 вже згадуваної статті 23 Цивільного кодексу України, «Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування» [13]. У випадку воєнних злочинів відшкодування моральної шкоди так само не має залежати від усіх інших видів репарацій, реституцій, контрибуцій, сатисфакцій та компенсацій. Насамперед це стосується воєнних злочинів, достеменними фактами яких стала втрата людських життів.

За період перших місяців війни станом на 1 червня 2022 року нами узагальнено наслідки воєнних злочинів рф із зазначенням причин загибелі неповнолітніх, які наводимо у *таблиці*.

Отож, воєнні злочини військових рф полягають як у тотальному знищенні всього українського населення, включаючи неповнолітніх, осіб з інвалідністю, так і будь-яких інших категорій населення, для яких немає винятків –

російське заперечення права на життя охоплює всіх живих мешканців України [17].

Розглядаючи моральну шкоду як загальну, визначену законодавством України категорію, а психічне лихо як її індивідуальні психофізіологічні і психофізичні виміри, очевидно для належного розслідування і судового розгляду російських воєнних злочинів конче важливим є здійснення посмертної судово-психологічної експертизи жертв геноциду українського населення. Але якщо започаткований дослідниками Центру запобігання вчиненню суїциду міста Лос-Анжелес у 60-х роках ХХ століття метод посмертної судово-психологічної експертизи стосувався виключно реконструкції життєвих обставин та психологічних чинників, які могли сприяти скоєнню самогубства, то у випадку визначення розміру моральної шкоди, заподіяної російським геноцидом українців, категорія названої шкоди стосується збитків і страждань, заподіяних усієї українській нації, передусім втратою майбутнього найкращих її доньок і синів, серед яких – генії і таланти її прийдешнього духовно-інтелектуального розвою.

ГРОШОВИЙ ЕКВІВАЛЕНТ ДУШЕВНОГО САМОПОЧУВАННЯ

Для найбільшої нашої відстороненості від об'єкта вивчення – психологічної експертизи розмірів грошового відшкодування моральної шкоди внаслідок втрат, завданих російською військовою агресією, чутливих для всіх українців у країні та за її межами, маємо вдатися до зіставлення дослідницьких результатів і висновків щодо них в інших країнах світу. Зокрема, переважно мовиться про співвіднесення кількості грошей із самопочуттям людини у різних країнах, щонайперше у взаємозв'язках щастя, психічного і фізичного здоров'я, ролі грошей, соціального статусу та інших чинників, що у 80-х роках ХХ століття вивчав англійський психолог М. Аргайл. Скажімо, важливим для методології визначення розміру психічної (моральної) шкоди у судово-психологічній експертизі є такий його висновок: «Вплив кількості грошей на відчуття щастя має декілька аспектів. У процвітаючих країнах відповідна кореляція незначна, хоча для тих, хто має прибуток, рівень якого розташований у нижній частині шкали, вона виражена сильніше. В бідних країнах указана залежність набагато значущіша» [18].

Таким чином, чим бідніша людина в будь-якій країні, тим більшою мірою її самопочуття пов'язане із розміром відшкодування заподіяної їй психічної (моральної) шкоди. Чутливість бідної людини до розміру грошового відшкодування незрівнянно більша, ніж осіб із середніми і великими прибутками, і ця чутливість корелює з якістю її психічного здоров'я. «Гроші задовольняють наші базові потреби, але цим їх вплив не обмежується; вони повинні втворювати ширший діапазон потреб. Окрім того, їм притаманна символічна цінність і вони виконують роль запасу, який дає певну можливість оволодівати подіями» [18]. Цим самим відсутність або наявність грошей, їх кількості є еквівалентом психічного стану людини у співвіднесенні з усвідомленням її можливостей задовольнити насамперед свої базові потреби, скористатись запасом певності у владі над майбутніми як очікуваними, так і неочікуваними, раптовими подіями, впливає на рівень неспокою і тривоги з приводу цих життєвих подій, що безпосередньо пов'язано із психічними чинниками, які діють на загальне життєве функціонування і соматичний стан. «Показники психічного нездоров'я, виявлені «Загальним опитувальником здоров'я», були нижчими, якщо в референтних групах (тобто серед людей подібних видів занять, прибутків і т. ін.) відмінності у прибутках були більші; хоча із зростанням останніх цей ефект слабшав. Аналогічна закономірність виявлялась, коли прибутки цієї групи змінювались, що пояснюється, вірогідно, можливістю покращення ситуації» [Там само].

Отже, загальний психосоматичний стан людини і її належне життєве функціонування безпосередньо пов'язані з усвідомленням власного співвіднесення з можливостями, які містить у собі як символічний, так і реальний грошовий еквівалент оволодіння життєвими ситуаціями, особливо тими, що потребують повернення до втраченого рівня свого попереднього самопочуття, самоусвідомлення і можливостей власного життєвого самоздійснення [18]. Надважливого значення це набуло під час російської війни, яка має на меті тотальне знищення всіх українців. Гроші, утримані з російської федерації, її суб'єктів, зокрема й російських злочинців, з одного боку, вичерпують майбутні ресурси росіян іти в Україну вбивати і грабувати українців, а з іншого – становлять інструмент оволодіння тими змінюваними ковітальними ситуаціями, для яких вони уможливають поліпшення якості життя українства як титульної нації.

ВИСНОВКИ

1. Розвиток психологічного знання в сучасному світі, включаючи Україну, та сподівання незліченної кількості поколінь українського народу покласти край його систематичному знищенню протягом більшості періодів відомої нам історії, покладає на нинішнє і майбутні покоління українців спільно з іншими морально розвиненими і ментально зрілими народами відповідальність за здійснення цих очікувань справедливості й захисту людського життя і здоров'я, майна, свободи, честі і гідності, недоторканності і безпеки. Нищителі мають бути зліквідовані і, насамперед, засобами позбавлення їх можливостей нищення українців, що єдине призведе до початку гоєння роз'ятрених нинішньою російською війною проти України тисячолітніх ран, що водночас уможливило компенсацію заподіяної шкоди.

2. Повномасштабне російське вторгнення з метою повного винищення українців як нації в політичному, суспільному і духовно-культурному сенсах та як етносу в індивідуально-психофізичному вимірі зумовило нагальність належної відсічі ворогові та створення умов, які б не тільки зупинили нищення людей, їхнього житла і майна, але й унеможливили у майбутніх тисячоліттях цей московитсько-ординський геноцид українців. До однієї з важливих умов майбутньої безпеки належить матеріальне відшкодування росіянами заподіяної українцям та громадянам інших, прихильних до України держав, чий життєвий лад був змінений під впливом російської війни, як матеріальної, так і морально-психічної, шкоди. Тому відшкодування останньої є сьогодні актуальним завданням задля попередження російської агресії в майбутньому. Інакше кажучи, треба забезпечити справедливе відшкодування для нинішнього і майбутніх поколінь українців та інших народів, яким росіянами було заподіяно шкоду, за рахунок РФ у її нинішньому стані, у формах її прийдешніх метаморфоз, включаючи поділ на окремі державо-подібні утворення чи об'єднання в міждержавні альянси, та особливо – за кошт індивідуальної відповідальності кожного росіянина.

3. Обов'язком справедливості є створення прецеденту пропорційно відплатного вирі-

шення питання про наслідки розв'язаної війни, яке не може обмежуватись лише нинішнім поколінням росіян, тому що вчинення будь-якого геноциду спричиняє депопуляцію українського народу. А це означає, що наш народ повинен мати можливість відновлювати заподіяні йому втрати за кошт наступних кількох поколінь винної сторони, стільки потрібно для відродження попередньої чисельності знищеного населення та повного відшкодування заподіяної йому морально-психічної шкоди. Одночасно це має послужити прикладом того, що кожна нація, незалежно від того, чи позиціонує вона себе політичною або ж етнічною, вже на етапі зазіхання на будь-яку форму військової агресії її держави відносно інших народів, нестиме персональну, а не тільки політичну відповідальність, і не лише в нинішньому, але і в майбутніх поколіннях.

4. Прецедент багатопокілінного відшкодування росіянами заподіяної шкоди іншому, щонайперше українському, народові, стане одним з політично-психологічних запобіжників виникнення наміру розв'язання майбутніх воєн так само, як до цього часу уявлення про наслідки ядерної війни на прикладі Хіросіми і Нагасакі поки що утримують від застосування людством ядерної зброї. Київська пам'ятка давньоукраїнської юридичної думки початку XI століття «Правда Руська», чия чинність поширювалась на Новгородську землю та інші князівства, не має прототипу, що свідчить про особисту правову волю, її незалежність в утвердженні власного права на життя, а отже життєздатність давніх українців має бути відроджена нині. Важливою складовою цієї життєздатності належить усталена у правовій свідомості давніх українців оцінка розмірів моральної (немайнової) шкоди, як таких, що вдвічі перевищують матеріальні збитки, і це потрібно враховувати у майбутньому. До того ж мораль етимологічно позначає те, що заперло і є непорушним, а тому моральна шкода має моральне, себто усталене, випробуване і виправдане багатьма поколіннями справедливців³ співвідношення у визначенні доконечного розміру відшкодування.

5. Масштабні винищення українців протягом XX і попередніх століть спричиняють страждання кожної моральної людини, і саме це спонукає народи світу, їх держави і парла-

³ Справедливець – справедлива людина, назва якої створена нами для позначення одним словом, яке вводить до мовного обігу вперше в журналі «Психологія і суспільство» (примітка С. Болтвіця).

менти визнавати Голодомор українців через багато десятиліть. Попередження нинішніх і майбутніх моральних мук полягає у запровадженні механізмів компенсації заподіяної шкоди в її матеріальному, тобто грошовому, еквіваленті, що, в поєднанні з кримінальним покаранням воєнних злочинців, являє собою відшкодування, яке може певною мірою відновити довіру постраждалих до справедливості як до основної моральної категорії виживання людства і до переконання в тому, що вірогідність повторення цих тортур і мордувань зменшується, хоча й не зникає цілком, як засвідчують наслідки виконання вироків Нюрнберзького трибуналу.

6. Основою відшкодувань має бути власна незалежна національна оцінка їх справедливого розміру з урахуванням усіх видів заподіяної шкоди, зокрема й біди моральної. Засадовою методологією психології є ненастанність, безперервність розвитку психічного, який ніколи не зупиняється, поки триває життя. Виходячи з цього, психологічній оцінці підлягає як попередній, так і весь наступний період життєвого функціонування людини. Відтак і період до настання змін, заподіяних моральною шкодою, й наступний за ним має розвиткову проєкцію на перебіг подальшого життя. Тому здійснення психологічних експертиз повинно охоплювати ймовірнісні наслідки заподіяної шкоди в онтогенезі, а отже й прогнозу оцінку ціложиттєвого функціонування постраждалої особи, що часто нею не усвідомлюється. У випадку визначення розміру моральної шкоди, заподіяної російським геноцидом українців, *категорія моральної шкоди* стосується збитків і страждань, заподіяних усім українській нації і кожному співвітчизнику зокрема. Гроші, утримані з російської федерації та її суб'єктів вичерпують як спроможність росіян воювати, так і буденну трагічність і безнадійне положення української людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. *Законодавство України*. Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Фурман А.В. Методологія як сфера науки, мислєдіяльності, методологування. *Методологія і психологія гуманітарного пізнання*. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 6-235.
3. Трофимчук М., Трофимчук О. Латинсько-український

словник. Львів: Інститут неолатиністики Львівської богословської академії, 2001. 694 с.

4. Яременко В. Правда Руська. *Тисяча років української суспільно-політичної думки*. У 9-ти т. Київ: Вид. «Дніпро», 2001. Том 1. С. 173-185.

5. Гірак Г., Чепа М.-Л. Мораль теж піддається об'рахункам. Як психологи допомагають судочинству. *Влада. Політика*. 2001. 16-22 березня. С. 23.

6. Попович М.В., Макаренко Д.С. Вернадський Володимир Іванович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33604>

7. Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України. *Організація Об'єднаних Націй. Генеральна Асамблея*. 2022. 7 листопада (A/ES-11/L.6) <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N22/679/12/PDF/N2267912.pdf?OpenElement>

8. Томас П.Л., Сімонова Л. Оцінка збитків від війни для фінансової компенсації. *Вокс Україна (VoxUkraine)*. 2023. 18 квітня. <https://voxukraine.org/otsinka-zbytkiv-vid-vijny-dlya-finansovoyi-kompensatsiyi>

9. Голубець М.А. Кілька постулатів академіка В.І. Вернадського як заповіт всесвітньому людству на ХХІ століття (з погляду еколога). *Грані науки. Вісн. НАН України*. 2012. № 10. С. 12-25.

10. Ремарк Е.М. На Західному фронті без змін. Твори в 2-х томах. Т. 1. Передмова: Дмитро Затонський; пер. з нім: Катерини Гловацької. Київ: Дніпро, 1986. 573 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Remark_Erikh/Na_zakhidnomu_fronti_bez_zmin/

11. Болтівець С.І. Ксеноманія у шатах ксенофобії: залякування заради чужинського панування. *Психологія і суспільство*. 2023. №1. С. 26 – 35. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.026>

12. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. N 31. Ст.429. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>

13. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

14. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

15. Boltivets S, et al. Obsessive-Compulsive Disorders of waiting for Death as a Result of Military Genocide of the Ukrainian Population. *Ment Health Hum Resilience Int J* 2022, 6(1). DOI:<https://doi.org/10.23880/mhrij-16000173>

16. Tyrer, P, Tyrer, H, Yang, M. Premature mortality of people with personality disorder in the Nottingham Study of Neurotic Disorder. *Personality and Mental Health*, 2021a. 15: 32-39.

17. Болтівець С., Коженювські Л., Трач Р. Українські діти і молодь у прицілах російського геноциду. *Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики*. 2022. № 2 (2). С. 31-32.

18. Болтівець С., Свистович Р. Формула визначення розміру психічної (моральної) шкоди в судово-психологічній експертизі. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. №3 (20). С. 82-105.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine]. *Zakonodavstvo Ukrainy*, Verkhovna Rada Ukrainy [Legislation of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Furman A.V. (2019). Metodolohiia paradygmalnykh doslidzhen u sotsiohumanitarnykh naukakh. [Methodology of paradigmatic research in social and humanitarian sciences]. *Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia*. Do 25-richchia naukovi shkoly profesora A.V. Furmana: kolektyvna monohrafiia. [Methodology and psychology of humanitarian knowledge. To the 25th anniversary of the scientific school of professor A.V. Furman: collective monograph]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
3. Trofymchuk M., Trofymchuk O. (2001). Latynsko-ukrainskyi slovnyk [Latin-Ukrainian dictionary]. Lviv: Instytut neolatinistyky Lvivskoi bohoslavskoi akademii [in Ukrainian].
4. Yaremenko V. (2001). Pravda Ruska. [Russian truth]. *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [A thousand years of Ukrainian social and political thought]. In 9 volumes. Kyiv: Vydavnytstvo Dnipro, Vol. 1 [in Ukrainian].
5. Hirak H., Chepa M.-L. (2001). Moral tezh piddaetsia obrakhunkam. Yak psykhology dopomahaiut sudochynstvu [Morality is also subject to calculations. How psychologists help the judiciary]. *Vlada. Polityka* [Power: Policy]. March 16-22 [in Ukrainian].
6. M.V. Popovych M.V., Makarenko D.Ye. (2017). Vernadskyi Volodymyr Ivanovych [Volodymyr Ivanovich Vernadskyi]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. [Electronic resource] / Ed.: I.M. Dzyuba, A.I. Zhukovsky, M.G. Zheleznyak [and others]; National Academy of Sciences of Ukraine, National Academy of Sciences. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. <https://esu.com.ua/article-33604> [in Ukrainian].
7. Spryiannia zdiisnenniu pravovoho zakhystu i zabezpechennia vidshkoduvannia zbytkiv u zviazku z ahresiieiu proty Ukrainy [Facilitation of legal protection and provision of compensation for damages in connection with aggression against Ukraine]. Orhanizatsiia *Obiednanykh Natsii. Heneralna Asambleia* [United Nations. General Assembly]. November 7 (A/ES-11/L.6). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LETD/N22/679/12/PDF/N2267912.pdf?OpenElement> [in Ukrainian].
8. Tomas P., L. Simonova L. (2023). Otsinka zbytkiv vid viiny dlia finansovoi kompensatsii [War Damage Assessment for Financial Compensation]. *VoxUkraine*. April 18. . <https://voxukraine.org/otsinka-zbytkiv-vid-vijny-dlya-finansovoi-kompensatsii> [in Ukrainian].
9. Holubets M.A. (2012). Kilka postulativ akademika V.I. Vernadskoho yak zapovit vsesvitnomu liudstvu na KhKhI stolittia (z pohliadu ekoloha). *Hrani nauky. Visn. NAN Ukrainy* [Faces of science. Visn. NAS of Ukraine]. №10 [in Ukrainian].
10. Remark E.M. (1986). Na Zakhidnomu fronti bez zmin [No changes on the Western Front]. *Tvory v 2-kh tomakh*. T. 1. Peredmova: Dmytro Zatonskyi. Pereklad z nimetskoj: Kateryna Hlovatska [Works in 2 volumes. Vol. 1. Foreword: Dmytro Zatonskyi. Translated from German: Kateryna Glowatska]. Kyiv: "Dnipro". https://chtyvo.org.ua/authors/Remark_Erikh/Na_zakhidnomu_fronti_bez_zmin/ [in Ukrainian].
11. Boltivets S.I. (2023). Ksenomania u shatakh ksenofobii: zaliakuvannia zarady chuzhynskoho panuvannia [Xenomania in the guise of xenophobia: intimidation for the sake of foreign domination]. *Psykhologhiia i suspilstvo* [Psychology and society]. №1. DOI: 10.35774/pis2023.01.026 [in Ukrainian].
12. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet [Ukraine Declaration on State Sovereignty of Ukraine] (1990). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR* [Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR] N 31. Ст.429. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 40-44. Ст. 356. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
14. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996). *Vidomost Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 30. Ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
15. Boltivets S, et al. (2022). Obsessive-Compulsive Disorders of waiting for Death as a Result of Military Genocide of he Ukrainian Population. *Ment Health Hum Resilience Int J* 6 (1). DOI: 10.23880/mhrij-16000173 [English].
16. Tyrer, P, Tyrer, H, Yang, M (2021a) Premature mortality of people with personality disorder in the Nottingham Study of Neurotic Disorder. *Personality and Mental Health*, 15: 32-39 [English].
17. Boltivets S., Kozhenovskii L., Trach R. (2022). Ukrainski dity i molod u prytylakh rosiiskoho genotsydu [Ukrainian children and youth in the sights of the Russian genocide]. *Derzhavna simeina ta molodizhna polityka: zakonodavstvo, metody ta praktyky* [State family and youth policy: legislation, methods and practices]. № 2 (2). С. 31-32 [in Ukrainian].
18. Boltivets S., Svystovych R. (2017). Formula vyznachennia rozmiru psykhichnoi (moralnoi) shkody v sudovo-psykholohichnii ekspertyzi [The formula for determining the amount of mental (moral) damage in forensic psychological examination]. *Slovo Natsionalnoi shkoly sudiv Ukrainy*: No.3 (20). P. 82-105. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

БОЛТІВЕЦЬ Сергій Іванович.

Завдана війною моральна шкода особистості та її психологічна експертиза.

У статті розкрито тенденції розвитку психологічного знання в сучасному світі, включаючи Україну, та сподівання покласти край систематичному знищенню українського народу протягом більшості періодів відомої нам історії, що покладає на нинішнє і майбутні покоління українців спільно з іншими морально розвиненими та відвічальними народами відповідальність за здійснення цих очікувань справедливості й захисту людського життя і здоров'я, майна, свободи, честі і гідності, недоторканності і безпеки. Обґрунтовано експертно-психологічні засоби позбавлення російських агресорів можливостей нищення українців тією мірою, якою можлива справедлива компенсація заподіяної шкоди, оскільки однією з цих важливих умов майбутньої безпеки є матеріальне відшкодування москвитями заподіяної українцям та громадянам інших, прихильних до України держав, чий життєвий лад був змінений під впливом російської війни, причому як матеріальної, так і морально-психічної шкоди. Відзначено, що повномасштабне російське відшкодування останньої ще не було поставлено за мету ґрунтового осмислення, досягнення якої багато в чому унеможливить російську агресію в майбутньому. Наголошено на обов'язку справедливості, яким є створення прецеденту пропорційно відплатного вирішення питання про наслідки розв'язування війни, яке не може обмежуватись лише нинішнім поколінням росіян, оскільки вчинення будь-якого геноциду спричиняє деполітизацію відповідного, в даному випадку українського, народу. Спрогнозовано, що прецедент багатопокілісного відшкодування росіянами заподіяної шкоди українському народові стане одним з політично-психологічних запобіжників виникнення наміру розв'язання майбутніх воєн так само, як до цього часу уявлення про наслідки ядерної війни на прикладі Хіросіми і Нагасаки

поки що утримує від застосування людством ядерної зброї. Наведено зміст київської пам'ятки давньоукраїнської юридичної думки початку XI століття «Правда Руська», чия чинність поширювалась на Новгородську землю та інші князівства, що не має прототипу, і цим свідчить про власну правову волю, її незалежність в утвердженні права на життя. Аргументовано положення про те, що попередження нинішніх і майбутніх моральних страждань полягає у запровадженні механізмів компенсації заподіяної шкоди у її матеріальному, тобто грошовому еквіваленті, що, звично у поєднанні з кримінальним покаранням воєнних злочинців, являє собою відшкодування, що може певною мірою відновити довіру постраждалих до справедливості як до основної моральної категорії виживання людства і до переконання в тому, що вірогідність повторення страждань значно зменшилась, якщо не зникла цілком, як це вже сталося за наслідками виконання вироку Нюрнберзького трибуналу. Розкрито спрямованість здійснення психологічних експертиз, кожна з яких має охоплювати ймовірнісні наслідки заподіяної шкоди в онтогенезі, а отже проєктивну оцінку ціложиттєвого функціонування постраждалої особи, що нею може цілковито не усвідомлюватись. У випадку визначення розміру моральної шкоди, заподіяної російським геноцидом українцям, категорія моральної шкоди стосується збитків і страждань, заподіяних усій українській нації втратою майбутнього найкращих її доньок і синів, серед яких – генії і таланти її майбутнього духовно-інтелектуального розвитку. Визначено цільове значення грошей, утриманих з російської федерації, із її суб'єктів, передовсім із російських злочинців, яке полягає, з одного боку, у вичерпуванні прийдешніх можливостей росіян іти в Україну вбивати та грабувати українців, з іншого – в допомозі особам, які постраждали, тим, що задіюється компенсаційний інструмент оволодіння ними змінюваними життєвими ситуаціями, що частково відновлюють їхню ковітальну рівновагу.

Ключові слова: психологічне знання, експертно-психологічні засоби, компенсація заподіяної шкоди, попередження російської агресії, обов'язок справедливості, прецедент базатпоколінняного відшкодування, проєктивна оцінка, ціложиттєве функціонування, розмір моральної шкоди, російський геноцид українців, компенсаційний інструмент, змінювані життєві ситуації.

ANNOTATION

Sergii BOLTIVETS.

The moral damage of the personality caused by the war and its psychological examination.

The article reveals the trends in the development of psychological knowledge in the modern world, including Ukraine, and hopes to put an end to the systematic destruction of the Ukrainian people during most periods of history known to us, which puts the responsibility of fulfilling these expectations of justice on the current and future generations of Ukrainians together with other morally developed and responsible peoples and protection of human life and health, property, freedom, honor and dignity, integrity and security. The expert-psychological means of depriving the Russian aggressors of the opportunity to destroy Ukrainians to the extent that it is possible to compensate for the damage caused are substantiated, since one of these important conditions for future security is material compensation by the Russians for the damage caused to Ukrainians and citizens of other states sympathetic to Ukraine, whose way of life was

changed under the influence of the Russian war, both material and moral, and therefore mental damage. It was noted that full-scale Russian compensation for the damage caused, in particular moral, and therefore mental, has not yet been set as a goal, the achievement of which is one of the most important means of preventing Russian aggression in the future. Emphasis is placed on the duty of justice, which is to create a precedent for proportionally retaliatory resolution of the issue of the consequences of the war, which cannot be limited only to the current generation of Russians, since the commission of any genocide causes the depopulation of the relevant, in this case, Ukrainian people. It is predicted that the precedent of multi-generational compensation by the Russians for the damage caused to another nation, in our case – Ukrainian, will become one of the political and psychological safeguards for the emergence of the intention to start future wars, just as until now the idea of the consequences of a nuclear war on the example of Hiroshima and Nagasaki has so far deterring the use of nuclear weapons. The contents of the Kyiv monument of ancient Ukrainian legal thought of the beginning of the 11th century “Pravda Ruska”, whose validity extended to the land of Novgorod and other principalities, which has no prototype and thus testifies to its own legal will, its independence in asserting the right to life, are given. The provision that the prevention of current and future moral suffering consists in the introduction of mechanisms to compensate for the damage in its material, i.e. monetary equivalent, which, in combination with the criminal punishment of war criminals, constitutes compensation that can to some extent restore the trust of the victims in justice is substantiated. as the basic moral category of humanity’s survival and the conviction that the likelihood of the repetition of suffering has been greatly reduced, if not completely disappeared, as it already happened following the execution of the judgments of the Nuremberg Tribunal. The orientation of the implementation of psychological examinations, which should cover the probable consequences of the damage caused in the ontogeny, and therefore a projective assessment of the lifelong functioning of the affected person, which may be completely unaware of it, is revealed. In the case of determining the amount of moral damage caused by the Russian genocide of Ukrainians, the category of moral damage refers to the damage and suffering caused to the entire Ukrainian nation by the loss of the future of its best daughters and sons, among whom are the geniuses and talents of its future spiritual and intellectual development. The target value of money withheld from the Russian Federation, its subjects or Russian criminals has been determined, which consists on the one hand in exhausting the future opportunities of Russians to go to Ukraine to kill and rob Ukrainians, and on the other hand, for the victims, it is a compensatory instrument of possession life situations changed by them, for which they can be exhaustive or at least partially effective within the limits of what is possible.

Key words: psychological knowledge, expert-psychological means, compensation for harm caused, prevention of Russian aggression, duty of justice, precedent of multigenerational compensation, objective assessment, lifelong functioning, amount of moral damage, Russian genocide of Ukrainians, compensatory tool, changing life situations.

Рецензенти:

**д. психол. н., с.н.с. Олександр КОЛЕСНИЧЕНКО,
д. психол. н., проф. Юрій МАКСИМЕНКО.**

Надійшла до редакції 05.09.2023.

Підписана до друку 19.09.2023.

Бібліографічний опис для цитування:

Болтівець С.І. Завдана війною моральна шкода особистості та її психологічна експертиза. Психологія і суспільство. 2023. №2. С. 169-181. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.169>

Віктор МОСКАЛЕЦЬ, Юлія КАРПЮК

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ФУНКЦІЯ ПРОДУКТИВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Viktor MOSKALETS, Yulia KARPIUK

INTELLECTUAL FUNCTION OF A PRODUCTIVE SOCIAL CHARACTER

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.182>

УДК: 159.923.3

«Характер спонукає людину діяти й думати певним чином та одержувати вдовolenня від того, що вона чинить саме так.»
(Еріх Фромм)

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Злочинна війна росії в Україні актуалізувала проблему так званої «бидломаси» – психологічної бази тоталітаризму, зокрема рашизму. За допомогою авторитарного тиску та пропаганди тоталітарні режими легко перетворюють «бидломасу» в орду жорстоких нелюдей-розбійників, що й демонструє рашизм. Це виразно висвітлює гуманістично-психологічний ракурс зазначеної проблеми – формування й розвитку психологічної відпирності щодо тоталітаристської ідеології, особистісного неприйняття ідей та налаштувань нацистського стибу тощо у переважної більшості громадян тих держав, які обирають шлях гуманістичного прогресу. На наш погляд, вирішення цієї проблеми є не лише одним з вирішально-визначальних факторів успішності цього поступу, а й необхідною умовою його.

Мета статті: наукове обґрунтування перспективних підходів до вирішення проблеми психосоціальної відпирності як тоталітарної ідеології на рівні суспільної свідомості громадян, так і неонацистським практикам поневолення народів у їхній повсякденній державотворчій життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зауважимо, що в цьому дискурсі проблема аналізується узагальнено в тому розумінні, що в ньому не йдеться про особливості ментальної схильності якихось конкретних національних спільнот до авторитарно-тоталітарного правління. Скажімо, аморальність, девіантність, делінквентність, антилюдяність, надзвичайна жорстокість, підступність, ледачість, брехливість, злодійкуватість та інші мерзенні й огидні властивості ментальності московитського «піплу» закономірно й неминуче спричиняють відповідні звичаї, традиції, стосунки та взаємини на всіх рівнях їхнього суспільного життя й державного устрою, які живлять і плекають ці нелюдські властивості. Інакше кажучи, маємо злякисну реверберацію – взаємну каузальність цих функціоналів: властивості породжують і підтримують традиції, стосунки, устрій, а останні, зі свого боку, зберігають і продукують властивості (див. [1]).

А відтак мусимо нагадати, що тоталітаризм – це державне правління (режим), у якому панує цілковитий (тотальний) авторитарно-репресивний контроль держави над усіма сферами й формами суспільного життя в ній.

Тоталітарні режими тримаються на насильстві, на придушенні репресивними методами виявів невдоволення ним громадян, на фізичному та психологічному нищенні тих осіб, які прагнуть свободи духу, думки, слова, дій і здатні критично осмислити насильницькі порядки, збагнути їх антилюдяну, аморальну та злочинну сутність і поширювати невдоволення в масах. Репресивний тиск породжує страх, який живить конформізм.

Конформізм – це пристосування, підлаштування суб'єктом своїх учинків, суджень, оцінок, ставлень тощо до імперативів (вимог), табу (заборон), норм тієї групи чи особи, під авторитарним впливом якої він перебуває. Такого суб'єкта називають конформіст, а схильність до конформізму – конформність. Конформізм поділяється на свідомий, який називають також зовнішнім чи публічним, та несвідомий або внутрішній, особистісний. Свідомі конформісти здатні критично осмислювати, адекватно розуміти й оцінювати і в глибині душі не приймати те, що коїть і нав'язує авторитарна сила. Однак вони свідомо приховують це, поведуться згідно з її волею, щоб уникати покарань і мати від неї якийсь зиск. Ця життєва позиція – боягузлива, цинічна й меркантильна.

Така позиція, звісно, неприйнятна для суб'єкта, який вважає себе самодостатньою, гідною особистістю і який дорожить цим уявленням про себе – поважає себе. Тому він несвідомо уникає усвідомлення того факту, що боїться зазнати репресій авторитарної сили і лише цей страх змушує його «схилити голову» перед нею, виправдовувати та підтримувати її, хоча це зруйнує його самооцінку, якою він дорожить. Відтак спрацьовує один із механізмів психічного захисту – раціоналізація, що спотворює реальність, у яких він перебуває, за допомогою тенденційної інтерпретації фактів, підтасовування аргументів тощо з метою виправдовування злочинів режиму як зумовлених життєвою необхідністю, на кшталт «захіти духовних скреп от пендосов і жидо-бендеровцев»; «восстановлення історической справедливости» і т. ін. і т. п., а врешті-решт і своєї підтримки його. Цей психосоціальний стан пояснює Е. Фромм: «Саме тому, що влада вирішує питання про життя та смерть, свободу й рабство, вона впливає не лише на тіла, а й на уми. В чіх руках переважаюча сила, той викликає захоплення й поклоніння. Він вважається втіленням мудрості й добра, навіть якщо поневолює нас, тому що ми надаємо перевагу

«добровільному», «доброхитному» підпорядкуванню «хорошим» і «мудрим» щодо визнання своєї неспроможності перестати підкорятись грішникам» [12; 2, с. 99-113].

Попри конформістів, у людській популяції є багато осіб, які просто нездатні адекватно збагнути суспільно-політичні та соціально-економічні реалії внаслідок недостатньо високого рівня інтелекту (*IQ*). Отож вони «тупо» виконують указівки й вимоги тих, кому підпорядковані, від кого залежать. Такі персони й несвідомі конформісти становлять переважну більшість, основну масу «бидломас» тоталітарних режимів. Решта – це здебільшого свідомі конформісти.

Основний загаль «бидломаси» компенсує й нівелює невдоволення, яке могло і мало б викликати в неї гноблення режимом, гордістю, яку постійно стимулює пропаганда – вони захоплюються, пишаються «вялічієм» своєї держави, а відтак і собою як її громадянами, що живить їх позитивне, схвальне сприйняття її політики і водночас зверхне, зневажливе, презирливе ставлення й налаштування щодо всіх інших («не вяліких, не наших, враждебних») націй, народів, держав. Вони втішають себе так: «Навіть якщо я бідний і неосвічений, усе ж я є щось вельми важливе, тому що належу до найкращої, найдосконалішої групи у світі: «Я – білий»; «Я – арієць»; «Я – расеянін» тощо» (за З. Фрейдом і Е. Фроммом).

Існує соціально-психологічний феномен вельми сприятливий і стосовно гордості, яка компенсує невдоволення громадян утисками держави, і щодо раціоналізації та несвідомого конформізму. Це – *самоідентифікація* особи зі своєю спільнотою (суспільством, соціумом, групою), сутність якої полягає у її усвідомленні й почуванні себе органічно приналежною до неї, що живить комфортне почування захищеності й спроможності, яке називається «почуття «Ми»» («Я – член здатного давати собі ради «Ми», котре захищає мої інтереси» та ін.). Треба мати доволі сильний характер, щоб дошкульно критикувати ту спільність, з якою ти ідентифікуєш себе, в яку ти інтегрований почуттям «Ми», висловлювати серйозну незгоду з нею, навіть якщо це не загрожує суворими репресіями, як в умовах тоталітарного режиму, а лише емоційно-психологічним неприйняттям, осудом і відчуженням. Особиста, вільна, незалежна думка та життєва позиція, передовсім та, що радикально суперечить порядкам у «своєму» соціумі, для біль-

шості людей – важкий психологічний тягар. Вони несвідомо «ховаються» від неї за авторитетом «колективного розуму», за яким, зазвичай, криється розум тих, хто має реальну владу (за В. Франклом). Це «переховування» одержало назву «*Escape to Crowd*» («Втеча в натовп») [2, с. 99-107].

Неусвідомлюване прагнення «втекти у натовп» стимулюється не лише страхом перед авторитарною силою, а й фруструючими переживаннями, які зумовлюються аномією, хаосом, безладдям в державі, коли задоволення навіть основних життєвих потреб для більшості її громадян є проблемою, вимагає значних і притім не гарантовано успішних зусиль. В таких умовах з'являються та поширюються мрії про «сильну руку» – могутню й шляхетну владу, здатну силовими методами швидко навести порядок. Більшість тоталітарних режимів ХХ століття були встановлені на такій соціально-психологічній базі, тому партії, які створювали їх, презентували себе в аномійних суспільствах «сильною рукою», спроможною встановити таку владу. Водночас схильність до «Втечі в натовп» – поширена властивість «людської природи», яка на загал зворотно пропорційно корелює з рівнем інтелекту (*IQ*) суб'єкта (чим нижчий *IQ*, тим більша схильність). Це показали репрезентативні експерименти, проведені в багатьох демократичних країнах (див. [12; 2, с. 99-113; 244-260; 327-333]).

Зауважимо відоме: підвищити власне рівень *IQ* особи неможливо, тому що він зумовлений генетично [2, с. 26-41]. Але, як зазначено вище, суб'єкти «бидломас» тоталітарних режимів – це не лише персони з невисоким рівнем *IQ*, а й конформісти, яких приводить у «бидломасу» не стільки низький інтелект, скільки властивості характеру: несвідомих – боягузливість, свідомих – ще й цинічність та меркантильність.

З цього випливає, що у стратегії формування мотиваційно-динамічної відпірності щодо тоталітаристських, нацистських ідей і налаштувань у більшості громадян тих держав, які обирають шлях гуманістичного прогресу, акцент слід робити не на розвитку інтелектуально-мисленневих спроможностей, а на вихованні характеру. Фундаментальний концепт цієї стратегії вбачаємо в оригінальному трактуванні інтелекту Е. Фроммом: «Вочевидь, кожна людина народжується з якимось певним рівнем інтелекту, відтак ідіот вона чи геній, залежить від генетичних, а не від психологічних факторів. Але ідіоти й генії – виключення. Мене

ж усе дужче й дужче вражали тупість, недоумкуватість переважної більшості людей, котрі не підпадають під ці межові категорії. Я кажу не про недостатність того інтелекту, який вимірюється за допомогою тестів, а про нездатність зрозуміти причини явищ, якщо тільки вони не кидаються в очі, або вловити суперечність у самому явищі, встановити зв'язок між різними факторами, співвідношення яких не очевидне. Ця недоумкуватість особливо виразно виявляється в розумінні людських стосунків та суспільних проблем. Чому ж люди не помічають найбільш важливого у проблемах особистості й суспільства? А натомість дотримуються стереотипів, котрі нескінченно повторюються, без жодної спроби поставити щодо них запитання? *Попри природну здібність, інтелект – це переважно похідне від незалежності, сміливості та життєвості, відтак тупість, недоумкуватість є результатом підпорядкованості, страху та внутрішньої омертвілості.* Якщо основна властивість інтелекту полягає у здатності встановити зв'язок між предметами та/чи явищами, котрі до цього не вважались пов'язаними, то людина, яка дотримується стереотипів та умовностей, не насмілиться визнати наявність такого зв'язку; хто боїться відрізнятись від інших, той неспроможний визнати, що брехня є брехня, чим дуже перешкоджає собі знаходити правду, істину, сутність. Маленький хлопчик з казки про нове вбрання короля, який бачить, що король голий, не те щоб розумніший, ніж дорослі, він просто ще не став схильним до конформізму. До того ж будь-яке нове відкриття пов'язане з ризиком, а ризиковані вчинки вимагають не лише доволі потужної внутрішньої впевненості, а й життєрадісності, притаманної лиш індивідам, для яких життя – щось більше, ніж процес послаблення напруженості та усунення болю. *Щоб знизити загальний рівень тупості, нам потрібне не зростання «інтелекту», а інший тип характеру: незалежні, заповзято-винахідливі люди, які люблять життя.»* І далі: «Фройд погодився з тим, що завжди було відомо великим письменникам і драматургам: у вивченні характеру, як сказав Бальзак, маєш справу із «силами, які спонукають людину»; спосіб, у який людина діє, почуває й думає, значною мірою визначається особливостями її характеру, а зовсім не є результатом раціонально виваженої реакції на реальну ситуацію. Фройд визнавав динамізм рис характеру і те, що характер індивідуума

– це особлива функціональна структура, яка спрямовує його енергію у певне русло протягом усього його життя. <...> Людина діє й думає згідно зі своїм характером, і саме тому «характер – це доля», як стверджував Геракліт. Характер спонукає людину діяти й думати певним чином та одержувати вдоволення від того, що вона чинить саме так» [11, р. 52-75].

У зв'язку з цим доречно зауважити, що З. Фройд убачав головну відрізняльну відмінність (*differentia specific*) душевного здоров'я від неврозу у здатності насолоджуватись та у працездатності (див. [8]).

Отже, якщо базовим структурно-функціональним блоком характеру є інтегрована у спрямованості суб'єкта ієрархізована система ставлень, які визначаються мотиваційною динамікою його ціннісних орієнтацій, переконань, світогляду, віри (див. [2, с. 164-171]), то потрібно створювати умови, які б забезпечували сталий розвиток та ефективне функціонування людяної, гуманістичної, демократичної спрямованості громадян як першооснови продуктивного соціального характеру.

Науково-психологічний термін «соціальний характер» увів у науковий обіг Е. Фромм. Так він назвав подібне за змістом ядро структури характерів більшості представників кожної культури, яке виконує важливі функції. Воно спрямовує його носіїв таким чином, щоб в умовах вибору поведінки, поведінки їм не доводилось міркувати і свідомо приймати рішення, чи варто слідувати відповідним соціальним зразкам та вимогам своєї культури, а щоб хотілось чинити згідно з цими зразками та вимогами і притім бути вдоволеними собою, цією своєю доброхітністю. Звідси постають функції соціального характеру і спрямування активності його носіїв згідно з аксіологічними та ідеологічними засадами культури, яка сформувала його, що стабілізує та зміцнює цю культуру [11, с. 52-69].

Таким чином, якщо функціональна сутність інтелекту полягає в здатності виявляти ті властивості, співвідношення та способи використання об'єктів, їх властивостей, застосування яких забезпечує розв'язання задач, знаходження виходу з проблемних ситуацій (див. [2, с. 30]), то інтелектуальна функція соціального характеру – це стала спрямованість певного загалу на вирішення суспільних проблем, розв'язання соціальних завдань із позицій ціннісних орієнтацій тієї культури, того суспільства, яким він відповідає й у яких формується та функціонує.

Згідно із концепцією Е. Фромма, продуктивний тип соціального характеру відповідає людяному суспільству, заснованому на гуманістичних духовних цінностях. Відтак особистості з продуктивним типом такого характеру притаманні зорієнтованість на гуманістичні духовно-моральні цінності та ідеали, доброзичливість, добропорядність, добродійність, відповідальність, чесність, справедливість, працьовитість, прагнення бути корисною тощо, біофілія – любов до життя в усіх його здорових і прекрасних проявах. «Якщо людина байдужа щодо життя, – підкреслював цей мислитель, – якщо вона не здатна співчутливо перейматись бідую іншої людини, втішатись щирим дружнім поглядом, співом птахів та свіжою зеленню трави, то немає надії, що вона обиратиме добро, тому що її серце черстве, а отже байдужо-толерантне стосовно жорстокості. Якщо б таке сталося зі всім людством чи навіть з його найбільш могутніми представниками, то це могло б призвести до його згасання й загибелі...» [11, с. 54-72].

У наведених міркуваннях Е. Фромма вбачаємо достатньо вагомі підстави для виведення дефініції (визначення): *інтелектуальна функція продуктивного соціального характеру – це його стала спрямованість на вирішення суспільно-політичних проблем, розв'язання соціальних завдань із позицій гуманістичних духовних цінностей, ідеалів людяності.*

З цих міркувань також випливає, що необхідною умовою та основою формування продуктивного соціального характеру є розвиток спроможності любити. Згідно з гуманістичною розвивально-психологічною парадигмою, ця спроможність зароджується і зміцнюється у процесі щедро сповненого любов'ю, ніжністю, ласкою, щирого спілкування з дитиною від її зародження. Депривація такого спілкування спричиняє «госпіталізм» – малюки, які потерпають від неї, помітно відстають у розвитку, зокрема мовлення, інтелекту, адекватної емоційності, соціальної активності та адаптивності. В подальшому житті особи руйнівні наслідки госпіталізму виявляються у соціальній дезадаптивності, відсутності інтересу, байдужості щодо людей, гри, навчання, праці, релігії і т. ін.

Розвивальний вплив любові на немовлят і дітей раннього віку здійснюється головним чином емоційним зараженням – передачею від індуктора до реципієнта емоційних переживань і відповідного їм ставлення посередництвом емоційної експресії. Напевне, що немовлята й діти раннього віку, які ще не можуть усвідом-

лено рефлексувати ставлення до них, виражене емоційною експресією, «вловлюють» та «інтеріоризують» його за допомогою «зародків» тієї інтуїції, яка забезпечує неусвідомлювані рівні їх людського спілкування. До цього процесу поступово «підключаються» інші механізми соціально-психологічної інтеракції, сутність якої полягає в тому, що змістове підґрунтя спрямованості як функціональної структури характеру людини утворюють ставлення до неї та до інших людей референтних і авторитетних для неї осіб і груп [5, с. 118-122].

Е. Фромм гарно й цікаво пояснив, що для збереження життя та здоров'я дитини, для її зростання потрібна відповідальна турбота про належне задоволення її життєвих потреб, а для розвитку її любові до життя (біофільії) важливо, щоб вона радісно й весело почувала, що це прекрасно – жити, що це прекрасно – бути маленьким хлопчиком чи маленькою дівчинкою, що це прекрасно, що вона є на цій землі! Мовляв, саме про таке йдеться у біблійній оповіді про створення світу. «Бог створює світ і людину». Це відповідає простій турботі та утвердженню існування. Але Бог йде далі від цієї мінімальної вимоги: розповідь про кожен день творіння завершується словами: «І побачив Бог, що добре воно» (Бут. 1. 25). Материнська любов дарує дитині радісне почуття: «Як добре, що ти народилась»; це прищеплює дитині любов до життя, а не просто бажання жити. У біблійному образі-символі про землю обіцяну (обітовану) сказано, що в ній течуть молоко і мед. Земля – це завжди символ матері. «Молоко» – символ першої складової материнської любові, сутність якої полягає в турботі та піклуванні. А «мед» символізує радість життя, любов до нього і щастя жити. Більшість матерів здатні давати «молоко», але лиш небагато з них дають і «мед». Щоб спромогтись дати «мед», мати має бути не лише «хорошою матір'ю», а й щасливою людиною – і цього мало хто досягає. Важко переоцінити, наскільки сильно це впливає на дитину. Любов матері до життя така ж заразлива, як і її тривога. Обидва ці налаштування-ставлення чинять глибокий вплив на особистість дитини; дійсно, можна розпізнати серед дітей, як і серед дорослих, тих, що одержують тільки «молоко», і тих, котрі мають і «молоко», і «мед». І далі: «Цілком відповідає концепції біофільної етики згадка в Біблії про те, що євреї мусять нести покарання за свій основний гріх: «За те, що ти не служив Господу Богу

твоєму з веселістю й радістю серця за достатку всього» (Втор. 28: 47) [9, с. 51-63].

Наступна засаднича умова і потужний чинник формування й розвитку продуктивного соціального характеру – повноцінна ігрова діяльність дитини, «чесна гра». Адже задля гри та в грі розвиваються автентично-суб'єктні вольові зусилля дитини, яких конче вимагає дотримання правил справжньої, щирої гри. І справді, дитина доброхітно приймає правила гри разом з тими самообмеженнями, яких вони вимагають, і вдоволено дотримується їх, якщо ця гра вабить, захоплює, тішить її. А захоплює й тішить, а відтак вабить та гра, у процесі якої виявляється й випробовується психічний та фізичний життєвий потенціал, задатки й здібності дитини – «грають» її життєві сили. Це – емоційно-мотиваційна матриця всілякої «для себе і в собі сушої» гри, і дітей, і дорослих, і тварин. У цій матриці полягають глибинні основи психологічної спорідненості доброхітної ігрової саморегуляції з автентично-духовно-моральним спонуканням добропорядності як ціннісно-орієнтаційного стрижня продуктивного соціального характеру. Ця матриця зміцнюється й розвивається у справжніх іграх в підлітковому, юнацькому та дорослому віці (див. [3, с. 71-85; 5, с. 122-124]).

З цього випливає, що спорт розвиває гуманістичні духовно-моральні основи характеру, якщо він є чесною грою за правилами, що уможливорює органічне поєднання тілесного й морального вдоволення, яке протидіє нищоті, підступності, невігластву. Тому шляхетні змагання, боротьба у справжньому спорті формують і розвивають шляхетність, благородство, порядність, людяність [3, с. 76-78; 5, с. 127].

Однак провідна розвивальна роль гри не зменшує значення щирої та щедрої любові до дитини дошкільного й молодшого шкільного віку у вимірі формування й розвитку в неї рис продуктивного соціального характеру. «Для більшості дітей, молодших 8,5 – 10 років, зауважує з Е. Фромм, проблема майже виключно полягає в тому, щоб їх любили, щоб їх любили за те, що вони є. До цього усередненого віку діти ще не здатні власне любити, а лиш вдячно й радісно відповідають на любов до них. Але все більш потужно діє фактор, який розвиває цю здатність: дитина відчуває, що вона породжує любов своїми власними діями. Відтак вона починає думати про те, щоб дати щось матері (чи батькові), щоб щось створити: віршик, малюнок чи ще

щось. Воднораз поняття любові перетворюється з «бути любимою» в «любити», «проджувати любов». Від цих «зародків» до визрівання почуття любові мине багато років. Поступово, помаленьку дитина – можливо вже в підлітковому віці – здолає свій егоцентризм; інша людина перестане бути тільки засобом задоволення її потреб. Потреби іншої людини стануть для неї так само важливими, як свої власні, і навіть подекуди важливішими. Давати стане більш приємним, ніж отримувати, любити – більш важливим, ніж бути любимим. Любячи, дитина звільняється з полону самотності та ізоляції, які створюються її нарцисизмом та егоцентризмом. Вона почуває вдоволення єднання, участі, спільності. Понад це, вона почуває, що в змозі створити любов своєю любов'ю, а не залежати від того, що вона отримує, коли її люблять, задля чого вона має бути маленькою, безпорадною, хворою, тобто «хорошою». Дитяча любов відповідає принципу: *Я люблю, тому що мене люблять*. В основі зрілої любові перебуває принцип: *Мене люблять, тому що я люблю*. Незріла любов говорить: *Я люблю тебе, тому що ти мені потрібен*. Зріла любов стверджує: *Ти мені потрібен, тому що я тебе люблю* (див. [9, с. 42-63; 2, с. 133-144]).

Доброхитне дотримання правил гри, що приносить вдоволення, розвиває й естетичну чутливість завдяки тому, що вони є основою того особливого гармонійного ладу, який створює так звану красу гри. Г.В.Ф. Гегель і Ф. Шіллер показали, що глибинною спонукою мотивації творити та/або сприймати твори мистецтва, що можна назвати художньо-образною діяльністю, є сокровенне людське прагнення – свободи духу, звільнення від сковуючих його природних і суспільних «кайданів». Відтак основним психологічним змістом високого мистецтва є вільнолюбний людський дух, здатний протистояти і потягам, зумовленим біологічною природою людини, і суспільним табу та імперативам, котрі гноблять його (дух). У процесі художньо-образної діяльності суб'єкт поринає у віртуальну свободу духу посередництвом емпатійної ідентифікації з нею, що захоплює й тішить його. Ця діяльність може належати тільки самому своєму перебігу тут і тепер (подібно до ігрової), а може переслідувати й інші цілі: заробіток та/чи самоствердження (творення); навчально-розвивальні (сприймання) завдання тощо. Але незалежно від цих особливостей мотивації,

якщо суб'єкт зацікавлено, із захватом поринає у колізії творів високого мистецтва, емпатійно ідентифікується з боріннями духу їх героїв, то ці втішні для нього відрухи його душі розвивають емоційні основи шляхетних ставлень, налаштувань, цілком відповідних продуктивному соціальному характеру. Вочевидь, що означені мотиваційні засади художньо-образної діяльності споріднені з мотивацією справжньої гри та сповненого любов'ю, приязню спілкування. Отож і характер суб'єкта розвивається у їх процесі подібним чином (див. [3, с. 81-83; 5, с. 124-126]). Окреслений розвивальний потенціал мистецтва має належним чином використовуватись і вдосконалюватись в усіх навчально-розвивальних закладах, насамперед і головню – у школі.

Необхідна умова та безальтернативний спосіб повноцінного розвитку дитини, незалежно від рівня її ІО, – пізнавальна діяльність, яка вимагає серйозного ставлення і значних розумових та вольових зусиль. Згідно з гуманістичною психорозвивальною парадигмою, найбільш продуктивною спонукою до навчання, а відтак до таких зусиль, є цікавість процесу учіння. Зацікавити учнів можна й потрібно насамперед змістом предметів художньо-естетичного циклу: по-перше, повноцінна художньо-естетична діяльність – цікава й захоплювальна, отож треба лиш забезпечувати її повноцінність; по-друге, головне завдання цих предметів – якраз виховання й розвиток спрямованості особистості – основної функціональної структури характеру [5, с. 126-127].

Нарешті – праця. Квінтесенцію психології праці, що потужно розвиває біофілію, становить концепція А.Х. Маслової про самоактуалізацію, яка створена на широкій феноменології вивчення здорових та зрілих індивідуумів, «кращих екземплярів людства». Саме вони здатні до ефективної саморегуляції, самоорганізації, самореалізації, самі насолоджуються життям, і дозволяють, і працюють, і водночас дарують втіху, радість, вдоволення іншим. Головна мета цієї концепції – переконати, що прагнення здоров'я, особистісного розвитку, пошуки ідентичності та автономності, шляхів ефективної самореалізації та продуктивного самоствердження, жадоба прекрасного та інші способи поривання «до вершин» в нашу добу слід визнати вельми поширеною чи, можливо, навіть універсальною спрямованістю, а відтак усіляко сприяти їй. Психологічним підґрунтям такої спрямованості є творчий потенціал, при-

таманний сутнісній людській природі, чому існують переконливі докази. Однак творчість як універсальна властивість людини вимагає значних психодуховних зусиль і здібностей – художніх, наукових, винахідницьких тощо. Більше того, творчо працювати можуть і мають не лише представники так званих «творчих професій», а й інші фахівці – диск-жокеї, програмісти, бізнесмени, продавці, клерки і навіть професори коледжу. Але, на жаль, переважна більшість людей і в демократичних, розвинених, прогресивних країнах не реалізують свій творчий потенціал.

Людина – істота, яка постійно чогось потребує. У цьому аналітичному розрізі базовими умовами оптимального задоволення потреб безпеки й захищеності є *де-факто* законність і порядок, стабільність, ефективні організація та управління ковітальної соціосистеми. Лиш за таких умов уможливаються передбачуваність подій і реалістичні сподівання щодо забезпечення від ризиків і катастроф. Діти почуваються комфортно й добре розвиваються в тих сім'ях, у яких є чіткий режим і дисципліна. Якщо ж цього немає, то середовище існування сприймається дитиною як нестабільне, непередбачуване, ненадійне, вона не почувається в ньому безпечно, захищеною, стає тривожною, недовірливою, напруженою. Батьки, які не регламентують і не регулюють побутування дитини в родинному колі, не обмежують і не контролюють її поведінку, не вимагають, щоб вона у певний час лягала спати, їла тощо, вводять її цим в стан непевності, а відтак збентеження, стривоженості, побоювань. Цей стан потужно живлять сварки, бійки, розлучення батьків, смерть і тривала відсутність когось із них.

Показово, що у США та інших розвинених країнах переважна більшість дорослих надають перевагу стабільній праці, яка, хоч і відносно не високо, але вчасно і без проблем оплачується, прагнуть створити надійні банківські рахунки, страхові поліси, активно підтримують правопорядок тощо. Остаточо доведено, що почування безпеки та захищеності надійно підтримує віра в Бога, в Його любов і захист.

Потреби приналежності й любові спонукають людей налагоджувати та підтримувати приязні взаємини у родинному і дружньому колі, в професійному довіллі та релігійному середовищі. Оптимальне задоволення цієї групи потреб – ідентифікація індивіда з особис-

тісно значущими для нього особами й групами посередництвом різних видів любові та приязні (агапе, сторге, філія, ерос) [2, с. 138-141]. Сам А.Х. Маслоу поділяв любов на два основні види: дефіцитарну або Д-любов і буттєву або Б-любов. Д-любов мотивується прагненням суб'єкта одержувати те, чого йому не вистачає, скажімо, самоповаги, сексу чи товариства тих осіб, з якими він не почувається самотньо. Вона переважно егоїстична, тому що більше бере, а менше дає. Б-любов – це «...любов буття її об'єкта, попри його недосконалість. Вона заснована на усвідомленні безумовної, унікальної цінності любимого індивідуума, без жодного бажання змінити чи використати його. Вона не власницька, не настирлива й надокучлива, а спрямована на заохочення в любимому його позитивних властивостей. Зріле кохання – один з найбільш важливих і потужних проявів Б-любові. Істотні складові цього почуття: взаємні повага й довір'я, здорові й ніжні взаємини закоханих. Бути коханим, любимим, визнаним – першоумова і потужний чинник здорового почуття власної гідності, а справжня любов – засадниче джерело формування й розвитку біофілії як емоційно-мотиваційної опори продуктивного соціального характеру.

Потреби самоповаги А.Х. Маслоу, як відомо, поділив на два основні типи: а) повага себе, б) повага з боку інших. Істотними складовими потреб самоповаги першого типу є компетентність, досягнення, незалежність, свобода, впевненість. Щоб поважати себе, індивід має бути впевнений, що він гідний поваги завдяки тому, що здатен належним чином виконувати свої обов'язки, вирішувати проблеми та вирішувати завдання в межах своєї компетентності. Потреби самоповаги другого типу – це престиж, визнання, репутація, статус, прийняття і т. ін. А це означає, що людина має твердо знати, що її праця й поведження заслужено визнаються та справедливо й гідно оцінюються значущими для неї особами та групами. Оптимальне задоволення потреб самоповаги формує переконаність кожного стосовно власної потрібності, почування впевненості у собі, власної гідності. Дефіцит задоволення цих потреб – почуття неповноцінності, усвідомлення й почування внутрішньої порожнечі та безглуздості свого існування, соціальну слабкість, пасивність, залежність, неспроможність протистояти життєвим труднощам, низьку самооцінку та ін. Важливо й

те, що здорова самоповага ґрунтується на заслуженій повазі, заробленій справжніми досягненнями, а не на чужій славі, соціальному та/чи матеріальному становищі, підлабузництві тощо. Така самоповага – важливий рушій самоактуалізації особистості.

Потреба самоактуалізації – це прагнення суб'єкта стати тим, ким він може стати, тобто повно реалізувати свої задатки, здібності, таланти. Так музиканти мають грати музику, художники – малювати, поети – складати вірші, якщо вони хочуть бути в мирі самі з собою, себто самоактуалізуватися. А на це потенційно здатні майже всі люди. А.Х. Маслов, до прикладу, розповів про неосвічену й незаможну жінку, яка, однак, була бездоганною домогосподаркою, чудовою матір'ю чотирьох дітей і дружиною, прекрасно облаштувала житло своєї сім'ї – воно було скромним, але дуже затишним, комфортним, принагідним, кожен елемент інтер'єру відрізнявся бездоганим смаком, креативністю, вигадкою. Приятелі полюбили ходити до цієї сім'ї у гості, тому що в ній панували приязнь, привітність, невимушеність, доброзичливий гумор у спілкуванні і тому, що приготовлена господинею їжа завжди була досконалою, чудовою на смак, а нерідко й оригінальною, містила приємні сюрпризи. Під приємним враженням тривалого спілкування з цією самоактуалізованою домогосподаркою, цей дослідник подарував нам вишукане резюме: «В добре приготовленому супі більше творчості, ніж у посередній картині». (Хочеться додати: «і в "сіренькій" дисертації...»).

З великою повагою А. Маслов розповів про психіатра, який не написав жодної наукової статті, зовсім не займався тим, що називають науковою діяльністю, але шукав і знаходив індивідуальний, причому завжди правильний, підхід до кожного хворого, відтак лікував не симптоми й синдроми хвороби, а особистість пацієнта, що здебільшого приносило позитивні, нерідко й вражаюче позитивні, результати. А також – про принцесу з королівської родини Великої Британії, яка під час I світової війни самовіддано служила у військовому госпіталі сестрою милосердя; без вихідних, з короткими перервами для сну та їжі доглядала за пораненими, перев'язувала рани, як могла полегшувала їх страждання, втішала, була їм справжньою сестрою та матір'ю і не лише не втрачала наснагу, життєву енергію, душевні й фізичні сили, а навпаки, сповнювалась ними,

тому що самовіддано робила те, що могла робити найкраще в ці важкі для її Батьківщини часи. Тут доречно згадати покійну королеву Великої Британії Єлизавету, яка під час II світової війни також служила сестрою милосердя та водієм військового санітарного автомобіля.

Особистості, котрі йдуть шляхом самоактуалізації, люблять свою працю, тому що насолоджуються не лише її результатами, а й своєю спроможністю, вправністю, майстерністю в її процесі, що вочевидь є істотною та потужно продуктивною складовою любові до життя, біофілії. Захоплення таких осіб роботою аналогічне зачарованості закоханого від своєї коханої, а їх взаємовідповідність метафорично споріднена із замком і ключем до нього.

Окремо зауважимо, що відомий український філософ Григорій Сковорода за два століття до цього одним лаконічним реченням охопив і передав психологічну суть самоактуалізації: «Кураж перебуває в діянні сродному». Тобто суб'єкт ефективно і з насолодою від своєї вправності (кураж) виконує ту роботу, до якої має задатки, здібності (діяння сродне). «Якщо кого власна робота не тішить, – навчав Г. Сковорода, – такий, звичайно, до неї не сродний, він не друг її вірний, але щось біля неї любить, і неспокійний, і нещасливий». Мовляв, «ліпше бути натуральним котом, аніж із осяччою природою левом» [6, с. 401-404].

Самоактуалізовані особистості – це люди психічно здорові, відкриті, толерантні, співчутливі (емпатійні), доброзичливі, добропорядні, добродійні, задоволені собою і світом, адекватно оцінюють себе, впевнені в собі, не скуті, не стривожені, їх внутрішній світ – безконфліктний, збалансований, гармонійний, їм не притаманні заздрощі, ненависть, злопам'ятство і зловтіха, агресивність, фальш, лицемірство, підступність. Вони невимушено зорієнтовані на гуманістичні духовні цінності та залюбки приймають їх, цікавляться екзистенційними (смысловиттєвими) та морально-етичними проблемами і захоплено поринають у них. Їм чуже нейтрально-байдуже ставлення до світу, прагнення відгородитись від його нагальних проблем, замкнутись у своєму особистому добробуті, індивідуалізм. Навпаки, вони схильні до активного, дієвого екзистенційно відповідального занурення у вир суспільного життя, в актуальну політичну боротьбу. Їм притаманна «індивідуальна автономія», на ґрунті якої розвивається найвищий, найбільш досконалий – релігійно-трансцендентний – сві-

тогляд, коли особистість почувається невід'ємною, безсмертною частинкою одвічного й вічного, досконалого Божого Всесвіту. А такий світогляд – надцінний для психічного здоров'я, звеселення серця, блаженства душі, тобто успішного й щасливого життя людини на Землі. Вочевидь, що цей світогляд є ідеальним щодо спрямованості продуктивного соціального характеру (див. [10; 2, с. 308-317]).

Викладені позиції, на перший погляд, можуть здатись черговою утопією. Однак, на наше глибоке переконання, альтернативи їм немає! Немає інших підходів до ефективного вирішення життєво важливої для людства проблеми, окресленої на початку цього дискурсу. Нехай на сьогоднішній день створення запропонованих тут умов для формування, розвитку й функціонування біофілії та продуктивного соціального характеру, що функціонує і як гуманістичний соціальний інтелект, і як ідеал. Головне тут – спрямування, зорієнтування на ті саногенні смисли життя і відповідні їм духовні цінності, які пропонує вчення В.Е. Франкла (екзистенційний аналіз, логотерапія), що можуть і покликані сповнювати життєвою наснагою та спокійною впевненістю українців, які цілком відповідають біофілії, продуктивному соціальному характеру.

ВИСНОВКИ

1. Злочинна війна росії в Україні актуалізувала проблему так званої «бидломаси» – психологічної бази тоталітаризму, зокрема рашизму. За допомогою авторитарного тиску та пропаганди тоталітарні режими легко перетворюють «бидломасу» в орду нелюдей-розбійників, що й демонструє новоявлений рашизм. Це висвітлює гуманістично-психологічний ракурс зазначеної проблеми – формування й розвитку психологічної відпирності щодо тоталітаристських ідей у більшості громадян тих держав, які обирають шлях гуманістичного прогресу. Вирішення цієї проблеми – першумова та один з визначальних факторів успішності цього поступу.

2. Основна психологічна опора тоталітарних режимів – страх, який вони продукують насильством. Страх породжує свідомий і несвідомий конформізм. Свідомі конформісти здатні збагнути, що режим чинить зло, однак навмисне приховують це і дотримуються його вимог та заборон, що убезпечує їх від його репресій. Ця життєва позиція – боягузлива,

цінична й меркантильна. Вона неприйнятна для несвідомого конформіста – суб'єкта, який вважає себе гідною, самодостатньою особистістю і цінує це уявлення про себе, а відтак несвідомо уникає усвідомлення того, що лише страх перед негідною владою змушує його коритись їй – це зруйнує його цінну для нього самооцінку. Так активізується раціоналізація – механізм психічного захисту, який блокує перебіг мислення несвідомого конформіста шляхом пошуку істини. Попри конформістів, у людській популяції є багато осіб, які нездатні самотужки осмислювати суспільно-політичні та соціально-економічні реалії внаслідок невисокого рівня IQ; отож вони «тупо» виконують волю тих, від кого залежать, кому підпорядковані. Ці особи, разом зі свідомими та несвідомими конформістами, утворюють «бидломасу» тоталітарних режимів.

3. Вочевидь стратегема формування психологічної відпирності тоталітаристських ідей і налаштувань у більшості громадян тих держав, які обирають шлях гуманістичного прогресу, має базуватись не на розвитку інтелектуально-когнітивних спроможностей, а на вихованні характеру. Адже, по-перше, ці спроможності зумовлені генетично, що унеможливує суттєвий розвиток їх; по-друге, несвідомих конформістів приводить у «бидломасу» боягузливість, яка є властивістю характеру, що не корелює з рівнем IQ; по-третє, свідомих конформістів – ще й боягузливість, цинічність та меркантильність, які також є властивостями соціального характеру.

4. Інтелект – це не лише вроджені розумові здібності особи, а й похідні від них незалежність, сміливість та життєва наснага, відтак тупість і недоумкуватість – результат страху, підпорядкованості та внутрішньої омертвілості. Тому, щоб знизити загальний рівень тупості, важливим є не зростання «інтелекту», а інший тип характеру – незалежні, заповзяті й винахідливі люди, які люблять життя. І загалом, якщо осередком характеру є спрямованість суб'єкта, котра визначається його ціннісними орієнтаціями, переконаннями, світоглядом, вірою, то треба створити умови, які б забезпечували надійний розвиток гуманістично-демократичної спрямованості громадян як основи продуктивного соціального характеру. Він відповідає культурі, заснований на гуманістичних духовних цінностях, йому притаманні доброзичливість, добропорядність, добродійність, відповідальність, чесність,

працьовитість; при цьому біофілія – це любов до життя в усіх його здорових і прекрасних проявах, тут є інтегральним стрижнем цього досконалого характеру.

5. Функціональна сутність інтелекту полягає в здатності виявляти ті властивості, співвідношення та способи використання об'єктів, їх властивостей, застосування яких забезпечує розв'язання задач, знаходження виходу з проблемних ситуацій, то інтелектуальна функція соціального характеру – це стала спрямованість на здолання суспільних проблем, розв'язання соціальних колізій із позицій ціннісних орієнтацій тієї культури, того соціуму, яким він відповідає, – в яких формується та функціонує. Відтак ця *інтелектуальна функція сутнісно центрована на гуманістичних духовних цінностях нації*.

6. Біофілія як любов до життя – інтегральний стрижень продуктивного соціального характеру, засаднича умова та потужний фактор його формування і розвитку спроможності любити. Остання зароджується і зростає у процесі спілкування з дитиною, насиченого щедрими проявами щирої любові, ніжності, ласки, від її зародження. Депривація такого спілкування спричиняє «госпіталізм» – діти, які зазнають її, помітно відстають у розвитку, зокрема адекватної емоційності.

7. Важлива умова і потужний чинник розвитку продуктивного соціального характеру – повноцінна ігрова діяльність («чесна гра»). Якщо гра вабить і захоплює дитину, вона доброхотно та вдоволено дотримується її правил, тому що в такій грі виявляється й випробується психічний і/або фізичний життєвий потенціал нащадка – «грають» його життєві сили. Це вдоволення доброхотної саморегуляції цілком відповідає емоційно-мотиваційному підґрунтю добропорядності як істотної складової продуктивного соціального характеру, отже, воно розвиває його. Зокрема, спорт сприяє розвитку цього характеру, коли він є щирою грою за правилами, яка приносить і тілесне, і моральне вдоволення, що зміцнює психологічний бар'єр щодо упередженості, нищості, підступності.

8. Віковий перехід провідної розвивальної ролі від спілкування до гри не зменшує потужності щирої і щедрої любові до дитини у вимірі розвитку її біофілії як інтегрального стрижня продуктивного соціального характеру. Під впливом належним чином задоволеної потреби дитини в любові рідних визріває її

власна спроможність по-справжньому любити інших.

9. Першоумова повноцінного в гуманістичному форматі розвитку дитини – її пізнавальна діяльність, що вимагає значних вольових та розумових зусиль. Згідно з психогуманістичною парадигмою, найбільш продуктивною спонукою до навчання й відтак до таких зусиль є цікавість до самого процесу учіння. Зацікавити учнів можна і потрібно насамперед змістом предметів художньо-естетичного циклу: по-перше, організована художньо-естетична діяльність – цікава й захоплююча, отож треба лиш забезпечувати її повноцінність; по-друге, головне завдання цих предметів – якраз формування й розвиток утворень спрямованості особистості – базової функціональної структури характеру.

10. Стрижневий психологічний зміст високого мистецтва становить вільнолюбний людський дух, якому підвладні і потяги, пов'язані з біологічною природою людини, і суспільні табу та імперативи, що гноблять його. Якщо особа зацікавлено, захоплено поринає в колізії художніх творів, емпатійно ідентифікується з їх вільнолюбними героями тощо, то ці втішні для неї відрухи її душі розвивають емоційні основи шляхетних ставлень, цілком відповідних продуктивному соціальному характеру. Тому потенціал предметів художньо-естетичного циклу щодо його розвитку має ефективно використовуватись в освітньому процесі.

11. Біофілія і творчість – універсальні риси людини, яка розвивається шляхом самоактуалізації. Важливо, що працювати творчо та самореалізуватись можуть і мають змогу не лише представники так званих «творчих професій», а й інші фахівці, котрі виявляють свої кращі задатки, здібності, таланти. Передусім вони люблять свою працю, адже насолоджуються не лише її результатами, а й своєю вправністю, майстерністю, екзистенцією любові до життя. Їм притаманний потужний комплекс особистісних рис-властивостей, які ідеально відповідають продуктивному соціальному характеру, психічному здоров'ю, релігійно-трансцендентному світогляду, дотичністю до Божого Промислу в теперішньому.

Загалом створення обґрунтованих у цій статті умов для формування й розвитку продуктивного соціального характеру юні, що функціонує і як гуманістичний соціальний інтелект, вимагає значних колективних зусиль, складної і тривалої роботи. Але справа вартує того!

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Москалець В.П. Перспективи трансформацій у психології москвитів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2022. Випуск 15. С. 25-35.
2. Москалець В.П. Психологія особистості: підручник, 2-ге вид., перероб., доповн. Київ: Ліра-К, 2020. 364 с.
3. Москалець В. Психологія гри та ігрового змісту інших видів діяльності. *Психологія і суспільство*. 2020. №2(80). С. 71-89. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.071>
4. Москалець В. Функціонально-психологічна сутність свідомості як рамкової умови пізнання, методологування, віри, мислення, діяльності. *Психологія і суспільство*. 2019. №1(75). С. 35-52. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.01.035>
5. Москалець В. Функціонування й розвиток свідомої здатності у спілкуванні, грі, художній діяльності. *Психологія і суспільство*. 2021. №1(83). С. 117-132. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.117>
6. СковороДАР. Життя, творчість, спадок: збірка творів / укл. Н. Федорак. Харків: ВД «ШКОЛА», 2022. 416 с.
7. Франкл. В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замойської. Харків: КСД, 2023. 160 с.
8. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Тарашук. Київ: Основи, 1998. 714 с.
9. Фромм Е. Мистецтво любові / пер. з англ. В. Кучменко. Київ: Книжковий «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 192 с.
10. Maslow A. H. Motivation and personality: 2nd ed. New York: Harper ' Row, 1970. 399 p.
11. Fromm E. Beyond the chains of illusion: My Encounter with Marx and Freud. New York.: Bloomsbury Academic, 2017. 144 p.
12. Fromm E. The Heart of man. New York: American Mental Health Foundation, 2010. 144 p.

REFERENCES

1. Moskalets, V.P. (2022). Perspektyvy transformatsiyi u psykholohiyi moskovyiv [Prospects of transformation in the psychology of muscovites]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya" Seriya "Psykholohiya" – Proceedings National university "Academy of Ostrog". Psychology series*. Output 15, 25-35 [in Ukrainian].
2. Moskalets, V.P. (2020). *Psykholohiya osobystosti: pidruchnyk [Personality psychology: textbook]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
3. Moskalets, V.P. (2020). *Psykholohiya hry ta igrovoho zmistu inschych vydiv diyal'nosti [Psychology of the game and game content of other activities]*. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 7189 [in Ukrainian].
4. Moskalets, V.P. (2019). Funkcional'no-psykholohichna sutnist' svidomosti yak ramkovoyi umovy piznannia, metodolohuvannia, viiry, muslennia, diialnosti [Functional-psychological essence of consciousness as a framework condition of cognition, methodologization, faith, thinking, activity]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*. 1, 3552 [in Ukrainian].
5. Moskalets, V.P. (2021). *Funkcionuvania I rozvytok*

- svidomoi zdatnosti u spilkuvanni, hri, chudozhiyi diialnosti [Functioning and development of consciens ability in communication, play, artistic activity]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*. 1, 117123 [in Ukrainian].
6. SkovoroDAR (2022). *Zhyttya, tvorchist', spadoc [live, art, legacy]*. Kharkiv: VD "School" [in Ukrainian].
7. Frankl, V. (2023). *Luduna u poschukach spravzhn'oho sensu [Men's Search for Meaning]*. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
8. Freud, Z. (1998). *Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psycoanalysis]*. Kyev: Foundations [in Ukrainian].
9. Fromm, E. (2017). *Mystezhtvo lyovybovi [The Art of loving]*. Kyev: KSD [in Ukrainian].
10. Maslow, A. H. *Motivation and personality: 2nd ed.* New York: Harper ' Row, 1970. 399 p.
11. Fromm, E. *Beyong the chains of illusion: My Encounter with Marx and Freud*. New York.: Bloomsbury Academic, 2017. 144 p.
12. Fromm, E. *The Heart of man*. New York: American Mental Health Foundation, 2010. 144 p.

АНОТАЦІЯ

МОСКАЛЕЦЬ Віктор Петрович, КАРПЮК Юлія Ярославівна.

Інтелектуальна функція продуктивного соціального характеру.

Гуманістично-психологічний аспект проблеми психологічного базису тоталітаризму, зокрема рашизму, – це формування відірності щодо тоталітаристських ідей у громадян тих держав, які обрали шлях суспільного прогресу. Показано, що цей базис утворюють свідомі й несвідомі конформісти та особи, нездатні самотужки осмислювати суспільно-політичні та соціально-економічні реалії через невисокий рівень IQ. Відтак доведено, що формування психологічної відірності щодо тоталітаристських ідей має базуватись не на розвитку інтелекту, а на вихованні характеру. Якщо інтелект – це не лише рівень IQ, а й похідне від незалежності та сміливості особи, а тупість і недоумкуватість – від страху й підпорядкованості, то необхідне не підвищення «інтелекту», а виховання продуктивного соціального характеру громадян, якому притаманні незалежність, заповзятість, біофілія – любов до життя в усіх його здорових і прекрасних проявах. Отож інтелектуальна функція плідного соціального характеру – це його стала спрямованість на вирішення суспільно-політичних завдань, розв'язання соціальних проблем з позицій гуманістичних духовних цінностей. Першоумова формування такого характеру – розвиток спроможності любити, яка зароджується у процесі спілкування з дитиною, насиченого щедрими проявами щирої любові, від її зародження. Далі – повноцінна ігрова діяльність («чесна гра»). Вдоволення доброхитної саморегуляції в такій грі відповідає емоційно-мотиваційному осередді добропорядності як істотної складової добродійного соціального характеру, отже, що прискорено розвиває його. Віковий перехід провідної розвивальної функції від спілкування до гри не зменшує потужності щирої любові до дитини у вимірі збагачення її біофілії. Достатня умова повноцінного розвитку дитини – її пізнавальна діяльність, що вимагає значних розумових і вольових зусиль, до яких найефективніше спонукає цікавість процесу учіння. Зацікавлювати

учнів потрібно насамперед змістом предметів художньо-естетичного циклу, тому що повноцінна художньо-естетична діяльність – цікава, захоплювальна, креативна, і тому, що їх основне завдання – якраз виховання одухотвореної спрямованості особистості. Самоактуалізація – це праця особи над собою, яка потужно розвиває біофілію. Особистості, котрі самоактуалізуються, люблять свою працю, насолоджуються своєю професійною компетентністю і самореалізацією, що є вагомою складовою біофілії. В них розвивається комплекс самісних рис, які ідеально відповідають продуктивному соціальному характеру.

Ключові слова: *продуктивний соціальний характер, особистість, любов, біофілія як любов до життя, інтелект, конформізм, інтерес, гра, самість, самоактуалізація.*

ANNOTATION

Viktor MOSKALETS, Yulia KARPIUK.

Intellectual function of a productive social character.

The humanistic-psychological aspect of the problem of the totalitarianism psychological basis, in particular racism, is the formation of resistance to totalitarian ideas among the citizens of those states that have chosen the path of social progress. It is shown that this basis is formed by conscious and unconscious conformists and individuals who are unable to understand socio-political and socio-economic realities on their own due to a low IQ level. Thus, it has been proven that the formation of psychological resistance to totalitarian ideas should be based not on the development of the intellect, but on character education. If intelligence is not only the IQ level, but also a derivative of a person's independence and courage, and stupidity and dullness – from fear and subordination, then what is needed is not an increase in "intelligence", but the education of a productive social character of citizens, which is characterized by independence, persistence, love of life in all its healthy and beautiful manifestations. Therefore, the intellectual function of a productive social character is its constant focus

on solving socio-political tasks, solving social problems from the standpoint of humanistic spiritual values. The primary condition of formation of such a character is the development of the ability to love, which is born in the process of communication with a child, saturated with generous manifestations of sincere love, from its birth. Then there is a full-fledged gaming activity ("fair game"). Satisfaction the benevolent self-regulation in such a game corresponds to the emotion-motivational center of decency as an essential component of a virtuous social character, therefore, which accelerates its development. The age-related transition of the leading developmental function from communication to play does not reduce the power of sincere love for a child in terms of enriching his biophilia. A sufficient condition for a child's full-fledged development is his cognitive activity, which requires significant mental and volitional efforts, which are most effectively motivated by the curiosity of the learning process. Students should be primarily got interested by the content of the subjects of the artistic-aesthetic cycle, because a full-fledged artistic-aesthetic activity is interesting, exciting, creative, and because their main task is precisely the education of a spiritual orientation of a personality. Self-actualization is a person's work on himself, which powerfully develops biophilia. Personalities who are self-actualized love their work, enjoy their professional competence and self-realization, which is a significant component of biophilia. A set of self-traits is developed in them, that perfectly correspond to a productive social character.

Key words: *productive social character, personality, love, biophilia as love for life, intelligence, conformism, interest, game, self, self-actualization.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Руслана КАЛАМАЗ,
д. психол. н., проф. Анатолій А. ФУРМАН.**

Надійшла до редакції 22.03.2023.

Підписана до друку 14.04.2023.

Бібліографічний опис для цитування:

Москалець В.П., Карпюк Ю.Я. Інтелектуальна функція продуктивного соціального характеру. Психологія і суспільство. 2023. №2. С. 182-193. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.182>

Мар'яна ШВЕД

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РАННІХ МОДЕЛЕЙ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ У ДІТЕЙ З ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ

Mariana SHVED

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF EARLY ATTACHMENT MODELS IN CHILDREN WITH TRAUMATIC EXPERIENCES

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.194>

УДК: 159.922.7

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігається зростання кількості дітей, які набувають травматичного досвіду в контексті дитячо-батьківських стосунків. Це явище породжує складну соціальну динаміку, що ставить під загрозу психосоціальний розвиток дітей та потребує детального наукового дослідження. Одним із ключових чинників, який впливає на формування особистісної ідентичності та на емоційне благополуччя дітей, є ранні стосунки з батьками. Саме ранні дитячо-батьківські взаємини діють як своєрідні навігаційні системи, що дають змогу дитині відповісти на такі питання: «Хто я та ким я можу стати? Хто є інші та як мені бути у стосунках з навколишніми? Яким є цей світ? І залежно від того, які відповіді дитина отримує, в неї формуються своєрідні глибинні переконання» [27]. Особливо важливими у цьому процесі є первинні об'єкти прив'язаності – уявлення про доступність та відповідальність опікунів, рівень довіри до них, спосіб регуляції емоцій та ставлення до самого себе. Вони формуються на ранніх етапах дитинства та відіграють ключову роль у становленні системи прив'язаності та базового почуття безпеки, що є фундаментом для розвитку різноманітних компетенцій, таких як саморегуляція, підтримання позитивних стосунків з іншими та розвиток когнітивних навичок тощо [10].

Якщо ранні дитячо-батьківські взаємини характеризуються скривдженням, непередбачуваністю, дефіцитом теплоти й турботи, то це суттєво послаблює формування базового відчуття безпеки дитини у світі та погіршує її психічне здоров'я. Вивчення таких моделей взаємин дасть нам розуміння вектору особистісних та нейрокогнітивних змін, які виникають у дітей під впливом травматичного досвіду. З одного боку, потрібно здійснювати дослідження для того, щоб розкрити, як саме цей травматичний досвід представлений у свідомості дитини та як він діє на різні аспекти її життя, зокрема на формування моделей прив'язаності, з іншого – не менш важливо розбиратися у механізмах, що перебувають за реакціями дитини на подібні ситуації і вивчати, як ці події можуть впливати на її поведінку в майбутньому. Здобуті в цьому напрямку знання мають велике значення для розробки ефективних психологічних підходів та інтервенцій для допомоги дітям з травматичним досвідом.

Метою цієї статті є здійснення системного теоретичного аналізу наукових даних, що стосуються впливу травматичного досвіду на формування ранніх моделей прив'язаності у дітей, а також концептуалізація психологічної травми в контексті дитячо-батьківських стосунків.

Виклад основного матеріалу

Слід відзначити, що концептуалізація поняття «психологічна травма» та її різновидів у контексті дитячо-батьківських стосунків є ключовою для нашого дослідження. Це поняття описується як результат переживання однієї події або серії подій, які сприймаються особою як фізично шкідливі та загрозливі для життя і мають тривалі негативні наслідки для її функціонування і психічного, соціального, емоційного чи духовного благополуччя особи [11]. Дослідження Тассі (Tassie, 2015) показують, що травма прив'язаності (attachment trauma) виникає тоді, коли дитина взаємодіє з головним опікуном і сприймає його як жорстокого та емоційно недоступного. Травма розвитку (developmental trauma) виникає через порушення стабільності та передбачуваності, які необхідні для нормального розвитку дитини. Вона впливає на її нейробіологічний розвиток, зокрема на здатність інтегрувати сенсорну, емоційну й когнітивну інформацію в єдине ціле.

Комплексна травма (complex trauma) відзначається тривалим та повторюваним насильством, що призводить до інтенсивних негативних емоційних реакцій, таких як страх чи почуття безсилля в хаотичному і напруженому довікллі [11]. Кумулятивний тип травми, відомий як cumulative trauma, передбачає накопичення кількох епізодів травм, яких дитина зазнає протягом тривалого періоду. Ці травматичні події ускладнюють формування ранніх моделей прив'язаності у дітей. Водночас травма поколінь (intergenerational trauma) передбачає пряму чи опосередковану передачу елементів травматичного досвіду батьків наступному поколінню, власне – дітям (Бредфілд – Bradfield, 2011). Всі травми, які виникають у межах сімейної системи, характеризуються ознаками порушення інтерсуб'єктивних конструктів Я, що відображають спосіб, яким особа сприймає себе через взаємодію з іншими [22].

Поняття негативного дитячого досвіду (Adverse Childhood Experiences, ACEs) охоплює різноманітні події, що згодом можуть негативно впливати на психосоціальне благополуччя особи в майбутньому (Белліс із співав. – Bellis et al., 2014) [31]. До них належать фізичне, емоційне та сексуальне насилля, спостереження насильства над батьками, вимушене переміщення, втрата батьків, ув'язнення та проблеми у сто-

сунках (до прикладу, нехтування опікуном, психічні розлади або різні залежності батьків). Переживання несприятливого дитячого досвіду залежить від інтенсивності травматичної події, наявності в дітей зовнішніх джерел підтримки, внутрішньої та набутої опірності зовнішнім загрозам, урешті-решт від рівня їх психоемоційного розвитку. Важливо також відзначити роль індивідуальних способів реагування на ці події, задіяння власних технік тлумачення (менталізації) цих подій, напрацьованих шляхів зниження стресу, вікових особливостей. Кожен тип травми має свої умови виникнення, характеристики, механізми перебігу та наслідки для формування ранніх моделей прив'язаності у дітей. Розуміння цього спектру змін аж до нейробіологічних чинників становить актуальний напрям у роботі з такими дітьми.

Так, нейрокогнітивні дослідження свідчать про те, що тривале перебування дитини в умовах скривдження призводить до негативних змін у структурах їхнього мозку, що відповідають за здатність обробляти емоційні сигнали і перебіг розвитку безпечної прив'язаності. Пуецц і Маккропі (Puetz & McCrogy, 2015) [13] вказують на те, що діти, які зазнали негативного впливу травматичних подій, виявляють тенденцію сприймати емоційні реакції інших як загрозливі, а також відчують труднощі у саморегуляції власних емоцій. Це пояснюється «досвідом, який потребує значної адаптації дитини з точки зору систем психічного, соціального та нервового розвитку і який виходить за межі нормального, очікуваного довіклля» (Лейсі та Мінніс – Lacey & Minnis, 2020; Маклофлін – McLaughlin 2016).

В останні роки значно зросла кількість дослідників у галузі нейробіології, які активно вивчають вплив хронічної травматизації дітей на формування їхньої центральної нервової системи. Йдеться насамперед про праці таких відомих психіатрів, як Бессель ван дер Колк та Брюс Перрі. Перший з'ясував, що діти, які пережили скривдження, не лише розвивають нездорові стратегії керівництва стресом, що утруднюють їхню здатність до повсякденного функціонування (скажімо, керування імпульсами, вирішення проблем або засвоєння нової інформації). Дітям із травматичним досвідом притаманна підвищена мозкова активація режимів боротьби/втечі або замирання, коли вони опиняються в небезпечному середовищі. Це обмежує їхні можливості розвивати когнітивні навички, взаємодіяти з рідними та ровес-

никами, проявляти співчуття, а також розуміти позитивні або нейтральні наміри дорослих [5]. Цей американський професор-психіатр у роботі «The body keeps score» підкреслює, що тіло зберігає пам'ять про травматичний досвід навіть тоді, коли свідомий розум не може згадати окремі подробиці. Ця неявна пам'ять здатна формуватися від народження до 18 місяців та зберігатися впродовж життя. Відповідно до проведених ним досліджень неявна пам'ять про травму пов'язана із сенсорною інформацією, що накопичується без логічного порядку, без міток чи позначок. Це спричиняє сприймання світу як хаотичного і незрозумілого. Явна пам'ять, яка формується після 18 місяців, вже більш організована і подібна до системи сортування з мітками. За допомогою мовлення дитина спроможна висловлювати та виражати свої спогади, переживання, думки. Дослідник використовує термін «внутрішній відеореєстратор», щоб описати спосіб, яким тіло зберігає та відтворює травмувальний досвід. А це означає, що потім людина може відчувати і переживати травматичну ситуацію знову і знову через внутрішні образи та спогади. Так задіюється «внутрішня робоча модель» як спосіб, яким особа уявляє та сприймає світ навколо себе на підґрунті власного досвіду [30].

Зважаючи на тематизацію поточного проблемного дискурсу, нами детально опрацьовані численні дослідження, що розглядають ефективність та науково обґрунтовані аспекти моделі нейросеквенційного підходу в освіті (The Neurosequential Model in Education – NME) та нейропослідовної моделі терапії (NMT) у роботі з дітьми, які мають травматичний досвід. Модель NME розроблена відомим психіатром Брюсом Перрі та його колегами з The ChildTrauma Academy (СТА) у 2006 році [19] з метою поліпшення саморегуляції, уваги та академічних досягнень дітей з травматичним досвідом, а також для зменшення їхніх поведінкових труднощів. У ній враховано те, що мозок дітей розвивається послідовно та ієрархічно, а різні ділянки мозку відповідають за різні функції. Цей підхід окреслює три рівні впливу травми чи надмірного стресу на розвиток мозку дитини.

По-перше, рівень стовбура мозку є фундаментом NME та відповідає за регуляцію головних функцій організму, таких як дихання, частота серцевих скорочень і травлення. Основні ділянки мозку, задіяні на цьому рівні,

охоплюють стовбур мозку, мозочок і базальні ганглії. Коли дитина переживає травму чи стрес, стовбур її мозку здебільшого стає надмірно активним, що призводить до стану підвищеного збудження і пильності. Через це їй важко зосередитися на навчальних завданнях і регулювати свої емоції.

По-друге, рівень середнього мозку, включаючи мигдалеподібне тіло, гіпокамп і таламус, відіграє ключову роль у зорганізуванні емоцій, мотивації та соціальної поведінки. Дослідження, проведене Хейм і Біндер (Heim & Binder, 2012), вказує на те, що збільшення обсягу мигдалеподібного тіла у дитини пов'язане зі зниженням її здатності до соціальної та емоційної регуляції поведінки, а також спричиняє підвищення вразливості до стресу. Мигдалеподібне тіло, яке є складовою частиною лімбічної системи мозку, має неперехідне значення у регулюванні емоційних реакцій та рівня тривоги. У разі збільшення його обсягу в дитини спостерігаються такі поведінкові прояви, як імпульсивність, опозиційність, самопошкоджувальна поведінка та агресивність.

По-третє, кірковий шар, стосуючись префронтальної кори та виконавчих функціональних навичок, зумовлює контроль імпульсів, регуляцію емоцій, оперативну пам'ять та увагу [8]. Діти, які зазнали впливу несприятливого дитячого досвіду (The Adverse Childhood Experiences), мають проблеми з навичками діяльного функціонування, такими як планування, виконання та розв'язання завдань. Тим не менш, вони відчувають труднощі в обробленні та запам'ятовуванні інформації, їм властиві флешбеки, провали у пам'яті, дезорієнтація, самозвинувачення та постійні сумніви у собі [21].

Після проведення метааналізу літератури щодо травматичного досвіду в дітей було виокремлено сім основних ділянок порушень: сенсорний розвиток, дисоціація (зміни свідомості), прив'язаність, регуляція афекту, поведінкова регуляція, когнітивна сфера самосвідомість та розвиток ідентичності [2; 9]. Щонайперше підкреслимо, що сучасні дослідження у царині нейронаук стверджують таке: діти, які пережили травматичний досвід, зазнають проблем у розвитку сенсорно-моторних навичок. Часто вони реагують надмірно чи недостатньо на сенсорну інформацію, оскільки їхній мозок має труднощі з визначенням оптимальної реакції на неї, що необхідна або що вказує на небезпеку. В них спостерігається сильна не-

переносимість дотику (інакше – надмірна тактильна чутливість). Вони можуть проявляти тривожність, рухливість і пильність, навіть коли перебувають у безпеці [21]. До інших ознак належать труднощі з розвитком навичок, пов'язаних зі сприйняттям візуальної інформації та графомоторною координацією (наприклад, нечіткий почерк і нездатність належним чином тримати олівець). Щодо особливостей поведінки у школі, то для тих дітей, які зазнали негативного впливу травми, характерними є сенсорна гіперчутливість, утруднення з концентрацією та утриманням уваги на завданнях, проблеми з координацією та рівновагою [2].

Малолітні особи з травматичним досвідом схильні до дисоціативних станів, які характеризуються розривом між їхніми думками, почуттями та поведінкою. Зокрема, вони можуть пам'ятати травмувальну подію, але не відчувати емоцій, пов'язаних із цим спогадом. Такі зміни свідомості вказують на «неспроможність інтегрувати або асоціювати інформацію та досвід в адаптивний спосіб». А це означає, що думки та емоції дитини є розділеними, соматичні відчуття перебувають поза свідомим сприйняттям, її поведінка здійснюється без свідомого вибору, планування, самооцінки. Дисоціація призводить до того, що спогади про травмувальні події «розпадаються» на малі шматочки. Часто у дітей виникають флешбеки, пов'язані зі спогадами, почуттями, поведінкою або фізичним болем, без розуміння причин цих відчуттів. Вони також стикаються з дереалізацією, коли все навколо них здається нереальним й відбувається наче увісні [1].

Деперсоналізація, це ще один примітний прояв дисоціації, що характеризується відчуттям виходу зі свого тіла та спостереженням за собою немов би зверху. Частиною дисоціації є також почуття конфузії особистості, яке оприявнюється в розмові голосами людей різного віку, або у відчутті втрати контролю над собою. Дитина демонструє поведінку, яка належить різним особам у різні моменти життя. Діти, як правило, не усвідомлюють свого дисоціативного стану та мають складнощі у передачі словами того, що з ними відбувається. Стан дисоціації призводить до поведінкових проявів у дітей, яких дорослі часто розуміють неправильно, вважаючи їх унаслідок мрійливості, брехливості чи незосередженості уваги. Отож існує низка симптомів, які притаманні для стану дисоціації і

які батьки зазвичай спостерігають у своїх дітей удома. До таких симптомів належать [2; 3]:

- регресивна поведінка, до прикладу, дитина раптово починає поводитися на рівні, характерному для молодшого віку, ніж для свого фактичного віку;

- звичайні покарання та оголошення наслідків за погану поведінку, що можуть не діяти, оскільки дитина не здатна навчатися на своєму попередньому досвіді;

- можливість появи слухових галюцинацій, коли дитина чує звуки або голоси, які інші не сприймають;

- взаємостосунки з дитиною, які змінюються та стають непередбачуваними для дорослих, що упроблемнює контактування з нею;

- ситуація, коли дитина починає заперечувати поведінку, про яку дорослі знають, що вона мала місце;

- стани тривалої «мрійливості», котрі викликають зниження концентрації уваги, що негативно позначається на навчальній успішності;

- випадки, коли батьки зазначають, що їхня дитина стає все більш неслухняною та відмовляється виконувати щоденні прохання;

- факти забування дитиною чи її плутанина в речах, які вона повинна знати (скажімо, імена друзів, дні тижня або ті чи інші моменти часу).

Висновуємо, що у психотравмованих дітей спостерігаються відмінні особливості у формуванні ранніх моделей прив'язаності. Виявлені тенденції показують, що ранній неусвідомлений травматичний досвід призводить до розладів процесу формування безпечного типу прив'язаності та негативно впливає на взаємодію батьків з дитиною. До прикладу, опікун, який сам пережив травму в дитинстві (звісно без належної психологічної підтримки та усвідомлення), має складнощі у встановленні й підтриманні емоційного зв'язку зі своєю дитиною [7]. Згідно з сучасними дослідженнями близько 80% дітей з травмами розвитку формують небезпечні моделі прив'язаності. Відома клінічна психологиня Патріша Криттенден (Dr. Patricia Crittenden) наголошує на тому, що діти, які зазнали негативного впливу травми, розвивають такі стилі прив'язаності, як тривожно-унікаючий, або як амбівалентний. Для представників першого стилю характерним є приховування своїх емоцій та почуттів, що привласнюється ними з раннього дитинства як небезпека чи як можливість втрати зв'язку з опікунами. Звідси походить їхнє усвідомлене прагнення приховувати свої емоції в домінант-

них формах пережиття і беззахисності, розгубленості, страху і відчаю, хоча зовні вони часто мають вигляд компетентних, жвавих, приємних (див. [10]).

Симптоми перепон у формуванні безпечної прив'язаності охоплюють уникання емоційної близькості, надмірне виявлення емоцій чи, навпаки, їхнє приховування, що утруднює порозуміння. Водночас батьки відчують виснаженість від постійних вимог, криз та емоційних потреб дитини, тоді як встановлення меж може спричинити сильну реакцію або непокору з її боку. Епізоди стресу чи гніву тривають довше, ніж очікувалося, а прощання з батьками викликає у дитини тривогу. Натомість ознаками, що сигналізують про небезпечний тип прив'язаності дитини у школі, є проблеми у встановленні та підтриманні дружніх стосунків з однолітками, труднощі у вираженні ініціативи при зверненні з проханням про допомогу чи по потребу підтримки. У будь-якому разі психічні розлади батьків суперечливо впливають на їхню здатність до адекватної рефлексії своїх станів і психоемоційного стану дитини.

Дослідження, проведені Бартц та співавторами (Bartz et al., 2011), виявили зниження базальних рівнів окситоцину в осіб з амбівалентним чи дезорганізованим типом прив'язаності. Цей гормон відповідає за почуття довіри, співробітництво, соціальну афіліацію і за формування дитячо-батьківських стосунків. Залежно від конкретної ситуації, особи з амбівалентним чи дезорганізованим стилем прив'язаності перебільшено відповідають на кортизол – гормон стресу навіть стосовно членів власної групи. Відтак досвід прив'язаності у цьому разі сприймається як джерело тривоги та стресу, а не як винагорода. Так, пошуки Брюса Перрі та його команди показали, що досвід ранньої втрати і травми сам по собі не спричиняє майбутнє дитини у відриві від інших важливих чинників, що зменшують вплив ранньої травматизації (скажімо, наявність безпечних та доступних дорослих під час переживання дитиною травмальної ситуації [8]).

Окрім того, аргументовано, що безпечний стиль прив'язаності корелює з розвитком навичок емоційної регуляції, що, своєю чергою, слугує фундаментом для формування гармонійних взаємин з навколишніми (Гроссман та ін. – Grossman et al., 2005; Аллен – Allen, 2013). Порівняно з дітьми, які мають небезпечний або уникаючий тип прив'язаності, діти з

безпечним стилем виявляють кращу здатність до спільної регуляції емоцій як разом з опікунами, так і самотійно. Так, вони здатні більш адекватно реагувати на емоції інших людей і контролювати свої власні емоції, сприймаються вчителями та ровесниками як більш упевнені, соціально компетентні, співчутливі й турботливі, їм притаманний вищий рівень морального розвитку та соціального інтелекту, вони володіють кращими навичками вирішення проблем і мають більш розвинуті когнітивні здібності, що сприяє їхній навчальній успішності в школі (Allen, 2013; Хой – Howe, 2011).

Відштовхуючись від роботи Мікулінсер і Шевер (Mikulincer & Shaver 2008) [15], нами детальному аналізу піддані внутрішня динаміка та модель формування безпечної прив'язаності дітей до батьків. Коли дитина оцінює ситуацію як стресову чи загрозову, її система прив'язаності автоматично мобілізується в двохетапному процесі: спочатку активуються мозкові механізми, які відповідають за оцінювання загрози і які згодом спричиняють «передсвідому активацію» системи прив'язаності на рівні «психічної доступності» несвідомих схем, думок, образів, спогадів та емоцій, пов'язаних з особистою історією прожиття; далі, якщо загроза ще достатньо сильна, пов'язані з прив'язаністю схеми з'являються у свідомості як думки, наміри поведінки чи фактична поведінка дитини, що спрямовані на набуття близькості, захисту та підтримки з боку опікунів; у такий спосіб формується позитивне уявлення про власну самоцінність на засадах досвіду любові, захисту, піклування, яке надавали їм близькі люди у стресових ситуаціях. «Як наслідок, у разі сприйняття майбутніх загроз, активується система прив'язаності дитини, що може викликати полегшений доступ до психічних уявлень та епізодичних спогадів про близьких осіб, а також посилення дії думок та образів, пов'язаних зі сприйняттям близькості, любові, комфорту. Однак у випадку стресової ситуації, якщо дитина не отримує належної підтримки від опікуна, то це призводить до погіршення її здатності до менталізації та формування автобіографічних наративів» (Аллен, Енсінк та ін. – Allen, Ensink et al., 2014; Фонаджи та ін. – Fonagy et al., 1993; Кіннібург та ін. – Kinniburgh et al., 2017) [14]. Зазначені факти свідчать про важливість безпечної прив'язаності та тривалої взаємодії з люблячими і чутливими опікунами для позитивного розвитку

дітей і формування їхніх здорових стосунків з навколишнім світом, оскільки функція системи прив'язаності полягає у реагуванні на стрес й у його регулюванні шляхом забезпечення близькості, а розвиток здатності до менталізації відбувається в контексті ранніх прив'язаностей (Ротбарт та ін. – Rothbart et al., 2011; Слейд – Slade, 2014) [25].

Що стосується емоційної регуляції, то її базові навички діти починають розвивати ще з раннього дитинства. Спираючись на теорію раннього розвитку, підкреслимо, що немовлята і малюки не можуть самостійно регулювати свої емоції, вони покладаються на здатність своїх батьків до «спільної регуляції» [27]. За наявності нормального психоемоційного розвитку діти приблизно у віці десяти років здатні сприймати, розпізнавати та виражати свої емоційні реакції у здоровий і зрозумілий спосіб. Крім того, вони активно наслідують батьківські техніки скеровування своїх емоцій задля самозаспокоєння. Цей етап генези відіграє вирішальну роль у соціальному та емоційному зростанні дитини, оскільки здатність розуміти та адекватно реагувати на власні емоції сприяє розвитку навичок саморегуляції, підтримці здорових міжособистісних стосунків та ефективному психічному функціонуванню в суспільстві.

Загалом зарубіжні дослідники наголошують, що діти, які набули ранній травматичний досвід у контексті стосунків, мають проблеми з розвитком частини мозку, відповідальної за емоційну регуляцію. Як результат, їхня здатність регулювати емоції фактично залишається на тому самому рівні, що й у трирічної дитини. До прикладу, дитина плаче, кричить, кидає предмети, кусає, втікає, раптово вибухає, надмірно реагує на дрібниці та ін. Якщо вчителі та батьки будуть реагувати на емоційний вік дитини (а не на її фактичний вік), то дитина з часом виробить навички саморегуляції, яких їй бракувало. Особи з недостатньою регуляцією емоцій регулярно використовують нездорові стратегії керівництва своїми афектами, що змінюються з віком. Описуючи дитину, яка має проблеми з емоційною регуляцією, варто звернути увагу на такі ознаки: тривалі напади гніву через незначні ситуації або зміни в діяльності, сльозливість і тривога під час розлуки з батьками [12; 18]. У підлітків це може проявлятися у саморуйнівній поведінці, приміром, у вживанні наркотиків і нестачі співчуття до себе та інших людей. У школі

можуть спостерігатися труднощі із саморегуляцією емоцій через недостатню емоційну грамотність, незрілість у взаєминах з друзями, яка постає у вигляді ревнощів, почуття власності чи жадібності. Дуже часто такі учні демонструють надмірну емоційність, що не дає їм змоги зосередити свою увагу на новому навчальному матеріалі.

У цьому контексті цікавими є дослідження професорки клінічної дитячої психології з Єльського центру вивчення дитини Аріетти Слейд, котра вивчає рефлексивне батьківство, клінічні наслідки теорії прив'язаності, розвиток батьківської металізації, а також те, як попередній травматичний досвід впливає на формування інтерналізованих моделей прив'язаності та регуляцію емоцій в майбутньому (Slade, 2014). Саме ці внутрішні моделі прив'язаності відображають уявлення особи про себе, інших та взаємодію з навколишніми. За отримання досвіду загрози для дитини значущою є батьківська присутність та їхня реакція на неї. Оптимальна батьківська чутливість, спроможність до «емпатійного віддзеркалення» емоцій дитини та емоційна налаштованість сприяють здоровому нейробіологічному розвитку лімбічної системи правої півкулі її мозку, що відповідальна за процеси саморегуляції і регуляції емоцій. Тому так важливо підтримувати батьків у розвитку їхньої менталізаційної здатності шляхом налагодження безпечних та емоційно привабливих взаємостосунків [25].

Очевидно, що малолітні особи, які зазнали скривдження, стикаються зі значними труднощами у регулюванні своєї поведінки. У витках травматичної ситуації перебуває втрата контролю, що впливає на формування впевненості дитини у своїй здатності контролювати саму ситуацію, або реакції на неї. Це призводить до розвитку неконтрольованих, автоматичних чи й суто деструктивних моделей поведінки, які не відповідають поточній життєвій ситуації. Доведено, що внаслідок впливу травми діти мають підвищений ризик розвитку таких моделей поведінки, як скоєння крадіжок, агресія стосовно інших, або апатія, нездатність виконувати щоденні прохання, патологічні засоби самозаспокоєння, непосидючість, порушення регуляції імпульсів і сну, саморуйнівна поведінка, труднощі з розумінням та дотриманням правил, розлади харчування, повторення травматичного досвіду в поведінці чи грі, надмірна слухняність [12].

У дітей, які зазнали несприятливого впливу травми, порушується перебіг когнітивних функцій уже на кінець немовлячого віку на відміну від однолітків, які не мали такого досвіду. Особливо ці наслідки стосуються тих ділянок юного мозку, які відповідають за розвиток мовлення (як виразного, так і рецептивного), абстрактного мислення, загального рівня інтелектуальності. Вже у ранньому дитинстві діти, котрі пережили скривдження, виявляють меншу гнучкість і креативність при розв'язанні проблемних завдань порівняно з ровесниками. Це може обмежує їхні можливості адаптуватися до нових ситуацій та розвивати критичне мислення. До симптомів, що вказують на дисфункції в когнітивній сфері, належать проблеми з виконанням рутинних ранкових і вечірніх процедур, труднощі із завершенням завдань, чорно-біле мислення, егоцентричність, повільна обробка нової інформації, знижена здатність вчитися на помилках та осмислювати соціальні підказки. Від успішності в навчальній діяльності залежить подальше формування самооцінки дітей і збагачення їхньої самосвідомості загалом (див. [5]).

Водночас формування самооцінки та ідентичності у дітей сильно залежить від наявності позитивного життєвого досвіду та безпечного стилю прив'язаності. Несприятливий дитячий досвід у поєднанні з недостатньо розвинутими вміннями призводять до формування у дітей почуття власної неповноцінності, неспроможності та безпорадності. Діти зі слабо проявленою самосвідомістю мають труднощі з прийняттям соціальної підтримки, а також визначенням своїх вподобань, цілей, потреб. Як вказано у дослідженнях Фонаджі, Гержелі і Таргет (Fonagy, Gergely & Target, 2007), дитина розвиває узгоджене відчуття себе та самоідентичності через сприйняття ставлення своїх батьків чи інших опікунів до неї як до розумної соціальної істоти. Взаємодія з опікуном, яка відбувається на рівні емоційного відреагування, сприяє формуванню самосвідомості дитини та усвідомленню своїх психічних станів, думок, почуттів. Коли батьки чи опікуни є емоційно доступними, емпатійними і розуміють внутрішній світ дитини, це формує початкову самосвідомість та зміцнення позитивної ідентичності [6].

Більш-менш цільне утворення психічного життя і відчуття Я пов'язані з емоційними та когнітивними навичками, які дають змогу

дитині розмірковувати над своїм досвідом (Дамазіо – Damasio, 2010) головно шляхом інтерналізації практики стосунків прихильності, які насамперед залежать від здатності опікуна до саморефлексії та менталізації. Функція, що називається «менталізацією» або «рефлексивною функцією», вважається продуктом взаємин прив'язаності (Штерн – Stern, 1985; Шоре – Schore, 1994; Fonagy and Target, 2002). Фонагі і Таргет розробили модель розвитку менталізації, яка інтегрує результати досліджень прив'язаності, теорії розуму (Theory of mind), соціального пізнання та емоційного розуміння. Менталізація відноситься до тієї форми психічної діяльності, яка є одночасно уявною (Fonagy and Target, 2007), суб'єктивною, динамічною (Bateman and Fonagy, 2013) і дещо усвідомленою. Ця діяльність дозволяє людям виявляти і розуміти думки, почуття та наміри, що узасаднюють поведінку – власну чи навколишніх [28].

Отож висновуємо, що якість взаємодії між батьками та дитиною, включаючи рівень менталізації батьків щодо внутрішнього світу дитини, справляє значний вплив на розвиток ранніх моделей прив'язаності у нащадків із травматичним досвідом. Від підтримки опікунів, зокрема матері, залежить подальше опрацювання дитиною отриманого травматичного досвіду. До того ж існує прямий зв'язок між наявністю достатньої сімейної підтримки і зниженням ризику розвитку симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) в дітей [26]. У відповідях опікунів на негативний життєвий досвід дитини слушно виокремити три основні елементи: віра та підтвердження досвіду дитини, толерантність до її емоцій та керівництво нею власною емоційною реакцією. З іншого боку, травматичний досвід набуває більшого обтяження для дитини, коли опікун не приймає його, або не визнає. Тоді дитина відчуває, що її емоції і переживання не мають значення, а це призводить до втрати впевненості у власних почуттях і до невміння адекватно виявляти емоції [7]. Підтримка батьків і створення безпечного сімейного довкілля є ключовими чинниками у допомозі дитині краще впоратися з емоційними наслідками травматичних подій. Батьківська віра і підтвердження дитячих переживань допомагають дитині відчувати себе прийнятою, а це, своєю чергою, сприяє процесу внутрішнього зцілення [24].

ВИСНОВКИ

1. Формування ранніх моделей прив'язаності у дітей з травматичним досвідом є складним та багатограним процесом, який потребує подальшого дослідження та розуміння. Концептуалізація психічної травми в контексті дитячо-батьківських стосунків допомогла виявити відмінності між різними типами травм, їхнім впливом на формування патернів прив'язаності та психосоціального функціонування дітей загалом.

2. Розглянуто науково обґрунтовані аспекти коректного використання нейросеквенційної моделі в освіті (The Neurosequential Model in Education) та нейропослідовної моделі терапії (NMT) у роботі з дітьми, які мають травматичний досвід. Виявлено, що в оргдіяльній площині застосування ці підходи є ефективними для поліпшення саморегуляції, уваги і навчальних досягнень дітей цієї психологічної групи, а також для зменшення їхніх поведінкових труднощів. Оскільки розвиток мозку дітей відбувається шляхом ієрархічного ускладнення нейронних зв'язків у функціонально різних його ділянках, то ці моделі дають змогу виокремити трирівневий діапазон впливу травми чи стресу на мозок дитини.

3. З'ясовано, що травматичний досвід дітей впливає на сім основних аспектів їхнього функціонування: сенсорний розвиток, дисоціацію (зміни свідомості), прив'язаність, регуляцію афекту, поведінкову регуляцію, когнітивну сферу, самосвідомість та розвиток ідентичності, що потребує спеціалізованої підтримки.

4. Якість взаємодії між батьками та дитиною, що залежить від рівня розвитку здатності батьків до менталізації та навичок сприймання внутрішнього світу дитини, суттєво впливає на формування ранніх моделей прив'язаності. Залежно від наявності травматичного досвіду в житті дитини або його відсутності, можуть формуватися різні стилі прив'язаності.

5. Варто врахувати обмеження цього дослідження та актуальність його продовження на базі емпіричних даних. Запропонований теоретичний аналіз літератури не висчерпує всіх аспектів піднятої проблематики. Однак здобути під час огляду узагальнення можуть сприяти розширенню розуміння патогенезу розладів, спричинених травмою стосунків, і відповідно можуть бути корисними при розробці та імплементації професійних рекомендацій або про-

грам психосоціальної підтримки дітей, які пережили травматичні події.

Підтримка та психотерапія дітей, які постраждали від травматичного досвіду, повинні бути комплексним процесом, спрямованим на задоволення потреб дитини на всіх рівнях, включаючи фізіологічні та духовні аспекти. Метою такої підтримки є превенція виникнення психічних розладів, зміцнення резильєнтності, а також сприяння посттравматичному зростанню дитини.

REFERENCES

1. Cohen, J.A., Mannarino, A.P., Deblinger, E. (2012). *Trauma-Focused CBT for Children and Adolescents: Treatment Applications*. 308 Pages.
2. Cook, A., Spinazzola, J., Ford, J., Lanktree, C., Blaustein, M., Cloitre, M., & Mallah, K. (2017). Complex trauma in children and adolescents. *Psychiatric Annals*, 35(5), 390-398. doi:10.3928/00485713-20050501-05.
3. Courtois, C.A. (2008). Complex trauma, complex reactions: Assessment and treatment. *Psychological Trauma Theory Research Practice and Policy*, S(1), 86-100. doi:10.1037/1942-9681.S.1.86.
4. Downey, C., & Crummy, A. (2021). The impact of childhood trauma on children's well-being and adult behavior. *European Journal of Trauma & Dissociation*, 5, 100237. <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2021.100237>.
5. Ford, J.D., & Bessel van der Kolk, B.A. (Eds.). (2006). *Treating Traumatic Stress in Children and Adolescents: How to Foster Resilience through Attachment, Self-Regulation, and Competency*. New York, NY: The Guilford Press.
6. Fonagy, P., & Allison, E. (2012). What is Mentalization?: The Concept and its Foundations in Developmental Research. In N. Midgley & I. Vrouva (Eds.), *Minding the Child: Mentalization-Based Interventions with Children, Young People, and Their Families* (pp. 11-34). New York: Routledge.
7. Frewen, P.A., Evans, B., Goodman, J., Halliday, A., Boylan, J., Moran, G., Reiss, J., Schore, A., & Lanius, R.A. (2013). Development of a Childhood Attachment and Relational Trauma Screen (CARTS): a relational-socioecological framework for surveying attachment security and childhood trauma history. *Eur J Psychotraumatol*, 4, 20232. doi: 10.3402/ejpt.v4i0.20232
8. Hambrick E., Brawner, T., Perry, B.D. (2019). Timing of Early Life Stress and the Development of Brain-Related Capacities. *Behavioral Neuroscience*.
9. Hiller, R.M., MeiserStedman, R., Elliott, E., Banting, R., & Halligan, S.L. (2020). A longitudinal study of cognitive predictors of (complex) posttraumatic stress in young people in outofhome care. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 62(1), 48-57. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13232>.
10. Hughes, D., Golding, K., & Hudson, J. (2019). Healing relational trauma with attachment-focused interventions: Dyadic developmental psychotherapy with children and families. New York, NY: W. W. Norton & Company.
11. Isobel, S., Goodyear, M.J., & Foster, K.N. (2017). Psychological Trauma in the Context of Familial Relationships: A Concept Analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20(2), 255-

265. doi:10.1177/1524838017726424.

12. Lumley, M.N., & Harkness, K.L. (2007). Specificity in the Relations among Childhood Adversity, Early Maladaptive Schemas, and Symptom Profiles in Adolescent Depression. *Cognitive Therapy and Research*, 31, 639-657. doi: 10.1007/s10608-006-9059-9.

13. McCrory, E. (2020). Childhood Trauma and the Brain: A Short Guide about the Importance of Social Relationships for Mental Health. UCL.

14. Midgley, N., Sprecher, E.A., & Sled, M. (2021). Mentalization-Based Interventions for Children Aged 6-12 and Their Carers: A Narrative Systematic Review. *Journal of Marital and Family Therapy*, 169-189. doi: 10.1080/15289168.2021.1915654

15. Mikulincer, M., Gillath, O., & Shaver, P.R. (2002). Activation of the attachment system in adulthood: Threat-related primes increase the accessibility of mental representations of attachment figures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 881-895. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.4.881>

16. Nelson, C.A., Zeanah, C.H., & Fox, N.A. (2019). The role of the social environment on adaptive neuroplasticity in early development. [Review Article]. Volume 2019, doi: 10.1155/2019/1676285.

17. Nelson, C.A., Bhutta, Z.A., Burke Harris, N., Danese, A., Samara, M. (2020). Toxic Stress and PTSD in Children: Adversity in childhood is linked to mental and physical health throughout life. *BMJ*, 371, m3048. doi: <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.m3048>

18. Pfeiffer, E., Beer, R., Birgersson, A., Cabrera, N., Cohen, J. A., & Deblinger, E. (2023). Implementation of evidence-based trauma-focused treatment for traumatized children and their families during the war in Ukraine: a project description. *Journal Title, Volume(Issue)*.

19. Reid, D. (2020). Rewiring the Nervous System with Art Therapy: Advocating for an Empirical, Interdisciplinary Neuroscience Approach to Art Therapy Treatment of Traumatized Children, A Literature Review. *Expressive Therapies Capstone Theses*, 247.

20. Responding to Children's Care in the Context of the Ukraine Crisis: Key Recommendations and Considerations <https://bettercarenetwork.org> (last accessed 04 Jul 2022) – 56 p [In Ukrainian].

21. Sachser, C., Keller, F., & Goldbeck, L. (2017). Complex PTSD as proposed for ICD 11: validation of a new disorder in children and adolescents and their response to Trauma Focused Cognitive Behavioral Therapy. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 58(2), 160-168.

22. Salberg, J. (2015). The Texture of Traumatic Attachment: Presence and Ghostly Absence in Transgenerational Transmission. *The Psychoanalytic Quarterly*, 84(1), 21-46. doi:10.1002/j.2167-4086.2015.00002.x

23. Shaver, P.R., & Mikulincer, M. (2009). Attachment theory and research: Resurrection of the psychodynamic approach to personality. *Journal of Research in Personality*, 43(2), 145-147.

24. Siegel, D.J., & Bryson, T.P. (2020). *The Power of Showing Up: How Parental Presence Shapes Who Our Kids Become and How Their Brains Get Wired*. New York, NY: Ballantine Books.

25. Slade, A., Stob, V. (2020). The Family Cycle: Breaking the Intergenerational Transmission of Trauma through Mentalizing. *Journal of Infant Child and Adolescent*

Psychotherapy, 19(1), 1-16. doi:10.1080/15289168.2020.1786762.

26. Smith P., Dyregrov E., Yule W. Children, and War: Teaching Healing Techniques. For children aged 8 to 18 years old. Lviv: Vidavnicha Spilka, 2022. 108 pages [In Ukrainian].

27. Sullivan, R., Perry, R., Sloan, A., Kleinhaus, K., & Burtchen, N. (2011). Infant bonding and attachment to the caregiver: insights from basic and clinical science. *Clinics in Perinatology*, 38(4), 643-655.

28. Terradas, M.M., Poulin-Latulippe, D., Paradis, D., & Didier, O. (2020). Impact of early relational trauma on children's mentalizing capacity and play: A clinical illustration. *European Journal of Trauma & Dissociation*, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2020.100160>

29. Treisman, K. (2016). *Working with Relational and Developmental Trauma in Children and Adolescents*. Routledge.

30. Van der Kolk, B.A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma* Penguin, 464 pages.

31. Webster, E.M. (2022). The Impact of Adverse Childhood Experiences on Health and Development in Young Children. All Articles. doi:10.1177/2333794X221078708

АНОТАЦІЯ

ШВЕД Мар'яна Павлівна.

Особливості формування ранніх моделей прив'язаності у дітей з травматичним досвідом.

Стаття оприлюднює результати метааналізу відповідних досліджень, опублікованих в англійській літературі між 2010 та 2022 роками, з фокусом на визначенні травматичного досвіду, різновидів психічних травм, ранніх моделей прив'язаності і на висвітленні концепції менталізації. При цьому для розв'язання поставлених завдань використані пошукові сервіси PsycInfo, PubMed, APA Web-of-Science та Research Gate. Зокрема, встановлено вплив травматичних подій дитинства на утворення первинних моделей прив'язаності, які є внутрішніми репрезентаціями або уявленнями, котрі формуються у цей час і визначають спосіб сприйняття дитиною близьких осіб та їхніх взаємин. Аргументовані перспективність моделі нейросеквенційного підходу в освіті (The Neurosequential Model in Education) та ефективність нейропослідовної моделі терапії (NMT) у роботі з дітьми, які пережили травматичний досвід. Доведено, що останній впливає на сім основних сфер психіки: сенсорний розвиток, дисоціацію (зміну станів свідомості), прив'язаність, регуляцію афекту, поведінкову регуляцію, когнітивну сферу, самосвідомість та розвиток ідентичності. З'ясовано, що кожен тип травматичного досвіду має свої умови, характеристики, механізми та наслідки для формування ранніх моделей прив'язаності у дітей і на їх психосоціальне функціонування загалом. Тому розуміння всього спектру змін, охоплюючи нейробіологічні аспекти, є винятково важливим у роботі з такими дітьми, котрі потребують спеціалізованої підтримки. Крім того, підтверджено, що якість дитячо-батьківської взаємодії залежить від здатності батьків до менталізації та від сформованості в них навичок сприйняття внутрішнього світу дитини, а це, своєю чергою, діє на формування ранніх моделей дитячої прив'язаності, що узалеженні від наявності чи відсутності травматичного досвіду у її житті. Сформульовані узагальнення проливають світло на розуміння патогенезу розладів, пов'язаних

із травмою стосунків, і можуть знайти практичне застосування у розробці та впровадженні професійних рекомендацій або програм психосоціальної підтримки дітей, травмованих ковітальними подіями. При цьому вакуальноюється проведення окремих емпіричних досліджень задля більш детального вивчення окресленої проблемної теми.

Ключові слова: дитинство як психологічна категорія, ранні моделі прив'язаності, різновиди психічних травм, несприятливий дитячий досвід (ACEs), менталізація, нейросеквенційний підхід в освіті, нейропослідовна модель терапії.

ANNOTATION

Mariana SHVED.

Peculiarities of the formation of early attachment models in children with traumatic experiences.

This article presents the results of a meta-analysis of relevant studies published in English literature between 2010 and 2022, focusing on the definition of traumatic experience, types of psychological trauma, early attachment models, and the concept of mentalization. The search services PsycInfo, PubMed, APA Web-of-Science, and Research Gate were used to accomplish the set objectives.

The influence of childhood traumatic events on the development of primary attachment models was explored. It was established that early attachment models are internal representations or perceptions formed during childhood, that determine a child's perception of close individuals and their relationships.

The effectiveness and scientifically substantiated aspects of the Neurosequential Model in Education and the Neurosequential Model of Therapeutics (NMT) in working with children who have experienced traumatic events are described. It was

found that childhood traumatic experience affects seven main aspects of psychology: sensory development, dissociation (changes in consciousness), attachment, affect regulation, behavioral regulation, cognitive domain, self-awareness, and identity development. Each type of traumatic experience has its conditions, characteristics, mechanisms, and consequences for the formation of early attachment models in children and overall psychosocial functioning. Thus, understanding the entire spectrum of changes, including neurobiological aspects, is crucial when working with children who have experienced traumatic events and require specialized support.

This analysis revealed that the quality of parent-child interaction depends on parents' ability to mentalize and their capacity to understand the child's inner world, which, in turn, influences the formation of early childhood attachment models. Depending on the presence or absence of traumatic experiences in a child's life, different attachment styles can be developed.

The identified generalizations shed light on the pathogenesis of relationship trauma-related disorders and can be practically applied in the development and implementation of professional recommendations or programs for psychosocial support for children who have experienced traumatic events. Emphasizing the necessity for further empirical research to gain a more detailed understanding of this issue.

Key words: early attachment models, types of psychological trauma, adverse childhood experiences (ACEs), mentalization, Neurosequential approach in Education, Neurosequential Model of Therapeutics.

Рецензенти:
д. психол. н., проф. Андрій ГІРНЯК,
д. психол. н., доц. Інєса ГУЛЯС.

Надійшла до редакції 15.08.2023.
Підписана до друку 04.09.2023.

Бібліографічний опис для цитування:

Швед М.П. Особливості формування ранніх моделей прив'язаності у дітей з травматичним досвідом. Психологія і суспільство. 2023. №2. С. 194-203. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.194>

Анатолій А. ФУРМАН

ОСОБИСТІСНІ НАРАТИВИ ЯК ІНТЕНЦІЙНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ СВІДЧЕННЯ

Anatolii A. FURMAN

PERSONAL NARRATIVES AS INTENTION-EXISTENTIAL TESTIMONIES

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.204>

УДК: 159.923.2 : 159.9.018.4

ВСТУП

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Особистісні наративи постають предметним колом вивчення герменевтики як теорії і мистецтва розпізнання, розуміння і подальшої інтерпретації сутнісних змістовлень життєвих історій людини. У психологічній практиці герменевтичні реконструкції використовуються для всебічного аналізу самопрезентації-оповіді клієнта, що слугує доволі об'єктивному його витлумаченню через визначення змісту, роз'яснення суті, усвідомлення значення, причому з урахуванням прихованих намірів і смислів. Наратив – це не просто історія повсякденного зреалізування особи, вербалізований вияв її досвіду чи життєвого сценарію, а форма моделювання внутрішнього засвіту, що слугує особистісній ідентифікації, оприявненню стійких патернів поведінки, привласненню соціокультурних цінностей, уособлених мотивів діяльності й осягненню справжніх персоніфікованих засновків учинення. Конструкція і площинні упредметнення історії-оповіді визначають межі розуміння авторського тексту, що є умовою осмислення наратором власного життя, соціальних упливів та буття в цілому. Наративний метод у психологічному практикуванні – бесіда, себто довірливе спілкування за наявності раппорту – близького контакту, тісного емоційного й інтелектуального зв'язку з людиною, утримує активне

слухання, емпатію, повагу та, як наслідок, глибоке порозуміння і симпатію.

Особистість реалізується у просторі ковітальної взаємодії, зважаючи на який, вибудовує стратегічні віхи власного життєтворення, діяльності й учинення. Людина керується при визначенні вектору свого самоздійснення *системою інтенцій* (задумів, ідей, помислів, прагнень, домагань), котрі, своєю чергою, актуалізують її пізнавальні, адаптаційні, емоційні та креативні процеси, поведінкові акти і вчинкові дії, тому уможливають досягнення нею надважливих, пріоритетних цілей життя [12]. Особа осягає власний життєвий шлях у координаційній співзалежності персоніфіковано значущих фабул своїх ковітальних звершень, які каузально залежні від первинного задуму – наскрізної інтенційної позиції стосовно повномірного буденного існування і буттєвого екзистенціювання. Навіть під тиском зовнішніх обставин, умов життєдіяльності, суспільних вимог і міжособових стосунків, людина лиш ситуаційно коригує власні, самісно вкорінені домагання, лишаючи незмінною стратегічну лінію життя. Інтенційність як сутнісна (змістовна) характеристика особистості залишається звичною й відтак константною умовою-наслідком сприйняття-тлумачення дійсності, усталеним патерном діяльності-вчинення, детермінантою різних форм життєактивності. Тож екзистенційна реконструкція, що окреслюється свідомісними потугами і буттєвісними домаганнями особи, її жагою до

самоперетворень і до кардинального самовдосконалення, на жаль, практично неможлива у виявах докорінних змін людського ества.

В осередді рефлексивного (інтенційованого, осмисленого, свідомісно пропрацьованого) сприйняття дійсності знаходяться конкретні установки людини щодо оцінки довколишніх подій, які слугують засновком обрання особою життєвих планів, вартостей, цілей і способів мислєдїяльності, вибору чїтких засобів і форм поведінки у конкретних ситуаціях повсякдення. Іntenційні засади самоутвердження (руху-поступу до самореалізування, постійно відновлюваного екзистенційування) особистості варто розглядати з позицій психологічно зорїєнтованої методологічної рефлексії як дієвого інструменту-засобу розуміння людської сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості постановки герменевтичних вправностей фахівців соціогуманітаристики відзначені у наукових доробках М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера, Д. Епстона, З.С. Карпенко, Н.В. Чепелевої та ін. Низка досліджень, присвячених безпосередньому аналізу наративів клієнта психологом, центрована довкола таких постатей, як М. Вайт, П. Рїкер, Г. Розенталь, С. Рїзман. *Методологічну оптику* чинного пошукування склали: а) діяльнісний та особистісний підходи (Г.О. Балл, Г.С. Костюк, В.В. Рибалка, С.Л. Рубінштейн, М.С. Гусельцева та ін.); б) методології критичного реалїзму (К. Пошпер) і науково-дослїдницьких програм (І. Лакатош, П.П. Гайдєнко, А.В. Фурман); в) системомислєдїяльнісний підхід (Г.П. Щєдровицький і філософська школа); г) філософські засади розумінневого осягнення наукового пізнання (Г.В.Ф. Гегель, Е. Гусерль, В. Дїльтей, С.Б. Кримський, П.Т. де Шарден, Ф. Шляєрмахер); д) рефлексивний аналіз наративів (А. Бек, Дж. Брунер, А. Елліс, Т. Сарбїн, К. Роджерс); е) циклічно-вчинкова організація життєвого шляху людини (В.А. Ромєнець, Т.М. Титарєнко, А.А. Фурман, А.В. Фурман); є) сфера професійного методологування та її новаційні форми, методи, засоби та інструменти мислєвчинення (А.В. Фурман і методологічна школа [1; 6; 8; 15; 18]).

У психологічних пошукуваннях, пов'язаних з можливостями людського екзистенційного зреалізування, залишаються прогалини у питаннях *інтенційного* опосередкування намірів-домагань-зрушень до самоздїйснення. Адже саме наскрізний задум, себто *ідея-замисел*, є остовом-засновком спрямування людської сві-

домости на сприйняття й пізнання світу, що й упорядковує потїк умоглядних образів сприймання довколишньої реальності у виявах потенційного, можливого (тобто мінливої, відкритої для змін і тому недосконалої матерії) та актуального, дійсного (зреалізованого, здїйсненого, завершеного, досконалого). Іntenційність постає засадничим організаційним принципом-упорядником й атрибутивною ознакою свідомого прагнення людини до самозвершення у «тут і тепер» екзистенційуванні. Всї бажання особистості підпорядковуються цїй першочерговій ідейній налаштованості сприйняття, осягнення, тлумачення та конструювання власної свідомісної дійсності з подальшою активізацією самісних ресурсів і потенціалів у просторі повсякденного мислєвчинення.

Мета статті: теоретичне обґрунтування та методологічне підтвердження концептуальних засновків інтенційно-екзистенційних свідчень як рефлексивних оприявнень людського налаштування на ковітальне самоздїйснення, що кристалізується й організується у складниках особистих наративів.

Завдання дослідження: аналітично окреслити еволюцію змістового наповнення понять-уявлень інтенційності й екзистенційності; з психолого-методологічних позицій аргументувати дієвий інструментарій розпізнання і витлумачення людських наративів як форм персоніфікованої інтенційно-екзистенційної рефлексії; проаналізувати взаємозв'язок цїльової спрямованості, життєвих домагань і смисложиттєвого зорїєнтування, виголошених в історіях-оповідях клієнта з подальшим їх сутнісним аналізом на засадах здобутків психософськи зрілої екзистенційної думки.

Практична значущість чинного пошуку спрямована на висвітлення ефективного способу розпізнання наскрізної **ідеї наративу** як повідомлення-задуму, життєвої історії, біографічної оповіді особи, що окреслюється психолого-рефлексивними ресурсами-засобами інтерпретувати з позицій істинності чи об'єктивності різні буттєві смисли (життєві настановлення, цїльові запити, надії, сподівання, мрії тощо) людини. Загалом обстоювані нами психолого-герменевтичні засновки покликані допомогти у сутнісному розумінні й об'єктивованому осмисленні текстів (повідомлень, висловів, оповідей, історій, суб'єктивно оцінених проблемних ситуацій і т. ін.), що слугує психологу-практику за важливий інструмент розпізнання подумів, переконань, когнітивних об-

разів, мислесхем, ціннісних пріоритетів нара-тора. Вони постають методологічним остовом синергії теорії і практики психологічної науки, є вузловим каркасом всеосяжного розширення її предметного поля аж до розуміння психології як сфери мислєдїяльностї (див. Фурман А.В., Фурман О. [20]).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Іntenційно-екзистенційні засновки постання особистості

Класична схематизація розвиткового функціонування людської свідомості центрується довкола двох основоположних парадигм: суб'єкт-об'єктного осягнення розумом буття як гносеологічного обґрунтування природи, механізмів і принципів організації пізнавального процесу (від філософського, наукового й аж до навчального та буденного); лінгвістичної архітектоніки (мовного упорядкування) пізнання-конструювання людиною світу задля інтерпретаційного осягнення нею законів власного повсякдення і життєвого шляху в цілому. Критичне відношення до можливостей класичної «моделі суб'єкта» із її суб'єкт-об'єктною опосередкованістю пізнання висловлене у працях представників феноменології, епістемології і сучасної філософської герменевтики. Так, проблема суб'єкта розглядається з позицій екзистенційно-онтологічного підходу в контексті нагальності і бажаності принципів-умов людської життєдїяльності. Водночас процес-дїяство організації і функціонування свідомості обстоюється поняттям *трансцендентного* у філософсько-антропологічних концепціях буттєвості [11]. Тож долучення людської істоти до буття здійснюється через запозичений інструмент зі сферного життєпотоків свідомості (див. [16; 19]), який організує іntenційно-екзистенційних простір її самовизначення і самопрезентації у світ.

Соціокультурне довкілля є ось-буттєвою сферою суб'єктної ідентифікації і водночас універсальним чинником (активатором) формування особистісного засвіту людини. Воно спонукає кожного представника загалу до реалізації власного, свідомісно просякнутого і самісно охоплюваного, Я в довколишній дїйсності, продукує особистісні сенси, ціннісні значення і смисли, які, зрештою, й утворюють

її внутрішній психодуховний світ і породжують іntenційність життєтворчого самостановлення [14]. Іntenційна складова людських ковітальних орієнтирів організується на підґрунті її ідей, мотивів, запитів і намірів, що узгоджується зі всебічним розумінням особою світоустрою й осягненням її достеменного буттєвого призначення. У цьому разі свідомий вибір життєвих стратегій самопоступу це своєрідний дороговказ до здобуття особою екзистенційної свободи як атрибуту самоплекання й самісної реалізації власного духовного потенціалу. Відтак екзистенційована іntenційність у виявах життєвого самоздїйснення становить сутнісний вимір психічного розвитку суб'єкта пізнання, джерело повсякденної самоорганізації і найвагомїший складник особистісного засвіту, врешті-решт його інтегральна здатність-властивість, котра узмістовлює світосприйняття через привласнену систему ідей, переконань, вартостей, сенсів, сподівань, змислів і головне через відтворення дїяльностей і повноцінне вчинення (див. [Там само]).

У напрацюваннях Е. Гусерля іntenція постає не лише феноменом (чуттєвим виявом та осягненням сутності) осмисленого регулювання людиною зносин зі світом, а й аналогом самої свідомості. Але іntenційність водночас є ознакою несамодостатності свідомості, адже вона існує лише у своєму більшою чи меншою мірою обмеженому, фокусі занурення у факт предметного пізнання. Мислитель у вивченні феноменології в аспектах трансцендентності людського буття відзначає необхідність існування смислу як форми долучення до ментальних, вітальних надбань світової культури і вимог-приписів безпосереднього суспільного оточення [8]. М.М. Бахтін у дефініції смислу вбачає вкорінені в культурі певного соціального осереддя сталі нашарування, до яких особа може лише ситуатійно (поверхнево) долучитись, певною мірою зануритись і локально (тимчасово) збагнути. Результатом даного процесу є утворення індивідуальної смислової реальності як динамічної системи конкретних патернів вчинення, що пояснюється філософом через унааявлення емоційно-вольового модусу, котрий вмїщує весь обшир часопросторових властивостей та узмістовлень думки (див. [2]).

Е. Гусерль визначає смисл як синергійну єдність свідомісної іntenційності та логічно-ідеального абстрагування в акті уприсутненого вчинення, у той час як психічні явища мінливі та індивідуальні. Смисл як єдиний ідеальний

формовий усезагального значення є наслідком ментальних (мисленнєвих, іманентних) упереджень об'єктивно існуючої реальності. Тож безпосереднє сприйняття довколишнього світу становить його суб'єктивізоване оприявлення, певною мірою спотворене феноменологічно опосередкованим відчуттям-спогляданням віддзеркалення, а мислення постає первинною, універсальною субстанцією дійсності. Філософ уводить в інтелектуальний обіг поняття «життєвий світ», яким окреслює світобудову людських значущостей, горизонт суб'єктивних потреб, цілей, домагань, утілюваних у тій чи іншій формі в предметах, реаліях і зв'язках особи з безпосереднім довкіллям і культурними надбаннями суспільства. Життєвий світ розглядається ним як організованість інтерсуб'єктивних взаємин, що припускає існування сфери *до-рефлексивного* (наявного до оформлення Я, але передбачуваного і джерельного), котра надалі реалізується у предметному обширі осмислення власної буттєвості, досягнення людського покликання і призначення [12]. А це означає, що фундаментальна реальність є спонтанним оприявленням свідомості як трансцендентної, абстрагованої від людини сферної сутності, а предмет феноменології становить опис її актів у розлогодному просторі поліфонійних ставлень до предметної мозаїки об'єктів і суспільного довкілля.

Автор відомої психологічної теорії об'єктивного спрямування людської екзистенції А. Адлер вважав, що засаднича ідея людських зрушень центруються довкола соціального інтересу як маркера оптимізації взаємин особи зі світом. Індивідуальні схеми та лінії упорядкування життєвих домагань організуються системою інтенційних запитів, які постають непохитною віхою всіх поведінкових реакцій, диспозицій, психічної активності, рис характеру людини і джерелять змістовленням в обширі життєвих звершень як екзистенційного осереддя особистого самоздійснення. Тож інтенція постає засновком і причиною екзистенціювання як свідомісний організатор короточасних чи/і довготривалих життєвих програм, що передбачають ситуаційне визначення мети, завдань і засобів їх досягнення, й одночасно як своєрідний провідник на шляху продуктивного долучення особи через акти вчинення до буття, унаслідок переживання благощості і щастя (див. [4]).

Для В. Франкла сенс людського життя співвідноситься із фіксованою точкою на обрії

майбуття, що по суті постає інтенційним вістрям особистісного буттєвого зорієнтування, котра, своєю чергою, є наріжним каменем людського самовдосконалення в екзистенційних поривах учинкового уприсутнення. Тож інструментом можливих свідомих трансформацій внутрішнього світу і, як наслідок, спробою реконструювати довколишнє оточення, постає саме інтенційність як атрибутивна риса особистості, спроможної до самозмін і самотворення. Стратегічне осмислення перспектив самоздійснення уможливорює опрацювання ефективної тактики інтенціювання (ідейно наскрізного цілепокладання) як спрямованості свідомості й відтак мислеактивності особи стосовно досягнення акмеологічних формовив організації свого усуспільненого повсякдення.

2. Герменевтичні засади розпізнання змістовлень і сутності нарративу

У вузькому сенсі герменевтика оприявнює низку принципів, методів, механізмів і засобів розуміння та тлумачення тексту в певній царині знань, однією з яких є психологія. Це теоретичний засновок пояснення нарративу (історії клієнта), його осмислення і змістовно-сутнісної інтерпретації. У цьому разі герменевтика – це наукова дисципліна, що досліджує зміст (контекст) висловлених думок, і водночас мистецтво, що витлумачує і транслює внутрішні суб'єктивні ідейні форми та смисли через вербальні змістовлення мови і мовлення. Розуміння тут здійснюється як усвідомлення значення символів (знаку, образу, слова, мови, картини, художнього твору тощо) з опорою на досвід особистості, що викликає у неї стан свідомісного долучення до упереджень знакових систем, породження персоніфікованих переживань, співвіднесення із власними життєвими запитамі, ціннісними орієнтирами і духовними прагненнями у виявах уособленого прийняття чи відмежування. На думку одного із засновників нарративної психології М. Вайта, особа осмислює свій життєвий шлях через історії-оповіді, або ж висловлення оцінного характеру і судження про досвід проживання циклічно завершених подій-ситуацій [15].

З герменевтики як царини філософування постали і розвитково утверджуються теоретичні та прикладні традиції психології як науки і як практики вирішення буденних проблем людини різних психотипів і способів життя [3]. Герменевтична психологія опіку-

ється системним поєднанням принципів, механізмів, закономірностей, способів і технік пізнання клієнта для подальшого сприяння розвитку-реконструкції особистості. Вона є системою засобів соціокультурного пізнання, обстоюючи при цьому практичну зорієнтованість цієї людинознавчої науки, що унаслідок входить в комплексі прикладних інтерпретативних методик, технік витлумачення текстів (оповідей, образів, символів) [22], наративних і проєктивних методів, бібліографічного аналізу, які активно застосовуються психолінгвістикою, клієнт-центрованим і гуманістичним підходами, когнітивною терапією, соціально-поведінковим навчанням та ін. [7]. Тож герменевтика допомагає у визначенні основних принципів та інструментарію витлумачення явищ ось-буття, його персоніфікованого сенсу і всепрониклого смислу.

Психологічна герменевтика на рівні живого методологування окреслює дослідницьке освоєння феноменів міжособистісних стосунків, що урештешується під час спілкування. Діалог-бесіда як наративний метод, видозмінюючи і трансформуючи запити, цінності, пріоритети, настанови учасників комунікації, через усвідомлені й несвідомі процеси впливає на форми і способи мислення, оцінювання буденних ситуацій і подій, сприйняття довколишньої дійсності, світогляд, саморефлексію.

У психологічному практикуванні герменевтика більшою мірою сприймається як майстерність (у вузькому значенні – техніка) інтерпретації оповіді, що потребує поєднання психологічних, історичних, економіко-правових і суспільно-політичних знань, які б дозволили розлого (з використанням значного обсягу психологічного інструментарію) аналізувати історію [21]. У цьому випадку роботу психолога при тлумаченні наративу клієнта можна порівняти з майстерністю детектива, котрий віднаходить істину, адже планомірний поступ до істинного розпізнання значення та сенсу виголошеного наратором слугує подальшому поясненню (розумінню, свідомісному долученню, осмисленню) досі утаємничених лакун особливостей перебігу психічних явищ, процесів, станів, тенденцій.

Герменевтичний підхід у психології це збалансованість теорії та практики (науки і мистецтва) тлумачення й інтерпретації психічного, що виражається в наративах (текстах, історіях, образах) і ставить за мету найбільш повне та глибоке їх розуміння з урахуванням соціо-

культурних традицій, рефлексивного осмислення ковітального досвіду людства і психодуховного розвитку особистості. Тож герменевтика постає водночас і *методологією розуміння*, що встановлюється між наратором (автором виголошеного) та інтерпретатором з подальшою сутнісною обопільною (психолог – клієнт) рефлексією елементів (моментів, фактів, подій) історії-оповіді задля надання персональної допомоги і здолання людських проблем психологічного ґатунку. Розуміння спочатку опосередковується процесом сприйняття, надалі доєднуються мисленнєві функції (думання, міркування, зіставлення, аналогії) і враховується індивідуальний досвід дослідника, причому таке осмислення здійснюється багаторазово (метод герменевтичного кола) завдяки повторювальному рефлексуванню [23]. Рух-перебіг думки «по колу» це певною мірою метафора, що врегульовує продуктивне розмірковування у межах технік смислової реконструкції тексту, образу чи символу, наслідком чого є їх розуміння й подальша інтерпретація.

Сучасна герменевтика є не просто конкретною теорією чи наукою про розуміння, а філософським принципом-засновком діалектичного підходу до оприявленої текстової дійсності. Створений (написаний, змальований, символічно упередметнений, виголошений) автором ідейний посил це також відображення його світогляду, тоді як розуміння даної інтенції як ретранслятора світоглядної позиції особи дає змогу психологу інтерпретувати її приховані смисли [15]. Тут герменевтика постає не просто інструментом витлумачення, а й переосмислення і реконструкції ідеї автора, її розшифровки, декодування, творення по-новому. У психологічній роботі через наратив клієнта здійснюється розпізнання життєво важливих для нього проблемних моментів, які ним повідомляються, що дозволяє з рефлексивних позицій пропрацьовувати їх, усуваючи деструктивні наслідки, виявляти перспективи психічного оздоровлення особи.

Герменевтичний підхід до прочитання та осмислення текстів (висловів, оповідей) вимагає від психолога вміння зрозуміти задум автора, «вжитися» в образну систему наративного поля клієнта, головню з допомогою емпатійного слухання. Він дозволяє пов'язати психологічну теорію і свободу-практику, спонукати людину до повноцінного життя в ритмі ось-буттєвого екзистенціювання. Чим глибше

психолог занурюється в наратив, тим більше виникає питань, і тим більші глибини-обрії відкриваються його свідомості як ідеальному інтерпретатору. Надалі обирається рефлексивно-методологічна позиція до розуміння клієнта, вивчаються природа і першоджерела його життєвих і суто особистісних проблем.

Повторювальні рефлексивні акти-роздуми, здійснювані на рівні професійних умінь-навичок психолога, уможливають дієве застосування наявного дослідного інструментарію для розбірливого осягнення та подальшої інтерпретації наративу (історії-оповіді) клієнта задля надання йому ефективної психологічної допомоги. А мистецтво тлумачення значущих для особи подій, життєвих ситуацій вимагає звернення щонайменше до чотирьох її змістовних компонентів: 1) *когнітивного* – розуміння, проникнення в суть, інтенцію (задум) автора, вживання у його внутрішній світ (дивінація як інтуїтивне вгадування); 2) *архітектонічного* – вміння використовувати методіку «герменевтичного кола» (Ф. Шляєрмахер), спроможність узріти цілісну конструкцію (П. Рікер) тексту з його динамічною організацією, супідрядностями і співзалежностями елементів оповіді та вправність у виявленні прихованих сенсів виголошеного; 3) *аксіологічного* – вміння здійснювати «історичну реконструкцію» (В. Дільтей) ціннісного значення авторського задуму клієнта із розпізнанням його вартісних нашарувань, прогнозувати віднаходження особою нових диспозицій (Г. Гадамер); 4) *інтегративно-еклектичного* (Р. Асаджіолі) – психосинтезу як теоретичної концепції оздоровчого впливу на людину і на її саморозвиток, що дає змогу рефлексивно (об'єктивовано) інтерпретувати психологічну проблему.

Змістовність оповіді вирізняється поліфонічністю, багатоаспектністю, а розмаїття елементів світосприйняття клієнтом убачається у формі подачі ним історії свого життя. Розуміння наративу також передбачає емоційну оцінку події, проведення особистісно-сміслових аналогій. Але заодно осмислення і тлумачення повинно здійснюватися з позицій рефлексивної об'єктивації інформації. Герменевтика пропонує аналітичний апарат, який є дієвим у досягненні вагомих результатів у вирішенні теоретичних та практичних психологічних завдань. Причому для прикладної психології її важливість зумовлена можливістю сутнісного розуміння психосоціальної природи

людини, а тлумачення наративів клієнта дозволяє осмислити його внутрішній світ, ество, сферу свідомості.

3. Психолого-методологічні принципи роботи з наративами

У процесі спілкування відбувається обмін ідей, вражень, переконань, вартостей, наслідком чого є обопільно збагачене (дуальне) розуміння певної життєвої ситуації одного чи декількох учасників комунікації, що дозволяє більш достеменно виявити і розлого пояснити інтенційні витoki тих чи інших проблемних моментів. Ці першоджерела є підґрунтям у конструюванні загальної картини світу, а також базовим чинником організації внутрішнього світу особистості. Тож нові ракурси моніторингу складних життєвих обставин, про які йдеться в наративі окремої людини, і подальші інтерпретативні рефлексії перетворюються на самісні стимули до її самозмін, що оприявнюються в актах переоцінки проблемності ось-буття і в наступній планомірній індивідуальній роботі над усуненням внутрішніх шаблонів-схематизмів деструктивного бачення ситуації-події, її переосмислення з позицій сутнісних позитивних зміслових переформатувань. І це зрозуміло чому: якщо прибрати (десенсибілізувати) з переживання «проблеми» емоційну складову, то зостається сам факт чи даність.

На формування внутрішньої інтерпретаційної моделі (аналогу об'єктивного світу) суб'єктивного образу навколишньої реальності впливають різноманітні чинники, що перекодовують потік енергії-інформації з предметної дійсності у відповідну систему віддзеркалень, обрамлену психосоціальним алгоритмом розшифровки (звичними, притаманними чинній культурі знаковими засобами-інструментами порозуміння зі світом) сушого [14]. Декодування наративу опосередковується розумінням виголошеного людиною і ґрунтується на багаторівневій, внутрішньо узгодженій та сумісно обстоюваній, організації знаків-значень-сміслів, що дає змогу розпізнати наскрізний посил, себто висловлювання, промовця. Тут віховими постають поняття знаку, значення і смислу, що структурують розпізнання та розуміння у форматі понятійного вмісту думки, унаявлюють світогляд особистості у виявах усвідомленості, значущості, вагомості, доцільності, сенсовості, сакральності тощо.

Значну роль у виборі методів інтерпретації

будь-яких знакових (у тому числі мовних) систем відіграє вплив традицій, що, звісно, стосується також певного теоретичного підходу чи наукової школи, масштабу їх прикладних можливостей, професійних здібностей слухача (зокрема, як суб'єкта пізнання, дослідника, психолога, опонента і т. ін.) й застосовуваного методологічного інструментарію. Конкретні соціокультурні й історичні умови породжують сув'язь взаємопричинених елементів чи фрагментів оповіді, об'єднаних наскрізною особистісною ідеєю (інтенцією) і сенсом (персональною значущістю), що повинні правильно декодуватись слухачем (психологом, інтерпретатором) та з урахуванням специфіки внутрішнього засвіту автора історії-оповіді [24].

Обстоювані у мовленні позиції наратора є певною мірою досвідною ретроспективною рефлексією його інтенцій (думок, переконань, намірів, вартостей, сенсів), що зорієнтовує особу (постфактум) у власних домаганнях-умислах через формовияви скоєного, вчиненого. Здійснюючи акт мовленнєвої референції (проголошення) як досвідно зорганізованого взірця-мірила при прийнятті рішення, оповідач унагляє у тексті власну інтенцію (замисел) через конвенційні мовні знаки, обрамлюючи довколишню реальність певними формовиявами – принципами, закономірностями, правилами й умовами функціонування. Шифрування (кодування) і розшифровка (декодування) змістовлень думки промовця здійснюється в контексті вербалізованої знакової форми (виголошеного), у якій поєднуються семантика (значення), сенс (персоніфікована значущість) і змісл (сутнісний зміст) у вимірах міжсуб'єктного порозуміння [11].

Однак зауважимо, що належного і повноцінного пояснення взаємозв'язку змістовлення будь-якого тексту зі всеохватним його значенням немає, адже лексеми як самостійні значеннєві одиниці можуть трактуватись з різних пізнавальних позицій: 1) із філологічної (лексика, граматики, стилістика, лінгвістика); 2) із фізіологічної (артикуляція, мовлення, тембр, тон, діапазон, гучність); 3) із соціокультурної (образи й інші картинні упредметнення, приписи, вимоги, цінності); 4) з герменевтичної (розуміння і мистецтво витлумачення); 5) із філософської (сущє, світоустрій, духовність, свобода, ідеал); 6) із психологічної (розуміння, пояснення, усвідомлення, упредметнення, експресивність, сутнісний зміст, контекст) та ін. [14].

Осмилення людських наративів передбачає

організацію вдумливої рефлексії, усвідомленого та відповідального руху-поступу думки до осягнення наскрізної ідеї всього проголошеного [13]. Організація смислів невід'ємно пов'язана з часопростором їх зреалізування, коли мисленнєва робота класифікує понятійні і категорійні співвідношення, структурує когнітивні матриці, систематизує динамічні процеси свідомості, визначаючи тим самим доцільність психічної активності загалом. Тож варто виокремити предметне (значеннєве) і смислове поля мовних (знакових) виразів, де під першим розуміється фокусна спрямованість свідомості на референційний аспект розумової роботи, а під другим системна мислєдїяльність, яка дозволяє осягнути дослідникові потаємні лакуни світобудови (див. [15; 17]).

Представникам однієї культури, віку, географічного розташування, етнічної приналежності і цінностей легко порозумітися один з одним. Принципи і механізми розпізнання значущості, персональної вартісності, налагодження довірливих стосунків, досягнення узгодженості в діях, витлумачення поведінки інших закладаються ще з дитинства [9]. З часом перебування у певному ареалі існування формує в особи системне бачення реальності, послуговуючись певною матрицею інтерпретацій. Тому доросла людина на рівні автоматизму (інструментально чи інтуїтивно) спроможна пояснити причини і наслідки власної поведінки й учинків навколишніх. Але заразом трапляються певні колізії у порозумінні через значні історичні, культурні та расові відмінності між співрозмовниками, що ускладнює налагодження продуктивного діалогу і співпраці.

Тож виголошене дає підстави констатувати, що чинники порозуміння (розпізнання і тлумачення наративів співбєсідника) засновані на дихотомійній залежності сприятливості чи суперечливості (шкоди): 1) мови як системи знаків, кодів, у яких зашифровані думки промовця, де саме достеменне володіння мовним тезаурусом опонента дозволяє осмислено і продуктивно вести діалог; 2) культури, звичаїв, традицій, забобон, що є надбанням попередніх поколінь, які з часом трансформуються, але їх «відлуння» доволі часто і потужно впливає на діяльність і вчинки окремої людини; 3) контексту і специфіки безпосереднього суспільного загалу, що формує ситуаційні (тимчасові) навички реагування на чинники зовнішнього середовища; 4) історію чи біографічну складову виголошеного наративом як суб'єктивного простору його

світогляду. В цьому аналітичному розрізі метою психологічної герменевтики є здатність фахівця цілісно сприймати історію-оповідь клієнта, а також якомога об'єктивніше її тлумачити психологічними засобами та інструментами.

У науково-психологічній традиції існує думка про неможливість повноцінного виразу особистих міркувань через мову і мовлення, що дозволяє висновувати: 1) персоніфіковані ідеї не завжди точно і вичерпно кристалізуються у слові, вони більшою мірою латентні (приховані, потаємні) та не виголошуються наратором, тому варто вивчати лакуни, порожнечі у висловах (оповідях), оскільки саме вони є об'єктивними свідченнями психологічних проблем; 2) клієнт через привласнену історію сам аргументує життєві пріоритети, робить акценти на значущих ситуаціях, подіях, діях, тим самим формуєчи смислове поле культуреного спілкування з психологом; 3) теоретична традиція як взірцева диспозиція науково-психологічної школи чи конкретного підходу постає засобом інтерпретації (розуміння і тлумачення) смислових наративів особи; 4) сенси, смисли, значення та символи (виражені у мовленні та невербальних засобах спілкування) є маркерами системного вияву наболілого клієнта, що в компетентній психологічній роботі стають віхами поступу на шляху до ефективної допомоги особистості.

Визнання тотожності наративу та світогляду порушує питання його життєвої значущості та буденного сенсу. В такий спосіб психологія занурюється у внутрішній засвіт людини й попутно вирішує проблему розуміння буттєвих смислів (до яких долучається особа), категоріями якої стають усвідомлення, історична реконструкція, інтерпретація, осягнення, осмислення, життєве призначення, інтенційно-екзистенційна організація (див. [1; 6]). Тож робота з наративами полягає не лише в розпізнанні сенсових (значущих) ситуацій-подій, які підлягають дешифровці через супутні поза виголошені моменти, а й смислових (самісно-значенневих) мережив (через інтелектуально-рефлексивний поступ), що визначають людське буттєве призначення [7].

Загалом розуміння у його розвинених рефлексивних формах є технікою долучення свідомості дослідника до істини, якій можна навчитися як ремеслу, що в подальшому має тенденцію перетворитися на майстерність. Остання є достатньою умовою і важливою

складовою соціалізації особи, а також вірогіднісних горизонтів самісного екзистенціювання. Водночас розуміння це невід'ємний компонент пізнавального процесу, що виявляється у розшифровці коду, закладеного оповідачем в історію, у вирізненні сутнісних особливостей особистості, в прониклому осягненні її внутрішнього світу. Тож розуміння постає у багатогранності (поліmodalності) своїх виявів, а саме принципу, механізму, методу, технології, засобу, прийому та ін. Воно слугує осмисленню сутності і значення законів-фундацій функціонування і розвитку людини на всіх етапах її життєвого шляху.

Спроба осмислити динаміку постання методології в історичній ретроспективі та обмеженість сучасного суто психологічного інструментарію пізнання (розпізнання і тлумачення життєвих наративів зокрема) створюють виклики щодо нагальності формування у фахівців соціономічного амплуа *герменевтичного мислення*, котре послуговується кількома обов'язковими компонентами: 1) фактичними упредметненнями оповіді (значущим у наративі); 2) розумінням важливості, первісної суб'єктивної значущості ситуацій, подій, явищ, змістовним уявленням про сенс і смислонаповнення виголошеного; 3) інтерпретацією, яка є авторським (психолога) осягненням і подальшим витлумаченням наративу клієнта; 4) рефлексивною позицією інтерпретатора стосовно викладених в оповіді фактів, обставин, переживань, учинків; 5) безпосереднім спілкуванням як формою досягнення порозуміння (рапорту, довіри, поваги), що передбачає як виклад власних думок, так і вміння вислухати співрозмовника; 6) здатністю осягнути і критично проаналізувати виховні елементи-конструкції наративу (в тому числі потаємні бажання, приховані мотиви) співбесідника; 7) спроможністю рефлексивного співвіднесення змістовлень розповіді клієнта із власним професійним досвідом.

Тож вибудовування алгоритму аналізу наративу (тексту клієнта) можливе лише з урахуванням вихових принципів-закономірностей: 1) будь-яку складову у структурі тексту можна зрозуміти через ціле як через сукупності його частин (метод герменевтичного кола); 2) щоб зрозуміти клієнта, треба знати його ціннісні уподобання, пріоритети, глобальні життєві запити; 3) психолог повинен так інтерпретувати авторський текст, щоб забезпечити адекватний його вплив на власну сві-

домість, а також розпізнати і в подальшому ретранслювати самому наратору всі виголошені в історії узмістовлення, функції і значущості [21].

Оповіді від імені «Я» є похідними від самого прожиття та характеризуються *імпліцитністю* – неявними, прихованими мотивами вчинення, а побудова і контекст історії, наявність певних аспектів індивідуального досвіду впливають на емоційно-почуттєве сприйняття дійсності, на образ думок і способи взаємин людини зі світом. Наратив уявляє чуттєве сприйняття докільця, але подальші враження-судження про світ не можна відділити від внутрішнього смислового горизонту і загального значення оцінених як істотні в житті людини подій. Психолог у своїй роботі намагається сприймати об'єктивні компоненти тексту – з н а к и. Воднораз також слід брати до уваги суб'єктивні наміри і приховані сенсові навантаження у висловах самого клієнта, який виголошує біографічний опис власного життєпотуку, в якому відображені його наскрізні психологічні характеристики й особливості внутрішнього світу, що, своєю чергою, залежать від освіти, захоплень, релігійності, виховання, приналежності до певного класу, динамічних характеристик, емоційних станів, системи архетипів як колективних несвідомих уявлень, матеріальних умов життя та ін.

Мова (й опосередковано мовлення) є знаковою системою, тобто комплексом символів, спрямованих на взаєморозуміння учасників комунікативної взаємодії, а відтак інструментом передачі змісту та смислу думок і переконань певного представника суспільства суб'єктному докільцю. Виразно смислове значення символів мови не є раз і назавжди заданим, воно контекстуальне, залежить від субкультури клієнта і психолога, специфіки і ситуаційної нагальності, врешті-решт від суб'єктивізованого ставлення до наратора. Об'єктивоване прочитання інтерпретатором як тексту, так і підтексту – це свідчення професійної майстерності психолога, тобто володіння ним глибокими знаннями, вміннями, навичками, досвідом і розвиненим аналітичним мисленням.

Розумінням називають усвідомлення сенсу знакових систем мови і мовлення через його елементи з опорою на досвід особистості, що викликає у неї стан свідомісного долучення до упредметнень тексту, породження певних переживань, співвіднесення із власною системою ціннісних пріоритетів і духовних домагань

у ракурсі самісного прийняття чи відмежування. Щоб досягти єдності думки психолога з клієнтом, долучитись до його внутрішнього світу, потрібно формувати рефлексивне мислення як осереддя методологічного думання, котре розвивається як особистісна риса дослідника та упредметнюється в: 1) оволодінні ключовими загальнокультурними компетенціями: соціальною, гуманістичною, комунікативною, емпатійною; 2) опануванні фаховою майстерністю власного мисленнєвого (розуміннєвого, аналітичного) процесу; 3) сформованості когнітивної сфери як наскрізного запиту на дослідження і пізнання; 4) готовності до міжкультурної (різностратової) і толерантної комунікації; 5) мотивованості до фахової діяльності (переконанні в доцільності і важливості своєї роботи); 6) зацікавленості у досягненні значних професійних результатів як у сфері теоретизування, так і безпосереднього психологічного практикування; 7) прагненні до творчості-креативності, новаторства, вмінні еkleктично поєднувати методи, технології, засоби, техніки роботи з людьми; 8) тяжінні до перманентної самоосвіти, самовдосконалення.

4. Обґрунтування інтенційно-екзистенційної організованості самоздійснення людини в архітектоніці її наративів

Становлення дослідника (науковця чи психолога-практика) пов'язане із потребою саморозвитку і самоплекання, формування цілої низки загальнокультурних та професійних рис-якостей, достатніх фахових і суто людських здібностей. В даному випадку саморозуміння через осмислення власних інтенційно-екзистенційних запитів (на рівні дійства самоосягнення) дозволяє особі статися у соціономічному амплуа фахівця, котрий здатен відрефлексувати свої домагання, призначення і цілі, збагнути принципи і закони організації дійсності та правильно їх витлумачити, усвідомити, а також зрозуміти інших людей, зважаючи на їхні емоції та почуття, переконання та уявлення про світ. Тож р е ф л е к с і я є засадничою категорією при становленні справжнього дослідника людського ества, адже уможливорює об'єктивовано й емпатійно сприймати внутрішній засвіт людини, а також згармонізувати зносини між власним Я і суспільним загалом, що супро-

воджується посиленням розвитком мисленнєвої й емоційно-почуттєвої сфер самого фахівця соціогуманітарного профілю.

М.М. Бахтін обстоював тезу, що свідомісне долучення до людського ества є формою мистецтва розуміння і пояснення (звісно, в контексті методологічного думання), за якого здійснюється пошук прихованого смислу, утаємничених потягів і мотивів, значеннєвих нашарувань, інтенцій екзистенційного характеру, сутнісного розмірковування, котре дозволяє доєднатись до царини трансцендентного (див. [2; 13]). Особа власною активністю у просторі взаємин зі світом створює не лише свій внутрішній світ, а й форматує образ довколишньої реальності, що сутнісно є лише спотвореним уявленням про нього чи викривленим віддзеркаленням через призму персонального сприйняття. Таким чином людина лише дотична до буття через формат ситуаційно обмеженого життя.

Оскільки наратив є частиною душевних переживань людини, її внутрішнього ества, несе у собі світоглядне начало, то й посил (оповідь) клієнта варто розглядати з позицій синергійності: взаємопроникнення матеріального та ідеального вимірів упорядкування позаособового й уособленого простору самозреалізування. До того ж за допомогою текстових формовиявів думок, вражень і переконань людини транслуються її духовні сутнісні сили і наміри-домагання. Психолог у своїй роботі намагається сприймати об'єктивні компоненти тексту – знаки і символи, звертаючи при цьому увагу на суб'єктивні мотиви і приховані сенсові навантаження у висловах самого клієнта, котрий виголошує біографічний опис власного життя, в якому відображені його наскрізні психологічні характеристики й особливості внутрішнього світу, що, зі свого боку, залежать від освіти, захоплень, релігійності, виховання, належності до певного класу, емоційних станів, системи архетипів як колективних несвідомих уявлень, матеріальних умов життя тощо. Безсумнівно, що у психологічній роботі варто спиратися на рефлексивне обґрунтування (усвідомлення, осмислення) авторського задуму і віхових ідей (моделей, патернів, стилів) життєзреалізування особистості клієнта.

Результатом рефлексивного аналізу проблеми сучасної психологічної практики є основні методологічні принципи або ще метапринципи, що визначають стратегії самоздійснення особистості клієнта: аксіологічний, культуроло-

гічний, антропологічний, гуманістичний, синергетичний, герменевтичний і вітакультурний [6; 13]. Зокрема, герменевтичний слугує цілісному розумінню культурних загальнолюдських цінностей через запропоновану свідомісну матрицю потоку розуміннєвих актів, котрі забезпечують точність сприйняття та інтерпретації й у підсумку результативність психологічної допомоги.

В обстоюваних позиціях вбачаємо найефективніші методологічні орієнтири організації вивчення й аналітичного просвітлення наративів людини, де надійним інструментом є циклічно-вчинковий підхід А.В. Фурмана, що містить взаємозбалансовану єдність чотирьох принципів (учинковості, системності, циклічності, синергійності), шести закономірностей, низки похідних нормативів і набору новаційних засобів професійного методологування (див. [1; 15; 17-18]). Мовиться про вітакультурні свідoctва оприявнення субстанційної дійсності свідомості психолога і клієнта як дійових осіб єдиного наративного процесу, котрі у різних режимах описово-інтерпретаційного екзистенціювання здійснюють своє внутрішнє вчинення за чотири-тактною спіраллю: від ситуаційно наявного і незрозумілого до задуманого й предметно інтенційованого й далі до зреалізованого й осягненого смислотвірним розумом і нарешті аж до відрефлексованого, зрозумілого, доступного, звичного.

У цілому сучасні аналітичні поступи до роз'яснення наративів варто розглядати як системопонятійне інтерпретування «образу світу», що обстоюється суб'єктом життєдіяльності – автором певного кола символів, знаків, текстів, творів мистецтва тощо. Наративи окремого суспільного кластеру (соціальні страти, організації, вчені, галузеві фахівці, етнічні і расові групи, пересічні особи) мають спільну типологію, досвідну організацію і сюжетну форму. Конкретні нації та уряди країн прищеплюють населенню специфічні наративи про історичні події і про розвиток держави. Адже саме так формується національна свідомість (активна громадянська позиція, патріотизм, толерантність) та її, на жаль девіації-викривлення (нацизм, шовінізм, фашизм, рашизм). З іншого боку, наратив постає інтерпретативною послідовністю викладу певної інформації, коли її підбір здійснюється відповідно до запитів конкретної аудиторії, що, своєю чергою, має свій наслідок –

опосередковані формовияви вособистісного світогляду, цінностей, переконань, вірувань і т. ін. Наратор витлумачує дійсність із позицій власного ментального досвіду, але з урахуванням чинників культурного довкілля, суспільних настанов і моральних запитів соціуму. Історії-оповіді тут відіграють роль маркерів пізнання дійсності та мірилами налагодження контактів і порозуміння у спілкуванні.

Евристична спроба описати низку сучасних підходів до аналізу наративу містить такі аналітичні складові: 1) *тематична*, за якої акцентується увага на змістовленнях тексту історії; 2) *структурна*, що опікується способом (манерою, стилістикою) розповіді; 3) *інтеракційна*, яка є формою діалогічної організації взаємодії між оповідачем і слухачем; 4) *перформативна*, що дозволяє розглядати особистість наратора в контексті виголошеного, яке унаявлюється в персональних діях і вчинках (на засадах конгруентності), котрі є віддзеркаленням справжнього ества і сутнісних характеристик людини, безпосереднім розпросторенням у світ її намірів, задумів, домагань.

Як нами зазначалося раніше [6; 11-14], людський досвід прожиття, виголошений у наративі, є атрибутивною ознакою життєпотуку свідомості і змістовим виявом людського ества, що найбільш влучно тлумачиться із позицій циклічно-вчинкового підходу як цілісної парадигмально-дослідницької системи оприявлення особистості у її інтенційно-екзистенційних характеристиках. Так, на передньому плані завжди постає екзистенція як квінтесенція чотирьох складових (згідно із принципом кватерності): інтенції, що визначають виховий життєвий задум як дороговказ самореалізування; орієнтації, що конкретизуються у спрямованості і персоніфікованому мотиві діяння; наступності учинків як система актів циклічно-подієвого облаштування життєвого шляху людини; наративі, який становить формовияв рефлексії особистого досвіду прожиття. Фоновою площиною окреслено маркери вершинного рівня долучення особи до осьбуттєвості через його осмислення, у якій перебувають локально нагальні конфігурації самоздійснення: ситуаційне уявлення особи про насущність і персональну значущість занурення у вир буденності; мотиваційна рішучість як наважливість у дотриманні стратегічної лінії поведінки чи діяльності при взаємодії з довкіллям; дієве уприсутнення в актах

прямих зносин зі світом; сутнісне рефлексування скоєного, заподіяного, створеного, пережитого. Відтак медіаторами зазначених площин миследіяльного долучення до осьбуття на різних етапах інтенційно-екзистенційного самоосягнення утверджуються пізнання-самопізнання, визначення-самовизначення, реалізація-самоздійснення, усвідомлення-саморефлексія.

Принципи інтенційно-екзистенційної зорганізованості особистісних життєвих запитів окреслюються *праксисом*, тобто такою формою соціальної взаємодії, що скоординована першочерговим запитом-домаганням особи стосовно досягнення мети, причому з розумінням нею наслідків власних діянь чи вчинків. Такий підхід в аналізі наративів постає засобом рефлексування дослідника (психолога) у визначенні особистісних ідентичностей оповідача як презентанта свого Я у його досвідних формовиявах, що утворює траєкторію свідомого долучення (розуміння) до змістовлень буттєвого призначення самої особистості (клієнта).

Зорганізована внутрішнім, свідомісним прийняттям наскрізна ідея (інтенція), яка має сенс-значущість для людини, здатна перебудувати, переструктурувати її смислбуттєвий світ як особистості й відтак спричинити зміни у її поведінці, діяльності, вчинках, актуалізувати внутрішні потенціали духовного саморозвитку, вивільнити канали творчого саморозкриття у злетах екзистенційної свободи і любові [14]. Тож особистість у поступі до осягнення власної осьбуттєвості послуговується мірилом-принципом інтенційно-екзистенційного засвідчення свого Я у світі, що характеризується низкою нашарувань (*табл.*).

Інтенційно-екзистенційні свідчення осьбуттєвості особи організуються на підвалинах циклічно-вчинкового підходу А.В. Фурмана, за якого на рівнях людського становлення у позиції *передситуації* постає ідейний пласт, *ситуаційний* вимір окреслюється сенсожиттєвими опціями, *мотивація* визначає смислбуттєвий прошарок, *дія* узгоджується з екзистенційним (самісним) виміром, а *ніслідія* описується рефлексивними і саморефлексивними змістовленнями. Тож ідейний рівень даної зорганізованості окреслюється наскрізними життєвими домаганнями особи, скеровує і кристалізує предметне коло її психічної активності; сенсожиттєвий конкретизує цілі і можливі засоби життєствердження, визначає

Таблиця

Матриця інтенційно-екзистенційних свідчень ось-буттєвості людини
(автор А.А. Фурман, створено 30.08.2023, друкується вперше)

		Пласти людської буттєвості				
		Ідейний	Сенсожит-тевий	Смислобут-тевий	Екзистенційний (самісний)	Рефлексивний
Модуси суб'єктивності: людина як	Індивід	Намір (задум)	Рефлекс	Вживання	Існування	Інстинкт
	Суб'єкт	Інтенційне	Ідентифікація	Активність	Вітальне	Усвідомлення
	Особистість	Інтенція	Індивідуація	Діяльність	Екзистенція	Рефлексія
	Індивідуальність	Інтенційність	Сенсотворення	Вчинок	Екзистенційність	Рефлексивність
	Універсум	Інтенціювання	Ковітальне призначення	Одухотворення	Екзистенціювання	Саморефлексування

ставлення до світу і регулює її поведінку у повсякденні, окреслює контури сенсовності існування; смислобуттєвий зосереджує психодуховну енергію на дієве освоєння і сутнісне осягнення об'єктивної реальності з орієнтуванням на персональну причетність Я до неї, породжуючи тим самим дотичність особистості

до ось-буття; екзистенційний вимір забезпечує свідоме і творче відображення дійсності через формат внутрішнього засвіту, слугує осягненню повновагомому уприсутненню людини як індивідуальності у світі, котра глибоко відчуває, переживає й духовно наповнює кожен момент власного вітального екзистенціювання,

рефлексивний пласт обстоюється (на засадах досвіду, осмислення, осягнення, прозоріння, одкровення) рамковими умовами духовної динаміки як мірилом руху-поступу універсумної самості до гармонії, досконалості, переображення, свободи, святості.

Модуси суб'єктивності усистемлюються п'ятирівневою структурно-функціональною таксономією: *індивідним* як упредметненням долучення людини – біопсихічної істоти – до світу на рівні природного виживання; *суб'єктивним* як носієм різних форм, схем і способів психовітальної активності; *особистісним* як багатогранною єдністю анатомо-фізіологічних, морфологічних і змістово-функціональних психосоціальних рис-якостей і водночас як окультуреною формою розвитку та самовдосконалення людини; *індивідуальнісним* як уособленням неповторної автентичної цілісності психічного світу, в рамках якої особа оволодіває відносною самостійністю, активно діє, здатна до самовизначення, саморегуляції, самозростання; *універсумним* як зосереджувачем духовних запитів, намірів, цінностей, переконань у життєвому просторі самоздійснення як глобальної полівмотивованої вершинної форми самотворення людини-універсуму через осягнення сенсу власного життя і становлення абсолюту Я-духовного. Тож модуси суб'єктивності вдало окреслюють сферну мозаїку постановки людини на всіх етапах її діяльно-вчинкових звершень з їх сутнісними характеристиками, автентичними узмістовленнями, специфічним психодуховним наповненням.

Отже, інтенційно-екзистенційні врегулювання людської буттєвості окреслюються вищими психофункціональними утвореннями особи. Іntenція тут є формовивом її інтелектуальних зусиль, самісна сутність якої полягає в розумній організації стратегічної лінії життєтворення. Інакше кажучи, вона характеризує динамічну наповненість свідомості особи смислоформами її споконвічної причетності до пізнання і конструювання світу в його цілісності та повноті й у такий спосіб перманентно рефлексивне, аналітико-синтетичне віднаходження законів і принципів власної буттєвості. Осмисленість постає свідомісною характеристикою й усталеною особистісною рисою-якістю, котра координує і синтезує різноманітні психічні акти, слугує план-картою в обранні людиною соціокультурних і суто духовних засновків діяльності. Індивідуальність як поняттєвий засіб окреслює особливу

форму присутності людини у житті, в рамках якої вона оволодіває внутрішньою цілісністю і відносною самостійністю, активно і своєрідно (творчо) проявляє себе в навколишньому світі завдяки розкриттю особистих здібностей, обдарувань, талантів. Самосвідомість, унаслідок найвищі форми буттєвості, забезпечує рефлексію дійсності та власного Я людини, слугує чинником породження у її внутрішньому світі смисложиттєвих домагань, формує образ ідеальних організованостей соціальної взаємодії й особистісного самовдосконалення.

Екзистенція як вершинний результат оприявлення людських інтенцій породжує царину граничних смислів, котрі ототожнюються з наскрізними життєвими орієнтирами й персоніфікованими переживаннями ось-буттєвості, котре охоплює не стільки емпіричні (онтичні) рівні життєзреалізування, а онтологічні горизонти відкриття трансцендентального у вчинкових поступках людини до віднаходження свого правдешнього буттєвого призначення. Вагомість екзистенційного досвіду полягає в тому, що в ньому відображається і безпосередньо переживається значущість людської буттєвості як відчуття всеосяжного взаємозв'язку особи зі світом. Тож екзистенція є свідомісно розлогим простором продукування онтологічних смислів, що уможлиблює буттєву диференціацію надособистісних цільових домагань, пріоритетів діяльності й учинення. Врешті-решт лише звернення особистості до смислу буття допомагає їй зрозуміти глибину власного існування і наблизитись до осягнення сенсу земного життя.

ВИСНОВКИ

1. Застосування герменевтичного підходу в психології дає змогу вивчати наративи особи як інтенційно-екзистенційні засновки людського самоздійснення, орієнтуючись на дотримання принципів достеменного розуміння змісту висловленого та першочергового задуму-ідеї автора, коректного використання методу герменевтичного кола, історичної реконструкції умов створення тексту (традицій та патернів сприйняття). Мистецтво розуміння сенсу, або ще осягнення смислових засад історії-оповіді, здійснюється через свідомісне проникнення у внутрішній (образний, символічний) світ автора з долученням мисленнєвого процесу, рефлексивного аналізу та з допомогою занурення в емоційні стани наратора шля-

хом суголосного переживання певних значущих подій у його житті. Результатом цієї клопіткої роботи психолога є розуміння істинного першоджерела особистісних проблем клієнта, справжнього сенсу наративу та доволі точна ретрансляція задуму автора.

2. Герменевтичний підхід у психології це теорія і практика (наука та мистецтво) тлумачення й інтерпретації психічного, що виражається в наративах (оповідях, текстах) і має на меті найбільш повне та глибоке їх розуміння з урахуванням соціально-культурних традицій, рефлексивного осмислення емоційно-морального спадку людства та особистого психодуховного досвіду ковітального суб'єкта. Герменевтика дозволяє унааявити ефективного дослідника (у ролі науковця, практика), здатного зрозуміти себе, віднайти власне місце у світі, досягнути навколишню дійсність і правильно її витлумачити, усвідомити Я, а також зрозуміти інших людей з їхніми почуттями, думками та уявленнями про світ.

3. Наративи не просто віддзеркалюють, а переломлюють-інтерпретують досвід через призму персоніфікованого світобачення та наявних цілей-запитів, самооцінних суджень, принципів організації особою повсякдення, нагальних життєвих пріоритетів. Усистемнення й організація особистих уявлень, стратегічних інтересів і ситуаційних потреб є наслідком інтенційно-екзистенційної спрямованості самої людини, котра через оповідь транслює своє відношення до світу і ставлення до людей, відрефлексовує привласнені цінності, ковітальні значущості, враховуючи вимоги суспільного загалу та етнокультурного ареалу її ось-буття.

4. Наративи з рефлексивних позицій дозволяють психологу сутнісно проаналізувати минуле особи та інтерпретувати їх залежно від упорядкування внутрішнього світу і змістовних рис-якостей конкретної особи клієнта. Вони становлять певне викривлення минулих подій, які ототожнюються із її самоідентифікацією в даний момент часу, а тому не можуть бути прийняті як істинно об'єктивні, адже досвід клієнта є виявом нагальних ментальних запитів у ситуації певних вітакультурних вимог сьогодення як синергійного поєднання минулого, теперішнього і майбутнього. Однак наративи, Я-повідомлення чи розповіді-автентичності слугують методичним засобом переосмислення людиною власного життя на рівні її різних

ідентичностей: персональних, групових, колективних, етнічних, національних, професійних тощо.

5. Розуміння наративів клієнта характеризується низкою обов'язкових компонентів: 1) текстовим упредметненням (навантаженням); 2) загальним вихідним уявленням про змістовлення розповіді; 3) сенсовністю тлумаченням тексту, спрямованого на розуміння його персональної значущості; 4) саморозумінням, якого має досягти інтерпретатор-психолог; 5) спілкуванням – комунікацією у вербальній формі, співвіднесенням сенсів й змістовлень повідомлення (нарративу клієнта) з реальними ситуаціями життєдіяльності та подолання труднощів міжособової взаємодії.

6. Сутнісний аналіз наративів окремої людини постає одним з дієвих інструментів подолання її психологічних проблем екзистенційного характеру, адже допомагає рефлексивно досягнути власний внутрішній світ, слугує осмисленню ціннісних її пріоритетів і життєвого шляху в цілому. Герменевтика як психологічна технологія уміщує ґрунтовні соціо-гуманітарні знання, практичні вміння і досвід контекстного аналізу й інтерпретації наративів клієнта та структурно організується такими компонентами-складниками: 1) *когнітивним*, що уможливорює розуміння наскрізного задуму чи інтенційного спрямування особи; 2) *архитектонічним*, котрий з допомогою методу герменевтичного кола слугує об'єктивному аналізу змістовлень оповіді; 3) *аксіологічним*, який кристалізує ціннісно-орієнтаційну сферу особистості; 4) *фактологічним*, що вміщує навички й уміння співвідносити висловлювання клієнта з реальними ситуаціями, подіями, відслідковувати його правдиві та істинні життєві запити.

7. Особистісні наративи постають інтенційно-екзистенційними свідченнями занурення людини в ось-буття, слугують обранню нових горизонтів самозвершень, стимулюють психодуховну активність, організують віднаходження перспектив її самісного вдосконалення і здійснення. Висновуємо, що для сутнісного розпізнання історій-оповідей особи найефективнішим є циклічно-вчинковий підхід та заснована на ньому мислетехніка з його досконалим методологічним інструментарієм, який дозволяє унааявити потаємні лакуни людських помислів, домагань, прагнень у поступі до повномірного екзистенціювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
2. Бахтін М. До філософії вчинку. *Психологія і суспільство*. 2019. №1. С. 534. DOI: <https://doi.org/102307/431748>
3. Дільтей В. Виникнення герменевтики. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія / упоряд. В.В. Лях, В.С. Пазенок*. Київ: Ваклер, 1996. 428 с. С. 31-60.
4. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці / Г.О. Балл, О.В. Губенко, О.В. Завгородня та ін.; за ред. Г.О. Балла. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 206 с.
5. Завгородня О.В. Інтегративно-екзистенційний підхід до розуміння особистості. *Психологія і суспільство*. 2017. №2. С. 74-92.
6. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
7. Рікер П. Сам як інший; пер. з фран. Вид. 2-е. Київ: Дух і Літера, 2002. 458 с.
8. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с. 2021. Т. 4. 400 с. 2023. Т. 5 (додатковий). 590 с.
9. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. Київ: Марич, 2009. 232 с.
10. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. Олена Замайська. Харків, 2016. 160 с.
11. Фурман А.А., Червінська Ю.. Герменевтичні засновки психологічної інтерпретації нарративів клієнта. *Наукові інновації та передові технології (Серія «Психологія»)*. 2022. № 1 (3). С. 410421.
12. Фурман А.А. Інтенційність як сутнісна ознака смисложиттєвого буття особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 34 (7778). С. 118139. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.118>
13. Фурман А.А. Особистість у формовиявах смисложиттєвого зорієнтування. *Психологія особистості*. 2017. № 1 (8). С. 7782.
14. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с.
15. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
16. Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 13-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>
17. Фурман А.В. Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 6-48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>
18. Фурман А.В. Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспільство*. 2017. №1. С. 34-49. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.034>
19. Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 16-38. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.016>
20. Фурман А.В., Фурман О.С. Методологічне

обґрунтування психології як сфери миследіяльності. *Психологія і особистість*. 2021. №2. С. 9-45.

21. Чепелева Н.В. Проблеми психологічної герменевтики. Київ: Інс-тут психології ім. Г.С. Костюка АПН України; Вид-во "Міленіум", 2004. 276 с.
22. Юнг К. Г. Людина та її символи. Київ: Центр навчальної літератури, 2022. 436 с.
23. Rosenthal G. & Fischer-Rosenthal W. (2007). *Analyse narrative-biografischer Interviews. Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken / Hrsg. von F. Mayring*. UTB Verlag: Stuttgart, P. 456468.
24. Riessman C.K. (1993). *Narrative Analysis. Qualitative Research Methods*. Newbury Park, CA: Sage. Vol. 30. 80 p.

REFERENCES

1. Furman, A.V. & Furman, O.Y. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Vitalcultural methodology: an anthology. To the 25-th anniversary of professor A. V. Furman's Scientific School]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
2. Bakhtin, M. (2019). Do filosofii vchynku [To the philosophy of action]. *Psykhohohiia i suspilstvo Psychology and society*, 1, 534 [in Ukrainian].
3. Diltei, V. (1996) Vynyknennia hermenevtyky [The emergence of hermeneutics]. *Suchasna zarubizhna filosofii. Tychii i napriamy. Khrestomatiiia / eds. V.V. Liakh, V.S. Pazenok*. Kyiv: Vakler, 31-60 [in Ukrainian].
4. Ball, H.O. & Hubenko, O.V. & Zavhorodnia, O.V. & Co (Eds.). (2012). Intehratyvno-osobystisnyi pidkhdid u psykhohohichnii nauksi ta praktytsi [Integrative-personal approach in psychological science and practice]. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
5. Zavhorodnia, O.V. (2017). Intehratyvno-ekzystentsiinyi pidkhdid do rozuminnia osobystosti [Integrative-existential approach to understanding personality]. *Psykhohohiia i suspilstvo Psychology and society*, 2, 74-92 [in Ukrainian].
6. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Metodolohiia i psykhohohiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
7. Riker, P. (2002). Sam yak inshyi [Himself as another]; trans. Vol. 2. Kyiv: Dukh i Litera, [in Ukrainian].
8. Furman, A.V. (Ed.). (2015, 2021, 2023). Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiiia u 4-kh tomakh [The system of modern methodologies: a textbook in 4 volumes]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
9. Tytarenko, T.M. (2009). *Suchasna psykhohohiia osobystosti [Modern personality psychology]*. Kyiv: Marych [in Ukrainian].
10. Frankl, V. (2016). Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykhohoh u kontstabori [Human in search of true meaning. A psychologist in a concentration camp] / trans. english Olena Zamaiska. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Furman, A.A., Chervinska, Y.V. (2022). Hermenevtychni zasnovky psykhohohichnoi interpretatsii naratyviv kliienta [Hermeneutic foundations of psychological interpretation of client narratives]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii (Seriiia «Psykhohohiia») – Scientific innovations and advanced*

technologies (Psychology series), 1 (3), 410421 [in Ukrainian].

12. Furman, A.A. (2019). Intentsinist yak sutnisna oznaka smyslozhyttievoho buttia osobystosti. [Intentionality as an essential feature of the meaningful existence of an individual]. *Psykhohiia i suspilstvo Psychology and society*, 34 (7778), 118139. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.118> [in Ukrainian].

13. Furman, A.A. (2017). Osobystist u formovyivakh smyslozhyttievoho zorientuvannia [Personality in the forms of meaningful life orientation]. *Psykhohiia osobystosti – Personality psychology*, 1 (8), 7782 [in Ukrainian].

14. Furman, A.A. (2017). Psykhohiia smylozhyttievoho rozvytku osobystosti [*Psychology of the meaning-life personality development*]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

15. Furman, A.V. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodology]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

16. Furman, A.V. (2018). Metateoretychna mozaika zhyttia svidomosti [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psykhohiia i suspilstvo Psychology and society*, 34, 1350 [in Ukrainian].

17. Furman, A.V. (2022). Metodolohichna optyka yak instrymet myslevchynenyia [Methodological optics as a thought-activity tool]. *Psykhohiia i suspilstvo Psychology and society*, 2, 648 [in Ukrainian].

18. Furman, A.V. (2017). Modul'no-rozvyval'nyi orhprostir metodolohuvannia: arhumenty rozshyrennia [Modular-developmental organizational space of methodology: arguments of expansion]. *Psykhohiia i suspilstvo Psychology and society*, 1, 3449 [in Ukrainian].

19. Furman, A.V. (2017). Svidomist' yak ramkova umova piznannia i metodolohuvannia [Consciousness as a framework condition for cognition and methodology]. *Psykhohiia i suspilstvo Psychology and society*, 4, 1638 [in Ukrainian].

20. Furman, A.V., Furman O.Ye. (2021). Metodolohichne obhruntuvannia psyhlohohii yak sfery myslediyal'nosti [Methodologicak justification psychology as areas of thought]. *Psykhohiia osobystosti Personality psychology*, 2, 945 [in Ukrainian].

21. Chepeleva, N.V. (2004). Problemy psyhlohohichnoii hermenevtyky [*Problems of psychological hermeneutics*]. Kyiv [in Ukrainian].

22. Iunh, K.H. (2022). Liudyna ta yii symvoly [A person and his symbols]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].

23. Rosenthal, G. & Fischer-Rosenthal, W. (2007). Analyse narrative-biografischer Interviews. Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken / Hrsg. von F. Mayring. UTB Verlag: Stuttgart, P. 456468 [in German].

24. Riessman, C.K. (1993). Narrative Analysis. Qualitative Research Methods. Newbury Park, CA: Sage. Vol. 30 [in English].

АНОТАЦІЯ

ФУРМАН *Анатолій Анатолійович.*

Особистісні наративи як інтенційно-екзистенційні свідчення.

У статті висвітлені теоретичні засади витлумачення людиною власного досвіду з позицій рефлексивно-оцінних оприявнень свого життєвого шляху. Наратив постає завершеною оповіддю особи про низку взаємопов'язаних

пригод-епізодів, учасником чи свідком яких була вона сама. Її життєвий шлях це наступність подій і відповідних змін у формовиявах ковітальних зрушень, її здоров'я і душевних станів, відчуття комфорту-дискомфорту (пережиття блага чи лиха), ситуацій-даностей у різних сферах діяльності, які конкретизуються й набувають емоційно забарвленого, суб'єктивно оціненого та самісно осмисленого довілля і світу. Наратив розуміється в контексті інтерпретації персоналізованих вражень, переживань, поглядів і суджень про спричинення і наслідки певної події, факту, а також скоєного, вчиненого. У психології наратив досліджується з позицій герменевтики – мистецтва тлумачення, наукової діяльності (теорії і методу) розуміння та інтерпретації (роз'яснення) історій-оповідей клієнта. Герменевтика утримує в філософських і гуманітарних пошукуваннях розуміннєві горизонти осягнення й подальшого витлумачення інтенції (наскрізного задуму, замислу, ідеї) осьбуттєвого призначення людини, що окреслюється духовним з-мисловим началом. Поняття смислу як ідеальної ланки свідомості слугує позначенню сутнісного вмісту етимологічного «з-відома» безпосереднього осягнення людиною обстоюваних принципів і закономірностей організації реальності (світу) та для вирішення проблеми співвідношення індивідуального (сенси) та суспільного (значення і смисли) у свідомому житті особи. Особистісний наратив є описом пережитих нею ситуацій, фактів, випадків, які значуще сприймаються, суб'єктивно тлумачаться і впливають на формування досвідних ментальних структур, що, своєю чергою, визначають часопростір зреалізування її психодуховних сил у світі. Розпізнання, розуміння і подальша інтерпретація сутнісних змістовлень історій-оповідей клієнта психологом слугує виокремленню на рефлексивному рівні справжньої внутрішньої проблемності особи та віднаходженню перспектив-обривів її здолання і водночас уможливленню позбавлення через десенсибілізацію від звичних деструктивних патернів дійучинень як реакцій на негативне бачення обставин власного повсякдення. Звідси аргументується, що у роботі психолога розуміння і рефлексія це основоположні здатності, які дають змогу йому емпатійно долучатися до внутрішнього світу клієнта, співпереживати, вживатись у його тілесну чуттєвість, надалі доволі об'єктивно ретранслювати ідеї, враження, цінності, запити особи, котра потребує психологічної допомоги, що згармонізовує її відношення між власним Я і соціальним простором та інтенсифікує розвиток мисленнєвої й емоційно-почуттєвої сфер. Наратив постає інтенційно-екзистенційним простором самопрезентації людини у світ і для світу, виявом досвідного обширу та стратегічної мисленнєвої траєкторії її життя, а також формою моделювання внутрішнього засвіту як оприявнення індивідуальної наступності вчинків у плінних буденних ситуаціях. Виголошене в історії-оповіді є невід'ємною сутнісною властивістю самої людини, яку найдоцільніше тлумачити із позицій циклічно-вчинкового підходу як інструменту рефлексивного методологування.

Ключові слова: *герменевтика, інтенція, рефлексія, інтенційно-екзистенційні свідчення, інтерпретація образу світу, історія-оповідь, особистісні наративи, символи мови і мовлення, смисложиттєве зорієнтування, тлумачення тексту.*

ABSTRACT

Anatolii A. FURMAN.

Personal narratives as intention-existential testimonies.

The article highlights the theoretical and methodological principles of a person's interpretation of his own experience from the standpoint of reflective and evaluative manifestations of his life path. In psychology, a narrative appears as a completed story of a person about a series of interconnected adventures-episodes, in which he himself was a participant or a witness. A person's life path is a set of events – changes in the forms of physical changes, his health and mental states, a feeling of comfort-discomfort (the appearance of good or evil), situations-givens in various spheres of activity, which are concretized and acquire an emotional color, subjectively evaluated understanding of the world system. Narrative is understood in the context of interpretation of personified impressions, experiences, views and judgments about the causes and consequences of a certain event, fact, committed, committed. In psychology, the narrative is studied from the standpoint of hermeneutics – the art of interpretation, scientific activity (theory and method) of understanding and interpreting (explaining) the stories-narratives of the client. Hermeneutics holds in philosophical and humanitarian searches the understanding horizons of understanding and further interpretation of the intention (overarching plan, design, idea) of the essential purpose of a person, which is outlined by the spiritual and mental principle. The concept of meaning as a unit of consciousness serves to indicate the essential content of the etymological «with-known» – the direct understanding by a person of the principles and regularities of the organization of reality (the world), and to solve the problem of the relationship between the individual (meaning) and the social (meaning and meaning) in the consciousness and life of a person. A personal narrative is a description of the situations, facts, and events experienced by the subject of his life, which are perceived by him as meaningful, subjectively interpreted and

influence the formation of experiential structures, which, in turn, determine the time-space of a person's realization in the world. Recognizing, understanding and further interpretation of the essential contents of the client's stories-narratives by the psychologist serves to highlight at the level of reflections the real problems of the person's life and to find perspectives-horizons of their solution, to get rid through desensitization of the usual destructive patterns of actions-deeds as reactions to a negative vision of the circumstances of one's everyday life. Therefore, in the work of a psychologist, understanding and reflection are fundamental, as they allow empathically to join the inner world of the client, to empathize, to use his bodily sensuality, and in the future to fairly objectively relay the ideas, impressions, values, requests of the person who needs psychological help, which will serve to harmonize its communication between one's own self and the social space and will be accompanied by intensive development of the thinking and emotional-sensual spheres. The narrative appears as an intentional-existential space of a person's self-presentation to the world, a manifestation of the experiential scope and strategic line of his life, as well as a form of modeling the inner light as a manifestation of the individual trajectory of learning in significant everyday situations. What is stated in the story-narrative is an integral (essential) property of the person himself, which is most expedient to interpret from the standpoint of a cyclical-action approach as a tool of reflexive methodology.

Key words: *hermeneutics, intention, reflection, intentional-existential evidence, interpretation of the image of the world, story-narrative, personal narratives, symbols of language and speech, meaningful orientation, interpretation of the text.*

Рецензенти:
д. психол. н., проф. Зіновія КАРПЕНКО,
д. психол. н., проф. Наталія ШЕВЧЕНКО.

Надійшла до редакції 05.09.2023.
Підписана до друку 19.09.2023.

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман А.А. Особистісні наративи як інтенційно-екзистенційні свідчення. Психологія і суспільство. 2023. №2. С. 204-220. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02>

Ольга ШАЮК, Марія ПІДГУРСЬКА, Ярослав ШАЮК

БЕЗУМОВНЕ ОСОБИСТІСНЕ САМОПРИЙНЯТТЯ ЯК ГУМАНІСТИЧНА РИСА ПСИХОЛОГА

Olha SHAYUK, Mariia PIDHURSKA, Yaroslav SHAYUK
**UNCONDITIONAL PERSONAL SELF-ACCEPTANCE
AS A HUMANISTIC TRAIT OF A PSYCHOLOGIST**

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.221>

УДК: 159.923.2

Актуальність і проблемне поле дослідження. Проблема визначення особливостей формування особистості майбутнього психолога перебуває у процесі невпинного пошуку способів адекватного вирішення. Окремі бачення діяльності психологів, вимог до їхніх особистісних рис подані в роботах зарубіжних та вітчизняних учених, де аргументовано доведено, що основним інструментом, за допомогою якого психолог чинить професійний вплив на клієнта, є його *особистість*, яка володіє гуманістичними якостями. Той психолог, серед особистісних та професійних характеристик якого вагоме місце займає гуманістична складова, може надати ефективну кваліфіковану фахову допомогу особі, котра потребує підтримки, емпатії, розуміння. Йдеться про докорінно оновлену практику творення стосунків із клієнтом, психологічними умовами гармонізації яких є безоцінкове позитивне прийняття психологом себе та іншого, їхнє емпатійне порозуміння й особистісне конгруентне самовираження (див. [6; 7; 18; 24]). Тому психолог має бути зрілою, автентичною, самоактуалізованою особистістю, котра усвідомлює і визнає самоцінність окремої людини, її права на розвиток та благополуччя, та першочергово усвідомлює і приймає себе без будь яких умов, відчуває себе цінною й гідною незалежно від зовнішніх обставин. Такі особистісні характеристики психолога повинні діяти в ролі безпосередніх показників його фахової

зрілості, професійного розвитку, а процес навчання – створювати умови для їхнього формування. Відтак значимість особистісного розвитку майбутніх психологів та осмислення сформульованої проблеми зумовили вибір теми чинного дослідження: «**Безумовне самоприйняття як чинник розвитку гуманістичних рис особистості майбутнього психолога**» і визначають його теоретичну і практичну важливість.

Мета дослідження: обґрунтування впливу безумовного самоприйняття як психоекзистенційної детермінанти на розвиток гуманістичних якостей особистості майбутніх психологів.

Об'єктом вивчення є психологічні закономірності та особливості розвитку гуманістичних рис-якостей майбутніх психологів.

Предмет дослідження: безумовне особистісне самоприйняття як самісна гуманістична риса психолога-професіонала.

Відповідно до мети та предмету сформульовані такі **завдання**:

1. Здійснити проблемно-методологічне висвітлення актуального поля вивчення особистісних рис-якостей майбутніх психологів.

2. Концептуалізувати безумовне самоприйняття як чинник розвитку гуманістичних аспектів особистості майбутніх психологів у контексті її самоактуалізації.

3. Експериментальним шляхом підтвердити дію внутрішніх умов безумовного самоприйняття на розвиток гуманістичних рис-якостей особистості майбутніх психологів.

Методологічною основою пошуку є екзистенційно-гуманістичний і вчинковий підходи та гуманістичні концепції у психології; принципи психосвідомісного розвитку і саморозвитку особи; теоретична модель особистісного прийняття людини людиною А.В. Фурмана. Для вирішення поставлених завдань застосовувався **комплекс методів** психологічного дослідження: проблемно зорієнтований аналіз, що дозволив сформулювати вихідні положення дослідження; поняттєво-термінологічний аналіз психологічної літератури, що застосовувався для опису категорійного проблемного поля; системний підхід, покладений у засновок цілісного розгляду проблеми; емпіричний та математичний методи для проведення експериментально-дослідної роботи.

Найбільш суттєві результати та їхня **наукова новизна**: 1. Виявлено, що гуманістичні риси-якості особистості актуалізують психоекзистенційні умови, які ситуаційно спричиняють власне внутрішнє самоприйняття особи поряд з емпатійністю та конгруентністю. 2. Доведено, що самоприйняття є важливим чинником розвитку гуманістичних рис-якостей особистості майбутніх психологів і характеризується як визнання себе, ставлення до себе як особистості, гідної поваги, здатної до самостійного вибору, прийняття себе в цілому, усвідомлення і визнання своїх почуттів і самоповаги і самошанування діючих мотивів. 3. Аргументовано, що розвиток самоприйняття майбутніх психологів здійснюється як перехід від компонентів умовної самоповаги, зокрема неспроможності усвідомлювати свої емоційні стани, захисні форми реагування і власні почуття, до внутрішніх умов безумовного самоприйняття – сформованого самоусвідомлення справжніх психоемоційних станів, індивідуальнісне прийняття себе в цілому, свідомісної цілісності особистості. 4. Експериментально доведено, що безумовне психоекзистенційне самоприйняття спричиняє розвиток гуманістичних рис-якостей особистості майбутніх психологів – емпатії та безумовного прийняття інших.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Проблема підготовки психологів до професійної діяльності є однією із актуальних у сфе-

рі сучасних психологічних пошукувань. Зростаюча потреба суспільства в розв'язанні проблем у різних галузях, включаючи освіту, виробництво, управління, бізнес та повсякденне життя, обумовлює необхідність підготовки кваліфікованих психологів, причому із зростаючими вимогами до якості їхньої підготовки. Протенавна система професійної підготовки психологічних кадрів не достатньо враховує реальні тенденції особистісно-професійного зростання майбутнього психолога в різних аспектах життєдіяльності. Теоретична компетентність є важливим фактором, але недостатньою умовою професійного успіху. Продуктивне зреалізування себе як професіонала вимагає наявності досвіду, індивідуальної творчої траєкторії, майстерності, а також професійно важливих психологічних та моральних якостей.

Проведений аналіз проблеми професійного розвитку особистості дозволив виділити праці, в яких розглядаються загальнотеоретичні та методологічні аспекти професійного розвитку особистості в контексті загальної проблеми професіоналізму: серед них дослідницькі роботи В.А. Роменця, В.Р. Рибалка, В.Г. Панка, М.І. Томчука, А.В. Фурмана, Н.В. Чепелевої, С.К. Шандрука та ін. Вивчаючи проблеми професійної підготовки майбутніх психологів, науковці створили підходи та моделі до організації освітнього процесу майбутніх фахівців. Зокрема, В.Г. Панок, визначаючи змістове наповнення освітньої підготовки, увагу зосереджує на трьох основних рівнях: 1) теоретичні основи загальної психології; 2) теоретико-методологічні особливості визначеного напряму прикладної психології; 3) спеціалізація за відповідним видом практичної психологічної діяльності, засвоєння сукупності умінь та навичок, оволодіння технологіями надання професійної допомоги [12], кожен з яких містить теоретичний і практичний пласти підготовки майбутніх психологів. Такий підхід уможливує початкове формування фахових знань, що узасаднюють основу розуміння майбутнього фаху, прогнозують професійну ідентифікацію та маркують міру компетентності і поступове оволодіння системою практичних умінь та навичок. При цьому особистісний фактор у сприйнятті та ідентифікації з майбутньою професією є неодмінною складовою освітнього процесу і розглядається як його невід'ємний компонент [6; 7; 24].

Система підготовки психологів на кафедрі психології та соціальної роботи ЗУНУ здійснюється в трьох напрямках одночасно: 1) теоре-

тичному – привласнення змісту нормативних дисциплін, що є обов'язковими для професії, щоб сформувати систему знань, умінь, навичок та компетентностей їх використання; 2) психологічному – вивчення різних базових і спеціальних дисциплін, що допоможуть зрозуміти психічні процеси, стани, властивості і тенденції особи; 3) прикладному – отримання професійних здатностей і навичок психологічної роботи з клієнтами, рефлексування, апробація та набуття досвіду в професійній сфері.

Професійне зростання психолога багато в чому залежить від рівня розвитку особистісних рис-якостей, які відповідають вимогам виконуваної професійної діяльності. Так, науковці називають психологічну спостережливість, професійне мислення, самовладання, вміння слухати, емпатію і креативність як ключові якості для психологів. Психологи мають бути готові до контакту з людьми, зберігати емоційний баланс у процесі спілкування, вміти залучати до себе інших людей, бути інтелектуальними, чутливими, відповідальними і незалежними у прийнятті рішень [2; 18; 19; 21]. Здебільшого успішними в професії практичного психолога стають люди з щирою зацікавленістю у взаєминах з людьми, відкритістю, бажанням розвивати свої таланти та готовністю до змін, тобто ті, хто мотиваційно і креативно готовий і здатний до продуктивної професійної діяльності.

Водночас ефективність психологічної роботи залежить від світогляду професіонала, який використовує фахові знання і компетентності. Засновники та прихильники наукових шкіл відображають свої особистісні особливості, цінності та устремління. А відтак слова, ідеї та вчинки психолога не можуть існувати окремо від його самісної сутності, глибинного сенсу. Незважаючи на важливість теоретичних знань, методичної підготовки та практичного досвіду, найважливішим «інструментом» у роботі з клієнтами є все ж таки сам психолог як *компетентна особистість*. У своїй роботі психолог виявляє і розвиває зацікавленість у людях і соціальному житті загалом. Це означає, що він спостерігає за людьми в різних ситуаціях, аналізує їхні дії та поведінку, формулює висновки на ґрунті своїх спостережень. Важливо, щоб зацікавленість психолога була спрямована не на проблеми та ситуації, а на саму людину і її життєвий шлях, це дозволить глибоко і точно зрозуміти особливості внутрішнього світу партнера по спілкуванню, осмислено співпереживати, відчувати значущі психологічні

властивості за їхніми зовнішніми проявами. А тому природно, що для успішної професійної діяльності психолога мають бути сформовані глибока моральність, загальнолюдські цінності, які стали особистісно значущими, та смисложиттєві орієнтації. Особливо важливим у цьому контексті є формування чіткої рефлексивної позиції, що, власне, пов'язано з самоактуалізацією і сприйняттям себе як повновагового суб'єкта ефективної професійної діяльності, самопізнанням і саморозумінням. Критичне самосприйняття, адекватна оцінка власних можливостей, власне самопізнання і саморозвиток – це засадничі передумови продуктивної практичної діяльності професійного психолога [1; 4; 8; 21].

Для успішної практичної діяльності психолога важливим є опанування ним передових практик та формування основ його професійної майстерності. Все розпочинається із внутрішнього системного уявлення фахівця щодо функцій та обов'язків власної професійної діяльності, а далі триває формування професійного мислення, соціальної активної позиції, самоосвіти із психолого-педагогічними засадами, а завершується професійною компетентністю, критичним мисленням, здатністю до інновацій та професійної творчості в контексті власної психологічної культури.

У процесі підготовки психологів встановлюються різні категорії професійної підготовки, які базуються на типі професійної спрямованості: науково-дослідницька та практично зорієнтована. Зокрема, для оцінки внутрішньо-особистісного потенціалу майбутнього фахівця у галузі психології використовуються такі параметри: фізичне здоров'я (оскільки професія психолога пов'язана зі значною витратою емоцій та енергії), психічне здоров'я (наявність акцентуацій, психічних вад або відхилень може негативно вплинути на клієнтів психолога); рівень інтелектуального потенціалу, що найперше вербальний (розуміння соціальних ситуацій, клієнтів, які в них перебувають, та прийнятті адекватних рішень); вміння саморегуляції, емоційна стійкість і самотолерантність [17; 22].

2. ГУМАНІСТИЧНІ РИСИ-ЯКОСТІ ПСИХОЛОГА ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Природничо-наукова парадигма, як відомо, визначає успішність психолога передусім системою психотехнік. Натомість гуманістична па-

радика розглядає його особистісні характеристики як ключовий фактор успіху професійної діяльності. Саме ці характеристики забезпечують створення атмосфери довіри, щирості, саморозкриття і теплих взаємин між психологом і клієнтом (див. [2; 19; 22]).

Водночас виокремлення базових особистісних характеристик для успішної психологічної діяльності ускладнюється кількома чинниками, включаючи: 1) різні системи спеціалізацій психологів, які сформувалися в різних країнах; 2) широкий спектр видів діяльності та спеціалізацій у психології; 3) самобутні традиції професійної підготовки психологів у різних країнах; 4) багатоманіття способів, засобів та інструментів усеможливих видів психологічного практикування.

У більшості країн світу, де психологія є окремою професією, існують спеціалізації «консультант» та «психотерапевт». З цього приводу, дослідники, такі як А. Бек, Є. Глива, А. Маслов, К. Роджерс, К. Рудестам та ін., розглядають особистісні характеристики практичного психолога, які забезпечують ефективну консультацію або психотерапію. Насамперед, наголошують на таких рисах-якостях: чутливість, об'єктивність (не ідентифікація з клієнтами), гнучкість, співпереживання та відсутність власних серйозних проблем. Натомість серед особливо шкідливих рис для консультанта відзначають авторитарність, пасивність та залежність, замкнутість, схильність використовувати клієнтів для задоволення власних потреб, неуміння бути терплячим до різних викликів, які надходять від клієнтів.

Щоб консультант міг надавати допомогу та служити каталізатором самопізнання, розпізнавати зміни та розвиток в інших людей, окреслимо моделі саморозвитку особистості ефективного практичного психолога. До визначальних психоекзистенційних чинників належать *автентичність* як стрижнева риса-якість психолога і найважливіша екзистенціальна цінність, відкритість власному досвіду як щирість у сприйнятті власних почуттів; розвиток самопізнання, сила особистості та ідентичність, а також здатність переносити невизначеність, брати на себе особисту відповідальність, розвивати глибокі взаємини з іншими людьми, ставити реалістичні цілі та бути емпатійним [2; 5; 16]. Отож ефективний психолог – це першочергово особистісно зріла людина. Чим більш різноманітні його професійний та індивідуальні стилі, тим більш продуктивною буде його робота.

Саморозвиток майбутнього психолога – це шлях його самодослідження і самозміни, канал самісних зусиль і праці, щонайперше самоактуалізації. Тільки гуманістично зорієнтована особистість здатна до творчого розвитку та саморозвитку, що є важливими характеристиками ефективного професійного психолога. Серед особистісних рис самісного змісту базовими є безумовне позитивне схвалення, внутрішнє самоприйняття, емпатичне розуміння, конгруентність самовираження і психодуховна самореалізація. Професійний психолог демонструє безумовне позитивне схвалення, коли приймає кожний аспект досвіду свого клієнта так, ніби він сам став його частиною. Це означає, що персональне прийняття не пов'язане із жодними умовами, такими як «Я подобаюсь вам тільки за умови, що я такий чи такий». Це, звісно, прояв турботи про клієнта, але такої турботи, яка не є опікою, або ж засобом задоволення тих чи інших потреб самого психолога. Це турбота, що зберігає за клієнтом можливість залишатися автономним, окремою особою, яка не зазіхає на його власний досвід, його власні переживання і почуття. Звідси актуальність теми континууму оприявнень прийняття від умовного до безумовного, а також співвідношення типів особистісного прийняття у різних комунікативних практиках.

Для характеристики емпатичного розуміння та емпатійності психолога важливо, щоб він зберігав свою власну позицію і психологічну дистанцію, не ідентифікувався з клієнтом і водночас виявляв співчуття до нього, не обмежуючись просто позитивним емоційним налаштуванням. Разом з емпатією та безоцінним позитивним прийняттям, конгруентність – одна з трьох «необхідних та достатніх умов» ефективного контакту психолога з клієнтом та їхніх продуктивних стосунків. Це можливо за умови, коли внутрішні почуття і переживання клієнта адекватно відображаються свідомістю психолога і точно виражаються у його мислєдіяльності.

Отже, основними гуманними рисами-якостями, які вважаються засадними для професійного психолога, є спроможність безумовно приймати людей, відчуття комфорту в будь-якому товаристві, його здатність до емпатії і самотолерантності. До прикладу, безумовне прийняття – це найважливіша передумова для розвитку особистості та гармонізації стосунків майбутнього психолога із власним Я [15; 25]. Загалом особистість практичного психолога є психодуховним чинником і навіть інструментом

його професійної роботи, тому її повнота та цілісність впливають на ефективність його щоденної діяльності. Але передумовою цих досягнень усе ж буде безумовне прийняття себе та інших, емпатичне розуміння та відчуття, конгруентне вираження власного Я, що впливає з особливостей психологічної допомоги у важких обставинах життя.

3. БЕЗУМОВНЕ САМОПРИЙНЯТТЯ ОСЕРЕДДЯ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНИХ РИС-ЯКОСТЕЙ ПСИХОЛОГА

Розвиток безумовного позитивного ставлення до клієнта, удіяння здатності тонкого емпатичного проникнення у його внутрішній світ, утвердження конгруентності передбачають, що психолог ситуаційно є самим собою й усвідомлює своє екзистенціювання у ставленні до інших людей, приймаючи свої справжні думки, почуття, вчинкові дії. І справді, самоприйняття психолога відіграє найважливішу роль у саморозвитку його особистості та у збагаченні психодуховного здоров'я. Щоб допомогати іншим людям психокультурно розвиватися, треба психологу особистісно приймати і себе, і клієнта. Самоприйняття розпочинається із поваги себе. Духовний щабель самоприйняття пов'язаний із високими соціальною адаптацією, самоповагою, самоактуалізацією.

Психолог із високим рівнем особистісного самоприйняття виявляє такі характерні ознаки ситуаційної поведінки і вчинкових діянь (див. [6; 11; 19; 21; 25]):

1) він упевнений у своїх цінностях, принципах, переконаннях, готовий захищати їх, навіть якщо з цим не згодні навколишні, хоча здатний змінювати їх, якщо досвід підтверджує їхню помилковість;

2) діє й учиняє відповідно до своїх переконань і не відчуває провини чи жалю про здійснене, навіть якщо інші не схвалюють їх;

3) не надто центровано замислюється про майбутнє, минуле чи теперішній момент, живе екзистенційною подієвістю;

4) він упевнений у своїй здатності знаходити адекватні способи подолання життєвих проблем, навіть якщо стикається з невдачами та перешкодами;

5) почуває себе психосоціально рівним серед інших людей, без відчуття вищості чи нижчості, незалежно від інакшості у здібностях, походженні чи ставленні до неї;

6) припускає, що є цікавою та цінною для інших особистістю, принаймні для тих, з ким спілкується, співпрацює;

7) зазвичай не дозволяє іншим людям керувати своїм життям, тобто унеможливорює для себе чужі життєві вибори;

8) відкритий до різних емоцій і почуттів – від ненависті до любові, від смутку до радості, від глибокого морального засудження до повного особистісного прийняття;

9) здатний екзистенційно насолоджуватися безліччю різноманітних занять, включаючи роботу, гру, улюблені справи, дружбу, відпочинки;

10) уважно ставиться до потреб інших людей, передусім соціальних і духовних.

Психолог, який достатньо впевнений у своїх професійних здібностях, здебільшого безумовно приймає себе, передусім психологічно підтримує себе як у ситуаціях успіху, так і в обставинах неуспіху. Водночас безумовне самоприйняття є важливою внутрішньою умовою для об'єктивного оцінювання фахівцем психологом своїх професійних компетенцій, можливостей, здібностей. Зокрема, щоб у повсякденні забезпечити гармонію між своєю професійною справою та особистісною позицією, він повинен вирішувати головне завдання, – безумовно приймаючи самого себе, емпатійно приймати інших, допомагати клієнтам безсумнівно приймати себе та сприяти бездоказовому прийняттю його найближчим оточенням.

Концептуальне вивчення підходів до психологічного узмістовлення феномену самоприйняття уможливило розрізнення базових компонентів умовного та безумовного видів прийняття особистістю себе. Основними ознаками умовного самоприйняття є невміння особи усвідомлювати свої емоційні стани, постійна активація захисних форм відреагування, неприйняття власних негативних, а іноді й позитивних, емоцій, хвилювань, почуттів; амбівалентне ставлення до власних реально діючих мотивів, що порушує цілісність особистості, упроблемнює її життєвий шлях. Натомість визначальними ознаками безумовного самоприйняття вважаються сформоване усвідомлення і ситуаційне екзистенціювання істинних станів тіла, емоцій та почуттів; підтримка себе в цілому і в окремих ситуаціях успіху / неуспіху, досягнення особою стадії збагачувального прийняття, етапів учинково-діяльного і рефлексивного та духовно-спонтанного самоприйняття (див. детально теоретичну модель особистісного прийняття як внутрішнього вчинення А.В. Фурмана [19; 20]).

Загалом розуміння процесу переходу від умовного прийняття себе до безумовного само-

визнання і до тих психологічних умов-механізмів, що зумовлюють цей свідомісно-самісний розвиток особи, дають погляди гуманістичних психологів на процес психологічної самопомоги, який сприяє особистісному зростанню кожного, зокрема і майбутнього психолога.

До прикладу, за концепцією К. Роджерса, психологічна допомога собі викликає динаміку змін в особистості, яка охоплює низку властивостей: розвиток навичок слухання себе, розуміння власних емоційних станів, прийняття почуттів, які раніше здавалися страшними, хаотичними, неадекватними чи неприйнятними для самооцінки, зростання здатності чути свої думки та інтенції, що приводить до більш повного самоприйняття, а також до поступального переходу від захисних форм поведінки до конгруентності. Відтак особа розширює свій самосвідомісний горизонт розуміння і приймання себе, глибше пізнає власну особистість і рефлексивно контролює перебіг різних її складових, зменшує дію захисних механізмів та стає більш відкритою і досягає гармонійної внутрішньої інтеграції, справжньої самості [3; 4; 10; 25]. У будь-якому разі психологічні механізми розвитку безумовного самоприйняття психолога-початківця як основи розвитку гуманістичних рис-якостей його особистості центруються довкола самоусвідомлення справжніх емоційних станів та власних підсвідомих форм реагування та ухвалення самісно діючих спонукань, мотивів, інтенцій.

Отже, становлення майбутнього психолога як особистості гуманістичного зорієнтування фундується на ресурсах безумовного самоприйняття, а саме як позитивного ставлення за будь-яких життєвих обставин до різних частин свого Я, усвідомлення і визнання своїх почуттів як цілком прийнятних. Загалом розвиток безумовного самоприйняття особистості майбутнього психолога слушно подати у вигляді моделі (рис.). При цьому, як слушно зауважує А.В. Фурман, усе розпочинається із сприймання, оцінювання і розуміння людини людиною. Тому, скажімо, вибір-прийняття життєвого рішення особистістю, особливо у проблемних чи критичних умовах соціального повсякдення, «постачає із сфери ковітальних взаємостосунків необхідний психодуховний матеріал для розгортання метапроцесного потоку *особистісного прийняття* у форматі фрагментарних феноменалів онтогенезу, котрий відбувається на якісно іншому – *свідомісно-вчинковому* – рівні екзистенційної

присутності іншого у внутрішньому житті конкретної взаємодіючої особи» [20, с. 70].

Водночас таке вчинково канонічне прийняття психологом клієнта, з одного боку, можливо, коди він володіє достатнім самісним потенціалом самоприйняття (переважання позитивного самоствавлення, безсумнівна підтримка самого себе як у ситуаціях успіху, компетентності, так і неспіху, помилкових дій; самоочевидне обстоювання своєї індивідуальності без особливого страху, нав'язливих сумнівів тощо), з іншого – коли він, інтенціюючи свої самоактуалізаційні ресурси, має достатній ментально-духовний досвід особистісного прийняття інших – рідних, близьких, друзів, колег.

Логічно припустити, що подана на рисунку модель може бути застосована в дослідно-експериментальній роботі за допомогою фахово здійснюваного тренінгу.

4. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ – ІНТЕГРАЛЬНИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПСИХОЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО БЕЗУМОВНОГО САМОПРИЙНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У психологічній літературі наявний широкий спектр видів тренінгу. Узагальнивши прочитане, нами виокремлено із цього спектру засадничі для організації та змістовлення подальшої дослідно-експериментальної роботи методичні засади.

Особистісно центрована терапевтична школа (К. Роджерс, Е. Дорфман, Н. Хоббс, Т. Гордон та ін.) обрана нами за теоретико-прикладну основу чинного дослідження, базується на гуманістичних ідеях екзистенційної філософії та на феноменологічному підході. Одна з центральних ідей – збагачення сфери свідомості особистості гуманістичним змістом, що пов'язана із розвитком та актуалізацією її самісного потенціалу [15]. Це співвідноситься з індивідуацією К. Юнга, психосинтезом А. Ассаджіолі, самотрансценденцією А. Маслоу та особистісним зростанням К. Роджерса, загалом із концепцією самоактуалізації особи (Г.О. Балл [1; 3; 4]). При цьому приділяється центральна роль мотивам та інтенціям, які забезпечують конструктивне зростання людського Я, цілісність та силу свідомісного пережиття, а не пристосування суб'єкта до середовища чи його конформну поведінку. Роль

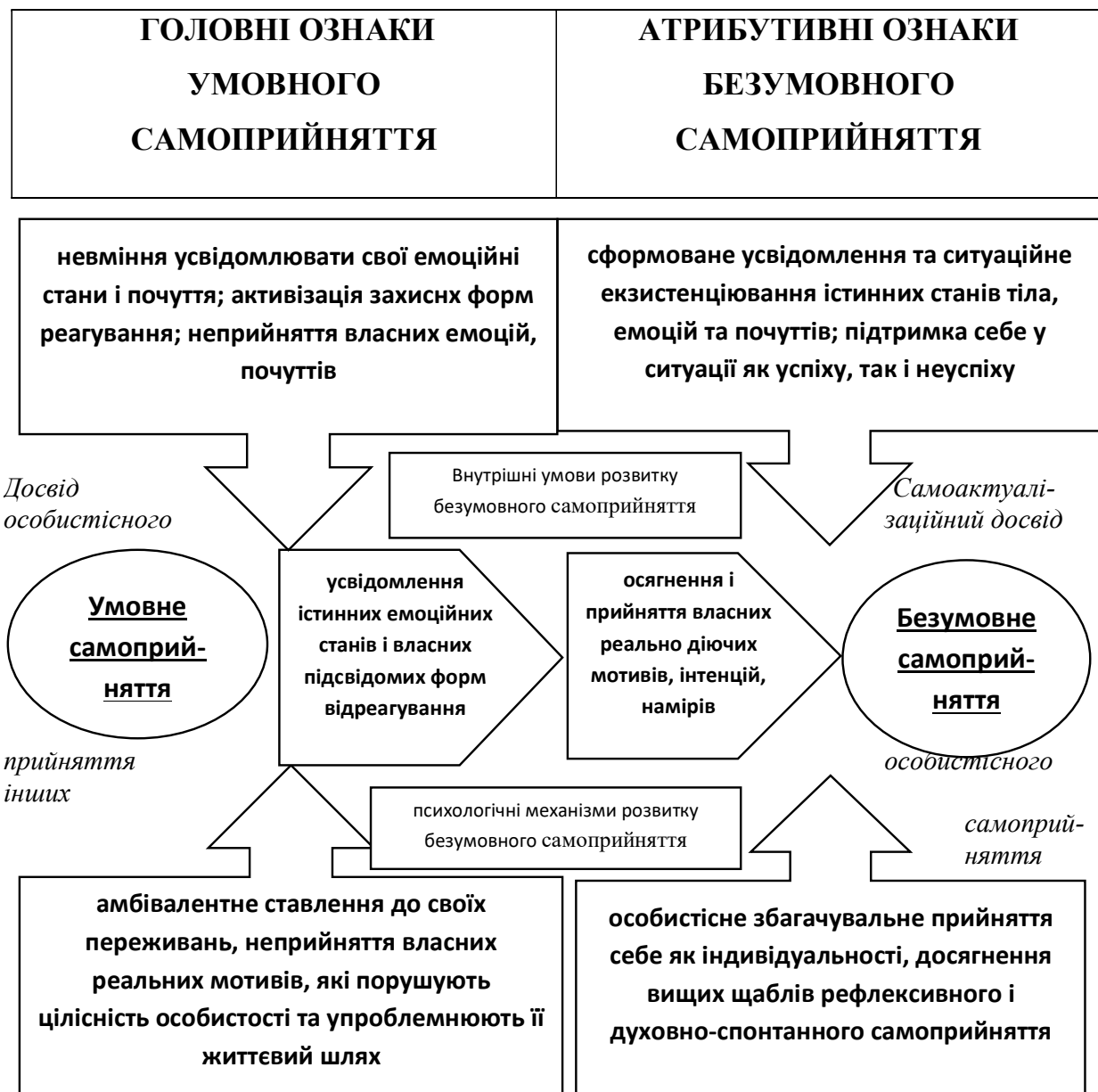

Рис.
Модель розвитку безумовного самоприйняття особистості майбутніх психологів
(авторка О.Я. Шаюк, створено 25.02.2023 р., друкується вперше)

психолога у цьому аспекті практикування полягає в тому, щоб діяти як ефективний консультант, який створює теплу та емоційно сприйнятливую атмосферу, в якій клієнт може організувати свій внутрішній світ і досягти екзистенційної цілісності власної особистості.

У процесі тренінгової роботи зі студентами-психологами ми дотримувалися канонічних умов самопізнання, щирості та відкритості і водночас свідомо спрямували свою увагу до

власних відчуттів, емоцій, переживань, екзистенціалів «тут» (ці обставини) і «тепер» (цей момент). Для досягнення мети було використано такі методи, як усвідомлення, співпереживання ситуації, техніки психодрами, самоспостереження, а також інтерактивні методи, такі як проблемна бесіда та рефлексивне обговорення. Вибір останніх зумовлений тим емпіричним фактом, що саме вони є ключовими для стимулювання процесу Я-розвитку

безумовного самоприйняття майбутніх психологів.

За методологічний орієнтир психотренінгового практикування нами обрана модель особистісного прийняття людини людиною А.В. Фурмана, що створена у 2020 році на засадах логіко-структурної схеми розгортання вчинку В.А. Роменця та принципів і закономірностей авторського циклічно-вчинкового підходу, коли персонально здійснюване прийняття обґрунтоване як довершена спіраль учинення [9; 13; 14; 20]. Інакше кажучи, цикл розвитку функціонування самоприйняття майбутнього психолога стратегічно аналогічний спіралі внутрішнього прийняття іншого: крім ситуаційного, мотиваційного, діяльного і післядіяльного періодів та їхніх основних механізмів уможливлення (перцептивного усуб'єктнення, пізнавального уприсутнення, мислєдіяльного проникнення, рефлексивного поглинання), він містить дві стадії – розпізнавальну і збагачувальну та охоплює вісім більш деталізованих етапів і сумісних з їхньою екзистенційною буттєвістю домінантних складових (упізнавання, характеризування, зацікавлення, інтенціювання, підлаштування, домислювання, рефлексування, поцінування) й актуалізованих субпроцесів самоздійснення (поіменування, категоризації, означення, когнітивації, осмислення, зреалізування, осенсуювання, прожиття).

Мета психологічного тренінгу – ситуаційна актуалізація особистісно-екзистенційних ресурсів (джерел, умов, детермінант, чинників, механізмів) постійного усвідомлення майбутніми психологами самих себе, саморозкриття ними своїх гуманістичних спроможностей і в такий спосіб досягнення максимально повного Я-самосприйняття. Крім того, основний акцент у тренінгу зосереджувався на самодослідженні учасників групи, на відшуканні ними автентичності, на щирості та відкритості у вираженні почуттів та переживань, завдяки чому поступово складалася атмосфера прийняття та самоприйняття у спілкуванні, яка суб'єктивно сприймалася учасниками як тепла, самопідтримувальна та особистісно благодатна. Все це допомагало учасникам групової роботи заглиблюватися у власний ментально-самісний досвід, досліджувати як позитивні, так і негативні його сторони, усвідомлювати та приймати їх.

Зупинимося на сутнісному описі методів, які наповнили відповідним змістом здійснювану психотренінгову роботу в їхній цілепрямій модифікації.

Метод усвідомлення став регулярно цілеспрямованим та вольовим актом приведення переживання до самосвідомості учасників; його використання уможливило активізацію процесів безумовного самоприйняття кожного завдяки смислому наповненню істинних емоційних станів, усвідомлення підсвідомих форм реагування і нових горизонтів власної Я-концепції.

Метод співпереживання Т-ситуації був спроектований на використання можливості як аналізувати, так і відчувати все, що відбувається з учасниками групи; допомагав точніше пояснити і прогнозувати вчинкові дії кожного у тій чи іншій конкретній життєвій ситуації, щонайперше в умовах страху, страждання чи відчаю навколишніх. До прикладу, широко застосовувалися перші реакції на прочитане (розвивають здатність особи ставити себе на місце іншої людини у будь-якому віці та у будь-якій ситуації, а потім аналізувати власну реакцію – емоції, думки, можливу поведінку і вчинки за конкретних умов), суто емоційні відреагування (актуалізують роздуми студентів, коли вони уявно ставлять себе на місце того чи іншого персонажу в складній життєвій ситуації), раціональне розуміння і саморозуміння в обставинах співучасті та співпереживання (тут дієвим є перегляд відеокадрів, а не читання тексту, що дозволяє перезапустити психологічний механізм розвитку самоприйняття особистості).

Метод психосинтезу, виокремлення суб-осіб, що уможливлює позначення внутрішніх конфліктів та домінуючих у них сторін самостійності учасників, щонайперше – боротьбу різних мотиваційних тенденцій на шляху становлення самості психолога.

Метод психодрами як техніку роботи у Т-групі, коли учасники можуть відчути та виразити свої емоції, які раніше були пригнічені, а також віднайти більш ефективні способи поведінки і розв'язання власних внутрішніх конфліктів (сприяє розвитку безумовного самоприйняття в усій палітрі стимулів, інтенцій, мотивів, бажань).

ВИСНОВКИ

1. Професійний розвиток є процесом становлення психолога як особистості власної компетентної діяльності, котра здатна до саморозвитку, самоприйняття і самореалізації. Під саморозвитком розуміється активне якісне перетворення конкретною особистістю власного

психодуховного світу, його розширення і збагачення.

2. Становлення професіоналізму майбутнього психолога визначається особливостями його фахової діяльності, вмінням самоорганізувати свій життєвий шлях і здатністю коректно надавати психологічну допомогу клієнтам. Щоб бути спроможним розв'язувати широке коло психосоціальних проблем, що породжуються як своїм душевним життям, так і душевним життям інших, психолог, з одного боку, має розуміти і приймати себе глибоко та адекватно, з іншого – мати сформоване мислення і вміло володіти його дієвими формами, методами, засобами та інструментами, ще з іншого – компетентно практикувати в конкретних обставинах ділової взаємодії з клієнтом чи клієнтами. Крім того, це вимагає від особистості психолога сензитивності, проникнення у психодуховний світ клієнта, емпатійних розуміння і прийняття клієнта, а головне – щиро і правдиво прийняти самого себе і бути відкритим власному психоментальному досвіду.

3. Професійний розвиток психолога невіддільний від його особистісного становлення, у підґрунті того та іншого перебуває процес саморозвитку, котрий спричинює здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність в упредметнення практичної роботи і приводить до вищої форми самозреалізування – творчого самовдосконалення. Особистісний розвиток психолога, що виражає його гуманістичну спрямованість, – це безперервне екзистенціювання справжнього автентичного Я, котре забезпечує цілісність особи і можливість самоактуалізації.

4. Розвиткове спричинення безумовного особистісного самоприйняття ґрунтується на повсякденній практиці актуального перебігу психосоціальних процесів, механізмів і станів безсумнівного прийняття людиною інших навколишніх – спочатку рідних, близьких, родичів, а пізніше друзів, колег, добрих знайомих. Самоочевидне істинне самоприйняття – важливий чинник становлення позитивної Я-концепції психолога та розвитку гуманістичних рис якостей як особистості та індивідуальності. Причому такої досконалості самоприйняття треба цілеспрямовано й систематично формувати на тривалому етапі їхньої організованої професійної підготовки в університеті.

5. Внутрішнє прийняття себе та особисте прийняття інших взаємопричинно пов'язані між собою. Люди очевидно поважають і люб-

лять себе, зазвичай, позитивно приймають навколишніх. Тому феномени прийняття і самоприйняття – це своєрідний подвійний чинник сталого психокультурного розвитку особистості, її самоактуалізації та самоекзистенції і, врешті-решт, збереження психодуховного здоров'я на тривалому життєвому шляху. Це теоретично та емпірично підтверджують характерні ознаки-рис повно самісно прийнятих особистостей, котрі в цілому позитивно корелюють із, так званими, самоактуалізованими (душевно здоровими) особами. Ось чому ефективний психолог як особистість починається із явного безумовного самоприйняття, тобто однієї із надважливих передумов його професійної компетентності і вчинкової досконалості.

6. Запропонована цим дослідженням модель розвитку безумовного самоприйняття особистості майбутніх психологів: а) висвітлює головні ознаки-властивості як умовного, набутого, штучного самоприйняття, так і безумовного, істинного, самоочевидного; б) обґрунтовує перше як такий самісно особистісний процес, що узалежнений від досвіду особистого прийняття інших, тоді як друге – що зумовлене самоактуалізаційним досвідом та потенціалом індивідуального самоприйняття; в) розглядає послідовно якісний розвитковий перехід від умовного прийняття себе до безумовного у сфері розширення горизонту самосвідомості майбутнього психолога; г) передбачає можливість засобами психологічного тренінгу та додатковими методами актуалізувати у кожного здобувача вищої освіти як благодатні внутрішні умови безсумнівного самоприйняття, так і відповідні цим умовам психологічні механізми системного покомпонентного згармонювання його Я-концепції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балл Г.О. Концепція самоактуалізації особистості в гуманістичній психології. *Психологія і суспільство*. 2017. №2. С. 16-32. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.02.016>
2. Глива Є. Вступ до психотерапії: навч. посіб. Острог-Київ: Вид-во «Острозька академія», вид-во «Кондор», 2004. 530 с.
3. Гуманістична психологія: Антологія: навч. пос. у 3-х т. / упорядн. і наук. ред. Роман Трач (США) і Георгій Балл (Україна). Київ: Унів. вид-во Пульсари, 2001. Том 1: Гуманістичні підходи у західній психології ХХ ст. 252 с.
4. Гуманістична психологія: Антологія: навч. пос. у 3-х т. / упорядн. і наук. ред. Роман Трач (США) і Георгій Балл (Україна). Київ: Унів. вид-во Пульсари, 2001. Том 2: Психологія і духовність: (світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології).

2005. 279 с.

5. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.

6. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2012. 200 с.

7. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів: монографія / авт. кол.; під наук. ред. Лозової О.М. Вінниця: Віндрук, 2014. 184 с.

8. Кузнецова О.А. Самовідношення, самосприйняття, самопізнання як передумови морального самовизначення. *Педагогічні науки*. 2006. Т. 50. Випуск 37. С. 43-47.

9. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.

10. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія. Київ: Либідь, 2016. 560 с.

11. Основи психології: підручник / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. 6-е вид. стереотип. Київ: Либідь, 2006. 632 с.

12. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості. Київ: Ніка-Центр, 2006. 280 с.

13. Психологія вчинку: шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упорядн. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. Київ: Либідь, 2012. 296 с.

14. Роменець В.А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2013. №2. С. 6-27.

15. Рубінштейн С.Л. Принцип творчої самодіяльності. *Психологія і суспільство*. 2021. №2. С. 97-101. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.097>

16. Сартр Ж. Екзистенціалізм – це гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 49-65. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049>

17. Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проєкт). *Психологія і суспільство*. 2013. №1. С. 6-20.

18. Фурман А.В. Сучасні тенденції розвитку сфери психології в оптиці вітакультурної методології. *Психологія і суспільство*. 2021. №2. С. 6-15. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.006>

19. Фурман А.В. Теоретична модель емпатійної взаємодії психолога з клієнтом: циклічно-вчинковий підхід. *Психологія і особистість*. 2022. №2(22). С. 9-40.

20. Фурман А.В. Теоретична модель особистісного прийняття людини людиною. *Психологія і суспільство*. 2020. №1. С. 56-77. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.056>

21. Фурман (Гуменюк) О.Є. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. № 1. С. 47-81.

22. Шаюк О.Я. Самотолерантність як предмет теоретико-методологічного аналізу. *Вітакультурний млин*. 2010. Модуль 12. С. 24-28.

23. Шаюк О.Я. Професійна толерантність студентів-гуманітаріїв: сутність, структура, особливості формування. *Психологія і суспільство*. 2020. № 1. С. 78-90. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.078>

24. Надвичина Т.Л., Шаюк О.Я. Особливості розвитку професійно-особистісного потенціалу студентів-психологів під час навчання у ЗВО. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2022. Том 33 (72). № 6. С. 58-62.

25. Barry Harry. Self-Acceptance. How to Banish the Self-esteem Myth, Accept Yourself Unconditionally and Revolutionise Your Mental Health. Orion Publishing Group, 2020. 288 p.

REFERENCES

1. Ball, H.O. (2017). Kontsepsiia samoaktualizatsii osobystosti v humanistychnii psykholohii [The concept of self-actualization of the individual in humanistic psychology] . *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 16-32 [in Ukrainian].

2. Hlyva, Ye. (2004). Vstup do psykhoterapii [Introduction to psychotherapy]: navch. posib. Ostroh-Kyiv: Vyd-vo «Ostrozka akademii», vyd-vo «Kondor» [in Ukrainian].

3. Humanistychna psykholohiia: Antolohiia [Humanistic psychology: Anthology]: navch. pos. u 3-kh t. / uporiadn. i nauk. red. Roman Trach (SShA) i Heorhii Ball (Ukraina) (2001). Kyiv: Univ. vyd-vo Pulsary, Tom 1: Humanistychni pidkhody u zakhidnii psykholohii XX st. [Humanistic approaches in Western psychology of the 20th century] [in Ukrainian].

4. Humanistychna psykholohiia: Antolohiia [Humanistic psychology: Anthology]: navch. pos. u 3-kh t. / uporiadn. I nauk. red. Roman Trach (SShA) i Heorhii Ball (Ukraina) (2005). Kyiv: Univ. vyd-vo Pulsary, (2001). Tom 2: Psykholohiia i dukhovnist: (svitohliadni aspekty humanistychno zorientovanykh napriamiv u suchasni zakhidnii psykholohii) [Psychology and spirituality: (worldview aspects of humanistically oriented directions in modern Western psychology)] [in Ukrainian].

5. Zhuravlova, L.P. (2007). Psykholohiia empatii: monohrafiia [Psychology of empathy: a monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

6. Kokun, O.M. (2012). Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: monohrafiia [Psychology of professional development of a modern specialist: monograph.]. Kyiv: DP «Inform.-analit. Ahentstvo» [in Ukrainian].

7. Kompetentnisnyi pidkhid u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh psykholohiv: monohrafiia [Competency approach in professional training of future psychologists: monograph] / avt. kol.; pid nauk. red. Lozovoi O.M. (2014). Vinnytsia: Vindruk [in Ukrainian].

8. Kuznetsova, O.A. (2006). Samovidnoshennia, samospriyniattia, samopiznannia yak peredumovy moralnoho samovyznachennia [Self-attitude, self-perception, self-knowledge as prerequisites for moral self-determination]. *Pedahohichni nauky*. T. 50. Vypusk 37. 43-47 [in Ukrainian].

9. Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznannia: kolektivna monohrafiia. Do 25-ricchia naukovoi shkoly profesora A.V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian knowledge: a collective monograph. To the 25th anniversary of the scientific school of professor A.V. Furman] (2019). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

10. Miasoid, P.A. (2016). Psykholohichne piznannia: istoriia, lohika, psykholohiia [Psychological cognition: history, logic, psychology]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

11. Osnovy psykholohii: pidruchnyk [Basics of psychology] / za zah. red. O.V. Kyrychuka, V.A. Romentsia. 6-e vyd. Stereotyp (2006). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

12. Panok, V.H., Rud, H.V. (2006). Psykholohiia zhyttievoho shliakhu osobystosti [Psychology of a person's life path]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

13. Psykholohiia vchynku: shliakhamy tvorchosti V.A. Romentsia [Psychology of action: ways of creativity V.A. Romanets]: zb. st. / uporiadn. P.A. Miasoid; vidp. red. A.V. Furman (2012). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

14. Romenets, V.A. (2013). Predmet i pryntsyipy istoryko-psykholohichnoho doslidzhennia [Subject and principles of historical and psychological research]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 6-27 [in Ukrainian].

15. Rubinshtein, S.L. (2021). Pryntsyyp tvorchoi samodiialnosti [The principle of creative self-activity]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 97-101 [in Ukrainian].

16. Sartr, Zh. (2022). Ekzyzstentsializm – tse humanism [Existentialism is humanism]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 49-65 [in Ukrainian].

17. Furman, A.V. (2013). Geneza tolerantnosti ta perspektyvy ukrainotvorennia (kompleksnyi proiekt) [The genesis of tolerance and the prospects of Ukrainian creation (complex project)]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 1, 6-20 [in Ukrainian].

18. Furman, A.V. (2021). Suchasni tendentsii rozvytku sfery psykholohii v opytyi vitakulturnoi metodolohii [Modern trends in the development of the field of psychology in the light of vita-cultural methodology]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 6-15 [in Ukrainian].

19. Furman, A.V. (2022). Teoretychna model empatiinoi vzaiemodii psykholoha z kliientom: tsyklichno-vchynkovyi pidkhid [A theoretical model of empathic interaction between a psychologist and a client: a cyclical-behavioral approach]. *Psykholohiia i osobystist*, 2.(22), 9-40 [in Ukrainian].

20. Furman, A.V. (2020). Teoretychna model osobystisnoho pryiniattia liudyny liudynoiu [A theoretical model of personal acceptance of a person by a person]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 1, 56-77 [in Ukrainian].

21. Furman (Humeniuk), O.Ie. (2012). Metodolohiia piznannia osvithnoho vchynku v konteksti innovatsiino-psykholohichnoho klimatu [Methodology of knowledge of an educational act in the context of innovative and psychological climate]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 1, 47-81 [in Ukrainian].

22. Shaiuk, O.Ia. (2010). Samotolerantnist yak predmet teoretyko-metodolohichnoho analizu [Self-tolerance as a subject of theoretical and methodological analysis]. *Vitakulturnyi mlyn*. Modul 12, 24-28 [in Ukrainian].

23. Shaiuk, O.Ia. (2020). Profesiina tolerantnist studentiv-humanitariiv: sutnist, struktura, osoblyvosti formuvannia [Professional tolerance of humanities students: essence, structure, peculiarities of formation]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 1, 78-90 [in Ukrainian].

24. Nadvynychna, T.L., Shaiuk, O.Ia. (2022). Osoblyvosti rozvytku profesiino-osobystisnoho potentsialu studentiv-psykholohiv pid chas navchannia u zvo [Peculiarities of the development of the professional and personal potential of psychology students during their studies at the university]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho*. Tom 33 (72), 6, 58-62 [in Ukrainian].

25. Barry, Harry. (2020). Self-Acceptance. How to Banish the Self-esteem Myth, Accept Yourself Unconditionally and Revolutionise Your Mental Health. Orion Publishing Group [in English].

АНОТАЦІЯ

ШАЮК Ольга Ярославівна, ПІДГУРСЬКА Марія Василівна, ШАЮК Ярослав Олегович.

Безумовне особистісне самоприйняття як гуманістична риса психолога.

У статті становлення майбутнього психолога у просторі ЗВО розглядається як багатовекторний процес, який не тільки формує його як суб'єкта професійної діяльності, а й психодуховно збагачує його внутрішній світ. Професійна та особистісна лінії розвитку психолога взаємопов'язані на цьому відрізку життєвого шляху, де їх об'єднує вчинковий перебіг саморозвитку. А вихід на самоактуалізаційні горизонти самоплекання Я – це завжди найкращі передумови особистісного самоздійснення. Проте це вимагає від психолога наявності певних гуманістичних рис-якостей його особистості як стрижневих, передусім безоцінкового позитивного прийняття себе та іншого, емпатійного розуміння і конгруентного самовираження самісної впевненості. Першоосною у підготовці ефективного психолога тут є розвиток його безумовного істинного самоприйняття. Останнє відображає внутрішнє визнання і повагу до себе як до особистості, здатної на самостійні вибори і на усвідомлення своїх почуттів, думок, інтенцій, мотивів. Це охоплює прийняття себе в цілому і благісно-вимогливе ставлення до себе. Умовне самоприйняття, натомість, передбачає недовірливе та критичне ставлення до себе, що спроможне порушити цілісність особистості, знегативити власну Я-концепцію. Доведено, що структура умовного самоприйняття майбутніх психологів охоплює три взаємопов'язаних засадничі компоненти: невміння свідомо сприймати та розуміти власні емоційно-почуттєві стани, нездатність долати захисні механізми, що перешкоджають прийняттю власних переживань та емоцій, і неприйняття реальних внутрішніх бажань і мотивів, що може призвести до особистісної деструктивності. Функціональна структура безумовного самоприйняття містить щонайменше чотири взаємозалежних компоненти: усвідомлення власних емоцій, станів тіла та почуттів, позитивне ставлення до себе як до особистості, що забезпечує цілісність та саморозвиток, емпатійність до навколишніх та їхня психологічна підтримка, екзистенційна відкритість світу і тенденція до самоактуалізації. Аргументовано, що для майбутніх психологів безумовне самоприйняття є підґрунтям для формування професійної самосвідомості та спроможності до надання кваліфікованої допомоги клієнтам психоекзистенційними ресурсами власної особистості. До того ж самоприйняття впливає на розвиток таких гуманістичних рис-якостей, як безумовне прийняття інших, емпатійність у стосунках, здатність бути внутрішньо відкритим для спілкування, наявністю навичок встановлення та підтримування контактів з навколишніми, а також спроможність толерувати, діалогувати, знаходити компроміс. Перелічені характеристики є базовими кваліфікаційними рисами-якостями психолога, які дієво визначають його професійну успішність у взаємодії з клієнтами. Воднораз запропонована у статті модель розвитку безумовного самоприйняття майбутніх психологів віддзеркалює сталу поступальну зміну спрямованості компонентів структури самоприйняття (від умовних до без-

умовних), а також виявляє психологічні умови та механізми розвитку продуктивного безсумнівного самоприйняття особистості. Для актуалізації та реалізації останніх важливу роль спроможний зіграти психологічний тренінг як інтегральний засіб розвитку повновагового психоекзистенційного самоприйняття. У підсумку підтверджено гіпотезу про те, що безумовне самоприйняття позитивно спричиняє розвиток таких гуманістичних рис-якостей особистості майбутніх психологів, як безумовне прийняття інших, емпатійність, толерантність, конгруентність, відкритість.

Ключові слова: *особистість, професійний розвиток, гуманістична риса-якість, самоприйняття, умовне самоприйняття, безумовне самоприйняття, емпатійність, самотолерантність, толерантність, відкритість, когзруентність.*

ANNOTATION

Olha SHAYUK, Mariia PIDHURSKA, Yaroslav SHAYUK.

Unconditional personal self-acceptance as a humanistic trait of a psychologist.

Becoming a future psychologist in a university environment is a complex and multifaceted process. This process includes the formation of professional skills, as well as the psychological enrichment of the inner world of the future psychologist. Personal and professional development of a psychologist are interconnected and combined in the process of self-development. The discovery of self-actualization horizons requires a psychologist to have a number of humanistic qualities, such as a positive attitude toward oneself and others, empathy, congruent self-expression, and confidence. Unconditional true self-acceptance is the basis of the training of an effective psychologist.

Undoubted self-acceptance reflects internal recognition and respect for oneself as an individual capable of independent choices and awareness of one's feelings, thoughts, intentions, and motives. This includes accepting yourself as a whole and benevolent-demanding attitude towards yourself. Conditional self-acceptance, on the other hand, implies a mistrustful and critical attitude towards oneself, which can violate the integrity of the individual, negate one's own self-concept. The structure of conditional self-acceptance of future psychologists consists of three interrelated components: the inability to consciously perceive and understand one's own emotional and sensory states, the inability to overcome protective mechanisms that prevent the acceptance of one's own experiences and emotions,

and the rejection of real inner desires and motives, which can lead to personal destructiveness. The functional structure of unconditional self-acceptance contains at least four interdependent components: awareness of one's own emotions, body states and feelings, a positive attitude towards oneself as an individual that ensures integrity and self-development, empathy for others and their psychological support, existential openness to the world and a tendency to self-actualization.

For future psychologists, unconditional self-acceptance is the basis for the formation of professional self-awareness and the ability to provide qualified assistance to clients with the psycho-existential resources of one's own personality. It is argued that self-acceptance affects the development of such humanistic qualities as unconditional acceptance of others, empathy in relationships, the ability to be internally open to communication, the ability to establish and maintain contacts with others, as well as the ability to tolerate, dialogue, and find a compromise. The listed characteristics are the basic qualification traits-qualities of a psychologist, which effectively determine his professional success in interaction with clients.

The model of the development of unconditional self-acceptance of future psychologists proposed in the article reflects a constant progressive change in the orientation of the components of the structure of self-acceptance (from conditional to unconditional), and also reveals the psychological conditions and mechanisms for the development of productive unconditional self-acceptance of an individual. To actualize and implement the latter, psychological training is presented as an integral means of developing unconditional psycho-existential self-acceptance of the personality of future psychologists. As a result, the hypothesis was confirmed that unconditional self-acceptance positively causes the development of such humanistic personality traits of future psychologists as unconditional acceptance of others, empathy, tolerance, congruence, openness.

Key words: *personality, professional development, humanistic trait-quality, self-acceptance, conditional self-acceptance, unconditional self-acceptance, empathy, self-tolerance, tolerance, rejection, coherence.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Оксана ФУРМАН,
д. психол. н., проф. Наталія ШЕВЧЕНКО.**

Надійшла до редакції 10.03.2023.

Підписана до друку 11.04.2023.

Бібліографічний опис для цитування:

**Шаюк О.Я., Підгурська М.В., Шаюк Я.О. Безумовне особистісне самоприйняття як гуманістична риса психолога. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 221-232.
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.221>**

Критика і бібліографія

**ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ,
надрукованих у журналі “Психологія і суспільство” в 2023 році**

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОТВОРЕННЯ

- Володимир Сабадусі – 70 років! №1. С. 6–7
- Сабадуха В.О.** Національна ідея та ідеологія персоналізму як гуманітарна аура українства №1. С. 8–25
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.008>

МЕТОДОЛОГІЯ ЯК СФЕРА МИСЛІДІЯЛЬНОСТІ

- Виготський Л.С.** Історичне значення психологічної кризи. Методологічне дослідження №1. С. 102–190
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.102>
- Гайдеггер М.** Лист про гуманізм №2. С. 51–74
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>
- Дикий Я.О.** Психосоціальне деталювання як методологічна процедура №2. С. 75–83
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.075>
- Фурман А.В.** Категорійна матриця вітакультурної методології: від мислевчинення до канону №2. С. 6–50
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.006>

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Бугерко Я.М.** Життєві ритми духовної буттєвості у засновках канонічної психології №2. С. 84–105
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.084>
- Болтівець С.І.** Завдана війною моральна шкода особистості та її психологічна експертиза №2. С. 169–181
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.169>
- Болтівець С.І.** Ксеноманія у шатах ксенофобії: залякування заради чужинського панування №1. С. 26–35
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.026>
- Фурман О.Є.** Джерела та засади досягнення позитивно-гармонійної Я-концепції як структурно-функціональної цілісності №2. С. 142–168
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.142>
- Хайрулін О.М.** Габітус як суб'єктна матриця соціальної гри №1. С. 79–101
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.079>
- Хайрулін О.М.** Онтологічне моделювання психологічного поля гри №2. С. 106–141
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.106>

- Фурман А.В.** Освітologia як полідисциплінарний напрям: фундаменталії і методологеми №1. С. 36–78
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.036>

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

- Фурман А.А.** Особистісні наративи як інтенційно-екзистенційні свідчення №2. С. 204–220
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.204>

- Фурман О.Є.** Успішність, успіх і Я-концепція особистості №1. С. 191–198
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.191>

- Шаюк О.Я.,
Підгурська М.В.,
Шаюк Я.О.** Безумовне особистісне самоприйняття як гуманістична риса психолога №2. С. 221–232
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.221>

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

- Москалець В.П.,
Карпюк Ю.Я.** Інтелектуальна функція продуктивного соціального характеру №2. С. 182–193
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.182>

ПЕДАГОГІЧНІ І ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

- Швед М.П.** Особливості формування ранніх моделей прив'язаності у дітей з травматичним досвідом №2. С. 194–203
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.194>

ПСИХОЛОГІЧНА ПРАКТИКА

- Гірняк А.Н.,
Гірняк Г.С.** Формовияви девіантної поведінки у сучасних молодіжних субкультурах та їх соціально-психологічний аналіз №1. С. 199–204
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.199>

- Пакін Ю.В.** Сім'я наркоманів у вимірах активної терапії особливих станів №1. С. 205–208
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.205>

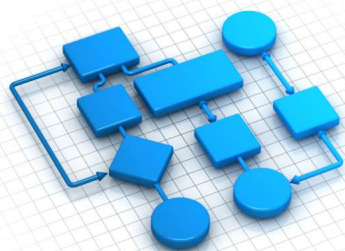
ПРОГРАМОВО-МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

- Фурман А.В.** Авторська програма із дисципліни "Методологія та організація наукових досліджень" №1. С. 209–244
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.209>

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Система сучасних методологій

Том 5

СИСТЕМА СУЧАСНИХ МЕТОДОЛОГІЙ:

хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред.,
перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ЗУНУ, 2023.
Т. 5 (додатковий). 605 с.

Уперше в одному виданні зібрані найбільш фундаментальні методологічні тексти різного спрямування, світоглядного формату, логіко-тематичного узмістовлення, стилю і характеру методологування. У результаті методологія постає і як самобутня сфера довершеної мислєдїяльностї, і як найвагомїша тенденція розвитку сучасної культури, і як система рїзнорївневих рефлексивних саморозвиткових знань про методи, форми, засоби та інструменти методологічного мислення, і як інтелектуальна майстерність – стратегія і тактика, технологія і техніка – адекватної постановки та відшукання оптимальних способів розв'язання філософських, суспільних, наукових та особистих проблем.

У п'ятому, додатковому, томі розміщені тексти філософів, методологів і науковців, що, з одного боку, тематично відображають як фундаменталії епістемологічного постання філософської методології в історії окультурення людської свідомості, так і перспективи її розвитку в сьогodenному інтелектуальному дискурсі глобального формату, але локальних оаз самоздійснення, з іншого – презентують семантичними і графіко-схематичними способами (поняття, принципи, категорії, підходи, теорії) виконання рефлексивних мислєдїяльностї та мислєвчинення на будь-який предмет і висвітлюють евристичні ресурси (запаси, джерела, можливості, інструменти) професійного методологування як самобутньої свободи-практики методології, що актуалізує персоніфіковані внутрішні умови функціонування, розширення і збагачення ковітальної сфери групової та індивідуальної свідомості.

Призначена для системи професійної підготовки майбутніх докторів філософії та здобувачів магістерських програм, а також для філософів і методологів, науковців та управлінців, мистецтвознавців і працівників соціономічних професій – психологів, соціологів, священників, соціальних і медичних працівників, правників, менеджерів, політехнологів, педагогів.

РОЗДІЛ 9. ФУНДАМЕНТАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

ІММАНУЇЛ КАНТ

Трансцендентальна методологія

ЖАН-ПОЛЬ САРТР

Екзистенціалізм – це гуманізм

МАРТІН ГАЙДЕґЕР

Лист про гуманізм

МИКОЛА БЕРДЯЄВ

Філософська істина та інтелігентська правда

МИКОЛА БЕРДЯЄВ

Парадокс брехні

МИХАЙЛО БАХТІН

До філософії вчинку

ОЛЕКСАНДР САМОЙЛОВ

Діалогіка формотворення ідеї як засобу мислення

ІМРЕ ЛАКАТОШ

Історія науки та її раціональні реконструкції

АНАТОЛІЙ В. ФУРМАН

Метагеорегічна мозаїка життя свідомості

АНАТОЛІЙ В. ФУРМАН

Методологічна реконструкція системомислєдїяльного підходу до розуміння свідомості

АНАТОЛІЙ В. ФУРМАН

Категорійна матриця вітакультурної методології як канону філософського мислєвчинення

РОЗДІЛ 10. НОВАЦІЙНІ ЗАСОБИ ТА ЕВРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ПРОФЕСІЙНОГО МЕТОДОЛОГУВАННЯ

ЛЕВ ВИГОТСЬКИЙ

Історичне значення психологічної кризи

СЕРГІЙ РУБІНШТЕЙН

Принцип творчої самодїяльностї

МАРИНА ГУСЕЛЬЦЕВА

Суб'єктно-дїяльнісний підхід С.Л. Рубінштейна:

неокантіанство і марксизм

ГЕОРГІЙ ЩЕДРОВИЦЬКИЙ

Засадничі уявлення і категорійні засоби теорії дїяльностї

АНАТОЛІЙ В. ФУРМАН

Архітектоніка теорії дїяльностї:

рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування

АНАТОЛІЙ В. ФУРМАН

Методологічна оптика як інструмент мислєвчинення

ЮРІЙ ЯКОВЕНКО

Методологічна травма в соціогуманітарних науках

ОКСАНА ФУРМАН

Простір і час у філософсько-психологічному дискурсі

ГЕОРГІЙ ЩЕДРОВИЦЬКИЙ

Психологія і методологія: перспективи співорганізації

АНАТОЛІЙ В. ФУРМАН, ОКСАНА ФУРМАН

Методологічна організація психології

як сфери мислєдїяльностї

НАШІ АВТОРИ

Анатолій В. Фурман – доктор психологічних наук, професор, академік АН вищої школи України, професор кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, голова ГО “Інтелектуальний штаб громадянського суспільства”, співголова обласного відділення Соціологічної асоціації України, член Національної спілки журналістів України, головний редактор журналу “Психологія і суспільство”, м. Тернопіль.

a.furman@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1550-6955

ResearcherID: G-4932-2017

Мартін Гайдергер (1889 – 1976) – німецький філософ-екзистенціаліст, один з найбільш впливових мислителів ХХ століття. Створив вчення про буття, досліджував феноменологію та герменевтику, м. Месскірх (ФРН).

Ярослав Дикий – аспірант кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

dykyaroslav@gmail.com

Ярослава Бугерко – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, м. Тернопіль.

y.buherko@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9138-5350

ResearcherID: G-6144-2017

Олег Хайрулін – кандидат психологічних наук, доцент гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, член редакційної ради і постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, генерал-майор запасу, м. Київ.

oleg_hairulin@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7042-7948

Оксана Фурман – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, заступник головного редактора журналу “Психологія і суспільство”, м. Тернопіль.

o.furman@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-7082-9717

ResearcherID: G-4942-2017

Сергій Болтівець – доктор психологічних наук, професор, керівник реабілітаційних програм Клініки активної терапії особливих станів, голова Українського товариства гіпнозу, заступник головного редактора і постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, м. Київ.

boltivetssergij@i.ua

ORCID: 0000-0003-4432-5272

ResearcherID: U-3069-2018

Віктор Москалець – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, член редакційної колегії і постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, м. Івано-Франківськ.

bober.if@gmail.com

Юлія Карнюк – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ.

kzer@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-6602-4302

Мар’яна Швед – аспірантка кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету “Львівська політехніка”, м. Львів.

mariana.p.shved@lpnu.ua

ORCID: 0000-0002-1599-1797

Анатолій А. Фурман – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціальної роботи, директор інституту гуманітарних наук Національного університету “Одеська політехніка”, член редакційної колегії і постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, м. Одеса.

foorman@meta.ua

ORCID: 0000-0002-4446-0549

Ольга Шаюк – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, м. Тернопіль.

o.shayuk@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9015-4219

ResearcherID: I-7363-2017

Марія Підгурська – старший викладач кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

m.pidhurska@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-0407-5128

ResearcherID: H-4279-2017

Ярослав Шаюк – аспірант кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

m.shayuk@wunu.edu.ua

OUR AUTHORS

Anatoliy V. Furman – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, Professor of the Psychology and Social Work Department of West Ukraine National University, Head of PO “Intellectual Headquarters of Civil Society”, co-chair of the Regional Branch of the Socio-logical Association of Ukraine, member of the National Union of Journalists of Ukraine, Colonel-General of Ukrainian and foreign Cossacks, Editor-in-Chief of the “Psychology and Society” journal, Ternopil.

a.furman@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1550-6955

ResearcherID: G-4932-2017

Martin Heidegger (1889 – 1976) – a German existentialist philosopher, one of the most influential thinkers of the 20th century. Created the doctrine of Genesis, researched phenomenology and hermeneutics, Mässkirch (Germany).

Yaroslav Dykyy – Postgraduate of the Psychology and Social Work Department, West Ukrainian National University, Ternopil.

dykyyyaroslav@gmail.com

Jaroslava Buherko – Candidate of Psychological Sciences, Docent, Docent of the Psychology and Social Work Department, West Ukrainian National University, permanent author of the “Psychology and Society” journal, Ternopil.

y.buherko@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9138-5350

ResearcherID: G-6144-2017

Oleh Khairulin – Candidate of Psychological Sciences, Docent of the Humanities Institute of National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi, the member of the editorial board and permanent author of the Psychology and Society journal, major-general of the reserve, Kyiv.

oleg_hairulin@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7042-7948

Sergii Boltivets – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of Rehabilitation Programs of the Active Therapy of Special Conditions Clinic, Chairman of the Ukrainian Hypnosis Society, Deputy Editor-in-Chief and permanent author of the “Psychology and Society” journal, Kyiv.

boltivetssergij@i.ua

ORCID: 0000-0003-4432-5272

ResearcherID: U-3069-2018

Oksana Furman – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Psychology and Social Work Department of West Ukraine National University, Deputy Editor-in-Chief of the “Psychology and Society” journal, Ternopil.

o.furman@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-7082-9717

ResearcherID: G-4942-2017

Viktor Moskalets – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the General and Clinical Psychology Department of Prykarpatskiy National University named after Vasyl Stefanyk, the member of the editorial board and permanent author of the Psychology and Society journal, Ivano-Frankivsk.

bober.if@gmail.com

Yuliia Karpiuk – Candidate of Psychological Sciences, Docent, Docent of the General and Clinical Psychology Department of Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk.

kzep@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-6602-4302

Mariana Shved – Ph.D. student of the Department of Theoretical and Practical Psychology Lviv Polytechnic National University, Lviv.

mariana.p.shved@lpnu.ua

ORCID: 0000-0002-1599-1797

Anatoliï A. Furman – Doctor of Psychological Sciences, Docent, Director of the Institute of humanitarian science of Odesa Polytechnic National University, a member of the editorial board and the permanent author of the “Psychology and Society” journal, Odessa.

foorman@meta.ua

ORCID: 0000-0002-4446-0549

Olha Shayuk – Candidate of Psychological Sciences, Docent, Docent of the Psychology and Social Work Department, West Ukrainian National University, permanent author of the “Psychology and Society” journal, Ternopil.

o.shayuk@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9015-4219

ResearcherID: I-7363-2017

Mariia Pidhurska – Senior Lecturer of the Psychology and Social Work Department, West Ukrainian National University, Ternopil.

m.pidhurska@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-0407-5128

ResearcherID: H-4279-2017

Yaroslav Shayuk – Postgraduate of the Psychology and Social Work Department, West Ukrainian National University, Ternopil.

y.shayuk@wunu.edu.ua

PSIHOLOGIÀ Ì SUSPÌL'STVO
(PSYCHOLOGY & SOCIETY)

Ukrainian scientific magazine

Founder and publisher: **West Ukrainian National University****Editorial board:***Chairman of editorial advice:* **Desyatnyuk Oksana** (Professor, Doctor of Economics, West Ukrainian National University)*Chief Editor:* **Movchan Volodymyr** (Professor, Doctor of Economics)*Editor:* **Furman Anatoliy V.** (Professor, Doctor of Psychology, West Ukrainian National University)*Co-editor:* **Boltivets Sergii** (Professor, Doctor of Psychology, bureau UNESCO),*Co-editor:* **Furman Oksana** (Professor, Doctor of Psychology)*Executive editor:* **Moskal Yurii** (West Ukrainian National University)*English language editor:* **Lypka Mariana****Hirnyak Andriy** (Professor, Doctor of Psychology, West Ukrainian National University),**Hulias Inesa** (Associate Professor, Doctor of Psychology, Chernivtsi National University named after Yurii Fedkovych),**Kalamazh Ruslana** (Professor, Doctor of Psychology, National University Ostroh Academy),**Karpenko Zinoviya** (Professor, Doctor of Psychology, Lviv Polytechnic National University),**Kolesnichenko Oleksandr** (Professor, Doctor of Psychology, National Guard of Ukraine),**Maksymenko Yurii** (Professor, Doctor of Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University
named after Kostiantyn Dmytrovych Ushynsky),**Moskalets Viktor** (Professor, Doctor of Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University),**Myasoyid Petro** (Ph.D., Associate Professor, Poltava Specialized Boarding School No. 2),**Panok Vitalii** (Professor, Doctor of Psychology, Ukrainian Scientific-Methodological Center
for Practical Psychology and Social Work of NAPN of Ukraine),**Polunin Oleksiy** (Professor, Doctor of Psychology, Kyiv National University of Trade and Economics),**Savchyn Myroslav** (Professor, Doctor of Psychology, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University),**Furman Anatolii A.** (Professor, Doctor of Psychology, National University Odesa Polytechnic),**Shandruk Serhii** (Professor, Doctor of Psychology, West Ukrainian National University),**Shevchenko Nataliya** (Professor, Doctor of Psychology, Zaporozhzhia National University),**Shcherban Tetiana** (Professor, Doctor of Psychology, Mukachevo State University),**Báčová Viera** (Professor, Doctor of Psychology, Institute of Experimental Psychology of AS Slovakia),**Kluwe Rayner H.** (Professor, Doctor of Psychology, Hamburg University, Germany),**Racu Igor** (Professor, Doctor of Psychology, Ion Creanga State Pedagogical University of Chisinau, Moldova),**Tratch Roman** (Professor, Doctor of Psychology, American Psychological Association, USA)*Editorial advice:* **Holovakha Yevhen, Danyiuk Ivan, Bakirov Vil', Naydionova Liubov, Krysovaty Andrii,****Kuznetsov Yurii** (vice chairmans), **Pasichnyk Ihor, Rybachenko Viktor, Sabadukha Volodymyr, Tomchuk Mykhailo,****Khayrulin Oleh, Chebykin Oleksii, Yatsenko Tamara****Adress:****Lvivska Street, 5a, Ternopil, 46009, Ukraine**

call: +38-097-442-75-95;

e-mail: a.furman@wunu.edu.ua;<http://pis.wunu.edu.ua>Registration: **KV # 24738-14678 PR (2021.23.03)**ISSN 2523-4099 (Online), 1810-2131 (Print), DOI: <https://doi.org/10.35774/pis>Subscription index: **21985**